

ZALOŽBA
Z R C

Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola

Andreja Žele

Zbirka Linguistica et philologica 27
Urednica zbirke Varja Cvetko Orešnik

Andreja Žele
Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola

© 2012, Založba ZRC, ZRC SAZU

Recenzentki Irena Stramljič Breznik, Mira Krajnc Ivič

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan
Grafično oblikovanje Brane Vidmar
Prelom Simon Atelšek

Izdajatelj Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj Marko Snoj

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanj Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Littera picta, d.o.o.
Naklada 300 izvodov

Knjiga je izšla s podpora Javne agencije za knjigo RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'367.625

ŽELE, Andreja, 1963-

Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola / Andreja Žele. - Ljubljana :
Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 27)

ISBN 978-961-254-367-9
261510144

Andreja Žele

**Pomensko-skladenjske lastnosti
slovenskega glagola**

Ljubljana 2012

Staršem Ludviki in Andreju.

Vsebina

Uvod	7
Foreword	17
I Pomenskost in morfemskost glagola	27
Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba v slovenščini	29
Glagoli na <i>-irati</i> v današnji slovenščini	49
Predponsk/oobraziln/e vrednosti in predponskoobrazilno-predložna razmerja pri glagolih (v slovenščini)	61
Leksemski in skladenjski vpliv na vidskost (na primeru slovenščine)	83
Ekspresivnost kot besedotvorna prvina (na primerih slovenskih glagolov)	91
Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagola)	99
O povedkovniku oziroma povedkovniškosti	115
Valenčni primitivi – slovarska verbalizacija valence	123
O leksikalizirani valenci in valenci glagolskih (novo)tvorjenk v slovenščini	137
Viri in literatura	149
II Glagolska vezljivost	157
Zgodovinskorazvojni pregled slovenske vezljivosti	159
Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav	179
Na meji med vezljivostjo in (obvezno) družljivostjo	201
Vezljivost kot pomenskoskladenjski pokazatelj živosti slovenščine	215
Skladenjske posebnosti slovenščine v razmerjih glagol – vezljivost – stavčni vzorec	227
Viri in literatura	243

III Besedilnost glagola	249
Sistemsko-funkcijski pristop v skladenjskem opisu slovenskega jezika	251
Elipsa med glagolsko intenco in besedilno koherenco	259
Diateza v slovenščini	267
O propozicijskosti med prislovi (z vidika dosedanjega slovanskega jezikoslovja)	287
Pomensko- in funkcijskoskladenjske lastnosti glagolov glede na stopnjo besed/il/ne strokovnosti	299
Viri in literatura	319
Povzetki (slovensko-angleški) predstavljenih vsebin po poglavjih	325
Imensko kazalo	351
Stvarno kazalo	355

Uvod

Vsebina te publikacije je oblikovana z izborom razprav o slovenskem glagolu, ki so nastale v zadnjih desetih letih, zlasti o pomenskosti (in z njo povezani morfemskosti) in skladenjskosti slovenskega glagola. Vsebinsko so se izoblikovali trije sklopi: **1 Pomenskost in morfemskost glagola**, **2 Glagolska vezljivost**, **3 Besedilnost glagola**; ta delitev je narejena zgolj zaradi preglednosti, sicer pa se z njo samo še potrjuje smiselna (tudi pretvorbna) medsebojna povezanost jezikovnih ravnin.

Pri obravnavah se že dokazano dobro dopolnjujeta strukturalni in funkcijski vidik, kar zlasti pri glagolu kot osrednji skladenjskopomenski organizacijski enoti daje možnost vpogleda v funkcijske zmožnosti slovenščine oz. slovenske skladnje. Glagol je torej vsekakor bistveno pomensko, morfološko in skladenjsko izhodišče, središče in povezovališče vsega. Naštetim poglavjem sledijo še kratki slovensko-angleški povzetki vsebin po tematskih poglavjih.

Avtorica upa, da monografija prispeva tudi k bolj ustaljeni, potrjeni in hkrati izčiščeni rabi nekaterega jezikoslovnega izrazja, povezanega z glagolom.

Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola

0 Medsebojna soodvisnost pomena in skladnje oz. skladnje in pomena je nekaj samoumevnega oz. nujnega; med pomen in skladnjo se v upovedovalni proces vključuje tudi besedotvorje s pomenotvorjem. S skladenjskopomenskega vidika med besednimi vrstami najbolj vsestransko in celovito vlogo opravljajo glagoli v povedku. Vsekakor glagol kot endogeni leksem v svoji funkcijski univerzalnosti potrjuje delovanje jezika kot nedeljive sistemske celote – kot lahko v razmerju slovnice in leksike govorimo o gramatikalizaciji leksike in o leksikalizaciji slovničnih oblik (Ivanov 2004: 71),¹ tako

¹ Виктор С. Храковский, 2007: Грамматический потенциал глагольной лекси́мы. Сборник Матице српске за славистику 71–72. Нови Сад. 76–91.

Aprésjanov koncept integralnega/celostnega opisa jezika v smislu, da je slovnica skupek vseh jezikovnih pravil in slovar je leksikon (76). Vsak leksem ima svoj slovnični potencial; npr. vid katerega koli glagola je pogojevan z njegovim pomenjem oz. z njegovimi delovalnimi lastnostmi kot so zmožnost prefiksacije in njen soobstoj z različnimi aspektno-časovnimi okoliščinami (77).

Poudarjeno je razmerje med neubesedenimi semantičnimi kvarki oz. prviniami, semantičnimi primitivi in semantično zapletenejšimi leksemi s 'ciljem' in delovalniško tipologijo: delovanje, dejavnost, vedènje, naloga, vpliv, proces, dogodek, prisotnost, razporejenost, stanjskost, lastnost, pojav, odnos, interpretacija, sposobnost, vrednotenje ... Pri opisu glagolskega leksema so npr. v izhodišču štirje

glagol zelo nazorno združuje slovar in slovnico v kategorijah vida in časa, vezljivosti, naklona in načina. Vid in vezljivost sta glagolski inherentni lastnosti, zato brezvidskih glagolov ni, in po tej logiki tudi brezvezljivostnih glagolov ni; glagol *biti* in naklonski glagoli tipa *moči*, *marati* so tako vedno nedovršni, glagoli tipa *deževati*, *snežiti* pa imajo vsaj leksikalizirano vezljivost, razlagano z 'dež/sneg gre/pada'. Možnost samonedovršnosti naklonskih glagolov tipa *morem maram smem* hkrati posredno potrjuje tudi obstoj t. i. skladenjskega vida (nasproti slovarkemu vidu). Po drugi strani pa ravno stalnost kategorialnih lastnosti omogoča tudi t. i. odprto stalnost (dinamičnost) besednih vrst, tj., da sprememba kategorialne lastnosti (npr. izguba sposobnosti izražanja spola in hkrati pridobitev spodobnosti izražanja časovnih lastnosti) lahko povzroči prehod iz ene besedne vrste v drugo – zaradi potencialnega transformacijskega razmerja z glagolom so oz. postanejo del povedka v smislu skladenjskopomenske kategorije (povedkovnika) lahko pridevniki ali samostalniki. Povedkova vloga pa je že po definiciji aktualizacija sporočila z vidika časa, naklona in načina oz. možnosti členitve po aktualnosti. Vsi glagoli omogočajo prisojevalno razmerje, se pravi osebkovo-povedkovo vlogo, zato so za skladenjskopomenske vloge glagolov relevantne tudi osebkove kategorialne lastnosti kot oseba, števnost in spol z živostjo, človeškostjo, pojmovnostjo. Izrazita morfemska slovenskega glagola (tako kot slovanskega) vse našteje kategorije besedotvornoskladenjsko in oblikoskladenjsko povezuje. Ključna skladenjskobesedotvorna in stavčna vloga glagola se navsezadnje odraža tudi v vzročno-posledični povezavi izglagolskih tvorjenk z besedotvornim pomen vršilca dejanja ali dejanja – kot rečeno, oba besedotvorna pomena (z vedno različnimi priponskimi obrazili) sta vzročno-posledično povezana in se zato z vidika glagolskega dejanja lahko kvečjemu zamenjmeta oz. nadomeščata, npr. *pek -ø <> peka*, *kuhar <> kuha*, *igralec <> igra* ipd.

Pri skladenjskopomenski glagolov lahko govorimo tudi o zametkih univerzalne slovnice (Ivanov 2004: 16). Univerzalija bi lahko bila osebkovo-povedkova dvodelnost oz. tema-rema dvodelnost (Ivanov 2004: 50, 52); s tem v zvezi je tudi zmožnost postopne razosebitve in razosebkanja vedno odvisna od konkretnega glagola. Nasprotno pa ne more biti univerzalna kategorija npr. glagolski vid – vsak jezik namreč lahko samo s svojimi slovničnimi in leksikalnimi prvinami predstavlja različne modele in oblike časa, ki je pravzaprav »navidezni čas« (Ivanov 2004: 81). Slovničnost slovanskega vida je torej periferna in leksikalno-pomensko nasprotje se spremeni v slovnično šele na stopnji višje abstraktnosti in vsesplošnosti (Аркадьев 2008: 40).

Sicer pa kategorialnost kot širši abstraktni pojav sega prek slovničnosti tudi na nivo pomenske kategorizacije (Бондарко 1971: 20; 2008: 68, 73, 79) in zato se lahko ločujejo slovnične kategorije (vid, čas, naklon, oseba ...), leksikalno-slovnične (omejenost oz. neomejenost, prehodnost, osebni in brezosebni glagoli in načini delovanja oz. vrste glagolskega dejanja; sem sodi tudi določanje besednih vrst) in funkcijskopomenske kategorije – tj. pomenske kategorije glede na jezikovni izraz oz. glede na modele funkcijske slovnice, npr. vidskost in časovnost v povedju (aspektualnost, temporalnost

parametri oz. funkcijske konstante: pomenski razred oz. pomensko polje, aspektualni/ontološki razred, aktantna zgradba z dizezo, taksonomija aktantov (77).

v predikativnem jedru), v razmerju do udeležencev in njihovih vlog pa subjektivnost ali objektivnost, določnost ali nedoločnost, kvalitativnost ali kvantitativnost, lokativnost in posesivnost. Udeleženska hierarhija torej izpostavlja razmerje med osebo in načinom glede na časovno os oz. časovnost v okviru stanja, lastnosti in procesa ali dejanja, v intervalu med statičnostjo in dinamičnostjo, npr. *Meni je mraz – Zmrzujem – Sem zmrznil, Je pristojen za abstraktno umetnost – Je poznavalec abstraktne umetnosti – Se spozna na abstraktno umetnost – Dobro poznavajo/opredeljuje abstraktno umetnost*, in izkazuje pretvorbene in sploh diatezne zmožnosti določenega jezika; ali povedek v povedih tipa *Otrok je bolan, Bolnik je odvisen* izraža trenutno/aktualno/konkretno stanje ali že ustaljeno/stalno/posplošeno lastnost je v slovenščini odvisno od besedila.

Pomensko-slovnične lastnosti v povedku še zlasti z vidsko-časovnega in načinovno-naklonskega vidika lahko opredeljujejo tudi povedi kot izvenčasovne ali časovno ustaljene/epizodične, statične/dinamične, trajanja/netrajanja, kontrolirane/nekontrolirane, s perspektivnostjo/neperspektivnostjo, s pripravljenostjo/nepripravljenostjo pri izražanju lastnosti in pojavov (statičnih: stanja, situacije, položaja, nahajanja in dinamičnih: procesnih, dogodkovnih, dejanjskih) (Селиверстова 1982).

V izhodišču vsake tovrstne obravnave pa ostaja osnovno razmerje med jezikom in besedilom. Vsak leksem je lahko opredeljen tudi kot slovarska enota in število pomensko opisujočih elementov in informativnost oznak so hierarhično dovoljšnji za vzpostavitev tipologij in za analizo in sintezo besedil. Cilj je dokazati preplet leksikografskih in slovničnih pristopov, tj. leksike in slovnice, ki se odraža z izborom slovničnih zakonov z ustreznimi kategorijami (Шведова 1989: 3); od stopnje pomenskosti v konkretnem skladenjskem pomenu glagola je odvisno, kakšno je razmerje med predmetnim in zgolj slovničnim pomenom.

Načelo soodvisne nepretrganosti (ki soodvisno povezuje ločljive prvine) in povezanosti; sta izziv jezikoslovja 21. stoletja (Ivanov 2004: 27, 28). V okvirih posameznega jezika pa se stalno rešuje tudi razmerje oz. stopnja soodvisnosti med formalno in pomensko skladnjo, tj. ugotavljajo se diatezne zmožnosti jezika. V povedju oz. povedku kot središču različnih tipov povedi se odkrivajo vse skladenjskopomenske zmožnosti glagolov in hkrati se odkrivajo vsi možni strukturnoskladenjski tipi povedi (Шведова 1989: 232).

1 Pomenskost in morfemskost glagola

Skladno tudi s stališči sodobnejšega pomenoslovja je glagol izhodišče in skladenjskopomenski organizator. Opis pomenoslovja glagola je mišljen kot množica distributivnih in pretvorbnih zmožnosti glagola in glagolskih zvez; distributivne in pretvorbne zmožnosti so pomembne za opis pomenskih zmožnosti. Princip sodobne semantike v smislu tesne vzajemne povezanosti med pomensko in skladenjsko zgradbo jezika vzpostavlja razmerje med skladenjskim pomenom in besednim (referenčnim) pomenom izraza (ki ga je v ospredje postavljala t. i. tradicionalna semantika), dodan pa je še pragmatični pomen. Ker je vsak pomen besedilno pogojen oz. skladenjsko odvisen, je pomenski opis glagola

lahko narejen s popisom njegovih skladenjskih lastnosti in zmožnosti², npr. pomen 'padati' v okviru glagola *iti* je leksikalno pogojevan oz. odvisen, npr. v primerah *Dež gre*, pomen 'ustrezati' v okviru glagola *iti* pa je skladenjsko odvisen oz. pogojevan v primerih tipa *Ta klobuk gre k plašču*, ker upravlja s samostalnikom v dajalniku (Apresjan 1967: 25). Pomen je v določeni različni stopnji odvisen od skladenjskega okolja in vsak njegov pomenski premik se odraža tudi v spremenjeni skladenjski rabi, npr. *sprehajati psa* ni isto kot *sprehajati se s psom* ipd. Produktivni pomeni imajo zelo jasno opredeljeno skladenjsko okolje – to velja za pomene tipa *biti*, *udarjati*, *iti*, *bežati*, *govoriti*, *pisati*, *igrati*, *plesati* (Apresjan 1967: 31).

Sicer pa je ugotovljeno, da je število potencialnih udeležencev pri določenem glagolskem pomenu v obratnem sorazmerju z njegovo pomensko intenzivnostjo oz. pomensko natančnostjo/dovršenostjo, tj. splošnejši pomen lahko veže največ različnih udeležencev (Apresjan 1967: 204).

Ustvarjanje besedila lahko razlagamo kot prevod iz pomenskega jezika v naravni jezik, proces razumevanja pa kot prevod iz naravnega jezika v pomenski (Apresjan 1967: 9). Pomembna posplošitev v smislu tipologizacije je določitev pomenskih funkcij oz. t. i. leksikalnih parametrov (Apresjan ²1995: 45) tipa Labor (obdelava), Caus (povzročanje), Ligu (odstranjenje), Oper1 (delujoči subjekt deluje na objekt, npr. *dati*), Oper2 (delujoči objekt deluje vzvratno na subjekt, npr. *sprejeti*), Func1 (objekt deluje na delujoči subjekt, npr. *Ljubosumje ga uničuje*), Func2 (objekt deluje na delujoči objekt, npr. *Zakon predpisuje ukrepanje*, *Nasmeški in prijazni pogledi se širijo po ...*), so primeri, ki združujejo oz. prekrivajo našete funkcije v smislu Oper1 = Oper2 = Func1 = Func2 v *On mi izraža podporo* <> /*Jaz/ koristim njegovo podporo*. Te pomenske funkcije omogočajo izrazno različnost in zapletenost jezika prekodirati v splošne in enostavnejše prvine pomenskega jezika, ki predstavlja neke vrste logično-pomensko bazo človeške govorce. Ta pomenski jezik oz. tudi bazični jezik je sicer umetno selekcioniran, vendar je v vsakem primeru del naravnega jezika. Cilj slovnice vsakega jezika je oblikovanje in izoblikovanje pomenskega jezika (*lingua mentalis*). Pomenski jezik je jezik zmožen opisa t. i. globinske zgradbe jezika (Apresjan ²1995: 21), kamor sodita tako globinska leksika kot globinska skladnja, ki temelji na bazični globinskoscladenjski zgradbi (Apresjan ²1995: 51, 52). Za prekodiranje pomenskega jezika v vsako poved naravnega/praktičnosporazumevalnega jezika morajo obstajati jezikovne prvine, ki poleg temeljnih udeležencev lahko izrazi-jo tudi modalnost in čas, ki sta nujni sestavini vsake povedi: S(subjekt) – P(redikat) – M(odalnost) (Apresjan ²1995: 31, 33). Pomenski jezik je jezik elementarnih pomenskih enot, ki jih rusko jezikoslovje opredeljuje kot pomenske množence/množitelje (Apresjan ²1995: 37) in v tem smislu je pomenski jezik jezik pomenske analize (*vzeti = narediti*, *da kaj imeti sam*, *dati = narediti*, *da kaj ima drugi*, *pozivati = prizadevati si povzročiti*, *da*

² Fran Ramovš, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo.

119: »Bistvene karakteristike vsakega glagola so od nekdanj: 1. glagolske oblike izražajo čas (tempus), 2. naklon (modus), 3. različnost akcije (aspekt), 4. tranzitivnost in intransitivnost, kar je bolj gramatičnega nego pomenskega značaja. Razlika se najmočneje izraža v končnicah.«

upoštevajo; niso pa odločilni primeri tipa *pomagati = izkazovati pomoč*), naravni/vsakdanji sporazumevalni jezik pa je jezik pomenske sinteze. Predikat (P1), npr. *sporočiti*, ima svoji pomenski komponenti /sustavini v predikatih P2 (*povzročiti*) in P3 (*vedeti*). Osnovnih pomenov mora po pravilih ekonomičnosti jezika biti manjše število, razmerje osnovnega pomena do označevanega denotata mora biti čimbolj neposredno (npr. beseda *zvok* je lažje predstavljana in predstavljiva kot npr. beseda *sluh*), osnovni pomen ne sme imeti sinonimov in homonimov (Apresjan ²1995: 70–79). Obstajati morajo pretvorbne povezave med globinskoskladenjsko, površinskoskladenjsko in globinskomorfološko ravnino jezika.

Leksika kot sistemsko urejena upošteva soodvisnost leksikalnih in slovničnih pomenov. Izhodiščna načela sodobnega pomenoslovja so (Apresjan ²1995: 6–7): **a**) pomenskost besed izhaja iz preprostega pojmovanja vsebin, in ne iz strokovnih opredelitev; lahko govorimo o »komponentni zgradbi leksikalnih pomenov« in t. i. pomenske komponente se lahko razlaga kot parametre (ti so opredeljeni kot »konstante s spremenljivo vrednostjo«) – lahko se govori o notranji logiki razvoja jezikoslovne semantike« Apresjan ²1995: 11), globinska ravnina se istoveti s pomensko ravnino oz. s pomenskim opisom povedi, **b**) razlage morajo temeljiti na uporabi vsakdanjega jezika, so pa obvezni del besedišča tudi besede tipa »norma«, ki nimajo oz. ne morejo imeti neposrednih pomenskih razlag v naravnem/vsakdanjem jeziku; torej osnovna/enostavna slovarska in skladijska ravnina naravnega/vsakdanjega jezika obsega t. i. minimalni slovarski nabor in skladijski nabor, ki sta dovoljšnja za opis vseh leksikalnih in slovničnih prvin danega jezika (Apresjan ²1995: 21), **c**) besede se nikoli ne vežejo popolnoma svobodno, **č**) celo pri prostih besednih zvezah ni smotno govoriti o preprostih seštevkih pomenov.

1.1 Z vidika morfemske je bila že v tradicionalnem pomenoslovju sprejeta delitev na leksikalne (korenske) morfeme in na slovnične morfeme (skladno z delitvijo na slovnične in leksikalne pomene). Glede na zmožnost glagola tvoriti nove tvorjenke z istim korenskim morfemom ločujemo morfološko produktivne in neproduktivne glagole. Morfološko produktivni glagoli so lahko skladijsko produktivni ali neproduktivni. Skladijsko produktivne tvorjenke istokorenskega glagola lahko skladijsko bolj ali manj odstopajo od izhodiščnega netvorjenega glagola (Apresjan 1967: 61). Pomembno skladijskopomensko razločevalno obglagolsko vlogo imajo predlogi in zaimki v vlogi prostih glagolskih morfemov. Široki razpon med besedotvorjem in mnogopomenskostjo torej omogoča besedotvornost med regularnostjo in neregularnostjo, med produktivnostjo in neproduktivnostjo (Apresjan ²1995: 189). Izglagolska motivacija omogoča veliko oz. široko besedotvorno in pomenotvorno produktivnost (Apresjan ²1995: 193). V zvezi zlasti z glagoli govorimo o konverzivnosti – konverzivi so skladijskopomensko pogojevani, tj. z vidika govora osmišljajo konkretne situacije in razmerja, in morajo biti vsaj dvovezljivi, npr. *prodati – kupiti, opirati se – podpirati* ipd.; konverzivnost pa se kdaj prekriva antonimnostjo, npr. *vstopiti – izstopiti: V kuhinjo vstopi naravnost iz kopalnice – Iz kopalnice izstopi naravnost v kuhinjo* (Apresjan ²1995: 262); Ju. D. Apresjan (²1995: 268–273) predstavlja pomensko tipologijo dvo- in

tromestnih konverzivnih glagolov. Konverzivnost je pomemben skladenjski pojav, ki se izraža tako pri leksikalnih parih in frazeoloških enotah kot pri trpniško rabljenih oblikah glagola; konverznost v besedotvorju je npr. pri spremembi priponske vloge v medponsko, npr. pri *bistr-o-gled*, *čast-i-željen* ipd. S stališča pretvorbno-tvorbni zmožnosti glagola je pomenljivo, da je glagolskih zloženk (v nasprotju s sestavljenkami) malo in vse so pretvorbno pričakovano podredne, npr. *gostobesediti* 'biti gostih besed', *slepomišiti* 'delati kot slepa miš', *knjigotržiti* 'tržiti s knjigami', *klečeplaziti* 'kleče plaziti' (Vidovič Muha 1988: 24); od kategorialnih lastnosti je tvorbnno relevantna samo vezljivost. Pretvorbno-tvorbna zmožnost glagola se pri zlaganju omejuje na pomensko temeljne oz. elementarne glagole z upoštevanjem vrst glagolskega dejanja in je v tesni navezavi s sklonskimi pomeni, npr. *videti/gledati*, *nesti/nositi*, *pojiti/piti*, *oživeti/živeti* prizadeto/vsebino v tožilniku, *verjeti*, *služiti* prejemniku v dajalniku, *metati*, *boriti se* z orodjem ali sredstvom v orodniku ali povezava z imenovalniškim nosilcem ali vršilcem pri glagolih kot *boleti*, *teči* ipd. v *vsevidec*, *jasnovidec*, *resnicogled*, *daljnegled*, *klicenos*, *pismonoša*, *struponosen*, *vodopivec*, *radoživ*, *vraževerje*, *bogoslužje*, *nogomet*, *rokoborba*, *zobobol*, *vodotok* (Vidovič Muha 1988: 57–72, Stramljič Breznik 2010).

2 Povedek kot del smiselne analize besedila

V okviru glagolske intencije v povedku je treba upoštevati pomenske karakteristike kot 1) členjenost (glede na število udeležencev), 2) dejanjskost (statični/dinamični potek), 3) mutacijskost (spremembe, ki so akcijske ali neakcijske – glede na prisotnost ali odsotnost vršilca ali povzročitelja), 4) akcijskost (glede na /ne/vršilskost oz. glede na prisotnost ali odsotnost vršilskosti (Miloslava Sokolová 1993).

2.1 Stavčnost in besedilnost glagola

Tudi z vidika glagola je potrebno ločevanje med povedjo kot tipsko slovnično enoto in uresničevano povedjo kot komunikacijsko-informativno enoto, ki slovnično tipskost prve vedno znova uresničuje oz. sproti konkretizira in aktualizira. Ta izhodišča temeljna binarnost povedi je bistvena tudi za razumevanje razmerij glagol : poved : besedilo.

Slovnično pravilnost povedi se ne sme mešati z leksikalno ali stilsko pravilnostjo, je pa poved nepravilna, če ne ustreza nobeni izmed pravilnosti oz. kombinaciji njih (Apresjan 1967: 39, 41, 43). Ločujejo se dva tipa pravilnih povedi, tj povedi, ki so standardni vsakdanji način izražanja misli, in povedi, ki so jezikovnosistemsko pravilne, se pa navadno ne uporabljajo v praksi. Jedrna zgradba je skladenjski termin, ki ima predikat v osrednji vlogi z vsemi obveznimi udeleženskimi vlogami (predikativni minimum), je hkrati izhodiščna oblika za vse druge potencialne pretvorbe (Apresjan 1967: 48, 49); jedrne zgradbe se enačijo s standardnimi obrazci. Vsak glagol v povedku s svojimi udeleženskimi vlogami pa lahko oblikuje t. i. idealno frazo, skladenjska bližina glagolskih idealnih fraz pa lahko vzvratno nakazuje pomensko bližino glagolov. Idealne (glagolske) fraze (besednozveze in stavčne) je treba tipologizirati v smislu produktivnih

oz. neproduktivnih pomenskih obrazcev, tako da se ločijo glagoli s produktivnimi in neproduktivnimi pomenskimi obrazci; idealne glagolske fraze se tipologizirajo tudi po glagolskih jedrnih konstrukcijah – za prikaz distribucije je vzpostavljeno razmerje idealna fraza : standardni obrazec. Pomensko in skladenjsko se soodvisno prepleta; idealne fraze z glagoli premikanja, fizičnega delovanja in stanja imajo pogosteje neproduktivne pomenske obrazce (zaradi teženja v frazeologizacijo) nasproti idealnim frazam z glagoli, ki izražajo čustveno in intelektualno dejavnost, izmenjavo informacij in tudi nefizično delovanje in stanje.

Vse naštetu lahko potrjuje, da imamo tudi skladenjske paradigme (obrazce oz. vzorce), ki pa samo še potrjujejo obstoj besedotvornih paradigem in leksikalnih paradigem. Paradigme so slovnica, ki je sestavni del vsakega slovarskega članka, ki v neposredno soodvisnost postavlja idealne fraze in njihove paradigme. Skladenjske paradigme bi torej označili kot slovnico slovarja (Apresjan 1967: 231).

O pomenski povezanosti besedila lahko govorimo, če imajo v konkretnem besedilu skladenjsko povezani leksikalni pomeni v svoj aktualni skladenjski pomen vključeno tudi ponavljajočo (aktualno) smiselno sestavino/komponento (Apresjan ²1995: 14). Pravila skladnje ne dajo vsote smislov, ampak nove smisle, ki nastanejo iz skladenjsko vzajemnega delovanja smislov (Apresjan ²1995: 79–81). Vzajemna skladenjsko-pomenska povezanost se odraža pri ujemanosti – po maniri slovnicega ujemanja soodvisno obstaja tudi pomensko ujemanje, npr. *visoka hitrost, nizka hitrost* ipd.

2.1.1 V slovarju mora skladnja služiti zlasti opisu pomenske vezljivosti (Apresjan ²1995: 121). Sicer pa spremenjena vezljivost pri glagolih tipa *žagati, piliti* nasproti *obdelovati z žago/pilo* samo še dodatno potrjuje samostojno propozicijskost navajanih udeležencev, ki se lahko občasno tudi leksikalizirajo v glagolu – lahko govorimo o t. i. leksikalizirani vezljivosti? (Apresjan ²1995: 131); v zvezi z dialeznimi zmožnostmi določenega jezika lahko govorimo o različnih ubesedovalnih zmožnostih tudi znotraj vezljivosti.

Stopnja skladenjske fakultativnosti je odvisna od vsebine vezljivosti in od načina njene morfološke izrazitve; tako sta vezljivostno obvezni zlasti imenovaniška osebko-va in tožilniška predmetna vezljivost, manj obvezni orodniška in mestna vezljivost, ki sta deloma tudi prislovnodoločilni, še manj obvezni vzročna in časovna; v okviru predmetov imajo fakultativno vezljivost večinoma predmeti z neposrednim referenčnim pomenom, predmeti s prenesenim pomenom pa so največkrat obveznovezljivi, npr. *Zastrupil se je z (zdravilom) : Zastrupil se je s filmom* ipd. Ju. D. Apresjan (Apresjan ²1995: 155) v devetih točkah predstavlja tipologijo razmerij med pomensko in skladenjsko vezljivostjo.

Sicer pa je vezljivost in njeno obveznost je treba obravnavati kompleksno, tako s pomensko- in strukturnoskladenjskega vidikov kot tudi izrazijsko. Znotraj mejne medstavčne (besedilne) vezljivosti je izpostavljena polstavčna oz. polpredikatna zgradba, ki združuje medstavčna in medstavčnočlenska razmerja, npr. *Moj brat, tretji po vrsti, je podoben našemu dedu, Sprehajal se je opazujoč mimoidoče, Vrnil se je precej bolehen* ipd. V teh primerih se govori tudi o t. i. drugotnem povedju ali sopovedju v stavku

oz. povedi, ki konkretno stavčno poved odpira v besedilo in hkrati lahko tudi v širši besedilni kontekst (Šimková 2005: 104, 110). Soobstoj dveh osebkov omogoča njuni različni vlogi, povzročitelja in vršilca, npr. *Dosegli so, da je naredil obljubljeno*.

2.1.2 Lahko govorimo o delni ergativnosti?³ Je delna ergativnost lahko v primeru *S tem fantom lahko naredim vsako delo*. Je smiselni oz. logični osebek lahko nastavek za ergativ kot delujoči neimenovalniški sklon, npr. v *Kljub domači oskrbi jim je domači ljubljencek poginil*, *Vse pomembno mu je ušlo iz rok* – primera imata neposredni predmet v imenovalniku in delujoči osebek v t. i. ergativni obliki oz. sklonu. Posebni so tudi primeri *Bila nas je peterica razbijačev* (< Smo peterica razbijačev) in frazemsko zastavljeni *Vera gre z župnikom gor in dol* ipd., še primeri s sestavljenim udeležencem, npr. *Boli me glava* (< Imam bolečo glavo) nasproti npr. *Trn v peti me skeli* (< Imam skeleč trn v peti)

2.2 Skladnja povedi se odpira v besedilnost s členitvijo po aktualnosti, ki je soodvisna z besednim redom. Najprej je nujna aktualizacija slovenske besediloslovne teorije zlasti z Breznikovimi obravnavami besednega reda. Z razpravo *Besedni red v govoru* (1908) je namreč A. Breznik znanilec in začetnik tistega jezikoslovnega dogajanja na Slovenskem, ki je skušalo slediti aktualnim evropskim jezikoslovnim tokovom. A. Breznik je tako kot R. F. Mikuš (po zgledu ženevske šole, zlasti de Saussurja) že zagovarjal celovitost prostorsko-časovnega dogodka v obliki stavčne pomenske podstave oz. osebko-povedkove zveze; in s tem je hkrati zagovarjal, da je šele besedna zveza oz. sintagma s svojimi referenčnimi skladijskopomenskopodstavnimi lastnostmi prava razpoznavna lastnost vsakega jezika. To še posebej potrjuje tista skladnja, ki v povezavi s tvorjenostjo in oblikoslovljem tudi dejansko ostaja središče jezikoslovnega zanimanja.

Že po A. Brezniku je besedni red ena od osnov skladijske problematike in brez ustreznega reševanja vprašanj besednega reda v govoru ostaja brez smisla celotna skladnja oz. celotno reševanje skladijskih vprašanj. Stavke je po Brezniku lahko temeljna pomenska prvina višje besedilne enote, tj. govornega odstavka. Govorni odstavek pa je besedilna enota z referenčnim pomenom oz. kvalitetna nova celota vseh referenčnih pomenov vključenih povedi, zato: »Na isti način, kakor se dokazuje, da se določa oblika besedam le v stavku in ne zunaj njega, moremo tudi dokazati, da se dá določati stava besed le v samostojnem govornem odstavku in ne zunaj njega, ker je celota besedne oblike stavke, celota besedne stave pa govorni odstavek /.../« (A. Breznik 1908, gl. J. Toporišič 1982: 236).

3. Kot večstopenjska in večravninska konstrukcija oz. kot vsebina možnih razmerij se torej skladnja širi v koncentričnih krogih od tvorjenk do izrekov. Na besedilni ravni se ne da ločevati slovnice od logike in psihologije, posledično tudi vprašanje oblike in vloge

³ V razmerju aktiv : pasiv : antipativ se slednji lahko enači z ergativom.

(slovarja in slovnice) ostaja nerazrešeno, zato je edino smiselno, da se obstoječe smeri pri skladijski obravnavi dopolnjujejo (Ахманова, Микаэлян 2009: 92, 93).

Logična, formalna in strukturalna slovnična usmeritev se dopolnjujejo, ker prva poudarja pomenske kategorije, druga morfološke kategorije, tretja pa razmerja med skladijskimi prvinami, pomeni in oblikami besed ter razmerja med besedami pa sestavljajo sistemskost jezika. Bistvo skladijskih pojavov je osmišljeno v kategorijah in zato se lahko govori o sistemskih lastnostih skladnje. Sistem jezika v govornem procesu vključuje tudi vse zmožnosti kontekstov. Z besedilnega vidika lahko ločujemo dve osnovni skladijski prvin: poved in besedilni položaj/status povedi; besedilno je pomembna tudi struktura skladijskih položajev oz. vzajemnost položajskih sestavin v povednem in nadpovednem besedilu (Ломтев 2006: 44–46, 55, Krajnc Ivič 2005). Skladijski položaji so soodvisni in dopolnjujoči. Ločujejo se odvisni/neodvisni položaji, isti/različni položaji, istovrstni/raznovrstni položaji, polnopomenski/nepolnopomenski položaji; znotraj glavnih položajev osebek – povedek je oseba logična kategorija in osebek sporočajska prvina (Ломтев 2006: 81).

Cilj je vedno smiselno zaokrožena celota in ta pa se različno strukturalno-stilsko izrazi (lakonično ali splošnoabstraktno ali konkretnospecializirano) z razmerji. Besedilno izpolnjeni tip povedi je sporočilnofunkcijska poved.

3.1 Kot idejo višje nepretiranosti se lahko razlaga tudi postavljanje besedila v izhodišče in središče jezikoslovnih raziskav – s tem se potrjuje teza, da vse izhaja iz smisla besedila in da besedilo oblikuje in diktira povedi, njihov pomen in zgradbo; lep dokaz za to je prevod, kjer se mora ohraniti smisel in smislu se podrejata pomen in zgradba prevedenega besedila. V osnovi pomenskih struktur mnogih različnih jezikov pa je isti pojmovni sistem (Ivanov 2004: 69). Prevod tudi potrjuje bistvenost nabora ključnih pojmov in nabora razmerij med pojmi za analizo ali sintezo konkretnih besedil (Ivanov 2004: 62). Govorici jezikovnih in nejezikovnih prvin sta lahko enakovredni šele na nivoju besedila – besedilo, po principu binarnosti, namreč vedno obsega oz. vključuje znotraj- in zunajbesedilno perspektivo, jezikovne in zunajjezikovne prvine. Zunajjezikovna situacija je vključena v diatezno zmožnost jezika in pri ubeseditvi določenega besedila se vedno bolj ali manj zavestno išče maksimalne diatezne zmožnosti določenega jezika. Skladnja se razlaga z neposredno odvisnostjo jezika in govora (tj. v pomenski razvrstitvi besed se dogaja sinteza pomena, oblike in vloge) – jezik se v govoru dopolnjuje in razvija, tj. jezikovna abstraktna shema zaživi v skladijskem ritmu, in to velja za skladnjo na vseh ravninah; govorna podstava je navsezadnje lahko tudi izhodišče novotvorjenk kot je npr. sklapanje, kjer pa je spet središčna glagolska vloga.

Osnovna literatura

- АХМАНОВА, Ольга Сергеевна, МИКАЭЛЯН, Галина Борисовна, 2009: Современные синтаксические теории. Изд. 3-е. Москва: Книжный дом ЛИБРОКОМ.
- Aktuálne otázky súčasnej syntaxe.* Ur. Mária Šimková. Bratislava: VEDA – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005. 167 str.
- АПРЕСЬЯН, Юрій Дереникович, 1967: *Експериментальное исследование семантики русского глагола.* Москва: Наука.
- — ²1995: *Лексическая семантика.* Москва: Восточная литература РАН.
- БОНДАРКО, Александр Владимирович, 1971: *Грамматическая категория и контекст.* Ленинград: Издательство «Наука».
- — 2008: Дифференциация и интеграция в системе категориальных единств. *Славянское языкознание.* XIV Международный съезд славистов, Охрид. Москва: ИНДРИК. 68–83.
- IVANOV, Vječeslav Vsevolodovič, 2004: *Lingvistika tret'jogo tysjačeletija.* Voprosy k buduščemu. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- KRAJNC IVIČ, Mira, 2005: *Besedilne značilnosti javne govorjene besede : na gradivu sej mariborskega Mestnega sveta.* Zora 35. Maribor: Slavistično društvo.
- ЛОМТЕВ, Тимофей Петрович, 2006: Основы современного русского языка. (Лингвистическое наследие XX века. Изд. 2-е, испр. Москва: КомКнига.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika.* Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo.
- СЕЛИВЕРСТОВА, Ольга Н., 1982: Семантические типы предикатов. Москва: Издательство „Наука“.
- Sintaktične kategorije.* Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem *Hrvatski sintaktički dani*). Ur. Branko Kuna. Osijek, Filozofski fakultet, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje, 2006.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, 1993: *Sémantika slovesa a slovesný rod.* Bratislava: VEDA.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom.* Zora 71. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- ШВЕДОВА, Наталя Ю., 1989: *Слово и грамматические законы языка. Глагол.* Москва „Наука“.
- ТОПОРИŠIČ, Jože, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo XII.* 117–127.
- — 1982: *Jezikoslovne razprave. Besedni red v govoru.* 233–253. Izbral in uredil J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. A. Breznik, 1908: *Besedni red v govoru. Dom in svet 21.* 258–267.
- — ⁴2000: *Slovenska slovnica.* Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ-MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete: Partizanska knjiga.
- — 1993: Breznikov jezikovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *Slavistična revija XLI/4.* 497–507.
- — 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje : govorica slovarja,* (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Foreword

The content of this publication is based on select discussions on the Slovenian verb that took place in the last decade, particularly those dealing with the semantics (and its related morphemics) and the syntax of the Slovenian verb. The publication is divided into three sections: **1 Semantics and morphemics of the verb**, **2 Verbal valency**, **3 Textuality of the verb**; this division has been put into place merely for clarity's sake, though a sensible semantic (and also transformational) interrelatedness of language levels does seem to derive further confirmation from it.

In these discussions the structural and the functional perspectives – as has already been demonstrated – complement each other well, which particularly in the case of the verb as the central syntactic-semantic organisational unit provides an insight into the functional capabilities of Slovenian, or the Slovenian syntax. The verb is therefore the essential semantic, morphologic and syntactical base, the centre and the connective aspect of everything. The aforementioned chapters are followed by short abstracts in Slovenian and English, ranked according to each individual section.

It is the author's wish that the present monograph should bring about a more standardised, validated and at the same time consolidated use of certain linguistic terminology related to the verb.

Semantic-syntactic properties of the slovenian verb

0 Interdependence of meaning and syntax or syntax and meaning is something that is self-evident and necessary, since word-formation with semantic change does come in between the meaning and the syntax in the wording process. From the syntactic-semantic perspective verbs in the predicate perform the most versatile and holistic role among parts-of-speech. The verb as an endogenous lexeme in its functional universality confirms the functioning of language as an indivisible systemic whole; as one may be likely to discuss the grammaticalisation of lexis and the lexicalisation of grammatical forms in terms of the relation between grammar and lexis (Ivanov 2004: 71)⁴, in the same way the verb in a very apparent fashion brings together both the dictionary and grammar in

⁴ Виктор С. Храковский, 2007: Грамматический потенциал глагольной лексемы. Сборник Матице српске за славистику 71–72. Нови Сад. 76–91.

Apresyanov's concept of integral/holistic description of language in which the prevailing sense is that grammar is a combination of language rules and that the dictionary is a lexicon (76). A lexeme has its grammatical potential, e.g. the aspect of any verb is determined by the meanings of that verb,

the categories of aspect and tense, valency, mood and manner. The aspect and valency are inherent qualities of the verb, which is why non-aspectual verbs do not exist, and in line with this argument there are also no aivalent verbs; the verb ‘to be’ and verbal moods such as ‘I should’ and ‘I like’ are always imperfective, whereas the verbs such as ‘to rain’, ‘to snow’ at least express a degree of lexicalised valency explained by ‘the rain/snow falls’. The possibility of auto-imperfectiveness of mood verbs such as ‘I should’, ‘I like’, ‘I may’ at the same time indirectly validates the existence of the so-called syntactic aspect (in contrast to dictionary aspect). On the other hand the permanence of category characteristics enables the so-called open permanence (dynamics) of parts-of-speech, i.e. that a change in categorical characteristic (e.g. losing the ability to express gender and at the same time acquiring the ability of expressing temporal qualities) may cause a transition from one part-of-speech to another – adjectives or nouns are or may become part of the predicate in terms of syntactic-semantic category due to the potential transformational relation with the verb. The role of the predicate is – by the very definition – an actualisation of the message from the standpoint of tense, mood and manner, or rather the possibility of the functional sentence perspective. All verbs enable predication, i.e. the subject-predicate role, which is why the categorical qualities of the subject such as person, countability and gender with animateness, humanness and conceptuality are also important for syntactic-semantic verbal roles. A pronounced morpheme character of the Slovenian verb (same as for the Slavic verb) combines all of the stated categories in terms of word-formation/syntax and morphology. The key syntactic/word-formational and sentence role of the verb is reflected also in the cause-consequence relation of compounds derived from verbs with the word-formational sense of the doer of action – as stated earlier both word-formational meanings (always with different suffixes) are cause-consequence related and can, from the standpoint of the verbal act, be merely substituted or stand in one another’s place, e.g. (baker< >baking), (cook< >cooking), (actor< >acting), etc.

In terms of verbal syntactic semantics one may also talk about the beginning of universal grammar (Ivanov 2004: 16). The universal aspect could be reflected in the subject-predicate, or Thema-Rhema, twofold character (Ivanov 2004: 50, 52); in connection with this the possibility of gradual depersonalisation and desubjectisation is always dependant on the verb in question. In contrast, verbal aspect cannot be a universal category because any language can alone with its own grammatical and lexical characteristics present different models and forms of time, which is really just ‘apparent time’ (Ivanov 2004: 81). The grammaticalness of the Slavic aspect is therefore peripheral, with

i.e. its operational properties such as the capacity of pre-fixation and its co-existence with various aspectual-temporal circumstances (77).

The relation between the non-worded semantic features, semantic primitives and semantically complex lexemes with an ‘aim’ and actant typology is highlighted: acting, activity, knowing, task, influence, process, event, presence, distribution, stateness, feature, phenomenon, relation, interpretation, capacity, evaluation ... A description of a verbal lexeme preconditions four parameters or functional constants: semantic class or semantic field, aspectual/ontological class, actant structure with diathesis and taxonomy of actants (77).

a lexical-semantic contrast being turned into a grammatical one only at the level of high abstraction and universality (Аркадьев 2008: 40).

Categorisation as a broader abstract phenomenon reaches beyond grammaticality and extends into the level of semantic categorisation (Бондарко 1971: 20; 2008: 68, 73, 79), which is why one can differentiate among grammatical categories (aspect, tense, mood, person ...), lexical-grammatical categories (limited or unlimited, transient, personal and impersonal verbs and modes of operation or types of the verbal act; here belong also the process of defining parts-of-speech) and functional-semantic categories, i.e. semantic categories based on language expression or based on models of functional grammar, e.g. aspectuality and temporality in the predicate, subjectivity or objectivity in relation to the participants and their roles, defining or non-defining character, qualitativity or quantitativity, location and possession. The hierarchy of participants therefore highlights the relation between the person and manner based on the temporal axis in the framework of state, quality and process or action, in the interval between the static and dynamic quality, e.g. 'I am cold', 'I am freezing', 'I froze', 'S/he is competent for abstract art', 'S/he is a connoisseur of abstract art', 'S/he knows about abstract art', 'Is well familiar with abstract art' – and expresses the transformational and diathetic capabilities of a given language; whether the predicate in sentences such as 'The child is sick' or 'The patient is addicted/dependent' expresses the actual/concrete state or the general/common quality in Slovenian depends on the context.

The semantic-grammatical characteristics of the predicate – particularly from the aspect-tense and manner-mood perspective – can also define sentences as: beyond tense or temporally established/episodic, static/dynamic, durative/non-durative, controlled/non-controlled, with prospect/non-prospect, with readiness/non-readiness in the expression of characteristics and phenomena (static: state, situation, position, location) and dynamic: process, event, action) (Селиверстова 1982).

The starting point of any such discussion is the basic relation between language and text. A lexeme can be defined also as a dictionary unit, and the number of semantically determining elements and the informativeness of signs are hierarchically sufficient for establishing the typologies for analysis and synthesis of texts. The goal is to demonstrate the compatibility of lexicographic and grammatical approaches, i.e. lexis and grammar, which is reflected in the selection of grammatical rules with appropriate categories (Шведова 1989: 3); the relation between the object and grammatical meanings in a given syntactical verbal meaning depends on the degree of semantics.

The principle of isomorphism on different language levels consequently introduces the principle of co-dependent continuity (which co-dependently connects distinguishable elements) and connectedness, which is the challenge of 21st-century linguistics (Ivanov 2004: 27, 28). In the framework of a given language the relation or the degree of co-dependence between formal and semantic syntax is being constantly analysed, indicating the diathetic capabilities of language. The predicate as the centre of various types of sentences reveals the syntactic-semantic capabilities of verbs and at the same time brings to light all the possible structural-syntactic types of sentences (Шведова 1989: 232).

1 Semantics and morphemics of the verb

In relation to the view of modern semantics the verb is the starting point and a syntactic-semantic organiser. A systematic description of verb semantics is thought of as a multitude of distributive and transformational capabilities of the verb and verbal phrases – the distributive and transformational capabilities are important for the description of semantic capabilities. The principle of modern semantics in terms of close interrelatedness between the semantic and syntactic structures of language establishes a relation between the syntactical meaning and the word (reference) meaning of an expression (put forth by traditional semantics), with the addition of pragmatic meaning. Since meaning is conditioned by the text, or dependent on syntax, the semantic description of a verb can be made by listing the verb's syntactic properties and capabilities⁵, e.g. the meaning of *padati* (to fall) in the framework of the verb *iti* (to go) is lexically conditioned/dependent, e.g. in the examples *Dež gre* (The rain goes), whereas the meaning of *ustrezati* (to fit) in the framework of the verb 'to go' is syntactically dependent or conditioned in cases such as *Ta klobuk gre k plašču* (This hat goes with the coat), because here the meaning controls the noun in the dative case (Apresyan 1967: 25). At a certain level meaning becomes dependent on the syntactic environment, and its every semantic more (which unites diachrony with synchrony) is reflected also in the changed syntactic use, e.g. 'to walk the dog' is not the same as 'to walk with the dog', etc. Productive meanings have a very clearly defined syntactic environment – this is true of the meaning such as 'to be', 'to hit', 'to go', 'to flee', 'to talk', 'to write', 'to play', 'to dance' (Apresyan 1967: 31). It has been discovered that the number of potential participants in a specific verbal meaning is inversely proportional to its semantic intensity or semantic precision/perfection, i.e. a more general meaning can tie to itself a higher number of various participants (Apresyan 1967: 204).

The creation of a text can be understood as a translation from the semantic language to the natural language, and the process of understanding as a translation from the natural language to the semantic language (Apresyan 1967: 9). An important generalisation in the sense of typologisation is the process of determining semantic functions, i.e. the so-called lexical parameters (Apresyan ²1995: 45) of the type *Labor* (processing), *Caus* (causing), *Liqu* (removal), *Oper1* (the acting subject acts on the object, e.g. 'to give'), *Oper2* (the acting object reversely acts on the subject, e.g. 'to receive'), *Func1* (the object acts on the acting subject, e.g. 'He is destroyed by jealousy'), *Func2* (the object acts on the acting object, e.g. 'The law stipulates measures', 'Smiles and a kind look are spreading over ...') are examples that combine or cover the functions stated above in the

⁵ Fran Ramovš, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. A script adapted according to lectures of Professor Fran Ramovš, PhD in the years 1947/48, 48/49. Ljubljana: published by DZS on behalf of the University Study Committee.

119: The essential characteristics of any verb have always been: 1. that verbal forms express time (tempus), 2. mood (modus), 3. aspect (aspekt), 4. transitivity and intransitivity, which is more grammatical in nature than semantic, with the difference being most clearly expressed in endings.

sense Oper1 = Oper2 = Func1 = Func2 in ‘He expresses his support to me <> /I/ make use of his support’. These semantic functions allow for a variety of expressions and complexity of language to be encoded into general and simple features of the semantic language, which represents a type of a logical-semantic base of human speech. This semantic, also foundational, language is otherwise artificially selected, though in any case part of the natural language. The goal of any grammar book in any language is to form and shape the semantic language (*lingua mentalis*). The semantic language is capable of describing the so-called deep language structures (Apresyan ²1995: 21), to which both deep lexis and deep syntax belong, the latter of which is based on a base deep-syntactic structure (Apresyan ²1995: 51, 52). For encoding the semantic language into every sentence of the natural/practical-communicative language there need to exist such language features that, apart from the essential participants, can also express modality and tense, which are the essential components of any sentence: S(ubject) – P(redicate) – M(odality) (Apresyan ²1995: 31, 33). The semantic language is the language of elemental semantic units – Russian linguistics defines them as semantic multiplicands/multipliers (Apresyan ²1995: 37); in this sense the semantic language is the language of semantic analysis (to take = to do something to have yourself, to give = to do something that someone else may have, to call for = to endeavour to cause that others may take notice of, whereas examples of the type to help = to demonstrate help are non-decisive in this regard) and the natural/ordinary communicative language is the language of semantic synthesis. Predicate (P1), e.g. ‘to notify’ has its own semantic components/ingredients in predicates P2 (to cause) and P3 (to know). According to the economicalness of language basic meanings should be low in number and the relation of the basic meaning to the marked denotatum should be as direct as possible (e.g. the word ‘sound’ is more easily recognised than the word ‘hearing’) and the basic meaning should have no synonyms and homonyms (Apresyan ²1995: 70–79); transformational connections between deep-syntactic, surface-syntactic and deep-morphological language levels need to exist.

Lexis as a systemically organised entity takes into consideration the co-dependence of lexical and grammatical meanings. The basic principles of modern linguistics (Apresyan ²1995: 6–7) are: a) the meaning of a word is derived from a simple conceptualisation of content and not from definitions of experts; one may talk about the ‘component structure of lexical meanings’ and the so-called semantic components can be explained as parameters (these are defined as ‘constants with a changing value’) – one may talk about the internal developmental logic of linguistic semantics (Apresyan ²1995: 11), and the deep level is identified with the semantic level or the semantic description of sentences; b) explanations have to be based on common language use; words such as ‘norm’, which do not have or cannot have direct semantic explanations in the natural/everyday language, are also an obligatory part of vocabulary; the basic/simple dictionary and syntax levels of the natural/everyday language therefore entail the so-called minimum dictionary and syntax sets that are large enough to describe all the lexical and grammatical features of a given language (Apresyan ²1995: 21); c) words are never bound together in a completely independent manner; d) even in free phrases it is not prudent to talk about simple additions of meanings.

1.1 From the standpoint of morphemics a distinction was made already in traditional semantics between lexical (stem) morphemes and grammatical morphemes (in line with differentiation between grammatical and lexical meanings). Based on the capability of the verb to form new formations with the same stem morpheme, a differentiation is made between morphologically productive and unproductive verbs. Morphologically productive verbs can be syntactically productive or unproductive. The syntactically productive compounds of the same-stem verb can deviate more or less in terms of syntax from the base non-compounded verb (Apresyan 1967: 61). Prepositions and pronouns play an important syntactic-semantic distinguishing adverbial role. The wide span between word-formation and polysemy enables the formation of words that are between being regular and irregular, productive and unproductive (Apresyan ²1995: 189). Verb-derived motivation enables a broad word-formational and semantic productivity (Apresyan ²1995: 193). In particular in relation to verbs we talk about conversiveness – conversives are syntactically and semantically conditioned, i.e. from the standpoint of speech they provide meaning to concrete situations and relations, and have to be at least ditransitive, e.g. ‘to sell’ – ‘to buy’, etc. Conversiveness sometimes overlaps with antonymy, e.g. ‘to enter’ – ‘to exit; ‘He enters the kitchen straight from the bathroom’ – ‘From the bathroom he enters straight into the kitchen’ (Apresyan ²1995: 262). Y. D. Apresyan (²1995: 268–273) presents a semantic typology of two- and three-syllable converse verbs. Conversiveness is an important syntactical phenomenon that ranges from lexical pairs and phraseological units to passive verbal forms; conversiveness in word-formation occurs in cases when the suffix role changes to the infix role, e.g. in *bistr-o-gled*, *čast-i-željen*, etc. From the standpoint of transformational-formativ capabilities of the verb an interesting fact is that verbal compounds (in contrast with agglutinative words) are very few in number and all are, as one may expect, subordinate in terms of formation, e.g. *gostobesediti*, *slepomišiti*, *knjigotržiti*, *klečeplaziti* (Vidovič Muha 1988: 24); among the categorical features only valency is relevant for formation. The transformational-formativ capacity of the verb in the process of compounding is limited to semantically foundational or elementary verbs while taking into consideration the type of the verbal act in close relation to case meanings, e.g. ‘to see/to look’, ‘to carry/be carrying’, ‘to water/to drink’, ‘to bring to life/to live in an affected manner/a content’ in the accusative case, ‘to believe’, ‘to serve the beneficiary’ in the dative case, ‘to throw’, ‘to fight with the aid of a tool or means’ in the instrumental case or connection with the nominative carrier or the doer in verbs such as ‘to hurt’, ‘to run’, etc., continuing into *vsevidec*, *jasnovidec*, *resnicogled*, *daljnogled*, *klicenos*, *pismonoša*, *struponoson*, *vodopivec*, *radoživ*, *vraževerje*, *bogoslužje*, *nogomet*, *rokoborba*, *zobobol*, *vodotok* (Vidovič Muha 1988: 57–72).

2 The predicate as part of reasonable text analysis

In the framework of verbal intention in the predicate we need to take into consideration such semantic characteristics as 1) dissection (based on the number of participants), 2) act (static/dynamic course), 3) mutation (action or non-action changes – based on the presence or absence of the doer or the causer), 4) actionness (based on (non-)doership or based on the presence or absence of doership (Miloslava Sokolová 1993).

2.1 Propositionality and textuality of the verb

A differentiation between the sentence as a typical grammatical unit and the realised sentence as a communicative-informative unit – which continually realises the grammatical typicality of the former or, in other words, regularly concretises and actualises it – needs to be made also from the standpoint of the verb. This foundational binarity of the sentence is essential also for the understanding of the relations verb – sentence – text.

The grammatical accuracy of the sentence should not be confused with lexical or stylistic accuracy, although a sentence is rendered inaccurate if it does not comply with any type of accuracy or accuracy combinations (Apresyan 1967: 39, 41, 43). We differentiate between two types of a correct sentence, i.e. the standard, every-day sentence that is an expression of thought and the sentence that is language-systemically correct but which is not, or at least seldom, used in practice. The core structure is the syntactic term where the predicate plays a central role with all the obligatory participant roles (predicate minimum), and is the starting form for all other potential transformations (Apresyan 1967: 48, 49); core structures are equated with standard patterns. Any verb in the predicate can with its participant roles form a so-called ideal phrase, and the syntactic proximity of ideal verbal phrases reversely points to the semantic proximity of verbs. Distribution and transformation also play important roles. Ideal (verbal) phrases (word-formational and sentence phrases) need to be typologised in terms of productive and non-productive semantic patterns in such a way that a distinction between the verbs with productive and non-productive semantic patterns can be made; ideal verbal phrases get typologised also on the basis of verbal core constructions – a relation between an ideal phrase and a standard pattern is established for a display of distribution. Co-dependent interrelatedness of semantics and syntax is also expressed in transformations with variations in the form of conversions or synonyms; transformational equivalence through the preservation of the same meaning can be expressed through symmetry, reciprocity and transitivity. Ideal phrases with verbs of motion, physical action and state have more frequently non-productive semantic patterns (due to their tendency for phraseologisation) in contrast to ideal phrases with verbs that express emotional and intellectual activity, exchange of information and also non-physical action and state.

All of the above can confirm that we are dealing with syntactic paradigms (patterns) that even further confirm the existence of word-formational and lexical paradigms. The paradigms are grammar, which is an integral part of every dictionary entry, placing ideal phrases and their paradigms in direct co-dependence. Syntactic paradigms could therefore be labelled as the grammar of the dictionary (Apresyan 1967: 231).

A text is semantically coherent if the syntactically-related lexical meanings in it have, in their current syntactic meaning, included also the recurrent (current) semantic ingredient/component (Apresyan ²1995: 14). The rules of syntax do not yield a sum of meanings, but provide new meanings that arise from the syntactic, reciprocal action of meanings (Apresyan ²1995: 79–81). The reciprocal syntactic-semantic unity is reflected in agreement; along the lines of grammatical agreement there also exists a co-dependent semantic agreement, e.g. ‘high speed’, ‘low speed’, etc.

2.1.1 In the dictionary, syntax needs to serve in particular the description of semantic valency (Apresyan ²1995: 121). Changed valency in verbs such as ‘to saw’, ‘to file’ instead of ‘to process with a saw/file’ only further confirms independent propositionality of the stated participants, which can occasionally be lexicalised in the verb – can this point to the so-called lexicalised valency? (Apresyan ²1995: 131). In terms of diathetic capabilities of a given language we may talk about various wording capabilities of valency, with valency being a fundamental syntactic phenomenon. The degree of syntactic facultativeness depends on the content of valency and on the manner of its morphological expression; in this way nominative subject and accusative object valencies are particularly obligatory, less so instrumental and locative valencies, which are in part also adverbial, and even less so causal and temporal valencies; in the framework of objects, facultative valency is mostly expressed in objects with a direct reference meaning, whereas objects with a figurative sense are normally obligatorily valent, e.g. ‘He got poisoned with (the medicine)’ – ‘He got poisoned by the movie ...’ Y. D. Apresyan (Apresyan ²1995: 155) presents the typology of relations between semantic and syntactic valency in nine points.

Valency and its obligatoriness need to be treated in a complex manner, both from semantic and structural-syntactic perspective and also expressively. In the framework of borderline inter-sentence (textual) valency a half-sentence or half-predicate structure is highlighted, which combines inter-sentence and inter-sentence element relations, e.g. ‘My brother, third in line, resembles our grandfather’, ‘He was walking around observing the passers-by’, ‘He returned rather sick’, etc. In these cases we talk about the so-called secondary predicate or co-predicate in the sentence, which further opens the sentence in question into the text and at the same time also into a broader textual context (Šimková 2005: 104, 110). The co-existence of two subjects enables the two subjects to have two different roles, i.e. that of the causer and that of the doer of action, e.g. ‘They managed to achieve that he performed what he promised’.

2.1.2 Can one talk about partial ergativeness?⁶ Can we have partial ergativeness in the example ‘With this lad I can do any work?’ Can the logical subject be an accessory for the ergative as a functioning non-nominative case, e.g. in the examples ‘Despite home care the pet died’, ‘Everything important slipped through his hands?’ The direct object is in the nominative case and the subject in the so-called ergative form or case. Of particular importance are also the examples ‘We were five thrashers’ (< We are five thrashers) and ‘Faith goes up and down with the priest’, etc., and also the examples with a composed participant, e.g. ‘My head hurts’ (< I have a hurting head) in contrast to ‘A thorn in my heel aches’ (< I have an aching thorn in my heel).

2.2 Sentence syntax opens further into textuality with functional sentence perspective, which is co-dependent on word order. Actualisation of Slovenian word-formational theory, particularly by taking into account Breznik’s discussions on word order, is of foremost importance. In his 1908 discussion *Besedni red v govoru* (Word order in speech) Breznik initiated that part of Slovenian linguistics that tried to follow the European linguistic

⁶ In the relation active - passive - antipassive the latter may be equated with the ergative.

currents of the time. Like R. F. Mikuš (on the example of Geneva school, particularly de Saussure) A. Breznik was already an advocate of the totality of spatial-temporal events in the form of sentence semantic proposition, i.e. the subject-predicate relation; by doing so he simultaneously expressed a view that only a phrase with its reference syntactic propositional properties can be a true distinctive aspect of any language. This is especially confirmed by that type of syntax which in relation to formation and morphology remains the actual centre of linguistic analysis.

Already according to A. Breznik word order is in the centre of syntactic issues, and without a proper solution to word order dilemmas in speech the entire syntax, or syntactic issues, remains pointless. The sentence according to Breznik can be a foundational semantic feature of a higher textual unit, i.e. the spoken paragraph. The spoken paragraph on the other hand is a textual unit with its own reference meaning, or a qualitative new whole combining all the reference meanings of all the sentences involved, therefore the following holds true: 'In the same way as is demonstrated that the form of words can be determined only in a sentence and not outside of it we can also demonstrate that word order can be determined only in an independent spoken paragraph and not outside of it, since the whole of the verbal form is the sentence, and the whole of the word order is the spoken paragraph /.../' (A. Breznik 1908, see J. Toporišič 1982: 236).

3 As a multistage and multilevel construction, i.e. the content of possible relations, syntax expands concentrically from the compounds to the sayings. On the textual level one cannot separate grammar from logic and psychology, and consequently also the question of form and role (dictionary and grammar) remains unanswered, therefore the only sensible thing should be that the existing currents in syntax analysis complement one another (Ахманова, Микаэлян 2009: 92, 93).

Logical, formal and structural grammatical orientations complement one another, because the former stresses the importance of semantic categories, the second the importance of morphological categories, and the latter the relations between syntactic or textual features; meanings and verbal forms and relations between words comprise the systemness of language. Categories lend meaning to syntactic phenomena, which is why one can talk about systemic properties of syntax. Also a sound linguistic sense is not of trifling importance in terms of accepting complex matters; the language system in the spoken process incorporates all the capabilities provided by various contexts. From the textual perspective we may differentiate between two basic syntactic features – the sentence and the positionality, or the textual position/sentence status; the structure of syntactic positions, or the reciprocity of positional features in the sentence and super-sentence text, is also important for the text itself (Ломтев 2006: 44–46, 55). The reciprocity of positional features, and the positions, are co-dependent and complementary; we differentiate between dependent/independent positions, identical/different positions, homogenous/heterogeneous positions, full/auxiliary positions and main – dependent/independent positions; within the main positions of subject-predicate the person is a logical category and the subject a communicative feature (Ломтев 2006: 81).

The goal is always to have a logically rounded off whole, which can be expressed differently in terms of structure and style (in a laconic or general/abstract or concrete/specialised manner) with relations. A type of sentence that has been textually fulfilled is a communicatively functional sentence.

3.1 As an idea of higher continuity we can understand also the setting of a text into the centre of linguistic research – this is a nod to the view that everything stems from the meaning of the text and that the text shapes and dictates the sentences in it, their meanings and structures; a good example for this is a translation in which the intended meaning needs to be preserved and in which both the sense and the structure of the translated text are subordinated to the meaning. At the base of semantic structures of various languages lies the same semantic system (Ivanov 2004: 69). A translation also confirms the essential nature of the set of key concepts and the set of relations between concepts for analysis or synthesis of given texts (Ivanov 2004: 62). The languages of non-language and language features can only be equal at the level of the text – the text under the binary principle always encompasses or includes intra- and extra-textual perspectives and language and extra-language features. The extra-language situation is included in the diathetic capabilities of language and more or less consciously looks for maximum diathetic capabilities of a given language in the wording process of a given text. Syntax is explained with a direct dependence between language and speech (i.e. in a semantic arrangement of words a synthesis of meaning, form and role takes place) – language is complemented and further developed in speech, i.e. the abstract language scheme comes to life in a syntactic rhythm, and this is true of syntax on all levels; the speech proposition is after all the starting point of neologisms such as blends, where the verb again plays the central role.

I

Pomenskost in morfemskost glagola

Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba v slovenščini

brezoseb(kov)na raba, brezosebno in brezosebno rabljeni glagoli, enodelne brezoseb(kov)ne stavčne povedi
impersonal subjectless use, impersonal verbs and verbs used impersonally, simple impersonal subjectless sentences

0 Izhodiščne opredelitve

O rabi opredelitev brezosebkov in brezosebni. Brezosebkov poudarja stavkotvorno vlogo osebkova oz. stavkotvorne zmožnosti sploh in pomeni biti brez konkretnega/referenčnega osebkova za besedno ali končniškomorfemsko izražanje konkretnih/referenčnih oseb⁷ – izraz brezosebkov stavek je torej smiseln le, če mislimo na nezmožnost besedne ali morfemske izrazitve osebkova za konkretne/referenčne osebe. Sicer pa so s stališča priznavanja tudi formalnega osebkova in zato posledično tudi formalne stavkotvornosti lahko načeloma vsi stavki osebkovi, tj. o stavkih lahko vedno govorimo kot o slovnično neodvisnih oz. samozadostnih.⁸ Za slovenščino je za stavke brez osebe in osebkova za referenčnega vršilca/povzročitelja/nosilca dejanja najustreznejše poimenovanje brezoseb(kov)ni stavek, ker združuje poimenovanji brezosebni stavek in brezosebkov stavek.⁹ Tako za brez-/formalno-osebkove kot brezosebne stavke so najbolj navadni brezosebni glagoli (brez osebe kot slovnične kategorije za udeleženska sporočanja razmerija in brez referenčnega/konkretnega osebkova in zato tudi brez osebila oz. končniškega morfema), ki imajo za izražanje samo formalne stavkotvornosti samo oblikovne/formalne določnosti (na samo izrazni ravnini končniško obliko za tretjo /nerreferenčno/ osebo ednine, ki v zloženih oblikah izraža oz. pokaže tudi srednji spol) – to so tretjeosebne (formalnoosebkove) glagolske oblike, *Dežuje – Deževalo je* (nasproti brezosebnim glagolskim oblikam

⁷ Oseba je v Slovenski slovnici (42000: 272) in v Enciklopediji slovenskega jezika (ESJ 1992: 167) opredeljena kot slovnična kategorija, ki izraža sporočanja razmerje med udeleženci pogovora, s pripombo, da tretja oseba ednine srednjega spola izraža tudi odsotnost osebe oz. neosebno. Končniški morfem za izražanje oseb pa je osebilo (ESJ 1992: 167).

⁸ V novejšem slovanskem jezikoslovju o tem piše tudi S. Karolak (2001: 120, 125–126, 130).

⁹ Poimenovanje brezosebkovni stavek je v četrti izdaji Slovenske slovnice J. Toporišiča (42000: 629) v zvezi enodelni brezosebkovni stavki in z opombo, da ima glagol »v takih stavkih zmeraj le obliko 3. os. ednine (in kjer je to mogoče) v obliki za srednji spol«. V Enciklopediji slovenskega jezika (ESJ 1992: 11) je posebno geslo tudi brezosebni stavek, opredeljen kot »Glagolski stavek, ki izraža splošnega vršilca dejanja, npr. *Delalo se je noč in dan.*«, tj. gre za brezosebno rabo (osebnih) glagolskih oblik.

kot so nedoločniki, namenilniki, deležniki, deležja).¹⁰ Medtem ko brezosebni glagol v brezoseb(kov)nih oz. v samo t. i. formalnoosebkovih stavkih tipa *Dežuje / Dež gre/pada* nima pravega/referenčnega osebka oz. vršilca/nosilca dejanja, pa nasproti brezosebni stavek s samo brezosebno rabljenimi glagoli (v tretji osebi ednine srednjega spola) izraža splošnega vršilca, npr. *Delalo se je noč in dan*.

Razlika med brezosebnimi/nedoločnimi glagolskimi oblikami in tretjeosebni/določni (formalnoosebkovimi) glagolskimi oblikami je, da tretjeosebne/določne glagolske oblike s končniško obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola dajejo oblikovno-zgradbene možnosti za stavkotvorno razmerje, čeprav v obeh primerih ni in ne more biti prisojevalnega razmerja (gre zgolj za formalno stavkotvorno ujemanje na izrazni ravni, brez referenčne osebe). Zmožnost jezika izražati tudi samo izrazno/formalno stavkotvorno razmerje z brezosebnimi glagoli s tretjeosebno/določno (in hkrati formalnoosebkovo) glagolsko obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola je najbolj navadna in zato hkrati najbolj eksplicitno izražena v stavčnih povedih o naravnih pojavih. Ravno v zvezi s stavki o naravnih pojavih oz. z vremenskimi stavki kot najtipičnejšimi enodelnimi brezoseb(kov)nimi stavki je ugotovitev, da brezoseb(kov)ni stavki sodijo bolj v logično kot v slovnično kategorijo, v kolikor ju lahko sploh dovolj jasno ločujemo.¹¹

1 Brezoseb(kov)na raba (v razmerju do osebkovih vlog)

Položaj imenovalniškega določila v vezljivostnem skladenjskem okolju glagola je skladenjskofunkcijsko določen z osebkovimi vlogami v okviru leve vezljivosti.¹²

Leva vezljivost s kanoničnimi oz. normativnimi lastnostmi namreč označuje ujemalnoprisojevalno stavkotvorno razmerje, in je zato pogoj za slovnično pravilni stavek,¹³ kar potem velja tudi za osebkovo mesto, ki je stavčnoobvezno in zato vedno slovnično

¹⁰ Pogosto je opozorjeno (prim. ESJ 1992: 136), da se brezosebna oblika oz. neosebna glagolska oblika kot nedoločna oblika tipa deležja, deležnika, nedoločnika, namenilnika, glagolnika ne sme zamenjevati z brezosebnimi (tretjeosebni) glagoli tipa *Dežuje*.

¹¹ O tem prim. K. Horálek (1967: 77); in tovrstne ugotovitve nas posledično navajajo tudi na vprašanja kot, ali odtod izhaja tudi pojav in sploh osmišljanje logičnega osebka.

¹² V NSS, 151: »Čisto oblikovno bi se za osebek reklo, da je tisti stavčni člen, ki je obvezno v imenovalniku /.../.« O. Kunst Gnamuš (1989/90: 16, 22, 24) ga označuje kot »formalni slovnični pojem«.

¹³ J. Ružička (1968b: 54–55) s stališča tročlenske zgradbe pomenske/intencijske vrednosti glagolskega dejanja navaja šest intencijskih tipov, za katere je izhodiščno merilo vršilec dejanja – agens. F. Daneš (1987) govori o nesorazmerni dvojnosti med vršilcem na pomenski ravni in osebkom na slovnični ravni. Dvojnosti tako na slovnični kot na pomenski ravni pa ugotavlja J. Dular (1982: 58–61) – tako glagol a) na slovnični ravni nastopa kot osrednji stavčni člen, ki določa slovnično sestavo stavka, ali kot odvisni člen zveze z osebkovim samostalnikom, b) na pomenski ravni pa ločujemo položaj povedkovega glagola v stavčni sestavi ali položaj glagola samo v povedkovi zvezi oz. v t. i. predikacijski sintagmi. Tako do križanja stavčnostrukturne vezljivosti in besednovezne odvisnosti lahko prihaja samo v predikacijski sintagmi – v teh primerih govorimo o medsebojni/dvosmerni odvisnosti (po L. Hjelmslevu, /*O základech teorie jazyka*, Praha, 1972, 28/ medsebojnoodvisnostno/interdependenčno razmerje). O tem tudi razprava F. Esvana (1989: 21): »/.../ on doit logiquement faire également l'hypothèse d'une relation de sujet au nominatif gardant ses caractéristiques canoniques.«

predvidljivo (Dular 1982: 211) ter zelo univerzalno glede izbire udeležencev (zato morajo biti upoštevane slovnične kategorije živosti^{+/-}, človeškosti^{+/-} in abstraktnosti^{+/-}, npr. *Oče potrebuje denar/pomočnika/počitek : Stvar/Pobuda potrebuje čas*),¹⁴ ki so struktur-noskladenjsko opredeljeni kot stavčnočlenska ali morfemska določila.¹⁵ Na površinsko-izrazni ravnini so to imenovalniki ali samo glagolska končniška obrazila,¹⁶ ki označujejo ujemalno razmerje.

Prvotne osebkove udeleženske vloge so vršilec/povzročitelj/pobudnik dejanja (V/Pv/Pb_d) ob glagolih tipa *spreminjati/zažigati/vzpodbujati* in nosilec dejanja/dogajanja/procesa/stanja (N_{d/dog/p/s}) ob glagolih kot *teči/dogajati se/spreminjati se/bivati* ipd.¹⁷

V razmerjih udeleženci : udeleženske vloge : določila se kaže, da določenim udeleženskimi vlogam in določenim določilom na izrazni ravnini ustrezajo samo udeleženci z določenimi pomenskimi lastnostmi (Daneš 1987: 60, 61), tako je npr. uporaba udeleženca s pomenskimi sestavinami živo⁺, človeško⁺ v orodniku nesmiselna, npr. *Pavel je zaprl okno : Okno se je zaprlo s Pavlom** (možna smiselna razlaga *s Pavlom* je, da je sovršilec dejanja – poleg še enega neizraženega vršilca). Primera *Veter je zaprl okno : Okno se je zaprlo z vetrom*, pa kažeta, da pri naravnih pojavih lahko govorimo o nadomestnih vršilcih dejanja s pomenskimi sestavinami kot živo⁻, naravno⁺ (pravi povzročitelj ni izražen), zato je izražanje z orodnikom možno in izraža nekakšno naravno sredstvo dejanja. Sicer pa se s sklonsko uporabo (npr. imenovalnik ali orodnik) v okviru osebkva jasno izrazi tudi vršilskostna hierarhija oz. stopnja vršilskosti,¹⁸ npr. *Janez (Vd) je razbil*

¹⁴ Ruska vezljivostna teorija najnavadnejši osebek (živo⁺ in človeško⁺) označuje kot »kanoničeskij sub"jekt/ nastojaščij sub"jekt«, neživi in nečloveški osebki pa so označeni kot »nekanoničeskije tipy sub"jektov« (47) – o tem gl. I. B. Levontina (1996: 46).

¹⁵ Samoumevno udeleženosť osebkva zagovarja npr. N. Chomsky (1986: 122), ko trdi, da se osebek lahko izneveri udeleženski označenosti le, če je v ta položaj s pravilom premeščanja vstavljena neka druga prvina. Vsekakor pa različne razprave, tako za slovanske kot za neslovanske jezike, prihajajo do zaključkov o stavčni obveznosti osebkove vloge. Tako se v češko-ruskih primerjavah (prim. J. Popela 1968) o osebkovi govori kot o vsebinsko-logični kategoriji. Na poseben položaj osebkva opozarja tudi delitev vlog na osebkove vloge in dopolnilne vloge, ki obsegajo vsa predmetna in prislovna določila. O tem tudi M. Bolta (1986: 424): »Osebkovo mesto je v stavku torej vedno upoštevano, tudi v tistih primerih, kjer nekateri jeziki dovoljujejo zaimkovno osebkovo SZ izpuščati ali je celo nikoli ne ubesedujejo.«

¹⁶ V ruski vezljivostni teoriji imamo za morfemsko izražen osebek skladenjsko oznako »determinacija sub"jektnejaja«, gl. N. Ju. Švedova (1989: 75), in še V. N. Belousov, G. K. Kasimova in M. M. Korobova v *Slovo i grammatičeskie zakony jazyka: Glagol*. Podrobneje o tem tudi V. S. Hrakovskij, G. N. Akimova in I. O. Gecadze v *Tipologiji konstrukcij s predikatnymi aktantami*, Leningrad: Nauka, 1985.

¹⁷ Osebek lahko označuje različne udeleženske vloge, ki glede na to ali so a) prvotne osebkove udeleženske vloge ali b) drugotne osebkove udeleženske vloge izražajo a) izhodiščne stavčne zgradbe ali b) pretvorjene/drugotne stavčne zgradbe. Drugotne osebkove udeleženske vloge pa so prizadeto/prejemnik/sredstvo/rezultat pri dejanju (Pr/Pre/S/R) v pretvorjeni povedi, pogosto ob zloženem povedku z deležnikom na -n/-t. Med najnavadnejšimi pretvorbami so potrpnjenje in postanjenje z najnavadnejšo drugotno osebkovo udeležensko vlogo – s prizadetim pri dejanju, npr. iz izhodiščnega stavka *Anica (Vd) stavi vazo (Pr_d) na mizo v Vaza (Pr_d) je stavljena/se stavi na mizo* (tj. potrpnjenje *proti stanju Vaza (Ns) stoji na mizi*) in v *Vaza (Pr_d) je postavljena na mizi* (postanjenje).

¹⁸ V zvezi z razširjanjem območja vršilskosti se zlasti v angleški in ameriški jezikoslovni literaturi omenja t. i. ergativno razmerje (ergativ = osebek prehodnega glagola, tj. ergativne zgradbe so

okno : *Kladivo (Sd) je razbilo okno* (pomenski prenos oz. metonimija) : *Janez (Vd) je razbil okno s kladivom (Sd)*.

Iz povedanega sledi, da ima osebek, kljub temu, da lahko izraža različne udeleženske vloge, stalno stavkotvorno ujemanoprisojevalno razmerje. Izražanju z neimenovalniškimi določili (t. i. logični osebek) nasprotuje že utemeljitelj pomenskega sklona Ch. J. Fillmore, ki v skladu s tvorbeno-pretvorbena teorijo osebek opredeljuje kot površinskoizrazno kategorijo samo v okvirih pomenske delitve osebkovih imenovalnikov.¹⁹ Fillmorejevo osebkovo imenovalniško teorijo podpira tudi stavčnočlenska analiza, ki vršilce dejanja ali nosilce dejanja/stanja označuje kot imenovalniške osebkove ali kot neimenovalniške predmete (kamor sodi tudi logični/smiselni osebek).²⁰

G. Helbig pa s stavčnočlenskega vidika z upoštevanjem slovničnih kategorij neživo in nečloveško razširi obseg osebkovih vlog od t. i. normalnega osebkove na netradicionalne vsebine osebkovih vlog.²¹

prehodne), ki je obenem tudi nekakšno vzročno-posledično in oziralno razmerje med pobudnikom/povzročiteljem dejanja (lahko je eden ali pa jih je več) in vršilcem/nosilcem dejanja. Torej se poleg vršilskosti 'to do' izpostavi tudi vzrok dejanja oz. pobudnika 'make to do' (o tem M. A. K. Halliday 1994: 163–164, 169–172). Tako se navadno razmerje *Janez* (vršilec dejanja) *brca žogo* (predmet/cilj dejanja) lahko spremeni v *Marko* (pobudnik) *povzročča/spodbuja, da Janez* (vršilec) *brca žogo* (prizadeto). Z izpustom enega izmed delovalnikov znotraj vršilskosti se poruši vzročno-posledično razmerje, s tem pa se spremeni tudi pomen sporočila v *Marko brca žogo*.

O ostankih ergativnosti v določenem jeziku lahko govorimo vzporedno z ohranjanjem leksikalnih razlik neprehodnosti in prehodnosti. Skladenjska definicija ergativnosti pa osebek prehodnega dejanja pojmuje drugače kot osebek neprehodnega dejanja, predmet prehodnega dejanja pa enako kot osebek neprehodnega dejanja – v ergativni tipologiji je ergativni stavčni vzorec zgled za prehodni stavek, absolutni stavčni vzorec pa zgled za neprehodni stavek. Zmožnost t. i. ergativnih glagolov je, da isto dejanje lahko opišejo s stališča povzročitelja ali s stališča prizadetega, tj. da se lahko uporabljajo prehodno ali neprehodno, npr. *upirati se, zapreti (se), blokirati (se), raziti se, hiteti, eksplodirati, napihnniti (se), odtajati (se), razveseliti (se)*; ergativni glagoli imajo v desni vezljivosti lahko prislovna določila, npr. *oditi, izstopiti, vstati, izluščiti se, vzpenjati se, spustiti se, nalepiti/prilepiti se* ipd.

¹⁹ Ch. J. Fillmore (1968: 6) deli osebkove imenovalnike na a) nominative of personal agent, b) nominative of patient, c) nominative of beneficiary, č) nominative of affected person in na d) nominative of interested person, kar je v slovenščini imenovalnik vršilca dejanja (*Mož je brnil žogo*), imenovalnik prejemnika dejanja (*Mož je dobil udarec*), imenovalnik koristnika (*Mož je dobil darilo*), imenovalnik naklonjenega osebkove (*Mož jo ljubi*) in imenovalnik obravnavanega osebkove (*Mož ima črne lase*). Na Ch. J. Fillmore se je pri določanju 'pomenske valence' ruskega jezika opiral Ju. D. Apresjan (1995: 25–26, 125–126), ko je po Fillmorevem vzorcu globinskih sklonov izdelal 9 osnovnih udeleženskih vlog za ruščino in 25 natančnejših različnih možnih tipov pomenske vezljivosti (glede na pomensko različne udeležence).

²⁰ Pri logičnem/smiselnem osebkove je skladno s tvorbeno-pretvorbena teorijo tudi pri nas (prim. Križaj Ortar 1995: 75) opozorjeno na križanje pomenske in stavčnočlenske oz. izrazne ravnine.

²¹ Gl. G. Helbig, J. Buscha (1984: 560–562). Osebkove možne (prvotne in drugotne) udeleženske vloge so: vršilec dejanja (*Mati pere*), vzrok dejanja (*Voda je spodkopala hišo*), nosilec dejanja (*Roža je odcvetela/Fant se je razvil*), nosilec stanja (*Peter ima vročino/Perilo je suho*), udeleženeec (sopovzročitelj) dejanja ali stanja (*Mleko vre/Peter je poškodovan*), rezultat dejanja (*Hiša bo zdaj zgrajena*), naslovnik (*Učenci so dobili pomoč*), sredstvo dejanja (*Nož reže kruh*), mesto dejanja (*Zaboj je poln knjig*), nosilec telesnih procesov (*Prst mi krvavi*), nosilec duševnih procesov (*Igralec se jezi*

Sistemsko bolj dodelana glede na vrstnost delovanja in sorazmerno nova, prilagojena računalniškim zmožnostim obdelave, je novejša delitev udeleženskih vlog v slovaškem jeziku²².

1.1 V primerih nekakšne vzročne pojavnosti ali delujoče sile pri opisu naravnih pojavov, ko se medij zliva s procesom, je osebkova vloga le navidezna in, z obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola, samo formalno neprisojevalno stavkotvorna (brezosebni /samo-tretjeosebni/ glagoli označujejo odsotnost udeležencev sploh, prim. ESJ: 48). Ker pa se glagolska vezljivost izhodiščno opira na spoznavni/propozicijski del pomenskosti, lahko tudi z neizraženimi, t. i. logičnimi oz. predvidljivimi neznanimi, udeleženci (tj. brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije) uvaja formalno stavkotvorno razmerje. Tovrstni primeri z nepravim/formalnim ali praznim osebkom (Toporišič 1982: 82, 106; ESJ 1992: 336) so *Grmi, Dežuje* ipd.,²³ proti splošnemu ali nedoločnemu osebkju (t. i. obobščennyj sub"jekt pri I. B. Levontini 1996: 47) v primerih kot *Tod se je zmeraj hodilo*.

G. Helbig pa s stavčnočlenskega vidika z upoštevanjem slovničnih kategorij neživo in nečloveško razširi obseg osebkovih vlog od t. i. normalnega osebkja na netradicionalne vsebine osebkovih vlog.²⁴

zaradi poraza), udeleženec (sopovzročitelj) duševnih procesov (*Neurje je prestrašilo otroka*), nosilec razsodbe/spoznanja (*Voznik je ocenil položaj*), udeleženec razsodbe/spoznanja (*Ta problematika je za znanstvenika nova*), nosilec zaznave/opažanj (*Mati opazuje otroka*), udeleženec zaznav/opažanj (*Njegov klic na pomoč je bil sprejet*), nosilec (priredni/podredni) razmerij (*Sekcija ima dva oddelka/Dva oddelka spadata v to sekcijo*), označevalec obstajanja/navzočnosti (*Včeraj se je pripetilo hudo neurje*), nameščeni udeleženec (*Knjige so na polici*).

²² E. Pálaš (1990) ločuje »agens« (živega povzročitelja in vršilca dejanja, npr. *Sosed je kupil avto, Voznik vozi avto*), za neciljno delovanje ima »elementiv« (neživi prapovzročitelj dejanja oz. naravna sila, npr. *Veter je razbil okno, Reka je očistila korito*), za povratno dejanje ima »procesor« (svojo dejavnost usmerja nase *Kmet kosi (travo)*), »produktor« (živi ali neživi proizvajalec ostaja nespremenjen in njegovo dejanje ne prizadeva nobenega predmeta, npr. *Sonce sveti, Oče kriči*, včasih je nosilec lastnosti, npr. *Rože dišijo*), »statal« (nosilec fizičnega ali psihičnega stanja, npr. *Micka je zardela, Grad je opustošen*; v vlogi osebkja v govornih procesih avtor ločuje »editor« (govorca oz. tvorca govornega ali pisnega izdelka), v procesih zaznavanja »perceptor« (npr. *Dekle je zavonjalo duh rože*, v procesih spoznavanja »kognizant« (npr. *Faust se je zamislil nad življenjem*), v čutnih ali čustvenih procesih »afektor« (živi preživljalec, npr. *Deček se je prestrašil psa*), v procesih pripisovanja lastnosti »atributant« (npr. *Zemlja je okrogla*), v procesih istovetenja »identifikant« (npr. *Janez je postal vodja*).

²³ V češki vezljivostni teoriji se uporabljata termina ničto intencijsko polje (intenčni pole nulové) in ničti slovnični osebek (nulový gramatický subjekt), prim. J. Ružička (1968a). Po I. B. Levontini (1996: 47) tudi providencial'nij sub"jekt – vysšaja sila.

²⁴ Gl. G. Helbig, J. Buscha (1984: 560–562). Osebkove možne (prvotne in drugotne) udeleženske vloge so: vršilec dejanja (*Mati pere*), vzrok dejanja (*Voda je spodkopala hišo*), nosilec dejanja (*Roža je odcvetela/Fant se je razvil*), nosilec stanja (*Peter ima vročino/Perilo je suho*), udeleženec (sopovzročitelj) dejanja ali stanja (*Mleko vre/Peter je poškodovan*), rezultat dejanja (*Hiša bo zdaj zgrajena*), naslovnik (*Učenci so dobili pomoč*), sredstvo dejanja (*Nož reže kruh*), mesto dejanja (*Zaboj je poln knjig*), nosilec telesnih procesov (*Prst mi krvavi*), nosilec duševnih procesov (*Igralec se jezi zaradi poraza*), udeleženec (sopovzročitelj) duševnih procesov (*Neurje je prestrašilo otroka*), nosilec razsodbe/spoznanja (*Voznik je ocenil položaj*), udeleženec razsodbe/spoznanja (*Ta problematika je za znanstvenika nova*), nosilec zaznave/opažanj (*Mati opazuje otroka*), udeleženec zaznav/opažanj

Sistemsko bolj dodelana glede na vrstnost delovanja in sorazmerno nova, prilagojena računalniškim zmožnostim obdelave, je novejša delitev udeleženskih vlog v slovaškem jeziku²⁵. Določanje osebka z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti presega meje leve vezljivosti in se še najbolj eksplicitno izraža ravno v t. i. biti-stavkih (o tem pri nas prim. Kunst Gnamuš 1989/90).²⁶

(*Njegov klic na pomoč je bil sprejet*), nosilec (priredni/podredni) razmerij (*Sekcija ima dva oddelka/ Dva oddelka spadata v to sekcijo*), označevalec obstajanja/navzočnosti (*Včeraj se je pripetilo hudo neurje*), nameščeni udeleženec (*Knjige so na polici*).

²⁵ E. Páleš (1990) ločuje »agens« (živega povzročitelja in vršilca dejanja, npr. *Sosed je kupil avto, Voznik vozi avto*), za neciljno delovanje ima »elementiv« (neživi prapovzročitelj dejanja oz. naravna sila, npr. *Veter je razbil okno, Reka je očistila korito*), za povratno dejanje ima »processor« (svojo dejavnost usmerja nase *Kmet kosi (travo)*), »produktor« (živi ali neživi proizvajalec ostaja nespremenjen in njegovo dejanje ne prizadeva nobenega predmeta, npr. *Sonce sveti, Oče kriči*, včasih je nosilec lastnosti, npr. *Rože dišijo*), »statual« (nosilec fizičnega ali psihičnega stanja, npr. *Micka je zardela, Grad je opustošen*; v vlogi osebka v govornih procesih avtor ločuje »editor« (govorca oz. tvorca govornega ali pisnega izdelka), v procesih zaznavanja »perceptor« (npr. *Dekle je zavonjalo duh rože*, v procesih spoznavanja »kognizant« (npr. *Faust se je zamislil nad življenjem*), v čutnih ali čustvenih procesih »afektor« (živi preživljalec, npr. *Deček se je prestrašil psa*), v procesih pripisovanja lastnosti »atributant« (npr. *Zemlja je okrogla*), v procesih istovetenja »identifikant« (npr. *Janez je postal vodja*).

²⁶ Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti pa se logičnemu osebku in slovničnemu osebku dodaja še *psihološki osebek* (nanj opozarja M. A. K. Halliday (1970), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosub"jekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V primerjavi s prvima dvema je besedilna prvina in hkrati tudi eden izmed nosilnih elementov sporočila – je del sporočilnega jedra ali izhodišča. Določitev osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora pa so drugačne. Po Hallidayu (1994²: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*. V besedilu (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek. Tako stavčnočlenska oznaka osebek označuje tri krovne osebke vloge na različnih jezikovnih ravneh – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na govorčevo zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema; slovnični osebek vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja; t. i. tipični/ navadni osebek v imenovalniku pa označuje človeškega vršilca dejanja. Neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet. V stavku so lahko vse te tri pomenske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebki ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) *je dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) *je dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet). Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. Sundén (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovničnega osebka. Tako, da je pomembna logična vrednost slovničnega osebka v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji (gl. primere zgoraj).

1.2 Vremenski stavki kot tipične brezoseb(kov)ne stavčne povedi

Vsi vremenski oz. naravnopojavni stavki imajo zaradi slovničnega vzpostavljanja stavkotvornega sporočanja t. i. formalni osebek.²⁷ Stavkotvornost vremenskih stavkov namreč temelji na pomenskopodstavnem/propozicijskem povedju, ki s tretjeosebno obliko slovničnoformalno (brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije) zadosti stavkotvornim pogojem oz. zahtevam. Medtem ko sam opis pojavnosti ne vključuje pravega referenčnega vršilca (tj. tudi pravega osebk),²⁸ pa zaznava pojavnosti pogosteje kot navadno vključuje t. i. zunanjega/nepropozicijskega udeleženca (tj. tudi zunanji osebek).

Pri vremenskih brezoseb(kov)nih²⁹ stavkih je pomenskopodstavnopropozicijsko samo povedje tipa *Dež je*, kjer *dež* združuje osebkovo-povedkovniško vlogo (tj. združljivost/kompatibilnost oz. medsebojno odvisnost osebkove in povedkovodoločilne vloge, tako da je osebkova samo formalnostavkotvorna vloga, povedkovodoločilna vloga pa je hkrati povedkovniška pomenskoskladenjska kategorija s povedkovniškimi lastnostmi (Vidovič Muha 2000: 124, 125), kar se tudi dovolj eksplicitno združuje v primerih kot *Dež pada – Pada – Padalo je/bo – Dež je /bil/ – Deževno je /bilo/, Mraz je /bilo/ – Mrzlo je /bilo/* ipd.), vključena je lahko še nenujno upovedena okoliščina.

2 Brezosebni oz. brezosebno rabljeni glagoli in njihova pomenskost

Poudarjanje naravno-okoliščinsko-družbene pojavnosti in procesualnosti zapostavlja in slabi vršilskost. Posledica oslavitve vršilskosti je tudi nevtralizacija funkcije osebkovega določila, ki se izrazno odraža z najnavadnejšimi pretvorbami imenovalnika v dajalnik: *Jaz ne spim : Meni se ne spi*. Te površinskoizrazne pretvorbe, navadno imenovalnika v dajalnik, tožilnik, mestnik ali orodnik, izražajo dopolnilne pomenske odtenke osebk, hkrati pa s spreminjanjem skladenjsko-pomenskega polja glagola povzročijo nevtralizacijo ali spremembo oz. t. i. preneseno rabo glagolskega pomena, npr. *V njem je (nekaj) zlomilo, Z njim gre navzdol* (iz navadnejše prvotnopomenske rabe *On se je zlomil, On gre navzdol*) ipd.³⁰ Pri brezvršilski oz. brezosebkovi rabi oz. pri vsebinski dekonkretizaciji

²⁷ Zadostitev slovničnim pogojem stavkotvornosti oz. zagotovitev t. i. »slovnične neodvisnosti/samostojnosti« je ena od prednostnih zahtev vremenskih povedi, o tem prim S. Karolak (2001: 120).

²⁸ Pojav nima lastnosti vršilskosti (o tem M. Golden ²2001: 137) oz. se pretežno govori o oslavljenih vršilskih lastnostih (o tem M. Grepl idr. 1987: 45).

²⁹ Pridevnik brezosebkov poudarja stavkotvorni vidik in stavkotvorne zmožnosti brez pravega udeleženkega osebk, temveč samo s končniško obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola – s t. i. formalnim osebkom; pridevnik brezosebni pa se v prvi vrsti nanaša na brezosebni glagol brez konkretne osebe oz. brez pravega konkretnega osebk in zato tudi brez osebila oz. končniškega morfema (za izražanje oseb oz. osebk), ampak ima za izražanje samo oblikovne/formalne določnosti (na samo izrazni ravnini), tj. končniško obliko za tretjo osebo ednine, ki v zloženih oblikah izraža oz. pokaže tudi srednji spol – to so tretjeosebne (formalnoosebkove) glagolske oblike (nasproti brezosebni glagolskim oblikam).

³⁰ K. F. Sundén (1916) v primeru neistosti logičnega in slovničnega osebk govori o nelogičnem povedku, ki je vedno izpeljan iz logičnega povedka. Ta pa določa pomensko zgradbo.

osebka³¹ se s poudarjanjem pojavnosti in procesnosti poudarja predvsem prostor (in posledično tudi čas) njihovega poteka, kar je stavčnočlensko opredeljeno kot prislovna določila. Za pretvorbena razmerja osebka – prislovna določila oz. za neimenovalniške prostorske osebke imamo v slovenskem jezikoslovju zadnjih desetletij opredelitve kot »prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja« (SS 1976: 494), »pretvorba osebka v predložno prislovno zvezo s pomenom izhodišča/izvora dejanja« (Križaj Ortar 1984: 286) in »poprislovljeni iztvorniški osebek« (ESJ 1992: 291).³²

Z vidika pomensko-skladenjskih lastnosti glagolov lahko kot posebne obravnavamo tudi primere tipa *Kamenje dežuje* (nasproti npr. *Vozilo grmi*), kjer *kamenje* v vlogi osebka ruši pomensko polje glagola *deževati* in zato tudi njegovo pomenskoskladenjsko vezljivost – med *kamenjem* in *deževati* je nekakšna determinativna/določevalna vez (»determinantnaja svjaz«, E. Padučeva 1974: 235). Pomenskosestavinska hierarhija v okviru glagolskih pomenov omogoča širši ali ožji izbor pomensko ustreznih udeležencev (po F. Danešu (1987: 59) je to izbirna pomenska usmeritev). Ena od pomenskoskladenjskih posebnosti so npr. tudi t. i. dvigovalni glagoli, npr. *utegniti*, *morati*, *ne moči*, *znati* ipd., zato ker osebka nedoločniškega stavka sicer »dvigajo« v osebka nadrednega stavka, vendar z osebkom v tem nadrejenem stavku niso vezljivi in mu zato tudi ne pripišejo udeleženske vloge, npr. *Janez bi utegnil priti*, *Utegnilo je deževati* (gl. M. Bolta 1986: 427).

Samodejnost oz. brezvršilsko pojavnost in procesualnost in s tem natančnejše sledenje pojavom in procesom omogoča tudi uporaba glagolov s *se/si*. Nezaimenski *se* v vlogi glagolskega prostega morfema, ki pri nevezljivih glagolih (*mračiti se*) in pri vezljivih glagolih (*kolcati se*, *zdeti se*) izraža tudi pojavnost oz. samodejni pojav.³³ Visoka stopnja pomenske izpraznjenosti morfema *se/si* omogoča tudi izbirno dajalniško ali tožilniško uporabo zaimenskega morfema, npr. *oddaljiti se/si*, *premisлити se/si*, *upati si/se*.³⁴ Obglagolsko besedico *se* s stališča skladenjske glagolske vezljivosti lahko označimo kot akstantskega okrnjenca oz. delovalniškega okrnjenca z različno stopnjo pomenskoskladenjske izpraznjenosti, kar kažejo primeri kot a) *se* označuje splošnega vršilca v primerih kot *Tod se gre na goro* (⇒ *iti* je pomensko-skladenjsko enovezljiv in strukturnoskladenjsko

³¹ *Mluvnice češtiny 3 – Skladba* (1987: 235–236, 238–257) k dekonkretizaciji udeleženca (v primeru osebka jo poimenuje kot prvotno deagentizacijo pri 3. os. mn. in drugotno deagentizacijo pri 1. in 2. os. mn.) prišteva anonimizacijo in generalizacijo.

³² Pri posamostaljenju je potrebno opozoriti na primere kot *pomladno* (povzročitelj) *bujenje* (iz *Pomlad budi*: *pomlad* v vlogi povzročitelja) proti *pomladansko* (okoliščina) *bujenje* (iz *bujenje v pomladi*: *pomlad* je v vlogi okoliščine).

³³ Podrobnejša (primerjalna) analiza vrst in uporabe *se*-ja je v članku Chikako Shigemori Bučar (1992: 149).

³⁴ Raba potrjuje, da prostomorfemski *se/si* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen ('povratnost' je stalna sestavina), zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *jesti kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: */raz/veseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se* (*komu*), *zehati se* (*komu*) ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

nevezljiv) : *Gre se bedaka* (⇒ *iti* je pomenskoskladenjsko dvovezljiv in strukturoskladenjsko dvovezljiv); **b**) *se* označuje splošno stvar v primerih kot (*To obnašanje*) *se mi zdi čudno* ⇒ *zdeti se* je pomenskoskladenjsko dvovezljiv in strukturoskladenjsko dvovezljiv (sèm spadajo še primeri kot *Svita se mi*, *Sanja se mi*, *Blede se mi* ipd.); **c**) *se* je pomensko in slovnično izpraznjen morphem v primerih kot *Zeha se mi*, *Kolca se mi* (> *Zeham*, *Kolcam*), zato so pomensko- in strukturoskladenjsko enovezljivi. Prav slednji primeri za različice tipa *Zeham* – *Zeha se mi* in *Kolcam* – *Kolca se mi* opozarjajo na pomembno ubeseditveno stopnjo pri hierarhični razvrstitvi delovalnikov okoli povedja v upovedovanju, ki je slovenskem jezikoslovju (prim. NSS 1982: 247) označena in opisana s t. i. pomembnostno/hierarhizacijsko upovedovalno določitvijo.

2.1 Brezosebni in brezosebno rabljeni glagoli

Poleg prvotno brezosebnih glagolov s pomensk(/o/sestavinsk)ega vidika je še s pomenskoskladenjskega vidika pri brezosebni rabi treba upoštevati različne stopnje t. i. oslabljene vršilskosti od tretjeosebni do brezosebni (prim. glagoli s slovarskima oznakama nav. 3. os. /navadno v tretji osebi/ in brezos. /brezosebno oz. brezosebna raba/) – tretjeosebni kot neposredna neudeleženski pogovora/komuniciranja in kot slovnična kategorija za sporočanja udeleženska razmerja nakazuje samo slovnično posplošeno oznako za katero koli referenčno ali nerefrenčno samostalniško besedo oz. tudi stavčenočlensko prekrivnost s tretjeosebno brezosebno.³⁵ Bistveno merilo ločevanja med (prvotnimi) brezosebnimi glagoli in brezosebno rabljenimi glagoli je, da je prave brezosebne glagole mogoče uporabljati samo v tretji osebi ednine (v zloženih oblikah je upoštevan še srednji spol).³⁶

Brezosebni in brezosebno rabljeni glagoli se delijo na glagole 1) naravnih pojavov z 1.1) vremenskimi pojavi in 1.2) telesnimi pojavi, na glagole 2) razmer z 2.1) okoliščinskimi razmerami in 2.2) družbenimi razmerami.³⁷

³⁵ V hrvaški slovnici (Barić, Lončarić, ³2003: 427) je opozorjeno na ločevanje med brezosebnim pomemom in brezosebno rabo: »Bezličnost ovdje opisanih /bezličnih/ glagola nije u tome što ne otvaraju mjesto subjektu, nego u tome što im je sadržaj takav da mu se kao rijeku ne može dodati vršitelj. Bezličnost takvih glagola valja razlikovati od preoblike obezličjenja. Ovdje je riječ o semantičkom svojstvu glagola, a ondje o sintaktičkoj mogućnosti njihove upotrebe.«

³⁶ Pri nas so brezosebni glagoli kot geslo opredeljeni v Enciklopediji slovenskega jezika J. Toporišiča (ESJ 1992: 11), sicer pa je merilo prepoznavanja pravih/prvotnih brezosebnih glagolov eksplicitno postavljeno npr. v monografiji *Sovremennyj russkij jazyk (Sintaksis)*, ur. E. M. Galkina – Fedoruk, Moskva 1957, na strani 284.

³⁷ V domači strokovni literaturi (prim. NSS 1982: 83; SS 2000: 575) so prvotno brezosebni in brezosebno rabljeni glagoli z vidika /ne/vezljivosti razdeljeni na a) prvotno neprisojevalne glagole (deževati), na b) tudi neprisojevalne glagole (padati, naletavati) in na c) glagole *s se* (mračiti se); hrvaška skladnja (Pranjaković 1993: 64–65) po zgledu slovaške skladnje S. Ondrejeviča neprisojevalne glagole ločuje s strukturoskladenjskega vidika na podlagi eno- ali večsestavinskosti enodelnih stavčnih povedi. Predvsem pomenskoskladenjski vidik upošteva delitev brezosebnih in brezosebno rabljenih v češki skladnji (Grepč, Karlík 1998: 232–233), tj. ločevanje glede na 1) atmosferske procese/spremembe/stanja (*Dežuje*, *Bliska*), 2) procese/spremembe v telesnem in duševnem stanju (*Slabo mu je bilo*), 2.1) procese/spremembe v delih človekovega telesa (*Stiskalo ga je v grlu*), 2.2) procese/spremembe v telesu s konkretnim povzročiteljem (*V očeh se mu je zaiskrilo*), 3) procese/spremembe

Razmerja faznost : intenzivnost : čustvenostna zaznamovanost, povezana s preneseno rabo, so soodvisna, kar odražajo zgledi *odklenkati* (končnost, intenzivnost⁺, čustvenost⁺), *zakuhati*, *zagomazeti* (začetnost, intenzivnost⁺, čustvenost⁺), *udariti*, (*v*) *zvrtni se* (trenutnost, intenzivnost⁺, čustvenost⁺) ipd. V teh primerih se faznost in intenzivnost besedotvorno-pomensko odražata, čustvenost (vsaj deloma povezana tudi z oznako pogovarnosti) in konotativnost sploh pa sta poudarjeni s predstavno pomensko podobnostjo oz. preneseno rabo in tudi z glasovnim posnemanjem, npr. *gr-grati*, *hreščati*, *pokati*, *ščemeti*, */za/šumeti* ipd. Pričakovano so pogosti glagoli s široko pomenskostjo in v vzročno-posledični povezavi z njo sta tako skladenjskopomensko posplošena kot prenesena raba glagolov in njihovih sestavljenk, npr. */za/nesti ga : nesti mu : raznesti se*, *krotovičiti ga : krotoviči se*, *udariti : zaudarjati*, *pehati ga : pehati se*, *odleči*, *poleči se* ipd.

– 'Intenzivnost' pojava/procesa poudarja splošnejše pomenske sestavine glagolov, medtem ko 'čustvenost' in (z njo tudi možna prenesena raba) glede na pomensko podobnost ali glasovno posnemanje temelji predvsem na konkretnih oz. specializiranih pomenskih sestavinah posameznih glagolov – oboje (pomenskosestavinsko) potrjujejo zgledi kot *briti* 'rezko pihati, norčevati se', *daviti* 'oteževati, onemogočati', *dišati po* 'kazati značilnosti', *divjati* 'intenzivno se pojavljati', *kipeti*, *lomiti*, *kuhati* 'naskrivaj pripravljati kaj', *nasuti* 'pojavljati/kazati se v veliki meri', *prati* 'zelo močno deževati, oštevati', *udariti* 'nastop negativnega delovanja', *uiti* 'nehote/nezaželeno pojaviti se', *zanesti* 'vzbuditi močen čustveni odziv, prevzeti', *žejati po* 'čutiti močno željo, potrebo' ipd.

2.1.1 Glagoli naravnih pojavov

Glagoli naravnih pojavov večinoma izražajo oz. opisujejo vremenske in telesne pojave. Pogost je obglagolski *se*, ki v prostomorfemski vlogi poudarja glagolske pomenske sestavine kot 'pojavnost', 'samodejnost' in 'procesualnost' – te pomenske sestavine se z vidika glagolske vezljivosti in družljivosti prednostno usmerjajo v prostor oz. v delno ali celostno prostorsko zaobjetje; navezava pojavnosti oz. samodejnosti (s spontanostjo) na prostor je vsekakor najprimernejša in zato tudi najbolj logična. (Zaradi zaobjetja glavnine primerov je bil pri spodnjih izpisih upoštevan Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ).):

a) glagoli vremenskih pojavov

bliskati: Zelo bliska in grmi, *bobneti*: V zemlji je votlo bobnelo, *briti*: Ves dan je brilo, *daniti se*: Dani se, *deževati*: Dežuje, *dišati*: Diši po snegu, *greti*: Zunaj zelo greje, *grmeti*: Grmi, (*i*)*zlititi se*: Izlilo se je, *jasniti se*: Jasni se, *liti*: Lije, *meiliti se*: Zunaj se megli, *metsti*: Zelo močno mete, *močiti*: Zunaj moči, *mokriti/rositi*: Mokri in rosi, *mračiti se*: Mračiti se, *mraziti*: Mrazi, *mrljeti/pršeti/rositi*: Mrli/Prši/Rosi, *nakidati/namesti*: Nakidalo/Nametlo ga je, *naletavati*: Naletava, *namakati/namočiti*: Letos je precej namakalo/namočilo, *naprati*: V hribih jih je napralo, *nasuti*: Nasulo se ga je, *nočiti se*: Noči se, *oblačiti se*:

v stvareh kot lokacijah (*V peči je ugasnilo*), 4) spontan nastanek dejanja/stanja (*Prišlo je do boja*), in glede na 4.1) predmet zanimanja/delovanja (*Gre mu za vse*), ki pa jih lahko strnemo v splošnejšo delitev, navedeno v tem besedilu.

Oblači se, *odjužiti se/ojužiti se*: Odjužilo/Ojužilo se je, *ogreti se*: Ogrela se je, *ohladiti se*: Precej se je ohladilo, *otopeliti se*: Otoplilo se je, *padati*: Pada, *pihati*: Piha, *pobiti*: Letos jim je pobilo ves pridelek, *pobliskati se*: Pobliskalo se je, *pomračiti se*: Pomračilo se je, *pomreniti se*: Pomrenilo se je, *pomrzovati*: Že pomrzuje, *pooblačiti se*: Pooblačilo se je, *potegniti*: Potegnilo je, *prati*: Pralo je, *prenehati*: Prenehalo je, *pričeti/začeti*: Pričelo/Začelo je, *pripekati*: Pripekalo je, *pršeti*: Pršilo je, *pršiti*: Prši, *razjasniti se*: Razjasnilo se je, *rositi*: Rosi, *shladiti se*: Shladilo se je, *sipati*: Začelo je sipati, *skopneti*: Skopnelo je, *snežiti*: Sneži, *stemniti*: Stemnilo se je, *stolči*: Letos je vse stolklo, *stopeliti se*: Stoplilo se je, *svitati se*: Svita se, *temniti*: Temni se, *treskati*: Treskalo je, *treščiti*: Treščilo je, *ujuziti se*: Ujužilo se je, *uliti*: Ulilo se je, *uvremeniti se*: Uvremenilo se je, *večeriti se*: Večerilo se je, *vedriti*: Vedrilo se je, *vleči*: Vleče, *viti*: Vije z vzhoda, *zadišati*: Zadišalo je po snegu, *zahladiti*: Zahladilo je, *zamesti*: Zametlo je, *zmračiti se*: Zmračilo se je, *zapasti*: Zapadlo ga je pol metra, *zasnežiti*: Zasnežilo je ceste, *zasvitati se*: Zasvitalo se je, *zatemniti/stemniti se*: Zatemnilo/Stemnilo se je, *zdaniti se*: Zdanilo se je, *zjasniti se*: Zjasnilo se je, *zjužiti se*: Zjužilo se je, *zliti se*: Zlilo se je, *zmočiti*: Zmočilo je, *zmračiti se*: Zmračilo se je, *zmraziti se*: Zmrazilo se je, *zmrzovati*: Zmrzuje, *znočiti se*: Znočilo se je, *zoblačiti se*: Zoblačilo se je, *zvečeriti se*: Zvečerilo se je, *zvedriti se*: Zvedrilo se je, *zvremeniti se*: Zvremenilo se je, *žariti se*: Žari se, *žehteti*: Iz zemlje je žehtelo.

– Opozoriti je treba in jo tudi razložiti razliko med *pihati*, *naletavati* s predvidljivim notranjim udeležencem *veter* in *sneg*, in med *vleči*, *padati*, ki pomenskoskladenjsko odpirata možnost precej predvidljivemu udeležencu kot *veter*, *dež*.

– Z pomenskoskladenjskega vidika so tipični vremenski (prvotno nevezljivi) glagoli: *daniti se*, *nočiti se*, *mračiti se*, *večeriti se*, *južiti se*, *oblačiti se* (vendar lahko: *Nebo se oblači*), *deževati*, *snežiti*. Širša pomenskost glagolov *bliskati se*, *jasniti se*, *bleščati se*, *grmeti*, *liti*, *goreti*, *šumeti*, *zmrzovati* jim odpira tudi vezljivostne možnosti – drugotno so lahko levovezljivi, npr. *Oči se bliskajo*, *Voda zmrzuje* ipd.

Zgledi z različno možno pomenskoskladenjsko vezljivostjo so: *bliskati se* kot brezosebno nevezljivo 'v presledkih močno zasvetiti' v *Bliskalo se je in grmelo* nasproti levovezljivim in neobvezno desnovozljivim, čustv. 'odbijati iskrečo se svetlobo' v *Veselo/je bliskala z očmi po ljudeh*, čustv. 'prikazovati, gibati se v iskreči se svetlobi' v *Beli zobje se ji bliskajo izza rdečih ustnic*, *Skozi prste ji je bliskal vesel pogled* nasproti obvezno dvovezljivim 'v presledkih močno zasvetiti' v *Mornar bliska sporočilo*; podobno še v brezosebno nevezljivi rabi *Počasi/ se je začelo jasniti* nasproti obvezno levovezljivi v *V diskusijah se pojmi/misli jasnijo*, brezosebno neobveznovozljivo *Zunaj se je bleščalo* nasproti obvezno levovezljivo *Sonce se blešči*; *grmeti* kot brezosebno nevezljivo 'dajati zelo slišne glasove ob bliskanju' v *Vso noč se je bliskalo in grmelo* nasproti levovezljivim in neobvezno desnovozljivim 'dajati grmenju podobne glasove' v *Kolesa so /silovito/ grmela pod podom vagona*, čustv. 'grmeč se hitro premikati' v *Bombniki so drug za drugim grmeli na sever* nasproti obvezno dvovezljivim, čustv. 'razvneto, ogorčeno govoriti' v *Grmi na vlado/proti terorju*; podobno še brezosebno neobveznovozljivo *Zunaj lije* nasproti obvezno dvovezljivo v *Luč lije na cesto*, *Okoli lije solze*; brezosebno neobveznovozljivo v *Zunaj dežuje/sneži* nasproti levovezljivo v *Granate dežujejo / Cvetni listi snežijo*; brezosebno neobveznovozljivo v *V zemlji bobni* nasproti levovezljivo v *Zemlja je bobnela* nasproti obvezno dvovezljivo v *Prst bobni po krsti*. Pogosto levovezljivi so:

goreti – 'izginjati, uničevati se v ognju, plamenu in ga s tem vzdrževati' v *Suha drva /dobro/ gorijo /kot bakla/, 'z izginjanjem, uničevanjem dajati svetlobo' v Luč je gorela /vso noč/, čustv. 'dajati močen sij, žar' v Zvezde/Njene oči so kar gorele nasproti brezosebno neobveznovezljivim kot 'izginjati, uničevati se v ognju' v V štedilniku ves dan gori nasproti obveznim dvovezljivim pomenom 'kazati se v veliki meri' v Gori za resnico/za šport; zmrzovati s 'spreminjati se v led' v levovezljivo in desno neobveznovezljivo v Voda v koritu zmrzuje, 'zaradi mraza se uničevati' v Zelje na polju je zmrzovalo nasproti brezosebno neobveznovezljivim, čustv. 'postajati zelo hladno, mrzlo' v Zunaj že zmrzuje. Navadno levovezljivi so z nosilcem procesa/stanja (Np/s): *svetiti se/svétiti se* 'odbijati svetlobo' v *Beli kamni so se svetili v mesečini, Oči se ji svetijo /kot mački/, Svetiti se od zguljenosti, Oči se mu /nevarno/ svetijo od navdušenja, čustv. 'odsevati' v V mesečini na vzhodu se svetijo snežne krpe, Na prsih se mu je svetilo odlikovanje, Čevlji se mu svetijo /od loščenja/ nasproti z vršilcem procesa/stanja (Vp/s) svetiti/svétiti 'oddajati, dajati svetlobo' v Žarnica je prenehala svetiti v presledkih, Plamen /modro/ sveti nasproti desnovezljivim pomenom 'omogočati, da kdo vidi' v Svetil mu je po stopnicah, 'usmerjati kam vir svetlobe' v Svetil mu je v oči/skozi okno, 'uporabljati kaj kot vir svetlobe' v Takrat so svetili še s trskami.**

b) Glagoli telesnih pojavov (tj. telesnih in duševnih procesov in stanj). Ravno z vidika človekovega samoopazovanja in z antropološkega vidika sploh ni nobena posebnost najpogostejša pomenskoskladenjska raba glagolov za opisovanje telesnih pojavov/procesov. Prevladujoči so brezosebno uporabljani glagoli, ki so prvotno levo- in desnovezljivi v pomenu 'čutiti nekaj', prvotno brezosebnih je le nekaj, npr. *zdeti se, zazdeti se, dozdevati se, črvičiti, mravljinčiti, krotovičiti, pre-/za-/z-mraziti, mrleti, odleči, spahovati/spahniti se, za-skominati, ze-zebsti: boleti*: V prsih ga boli, *bosti*: V prsih ga bode, *brenčati*: V glavi mu brenči, *brneti*: v glavi mu brni, *celiti*: Lepo se mu celi, *cezeti*: Iz rane mu cezi, *črvičiti*: Spet ga črviči, *dajati*: V križu ga daje, *daviti*: V grlu ga davi, *zazdeti se*: Zazdelo se mu je, *zdeti, dozdevati*: Zdi/Dozdeva se mu, *dražiti*: Draži ga h kašlju, *drgetati*: Drgeta v njem, *držati, imeti*: Drži/Ima ga, da bi ga premikastil, *dušiti*: V grlu ga duši, *glodati*: Glodalo ga je, *gnati*: Gnalo ga je, *goditi se / imeti se*: Godi se mu / Ima se, *gomazeti*: Po telesu mu je gomazelo, *grabiti*: Grabi ga, da se spotikajo obenj : Grabi ga pri srcu, *grčati*: V prsih ji je grčalo, *grebsti*: Greblo ga je v grlu, *grgrati*: Grgralo mu je v grlu, *hreščati*: V prsih mu hrešči, *hropeti/hropsti*: V prsih mu hrope, *igrati*: Vse v njem je igralo, *imeti*: Ti čevlji jo imajo, *izpustiti/spustiti se*: Po vsem telesu se mu je izpustilo/spustilo, *jemati*: Zelo ga jemlje, *jesti/peči*: Jedlo ga je in peklo, da se je tako obrnilo, *kipeti*: V njem je kar kipelo, *klati*: Po trebuhu ga kolje, *kljuvati*: V sencih ga kljuje, *kolcati se*: Kolca se mu, *krčiti*: Po črevesju ga krči, *krotovičiti*: Krotoviči ga v želodcu, *kruliti*: V trebuhu mu kruli, *ljubiti se*: Nič se mu ne ljubi, *lomiti*: Včeraj ga je lomilo, *metati*: Meče ga, *mikati*: Mikalo ga je v gostilno, *minevati*: Mineva ga, *miniti*: Ga bo že minilo, *mravljinčiti*: Mravljinči ga po hrbtu in nogah, *mraziti*: Mrazi ga po hrbtu, *mrleti*: Pred očmi mu je mrlelo, *napenjati*: Rado ga napenja, *napeti*: Konje je napelo, *obleteti*: Obletelo ga je, da bi odšel, *obsesti*: Obsedlo ga je, še piti bo začel, *obstati*: Obstalo je samo pri besedah, *odleči*: Odleglo mu je, *peči*: Peče ga v prsih, *pehati se*: Iz želodca se mu je pehalo, *piskati*: V prsih mu hrope in piska, *plati*: V njej je plalo od sreče, *pobirati*: Kar pobiralo jo je, *pobirati*: Na hitro ga je pobralo, *podreti*: V njem se je nekaj podrla, *pograbiti*: Pograbilo

ga je, *pohlipavati*: V prsih ji pohlipava, *poleči se*: V njem se je poleglo, *popasti*: Popadlo ga je, *praskati*: Praska ga po grlu, *preblisniti*: Preblisnilo ga je, *prekipeti*: V njej je prekipelo, *premagati*: Premagalo ga je in je zaspal, *premrziti*: Premrazilo jih je, *prepihati*: Prepihalo ga je, *presedati*: Preseda mu, *presuniti*: Presunilo ga je, *prešiniti*: Prešinilo ga je, *pretresti*: Pretreslo ga je, *prevzeti*: Prevzelo ga je, *prijemati*: Prijemalo ga je, *prijeti*: Ko ga je prijelo, je tečnaril, *prinesiti*: Prineslo ga je mimo, *prisaditi se*: Prisadilo se mu je, *razbijati*: V glavi mu razbija, *razganjati*: Razganja ga, *razgnati*: Razgnalo ga bo od jeze, *siliti*: Sili ga na jok, *skeleti*: Skeli ga, *sklizniti*: Skliznilo mu je, *skominati*: Skomina ga po zobeh, *skrbeti*: Skrbi jo, *smrdeti*: Iz ust mu smrdi, *solziti*: Iz bule se solzi, *spahniti se*: Spahnilo se mu je po kislem, *spahovati se*: Spahuje se mu, *spodrsavati*: V čevljih rado spodrsava, *spreletavati*: Kar spreletavalo jih je, *srbeti*: Srbelo ga je, *stiskati*: V grlu ga stiska, *stresati*: Stresa ga, *ščemeti*: V grlu ga ščemi, *ščipati*: V trebuhu ga ščipa, *šumeti*: V glavi mu šumi, *teči*: Iz noge mu teče, *težiti*: Teži ga, *tiščati*: Tišči ga v grlu, *tresti*: Trese ga, *treti*: Tare ga dolgčas, *trgati*: Trga ga v rokah, *udariti*: Udarilo mu je na ledvice, *uiti*: Ušlo mu je, *ujedati*: Ujedalo ga je, *upirati se*: Upira se mu, *upreti*: Uprlo se mu je, *ustaviti*: Ustavilo se mu je, ko se je prenajedel, *utrniti*: Utrnilo se mu je, *viti*: Vilo ga je od smeha, *vleči*: Vleče ga v planine, *viti*: Vije ga od smeha, *vreti*: V njem vre, *vrteti*: Vrti se mu, *vzdrgetati*: V njem je vzdrgetalo, *vzeti*: Od lani ga je precej vzelo, *vzvrteni se*: Vzvrtilo se ji je v glavi, *zaceliti*: Lepo se mu je zacelilo, *zagogazeti*: Po nogah mu je zagomazelo od straha, *zagrabiti*: Zgrabilo ga je, da bi se vrnil, *zagrčati*: V grlu mu je zagrčalo, *zagrgrati*: V grlu mu je zagrgralo, *zahlipati*: V prsih mu je zahlipalo, *zahreščati*, *zahropeti*: V prsih mu je zahreščalo, zahropelo, *zaključvati*: V glavi ga je zaključvalo, *zaklokati*: V grlu mu je zaklokalo, *zakruliti*: V trebuhu mu je zakrutilo, *zakuhati*: V njem je zakuhalo, *zaleteti se*: Zaletelo se mu je, *zameriti se*: Zamerilo se mu je, *zamikati*: Zamikal jo je na ples, *zamraziti*: Zamrazilo jo je, *zanašati/zanesti*: Zelo ga zanaša, Zaneslo ga je, *zapahniti*: Zapahnilo se mu je, *zapeljati*: Včasih ga je zapeljalo, *zapiskati*: V prsih mu je zapiskalo, *zasekati*: Zasekalo ga je v križu, *zaskeliti*: V kolenu ga je zaskelilo, *zaskominati*: Ko je ugriznila, jo je zaskominalo : Zaskominalo jo je po plesu, pijači, *zaskrbeti*: Zaskrbelo ga je, *zaščegetati*, *zaščemeti*: Na vratu jo je zaščegetalo in zaščemelo, *zaškripati*: V kosteh mu je zaškripalo, *zašumeti*: V glavi ji je zašumelo, *zatiščati*: Zatiščalo ga je v prsih, *zavreti*: V njem je zavrelo, *zavrteti*: V glavi se mu je zavrtelo, *zazebsti*: Zazeblo ga je, *zažejati*: Zažejalo ga je po zabavi, *zbadati*: Pod lopatico ga zbada, *zdelati*: Zdelalo ga je, *zebsti*: Zeblo ga je, *zehati se*: Zeha se mu, *zgrabiti*: Zgrabilo ga je v križu, *zlomiti*: Zlomilo ga je, *zmagovati/zmoči*: Zmagovalo ga je / Zmoglo ga je, *zmešati se*: Zmešalo se mu je, *zmraziti*: Zmrazilo ga je, *zvijati*: Zvija ga v trebuhu, *zviti*: Zvilo ga je (v črevesju), *zvrteni se*: Zvrtilo se mu je, *žejati*: Žeja ga, *žgati*: V prsih ga žge, *žgečkati*: Žgečka ga, *žvižgati*: V prsih mu žvižga.

– Glede na to, ali pojav/proces nekaj delno ali celostno prostorsko zaobjame to tudi različno upovedimo oz. ubesedimo in na podlagi tega lahko ločujemo več tipov stavčnih povedi (v oklepajih so neobvezne stavčnoočlenske sestavine): 1) *Kuha ga, Lomi ga, Meče ga, Trese ga, Žeja ga*, 1.1) *Daje ga (v križu), Trga ga (v rami), Zbada ga (pod lopatico), Zvija ga (v trebuhu), Žge ga (v prsih)*, 2) *Upira se mu, Ustavilo se mu je, Zapahnilo se mu je*, 2.1) *Piska mu (v pljučih), Šumi mu (v glavi)*, 3) *V njih je igralo, V njej je plalo od sreče, V njem je prekipelo*.

2.1.2 Glagoli razmer (okoljščinskih in družbenih):

basati: Na meseca ga zmerom baše, *zaudarjati*: Zaudarjalo je po mrličih, *dobiti*: Dobilo jih je sredi polja, *drseti*: Povsod zelo drsi, *eksplodirati*: Na drugem koncu sveta je eksplodiralo, *iti za*: Gre se za resne težave, *izgledati/kazati*, *zdeti se*: Izgleda/Kaže/Zdi se, da bo šlo, *izhajati*: Iz vsega izhaja, da bo treba marsikaj spremeniti, *iziti se*: Ni se izšlo, *kaditi se*: Grdo se kadi, *kaniti/kapniti*: Tu pa tam mu kaj kane/kapne v žep, *kazati*: Ne kaže dobro, *nanesti*: Tako je naneslo, *nesti*: Že večkrat ga je neslo v tujino, *nesti!*: Ni jim dovolj neslo, *odbiti*: Odbilo je polnoč, *odklenkati*: Odklenkalo mu je, *oživeti*: Naenkrat je oživelo, *padati*: Padalo je po glavi in po hrbtu, *pehati*: Pehalo ga je sem ter tja, *počiti/pokati*: Nepričakovano je počilo / Pokalo je, *premetavati*: Premetavalo jih je, *priti*: Prišlo je do napetosti, *raznesti*: Razneslo se je, *reči*: Spet je reklo bum, *spodleteti*: Vse je spodletelo, *šikati*: To se šika, *udariti*: Na severu je udarilo, *udirati*: Udiralo se jim je, *vrveti*: V mestih je vrvelo, *zacvrčati*: Na ognjišču je zacvrčalo, *začeti se*: Začelo se je, *zagomazeti*: Na trgu je zagomazelo, *zagoreti*: Zagorelo je na več krajih, *zapokati*: Navsezgodaj je zapokalo, *zašumeti*: V dvorani je zašumelo, *zatakniti*: Pri gradnji se je zataknilo, *zatikati se*: Pri objavi se je zatikalo, *zaudarjati*: Neprijetno je zaudarjalo, *zavalovati*: Med poslušalci je zavalovalo, *zavonjati*: Zavonjalo je po kadilu, *završati*: Med ljudmi je završalo, *zdeti se*: Zdi se, *zgoditi se*: Zgodilo se je.

2.1.3 Pomensko primarnost pojavov in procesov potrjuje tudi to, da glagoli vseh zgoraj obravnavanih skupin (vremenskih pojavov, telesnih pojavov in okoljščinskih in družbenih razmer) vključujejo tudi osnovnopomenske glagole, ki so hkrati splošno- in širokopomenski: – vremenski pojavi: *padati*, *iti*, *liti*, *pobiti*, *vleči*, *prenehati*, *pričeti*, *začeti*, – telesni pojavi: *dajati*, *jemati*, *prijeti*, *imeti*, *imeti se*, *držati*, *jesti*, *miniti/minevati*, *goditi se*, *igrati*, *metati*, *obstati*, *teči*, *nesti*, *vleči*, *zdelati*, – razmere (okoljščinske, družbene): *dobiti*, *iti za*, *priti*, *zdeti se*, *kazati*, *padati*, *reči*, *udariti*, *začeti*, *zgoditi* ipd.

2.2 O pomenskosti brezoseb(kov)nih glagolov

Za glagole naravnih pojavov (vremenskih in telesnih) in za glagole razmer (okoljščinskih in družbenih) je značilno, da v smislu pomensko posplošene oz. splošnopomenske rabe vključujejo določene glagole iz vseh osnovnih glagolskih pomenskih skupin (stanjske glagole, glagole ravnanja/upravljanja, glagole govorjenja/mišljenja, glagole sprememb in glagole premikanja), kar dokazujejo že v zgornjih zgledih navajani glagoli: – za vremenske pojave: *dišati po*, *iti*, *liti*, *naletavati*, *padati*, *pehati se*, *pobirati*, *prati*, *tuliti*, *vleči*, – za telesne pojave: *boleti*, *bosti*, *grabiti*, *kljuvati*, *mraziti*, *napenjati*, *pečti*, *hreščati*, *piskati*, *trgati*, *teči*, *uiti*, *vleči*, *zanašati*, *zebsti*, – za okoljščinske in družbene razmere: *basati*, *kazati*, *drseti*, *nesti*, *iziti se*, *priti*, *pehati*, *reči*, *udariti*, *zgoditi se*.

– Za slovenščino je za stavke brez osebe in osebkov za referenčnega vršilca/povzročitelja/nosilca dejanja najustreznejše poimenovanje brezoseb(kov)ni stavek, ker združuje poimenovanji brezosebni stavek in brezosebkov stavek. Tako za brez-/formalno-osebkove kot brezosebne stavke so najbolj navadni brezosebni glagoli, ki imajo za izražanje samo formalne stavkotvornosti samo oblikovne/formalne določnosti (na samo izrazni ravnini končniško obliko za tretjo /nereferenčno/ osebo ednine, ki v zloženih oblikah izraža oz. pokaže tudi srednji spol). Ker se glagolska vezljivost izhodiščno opira na

spoznavni/propozicijski del pomenskosti, lahko tudi z neizraženimi, t. i. logičnimi oz. predvidljivimi neznanimi, udeleženci (tj. brez konkretne osebe kot prisojevalne kategorije) uvaja formalno stavkotvorno razmerje. Tovrstni primeri z nepravim/formalnim ali praznim osebkom so *Grmi*, *Dežuje* ipd. nasproti splošnemu ali nedoločnemu osebkju v primerih kot *Tod se je zmeraj hodilo*.

Tipične brezoseb(kov)ne stavčne povedi so vremenski stavki, ki imajo zaradi slovničnega vzpostavljanja stavkotvornega sporočanja t. i. formalni osebek. Stavkotvornost vremenskih stavkov namreč temelji na pomenskopodstavnem/propozicijskem povedju, ki s tretjeosebno obliko slovničnoformalno (brez konkretne/referenčne osebe kot prisojevalne kategorije) zadosti stavkotvornim pogojem oz. zahtevam.

– Poudarjanje naravno-okoliščinsko-družbene pojavnosti in procesualnosti zapostavlja in slabi vršilskost. Posledica oslabitve vršilskosti je tudi nevtralizacija funkcije osebkovega določila, ki se izrazno odraža z najnavadnejšimi površinskoizraznimi pretvorbami imenovalnika v dajalnik, tožilnik, mestnik ali orodnik, ki izražajo dopolnilne pomenske odtenke osebkja, hkrati pa s spreminjanjem skladenjsko-pomenskega polja glagola povzročijo nevtralizacijo ali spremembo oz. t. i. preneseno rabo glagolskega pomena, npr.: *Jaz ne spim* : *Meni se ne spi*, *V njem je (nekaj) zlomilo*, *Z njim gre navzdol* (iz navadnejše prvotnopomenske rabe *On se je zlomil*, *On gre navzdol*) ipd. Pri brezvršilski oz. brezosebkovi rabi oz. pri vsebinski dekonkretizaciji osebkja se s poudarjanjem pojavnosti in procesnosti poudarja predvsem prostor (in posledično tudi čas) njihovega poteka, kar je stavčnoočlensko opredeljeno kot prislovna določila. Za pretvorbena razmerja osebek – prislovna določila oz. za neimenovalniške prostorske osebkje imamo v slovenskem jezikoslovju zadnjih desetletij opredelitve kot »prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja«, »pretvorba osebkja v predložno prislovno zvezo s pomenom izhodišča/izvora dejanja« in »poprislovljeni iztvorniški osebek«.

– Bistveno merilo ločevanja med (prvotnimi) brezosebnimi glagoli in brezosebno rabljenimi glagoli je, da je prave brezosebne glagole mogoče uporabljati samo v tretji osebi ednine (v zloženih oblikah je upoštevan še srednji spol). Brezosebni in brezosebno rabljeni glagoli se lahko delijo na glagole 1) naravnih pojavov z 1.1) vremenskimi pojavi in 1.2) telesnimi pojavi, na glagole 2) razmer z 2.1) okoliščinskimi razmerami in 2.2) družbenimi razmerami.

– Pogost je obglagolski *se*, ki v prostomorfemski vlogi poudarja glagolske pomenske sestavine kot 'pojavnost', 'samodejnost' in 'procesualnost' – te pomenske sestavine se z vidika glagolske vezljivosti in družljivosti prednostno usmerjajo v prostor oz. v delno ali celostno prostorsko zaobjetje; navezava pojavnosti oz. samodejnosti (s spontanostjo) na prostor je vsekakor najprimernejša in zato tudi najbolj logična.

– Razmerja faznost : intenzivnost : čustvenostna zaznamovanost, povezana s preneseno rabo, so soodvisna, kar odražajo zgledi *odklenkati* (končnost, intenzivnost⁻, čustvenost⁺) v *Odklenkalo jim je, zakuhati, zagamazeti* (začetnost, intenzivnost⁺, čustvenost⁺) v *Tam je zakuhalo in zagamazelo, udariti, (v)zvrzeti se* (trenutnost, intenzivnost⁺, čustvenost⁺) v *Udarilo je tako, da se jim je (v)zvrtele vse za nazaj* ipd.

3 Različne stopnje vršilskosti

Vršilec je neke vrste tudi izhodiščna intenca glagola, ki je stavčnočlensko navadno izražen z osebkom, vendar nesovpad vršilca z osebkom ni nobena posebnost oz. je skladdenjskopomenski pogoj za trpnost. Na lestvici vršilskosti so najvišje uvrščena človeška bitja, nato ji padajoče sledijo živost in še neživost. Z upadanjem stopnje vršilskosti se pomenska teža poročila od konkretnega vršilca umika v splošno vršilskost in potem na prizadeto oz. na jedro sporočanega. Za glagole, pri katerih konkretna vršilskost ni najvažnejša ali sploh večjega pomena, lahko po J. Kačalu (1972: 153) rečemo, da so glagoli s prevladujočo intenco predmetnega tipa. Dekonkretizacijo vršilca omogoča neizraženi osebek ob osebni glagolski obliki. Upadanje konkretnega referenčnega vršilca gre v smeri zamejitve na prvo osebo množine in na drugo osebo množine oz. ednine, npr. *Govorimo, Govorite/Govoriš, Rečete/Rečeš*, nato na tretjo osebo množine in ednine z zaimenskima različicama *ljudje* in *človek*, nadalje na rabo s splošnovršilskim *se* (tako že SS ⁴2000: 357, 503–504), s tem da se zaimenski *človek* in splošnovršilski *se* (vsaj) po čeških izkušnjah uporabno dopolnjujeta (Mrázek 1976: 88), npr. *Človek ima vedno določene skrbi, Opozarja se na marsikaj, človek pa navadno vidi samo sebe* ipd.; v nadaljevanju pa tretja oseba implicira samo osebkovnost, ki označuje nedoločno osebo, npr. *Človek bi rekel*³⁸, *Ljudje pravijo*; srednji spol pa dokončno izloča možnost referenčnega osebka, npr. *Govori/lo/ se /je/*, oblika za tretjo osebo ednine srednjega spola pa sploh izloča osebnostno oz. živostno interperzacijo (Béličová 1996: 56).

Na splošno torej velja, da če želimo določiti eno samo osebkovo udeležensko razmerje, potem mora biti to razmerje zelo abstraktno.³⁹ Lahko bi se pritrnilo tezi, da imajo vsi stavki v vseh jezikih skladdenjski osebek, vendar ni nujno, da je skladdenjski osebek vedno istoveten s tem, kar sporočanje prepozna kot izhodišče in pomen kot vršilca (Golden ²2001: 233, 237).

3.1 Zaimek *se* je glede osebe nedoločen in ima tretjeosebno nedoločnost (SS ⁴2000: 272). Besedica *se* je v vlogi splošnega vršilca, ker briše konkretno osebkovo udeležensko vlogo, npr. *Hodi se okrog in govori se neumnosti – hoja okrog in govorjenje neumnosti*. SE izraža tudi splošnoosebkovo razmerje – splošnost tega razmerja se potrди tudi s pretvorbo v predložno razmerje, npr. *bati se česa* se pretvori v *bojazen/strah pred čim*. Kljub približevanju nekemu srednjemu načinu oz. srednjiku (prim. Breznik 1934: 137) splošnovršilski *se* (še) izraža tvorjenost oz. aktivnost vršilca in s tem poudarja njegovo živost in največkrat posledično še človeškost,⁴⁰ npr. *V nedeljah smo šli v kino > V nedeljah se je navadno šlo v kino, Knjiga se že tiska, Center se obnavlja* (nasproti

³⁸ Po čeških ugotovitvah (MČ3 1987: 244) se z zaimenskim *človek* največkrat poistoveti ravno avtor oz. tvorec besedila.

³⁹ Prim. npr. povzemanje jezikoslovnih stališč pri M. Golden (²2001: 231) v monografiji O jeziku in jezikoslovju.

⁴⁰ Aktivnost oz. tvornost enega dela stavčnih povedi s splošnovršilskim *se* v češkem jezikoslovju poudarja M. Grepl (1972: 117)

npr. *Ovijalke so prerasle zid* > **Preraslo se je zid*).⁴¹ Pri besedici *se* je dobro izhajati iz prvotne povratnoosebne, iz katere izpeljujemo splošnoosebno oznako, ki ne izloča tudi avtorja oz. tvorca sporočila.⁴² V primerih nereferenčne splošnoosebne rabe kot *O tem se je govorilo*, *Potem se je šlo domov*, *Bilo je precej snega* govorimo o razmerju »neutralizovana kongruenca« (MČ2 1986: 160) v smislu da nevtralnost oz. nedoločnost osebe dopušča skladenjske /z/možnosti za ohranitev stavkotvornosti.

3.2 Naklonski izraz *treba* je v slovenskem jezikoslovju označen kot neosebni povedkovnik (NSS 1982: 116) ali kot tretjeosebni povedkovnik (SS 42000: 412), sicer pa se uporablja pred glagoli, ki skladenjskopomensko napovedujejo živega vršilca, ki je v ustreznih zvezah kot *treba narediti*, *treba povedati*, *treba se je odločiti* hkrati tudi splošni (anonimni) vršilec; zvezo treba + infinitiv kot eno izmed možnosti za izražanje splošne vršilskosti v slovanskih jezikih navaja tudi M. Ivić (1967: 44).

3.3 Osebkov nedoločnik

Osebkov nedoločnik je hkrati tudi popolnoma nedoločljiv osebek in je potrditev obstaja slovnicega nevršilskega osebka tipa *Govoriti je eno*, *narediti pa drugo*, *Vohljati za drugimi je zelo podla dejavnost*, *Vztrajati za vsako ceno je norost* ipd. V ospredju je določena dejavnost in sporočilno povsem izrine nepotrebno vršilskost. Osebkov nedoločnik nevtralizira večino slovničnih kategorij, ki opredeljujejo osebkovo-povedkovo razmerje in se torej uporablja, ko se aktualno dejanje posploši v opredeljeno dejavnost s stalnimi lastnostmi.

4 Glagolsko vključevanje in izražanje osebka

4.1 Glagolsko vključevanje in eksplicitno določanje številčnejšega ali človeškega osebka

So glagoli, ki pomensko vključujejo sestavino množinskega oz. needninskega osebka, npr. *bratiti se*, *kregati se*, *loviti se*, *objemati se*, *pogovarjati se*, *poljubljati se*, *prerivati se*, *pretepati se*, *spoznavati se*, *srečevati se*, in osebki so lahko izraženi ali neizraženi kot v primerih *Tone in Janez se rada pretepata*, *Tone se rad pretepa*, *Nekateri se radi prete-pajo*, *Pri njih se rado pretepa*, *Včasih se je rado in veliko pretevalo* ipd.

Glagoli, ki pomensko vključujejo sestavino človeško, npr. *govoriti*, *misliti*, *oblačiti se*, *obuvati se*, *peti*, *pisati*, *računati*, *smejati se*, *seštevati* ipd.

⁴¹ Hrvaška slovnica (E. Barić idr. 32003: 427, 452–453) govori o »bezsujektivnih rečenicah z obezličnom porabom glagola, npr. Na putu se rano lega«, in dodaja, da »obezličjenje je preoblika koja mijenja odnose u sintaktičkom ustrojstvu«.

⁴² Zato je težko oz. neopravičeno primere kot *Spalo se bo na prostem* (M. Golden 22001: 204) opredeliti kot neosebne stavke.

4.2 Glagolsko vključevanje izvora pojavnosti

Osebkova neudeleženska pojavnost je vključena v glagolih tipa *padati*, *vleči*, *naletavati*, ki so lahko polnopomensko, tj. v pomenu 'naravnega pojava', rabljeni v že pomensko-samozadostnih sporočilih *Pada*, *Vleče*, *Brije*, *Naletava*,⁴³ lahko pa se del pomenskosti tega glagola prenese na samostalniški del,⁴⁴ ki v povedku označuje pojav, npr. *Pada dež*, *Vleče veter*, *Naletava sneg*, in v smislu nadaljnjega prenašanja pomenskosti na samostalniški del dobimo povedja oz. neudeleženske tretjeosebne povedi kot *Je dež / Dež je*, *Je veter / Veter je*, *Je sneg / Sneg je*, nakar se 'pojavnost' oz. 'potek pojavnosti' združujeta v *Dežuje*,⁴⁵ *Sneži* ipd.

5 Sestavljeni udeleženci v udeleženskih vlogah

T. i. sestavljeni udeleženci, ki se pomensko in strukturoskladenjsko lahko razdelijo v dve- ali več udeleženskih vlog in so posledično tudi izraženi z dvema določiloma ali več določili, so tako vezljivostna kot posledično tudi obveznodružljivostna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi obveznodružljive okoliščine načina dejanja /ki je v nadaljnjih zgledih v poševnih oklepajih/, npr. *Božal ga je /z očmi/* (kako? ⇒ *z očmi*) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebkva. Povedno in tudi zelo predstavljivo se osebkov sestavljeni (oz. razstavljeni) udeleženec v stavčnih povedih *Babico boli glava* označuje kot osebkova razširitev (po Švedovi /1980: 128/ »sub''jektivna rasprostranitel'nost'«).

6 Besedilni vidik oz. besedilna aktualizacija

Določanje osebkva z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti⁴⁶ presega meje leve vezljivosti. Težave pri določanju osebkva se najbolj jasno odkrivajo v BITI-stavkih (Kunst Gnamuš 1989/90). Pri nas je bilo ugotovljeno, da v

⁴³ V teh primerih lahko govorimo o samostojnem pomenu 'neudeleženske pojavnosti' pri glagolih *padati*, *vleči*, *briti* ipd. ki so sinonimni z glagoli *deževati*, *liti*, *pršiti*, *pihati* ipd. Zanimivo, da v češkem jezikoslovju kar nekaj jezikoslovcev, npr. J. Novotný (1979: 289, 290) v obravnavah vezljivosti in osebkovo-povedkovega razmerja vsaj posredno, samo z zgledi, izpostavi posebnosti vremenskih povedi, vendar razlage ne razvijejo v smeri iskanja dodatnih neudeleženskih pomenov oz. pojavov, ki jih ti pomeni označujejo.

⁴⁴ Pomenljiva je že pripomba v Novi slovenski skladnji (J. Toporišič 1982) na strani 30: »/.../ Iz Deževalo je vso noč spet lahko dobimo samostalniško zvezo dež vso noč.«

⁴⁵ Slovensko skladdenjsko besedotvorje A. Vidovič Muhe (1988: 19, 20) med primere glagolskih izpeljank ne uvršča glagole naravnih pojavov tipa *deževati* z možnim povedkovodoločilnim razmerjem 'biti dež' v skladdenjski podstavi, zato pa je vključen *daniti* s 'postajati dan' v skladdenjski podstavi.

⁴⁶ Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti pa se *logičnemu osebkvu* in *slovničnemu osebkvu* dodaja še *psihološki osebek* (nanj opozarja M. A. K. Halliday (1970), v ruski vezljivosti

takšnih primerih vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča. Drugo merilo pa je pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisoja besedi s pomensko lastnostjo 'konkretno' (proti besedam z abstraknejšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*. Tudi v angleščini je močna težnja zlitih izhodišč z osebkom (Halliday 1994: 117), sicer pa je osebek = oznaka vsebine (Token, H. 129) in obvezno določilo = ovrednotenje (Value, H. 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : določilo, določano: določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje. V istovetenjskih BITI-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (osebek = določana vsebina) je *eden izmed najbogatejših ljudi* (povedkovo določilo = določujoča vrednost). Iz tega primera lahko izpeljemo tudi stavka *Janez* (določani osebek) je *najbogatejši* (določujoče povedkovo določilo) ⇒ istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, proti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) ⇒ istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Poleg tega pa se pokaže, da je določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno, kar pa uvaja tudi zaznamovani besedni red.

Pri določanju razmernih BITI-stavkov pa izhajamo iz predpostavk (prim. O. Kunst Gnamuš 1992/93), da vlogo osebkov prevzame referenčni udeleženec (pri določanju izrazne zgradbe je pomenska podstava pomembnejša kot besedni red) in da osebek določa obliko povedka (obliko za osebo, število, spol in sklon).

teoriji pa je označen kot psevdosub"jekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V primerjavi s prvima dvema je besedilna prvina in hkrati tudi eden izmed nosilnih elementov sporočila – je del sporočilnega jedra ali izhodišča. Določitve osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora pa so drugačne. Po Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) je *dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) je *bila pozneje spravljen pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) je *všeč*. V besedilu (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek.

Tako stavčnočlenska oznaka osebek označuje tri krovne osebkove vloge na različnih jezikovnih ravninah – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na govorčevost zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema; slovnični osebek vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja; t. i. tipični/navadni osebek v imenovalniku pa označuje človeškega vršilca dejanja. Neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet. V stavku so lahko vse te tri pomenske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebkami ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) je *dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) je *dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) je *vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) je *moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet). Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. Sundén (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovničnega osebkov. Tako, da je pomembna logična vrednost slovničnega osebkov v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji (gl. primere zgoraj).

7 Od posplošenih sporočil do splošnoveljavnih trditvev

Posplošenost vršilca dejanja oz. osebka omogoča prevedbo konkretnega sporočila v (posplošeno) trditvev, npr. *Tone izpolnjuje svoj dolg* > **Vsak človek izpolnjuje svoj dolg* > *Vsak (človek) mora izpolnjevati svoj dolg*. Status neke vrste splošnih osebkov imajo npr. v ruskem jezikoslovju omenjani t. i. »kvantornye slova« (E. Padučeva²2007: 79), ki povedi z nedoločnim/posplošenim osebkom lahko spreminjajo v dokončne trditve, npr. *Tone zna svoj materni jezik* > *Vsak človek zna kakšen jezik* > *Vsi ljudje znajo kakšen jezik*, vendar popolne sinonimije ne more biti, npr. *Vsi prebivalci našega doma so obiskali zbirališče* ≠ *Vsak izmed prebivalcev našega doma je obiskal zbirališče* ipd.

Glagoli na *-irati* v današnji slovenščini

današnja slovenska leksika, glagolske novotvorjenke, obrazilo *-irati*, vid, dvovidska raba
contemporary Slovene lexicon, verbal neologisms, the formant *-irati*, verbal aspect, biaspectual usage

1 Med nanovo tvorjenimi besedami so pogostejši tudi glagoli na *-irati* z vponsko različico *-iz-irati*. Mednarodnost tega obrazila prinaša tudi vidsko nevtralnost oz. nezaznamovanost – njegova posebnost namreč je, da mu vnaprej, brez konkretne rabe v besedilu, ne moremo določiti vida, tj. neomejenosti ali omejenosti trajanja oz. trenutnosti ali rezultativnosti določenega dejanja. Tako šele besedilna raba in besedilni čas določita njihov vid, kot kažejo zgledi: *Akcentirali so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in akulturirali dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki alkalizira naše telo, Treba je alocirati vse vire, Tudi na lokalni ravni bodo amandmirali predloge in jih obrazložiti, Pri večjem klubu pa bi se moral najprej ambientirati in si izboriti mesto v prvi postavi, Želite balirati komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?, Politično temo so bulvarizirali, Državno upravo so centralizirali, Starega psa so zastonj čipirali* ipd.⁴⁷

O nedovršnosti ali dovršnosti glagolskega dejanja torej odloča konkretni uporabljeno pomen glagola – npr. nedovršenost dejanja izraža *asfaltirati* 'polagati asfalt' nasproti dovršenosti dejanja pri *promovirati* 'slovesno podeliti doktorski naziv'. Glede na korenski pomen se o dovršnem ali nedovršnem vidu glagolov na *-irati* odločamo tako, da so nekateri izmed teh glagolov nedovršni, npr. *aerizirati, asfaltirati, biljardirati, botanizirati, interesirati, jazzirati, jogirati, kajakirati, katalogizirati, kočirati, kolumnirati, logotipizirati, mafijizirati, ministrirati, moralizirati, muzicirati, pilotirati, špijonirati*, nekateri pa dovršni, npr. *amandmirati, aneksirati, nominirati*. Pri določenih glagolih pa brez možnosti vnaprejšnje opredelitve o dovršnosti ali nedovršnosti dejanja odloča sprotna raba, npr. pri *adresirati, aromatizirati, atestirati, birmati, centrirati, datirati*.

Načelno se prvotno nedovršni pomen glagolov na *-irati* prepozna po tem, da omogoča ali že kar zahteva predponsko obrazilo, npr. *preanalizirati, prediskutirati, sfabricirati, sfrizirati, zabetonirati, zbombardirati*, ki poleg dovršnosti praviloma povzroči pomenski premik glagola in lahko govorimo o novem leksemu.⁴⁸ Tako se ravno pri glagolih

⁴⁷ Zgledi so vzeti iz listkovne zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki je gradivni vir (zbiran od 1991) za Slovar novejšega besedja, ki nastaja na Inštitutu. V celotni obravnavi so tudi sicer upoštevane zbirke Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Spletna stran <http://bos.zrc-sazu.si>.

⁴⁸ Čistovidskih predponskih obrazil v slovenščini ni, čeprav se je tudi v slovenščini skušalo določiti potencialna čistovidska predponška obrazila (npr. F. Ramovš 1952). Največkrat so bila navajana predponška obrazila s prevladujočo fazno vrednostjo, npr. *z-/s-, za-*; tovrstne sestavljenke bi bile

na *-irati* zaradi primarne nedovršnosti oz. vidske nevtralnosti in zaradi nezmožnosti drugotne nedovršnosti še bolj jasno kot sicer izraža pomensko- in skladijskobesedotvorna vloga predpinskih obrazil.⁴⁹

Pri glagolih na *-irati* se samo še dodatno potrjuje, kako je vid odvisen od morfoloških, leksikalnih in skladijskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika; smer vidskosti pa gre od pomena proti morfemskosti.⁵⁰ To, da vid v izhodišču ostaja ujet v pomenju konkretnega glagola in v okviru njegovih strukturno- in pomenskoskladijskih zmožnosti, označuje vid kot bistveno jezikovnosistemsko karakteristiko vsakega jezika. Specifičnost vida v smislu njegove vezanosti na posamezni jezik potrjujejo dosedanje kontrastivne študije. Slednje pa hkrati poudarjajo tudi nekatere splošnejše vsejezikovne vidske poteze – ena bistvenejših je zagotovo ta, da se znotraj vsakega jezikovnega sistema ločuje slovnični (morfološki), leksikalni (slovarski) in skladijski vid, v besedilu pa ne moremo mimo razmerja vid – čas – naklon. Uporabo glagolskega vida je torej treba obravnavati v okviru stavčne povedi, ker je tesno povezan s skladnjo in celotno govorno situacijo (Mønnesland 2006: 155. 156).⁵¹

2 O obrazilu *-irati*

V sodobni slovenščini je obrazilo *-irati* že ustavljena in samostojna tvorbeno prvina, brez posredništva nemškega *-ieren*,⁵² lep dokaz za to je npr. količinska nadvlada glagola *kolapsirati* nasproti nemškemu *kolabirati* (nem. *kollabieren*), oboje v pomenu 'doživeti kolaps'; podobno sistemsko osamosvojitvev obrazila *-irati* pri *telefonirati* dovoljuje različica *telefonariti* v pomenu 'večkrat, pogosto telefonirati'.⁵³ Navadno so (še) ekspresivno

(tudi) kot vidski par za glagole na *-irati* s prevladujočo nedovršniško rabo še najbolj sprejemljive. V sodobni hrvaščini za besedotvorne zmožnosti vidske parnosti pri glagolih na *-irati* opozarjata leksikografiji L. Hudeček in M. Mihaljević (2010).

⁴⁹ Bistveno je opozorilo, da med glagolskimi predpinskih obrazili in glagolskimi priponami gre za pomemben razloček – ker je vloga predpinskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke. Drugače je z glagolskimi priponami, ki so prav zaradi primarne vidske vloge razpoznavni morfem vsakega glagola; njihova besedotvorna vloga je drugotna, npr. *skočiti* : *skakati* ← *večkrat skočiti* (Vidovič Muha 1993: 163).

F. Miklošič uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje, kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom, A. Schellander (1984) pa umešča vrste glagolskih dejanj na raven besedne pomenskosti (o tem prim. tudi Vidovič Muha 1993: 162).

⁵⁰ Izraz vidskost je tu uporabljen za vse lastnosti vida, ki so vezane na morfologijo, leksiko ali skladnjo.

⁵¹ Med merili za določanje vida je v slovenščini tudi t. i. splošni ali brezčasni sedanjik (¹1976 : 328): *Na koncu dvoboja pa z njim prav kruto obračuna. – V teh sonetih z njim obračunava, Glasovi se delijo v dve skupini* ipd., v hrvaščini pa prihodnjik (J. Silić): *Kad ga informiraš? – Kad ga budeš informirao?*

⁵² Latinsko obrazilo *-are/-ire* je prek francoskega nedoločniškega obrazila *-er/-ir* prešlo v nemško nedoločniško obrazilo *-ieren* in iz tega v *-irati* (iz nem. *-ier* in domačega *-a-ti*); iz grščine prek francoskega *-iser* in potem še prek nemškega *-isieren* je nastala različica *-izirati* z vpono *-iz-* (P. Skok 1954: 25; 1955/56: 37, 39).

⁵³ Besedotvorno ustalitev obrazila *-irati* v slovenščini tvorbeno-pretvorbno potrjuje Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen A. Vidovič Muha (1988). Tudi že v srbohrvaščini in pa v današnji hrvaščini se potrjuje besedotvorna podomačitev oz. osamosvojitvev in ustalitev obrazila *-irati* (Jernej 1959).

zaznamovane izpeljave s skladenjskopodstavnimi *doping*, *miting*, *mobing*, *šoping* v *dopingirati* ← *delati* (*si*) *doping*, *mitingirati* ← *imeti* *miting* / *biti* na *mitingu*, *mobingirati* ← *delati* *mobing*, *šopingirati* ← *delati* *šoping* ipd.

Sicer gre lahko tudi za samostojne tvorbe iz latinske podstave v katerem koli ne-romanskem jeziku – to so primeri t. i. »germanolatinizmov« tipa *revidieren* in potem slovensko *revidirati* (M. Skubic 1969/70: 50).

3 Glagolske izpeljanke na *-irati*

Pri glagolih na *-irati* in različicah na *-iz-irati* tvorbeno prevladujejo izpeljave, in sicer navadne izpeljave tipa *ekraniz-ira-ti* ← *dati/dajati* na *ekran*, bistveno manj je izpredložnih izpeljav tipa *v-program-ira-ti* ← *dati* v *program*, podobno *vkodirati* ipd.⁵⁴

Pri izimenskih oz. izsamostalniških glagolskih izpeljankah na *-irati* je vidna raba zaradi postopkovno bolj prezentne tvorjenosti lažje in bolj nedvoumno določljiva oz. napovedljiva:

nedov.: *aerizirati*, *asfaltirati*, *biljardirati*, *botanizirati*, *interesirati*, *jazzirati*, *jogirati*, *kajakirati*, *katalogizirati*, *kočirati*, *kolumnirati*, *logotipizirati*, *mašjizirati*, *ministrirati*, *moralizirati*, *muzicirati* ← *iti se* *muziko*, *pilotirati*, *špijonirati*; nasproti **dov. in nedov.:** *adresirati*, *aromatizirati*, *atestirati*, *avtoportretirati*, *birmati*, *centrirati*, *datirati*; nasproti **dov.:** *amandmirati*, *aneksirati*, *nominirati*, *promovirati*.

3.1 O vzporednosti izpeljav na *-irati* in *-ovati* se da govoriti le na sinhroni ravni in sicer pri izsamostalniških izpeljankah tipa *administrirati/pilotirati*, *županovati/kraljevati* ipd.

Izbirno uporabo *-irati* ali izvorno domačega (praslovanskega) *-ovati* torej omogočajo zlasti glagoli oz. glagolske izpeljanke s skladenjskopodstavnim *biti*, ki označujejo poklicno delovanje ali obstajanje v nekem procesu/delovanju: *kraljevati*, *dekanovati* ← *biti* *kralj/dekan*, *administrirati*, *advokatirati*, *amaterizirati*, *šminkirati*, *pilotirati* ← *biti* za *pilota* (nasproti npr. *akrobatiti*), *finiširati* ← *biti* v *finišu*, *piknikirati* ← *biti* na *pikniku*, *familizirati* (*se*), *getizirati* (*se*), *televizirati* (*se*) ← *vključiti se* v *familijo/geto/televizijo* ipd.

Poleg skupne besedotvorne vrednosti ima *-ovati* še dodano modifikacijsko obrazilno vrednost 'ponavljalnosti, večkratnosti'; dvovidsko rabo obrazila *-ovati* pa imajo glagoli tipa *darovati* (nasproti: *obdarovati*), *dedovati* (nasproti: *podedovati*), *imenovati* (nasproti: *poimenovati*), *kadrovati* (prim.: *kadrirati*), *škodovati* (prim.: *škoditi*), *točkovati*, *žrtvovati* (več še v pogl. 4.2.1).

⁵⁴ V okviru skladenjskega besedotvorja pri glagolskih izpeljankah A. Vidovič Muha (1985: 50) opozarja tudi na primere, ko pomen samostalnika omogoča natančnejšo oz. konkretnjšo pomensko določitev (jedrnega) glagola *delati*, npr. *bakriti* ← prevleči, namazati z bakrom, *fižolčkati* ← igrati se s fižolčki ipd.

3.1.1 Za rabo priponskega obrazila *-irati* ali *-ovati* glede na tujo ali domačo besedotvorno podstavo imamo za zgled optimalni sinonimni par *funkcionirati* : *delovati*. Načelno velja domače obrazilo na domačo podstavo in prevzeto obrazilo na prevzeto podstavo, vendar z osamosvojitvijo obrazila *-irati* (oz. z njegovo oddaljčitvijo od tujega izvora) in z vključitvijo v slovenski jezikovni sistem se je izpeljevanje z *-irati* razširilo tudi na domače besedotvorne podstave. Na (vsaj sinhrono) domače besedotvorne podstave se *-irati* razvršča v primerih *abecedirati*, *basirati*, *betonirati*, *gumirati*, *jodirati*, *lakirati*, *kanalizirati*, *kristalizirati* (*kristaliti*), *procesirati*, *slovenizirati*, *tonirati*, *tuširati*, *urinirati*, *vatirati*, *žetiniirati*, *želirati*, *živcirati*; prihaja tudi do pomenskih razločkov tipa *anglizirati* 'uvajati angleško' nasproti *angležiti* 'uvajati angleščino', medtem ko npr. *tuširati* pomensko združuje 'delati s tušem' in 'prhati se'. Povsem že navadna je kombinacija prevzete besedotvorne podstave in domačega priponskega obrazila, npr. *boardati/bordati*, *bodibildati*, *dilati*, *diskati*, *downloadati*, *guglati/googlati*, *hekati*, *ircati* (danes že samo 'klepetati'), *mejlati*, *mitingovati*, *paničariti*, *piknikovati* (poleg: *piknikirati*), *politikovati* (nasproti: *politizirati*), *raftati*, *rapati/repati*, *rejvati*, *skejtati*, *surfati/srfati*, *svingati*, *trimati*, *zumati*, *žurati*; po analogiji *fenati*, *pipsati* in podobnih se poleg *tuširati* pogovorno uporablja tudi *tušati*.

3.1.2 Možne dvojnice (enakopomenke in hkrati raznopisnice) so še: *kadrovati/kadrirati nove ljudi*, *favlirati/favlati igralca*, *kočirati/kočijažiti*, *optimizirati/optimirati*, *perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo*, *slovenizirati/sloveniti pisavo/imena*, *športirati/športati*, *zumirati/zumati posnetek*, *žurirati/žurati* ipd. odpirajo razmerja med domačimi in prevzetimi oz. internacionalnimi priponskimi obrazili.

4 Vidski nevtralizatorji?

Samonedovršnost ali prvotna nedovršnost glagolov na *-irati* je lahko neke vrste vidska nevtralizacija. Hkrati je nevtralizacija tudi dvovidskost – »dvovidski glagoli« je namreč samo slovnična oznaka, ki je z vidika skladenjskega vida oz. z vidika konkretnega skladenjskega pomena sicer nefunkcionalna oz. nenatančna, ker gre v bistvu bolj za možnost dvovidske rabe; glagoli so namreč glede na konkretno rabo vedno enovidski, načelno oz. z vidika potencialne rabe pa nekateri lahko nastopajo enkrat v vlogi nedovršnika in drugič kot dovršniki.

Izhodiščna teza je, da prav vsi glagoli imajo vid kot svojo inherentno lastnost, in sicer vsak glagolski pomen je ali nedovršni ali dovršni, brezvidskih glagolov ni.⁵⁵ Izhajamo iz predpostavke, da so glagoli na *-irati* prvenstveno nedovršni. Načelno prednostni nedovršni pomen se prepozna tudi po tem, da veliko tovrstnih glagolov omogoča predponsko obrazilo, npr. *sfabricirati*, *sfrizirati*, *prediskutirati*, *zabetonirati*, *preanalizirati*, *zbombardirati* ipd. (Korošec 1972: 205), in s tem najpogosteje uvaja ali spreminja tudi vrsto glagolskega dejanja ali t. i. aktionsart (imenovan tudi »notranji ustroj glagolskega dejanja«, prim. Jakopin, 1966), ki izpostavlja tudi leksemski in skladenjski vpliv, slednji pa poudarja zlasti t. i. časovni okvir oz. ustroj stavčne povedi.

⁵⁵ O brezvidskih glagolih v primeru naklonskih glagolov govori F. Bezljaj (1948: 217).

4.1 Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne lahko obravnavamo samo potencialne glagole z naklonskim skladijskim pomenom, npr. *morati, moči, utegniti*, potem še *službovati, delovati, pogojevati* (nasproti dvovidsko rabljenim *darovati, dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva *biti* in *imeti*.⁵⁶ Stalno ali absolutno dovršni pa so glagoli *črhiniti, deti, okrevati, planiti, šiniti* ipd. (Ramovš 1952: 126), ki s svojo (sinhrono) netvorjenostjo samo še potrjujejo tesno povezavo med vidskostjo in pomenom.⁵⁷

Neznamovana je enovidska raba glagolov, kar se potrjuje zlasti pri glagolih tipa *biti, brati, mazati, rezati, pisati, trgati* ipd. Vendar kategorija vida v smislu dov/nedov je dosledno slovnično speljana, čeprav je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom pomenski premik. Zato pa se glagoli lahko delijo glede na (splošno) pomensko zmožnost oz. nezmožnost predponskoobraziljenja v smislu ohranjanja linearosti dejanja (»lineárni děj«), npr. pomoči, oditi, zarjoveti, in na tiste z predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineárni děj«),⁵⁸ ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *kuhati, pisati, delati, molčati*. Tu moramo opozoriti tudi na enovidskost mnogih t. i. samonedovršnikov (imperfektiv tantum) tipa *molčati, ležati, spati, ribariti, biti, rezati, žalostiti se* ipd. To so glagoli, ki nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih parov (Авилова 1976).

4.2 Naraščajoča dvovidska raba

Dvovidskost je samo slovnična opredelitev (tj. znotraj pomena meja med vidsko neomejenostjo in omejenostjo ni jasna in se zato nevtralizira), sicer se vsak glagol v konkretnem skladijskem pomenu uporablja ali dovršno ali nedovršno. Tudi pri potencialni dvovidskosti je naravno, da pri konkretnem pomenu vedno prevlada nedovršnost ali dovršnost, in s tem se samo še potrjuje odločilnost leksemskega in skladijskega vpliva na vidskost – v vsaki konkretni rabi potencialno dvovidskega glagola se vsakič kot ustreznjšo izbere samo dovršno ali samo nedovršno obliko, s čimer se nevtralizirano dvovidskost sproti konkretizira.

S potencialno dvovidskostjo se ne izraža samo slovnična/morfološka ekonomičnost jezika, ampak tudi višja stopnja splošnosti obravnave glagolskega dejanja.⁵⁹

⁵⁶ A. В. Исаченко (1960a: 174–175) ima posebej omenjane samonedovršniške glagole (imperfektiv tantum) tipa neparnih *imeti, biti*.

⁵⁷ Slovenska slovnica J. Toporišiča (*2000: 348, 350) v zvezi z vidom in vidskostjo navaja tele primere: dvovidski, ne na *-irati*, so: *rodim, ubogam, teknem, darujem, žrtvujem, hasnem, okrevam, telefoniram* ipd.; nepredponskih dovršnih je malo: *blagoslovim, dejem, dobim, javim, jenjam, končam, kupim, ležem, lotim se, neham, padem, pičim, plačam, posodim, ranim, rečem, rešim, sedem, sežem, skočim, snameam, spremim, srečam, stopim, storim, trčim, treščim, udarim, velim, vržem, vzamem, zmagam*; samonedovršni glagoli (imperfektiv tantum): naklonski glagoli: *morati, smeti, moči*; glagoli stanja: *sedeti, ležati, stati, imeti*; glagoli enovitega dejanja: *delati, iti, čakati, svetiti, ljubiti, plesti, gnati, brati*; glagoli navade: *hojevati, videvati se*; samodovršni (perfektiv tantum) so trenutni glagoli, npr. *jekniti, počiti, pokniti*; posebni tip je *zaslišati* (nasproti *zaslišati : zasliševati*).

⁵⁸ O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

⁵⁹ Lahko se tudi sklepa, da so v obdobju širjenja dvovidskosti izhodiščno in osnovno glagolsko bazo v jezikih sestavljali enovidski glagoli (Никулеску 1984: 116, 118).

Lahko potemtakem naraščajočo oz. sorazmerno pogosto dvovidskost povezujemo tudi s postopno manj osebnim ali posplošenim pristopom? – Lahko, če upoštevamo tezo, da glagolski vid lahko razumemo tudi kot tisti pomen glagola, ki izraža naše subjektivno razumevanje z glagolom povedanega dejanja ali stanja, tj. pomen, ki izraža, ali imamo v mislih dejanje (stanje) v njegovem poteku, nastopu ali dovršitvi (Fran Ramovš 1952: 124).

4.2.1 Domači priponi *-a-* in *-ova-* sta še dodatni dokaz, da na možno dvovidsko rabo vpliva oz. o njej odloča leksemski pomen konkretnega glagola, in zlasti zmožnost konkretnega glagola, da lahko izrazno združuje več vrst glagolskega dejanja.

Glagoli **ne** na *-irati*, še dodatno in z vidika slovenščine še bolj jasno potrjujejo, kako je prvotnost nedovršnosti ali dovršnosti odvisna od pomena (navedeni glagoli so glede na glagolske skladenjskopomenske skupine izbrani iz elektronske različice SSKJ z iskalnim pogojem **ati/iti*, *nedov in dov / dov in nedov* (1329), dodana razlaga pa izraža prednostno vrsto vida):

Spodnji primeri potrjujejo, da je možna dvovidska raba vezana zlasti na glagole, ki izražajo procesualnost in hkrati lahko tudi rezultat procesualnosti, npr. *birmati*, *kaznovati*, *križati*, in na glagole, ki lahko združujejo enkratnost in večkratnost dejanja/dogajanja, npr. *eksati*, *jurišati*, *maščevati* ipd.; k vidski izbiri oz. razločevalnosti v konkretni povedi pa prispeva tudi raba določenega časa. Primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki naj bi bil v slovenščini prednostni dovršni pomen (in pogostejši tudi pri enovidskih glagolih), vendar gradivo oz. razlage v SSKJ-ju tega eksplicitno ne potrjujejo.⁶⁰

- glagoli ravnanja/upravljanja: *birmati* (ga) 'podeliti birmo': Birmal ga je pomožni škof, *darovati* komu 'oddati dar': Daroval je za poplavljenca, Darovala mu je svojo mladost, *dedovati* 'prevzeti od dedov': Dedoval je po stricu, *eksati* 'izpiti na eks': Rad eksa, *filmati* 'prenašati na film': Filmal je ves prizor, Roman so filmali in dramatizirali, *grešiti* 'kršiti zapovedi, pravila', *križati* 'pribijati na križ', *nasledovati* 'prevzemati po drugem', *sidrati* 'pritrjevati s sidrom', *škoditi/skodovati* 'povzročati škodo', *teliti/teletiti* 'roditi, povreči tele', *tlakovati* 'polagati tlak', *točkovati* 'izražati/ocenjevati s točkami', *upoštevati* 'vključevati v delo', *ustrahovati* 'spravljati v strah', *žigosati* 'opremljati z žigom', *žrtvovati* 'dajati/ponujati kot žrtev';
- glagoli govorjenja/mišljenja: *čestitati* komu 'izraziti čast' komu: Čestital mu je za diplomo, Iskreno čestitam, *glasovati* 'izraziti svoj glas': Glasovali so proti predlogu – Glasuje proti predlogu, *jamčiti* 'obvezati se za' kaj, *posvetovati se* 'razpravljati o', *praviti* 'seznanjati', *prerokovati* 'vnaprej pripovedovati', *zahtevati* 'izražati odločno hotenje';
- glagoli premikanja: *iti* 'premikati se, opraviti kako pot', *jurišati* 'iti/hoditi na juriš', *prečkati* 'iti/hoditi/voditi prek', *romati* 'iti k/h, hoditi po';
- glagoli stanja: *dopasti se* 'biti všeč, ugajati', *prileči se* 'povzročiti telesno in duševno ugodje', *privoščiti* 'občutiti zadovoljstvo', *tekniti* 'vzbujati komu ugodje', *zaleči* 'imeti dovolj dober, zaželen učinek' ipd.

⁶⁰ Pregled SSKJ-ja, gradiva za Slovar novejšega besedja in besedilnih korpusov: *Korpus Nova beseda*: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano februarja 2011.) in *Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano februarja 2011.); sicer pa je upoštevan del novejšje leksike, ki je bil na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (ZRC SAZU v Ljubljani) sistematično zbiran od leta 1990 naprej.

Vse pregledano pa potrjuje tezo, da noben poskus generaliziranja slovanskega aspektnega sistema ni vzdržal kritike (Bezljaj 1948: 201). Že dolgo je namreč znano, da so v slovanskih jezikih različne možnosti rabe glagolskih vidov, zato je treba raziskati obsežnost vpliva konkretnega glagolskega pomena, konkretnega konteksta in zunajjezičkovnega vedenja na vidsko rabo (pobuda za to v Derganc 2010a: 78, 79).

4.3 Različni primeri rabe vida

Vid se v povedi oz. besedilu stika s časom in naklonom, vrsta glagolskega dejanja pa povezuje vid s časovnimi okoliščinami kot so npr. dinamičnost, terminativnost, faznost, rezultativnost (Ницолова, 2007: 95).⁶¹

Ker obstaja tudi kategorija časa v povedi, pogosto prihaja do nesovpadanja časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi. Vendar posredovanje t. i. »časovnega načrta« v povedi se vedno uresničuje z leksemi (Потаенко: 1984: 45, 50), tj. splošno se potrjuje, da je raba odvisna od vidske zmožnosti pomenja vsakega glagola posebej.

Posplošene trditve (tudi) za slovenščino so, da je vidska raba zlasti dovršnika prosta, tj. se uporablja v vseh časovnih oblikah, da se v historičnem sedanjiku vidske razlike, tj. raba dovršnika in nedovršnika, iz preteklika ohranijo (A. Derganc 2003) in da je skladenjskopomenska raba nedovršnika in dovršnika natančnejša v velelniku, npr. *spomni se, odpri oči : varuj se* 'nadaljevanje dejanja' (F. Ramovš 1952).⁶²

V večini besedil je najnavadnejše časovno zaporedje: sedanjik, preteklik, prihodnjik, in sedanjik glede na prednostni položaj omogoča rabo tako nedovršnikov kot dovršnikov.⁶³

V spodnjem prikazu dovršne ali nedovršne rabe glagolov na *-irati* v slovenski skladnji je upoštevanih več dosedanjih razprav in ugotovitev (F. Jakopin 1966, T. Korošec 1972, J. Toporišič 2000, Derganc 2010a,b), metodološko pa je upoštevana delitev po Bondarku in Bulaninu (1967: 51–76); tu je prikaz vidske rabe glagolov na *-irati*:

⁶¹ Потаенко Н. А. (1984) ločuje človeško usvojitev časovne zgradbe določene stvarnosti – tj. t. i. »gnozeološki aspekt« (43) in ubeseditve svojega videnja časovne zgradbe določene stvarnosti kot t. i. »komunikativni aspekt« (44); družbena oblika gibanja materije ima svoje prostorsko-časovne lastnosti, kar označuje kot »ontološki aspekt« (44).

⁶² V zvezi s široko uporabnostjo dovršnika je več koristnih potrditev, tu je ena izmed njih. Pričakovano je glede na vrsto tvorbe več tipov dovršnikov, eni tvorijo čistovidske pare, drugi ne, da se glede na različni tip dovršnosti eni lahko vključujejo samo v en čas, drugi dovršniki pa v več časov (Аркадьев, 2008: 30, 31).

⁶³ Sedanjiška raba glagolskih oblik je poudarjeno obravnavana v Slovenski slovnici (Toporišič 2000: 389–405): Prava sedanjost (čas govorjenja) in pravi sedanjik se navadno izraža z nedovršniki, z dovršniki pa samo pri glagolih rekanja, npr. *obljubim, povabim* ... ponujanje, npr. v obliki oglaševanja: *kupim, prodam* ... Brezčasni sedanjik se izraža z nedovršnikom. Pripovedni ali dramatični sedanjik prenese razmerje rabe nedov.–dov. iz preteklega časa. S sedanjikom izražamo prihodnost, kadar je iz sobesedila jasno, da ne gre za naklonskost, npr. *Ko pride, mu vse povej, Kdo mi odpre vrata? Naklonska sedanjiška raba pa je v primerih Nekaj od tega ti dam, če vse drugo kupiš, Ti ne greš?, Da mi ne prideš v kratkem pred oči ... Kateri v petih sekundah preteče ta krog? ...* Nedovršni sedanjik izraža istodobnost, npr. *Pravi, da poležava zaradi gripe,* dovršni sedanjik pa zadobnost, npr. *Pravi, da pride jutri* ipd.

4.3.1 Dovršna raba

1. Sedanjiška oblika glagola pri »fizičnem« pristopu (tj. bivanjsko-spoznavanjski vidik) ne izraža trajanja, ampak samo razmerje s trenutkom govorjenja, pri slovničnem pristopu pa sedanjiška oblika glagola izraža trajanje, na katerega se nanaša tudi trenutno govorjenje (Потаенко 1984: 45). Samo dovršniki rekanja izražajo dejanje sedanjosti v trenutku govorjenja (Toporišič 2000: 348), npr. *Sugeriram, da se umaknemo*, *Apeliram, da se to uredi* (nasproti **Provociram, da se to uredi*) ipd.; izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Blamiram se, ko to izrečem*.
2. Slovenska oblika dovršnih sedanjиков⁶⁴ tipa *Imenujem, Predlagam, Naslovim* ima predvsem pomen abstraktne ali neaktualne sedanjosti in različne naklonske pomenne, in le obrobno pomen prihodnosti (Toporišič 2000: 390–394), npr. pomeni stavkov *Koliko zaslužnih lahko nominiraš v enem letu?*, *Koliko pisem adresiraš v enem dnevu?* so 'ponavadi imenuješ/nasloviš, lahko nasloviš, si sposoben nasloviti'.
3. Raba dovršnega sedanjika je lahko povezana tudi z neobstajanjem sekundarnega nedovršnika (Derganc 2010a), in glagoli na *-irati* nimajo sekundarnega nedovršnika⁶⁵: *Zjutraj stestiram svoje oči na drobnem tisku dnevnika, On se vselej stestira svoje oči na drobnem tisku dnevnika*.
4. Konkretno dejansko posamezno dejanje: *Kaj bi vi raje optimizirali ali resetirali?*
5. Vzorčno ponavljalno dejanje: *Vedno mu uspe resetirati in vse nanovo sformatirati*.
6. Potencialni pomen, ki se lahko uresniči v vsakem trenutku: *Kaj vse ženska zaintrigira samo za to, da bi ziritirala svojo sovražnico!*
7. Vsota enkratnih konkretnih dejanj: *Zadnje čase se je delovno /z/individuliziral enostavno resetira, reciklira in nazadnje še samocenzurira ...*

4.3.2 Nedovršna raba

1. Pri posplošeno-dejanski rabi je navadnejša oz. nezaznamovana nedovršna raba (Toporišič 2000: 350–51) v tem smislu, da jo v nekaterih primerih rabimo tudi namesto dovršne /.../ *To osebo je anketiral naš novinar. – Mi je kdo telefoniral danes dopoldan? – Kdo je konzultiral tega strokovnjaka?* v pomenih 'izpraševal/izprašal', 'klical/poklical', 'se posvetoval / vprašal za nasvet'.⁶⁶

⁶⁴ Po. F. Ramovšu (1952: 129) sedanji dovršnik izraža sedanjost (trenutni glagoli), praviloma prihodnost, kot historični sedanjik v pripovedovanju preteklost, brezčasnost v refleksijah in pregovorih.

⁶⁵ Od domačih oz. neprevzetih glagolov so tovrstni še *popiti, pojesti, najesti se* ipd.

⁶⁶ O posplošeno-dejanski rabi nedovršnika navaja Slovenska slovnica naslednje: »Nedovršni glagoli so nasproti dovršnim nezaznamovani v tem smislu, da jih v nekaterih primerih rabimo namesto njihov. /.../ *Ta sod je delal res dober sodar. – Me je kdo klical danes dopoldan? – Kdo je vabil tega človeka na svobodo? – Si ti to res pisal?* Mišljeno: 'napravit', 'poklical', 'povabil', 'napisal'.« (Toporišič 2000: 350–51). Vendar ob opazovanju ruskih zgledov splošno-dejanskega nedovršnika hitro ugotovimo, da bi v mnogih zgledih v slovenščini sicer res uporabili nedovršnik, v nekaterih oba vida, v nekaterih pa je raba nedovršnika za izražanje celostnega dejanja vprašljiva ali nemogoča (prim. Derganc 2003): *Ste brali* (ND) *Vojno in mir?*, *Včeraj so po radiu poročali, da bo danes*

2. Konkretni procesni pomen v nepretrganem trajanju: *Tu je parlamentirala in meditirala.*
3. Vzorčno ponavljalno dejanje: *Vsak večer raportira nadrejenemu.*
4. Kratko (kratnostno neomejeno) dejanje: *Občasno je z medklici iritiral nasprotnika.*
5. Kratko (kratnostno omejeno) dejanje: *Že dvakrat so ga suspendirali.*
6. Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Uspešno je konkuriral z večjimi firmami.*
7. Splošni dejanski pomen – opozori na sam obstoj dejanja: *Svojčas so ga sponzorirali.*

4.3.3 Tekmovalnost med dovršno in nedovršno rabo

1. Konkretni ali splošni dejanski pomen: *Enkrat telefoniral.*
2. Vzorčno ponavljalno (kratnostno neomejeno) dejanje: *Znala je animirati mladino.*
3. Vzorčno ponavljalno dejanje:⁶⁷ *Tam skicirajo, pozirajo, malo tudi poetizirajo ...*
4. Potencialni pomen, ki se lahko kadar koli uresniči: *Javnost je včasih celo dobro šokirati ...* 5) Vzorčno ponavljalno (kratnostno omejeno) dejanje: *Med nastopom je dvakrat je živčno argumentiral očitke.*

4.3.3.1 Opozorila na pomenske razločke pri možni nedovršni ali dovršni rabi:

1. Če je pri vzporednih stavkih z dovršnikom in nedovršnikom mogoče opaziti učinek 'pričakovanosti' pri rabi dovršnika (Derganc 2010a), npr. *Si bral ta članek?* nasproti *Si prebral ta članek?*, v primeru *Si akceptiral ta članek?* pomenski razloček ni ubeseden, lahko je samo situacijski oz. kontekstualni.
2. Izjave s performativnim glagolom so pogosto ubesedene z dovršnim sedanjikom, npr. *Apeliram (dov./nedov.) na vas, da to čimprej uredite. Vendar hkrati vas agitiram za daljše strokovno sodelovanje (nedov.);* nedovršniška raba performativa izraža aktualno sedanjost, dovršniška raba pa ima tudi modalno prvino in zato izraža neaktualno sedanjost (Bondarko 1967).

deževalo, Ste danes že kosili?, Kdo je zidal Zimski dvorec?, Kdaj boš večerjal?, nasproti *Moj stric se je *vpenjal na Everest, Si kdaj *razbijal dragoceno vazo?, Si kdaj *zgubljal dežnik?* V gornjih stavkih ni mogoče trditi, da ima nedovršnik nevtralni pomen in samo poimenuje dejanje, zdi se, da ohranja pomen procesnosti ali ponavljanja, kar onemogoča razumevanje teh stavkov kot opisov enkratnega celostnega dejanja.

⁶⁷ Kontrastivno na rabo opozarja Derganc (2010a): V slovenščini se ponavljajoče oz. večkratno dejanje izraža z dovršnikom ali nedovršnikom: To se pogosto *zgodí /dogaja* (dov./nedov.). Ta vlak *pride/ prihaja* ponavadi z zamudo (dov./nedov.).

Pač pa je v naslednjih stavkih poleg verjetno pogostejšega dovršnika mogoč tudi nedovršnik, morda zato, ker kontekst prispeva k razumevanju, da gre za enkratno celostno dejanje: *Koliko stane ta knjiga? Ne vem, kupill kupoval jo je brat. Kdo je danes kupill/kupoval kruh?*

5 Obsežnost glagolskih tvorjenk na *-irati*

Pri glagolih oz. glagolskih tvorjenkah na *-irati*, ki so nagnjeni k vidski nevtralizaciji, pa se pri konkretnem glagolskem pomenu jasneje kot sicer izrazi leksikalni in skladenjski vpliv na določitev vida. Pretežno so to novotvorjeni glagoli v slovenščini s prevzetimi samostalniki v besedotvorni podstavi, prevzeti samostalniki pa si poglagolitvijo pridobijo večje skladenjske in besedilne zmožnosti.

Dvovidskost pri glagolih dopušča določeni leksemski pomen, ki lahko izraža procesualnost, glede na skladenjski pomen pa tudi rezultativnost procesualnosti.

5.1 Pri zbrani novejši leksiki, ki še ni mogla biti upoštevana v SSKJ, ni naključje, da prevladujejo glagoli na *-irati* kot izsamostalniške izpeljanke (z navadno prevzetimi samostalniki v skladenjski podstavi); in obrazilo *-irati* glede na široko distribucijo in na širše vidske zmožnosti daje kar najoptimalnejše možnosti poglagoljevanja. Homonimno rabo pa razbija razločevalna raba npr. *kadrirati film* nasproti *kadrovati* (redkeje: *kadrirati*) *nove ljudi* ipd.

Spodnji zgledi novejše rabe odkrivajo tudi skladenjske lastnosti, ki gredo v smeri oženja in poenostavljanja vezljivostnih zmožnosti.

Zaradi zadostne koncentracije raztopljenega kisika, vode ni potrebno aerirati 'ozračiti', **Akcentirali** so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in **akulturirali** dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki alkalizira 'razkisli' naše telo, Zagotovljeno mora biti, da procesi morajo zahtevati in **alocirati** vse vire, Na lokalni ravni so oblikovali amandmaje k besedilu, tako da bodo praktično spoznali, kako **amandmirati** predloge in jih obrazložiti, Pri večjem klubu pa bi se moral najprej **ambientirati** in si izboriti mesto v prvi postavi, Nobena krema ne odpravlja ničesar – le vlažijo, hranijo, **antioksidirajo**, Ustavno sodišče je moralo **arbitrirati**, ali bodo v konkretnem primeru nastale protustavne posledice, Bila je sposobna **artikulirati** univerzalni interes mlade generacije, Z različnimi načrtnimi postopki družbene prevzgoje nameravajo **ateizirati** ves narod in vso družbo, Želite **balirati** komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?, Redno je **bildal** telo, Politično temo so **bulvalizirali**, Državno upravo so **centralizirali**, V torek pozno popoldne je Dars začel cestniniti tovorna vozila na pomurskem avtocestnem kraku, Če bi res rad pregledal vse v nulo, bi moral vse razdirati in **čekirati**, Starega psa so **čipirali** zastonj, Umivati in **deodorirati** se je seveda trebal, Dolga leta je **desničaril** v slovenskem prostoru, Digitaliziral je in še **digitalizira** vse, kar je uporabno na daljši rok, Veliko filmov so tudi **ekranizirali**, Strokovne teme tudi **esejizirajo**, Okoljska vprašanja ni potrebno še dodatno **etnizirati**, Evangelizirajo okolje, Drugega je treba **familiarizirati**, ga dobesedno vpotegniti v družino, mu dati hčer, Vse okoli sebe **fintira** in **fintiral** je tudi leta prej, Skušajo **getizirati** slovenščino, Začnite od najdaljše injekcije **injektirati** pripravek vse dokler material ne pride do ciljne snovi, Načrtujemo, da bomo v naslednjem letu uspeli **inkubirati** do pet podjetij, Najbolj sem ponosen da imamo ekipo, ki zna **inovirati** na vseh področjih, Ceneje bo ujeti ptico in potem fotko primerno **kadrirati** nasproti Ne bo mogel več **kadrirati/kadrovati** svojih ljudi v gospodarstvo, Država ni smela na nacionalni osnovi kantonizirati in deliti, Človeštvo se je začelo **kibernetizirati** in se je **virtualiziralo** v docela predrugačenih razmerah skupnosti, Ponudnik mora biti

sposoben tiskovino natisniti oziroma izpisati, **konfekcionirati** in oddati v distribucijo, Sodobna družba res želi vse medikalizirati – osebnost, ljubezensko življenje, Oscenaril, posnel, **zmontiral**, ozvočil in produkcijsko zapakiral je film in ga pogosto sam tudi **projiciral**, Podtalnica najprej **ozonira** v bazenih za ozonizacijo, nakar teče prek peščenih filtrov in prek filtrov z aktivnim ogljem, Blago je potrebno **paletizirati**, Intenzivno je **terapirala** in tudi ogromen napredek naredila, Mesto so **plinificirali** in **toplificirali**.

Izpeljanke na *-irati* se vedno pogosteje tudi predponskoobrazilijo. Prevzeto predponsko obrazilo *de-* je v pomenu 'ukinjanja' v *S tem korakom se da vaš Facebook račun deaktivirati*, *Mislím, da našega zgodovinopisja ni potrebno debalkanizirati, ker mislim, da ni niti šovinistično, niti nacionalistično*, podobno še: *defeminizirati, deinstitucionalizirati, dekofeinizirati, dekomprimirati, dekontaminirati, dekriminalizirati, demotivirati, denominirati*; s pomenom 'ukinjanja' tudi obrazilo *raz-*: *razminirati*; predponsko obrazilo *do-* 'doseganje določene meje': *dokapitalizirati, doštudirati*; predpona *v-* kot del izpredložne izpeljave v glagolih tipa *vprogramirati*; predponski obrazili *za-* in *z-/s-* s faznim pomenom 'začetnosti ali končnosti': *zanimirati, zablefirati, zadebatirati se, zaintrigirati, sformatirati, zlobirati, zrelaksirati*.

5.2 Nenovi glagolski leksemi na *-irati* (npr. v SSKJ), izbrani glede na pomenske (vezljivostne) skupine, so lahko drugotne (vzporedne) glagolske tvorjenke ali pa enobesedne različice rabljenim opisnim zvezam, npr. *abonirati/naročiti se v gledališču, adresirati/nasloviti pismo, aklimatizirati/prilagoditi sobne rastline, alarmirati/obvestiti gasilce, bandažirati/obvezati roko, bazirati/temeljiti na delu, biljardirati in kvartati* 'igrati biljard in karte' v kavarni, *delegirati/določiti za delegata, downloadati/prenašati datoteko, evakuirati/umakniti ranjence, parfimirati/odišaviti obleko/obleke, vitaminizirati* 'dodajati vitamine v' hrano ipd.

5.3 Poudarjena sestavina glagolskih novotvorjenk na *-irati* je pogosto tudi 'ekspresivnost': *emtivizirati, naspidirati* (sleng), *piknikirati, samoorganizirati, skulirati* (se) (sleng), *slalomirati, televizirati se, zašminkirati* (sleng), *zrelaksirati, žurirati* ipd.

6 Prevladujoča težnja v tožilniško vezavo

Pri glagolih oz. glagolskih izpeljankah na *-irati*, ki zaradi pogoste izsamostalniške izpeljave navadno že vključujejo sredstvo ali vsebino, je opazna težnja k nezaznamovani tožilniški vezavi (z udeležensko vlogo prizadeto ali cilj dejanja) – tako z vidika splošne kot terminološke rabe lahko govorimo o tipični (terminološki) tožilniški vezavi, npr. pri *balirati železne odpadke/hmelj/krmo/seno, diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino* (še vedno pogostejša uporaba *diplomirati iz zgodovine/na zgodovini*), *dopingirati športnika, džezirati na trobento, ekranizirati gledališče, fiktionalizirati pot, foulirati nasprotnika filetirati sardele, kanonizirati Cankarja, klimatizirati prostor, misijonariti vero in vrednote, pamfletirati dogodke, parcelirati zemljišče, pilotirati motornega zmaja, preblefirati nastop, raketirati mesto, robotizirati celico za varjenje, sponzorirati dejavnost, žirirati prispevke*; tudi izpeljanke iz predložne zveze tipa *vprogramirati v rom* ipd.

Glagoli tipa *solidarizirati se*, npr. *solidarizirati se z bojem koroških Slovencev*, se vedno pogosteje uporabljajo s tožilniško vezavo, npr. *solidarizirati boj koroških Slovencev* v pomenih 'podpreti, odobriti boj ...', podobno še *specializirati se v jezikoslovju* in *specializirati jezikoslovje*.⁶⁸ To velja tudi za glagole brez prostega morfema *se*, npr. poleg *špijonirati za kom* tudi *špijonirati koga*.

Tudi t. i. široka terminologizacija omogoča (ponovno) prehajanje določenega glagola tudi v smer determinologizacije, ki glagolu s širjenjem pomenja daje vezljivostne zmožnosti, najprej in prednostno v smer najbolj navadne tožilniške vezave: *akcentuirati besede* (jezikosl.) > *Vulgarnost v svojem delu premočno akcentuirajo*; *alimentirati otroke* (pravn.) > *alimentirati investicijske sklade iz amortizacije*, *kanalizirati reko* (teh.) > *kanalizirati družbene interese* (publ.), *kapitalizirati obresti* (fin.) > *kapitalizirati prihranke* (ekon.) > *kapitalizirati obrt*, *profilirati brus* (teh.) > *profilirati raziskovalne ustanove* ipd. Pogosta zaktualizirana raba sčasoma lahko zabriše smer /de/terminologizacije, npr. *normirati cene/stroške/volitve* – *normirati knjižni jezik* (jezikosl.), *normirati izdelek* (teh.), *kanalizirati* (*kanalizirati vodo/rečni tok* (teh.) : *kanalizirati manko ideološke identitete v delo*, *kanalizirati dobičke v nogavice* ipd.

Pri glagolih na *-irati* se samo še dodatno potrjuje, kako je vid odvisen od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika; smer vidskosti pa gre od pomena proti morfemskosti. V novejši leksiki prevladujejo izsamostalniške glagolske izpeljanke na *-irati* in so najvitalnejša besedotvorna vrsta tudi za vse nadaljnje poglagoljevanje sproti prevzemanih samotalnikov. Zaradi izsamostalniške motivacije glagolskih izpeljank na *-irati* se zlasti strukturnoskladenjsko poenostavlja tudi ta del glagolske vezljivosti, tj. občutno se povečuje pogostnost samotožilniške (nepredložne in predložne) vezave.

⁶⁸ V teh primerih ne gre za prostorsko-časovno prehajanje dejanja na drugega udeleženca, ker ta drugi udeleženec z udeležensko vlogo vsebine dejanja (Vs_d) samo natančneje določa vsebino dejanja v povedju. Dejanje torej ostaja samo v okviru osebkovega delovanja in zato je prostomorfemski se s 'povratnostjo' kot pomenskosestavinsko stalnico lahko opuščen. Vendar o možnosti tožilniške vezave lahko govorimo samo v primerih vsebinskega udeleženca, medtem ko se živi delujoči udeleženec izraža z rodnliško vezavo, npr. *solidarizirati z junakom* ipd.

Predponsk/oobraziln/e vrednosti in predponskoobrazilno-predložna razmerja pri glagolih (v slovenščini)

predponskoobrazilne modifikacijske tvorjenke, predložni morfem, predponskoobrazilno-predložno razmerje, višje tvorjenke z dvojnimi predporskimi obrazili
modifying prefixal formatives in verbal prefixed derivatives, prepositional morphemes, prefixal-prepositional relations, verbal compounds with bi-morphemic complex prefixal formatives

Predpone oz. predporska obrazila izražajo prislovno določnost/usmerjenost (t. i. determiniranost in modifikacija), predlogi pa izražajo prislovna razmerja, ki natančneje določajo pomensko- in strukturnoskladenjsko vlogo glagolov v povedih.⁶⁹ Pomembna so razmerja med prislovnostjo, faznostjo in vidskostjo znotraj posameznih predporskih obrazil ali v predporsko-priporsko obrazilnem delu glagolov. Soodvisnost med predporsko-priporskimi obrazilnimi morfemi in predlogi kot predložnimi morfemi pri glagolih se odraža v razporeditvi vidskosti⁷⁰, faznosti in prislovnosti med glagolske obrazilne in predložne morfeme, tako da so vidskost, faznost in prislovna usmerjenost v predporsko-priporskem obrazilnem delu, predložni morfem glagola pa izraža prislovna razmerja.⁷¹

Ta obravnava glagolskih predpors(oobraziln)ih tvorjenk se s skladenjskopomenskega in skladenjskobesedotvornega vidika osredinja na: 1 besedotvorne podvrste

⁶⁹ Tudi po dosedanjih ugotovitvah lahko povzemamo in sklepamo, da je prostorsko-časovna usmerjenost lastnost predpone (prim. Vidovič Muha 1993: 164n) in da se prislovna razmernost prenaša na predloge. Po A. Bajcu (1959: 9) sta v Besedotvorju slovenskega jezika, IV Predlogi in predpone poudarjeni dve opažanji: »Čedalje ožja povezanost je pripeljala do preverbialnega spoja, v katerem je preverb še ohranil svoj pomen, dasi je bolj in bolj izgubljal izrazitost. /.../ Če je bil samostalniški sklon blizu preverbu, se je lahko med obema razvilo tesnejše razmerje, tako da je včasih že težko reči, ali sodi beseda še kot preverb h glagolu, ali že kot prepozicija k sklonu.«

⁷⁰ Z vidika očitne težnje vseh glagolov po vidski parnosti ali vsaj po vidskem nasprotju predpone kot pomenonosne in besedotvorne prvine uvajajo vidska nasprotja; in zaradi nezmožnosti nekaterih glagolov, kot *igrati, piti, peti, pisati, brati* ipd., tvoriti sinonimni vidski par, kot spremstveno sestavino vključujejo še dovršnost (A. V. Isačenko 1960: 140, 166, 173, 175).

⁷¹ Med drugimi npr. P. Piper (2001) tudi s povzemanjem tujih in domačih relevantnih ugotovitev opozarja na človeško jeziko(slo)vno koncepcijo v prvi vrsti prostora in na posledično oblikovanje in izražanje (z besedo kot prostorsko metaforo) t. i. jezikovne slike konkretne in abstraktne prostorski oz. jezikovne prostorski – tj. na prehajanje od konkretne horizontalnosti do abstraktne vertikalnosti v smislu prostorski – pripadnost – lastnost, npr. *stati pred njim, priti pred njim, biti po uspehu pred njim, odskočiti od tal, odskočiti od včeraj, odskočiti od veselja*, kar kaže tudi na visoko izomorfemskost različnih prostorskih izrazov kot t. i. prostorskih metafor in v njih opozarja še na posledično izfunktionalnost prostorskih pomenskih kategorij s časovnimi, vidskimi, svojilnimi idr. kategorijami.

oz. pomensko- in skladenjskopodstavno utemeljene različice predponsk(oobraziln)ih tvorjenk, 2 vidskost oz. na vprašanje možne čistovidskosti/samovidskosti predponsk(oobraziln)ih tvorjenk, 3 razvrstitev sestavin pri dvo- ali večmorfemskem obraziljenju predponsk(oobraziln)ih tvorjenk in na 4 vzajemno vplivanost in soodvisnost sestavin znotraj obrazilno-predložnih razmerij pri predponsk(oobraziln)ih tvorjenkah.

1 S skladenjskopomenskega in skladenjskobesedotvornega vidika se predponsk(oobraziln)e tvorjenke lahko delijo na besedotvorne podvrste oz. pomensko- in skladenjskopodstavno utemeljene različice:⁷²

- a) glagolske sestavljenke kot predponskoobrazilne modifikacijske tvorjenke s predponskim obrazilom (s pretvorbno vrednostjo prislova v skladenjski in pomenski podstavi, tudi faznost je časovnoprislovna), npr. *prebosti, predelati, preplačati, pocingljati, obzidavati, razdati, priklicati, doklicati, steči, umiriti, zajokati*;
- b) glagolske izpredložne (predponskoobrazilne) tvorjenke, ki so tudi (vsaj drugotno) modifikacijske (predponsko obrazilo je samo enakoizrazno s skladenjsko- in pomenskopodstavnimi predložnimi morfemi v frazeološkem glagolu),⁷³ npr. *izvleči, nadgraditi, podmazati, pobarvati, odpoklicati* ipd. Ravno pri izpredložnih tvorjenkah se lahko potrjuje trditev (prim. Bajec 1959: 9), da se iz iste starejše oz. prvotnejše »preverbialne rabe« razvijeta predponsko obrazilo (z usmerjenostjo glagolskega dejanja) in predložni morfemi (s prvotno prostorskim/časovnim razmerjem glagolskega dejanja);
- c) izpredložnozvezne izpeljanke (z dovršnim predložnim glagolskim primitivom *dati, narediti, postati, izraziti* v skladenjski podstavi), v predponsko-priponskem obrazilu je vključena faznost, zaradi pretvorbe predloga iz skladenjske podstave v predpono pa se prislovna (prostorsko-časovna) vrednost v smislu prislovne usmerjenosti in razmernosti porazdeli med predponsko-priponskim obrazilom in predložnim morfemom, npr. *dokončati, vročiti, vknjižiti, vračunati, ubesediti, upesniti, predpasati, podceniti, pokrpati, popackati, razdeliti, obdavčiti, nadzidati, ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtiriti koga v dejavnost*;
- c₁) izpeljanke s samo vidsko predpono (kot pretvorbo skladenjskopodstavnega *narediti, postati*), npr. *obnoviti, obmolkniti, osamiti, osvežiti, poveličati, zaceliti, zakrpati, začrtati*. Tovrstne izpeljanke so še najbolj čistovidske.

⁷² V smer natančnejše opredelitve besedotvornih vrst kaže že članek J. Toporišiča, Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave v knjižni slovenščini, SR 21/1, 1973; kasneje isti avtor še dopolnjuje svoje ugotovitve v kasnejših razpravah (1996; 2000); problemsko pa J. Toporišiča dopolnjuje A. Vidovič Muha z razpravami (1988; 1993; 2000), ki so upoštevane v tej delitvi.

⁷³ A. Bajec (1959: 9) povzema, da je preverbialna raba starejša od prepozicionalne, vendar tudi, da ko se je prvotni pomen v predponah oz. predponskih obrazilih postopoma izgubljal, ga je bilo lažje razbrati iz predložne rabe.

Z vidskega vidika in v okviru izpeljank tipa c) je npr. *obeliti*, *očistiti* < 'narediti belo, čisto' bolj čistovidsko kot npr. *sčistiti* < 'narediti čisto s (česa)', *počistiti* < 'narediti čisto po (čem)', *pobeliti* < 'narediti belo po (čem)' ipd.

Z vidika obrazilno-predložnih razmerij med prislovnostjo, faznostjo in vidskostjo je še zlasti v zvezi z vidskostjo treba poudariti že znana spoznanja, da je moč slovanskih jezikov v glagolu in da je slovanski vid tudi izraz časovne smeri, tako da glagol nikoli ni samo dovršen, ampak tudi determiniran in da je determiniranost sestavina slovanskega vidskega sistema; sploh pa da besedotvorno-skladenjske vloge vida še niso vsestransko pojasnjene in tudi noben poskus poplošitve slovanskega vidskega sistema ni vzdržal kritike.⁷⁴ Pogoj za vzajemno vplivnost in odvisnost predponskega obrazila/predpone in predložnega morfema pa je pomensko-skladenjska podstavna relevantnost predponsk(oobraziln)ih sestavin.⁷⁵ Glede na stopnjo pomensko-skladenjske podstavne relevantnosti predponsk(oobraziln)ih sestavin s pretvorbnega vidika delimo glagolske predponске tvorjenke na 1) predponsk(oobraziln)e z okoliščinskimi (predvsem prostorskimi in časovnimi, redko vzročnimi) in vrstnostnimi prislovi v pomensko-skladenjski podstavi in na 2) predponsk(oobraziln)e s samo modifikacijskimi oz. razvijajočimi prislovi načina oz. lastnosti in mere (količine oz. stopenjskosti).⁷⁶ Glede na to, ali predponška obrazila oz. predpone s podstavno prostorsko-časovno pretvorbno vrednostjo določeno korenko oz. besedotvornopodstavno sestavino glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) samo poudarijo ali pa b) glagolskim besedotvornopodstavnim sestavinam dodajo novo prostorsko-časovno sestavino, ločujemo predponška obrazila oz. predpone, ki nastale glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) usmerjajo ali pa b) preusmerjajo

⁷⁴ Če povzamem nekaj opozoril in poudarkov F. Bezlaja v članku Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, SR 1, 1948, 199–220: – struktura in sintaktične funkcije aspekta še niso vsestransko pojasnjene (199), – mešanje vida in časa (200), – moč slovanskih jezikov je v glagolu (201), – vid kot funkcija živega jezika; noben poizkus generaliziranja slovanskega vidskega sistema ni vzdržal kritike (201), – determinirani glagol, npr. *reči*, *nesti*, izraža dejanje v zvezi z vsemi okoliščinami; indetermirani glagol, npr. *govoriti*, *nositi*, izraža samo glagolsko dejanje kot takšno; po Havranku determiniranost kot samo leksikalna oznaka/lastnost ni mogla vplivati na celotni razvoj slovanskega vidskega sistema, se pa kljub temu zajeda v slovanski vidski sistem (204), – tako npr. glagol ni samo dovršen po trajanju, ampak tudi determiniran (209), – aktionsart = vrsta glagolskega dejanja, tj. način poteka dejanja, aspekt = vid je učinkovitost/učinek glagolskega dejanja (209), – slovanski vid kot izraz časovne smeri (imperfekt v bodočnost, perfekt v preteklost) (207), – vidski pojav v različnih relacijah stanja: prehod iz enega stanja v drugega, prehod v akcijo, stanje kot posledica prejšnjega dejanja (208).

⁷⁵ S tem v zvezi je namreč pomembna tudi pripomba F. Jakopina, K tipologiji slovenskega in ruskega glagola, JiS 6, let. 11, 1966: 177: Vendar poglobilni motiv za prefiksacijo prvotno ni bil glagolski vid, temveč preoblikovanje glagolske semantike: glagolska vsebina, torej dejanje, se je v prostoru natančneje določilo, bodisi kar zadeva razsežnost, bodisi kar zadeva smer delovanja.

⁷⁶ Z vidika relevantnosti sestavine v pomenski podstavi povedi in hkrati tudi glede na konstitutivnost povedi A. Vidovič Muha opozarja tudi na različne stopnje modifikacijske vrednosti (1984: 153), nazadnje in najbolj eksplicitno v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (2000: 36–37).

in s tem posledično omogočajo tudi bolj raznovrstna predložna razmerja,⁷⁷ medtem ko se predpomska obrazila oz. predpone z lastnostno ali stopenjsko modifikacijsko (pomensko-podstavno irelevantno) pretvorbno vrednostjo omejujejo samo na lastnostne/stopenjske spremembe glagolskega dejanja/doganja/stanja, s tem da ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja, temveč jih samo samozadostno zamejujejo. Pretvorbno razmerje med pomensko-skladenjsko in besedotvorno podstavo glagolske tvorjenke izpostavi tudi besedotvornopomenske vloge in vrednosti predponskih obrazil oz. predponskoobrazilnih morfemov – lahko ločujemo predponskoobrazilne tvorjenke s pomensko in vidsko vlogo predponskega obrazila, npr. *prinesti* (< *nesti*), predponskoobrazilne tvorjenke s samo pomensko vlogo, npr. *doplačati*, *zaskočiti*, *preslišati* (nasproti *plačati*, *skočiti*, *slišati*),⁷⁸ določene predponskoobrazilne glagole, pri katerih zaradi visoke stopnje prislovne determiniranosti predpomska obrazila ohranijo samo faznost, npr. *(po-/za-)muditi se z/s*, *(za)riti (se) v*, *(za)vozlati (se) v*, *(po-/s-/za-)tlačiti v* ipd.,⁷⁹ in predponskoobrazilne tvorjenke s pomensko vlogo zadnjega predponskega obrazila v večstopenjsko tvorjenem sestavljenem/večmorfemskem predponskem obrazilu,⁸⁰ npr. *razprodajati*, *preprodajati* (iz *prodajati*), *doprinesti* (iz *prinesti*).⁸¹ Da je faznost neke vrste časovna usmerjenost, potrjujejo tudi primeri kot *napisati/zapisati/spisati na/v/po* ipd.

Pri enakovrščnih predponskih obrazilih in predložnih morfemih v okviru istega glagola gre za skladenjskopomensko komplementarnost v smislu prostorsko-časovne predponskoobrazilne usmernosti in predložne razmernosti, npr. *iztrgati iz*, *oddaljiti se od*, *vdajati se v*, *zaleči za* ipd. Prostorsko-časovna vrednost predložnega glagolskega morfema se ohranja tudi ob vedno pogostejšem vsebinskem ali ciljnem tožilniku (Žele 2001: 72–74): *naplaviti na površje*, *nasnemavati zvok na že posneti slikovni material* ('krajevna usmerjenost dejanja' z 'najvišjo relativno možno količino trajanja'), *preprijeti se čez prsi* ('prostorska razporeditev česa prek česa' s 'celotno možno količino dejanja'),

⁷⁷ Z vidika pomensko-skladenjske in pretvorbne relevantnosti je pomenljivo dodati, da sta v slovenskem jezikoslovju, npr. pri A. Vidovič Muha (1984; 1988: 7–25, 183–186), prostor oz. kraj in čas opredeljena tudi kot besedotvornopomenski sestavini.

⁷⁸ Predpomska obrazila na dovršniško besedotvorno podstavo imajo pri novonastali tvorjenki zagotovo in predvsem pomensko(spreminjevalno) vlogo, npr. *po-klekniti*, *po-končati*, *za-povedati*, *za-reči*, *za-skočiti*, *za-obiti*, *pre-slišati*, *do-pasti se*, *do-povedati*, *o-šiniti*, *pri-poročiti*, *pri-pustiti*, *s-posoditi*, *iz-povedati*, *iz-pustiti*, *s-končati*, *u-skočiti*, *u-pasti* ipd.

⁷⁹ Pri določenih predponskoobrazilnih glagolih pa predpomska obrazila ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost, tj. tako prislovna usmerjenost kot razmernost, se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s*, *(za)muditi se z/s*, *(za)riti (se) v*, *(za)vozlati (se) v*, *(po-/s-/za-)tlačiti v* ipd.

⁸⁰ V naši strokovni literaturi (prim. A. Bajec 1959: 105) se v teh primerih, največkrat s *po-* ali *iz/z/s-* kot drugimi predponskimi obrazili, uporablja izraz »dvojne sestavljenke«.

⁸¹ O tem tudi že v monografiji A. Vidovič Muhe (1988: 21). Nastanek večmorfemskih predponskih obrazil pa npr. F. Ramovš (1952: 126) razlaga tudi tako, da so »n/nekateri prefiksi pomen glagola tako zelo spremenili, da se je glagol pomensko in formalno povsem ločil od prvotnega glagola, take glagole je zato jezik začel upoštevati kot simplekse in je z njimi tvoril nove zveze: *dobiti* : *zadobiti* /.../«.

vrsti se/vraščati se v sistem, ('prostorska usmerjenost dejanja noter' z 'absolutno končanostjo dejanja'), *zaprošiti/zaprošati za dovoljenje* ('faznost (začetnost enkratnega/večkratnega) dejanja').

Vsi zgornji primeri še potrjujejo, da je pogoj glagolske predložnomorfemske rabe prostorska (in posledično morebitna časovna) vrednost predlogov, sicer v nasprotnih primerih, z neprostorskimi (nečasovnimi) okoliščinami, o skladenjskopomenski navezanosti predloga na glagol oz. o t. i. predložnem glagolskem morfemu ne moremo govoriti – npr. zveze s prostorskim predložnim morfemom *nakladati (na) tovornjak, igrati (na) kitaro* nasproti zvezam z nevezljivimi neprostorskimi okoliščinami *nakladati na novo, igrati na novo, napiti se/koga* ipd.

1.1 Determiniranost je v glagolih implicirana prislovna usmerjenost oz. določnost, npr. *reči, nesti*. Tudi še z vidika vidskosti in tvorjenosti lahko ugotovljamo, da primarno dovršni netvorjeni glagoli vključujejo tudi pomensko določnost oz. determiniranost, ki je konkretna in usmerjena ciljnost, npr. *dati, narediti, udariti, vreči, vzeti, pustiti, nesti, reči, videti, pasti, leči*, torej so zaznamovani s pomensko določnostjo oz. usmerjenostjo.

Pri določenih pomensko in zlasti prislovno determiniranejših glagolih, pri katerih je pomenska sestavina vsebinskosti ali namenskosti oz. ciljnosti že implicirana v glagolskem pomenu, je predložni morfem neobvezen; primeri za *na* in za: *čakati (na) vlak, gledati (na) oblake, igrati (na) piščalko, odgovoriti (na) vprašano(Rd) : odgovoriti (na) vprašanje(Pd), paziti (na) otroke/zdravje, pritiskati (na) gumb, streljati (na) sovražnika, zadeti (na) oviro; loviti (za) rokav, popasti (za) nogo, poterjati (za) denar, prositi (za) pomoč*.

1.2 Predponskoobrazilna pomenska vrednost oz. usmerjenost se kot pri glagolih najobičajnejša modifikacijska vrednost modifikacijsko prilagaja pomenu glagolskega korena oz. osnove, medtem ko ima leksikalizirani predložni morfem pri glagolih v primerjavi s predponskim obrazilom drugotno modifikacijsko vrednost, npr. *shajati z/s – hoditi z/s, zahajati za – hoditi za, zastaviti za – staviti za/na, zadolžiti za – dolžiti za, navleči na – vleči na*; usmerjanje glagolskega pomena je lahko ujeto v razmerje med predponskim obrazilom in povratnim *se*, npr. *shajati (se) z/s – hoditi z/s, zanesti se na – zanesti za/v/na/k, prištrevati se k – prištrevati k, ušteti se v – všteti v* ipd. To, da modifikacijska vrednost ne more biti uravnotežena med predponskim obrazilom in predložnim morfemom, temveč se težišče modifikacije določenega glagolskega pomena vedno prevesi bodisi na predponskoobrazilno stran bodisi na stran leksikaliziranega predložnega morfema, še dodatno potrjujejo primeri kot *dati čez – predati, vzeti čez – prevzeti, govoriti čez – ogovarjati, govoriti za – zagovarjati, priti do – pridobiti*, s pomenskim razhajanjem, npr. *hoditi ob – obhajati, padati na – napadati* ipd.

Predponskoobrazilna usmerjevalna vrednost (nasproti predložnomorfemski razmernosti) lahko sproži oz. omogoča spremembo vidskosti, faznosti, npr. *obhoditi – obhajati, zahoditi – zahajati, zagovoriti – zagovarjati; nagovoriti – nagovarjati* ipd.

2 Vidskost oz. vprašanje možne čistovidskosti/samovidskosti predponsk(oobrazilnih) tvorjenk

Pri vidskosti kot lastnosti živega jezika in v okviru tvorjenosti oz. besedotvornega vidika je treba upoštevati razmerje med glagolsko vrstnostjo in glagolskim vidom.⁸² In medtem ko je vrstnost glagolskega dejanja pomenska kategorija in zajema le del glagolskega besedja, je nasprotno glagolski vid slovnična kategorija ali stalna (inherentna) slovnična lastnost oz. slovnikokategorialna lastnost glagolskega besedja (Merše 1995: 28–29; Vidovič Muha 2000: 34), pri opredelitvah se pojavlja tudi zveza »kategorialna slovnična pomenskost vida« (Schellander 1984: 226)⁸³, obvezna za vse glagole; za vidsko parnost veljata pogoja vidске različnosti in pomenske izenačenosti členov, npr. *pisati – napisati*, *lomiti – zlomiti*⁸⁴, *bati se – zbiti se*, *krasti – ukrasti*, *goditi – ugoditi*, *zidati – sezidati*, (prim. Merše 1995: 193; t. i. »pomenska brezbarvnost predpone«; v SS ⁴2000: 350 z opredelitvijo »z manj konkretnimi predponami«, npr. *omladiti*, *napisati*, *zakrpati*, *zaslišati*, *zavpiti*, *skuhati*, *uslišati* ipd.), za vidsko nasprotje pa le pogoj vidске različnosti.⁸⁵

S pomenskioskladenjskega vidika sama vidskost ni odločujoča, temveč je pomembna predvsem kombinacija pomenskih sestavin znotraj posameznega glagola,⁸⁶ kar se

⁸² Na vrstnost glagolskih dejanj, ločeno od slovnične kategorije vida na slovenskih zgledih v šestdesetih dvajsetega stoletja opozori J. Toporišič (1967: 124–125), ko deli glagole glede na a) nedovršno dejanje – dovršeno dejanje – stanje (*sedam – sedem – sedim*), b) enkratno/trajno dejanje – ponavljalno dejanje (*nesem – nosim*), c) postajati takšen – delati (kaj) takšno (*rumeneti – rumeniti*), č) z nosilcem dejanja/procesa (en udeleženelec) – z vršilcem/s povzročiteljem dejanja (dva/več udeležencev) (*umrem – umorim*), d) usmerjanje dejanja brez nujnega zaobjetja predmetov dejanja – usmerjanje dejanja na predmete dejanja (*gledam – vidim*).

⁸³ M. Merše (1995) vrstnost glagolskega dejanja opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid slovnična kategorija, obvezna za vse glagole. In še, da je z ugotavljanjem vidskoparnega in nevidskoparnega značaja predponskoobrazilnih glagolov, ki vrstno določajo glagolsko dejanje, mogoče ustvariti povezavo med jedrom glagolske kategorije vida in njenim obrobjem. Tesna vzajemna povezanost vida in vrstnosti dejanj je potrjena tudi v češčini (prim. MČ 2 1986: 181).

⁸⁴ S primerjalnega vidika sta *z-* in *za-* kot potencialni čistovidski predponski obrazili navajani tudi v češčini (1986: 404–405) in slovaščini (1966: 414), *za-* je kot prvotno čistovidsko opredeljeno tudi v poljščini (Karolak 2001: 494); pri predponskem obrazilu *po-* je tudi v češčini (1986: 398) med najpogostejšimi pomeni izpostavljen pomen prehoda v novo stanje oz. lastnost; pri predponskem obrazilu *pre-* je tudi v češčini (1986: 399) izpostavljen pomen spremembe; pri *do-* pa sta tako v slovaščini (1966: 409) kot v češčini (1986: 395) izpostavljena pomena dokončnosti in ciljnosti.

⁸⁵ Po monografiji M. Merše (1995), kjer sta vidskost in vrstnost opredeljeni po slovenski in tudi po predvsem slovanski tuji jezikoslovni literaturi. V Slovenski slovnici J. Toporišiča (⁴2000: 348–350) in v Enciklopediji slovenskega jezika (ESJ, 1992) je glagolski vid opredeljen kot kategorija omejenosti glagolskega dogodka, dovršnost in nedovršnost se meri po omejenosti oz. neomejenosti v trajanju dejanja.

⁸⁶ Prim. J. Orešnik (1994: 67–68) še s svojega vidika potrjuje, da »ima vsak glagol kot slovanska enota svojo lastno vidsko vrednost«, ki je v praksi določljiva na podlagi njegovega vidskega prispevka k njegovi najpreprostejši glagolski vezljivosti.

Medsebojno povezanost in soodvisnost med /ne/tvorjenostjo glagolov, njihovo vidskostjo in vrstnostjo in vezljivostjo predstavljajo študije ruskih glagolov. S stališča rusko-slovenske primerjave so

jasno izraža zlasti pri glagolskih pomenih s široko pomenskoskladenjsko rabo, npr. pri *obračunati z/s*, *obstati*, *odgovarjati* (pog.), *ostati*, *odpasti na/za*, *udariti* (ekspr.), *vreči* (nav. ekspsr.), *vreči se na/v* ipd., kjer se v določenem skladenjskem pomenu zaradi pomenskorazločevalne vloge lahko uporablja samo en člen nepredponskoobrazilnega glagolskega vidskega para; tu je treba omeniti še vidsko neparne glagolske pomene kot *ustrezati*, *odlikovati se* in glagoli v samo posebni skladenjski vlogi, npr. *streči po življenju*. Pri tem pa je potrebno upoštevati tudi ugotovitev, da je dovršnik močnejši/označeni člen vidskega para oz. nasprotja (Merše 1995: 30, 35), ki se nezaznamovano uporablja samo v nestanjskih glagolih.⁸⁷ Leksemsko samostojnost glagolskih sestavljenk in predložnih glagolskih izpeljank potrjuje tudi trditev (Jakopin 1966: 177), da je bil prvotni najpomembnejši motiv za prefiksacijo preoblikovanje glagolskega pomena, in ne glagolski vid.⁸⁸

skladdenjsko zanimivi primeri stanja – dejanja, npr. rus. *videt'* (ploho, horošo) – *uvidet'* (kogo/čto) : slov. *videti* (slabo, dobro) – *zagledati* (koga/kaj), rus. *Doroga prohodit' po lesu* – *Vremja prohodit' – Tri časa prohodil po ulice* : slov. *Cesta gre skozi gozd* – *Čas mineva/beži* – *Tri ure je hodil po ulici*.

⁸⁷ Pri A. Bajcu (Besedotvorje slovenskega jezika IV, Predlogi in predpone, Ljubljana: SAZU, 1959) so v komentarju gradiva eksplicitni namigi na možno čistovidskost: 21: »/.../ za izrazit primer začetne dovršnosti: *posijati*, *pokvariti*, *popačiti*; do gole perfektizacije pripelje tudi velika skupina sestavljenk s *po-*: *potujčiti se*, *pobabiti*, *pogospoditi*, *pokmetiti*, *ponemčiti*, *pootročiti*, *požlahtati se*; sestavljenke, ki za današnji jezikovni čut niso več drugega kakor dovršniki – ni bilo pa zmerom tako, sicer bi se lahko upravičeno čudili, zakaj pristopa predpona *po-* h glagolom, ki so že sami po sebi dovršni, npr. *podati*, *ponehati*, *poreči pomežikniti* /.../ *pokusiti*, *pogrešiti*, *popasti (koga)*, s samo dovršeno vrednostjo *poklekniti*, *pokončati*, *pozabiti*; možna zamenjava s kako drugo predpono: *potrpeti* – *utrpeti*, *poumeti* – *razumeti*; 59: sestavljenke tipa *zadolžiti se*, *zagledati se*, *zamisliti se*, *zateči se*, *zasedeti se*, *zavedeti se*, *zagaziti*, *zadreti*, *zastašiti*, *zatrei*, *zapisati*, *zagledati*, *zatrobiti*, *zaželei*, *zasmeljati se*, *zavaliti/povaliti sod v klet*, *zaviti/oviti*; 63: *prebuditi*, *pregnati*, *prenehati*, *premolkniti*; 94, 95: obledel prvotni pomen in imamo danes vtis, da gre le za perfektiviranje: *obledeti*, *očistiti*, *oslabeti*, *oživiti*, *omračiti*, *oglasiti*, *oženiti se*, *obogatiti*, *oslepeti*, *osiveti*, *obarvati*, *obdavčiti*, *obdariti*, *obnemeti*, *oboleti*, *obuditi*, *oglušeti*, *olepšati*, *omožiti*, *omrzniti*, *onemeti*, *okrepiti*, *odreveneti*, *okisati*, *ohladiti*, *ohrometi*, *omrzniti*, *očrniti*, *ozdraviti*, *obstati*, *obmolkniti*, *obtičati*; 100: *prikazati*, *pričeti*, *pritrčiti*, *pritožiti*, *pripogniti*, *priskutiti*; 105: *iz-/s-pokoriti se*; 112: *zdrobiti*, *zgrabiti*, *zvezati*, *zboljšati*, *zbrisati*, *zgoreti*, *znočiti se*; 120, 122: *zasijati*, *vz-/raz-buriti*, *raz-/u-jeziti*, *uzreti* (nasproti: *uskočiti*), *skopati*, *razkuriti*, *razkačiti*, *razjasniti*; 132, 133: *uslišati*, *ugasiti*, *uliti*, *umakniti*, *ubeliti*, *učakati* /.../«

⁸⁸ Dve osnovni zahtevi za čisto vidskost predponskih obrazil sta a) pomensko izpraznjeno predponsko obrazilo (v slovenščini naj bi bila po F. Ramovšu (1952: 126) možna čistovidska predponska obrazila *o-*, *po-*, *na-iz-*, *z/s-*; da ni predponskih obrazil s čisto vidsko vlogo, tudi v primerih kot *vedeti* – *zvedeti*, *znati* – *poznati* ne, potrjuje tudi I. Němec (1958: 15), in b) ni mogoča tvorba t. i. sekundarnega nedovršnika, temveč samo omejenost glagolskega dogodka, kot npr. v primeru *pisati* : *napisati*. Vedno znova se potrjuje tudi trditev, da so čista vidska razmerja samo razmerja med predponskoobrazilnimi dovršniki in njihovimi sekundarnimi nedovršniki, npr. *zapisati* : *zapisovati*. Predvsem besedotvorno modifikacijskopomensko vlogo predponskih obrazil pri določanju vrste glagolskih dejanj izpostavlja M. Merše (1995: 286–317), kjer v poglavju Vrste glagolskega dejanja (Aktionsart) razdeli predponska obrazila glede na a) fazno določanje glagolskega dejanja, b) kolikostno-merno določanje glagolskega dejanja, c) količinsko določanje predmetov glagolskega dejanja in na č) kratno določanje glagolskega dejanja ter na d) načinovno določanje izvrševanja glagolskega dejanja.

Pri procesnih glagolih pa je s faznostjo predponskih obrazil poudarjena predvsem vrsta glagolskega dejanja, zato namesto o vidskosti govorimo o faznosti/stopenjskosti procesa oz. o t. i. trenutnih 'kvantnih dogodkih' (po F. Danešu (1987), kvantovana udalost / minimálni kvantum) znotraj procesa, npr. *zibati/zazibati*, *spotikati se/spotakniti se* ipd. Predvsem z vidika besedila oz. povedne in nadpovedne skladnje je smiselno omeniti t. i. »vidski del vsakokratnega stavčnega položaja« oz. na »vidski pomen«, ⁸⁹ ki ni samo vidskost posameznih glagolov, ampak je vezan tudi na določen stavčni položaj⁹⁰ oz. upošteva tudi stavčno organizacijo glagola in njegovih udeležencev (hkrati tako upošteva tudi paradigmatičnost glagolskega vida).

Brez dodane prislovne usmerjenosti ostajajo čistovidske oz. samovidske predpone oz. predponska obrazila, ki jih lahko določamo z merili za visoko stopnjo čiste vidskosti:⁹¹ 1) predponski oz. predponskoobrazilni pomen se zaradi prekrivnosti z eno od pomenskih sestavin izhodiščnega glagola približuje poudarjenemu izražanju samo dovršnosti, npr. *približati*, *razdeliti*, 2) pomeni različnih predpon oz. predponskih obrazil istega izhodiščnega glagola se lahko pri določenih glagolih pomensko enačijo, npr. *doliti* – *priliti*, *dati* – *pridati*, *ohladiti* – *shladiti*, *ogreti* – *segreti*, *napisati* – *zapisati*, *zapačiti* – *opaziti*, *zakašljati* – *pokašljati*, *pokaziti* – *skaziti*, *potolažiti* – *utolažiti*, *razdrobiti* – *zdrobiti*, *sežgati* – *požgati*, *poravnati* – *zravnati*, *potopiti* – *utopiti*, *buditi* – *prebuditi*, *potrgati* – *raztrgati* – *pretrgati* (v primerjavi z *prekiniti* – *prenehati*), *očistiti* – *izčistiti* – *počistiti*, *obeliti* – *pobeliti*; 3) pomensko-skladenjska sinonimnost drugostopenjske izpeljanke iz potencialnih čistovidskih predponskih glagolov z izhodiščnimi netvorjenimi

⁸⁹ Gl. J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*. Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

⁹⁰ J. Orešnik (1994: 25) v slovenščini ločuje vzorčne stavčne položaje na a) prototipične osnovne (*Janez govori*), b) premaknjene (*Janez je spregovoril*) in c) izpeljane (*Janez kar naprej isto govori*).

⁹¹ O čistovidskosti oz. o perfektivizaciji s prefiksi *o-*, *po-*, *na-*, *iz-*, *z-/s-* govori že F. Ramovš (1952: 126), A. Bajec (1959: 21) o »goli perfektivizaciji« in o »obledelem prvotnem pomenu«. O tem tudi F. Jakopin (1966: 177, 179): Toda vsa osnovna glagolska dejanja niso takšna, da bi prišla do izraza krajjevo determinirajoča vloga preverbov, se je včasih adverbialna vsebina prefiksov na ta način približala ničli /.../ 179: »navidezno čisto aspektno razmerje«, npr. *boljšati* – *izboljšati*, in navsezadnje možnost sinonimije, npr. *boljšati* – *izboljševati*, kar se recimo potrjuje tudi v češčini (prim. MČ 2 1986: 182); modificiranje način poteka in izvršitev glagolskega dejanja, notranji ustroj glagolskega dejanja. Na možnost čistovidske oz. samovidske pomensko-skladenjske uporabe predponskih obrazil je opozorjeno npr. v češčini (MČ 2 1986: 182) s predponskimi obrazili *o-*, *vy-*, *na-*, *za-*, *z-*, *ze-*, *u-*, *po-* (*omládnout*, *vyléčit*, *napsat*, *zálátat*, *zhrozit se*, *zešedivéd*, *uvařit*, *pozlatit*); v ruščini (V. Vinogradov 1947: 515, 533–536) so tovrstna predponska obrazila predvsem *o-/ob-*, *po-*, *s-*, *na-*, *vz-* *u-*, vidski pari pa npr. *krasnet'* – *pokrasnet'*, *delat'* – *sdelat'*, *pisat'* – *napisat'*, *krast'* – *ukrast'*, *budit'* – *razbudit'* ipd.

glagoli, npr. *boljšati – izboljševati/poboljševati, slabšati – poslabševati* ipd. (prim. MČ 2 1986: 182), 4) s pomenskoskladenjskega oz. besedilnega vidika lahko čistovidskost oz. samovidskost potrjuje tudi nespremenjena vezljivost.

Osrednji pomenski tip enovidskih nedovršnih glagolov predstavljajo glagoli stanja, npr. *stati, sedeti, ležati, imeti*, vidsko neparni pa so še naklonski glagoli, npr. *morati, moči, smeti*, in neparni dovršniki kot *počiti, podkovati, pogospoditi (se), omladiti (se), nasekati se* ipd.

2.1 Stopenjski prikaz vidskosti in vrstnosti (od 1 do 3) od možne čistovidskosti z vidskimi pari prek faznosti poteka (začetnost/končnost, delnost/celostnost) do načina/vrste poteka, kjer je vidskost samo spremna slovnična kategorija je lahko prikazan kot:

1) Trajanje^{+/-} (delovanja/dogajanja/stanja) glede na 2) omejenost^{+/-} trajanja ločuje trajajočo fazo (nedovršniki) ali trenutno (prehodno) fazo (dovršniki) – v teh fazah se glede na pomensko-tvorbena sestavinska glagolov lahko ločujejo vidski pari od vidskih nasprotij (tj. vidskost od vrstnosti glagolov)⁹², ki 3) z vključitvijo v besedilo oz. s pridobitvijo različnih skladenjskih vlog lahko dobijo dodatno lastnost mejnosti^{+/-} (s celostnostjo^{+/-} oz. delnostjo^{+/-} zajetja delovanja/dogajanja/stanja) in dodatno lastnost /pre-/usmerjenosti^{+/-} (oz. prehodnosti^{+/-} iz različnih stanj in v različna stanja).⁹³ Odločilnost pomenskoskladenjske vloge izražajo primeri kot *Rad zapoje*, *Eno so zapeli* (poudarjena 'faznost') : *Zapeli so vsega tri pesmi* (poudarjena 'celostnost') : *Ob večerih zapojejo* (poudarjena 'ponavljalnost') : *Ta zapoje kar želiš* (poudarjena 'zmožnost')⁹⁴ pod 2) pa razmerje med nedovršnostjo (t. i. trajajočo fazo vztrajanja v stanju) in dovršnostjo (t. i. trenutno fazo prehoda v novo stanje) med drugim dopušča, da se drugostopenjske izpe-

⁹² V to našo drugo stopnjo prikaza vidskosti bi se uvrstilo tudi vidsko ločevanje S. Karolaka (2001: 493–496) na leksikalni vid (»aspekt leksikalny«) glede na vrstnost dejanj/dogajanj/stanj in na slovnični vid (»aspekt gramatyczny«).

⁹³ Tu moram po T. Miklič (2007) iz njene kontrastivne razprave o izražanju vidskosti v slovenščini in italijanščini Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida povzeti vsaj to, da je romanski princip videnja/gledanja v vprašalnici OD KOD? in slovenski princip videnja/gledanja KAM? – dovršniki torej usmerjajo pogled/pozornost na trenutno fazo prehoda, nedovršniki pa usmerjajo pogled/pozornost na trajajočo fazo vztrajanja ali ponavljanja v situaciji; o konkretnem izraženem mišljenju in o dejanski količini zajetega dejanja/dogajanja pa naj bi odločalo šele širše sobesedilo.

⁹⁴ S pomenskoskladenjskega in besedilnega vidika obravnave vidskosti tudi po J. Orešniku (1994) zbirno povzemam nekaj spoznanj, npr. na straneh 16: vidski pomen stavka = časovni ustroj vida + časovni ustroj položaja, 67: Vsak glagol ima svojo lastno vidsko vrednost, 81: Dovršni vid osvetljuje celo dogajanje, v števeh začetek in konec, nedovršni vid osvetljuje niz notranjih stopenj dogajanja (lahko vse), vendar ne začetka in konca dogajanja; 93: Ob vidskosti je najbolj navaden fazni (začenjalni/končni) sopomen. Na vidsko vlogo in predvsem na vidske spremembe v t. i. »dogajalnem nizu« tudi v slovenščini opozarja M. Merše (2006: 185) z uresničevanjem t. i. »delnih vidskih pomenov«, tj. neke vrste vidska tekmovalnost dovršnika in nedovršnika v besedilu, povezana s konkretno besedilno aktualizacijo npr. s potrebo po poudarjanju dovršitve dejanja ali izražanju stanja po dovršitvi, npr. *Sem že malical – Sem že pomalical, Smo mu prinesli vedno tudi malo sonca – Smo mu prinašali tudi vedno malo sonca* ipd.

Ijanke iz potencialnih čistovidskih predponskih glagolov z upoštevanjem ponavljanja trenutne faze lahko pomensko in skladenjsko enačijo z izhodiščnimi netvorjenimi glagoli v trajajoči fazi, kar pa v slovenščini velja predvsem za določeno pomensko skupino glagolov s pomenskosestavinsko poudarjeno 'spremembe oz. spremembe lastnosti', ki pa jih z vidika možne čistovidskosti izpostavlja F. Jakopin (1966: 178) s trojkami tipa *boljšati – izboljšati/poboljšati – izboljševati/poboljševati*, *slabšati – poslabšati – poslabševati*, *krajšati – skrajšati – skrajševati*, *daljšati – podaljšati/zdaljšati – podaljševati/zdaljševati*, *manjšati – pomanjšati/zmanjšati – pomanjševati/zmanjševati*, *lepšati – polepšati/olepšati – polepševati/olepševati* ipd.

2.2 Vidskost v jeziku se razčiščuje tudi z večjim uveljavljanjem in kompletiranjem vidskih parov pri navadno prvotno dvovidskih glagolih, npr. *grupirati – zgrupirati*, *maskirati : zamaskirati*, *minirati : zaminirati : zminirati*, *modernizirati : zmodernizirati*, *alarmirati : zalarmirati*, *materializirati : zmaterializirati*, *mobilizirati : zmobilizirati* ipd.

2.2.1 Pogosta prvotna dvovidskost glagolov na *-(iz)ira-ti* navadno omogoča tudi jasnejše razmerje med prislovnostjo, lastnostjo, faznostjo in vidskostjo.⁹⁵ Pri določenih glagolih predponška obrazila lahko 1) samo še potrjujejo zlasti dovršnost brezpredponskoobrazilne različice, npr. *prefotokopirati (fotokopirati dov./nedov.)*, *zablokirati (blokirati dov./nedov.)*, *zafiksirati (fiksirati dov./nedov.)*, *zalarmirati (alarmirati dov./nedov.)*, *zbanalizirati (banalizirati dov./nedov.)*, *zdisciplinirati (disciplinirati dov./nedov.)*, *zorganizirati (organizirati dov./nedov.)*, *zreducirati (reducirati dov./nedov.)*, *odreagirati (reagirati dov./nedov.)*, *okvalificirati (kvalificirati dov./nedov.)*, 2) uvajajo zlasti ali samo dovršnost, npr. *prekalkulirati*, *prekopirati*, *zabetonirati*, *zakodirati*, *zapakirati*, *zbombardirati*, *znervirati*, *razminirati*, *okarakterizirati*, 3) poleg dovršnosti dodajajo glagolom novo prislovno/lastnostno ali vsaj fazno vrednost, npr. *poagitirati*, *potelefonirati*, *prekritizirati*, *zakodirati*, *zašifrirati*, *zbirokratizirati*, *zdresirati*, *razšifrirati*, *vkomponirati*, *vkalkulirati*, *prigalopirati*, *primarširati* ipd.

3 Razvrstitev predponskih obrazil pri dvo- ali večstopenjskem obraziljenju predponsk(oobraziln)ih tvorjenk

3.1 Predponsko tvorbeno nizanje enomorfemskih obrazil

Pomensko-skladenjska podstavna hierarhija med prislovnimi določili/dopolnili in lastnostnimi dopolnili se iz stavčnih povedi in besednih zvez pretvorbno prenaša tudi v hierarhično razvrstitev enomorfemskih predponskih obrazil v sestavljenem večmorfemskem predponskem obrazilu, tako se od korenskega oz. besedotvornopodstavnega jedra besede navzven v tvorbenih postopkih obrazilijo in razvrstijo naprej vrstnostna (okoljšinska

⁹⁵ Več o tovrstnih glagolih s stališča vidskosti v prispevku Nekateri slovenski glagoli v dovršni funkciji T. Korošca (1972).

oz. izprislovna) obrazila, nato vrednotenjsko lastnostna, sledijo količinska/stopenjska obrazila.⁹⁶ Iz tega se da posledično sklepati, da prenašanje pomenskega težišča na skrajnolevo predponsko obrazilo praviloma ne povzroča sprememb v že obstoječih predložnih razmerjih, kar pomenljivo nakazuje in hkrati dokazuje, da se pomenskoskladenjsko relevantne spremembe lahko napovedljive samo s prenašanjem težišča na prislovna ali vrstnostnopedmetna predponska obrazila.

Tu so pri višjih tvorjenkah z dvojnimi predponskimi obrazili oz. pri večstopenjskem tvorbenem nizanju enomorfemskih predponskih obrazil v različnih kombinacijah upoštevane najpogostejše predpone oz. predponska obrazila (*po-*, *pre-*, *za-*, *z-/s-*, *raz-*, *o-*, *u-/v-*, *do-*, *pri-*),⁹⁷ npr.: *po-za-* ('drug za drugim' *pozakleniti*, *pozapreti*, *pozaspati*, *pozašiti*, *pozatakniti*, *pozavarovati*), *po-raz-* ('drug za drugim' *porazdati*, *porazdeliti*, *porazgubiti*, *porazmestiti*, *porazvrstiti*, *porazobesiti*, 'malo' *porazvedriti*, *porazmisliti*), *po-z/s-* ('drug za drugim' *pozgubiti*, *po-strgati*), *po-u-* ('ponovno' *poustvariti*), *po-do-* (*podozoreti* 'do konca dozoreti', *podoživeti* 'ponovno doživeti'), *po-pri-* (*poprijemati* 'izmenoma prijemati'), *pre-po-* (*prepegibati* 'polagati del čez drugega', *prepoudariti* 'preveč poudariti', *prepoznati* 'ponovno ugotoviti'), *pre-za-* (*prezadolžiti* 'preveč zadolžiti', *prezasesti* (*igralca*) 'zamenjati igralca v vlogi'), *pre-raz-* (*prerazdeliti*, *prerazmeščati*, *prerazporediti* 'na novo razdeliti, razmeščati, razporediti'), *pre-o-* ('preveč' *preobdaviciti*, *preobjesti*, *preobkladati*, *preoblagati*, *preobljuditi*, *preobteževati*, 'na novo' *preoceniti*, 'spremeniti smer' *preokreniti*), *pre-u-* ('spremeniti' *preubрати* (*svoja načela*), *preusmeriti*, 'vnaprej določen, sprejet' *preusvojiti*, 'drugače, na novo' *preurediti*), *pre-do-* (*predomisлити se* /zastar./), *pre-pri-* ('drugače, na drugem mestu' *preprijemati*), *za-po-* (*započasniti* 'upočasniti', *zapogibati* 'upogibati', *zapopasti* /star./ 'razumeti, dojeti', *zapozabiti se* 'spozabiti se'), *za-pre-* (*zaprečiti* 'preprečiti', *zapredati* 'ovijati, obdajati'), *za-o-* (*zaobiti*, *zaoobjemati* 'objemati, zajemati', *zaokrožiti* 'zaokrožiti', *zaobočiti* 'dobiti kaj navzgor, navzven ukrivljeno obliko', *zaodeti* /knjiž./ 'odeti, pokriti', *zaokreniti* 'predrugáčiti', *zaokrogeliti*), *za-u/v-* (*zaukazati* 'ukazati', *zavdati* 'povzročiti', *zavzdihniti*), *za-pri-* (*zapričeti* 'začeti'), *raz-po-* (*razpodeliti* /knjiž./ 'razdeliti, porazdeliti', *razpoložiti* /knjiž./, *razporediti*, *razporočiti se* /star./ 'razvezati se', *razpotakniti* 'dati drugega za drugim'), *raz-pre-* (*razpredati* 'premišljevati', *razpredeljevati* 'razporejati, razvrščati'), *s-po-* (*spodrecati* /zastar./, *spodrsavati*, *spodrsniti*, *spogledati se*, *spogniti* /star./ 'upogniti', *sposoditi*), *s-pre-* (*spređati* 'presti', *spređedati*, *spređevati*, *sprehajati*, *sprejemati*, *spreklati se* 'spreti se, sporeči se', *spreletati*, *spreliti* 'preliti', *spreleteti*, *spreobrniti*, *spremešati*, *spremetati*, *spremisлити* 'premisлити, preudariti', *sprenašati* /star./ 'prenašati', *spreobrniti*, *sprepereti* 'prepereti', *spreplesti* 'preplesti', *spreprostiti* /knjiž./, *spreumeti* /star./ 'razumeti', *sprevažati* /zastar./, *sprevideti* 'spoznati, dojeti', *sprevititi* /star./ 'previti', *sprevráčati* 'spreminjati', *sprevrniti*),

⁹⁶ Češka slovnica (MČ 1 1986: 394–395) sestavljena oz. večmorfemska predponska obrazila obravnava z vidika pomensko-skladenjskih sprememb, ki jih prispeva zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo in ugotovitve so zelo podobne našim – skrajnolevo predponsko obrazilo izraža zlasti mero, tj. količino oz. stopnjo določene lastnosti, in pa lastnostno opredeljuje izraženi pomen.

⁹⁷ T. i. obvezne dvojne sestavljenke v slovenščini tipa *izpod-*, *spre-* je označil npr. A. Bajec (1959: 105).

s-pri- (*sprijemati se* 'spopadati se, spoprijemati se'), *s-pod-* (*spodmakniti, spodnesti, spodjesti*), *o-po-* (*opočasniti* 'upočasniti', *oponesti* 'žaliti, smešiti', *oporekati* /star./ 'preklicevati', *oporočiti* /knjiž./ 'zapustiti', *opotekati* 'majavo, negotovo hoditi'), *o-pre-* (*opredeliti*), *o-za-* (*ozavestiti* /knjiž./), *o-raz-* (*orazumiti* /knjiž./), *o-z-* (*oznevoljiti* 'vznejevoljiti'), *o-pri-* (*oprijemati* 'polagati okrog česa'), *u-po-* (*upočasniti, upogniti, upokončiti* /star./ 'postaviti pokonci', *upokončiti se* 'vzravnavati se', *uporabiti, upostaviti* 'vzpostaviti'), *u-za-* (*uzavestiti*), *u-z-* (*uzmati* 'jemati, krasti'), *u-do-* (*udobiti* 'pridobiti, dobiti'), *v/u-po-* (*vpoklicati, vpotegniti, upogniti*), *do-za-* (*dozavarovati* 'dodatno zavarovati') *do-pri-* (*doprinesiti* 'prispevati'), *pri-po-* (*pripogibati, priporočati, pripoznati* /star./ 'priznati'), *pri-po-* (*pripoznati* /star./ 'priznati'), *pri-za-* (*prizadajati* 'prizadevati', *prizanašati, prizanesti*), *pri-do-* (*pridodajati* /knjiž./ 'dodajati'), *pred-na-* (*prednapeti*), *pred-pri-* (*predpripraviti*) ipd.

3.2 Posebnosti v tvorbeno večstopenjskem predponskem obraziljenju (znak > kaže smer razvoja in rabe): – težišče predponskoobrazilnega pomena se premakne na zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo, npr. *sprevreči* : *prevreči*, *doprinesiti* : *prinesiti*, *predomisliti se* 'premisлити se' : *domisliti se*, *oprijemati* : *prijemati*, *vpoklicati* : *poklicati*, – zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo ima predvsem vidsko oz. (še) fazno vrednost, npr. *postrgati* : *strgati*, – zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo pomensko prevlada in zato v rabi (postopoma) ukinja obkorenski morfem, npr. *prepogibati* > *pregibati*, *razpodeliti* > *razdeliti*, *predomisliti se* > *premisлити se*, *pripoznati* > *priznati*, *zapričeti* > *začeti*, in obratno, npr. *pridodajati* > *dodajati*, *zaukazati* > *ukazati*, *spremisliti* > *premisлити*, – zamenjuje se zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo, npr. *započasniti* > *upočasniti*, *oznevoljiti* > *vznejevoljiti*; vpostavljeno je pomensko-besedotvorno razmerje pomensko sicer enakovrednih glagolov, npr. *razpodeliti* : *razdeliti* : *porazdeliti* ipd.

3.3 Višjestopenjskih zgoraj navajanih predponskoobrazilnih tvorjenk z izpredložno izpeljanko ali izpredložno tvorjenko v besedotvorni podstavi in z obraziljenjem skladenjskopodstavnega predloga ali prislova ni ravno veliko, še zlasti jih ni v živi rabi. Kaže se, da imajo več možnosti za nadaljnjo višjo tvorbo oz. sploh višjo tvorjenost izpredložne izpeljanke, sicer pa se v nadaljnji tvorjenosti morajo izmenično obraziliti skladenjskopodstavni prislovi in predlogi.

3.3.1 Hierarhična razvrstitev tvorbenih enomorfemskih obrazil se potrjuje z redkimi tvorbeno večstopenjskimi in posledično večmorfemskimi predponskoobrazilnimi tvorjenkami višje tvorbene stopnje tipa *dopreporazporediti* < 'dati (koga/kaj) po redu v več smeri postopoma ponovno dokončno', ob tem še *poprerazporejati (se)*, *dopreporazdeliti* < 'dati (koga/kaj) po delih na več strani postopoma ponovno dokončno' (nasproti *doprerazpodeliti*), *prerazkosati*; *dopreporazvrstiti* < 'dati (koga/kaj) v več vrst postopoma ponovno dokončno' (nasproti npr. *prerazpovrstiti**), *preuvrstiti* 'dati (koga/kaj) v

vrsto ponovno', *dopoprerezmetiti* < 'dati (koga/kaj) na različna mesta ponovno v manjši meri dokončno', *nadpreobremeniti* < 'dati okoli (koga/česa) breme čez mero, preveč', *prerazkosati*, (*s*)*porazgubiti*, *upogibati*, *prenakopiti*, *doprenarčiti* ipd. Izhodiščna besedotvorna podstava za vsa nadaljnja možna predponška obrazila je izpredložna izpeljanka s skladijskopodstavnim *dati*. Splošnopomenski netvorjeni in determinirani *dati* (kot skladijskopodstavni v izpredložnozveznih izpeljankah) omogoča in dopušča širše oz. obsežnejše tvorbeno večstopenjsko predponsko obraziljenje – dopušča obraziljenje predvsem raznovrstnih udeleženskih razmerij, prostorske in različnih pre-/o-vrednotenij; s skladijskopomenskim *dati*, tudi zaradi njegove izrazite pomenke determiniranosti, je večstopenjska tvorjenost zelo jasno izražena. Kot del besedotvorne podstave je *dati* v tvorjenkah tipa *porazprodati* < 'dati (koga/kaj) čez koga/kaj na več strani postopoma'. Katero izmed predponskih obrazil pomenskopskladijsko prevlada pri večstopenjski oz. višji predponskoobrazilni tvorjenosti pa potrjuje uporaba določenega predloga oz. predložnega morfema, npr. *dopreporazdeliti med/po/na/v*, *preusmerjati v*, *dopoprerezmetiti na/po/v/med*, *doprenarčiti na/za*, *doprepriporčiti k/h/na/za* ipd.

3.3.2 Pri pomensko specifičnejših glagolih (kot skladijskopodstavnih v izpredložnih tvorjenkah) se predponsko obraziljenje zameji bolj na prislovnost (prostorsko/časovno/načinovno/količinsko) in vrednotenje lastnosti – predvsem okoliščinsko oz. prislovno usmerjenost oz. določnost pa razmerno dopolnjujejo in natančneje opredeljujejo še predlogi kot predložni morfemi. Precej produktivne so npr. izpredložne tvorjenke s pomensko determiniranimi glagoli v besedotvorni podstavi, kot je npr. *nesti v prizanesti* < 'nesti (komu/čemu) za koga/kaj pri kom/čem', *oponesti* < 'nesti (komu/čemu) po kom/čem o kom/čem'; nekatera predponška obrazila z lastnostno ali stopenjsko modifikacijsko (pomenskopskladijsko irelevantno) pretvorbno vrednostjo se omejujejo samo na lastnostne/stopenjske spremembe glagolskega dejanja/doganja/stanja, tako da ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja, npr. *obnesti se* 'izkazati se', *unesti se* 'umiriti se' (nasproti npr., *oponesti* 'očitati', *ponesti k/h/proti/po/na/v*, *prenesti na/v/po* 'spraviti k/h/proti/na/v/po').

3.4 Razvrstitev morfemov v predponsko-priponskem obrazilu

Razvrstitev oz. prerazvrstitev morfemov v predponsko-priponskih obrazilih lahko povzroči skladijskopomensko razločevalno vlogo in posledično v določenih skladijskih pomenih možno samo enovidsko (tj. nedovršno ali dovršeno) rabo, npr. *predavati* – *predati*, *predajati se* – *predati se*, *zaobljubiti se*, *obhajati*, *sprevračati*, *staviti na/po/v* – *nastaviti na/po/v* – *nastavljati na/po/v*; *postaviti po/na/v* – *postavljati po/na/v*; *zagovoriti* / *zagovarjati*, *nagovoriti* / *nagovarjati* : *prigovarjati* ipd.

4 Vzajemna vplivanost in soodvisnost sestavin znotraj obrazilno-predložnih razmerij pri predpensk(oobraziln)ih tvorjenkah

V nadaljevanju bo v okvirih posameznih glagolskih pomenskih skupin obravnavano, kako se prislovna predpensk/oobraziln/a usmerjenost/določnost ponovi še v predložnem prislovnem razmerju.

4.1 Kako se prislovna predpensk/oobraziln/a usmerjenost/določnost ponovi še v predložnem prislovnem razmerju se potrjuje še pri posameznih glagolskih pomenskih skupinah, ki so hkrati tudi osnovne vezljivostne skupine glagolov.⁹⁸

Z vidika glagola je prislovnost, nasproti inherentni vidskosti, dodana adherentna lastnost, ki lahko z različnimi razmerji/odnosi do udeležencev (npr. prostorsko-časovne spremembe ipd.) izraža tudi vrsto glagolskega dejanja, poimenovano tudi kot podvid (Simeon 1969: 73).

V spodnjih pomenskih skupinah bodo najprej upoštevani predpensk(oobraziln) i glagoli v kombinaciji najpogostejša predpona oz. predpensko obrazilo (*po-*, *pre-*, *za-*, *z-/s-*, *raz-*, *o-*, *u-/v-*, *do-*, *pri-*)⁹⁹ : najpogostejši predlog (*za*, *z/s*, *o*, *v*, *pri*, *na*)¹⁰⁰. Od prvotnih prostorsko-časovnih prislovnih predpensk(oobraziln)ih vrednosti se ločujejo lastnostna in zato tudi prava modifikacijska predpenska obrazila, ki so v pomensko-skladenjskih podstavah modifikacijske oz. razvijajoče sestavine jedrnih podstavnih sestavin. S tem v zvezi je potrebno upoštevati opozorilo, da metonimični pomenski premiki predpensk(oobraziln)ih lahko povzročijo tudi izgubo vezljivosti, ki je seveda tesno povezana z uporabo predlogov kot predložnih glagolskih morfemov, ki veljivost uvajajo ali širijo.¹⁰¹

Različne predložne zveze pa samo potrjujejo domnevo, da je prvotni pomen vezavnevezljivih predložnih morfemov prostorski/krajevni.¹⁰²

⁹⁸ Vezljivostna tipologija glagolskih sestavljenk z upoštevanjem vseh predpensk(oobraziln)ih, ki jih pri naša besedje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* I–V (1970–1991), je obravnavana v članku A. Vidovič Muha, *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* XLI/1 (1993), 161–192.

⁹⁹ Pri naštevanju prislovnih vrednosti najpogosteje uporabljanih predpon oz. predpensk(oobraziln)ih se upoštevane razprave, naštete kronološko: A. Bajca (1959), M. Hajnšek Holz (1978), J. Toporišiča (⁴2000) in Vidovič Muhe (1993).

¹⁰⁰ Vsaj posreden dokaz, da je v razmerju predpensk(oobraziln) : predlog oz. predložni glagolski morfem težišče prislovne usmerjenosti/določnosti na predpensk(oobraziln)ih, lahko imamo pri razpravah, ki obravnavajo tesno soodvisnost pomenske sestavinske glagolov z njihovimi možnimi skladenjskimi vlogami – o tem že v začetku osemdesetih prejšnjega stoletja tudi npr. J. Dular (1983: 285), ko z dodajanjem predpensk(oobraziln)ih določenim glagolom opozarja na pogosto spremembo predložne vezave v neposredno tožilniško ali dajalniško vezavo, npr. *skočiti na koga – naskočiti koga, leteti okrog koga – obleteti koga, pisati o čem – opisati kaj, stopiti čez kaj – prestopiti kaj*, pa tudi *lagati komu – nalagati koga, soditi komu – obsoditi koga* ipd.

¹⁰¹ O tem prim. A. Vidovič Muha (SSB 1988: 23): »Do vezljivostnih posebnosti prihaja v primerih, ko sta podstava predpensk(oobraziln)ih in predložni glagolski morfem pomensko različna /.../.«

¹⁰² O tem A. Bajec (1959: 9): »Kakor pričajo najstarejši pisani viri ie. jezikov, so se predpone in predloži razvili iz krajevnih prislovov, torej so prvotno natančneje določevali glagolsko dejanje.«

Skladenjskopomenska vloga predložnega morfema je odvisna od glagolsko-samo-stalniške kolokacije; v vseh primerih pa predložni morfem ohranja prislovnost – enako-zvočni s predponskim obrazilom poudarja prislovno sestavino glagolske sestavljenke, neenakozvočni s predponskim obrazilom pa navadno dopolnilno natančno precizira vezljivo okoliščino oz. okoliščinsko hierarhično razmerje, npr. vezljivo-eneakozvočni: *oditi od, iziti iz, preiti prek, izstopiti iz, vstopiti v* nasproti vezljivo-eneakozvočnim *oditi iz, iziti pri (založbi), preiti čez, izstopiti pri/na (zadnjih vratih), priigrati pri*; primerjalno obširnejša je skupina *priti blizu, priti do, priti k, priti v*. Kot univerzalnejši izstopa nesmerni statični predlog oz. predložni morfem *pri*. Pri istih glagolskih sestavljenkah pa za jasnejšo predstavitev predponskoobrazilnega-predložnomorfemskega razmerja navadno navajamo še nekaj protiprimerov z nevezljivimi udeleženci oz. okoliščinami, npr. *oditi k/v, vstopiti iz ipd.*¹⁰³

4.1.1 V različnih skladenjskopomenskih rabah istega leksema, tj. glede na uporabljene pomene istega glagola, se samo še potrjuje predponska oz. predponskoobrazilna determinativna/usmerjevalna vloga in predložna prislovnorazmerna vloga.

Dvojo (predložno ali brezpredložno) vezavo omogoča dovolj široka pomenskost glagola – izbiramo med pomeni; v teh primerih gre za glagole oz. glagolske pomene, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izražene (sestavljene) udeleženca. Ta udeleženec pa lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodiščnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* : *izčistiti* 'očistiti' *obleko* ipd. In še primeri: *dotočiti* 'doliti' : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec*, *doliti* *vino* : *doliti* *kozarec*, *izmiti* 'očistiti' *rane* : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane*, *izpiti* 'izprazniti' *kozarec* : *izpiti* 'odstraniti' *vino iz kozarca*, *izčrpati* *vodo iz vodnjaka* : *izčrpati* *vodnjak*, *izčistiti* *madež z obleke* : *izčistiti* *obleko*, *izpiti* *vino* : *izpiti* *kozarec*, *izcediti* *sok* : *izcediti* *limono*, *izkrtčiti* *prah z obleke* : *izkrtčiti* *obleko*, *izpihati* *cevi* : *izpihati* *prah iz cevi*, *izterjati* *denar iz/od ljudi* : *izterjati* *denar*, *nabasati* *jabolka v košaro* : *nabasati* *košaro*, *oplesti* *ličje okrog steklenice* : *oplesti* *steklenico*, *oluščiti* *kožico s fižola* : *oluščiti* *fižol*, *odviti* *pokrov od steklenice* : *odviti* *steklenico*, *odkrhniti* *kos od krede* : *odkrhniti* *kredo*, *izpleti* *plevel* : *izpleti* *pšenico*, *iztrgati* *zvezek* : *iztrgati* *liste iz zvezka*, *naliti* *juho na krožnike* : *naliti* *krožnike*, *nametati* *misli na papir*, *nametati* *na papir*, *natlačiti* *jabolka v košare* : *natlačiti* *košare*, *vplačati* *prvi obrok za nov avtomobil* : *vplačati* (*za* = 'ohranja sestavinsko razmerje') *nov*

¹⁰³ Možnosti napovedljivosti vezave iz morfemske sestave glagolov so bile že nakazane in deloma tudi obravnavane (Dular 1983). Izdelava skladenjskih podstav tvorjenk je omogočila natančnejšo obravnavo vezljivostnih posebnosti glagolskih izpeljank, glagolskih tvorjenk iz predložne zveze, glagolskih zloženek in glagolskih sestavljenk (Vidovič Muha 1988; 1993). Slednje so vezljivostno obravnavane (Vidovič Muha 1993) v razmerju sestavljenka *vpisati* : sinhrono netvorjeni glagol *pisati* : (skladenjsko)podstavni *pisati* v, kjer je predstavljeno, kakšne lastnostne in številčne spremembe udeleženskih vlog lahko povzročajo predponska obrazila.

avtomobil, vrezati navoj, posaditi gredo, vskočiti pri zadnji pesmi, natovoriti, dognojiti posevke : doliti bencin : doliti/naliti kozarec, nasuti/dosuti/dosipati moko v vrečo : dosoliti, dotočiti/natočiti vodo/kozarec, dovesti do sklepa : dovesti ga do zdravnika, prikositi/dokositi do meje, namazati kruh : namazati marmelado : primazati ga, pripéti slavo/dovolj denarja : pripéti do ceste, zamešati testo : zamešati sestavine v testo, zradirati papir : zradirati črte na papirju, zasaditi/posaditi gredo : zasaditi zelje na/v gredo, zarezati drevo, zamazati deblo ipd.

4.1.2 Vzorčne izhodiščne glagolske nadpomenke kot glagolske sestavljenke s skladenjskopodstavnimi (predložnomorfemskimi) *delati, dati, biti, iti* lahko vzorčno izražajo vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predponskih obrazil – 'faznost (začetnost/trenutnost/končnost)', 'prostorsko-časovna usmerjenost/rezultativnost (enkratna/večkratna)' in 'lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)'¹⁰⁴ in pomensko- in strukturnoskladenjsko pokrivajo vse glagolske sestavljenke. Sestavljenka je prehodna, ko je faznosti dodana kot razločevalnopomenska še ena izmed drugih dveh naštetih pomenskih sestavin, npr. pri *izdati* izraža 'usmerjenost dejanja' z 'rezultativnostjo': 'napraviti, da gre kaj odkod' – 'dati kaj ven': *izdati blago iz skladišča, izdati zdravila na recept*; podobno še: *izbezati/izbrizgati/izbruhniti* ipd.; 'napraviti, da gre kaj odkod z določenim namenom': *izdati terjatve*; podobno še: *izračunati/izterjati/iztržiti* ipd.; 'povedati, sporočiti, objaviti': *izdati nekaj zadnjih novic*; podobno še: *izbrbrati/izčenčati/izgobezdati* ipd.; pri *zadati* – *-dati* izraža 'usmerjenost', predponsko obrazilo *za-* pa 'začetnost': *zadati komu globoke rane, zadati posestnikom veliko škodo*; podobno še: *zaklicati/zakričati/zavpiti* ipd.; – pri *obdati* je tudi poudarjena smernost dejanja – 'narediti okrog česa/koga': *obdati koga/kaj s čim*; podobno še: *obsijati/obsvetiti/obstopiti* ipd.; – *razdati* – 'dati po delih': *razdati revežem denar*; podobno še: *razčleniti/razdeliti/razdreti* ipd.; pri *predati se / podati se / vdati se/razdati se* se jasno izraža prehod med prislovno vrednostjo in zgolj faznostjo – povratnoosebni zaimek *se* blokira spremembo prostorsкости, tako da predponsko obrazilo ohrani samo fazna pomena začetnosti in končnosti: *predati se delu/jedi/žalosti, vdati se prošnji/obupu/alkoholizmu/sovražniku, razdati se družini/za otroke/za plemenite cilje* ipd.

4.1.3 Najpogostejša predponsko-predložna razmerja po glagolskih pomenskih skupinah

Delitev po glagolskih (vezljivostnih) pomenskih skupinah glede na prevladujočo oz. prevladujoče pomenske sestavine pokaže, kako prevladujoča pomenska sestavina oz. prevladujoče pomenske sestavine vplivajo na izbiro predpone oz. predponskega obrazila

¹⁰⁴ Pomenskosckladenjsko vezljivost vseh glagolskih sestavljenk (popolni izpis iz SSKJ) je v primerjavi z vezljivostjo njihovih skladenjskopodstavnih glagolov in z vezljivostjo netvorjenih glagolov obravnavala A. Vidovič Muha v razpravi Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), SR XLI/1, 1993, 161–192. Pri vzorčni obravnavi sestavljenk v tem prispevku so bile pri določanju predponskoobrazilnih vrednosti upoštevane tudi pomenske vrednosti predponskih obrazil po A. Bajcu (1959) in po M. Merše (1995: 286–317).

in predložnega morfema. Po spodnjih skupinah so pogostejše glagolske sestavljenke in druge predložne tvorjenke razvrščene najprej na tiste, ki predponskoobrazilno (samo) poudarjajo pomenske sestavine in s tem ne spreminjajo vezljivosti in zato pričakovano ohranjajo iste predložne morfeme kot njihove brezpredložne ustreznice; isto velja tudi za predložne tvorjenke s predponami s samo fazno ali lastnostno/količinsko vrednotenjsko (predvsem načinovno in merno vrednostjo) ali vidsko vrednostjo – naprej so našteje te, za dvojno taktnico (||) pa še predložne tvorjenke oz. sestavljenke, ki s predponskim obrazilom glagolom dodajajo dodatno pomensko (okoliščinsko oz. prislovno – predvsem prostorsko ali časovno) sestavino in s tem, glede na brezpredponskoobrazilni izhodiščni glagol, omogočajo dodajanje predloga oz. predložnega morfema in hkrati spreminjanje glagolske vezljivosti.

- a) **Specializirani glagoli telesnega in duševnega stanja:** *potrpeti pri, prebivati na/v/pri, prenočevati v/pri, preživetariti skozi, preživeti na/v/pri/skozi, obležati na/za, obleti za, ostati na/v/pri, obstati/obtičati na/v, občepeti ob, pričakati na/v/pri, ugnezditi se v || vživeti se v* ipd.
- b) **Specializirani glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja:** *raztrgati v/na, razklati na, polistati po, poskrbeti za, pogledati za, požvižgavati za, pobliskavati z, poigravati se z, pokoketirati z, pomahati z, poračunati z, pobiti z, povezati v, preplačati za, zafrčkati za, uporabiti za, zadeti v, zajamčiti za, zabrenkati na, zaigrati na, zdivjati za, zglihati za, zgorevati za, zmeniti se za, zakolebati v, razdeliti na, prevzemati iz, prevzeti za, prebosti (skozi), preplačati za, prekvalificirati za/v || postavljati za, pozirati za, pregledati z, pogledati v, poprijemati pri, predelati v, predestinirati za, prepesniti v, prevesiti se v/čez, prepisati, prodreti v, zadelati v, zadolžiti se za/pri/do/čez, zadostiti za, označevati za, zabijati v, zajeti v, zaljubiti se v, zastrmeti se v, zaviti v/na, zboleti za, shajati z/s, razpolagati z, razdvajati od, osredotočiti na, obsipavati z, ozreti se na/po/za, udinjati se za, vkovati v, vmešati v/med, urezati v, pohiteti z, predložiti za* ipd.
- b₁) **Glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa:** *poprijeti za, prestopiti v, prevesiti se v, prihajati v, prehajati v, vzpostaviti na/pri, vpeljati v* ipd.
- b₂) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja:** *pobrskati po, pomesti po/z, potovati po, popotovati po, povzpeti se na/nad, pomočiti v, posaditi v/na, povzdigati v, prenesti/prepeljati koga v/na, zagnati v/na/za/čez, odnesti iz/od/z, pobingljavati z, prignati na/v/k/h, privezati na/v/k/h, podariti za || pobirati po/v, potegniti za* ipd.
- b₃) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti:** *podedovati za/od/po, pocukati za, podariti za, počakati z, poljubimkati z, poprijeti s/za, polegati/polegati/posedati v/na/po, polito po tleh, povasovati pri, omejiti na, ugnezditi se v, vložiti v, uleči se v, presaditi v, prestaviti na/v, priliti k/h/v, prizidati k/h/v || potiskati v, posvetovati se s, pomagati z, pobrati po/iz/z/med, prenesti z/s, prepisovati z/s, prežati v/na, prebiti (skozi) obroč, zagledati se v, zagristi v, zajesti se v, zaostajati za/v, ugrizniti v, razjezditi z, obešati se na, vklapljati se v, vključevati v, dotakniti se (do)* ipd.
- b₄) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti:** *pokriti z, pogladiti z, pokropiti z, pomastiti z, poškopiti z, razvaljati v/na* ipd.

Besedotvorni podstavi *nesti* in *sekati* in njune besedotvorne in pomensko-skladenjske zmožnosti samo še potrjujejo, da prostorsko-časovna vrednost predpon/preponskih obrazil odpira možnost okoliščinskih predložnih razmerij, nasprotno pa metonimični pomenski prenosi v predponskih obrazilih z lastnostnim oz. količinskim ovrednotenjem ne uvajajo predložnih razmerij oz. jih celo ukinjajo: *doprinesti k/h* 'prispevati', *iznesti iz* 'spraviti iz', *izpodnesti/spodnesti* 'odstraniti izpod', *nanesti na* 'spraviti na', *obnesti se* 'izkazati se', *oponesti* 'očitati', *ponesti k/h/proti/po/na/v*, *prenesti na/v/po* 'spraviti na/v/po', *prenesti* 'prestati', *prinesti k/h* 'spraviti k/h', *prizanesti* 'prihraniti, pomagati', *raznesti* 'razširiti', *unesti se* 'umiriti se', *vnesti v* 'spraviti v, vključiti v', *zanesti na/v* 'spraviti v/na', *zanesti se na* 'opirati se na', *znesti v/na* 'spraviti v/na', *znesti se nad* 'spraviti se nad, ujeziti se na'; *nasesti* 'prevarati se', *nasesti na* 'priti na', *obsesti kaj* 'mizo', *obsesti koga* 'človeka', *posesti (se) v/na/k/h*, *presesti (se) v/na/k/h*, *prezasesti kaj* 'dvorano', *prezasesti koga* 'človeka', *prisesti k/h*, *razposesti/razsesti koga po/na*, *sesesti se na*, *usesti se na/v*, *zasesti kaj/koga pri* ipd.

- c) **Specializirani glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja:** *poklicati po*, *povprašati po/za*, *poagitirati za*, *pobezati za*, *poskrbeti za*, *poimenovati z*, *podvomiti o*, *pofilozofirati o*, *zaprositi za*, *poklicati k/v/na*, *zahvaliti se za*, *spregovoriti za/s/v*, *razmišljati o* || *pojmovati za*, *pozabiti na*, *ponašati se z*, *razglasiti za*, *razčistiti z*, *razpravljati o*, *razglabljati o*, *oklicevati (se) za*, *vglabljati se v* ipd.
- č) **Specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe:** *povzpeti se na/v*, *povečati se za/v*, *požlahtnjevati z* || *pojedati se za*, *razpasti na*, *razpadati pri* ipd.
- d) **Specializirani glagoli premikanja:** *povzpeti se na*, *poleteti v*, *podrsovati pri*, *preiti na*, *prejadrati na*, *prejadrati (čez) ocean*, *preletavati po/na/čez*, *prenesti s/z/na*, *ugrezati se v*, *zabresti v*, *zabroditi v*, *zahajati v/k/na*, *zaiti za/v na/k*, *obdirjati okoli stadiona* (nasproti *obdirjati stadion*), *oddaljevati se od*, *odleteti od*, *odriniti od obale*, *uddaljiti se od*, *ugrezati se*, *uhajati iz*, *umakniti se*, *ugrezati se v*, *uteči iz*, *vdirati v*, *vkorakati v*, *vpadati v*, *vpeljati v*, *vskočiti v*, *dopotovati v/do/k/na/med*, *doseliti se*, *priseliti se*, *pribežati k/h/v/na*, *priti k/h/v*, *izplaziti se iz*, *izleteti iz* ipd.

4.1.4 Modifikacijska predponška obrazila čustveno-lastnostnega /o/vrednotenja s pretvorbno vrednostjo skladenjskopodstavnih razvijajočih prislovov načina (lastnosti oz. vrstnosti) in mere (količine oz. stopenjskosti) v pomensko-skladenjski podstavi samozadostno zamejujejo glagolski pomen in zato ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja in tudi ne uvajajo novih predložnih razmerij;¹⁰⁵ tovrstne predponskooobrazilne tvorjenke z neprostorskimi/drugotnimi predponskimi obrazili, zaradi pomenske

¹⁰⁵ Predponška obrazila čustveno-lastnostnega vrednotenja so tudi po česki slovnici (MČ 1 1986: 392) obravnavana kot razvijajoča dopolnila usmerjena navznoter oz. vzvratno v glagolsko dejanje/dogajanje/stanje v smislu, da ga lastnostno, kolikostno in stopenjsko natančneje opredeljujejo in s tem hkrati zožujejo pomenskost korenskega oz. besedotvornopodstavnega pomena.

metonimičnosti predponskih obrazil in navadno z dodanim povratnostnim *se*, ukinjajo vezljivost (Vidovič Muha 1988: 23).¹⁰⁶

Pogostnost uporabe *se*-ja ob glagolih s prenesenim oz. metonimičnim predponskim obrazilom je vezana na izražanje samozadostnosti določenega delovanja oz. obstajanja, tako da zaimenski/zaimkovni morfem *se/si* z različno stopnjo pomenske izpraznjenosti ukinja prehodnost glagolskega dejanja na druge udeležence ali jo z zasedbo udeleženca – prizadeto/prejemnik omejuje oz. oži; visoka stopnja pomenske izpraznjenosti *se* omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *oddaljiti se/si*, *premisлити se/si*, *upati si/se*.¹⁰⁷

Po pogostnosti rabe so tovrstna predponska obrazila oz. predpone: *po-* (*pobrsitati*, *poigrati*, *pokopati*, *pomisliti*, *postati*, *popihati*), *pre-* (*prečistiti*, *precvreti*, *premlatiti*, *prestrašiti*, *preglasovati*, *preboleti*, *pregreti*, *presoliti*, *prebičati*), *za-* (*zagristi se*, *zaklepetati se*, *zasanjati se*, *zakopati se*, *zasedeti se*, *zastrašiti*, *zamastiti*), *iz-/z-/s-* (*skričati se*, *izsesati*, *spokoriti se*, *izsušiti*, *strgati*, *spreobrniti se*), *raz-* (*razpeniti*, *razsušiti*, *razveseliti*, *razgreti*, *razdražiti*, *razmehčati*), *o-* (*očistiti*, *obleleti*, *oživiti*, *omračiti*), *u-/v-* (*ubeliti*, *učistiti*), *do-* (*doreči*, *dopovedati*, *dogovoriti se*).

Pričakovano je najvišja stopnja (predvsem prostorsko-časovne) soodvisnosti med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi je pri glagolih telesnega in duševnega stanja, prav tako pričakovano pa je najmanjša stopnja soodvisnosti med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi pri glagolih s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti.

5 Tovrstne jezikovne težnje v slovenščini

Pri označevanju bolj razširjenega 'samodelovanja' se širijo predponska obrazila *za-*, *z-/s-*, *na-* in *raz-* s prostomorfemskim *se*, npr. *zahoditi se*, *zajesti se*, *zaklepetati se*, *zakoreniniti se*, *zagledati se*, *zahvaliti se*; *zjziti se*, *zjesti se*, *shladiti se*, *spomniti se*; *nahoditi se*, *naplesati se*, *nagovoriti se*, *nagledati se*, *najesti se*; *razhoditi se*, *razjziti se*, *razgovoriti se*, *razgledati se*, *razjziti se* ipd.¹⁰⁸

¹⁰⁶ zajemna vplivanost med pomenskosestavinskostjo glagolov in vezljivostjo je bila že večkrat tudi eksplicitno potrjena, nazadnje z leksikološkega vidika pri Adi Vidovič Muha (2000: 34).

¹⁰⁷ Raba potrjuje, da prostomorfemski *se/si* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen ('povratnost' je stalna sestavina), zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *jesti kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: */raz/veseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se* (*komu*), *zehati se* (*komu*) ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

¹⁰⁸ Na isti jezikovnosistemski pojav oz. na pomenskosestavinsko uskladitev *se*-ja z določenimi predponskimi obrazili, ki so ista kot v slovenščini, opozarja češka slovnica (Mlunice češtiny (MČ) 1986: 396–405).

Povečana glagolska sestavinskost in predložnomorfemskost izpostavi razmerje predponsko obrazilo : predložni morfem – povečuje se raba predložnih glagolskih tvorjenk tipa *naplaviti na površje, nasnemavati zvok na že posneti slikovni material, vrasti se/vraščati se v sistem, ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtiriti koga v dejavnost*.

Pri vedno večji uporabi sestavljenk določena domača predponsko obrazila kot *za-* in *z-/s-* ohranjajo (a) samo faznost (začetnost ali končnost), npr. *zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, druga (b) prehod v novo stanje z novo lastnostjo, npr. *po-* v *polastniniti, poskenirati*, nekatera lahko posredno izražajo (c) družbene spremembe, npr. *pre-*: *predefinirati ukaze, prefarati podružnico, preformulirati prastar red, preinterpretirati izide, prekategorizirati mejne prehode, preorganizirati svet, preparkirati avto, prestrukturirati gospodarstvo, preusposabljeni ljudi* ipd. Močno zastopano je tudi predponsko obrazilo *do-*, ki s svojo (č) 'dokončnostjo' oz. 'ciljnostjo' uvaja absolutno tožilniško vezavo in tako aktualizira družbeni trenutek, npr. *doformulirati vse, dokapitalizirati podjetja, dokvalificirati presežne delavce* ipd. S tem se tipizira tudi prevladujoča vrsta glagolskega dejanja – tako npr. sestavljenke s predponskim obrazilom *po-* navadno izražajo prehod v novo stanje, sestavljenke z obrazilom *pre-* spremembo dejanja in tiste s predponskim obrazilom *do-* dokončnost/ciljnost dejanja.

Drugostopenjske tvorjenke se uporabljajo zaradi še dodatne zožitve prvotne pomenskosti glagola, npr. *prednastaviti digitalni izenačevalnik, prenamestiti programsko opremo, preošteviliti stavbo*.

– Soodvisnost med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi pri glagolih se odraža tako, da predpone oz. predponsko obrazila izražajo prislovno določnost/usmerjenost (t. i. determiniranost in modifikacija), predlogi pa izražajo prislovna razmerja, ki natančneje določajo pomensko- in strukturnoskladenjsko vlogo glagolov v povedih.

– Razvrstitev predpon/predponskih obrazil s pomensko- in skladenjskobesedotvornega vidika rabe posredno izraža tudi višjo ali nižjo stopnjo univerzalnosti posameznega predponskega obrazila oz. njegovo zmožnost združevanja prislovnosti, lastnosti, faznosti in vidskosti.

Glede na to, ali predponsko obrazila oz. predpone s podstavno prostorsko-časovno pretvorbno vrednostjo določeno korensko oz. besedotvornopodstavno sestavino glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) samo poudarijo ali pa b) glagolskim besedotvornopodstavnim sestavinam dodajo novo prostorsko-časovno sestavino, ločujemo predponsko obrazila oz. predpone, ki nastale glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) usmerjajo ali pa b) preusmerjajo in s tem posledično omogočajo tudi nova/dodatna predložna razmerja; medtem ko se predponsko obrazila oz. predpone s čustveno-lastnostno-mernostno modifikacijsko (pomenskopodstavno irelevantno) pretvorbno vrednostjo omejujejo samo na lastnostne/stopenjske spremembe glagolskega dejanja/doganja/

stanja in da s tem samozadostno zamejujejo, tako da posledično ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja, npr. *obnesti se* 'izkazati se', *unesti se* 'umiriti se' (nasproti npr. *oponesti* 'očitati', *ponesti k/h/proti/po/na/v*, *prenesti na/v/po* 'spraviti k/h/proti/na/v/po'); brez dodane prislovne usmerjenosti ostajajo tudi čistovidske oz. samovidske predpone oz. predpomska obrazila, npr. *približati*, *razdeliti*, *ohladiti* – *shladiti*, *boljšati* – *izboljševati/poboljševati* ipd.

– Delitev po glagolskih (vezljivostnih) pomenskih skupinah glede na prevladujočo oz. prevladujoče pomenske sestavine pokaže, kako prevladujoča pomenska sestavina oz. prevladujoče pomenske sestavine vplivajo na izbiro predpone oz. predpomskega obrazila in predložnega morfema. Pričakovano je najvišja stopnja (predvsem prostorsko-časovne) soodvisnosti med predpomsnimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi je pri glagolih telesnega in duševnega stanja, npr. *prebivati na/v/pri*, *prenočevati v/pri*, *preživetariti skozi*, *preživeti na/v/pri/skozi*, *obležati na/za*, pri glagolih premikanja, npr. *povzpeti se na*, *poleteti v*, *podrsovati pri*, *preiti na*, *prejadrati na*, *prejadrati (čez) ocean*, *preletavati po/na/čez*, in pri glagolih s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti, npr. *podedovati za/od/po*, *pocukati za*, *podariti za*, *počakati z*, *poljubimkati z*, *poprijeti s/za*, *polegati/polegati/posedati v/na/po*, *politi po tleh*, *povarovati pri*, *omejiti na* ipd.; prav tako pričakovano pa je najmanjša stopnja soodvisnosti med predpomsnimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi pri glagolih s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti, npr. *pokriti z*, *pogladiti z*, *pokropiti z*, *pomastiti z*, *poškropiti z*, *razvaljati v/na*, in pri glagolih sprememb sploh, npr. *povzpeti se na/v*, *povečati se za/v*, *požlahtnjevati z*, *pojedati se za*, *razpasti na*, in še pri glagolih govorjenja, razumevanja in mišljenja, npr. *poklicati po*, *povprašati po/za*, *poagitirati za*, *pobezati za*, *poskrbeti za*, *poimenovati z*, *podvomiti o*, *pofilozofirati o*, *zaprostiti za*, *poklicati k/v/na*, *zahvaliti se za* ipd.

– Pri dvo- ali večmorfemskih sestavljenih predpomskih obrazilih, nastalih po večstopenski pretvorbi, se pretvorbno prenaša in tudi jasno izraža pomensko-skladenjska podstavna hierarhija med prislovnimi določili/dopolnili in lastnostnimi dopolnili iz stavčnih povedi in besednih zvez v hierarhično razvrstitev predpomskih enomorfemskih obrazil v tvorbeno sestavljenem predpomskem obrazilu višjetvorjene predponskoobrazilne tvorjenke, tako da se od korenkega oz. besedotvornopodstavnega jedra besede navzven, v sestavljeno predpomsko obrazilo, razvrstijo naprej vrstnostna (okoliščinska oz. izprislovna) predpomska obrazila, nato vrednotenjsko-lastnostna, sledijo količinska/stopenjska predpomska obrazila, npr. pre-u- (preubirati (svoja načela), preusmeriti, preurediti), pre-raz- (prerazdeliti, prerazmeščati, prerazporediti), pre-pri- (preprijemati), za-o- (zaobiti, zaobjemati), s-pre- (spregledati, spregovoriti, sprehajati, sprejemati, spreklati se, spreobrniti, spremešati, spremetati); možne so tvorjenke tudi s tremi in celo več pretvorbno nanizanimi predpomsnimi obrazili (v kombinaciji s predponami), npr. *doprerazporediti*, *preporazdeliti*, *sporazgubiti* ipd.

Posebnosti v tvorbeno večstopenskem predpomskem obraziljenju (znak > kaže smer razvoja in rabe): – težišče predponskoobrazilnega pomena se premakne na zadnje skrajnolevo predpomsko obrazilo, npr. *sprevreči* : *prevreči*, *doprinesti* : *prinesti*, *predomisлити se* 'premisлити se' : *domisliti se*, *oprijemati* : *prijemati*, *vpoklicati* : *poklicati*, – zadnje

skrajnolevo predponsko obrazilo ima predvsem vidsko oz. (še) fazno vrednost, npr. *postrgati* : *strgati*, – zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo pomensko prevlada in zato v rabi (postopoma) ukinja obkorenski morfem, npr. *prepogibati* > *pregibati*, *razpodeliti* > *razdeliti*, *predomisliti se* > *premisлити se*, *pripoznati* > *priznati*, *zapričeti* > *začeti*, in obratno, npr. *pridodajati* > *dodajati*, *zaukazati* > *ukazati*, *spremisлити* > *premisлити*, – zamenjuje se zadnje skrajnolevo predponsko obrazilo, npr. *započasniti* > *upočasniti*, *oznevoljiti* > *vznejevoljiti*; vpostavljeno je pomensko-besedotvorno razmerje pomensko sicer enakovrednih glagolov, npr. *razpodeliti* : *razdeliti* : *porazdeliti* ipd.

Leksemski in skladenjski vpliv na vidskost (na primeru slovenščine)

vid, vidskost, akcionsart, morfološki vid, slovarski vid, skladenjski vid
aspect, aspectuality, Aktionsart, grammatical aspect, lexical aspect, syntactic aspect

1 O vidu in vidskosti

Vid je zagotovo eden izmed dokazov, da ravno v razmerju med slovničnim in pomen-
skim gre iskati eno izmed gibalnih sil v jezikovnem razvoju nasploh (Isačenko 1960: 9).

Iz razpoložljive jezikoslovne literature lahko povzamemo, da glagolski vid ni samo
slovnična kategorija (t. i. morfološki vid),¹⁰⁹ ampak je tudi tesno križanje s t. i. leksikal-
nim vidom in s časovnim okvirom; dovršnik ima svoj pomen in nedovršnik svoj – za
dovršnik velja 'totalnost, celostnost, omejenost, rezultat', za nedovršnik 'trajanje, neome-
jenost'; dovršni vid (kot celovitost dejanja) je v nasprotju z nedovršnikom neodvisen od
časa v katerem se odvija (Mønnesland 2006: 146–148).¹¹⁰ V okviru stavčne povedi se
izkaže, da če bi bil vid samo slovnična kategorija, bi bila že sama uporaba morfološkega
dovršnika ali nedovršnika (t. i. glagolska morfološka vidska lastnost) dovolj, vendar pa
je razumevanje v stavčni povedi odvisno od leksikalnega pomena glagola – torej t. i.
leksikalni vid oz. slovarski vid (kot del inherentnega pomenja glagola) je v nadaljevanju
odločilen za skladenjsko določitev pomena (Mønnesland 2006: 152),¹¹¹ kar pa omogoča,
da govorimo tudi o skladenjskem vidu.

V izhodišču je temeljno in bistveno ločevanje čiste (slovnične) vidskosti od na-
činov glagolskega dejanja, karakterjev glagolskega dejanja («характер действия»),
skratka od (razno)vrstnosti glagolskega dejanja.¹¹² Svojevrstno pomensko in morfološko

¹⁰⁹ A. Isačenko (Исаченко 1960a: 136) ima enostavno izhodiščno opredelitev glagolskega vida kot slovnične kategorije, ki z obliko izrazi slovnični pomen, ki pa kvalificira oz. opredeljuje osnovni pomen glagola (v vidskem paru mora ostati pomen nepsremenjen).

¹¹⁰ Po Isačenko (Исаченко 1960a: 130) je opozicija NEDOV/DOV osnovana na lastnosti »pomenskega minimuma«, pomensko zaznamovan je dovršnik, ki označuje proces v svoji celovitosti, DOV – govoreči je zunaj procesa dogajanja, NEDOV – govoreči je v procesu dogajanja. Druge možne smiselne modifikacije glagolskega dejanja so še kratnost, začetnost, rezultativnost ...

¹¹¹ Pomensko so glagoli trenutni (*skočiti*), trajni telični (*graditi*), ponavljalni (*skakati*) ali trajni netelični (*spati*). Dodatni pomeni kot ingresivnost, inhoativnost, končnost, prekinitvenost tradicionalno spadajo v akcionsart (tj. med vrste glagolskega dejanja).

¹¹² O pravi vidski dvojici lahko govorimo samo tedaj, ko imata dovršnik in nedovršnik, ki ju sestavljata identični realni (besedni) pomen in se razlikujeta samo po kategorialni slovnični pomenskosti, torej sinonima, ki ju loči samo kategorialna slovnična pomenskost vida; pri dovršniku je to celovitost in

parnost glede na »karakter glagolskega dejanja«, tj. glede na različna procesa po smeri, načinu, času, označujejo pari tipa *iti–hoditi*. Razmerja *iti–hoditi* torej ločujejo enosmernost in neenosmernost, *priti–prihajati* pa vidskost, iz obeh pa se lahko vzpostavi še eno razmerje \Rightarrow *iti–hoditi* \neq *priti–prihajati*, ki izraža slovnično asimetričnost in pomensko asimetričnost (Isačenko 1960a: 338); »karakter glagolskega dejanja«, ki je eksplicitno izražen v pomenskih enosmernih/neenosmernih parih glagolov premikanja *nesti–nositi*, *iti–hoditi*, *teči–tekati* s slovnično nedovršnostjo, se namreč v smislu pomenskodoločnostnih nasprotij lahko nevtralizira s prefiksacijo, npr. *prinesti–prinašati*, *doteči–dotekati*. Zgornji zgledi kažejo, kako se kategorija /ne/enosmernosti oz. /ne/determiniranosti križa z vidskostjo in tako se potrjuje njun soodnos, še zlasti stopnje dovršnosti z determiniranostjo (Bezljaj 1948: 209); v slovenščini je npr. dovršni sedanjik v vlogi prihodnjika pri determiniranih/enosmernih glagolih premikanja s predponskim obrazilom *po-*: *pojdem*, *poletim*, *popeljem*, npr. v znani narodni pesmi *Jaz pa pojdem na Gorenjsko*. Dovršno dejanje v prihodnosti pa je lahko izraženo tudi z nedovršnim sedanjikom, npr. *Jutri plačam račun*; pri kombinaciji dveh časovnih okvirov, tj. ponavljalnost in pretekli čas, lahko imamo tudi primere kot *Vsak dan je kupoval časopis – Vsak dan je kupil časopis* (prim. Mønnesland 2006: 155–156).

V okviru osnovnega ločevanja **morfološkega vida**, **leksikalnega vida** (slovarski vid), **vrste glagolskega dejanja** (aktionsart, imenovan tudi podvid glagolskega dejanja ali способ глагольного действия, způsob slovesného děje, slovenjen tudi kot »notranji ustroj glagolskega dejanja«, prim. F. Jakopin, 1966) in **skladenjskega vida** se nam uporaba glagolskega vida potrjuje kot kompleksna interakcija slovnice in pomena – tj. vid kot slovnična kategorija je v tesni povezavi s skladnjo in s celotno govorno situacijo.

2 Vid in čas

Uporaba oz. samo funkcioniranje vida je odvisno od t. i. časovnega načrta in izbranega vidskega konteksta v konkretnem besedilu – torej časovni načrt s funkcionalnega vidika, glede na izbrani kontekst, izraža vpliv izbranega besedilnega časa na uporabo vida.

Ker se je vid razvijal vzporedno z razpadanjem starega časovnega sistema, je lahko obdržal veliko lastnosti izginulih časov – vid kot kategorija je maksimalno morfološko in pomensko posplošil razmerja med glagolskimi časi in leksikalnim pomenom določenega glagola,¹¹³ in v nadaljevanju tudi razmerja med glagolom in besedilom nasploh.

zaključenost glagolskega dogajanja, pri nedovršniku pa ta zaznamovanost manjka, ni izražena. Če obstaja pomenska razlika, ki ni pogojena samo s pomenom slovnične kategorialnosti, glagoli ne tvorijo vidskih dvojic (A. Schellander 1984). Sicer pa za začetnika moderne aspektologije na Slovenskem veljata Jernej Kopitar in Fran Miklošič.

¹¹³ Raziskovanje aspektualnosti, tj. glagolskega vida in vrstnosti, v slovenščini dokazuje, da je bil vid v obdobju nastanka in začetnega normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika uveljavljena in sistemsko dokaj trdna slovnična kategorija (Merše 2006: 159).

Temporalnost (časovnost) in aspektualnost (vidskost) sta funkcijsko-pomenski kategoriji – prva obsega različna jezikovna sredstva za izražanje časa (poleg glagolskih oblik so tudi prislovne besede, zgradba nekaterih tipov povedi ipd.), druga vključuje dve bistveni komponenti, in sicer vid kot slovnično lastnost/jedro z natančno komponento in način glagolskega dejanja v okvirih drugih kategorialnih in leksikalnih razlik med glagoli; jedro temporalnosti pa je glagolski čas, jedro aspektualnosti pa je glagolski vid (prim. Бондарко 1971).¹¹⁴

Poleg časovne kategorije glagola obstaja tudi kategorija časa v povedi, slednja lahko vključuje različne časovne oblike glagola – v večini besedil je najnavadnejše časovno zaporedje: sedanjik, preteklik, prihodnjik. Pri »fizičnem« pristopu (tj. bivanjsko-spoznavanjski vidik) sedanjiška oblika glagola ne izraža trajanja, ampak samo razmerje s trenutkom govorjenja, pri slovničnem pristopu pa sedanjiška oblika glagola izraža trajanje, na katerega se nanaša tudi trenutno govorjenje (Потаенко 1984: 45). Pogosto je nesovpadanje časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi, sicer pa se t. i. »časovni načrt« (Потаенко 1984: 47, 50) vedno uresničuje z leksemi. Ni namreč odveč večkrat poudariti, da je slovnični potencial vsakega leksema, npr. vid katerega koli glagola, pogojevan z leksemskim pomenjem in njegovimi delovalnimi lastnostmi kot so zmožnost prefiksacije in njen soobstoj z različnimi aspektno-časovnimi okoliščinami (Храковский, 2007: 77).

In ne glede na razlike med slovanskimi jeziki je stopnja slovničnosti nasprotja DOV–NEDOV zelo visoka. Visoka stopnja slovničnosti vidskega nasprotja omogoča tudi višjo stopnjo nevtralnosti rabe dovršnosti oz. nedovršnosti, ne glede na pomenskost besedila. Dovršni vid (kot celovitost dejanja) je neodvisen od časa v katerem se odvija, nedovršni vid pa je zaradi svoje nedokončnosti in trajanja umeščen v čas (Mønnesland 2006: 146–148). Sicer pa se dovršniki glede na vrsto tvorbe dovršnosti (eni tvorijo čistovidske pare, drugi ne) in odvisno od različnega tipa dovršnosti lahko vključujejo samo v en čas, drugi dovršniki pa v več časov (Аркадьев, 2008: 30, 31), nedovršniki povsem pomensko neodvisno omogočajo tvorbo analitičnih oblik prihodnjika in so sposobni zveze s faznimi glagoli.¹¹⁵

Tudi v slovenščini je bilo opozorjeno na primere t. i. vidske tekmovalnosti, vezane na časovni ustroj v povedi, npr. s povedmi tipa *Sem že večerjal – Sem že povečerjal*, *Vedno smo k obstoječemu doprinesli tudi nekaj novega – Vedno smo k obstoječemu doprinašali tudi nekaj novega* ipd. (Merše 2006: 167). Na možno različno vedenje nedovršnika v pretekliku in prihodnjiku je opozorjeno s primeri *Temperatura se je dvigovala* 'višala, padala in spet višala', *Temperatura se bo dvigovala* 'vedno samo navzgor, brez nihanja' (Падучева 2007: 71); nedovršnik v prihodnjiku samo potrjuje tudi pomembno vlogo opazovalca,¹¹⁶ z izhodiščem v sedanjosti, in

¹¹⁴ Z vidika stalnih primerjav vida in časa, tudi med slovanskimi jeziki, je treba navesti stališče F. Bezlaja (1948: 209), da je neosnovano spravljati v slovanskih jezikih aspekt v zvezo s temporalnim sistemom, ker ima vsak glagolski par svojo popolno konjugacijo.

¹¹⁵ Več o tem iz izhodišča ruskega jezika П. М. Аркадьев (2008: 32).

¹¹⁶ V italijansko-slovenski kontrastivni študiji T. Miklič (2007: 100) potrjuje, da je vid oz. videnje opazovalca v slovenščini usmerjeno na trajanje oz. vztrajanje v določenem stanju (tj. nedovršnost)

hkrati bližino časa opazovalca s časom teme. Sedanjiška stanjskost se lahko izrazi tudi s preteklim dovršnikom, npr. *Stric se je že vrnil iz Ljubljane* (Toporišič 1982: 256), dovršeno dejanje pa lahko tudi preteklim nedovršnikom, npr. *Me je kdo klical danes?* (Toporišič 2000: 350).¹¹⁷

3 Med enovidskostjo in dvovidskostjo

Slovanski jeziki nimajo čistovidskih predponskih obrazil. Čistovidski dovršnik s predponskim obrazilom se lahko določa samo glede na določeni konkretni pomen netvorjenega glagola, zato v primerih kot *pisati – napisati, kuhati – skuhati, zidati – pozidati* ni možno govoriti o čistem slovničnem pomenu predponskih obrazil. Samo po glagolski slovnični lastnosti dovršnosti/nedovršnosti člena vidskega para se npr. ločita *oddati/oddajati*. Na čistovidske pare v slovenščini po mnenju dosedanjih raziskav lahko naletimo samo med dovršnimi sestavljenkami in njihovimi drugotnimi nedovršniki.¹¹⁸

O vidski parnosti je nekaj splošnejših tez, ki se potrjujejo tudi v slovenščini: a) določanje vidske parnosti še vedno ostaja delno odvisno od jezikovnega čuta, b) vidska parnost še zdaleč ni mogoča pri vsakem glagolu, c) v vidskem paru imamo še vedno možnost absolutne sinonimije.¹¹⁹

Število enovidskih glagolov je večje kot se navadno misli – to so npr. glagoli *biti, brati, mazati, rezati, pisati, trgati* ipd. Vendar ne glede na to in kljub temu, da je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom (navadno) pomenski premik, je kategorija vida v smislu dov/nedov dosledno slovnično speljana. Zato pa se glagoli lahko delijo glede na (splošno)pomensko zmožnost oz. nezmožnost predponskoobraziljenja v smislu ohranjanja linearnosti dejanja (»lineárni děj«), npr. *pomoči, oditi, zarjoveti*, in na tiste z predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineárni děj«),¹²⁰ ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *kuhati, pisati, delati, molčati*. Tu je treba opozoriti tudi na enovidskost mnogih t. i. samonedovršnikov (imperfektiv tantum) tipa *molčati, ležati, spat, ribariti, biti, rezati, žalostiti se* ipd.; to so navadno glagoli, ki nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli

ali na trenutno fazo prehoda v novo stanje (dovršnost) – to je ciljno gledanje tipa »kam« nasproti izhodiščnemu romanskemu gledanju tipa »od kod«, kjer je bistvena količina zajetega v vidu oz. videnju.

¹¹⁷ P. Adamec (Премысл Адамец 1978: 9) v zvezi z upovedovalnimi določitvami oz. modifikatorji piše o specifikatorjih vida, faznosti in časa.

¹¹⁸ По R. Nicolovi (Руселина Ницолова 2007: 92) se bolgarščina od drugih slovanskih jezikov loči po visoki stopnji gramatikalizacije pri imperfektizaciji – tj. iz vsakega dovršnega glagola se lahko tvori nedovršnik. Obstajajo glagoli z desemantiziranimi praznimi predponskimi obrazili. Vedno je za vid odločujoče zadnje vidsko obrazilo; prvotni nedovršnik se uporablja v dejanskem sedanjiku, drugotni nedovršnik pa zaradi predponskih obrazil v mnogokratnem sedanjiku ali v zgodovinskem sedanjiku.

¹¹⁹ Te ugotovitve so na različnih mestih ponovljene pri Isačenkju (A. B. Исаченко 1960a: 159, 168, 172).

¹²⁰ O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih pragov (Авилова, 1976).

Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) lahko obravnavamo samo glagole z naklonskim skladenjskim pomenom, npr. *morati*, *moči*, *utegniti*, potem še *službovati*, *delovati*, *pogojevati* (nasproti dvovidskim *darovati*, *dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva *biti* in *imeti*.¹²¹ Absolutno dovršni ali samodovršni pa so glagoli *črhiniti*, *deti*, *okrevati*, *planiti*, *šiniti* ipd. (Ramovš 1952: 126), ki s svojo (sinhrono) netvorjenostjo samo še potrjujejo tesno povezavo med vidskostjo in pomenom.¹²²

3.1 Obsežnost glagolskih tvorjenk na *-irati*

Ravno pri glagolih oz. glagolskih tvorjenkah¹²³ na *-irati*, ki so nagnjeni k vidski nevtralizaciji, se pri konkretnem glagolskem pomenu jasneje kot sicer izrazi leksikalni in skladenjski vpliv na določitev vida. V slovenščini so to pretežno novotvorjeni glagoli s prevzetimi samostalniki v skladenjski in besedotvorni podstavi, prevzeti samostalniki pa si poglagolitivijo pridobijo večje skladenjske in besedilne zmožnosti.

Dvovidskost pri glagolih dopušča določeni leksemski pomen, ki lahko izraža procesualnost, glede na skladenjski pomen pa tudi rezultativnost procesualnosti.

3.1.1 Primeri iz zbrane novejšje leksike, ki še ni mogla biti upoštevana v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), potrjujejo, kako uporaba konkretnega pomena vpliva na uporabo nedovršne ali dovršne oblike glagola, in ni naključje, da prevladujejo glagoli na *-irati*, ki glede na tip pogosteje rabljene samostalniške leksike (ki je večinsko prevzeta) in glede na širše vidске zmožnosti dajejo kar najoptimalnejše možnosti poglagoljevanja. Navsezadnje tudi o možni čistovidskosti dovršnika, s katero koli pripono in navadno s priponskim obrazilom, lahko odloča samo določeni konkretni pomen netvorjenega

¹²¹ А. В. Исаченко (1960a: 174–175) ima posebej omenjane samonedovršniške glagole (imperfectiva tantum) tipa neparnih imeti, biti ...

¹²² Slovenska slovnica J. Toporišiča (2000: 348, 350) v zvezi z vidom in vidskostjo navaja tele primere: dvovidski, ne na *-irati*, so: *rodim*, *ubogam*, *teknem*, *darujem*, *žrtvujem*, *hasnem*, *okrevam*, *telefoniram* ipd.; nepredponskih dovršnih je malo: *blagoslovim*, *dejem*, *dobim*, *javim*, *jenjam*, *končam*, *kupim*, *ležem*, *lotim se*, *neham*, *padem*, *pičim*, *plačam*, *posodim*, *ranim*, *rečem*, *rešim*, *sedem*, *sežem*, *skočim*, *snamem*, *spremim*, *srečam*, *stopim*, *storim*, *trčim*, *treščim*, *udarim*, *velim*, *vržem*, *vzajem*, *zmagam*; samonedovršni glagoli (imperfektiva tantum): naklonski glagoli: *morati*, *smeti*, *moči*; glagoli stanja: *sedeti*, *ležati*, *stati*, *imeti*; glagoli enovitega dejanja: *delati*, *iti*, *čakati*, *svetiti*, *ljubiti*, *plesti*, *gnati*, *brati*; glagoli navade: *hojevati*, *videvati se*; samodovršni (perfektiva tantum) so trenutni glagoli, npr. *jekniti*, *počiti*, *pokniti*; posebni tip je *zaslišati* (nasproti *zaslišati* : *zasliševati*).

¹²³ V primeru glagolskih tvorjenk: med glagolskimi predponskimi obrazili in glagolskimi priponami gre za pomemben razloček – ker je vloga predponskih obrazil vedno besedotvorna, pomeni, da je tudi tako izražana dovršnost vedno vezana samo na (glagolske) tvorjenke (Vidovič Muha 1993: 163). Vloga predponskih obrazil je slovničnokategorialna – vidska in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja (F. Miklošič uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje, kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom, A. Schellander pa umešča vrste glagolskih dejanj na raven besedne pomenskosti (Vidovič Muha 1993: 162).

glagola; možna homonimija pa se razbija z razločevalno rabo, npr. *kadrirati film* nasproti *kadrirati/kadrovati* (redkeje: *kadrirati*) *nove ljudi* ipd.

Izpeljanke na *-irati* se vedno pogosteje tudi predponskoobrazilijo. Načelno prednostni nedovršni pomen se prepozna po tem, da omogoča ali že kar zahteva predponsko obrazilo, npr. *sfabricirati*, *sfrizirati*, *prediskutirati*, *zabetonirati*, *preanalizirati*, *zbombardirati* ipd. (Korošec 1972: 205), ki s tem najpogosteje uvaja tudi določeno vrsto glagolskega dejanja ali t. i. akcionsart, kar pa poudarja leksemski in skladenjski vpliv, slednji poudarja zlasti t. i. časovni okvir oz. ustroj stavčne povedi.

Primeri novejših glagolskih tvorjenk na *-i(zi)rati*, ki niso v SSKJ:

Zaradi zadostne koncentracije raztopljenega kisika, vode ni potrebno aerirati 'ozračiti', **Akcentirali** so glavne ugotovitve, Vdrli so v Evropo in **akulturirali** dotedanje prebivalce, Spoznati moramo preprost proces, ki **alkalizira** 'razkisli' naše telo, Zagotovljeno mora biti, da procesi morajo zahtevati in **alocirati** vse vire, Na lokalni ravni so oblikovali amandmaje k besedilu, tako da bodo praktično spoznali, kako **amandmirati** predloge in jih obrazložiti, Politično temo so **bulvalizirali**, Če bi res rad pregledal vse v nulo, bi moral vse razdirati in **čekirati**, Starega psa so **čipirali** zastonj, Okoljska vprašanja ni potrebno še dodatno **etnizirati**, Ceneje bo ujeti ptico in potem fotko primerno kadrirati nasproti Ne bo mogel več **kadrirati/kadrovati** svojih ljudi v gospodarstvo, Človeštvo se je začelo kibernetizirati in se je **virtualiziralo** v docela predrugačenih razmerah skupnosti, Oscenaril, posnel, zmontiral, ozvočil in produkcijsko zapakiral je film, Podtalnica najprej **ozonira** v bazenih za ozonizacijo, nakar teče prek peščenih filtrov in prek filtrov z aktivnim ogljem, Blago je potrebno **paletizirati**, Mesto so **plinificirali** in toplificirali.

Predponsko prevzeto obrazilo *de-* v pomenu 'ukinjanja' Z tem korakom se da vaš Facebook račun deaktivirati, Mislim, da našega zgodovinopisja ni potrebno debalkanizirati; podobno še: defeminizirati, deinstitucionalizirati, dekofeinizirati ipd.; s pomenom 'ukinjanja' tudi obrazilo *raz-*: Cvetačo pred termično obdelavo razcvetkamo, Razdržaviti so gledališča, Videokasete so **razhroščili**, Moramo razkisati celo telo; predponsko obrazilo *do-* 'doseganje določene meje': *doizobraziti (se)*, *dokapitalizirati*, *dokisati*, *donegovati*, *dooblikovati*; predpona *v-* kot del izpredložne izpeljave v glagolih tipa *ubesediti*, *udenariti*, *ufilmiti*, *ugledališčiti*, *uslovariti*, *utvariti*; predponski obrazili *za-* in *z-/s-* s faznim pomenom 'začetnosti ali končnosti': *zanimirati*, *zablefirati*, *zadebatirati se*, *zatravljati se*, *zazeleniti*, *zazipati*, *sformatirati*, *zlobirati*, *zrelaksirati*.

3.1.2 Nenovi glagolski leksemi na *-irati* (npr. v SSKJ), izbrani po pomenskih (vezljivostnih) skupinah, navadno kažejo, primerjalno z drugimi glagoli, novejšo (drugotno) glagolsko tvorbo, npr. Abonirati / Naročiti se na hrano / v gledališču ('vnaprej plačati abonma'), Adresirati /Nasloviti pismo, Aklimatizirati /Prilagoditi sobne rastline, Alarmirati/Obvestiti gasilce, bandažirati/obvezati roko, barbarizirati družbo, V kavarni so biljardirali in kvartali, botanizirati v gozdu ('iti se botaniko'), centralizirati upravo,

ekranizirati novelo, elektrificirati vas, etiketirati blago, parfimirati obleko/obleke, parketirati in tapecirati sobo, vitaminizirati hrano ('dodajati vitamine') ...

3.2 Naraščajoča dvovidskost

Dvovidskost je samo slovnična opredelitev, ker se sicer vsak glagol v konkretnem skladenjskem pomenu uporablja ali dovršno ali nedovršno. Neprevzeti priponi *-a-* in *-ova-* pa sta še dodatni dokaz, da na možno dvovidskost vpliva zlasti pomenska zmožnost konkretnega glagola, da lahko izrazno združuje več vrst glagolskega dejanja.

Z dvovidskostjo se ne izraža samo slovnična ekonomičnost jezika, ampak se s tem izraža tudi višja stopnja splošnosti k pristopu obravnave glagolskega dejanja. Lahko torej naraščajočo oz. sorazmerno pogosto dvovidskost povezujemo tudi s postopno manj osebnim ali posplošenim pristopom? – Lahko, če upoštevamo tezo, da glagolski vid lahko razumemo tudi kot tisti pomen glagola, ki izraža naše subjektivno razumevanje z glagolom povedanega dejanja ali stanja, tj. pomen, ki izraža, ali imamo v mislih dejanje (stanje) v njegovem poteku, nastopu ali dovršitvi (F. Ramovš 1952: 124).

– **Dvovidski glagoli, ne na *-irati*, še dodatno in z vidika slovenščine še bolj jasno potrjujejo, kako je prvotnost nedovršenosti ali dovršenosti odvisna od pomena** (navedeni glagoli so izbrani iz elektronske različice SSKJ z iskalnim pogojem **ati/iti*, nedov. in dov. / dov in nedov (1329):

Spodnji primeri potrjujejo, da je dvovidskost vezana zlasti na glagole, ki hkrati izražajo procesualnost in tudi že rezultat procesualnosti, npr. *birmati*, *kaznovati*, *križati*, in na glagole, ki lahko združujejo enkratnost in večkratnost dejanja/dogajanja, npr. *eksati*, *jurišati*, *maščevati* ipd.; k vidski izbiri oz. razločevalnosti v konkretni povedi pa prispeva tudi raba določenega časa.

Primerjalno z drugimi slovanskimi jeziki naj bi bil v slovenščini dovršni pomen prednostni (in tudi pri enovidskih glagolih pogostejši), vendar gradivo tega eksplicitno ne potrjuje: *vatirati* (plašč): 'podložiti z vato': Vatirala je zimski plašč, *birmati* (ga): 'podeliti birmo': Birmal ga je pomožni škof, *čestitati* komu: 'izraziti čast komu': Čestital mu je za diplomo, *darovati* komu: 'oddati dar': Daroval je za poplavljenca, *dedovati*: 'prevzeti od dedov': Dedoval je po stricu, *točkovati*: 'izražati/ocenjevati s točkami', *žigosati*: 'opremljati z žigom', *grešiti*: 'kršiti zapovedi, pravila', *jagnjetiti/jagniti*: 'roditi, povreči jagnje', *verjeti*: 'biti prepričan', *videti*: 'z vidom zaznavati', *zaleči*: 'imeti dovolj dober, zaželen učinek', *dopasti se*: 'biti všeč, ugajati' ipd.

Tu se na slovenskem gradivu potrjuje, kako sta vid in vidskost odvisna od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika. To, da vid v izhodišču ostaja ujet v pomenju konkretnega glagola in v okviru njegovih strukturalno- in pomenskoscladenjskih zmožnosti, postavlja vid za bistveno jezikovnosistemsko

karakteristiko vsakega jezika. Specifičnost vidskosti v smislu njene vezanosti na posamezni jezikovni sistem potrjujejo dosedanje kontrastivne študije, ki hkrati omogočajo tudi poudarjanje nekaterih splošnejših vsejezikovnih vidskih potez – ena bistvenejših je zagotovo ta, da se znotraj vsakega jezikovnega sistema ločuje slovnična (morfološka), leksikalna in skladenjska vidskost, v besedilu pa ne moremo mimo razmerja vid – čas – naklon. Težišče (tudi nadaljnjih) razprav ostaja v presojanju razmerja med vidskostjo in časovnostjo znotraj posameznega jezika in med jeziki.

Ekspresivnost kot besedotvorna prvina (na primerih slovenskih glagolov)

glagoli, ekspresivnost, tvorjenke, besedotvorje, pomenotvorje
verbs, expressiveness, compounds, word formation, semantic change

1 O ekspresivnosti

Ekspresivnost v jeziku je splošno znana in splošno veljavna ocena, izhajajoča iz lastnosti oz. vsebine poimenovane predmetnosti oz. pojavnosti – pri oznaki *ekspr(esivno)* je na prvem mestu poimenovanje vsebine oz. lastnosti obravnavane predmetnosti oz. pojavnosti in šele na drugem mestu je odnos do te predmetnosti ali pojavnosti, *ekspr(esivno)* torej v celoti pokriva t. i. inherentno ekspresivnost oz. konotativnost.¹²⁴ Za konotativni pomen pa velja, da spoznavni subjekt (človek) po lastni presoji modificira spoznavni objekt.

Ekspresivnost v vsakem primeru izraža osebno čustveno poimenovanje, vendar s splošno določljivimi čustvi, ki so tudi slovarsko zajeta v oznake kot *slabš(alno)*, *ljubk(ovalno)*, *iron(ično)* idr.; bistveni merili znotraj leksikalne ekspresivnosti (ki vrednoti in intenzivira) sta še časovnost in knjižnost oz. pogovornost besedja¹²⁵

V tej obravnavi je ekspresivnost omejena na besedotvorje in pomenotvorje slovenskih glagolov, torej označena z besedotvornim in pomenskim odklonom od nevtralne glagolske oblike.¹²⁶ Obravnavane so zlasti glagolske modifikacijske izpeljanke, torej bo

¹²⁴ Teorijo ekspresivnosti J. Zime (1961) je pri nas predstavila A. Vidovič Muha (1971/72, 1972). J. Zima (1961) je uvedel izraza inherentna ekspresivnost (tj. ekspresivnost v besednem pomenu) in adherentna ekspresivnost (tj. iz besedila pridobljena ekspresivnost).

¹²⁵ Zaznamovano izražanje vsebine je v slovarjih označeno z opredeljenimi kvalifikatorji. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je ekspresivnost označena z ekspresivnimi (*ekspr(esivno)*, *evfem(ično)*, *iron(ično)*, *ljubk(ovalno)*, *slabš(alno)*, *šalj(ivo)*, *vulg(arno)*) in časovno-frekvenčnimi kvalifikatorji (*raba narašča*, *raba peša*, *star(insko)*, *zastar(elo)*); na kombinacijo ekspresije s knjižno označenimi besedami (knjiž., *ekspr.*) in pogovorno označenimi besedami (*pog.*, *ekspr.*) opozarja A. Vidovič Muha (1971/72)

¹²⁶ Pri besedotvornem in slovarskem pomenu gre za hierarhično urejen zbir pomenskih lastnosti, katerih vsebina je pri besedotvornem pomenu predvidena (določena) s pretvorbenim razmerjem med skladijsko podstavo in morfološkim sestavom tvorjenke, pri slovarskem pomenu pa z njihovo razločevalnostjo glede na poimenovano predmetnost. Zaznamovano izražanje vsebine je v slovarjih označeno z opredeljenimi kvalifikatorji.

večji del obravnave omejen na razvrstitve modifikacijskega obrazila desno od besedotvorne podstave tipa *zvončkljati*, *davkovati*, *kuhariti*, *telefonariti* ipd.; zaznamovana pa je povečana raba tudi navadnih izsamostalniških glagolskih izpeljank z ekspresivnimi samostalnikiv skladijski podstavi, npr. *fotkati*, *koketkati*, *martinčkati se*, *šminkirati*, *paničariti*, *pipniti* ipd., ki so sicer tipične za pogovorno slovenščino, vendar so kot stilistične prvine tudi del pisane slovenščine. Kar nekaj je tvorjenk iz predložne zveze tipa *ufilmiti*, *udružbiti*, *vprogramirati* ipd. Po obsegu in razširjenosti so pričakovano najpogostejše ekspresivno tvorjeni glagoli, ki izražajo stanje, pojave in dejanja povezana s človekom, saj je prav čustvo osnovni pogoj ekspresije.¹²⁷ Glagolske zloženke, ki so z vidika ekspresivnosti zanimiv besedotvorni tip, so bistveno redkejše, medtem ko so glagolske sestavljenke zaradi širokih in razširjenih predponskoobrazilnih zmožnosti med vsemi glagolskimi tvorjenkami v občutni nadvladi.¹²⁸ Za modifikacijske izpeljanke je značilno, da je razvrstitev modifikacijskega obrazila priponska, in sicer pred obrazilo glagolske oblike, tako glagolska pripona poleg vidske prevzame tudi besedotvorno vrednost, npr. *korak|c|ati*; *dvig|ova|ti*. Modifikacijska glagolska pripona je tako pogosto dvofunkcijska – izraža vid in besedotvorni pomen,¹²⁹ npr. modifikacijska izpeljava *pregledovati* ← [*večkrat*] *pregledati* ali navadna izpeljava (In), npr. *pregledovati* ← [*delati*] *pregled*, *del|ova|ti* ← [*navadno*] *delati* – v teh primerih je lahko ekspresivnost spremna/adherentna konotativna prvina; medtem ko v primeru *telefonariti* ← [*večkrat*, *pogosto*] *telefonirati* lahko govorimo o inherentni konotativni ekspresivnosti, ki je posledica besedotvorja in pomenotvorja. Tako npr. pri *čevljariti* ← [*biti/delovati kot*] *čevljar* lahko govorimo o spremni konotativni ekspresiji, pridobljeni v sobesedilu, medtem ko pri *kuhariti* ali *mesariti* o inherentni konotativni ekspresiji.¹³⁰ Glagolska pripona ima modifikacijsko obrazilno vrednost, ko izraža ponavljajnost in hkrati s tem tudi povečano intenzivnost glagolskega dejanja s prislovom kratnosti *večkrat* v skladijski podstavi. Samo pomenske, ne pa tudi vidske spremembe, se pojavljajo v primerih, ko je razvijajoča oz. določujoča sestavina podstave kolikostni prislov ali prislov, ki izraža količino

¹²⁷ To se potrjuje M. Zorman (1996: 142–144), ki slovenske ekspresivne glagole razvršča v pet skupin (glagoli oddajanja glasov, glagoli premikanja, glagoli delovanja, glagoli nenavadnega videza in glagoli nenavadnih načinov obnašanja), ki jim je skupen intenzivni/iterativni pomen, pogosto v povezavi z deminutivnim in pejorativnim pomenom.

¹²⁸ Zaradi svoje razširjenosti in besedotvorne vitalnosti so bile že dosedaj v slovenskem besedotvorju izčrpno obravnavane, npr. v razpravi A. Vidovič Muha (1993).

¹²⁹ O tem A. Vidovič Muha (1988). Besedotvorni pomen ima vsaka tvorjenka, če razumemo besedotvorni pomen kot pomen obrazila oz. obrazilnih morfemov (besedotvorni pomen v širšem smislu lahko določimo vsaki tvorjenki). V vseh primerih obrazilnih morfemov lahko govorimo o t. i. kategorialnosti oz. o kategorialnem besedotvornem pomenu, kar pomeni, da so obrazilni morfemi pomensko vezani na večjo skupino, množico določenih tvorjenk, ko se v pripono ali priponsko obrazilo določene skupine tvorjenk pretvarja predvidljivi del skladijske podstave – tipične so samostalniške tvorjenke, vezane na besedotvorne vrste tipa navadnih izpeljank, tvorjenk iz predložne zveze in medponsko-priponskih zložen.

¹³⁰ O prvotni in drugotni konotativnosti je več napisanega v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju A. Vidovič Muha (2000: 98–110), ista avtorica pa je konotativno ekspresivnost v okviru slovenske besedotvorne morfematike predstavila že prej v posameznih razpravah (1986, 1995).

oz. mero ali intenzivnost in pozitivno ali negativno vrednotenje glagolskega dejanja: intenzivnost: malo, nekoliko: *brcljati* ← [*nekoliko*] *brcati*, podobno še *bodickati*, *čohljati*, *curljati*, *kašljockati*, *kotalikati*, *pijuckati*, *zvončljati*; pozitivno vrednotenje izraža naklonjenost: *čičkati*, *dremuckati*, *hlipkati*, *korakcati*, *skakljati*, *smejčkati*, *svetlikati se*; negativno vrednotenje izraža nenaklonjenost: *besedičiti/govoričiti/jezičiti/jezikariti*, *dirjihati*, *dremavhati*, *hvalisati*, *kuhariti*, *ljubezničiti*, *lomastiti*, *strankariti*, *širokokorititi se* ipd.

2 Ekspresivnost v slovenskem glagolu

Z vzpostavljenim razmerjem med skladnjo in besedotvorjem se omogoča prepoznati prvinski pomen morfemov v smislu nabora obrazil. Nabor obrazil pa izraža obseg in širino besedotvornih zmožnosti v slovenščini in besedotvorne zmožnosti slovenskega glagola so bistvene tudi za zaznamovano ekspresivno izražanje. Sicer pa načelno velja, da je intenzivnost in ekspresivnost določenega obrazila v obratnem sorazmerju s pogostnostjo njenega pojavljanja – ekspresivnost se z zviševanjem rabe zmanjšuje.

Po že izdelani tipologiji jezikovnosistemske besedotvorne stilistike pri nas (Vidovič Muha 1986, 1988, 1995) je možno slovenske glagole glede na ekspresivno besedotvornost ločevati na:¹³¹

2.1 Stilno zaznamovanost glagolske tvorjenke povzroča izbira motivirajoče besede, poleg glagola, navadno samostalnika ali pridevnika. Pri glagolih kot modifikacijskih izpeljankah je izražena stilistična prvina v skladenjski podstavi kolikostni prislov ali prislov intenzivnosti, pozitivnega ali negativnega vrednotenja, ki izraža čustveno zaznamovanost: pozitivno > *spančkati*, *skakljati*, negativno > *klicariti*, *jezikariti*, *lenariti* ipd.

2.1.1 Z vidika časovnosti ločujemo starinsko besedje,¹³² npr. *bledevati* 'bledeti', *dolgočasovati* 'dolgočasiti', *frfetati* 'frfotati', *hiševati* 'gospodariti', *hodevati/hojevati* 'hoditi', *samovati* 'samevati', *sejmovati* 'sejmariti', *telokretati* 'telovaditi', *žegnovati* 'žegnati', *žlahtovati* 'žlahtati se', od t. i. neologizmov, med katerimi je kar nekaj zloženek, npr. *biovrtnariti*, *evrobirokratiti*, *mikropeskati*, *psihologizirati*, *termofiksirati*, *topografirati*, *videoprojicirati* ipd.

2.1.2 Ekspresija se samoumevno veže na knjižno ali pogovorno plast jezika, kar samo še poudari specifično ene in druge leksike: a) knjižno *dekanovati*, *direktorovati*, *gostobesediti*, *ljubkovati*, *prizemljiti*, *problematizirati*, *procesirati*, *protistavljati*, *vitalizirati*

¹³¹ Obravnavani glagoli so vzeti iz digitaliziranih zbirk Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Spletna stran <http://bos.zrc-sazu.si>.

¹³² V uvodnem delu Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) so opredelitve kvalifikatorjev: **star(insko)**. § 154 Beseda, pomen ali zveza, ki je bila nekoč (v kaki funkciji) splošno rabljena; danes ima arhaično patino (ajd, akoravno) in **zastar(elo)**. § 155 Nekoč rabljena beseda, pomen ali zveza; danes je v knjižnem jeziku mrtva (blagajnica, diviti se).

nasproti b) pogovornemu *dilati, dilcati, lapati, lupčkati, odstresirati (se), televizirati se, tračariti, užitkariti, zasekirati se*.¹³³

2.2 Pogosto je odločilno, katera besedna vrsta je motivirajoča in besedotvornopodstavna pri tvorbi (novega) glagola; govorimo lahko samo o delni sinonimiji in vedno sta besedotvorje in pomenotvorje oz. pomenskost tvorjenke soodvisna.¹³⁴

2.2.1 V razmerju netvorjenka : tvorjenka je tvorjenka morfemsko bolj obremenjena in zato morfemsko bolj zaznamovana – ekspresivnost se navadno povezuje še s socialno-fukcijsko ali časovno oznako: *hiteti : brzoročiti, hvaliti se : širokoustiti se/čeljustiti se/gobezdati, hinaviti : hinavčiti (star.), kleti : bogokletiti, klicati : klicariti, krasti : žepariti, umirati : agonizirati, zabavati : dobrovoljiti*.

2.2.2 Razmerje zloženka : navadna izpeljanka je navadno tudi časovno označeno: *bistroumiti : pametovati : modrovati, dlakocepiti : členiti (ekspr.: kupčkati, predalčkati), dolgoveziti/dolgotveziti : nakladati, dvo-/troklikati : klikati, črnoboržjaniti : preprodajati, hribolaziti : planinariti, ranoceliti : zdraviti, samocenzurirati se : omejevati se, stihoklepiti : pesnikariti, svetohliniti : hinaviti (star.), tihotapiti : prekupčevati, trdoglaviti : vztrajati, zoperstaviti : nasprotovati, zrakoploviti : leteti, zvitorepiti : zvijačiti*.

2.2.3 Pri razmerju zloženka/izpeljanka : besedna zveza jezik sorazmerno hitro sprejme glagolske tvorjenke kot nezaznamovane, ker so morfemsko manj obremenjene kot besedne zveze, npr. *akrobatiti : delati akrobacije, blefirati : delati na blef/pamet, bosopetiti/golopetiti : hoditi bos, društvovati (star.) : delovati v društvih, knjigotržiti : tržiti s knjigami / prodajati knjige, kofetkati : družiti se ob kavi, leporečiti : govoriti samo lepe stvari, prostočasiti : preživljati prosti čas, topoglaviti : neumno ravnati/govoriti, zvitorepiti : zvito ravnati; ampakovati : navadno govoriti ampak (kajpakati), brezglaviti : obnašati se kot brez glave, paničariti : delati paniko, frajariti/šminkirati : iti se frajerja/šminkerja, šopingirati/mobingirati : iti se šoping/mobing, lisičiti : staviti lisice (vozilom), televizirati se : pojavljati se na televiziji ipd. Zaradi jezikovne gospodarnosti se sorazmerno hitro lahko uveljavijo enobesedne slovenske ustreznice tipa *prenašati* za *downloadati* in hkrati se zaradi zgolj besednozveznih prevodov uporabljajo zlasti prevzeti *bodibildati* 'graditi, razvijati telo' in *velnes* 'dobro počutje' ostajata v rabi.*

¹³³ Povezava ekspresivnosti s socialnimi vrstmi jezika, zlasti s knjižno (npr. sintagma »ozkoknjižni ekspresivni pomen«) in pogovorno različico je bila tudi z upoštevanjem slovarskih kvalifikatorjev podrobneje obravnavana v razpravah A. Vidovič Muha (1972, 2000).

¹³⁴ O ekspresivnosti v okviru besedotvorja slovenskih glagolov, s poudarkom na ekspresivnih glagolskih priponah, je pri nas pisala M. Zorman (1996).

2.3 V pretvorbenem postopku iz besedne zveze v tvorjenko in obratno se lahko izgubi ali pridobi ekspresivnost, npr. pretvorba gre v smeri od zaznamovane besede v skladenjski podstavi do nezaznamovane tvorjenke, npr. *hribolaziti*, in obratno, ko iz nezaznamovanih besed v skladenjski podstavi dobimo zaznamovano tvorjenko, npr. *ampakovati*, *golorititi*, *klečeplaziti*, *leporečiti*, *licemeriti*, *širokokorititi se*, *širokoustiti se*; v tovrstnih primerih o zaznamovanosti oz. ekspresivnosti največkrat lahko odloča samo jezikovni čut.

2.3.1 Pričakovano se nezaznamovanost ali zaznamovanost podstavnih besed oz. izrazna moč samo ene motivirajoče polnopomenske besede eksplicitneje ohranja v izpeljavah: *deskati (se) : dilcati (se)*, *dopustovati : počitnikovati*, *govoriti : jezikati/jezičkati/jezičiti/besedičiti*, *hoditi : tapkati*, *lepiti : selotejpati*, *ljubčkati : lupčkati*, *obrekovati : tračariti*, *sončiti se : martinčkati se*, *spati : pančkati*, *uspavati : ajatutajati*, *zahvaljevati se/hvaliti : alehujati*; in vsaj v sodobni leksiki /ne/prevzetost besedotvorne podstave ne igra (več) posebne stilskorazločevalne vloge, npr. *tiskati/printati*, *paginirati knjigo* ipd.

2.4 Zelo produktivna je obrazilna ekspresija, tj. uporaba stilno zaznamovanih obrazil in obrazilnih morfemov: *dremuckati : dremčkati*, *drnohati : drnjohati : drnjavhati*, *frfotati : frfljati* (ekspr.), *jokcati : jockati*, *koracati : korakcati*, *ljubimkati : ljubimčkati* ipd.

2.4.1 Razvrstitev obrazil, obrazilnih morfemov na besedotvorno podstavo – razvrstitev obrazil povzroča stilno zaznamovanost tvorjenke (čustvenost), npr. *fotografirati : fotkati* (pog.), *telefonirati : telefonariti*, *tuširati : tušati* (pog.), *žurirati : žurati*; obrazilni morfem in besedotvorna podstava nista zaznamovana, narejena tvorjenka pa je zaznamovana,

2.4.1.1 Navadno ekspresivno so zaznamovane izpeljave s skladenjskopodstavnimi *doping*, *miting*, *mobing*, *šoping* v *dopingirati* ← *delati (si) doping*, *mitingirati* ← *imeti miting / biti na mitingu*, *mobingirati* ← *delati mobing*, *šopingirati* ← *delati / iti v šoping* ipd.

2.4.2 Potrditev ekspresivnosti se kdaj izrazi tudi z dvojim ali dvojnim modifikacijskim obrazilom, tj. z dvojjo ali dvojno modifikacijo: *davčiti : davkati : davkovati*, *godrnjati : godrnavsati : godrnavskati*, *kokodakati : kokodajsati > kokodajskati*, *ljubimkati : ljubimčkati*, *korakati : korakcati*, *jokcati/jockati*, *trimati : trimčkati* ipd.

2.5 Izpeljava z onomatopetično besedotvorno podstavo, npr. *klimplompkati*, *kokodajskati*, *pribevskati*, *priukati*, *toktokati*, je najeksplicitnejši primer ekspresivnega besedotvorja in pomenotvorja.

3 Glagolske metafore in ekspresivnost kot posledica prenesenega pomena¹³⁵

Spremenjeni pomen posledično spremeni tudi skladenjske lastnosti glagola in načelno reducira vezljivost: *miksati* 'mleti z mešalnikom' *miksati kaj s čim* > *miksati* (glasb.) *miksati kaj*: *Piše, producira masterira in miksa svoje komade*; navadno tudi v okviru strukturno iste valence spremeni lastnosti udeleženske vloge: *stepati* 'z udarjanjem odstranjevati, razpršiti' *stepati kaj* (prizadeto z dejanjem) > *stepati* (ples., šport.) *stepati kaj* (vsebina dejanja): *Stepa tudi na novejšje ritme, nitkati* 'ločevati na niti' *nitkati kaj* (prejo; prizadeto z dejanjem) > *nitkati* (stom.) *nitkati kaj* (cilj dejanja): *Zobe tudi vsakodnevno nitka*, podobno še *zalivati* (stom.) itd. Dodatni preneseni pomeni z ekspresivnostjo se uveljavljajo zlasti v pogovorni sferi, ki vključuje različne interesne govorice npr. sleng: *sesuti* (*se*), *štekati* (*se*), *težiti*, *zadeti se*, *zatravljati se* v *Imajo človeka pri časopisu za kako zadevo naštelati ali koga sesuti*, *Ob tej novici se je dokončno sesul*, *Kdo šteka nove tehnologije in kdo fura konservativnost*, *Zaenkrat se dobro štekata*, *Sredi dobrega razpoloženja je pristopil k prepevajočim in jim začel težiti*, *Zapiti in zadeti se je najmanjši problem*, *Kar že par let se redno zatravlja* in tudi tu glagoli v težnji po pomenski samozadostnosti reducirajo glagolsko vezljivost.

Vsekakor novejšje glagolske izpeljanke tipa *cestniniti*, *fenati*, *klikati*, *mejlati*, *glisirati*, *hekati*, *kofetkati*, *lisičiti*, *paničariti*, *parčkati* (*se*), *piknikirati*, *pipsati*, *repati*, *rejvati*, *soteskati*, *šminkirati*, *šopingirati*, *televizirati* (*se*), *trimati*, *ufilmiti*, *vkodirati* krčijo in pomenostavljajo vezljivostno polje z ohranjanjem samo osebkove valence (tj. so enovezljivi glagoli) ali kvečjemu še tožilniške vezave (tj. so dvovezljivi glagoli).

3.1 Načelno velja, da ko leksem dobi še konotativno vrednost, ne more biti več termin. Ko glagolski termini, ki so glagolske metafore, prek t. i. širše terminologizacije prehajajo v splošnojezikovno rabo, so lahko v procesu determinologizacije pospremljeni še z ekspresivno rabo v smislu adherentne konotativnosti: *Mirovna gibanja niso mogla absorbirati šoka*, *Dvomilijonski trg lahko absorbira samo omejen obseg proizvodnje*, *Družbeni sistem absorbira spremembe in konflikte*, *Umetnik je absorbiral kubizem in konstruktivizem v obliko*; *Akumulirali so relevantna dejstva in posledične kazni in izkušnje*; *Dobičke so kanalizirali v nogavice*, *Agresivnost se je kanalizirala na obtoženca*, *Veselje do življenja je kanaliziral skozi umetnost* ipd.

1) Ekspresivnost v jeziku je splošno znana in splošno veljavna ocena, izhajajoča iz lastnosti oz. vsebine poimenovane predmetnosti oz. pojavnosti – pri oznaki ekspr(esivno) je na prvem mestu poimenovanje vsebine oz. lastnosti obravnavane predmetnosti oz. pojavnosti in šele na drugem mestu je odnos do te predmetnosti ali pojavnosti, ekspr(esivno) torej v celoti pokriva t. i. inherentno ekspresivnost oz. konotativnost.

¹³⁵ Na pogosto povezanost ekspresije in delnega pomenskega premika je opozorjeno tudi v uvodnem delu Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1970, Uvod, XXI).

V tej obravnavi je ekspresivnost omejena na besedotvorje in pomenotvorje slovenskih glagolov, torej označena z besedotvornim in pomenskim odklonom od nevtralne glagolske oblike.

2) Obravnavane so zlasti glagolske modifikacijske izpeljanke, torej bo večji del obravnave omejen na razvrstitve modifikacijskega obrazila desno od besedotvorne podstave tipa *zvončkljati*, *davkovati*, *telefonariti* ipd.; zaznamovana pa je povečana raba tudi navadnih izsamostalniških glagolskih izpeljank z ekspresivnimi samostalniki, npr. *fofkati*, *koketkati*, *kuhariti*, *martinčkati se*, *šminkirati*, *paničariti*, *pipniti* ipd., ki so sicer tipične za pogovorno slovenščino, vendar so kot stilistične prvine tudi del pisane slovenščine. Kar nekaj je tvorjenk iz predložne zveze tipa *ufilmiti*, *udružbiti*, *vprogramirati* ipd. Po obsegu in razširjenosti so pričakovano najpogostejši ekspresivno tvorjeni glagoli, ki izražajo stanje, pojave in dejanja povezana s človekom, saj je prav čustvo osnovni pogoj ekspresije.

2.1) Za modifikacijske izpeljanke je značilno, da je razvrstitev modifikacijskega obrazila priponska, in sicer pred obrazilo glagolske oblike, tako glagolska pripona poleg vidske prevzame tudi besedotvorno vrednost, npr. *korak|c|ati*; *dvig|ova|ti*. Glagolska pripona je namreč lahko izbirno ali hkratno dvofunkcijska – izraža nedovršnost ali/in besedotvorni pomen, npr. modifikacijska izpeljava *pregledovati* ← [*večkrat*] *pregledati* ali navadna izpeljava (In), npr. *pregledovati* ← [*delati*] *pregled*, *del|ova|ti* ← [*navadno*] *delati* – v teh primerih je ekspresivnost lahko spremna/adherentna konotativna prvina; medtem ko v primeru *telefonariti* ← [*večkrat, pogosto*] *telefonirati* lahko govorimo o inherentni konotativni ekspresivnosti, ki je posledica besedotvorja in pomenotvorja.

3) Bistveni merili znotraj leksikalne ekspresivnosti (ki vrednoti in intenzivira) sta še časovnost in knjižnost oz. pogovornost besedja – tako npr. ločujemo a) starinsko besedje bledevati 'bledeti', dolgočasovati 'dolgočasiti', hiševati 'gospodariti', hodevati/hojevati 'hoditi' od neologizmov biovrtnariti, evrobirokratiti, mikropeskati in b) knjižno dekanovati, gostobesediti, ljubkovati, prizemljiti nasproti pogovornemu dilati, dilcati, lapati, lupčkati ipd.

V razmerju netvorjenka : tvorjenka je tvorjenka bolj morfemsko obremenjena in zato bolj morfemsko zaznamovana: hiteti : brzoročiti, hvaliti se : širokoustiti se/čeljustiti se/gobezdati; razmerje zloženka : navadna izpeljanka je navadno tudi časovno označeno: bistroutiti : pametovati : modrovati, dlakocepiti : členiti (ekspr.: kupčkati, predalčkati). Tako pri razmerju zloženka/izpeljanka : besedna zveza jezik sorazmerno hitro sprejme glagolske tvorjenke kot nezaznamovane, ker so v primerjavi z besednimi zvezami manj morfemsko obremenjene, npr. akrobatiti : delati akrobacije, blefirati : delati na blef/pamet.

Pri pretvorbi lahko hkrati pride do spremembe zaznamovanosti besed v skladenjski podstavi do nezaznamovanosti tvorjenke, npr. *hribolaziti*, in obratno, ko iz nezaznamovanih besed v skladenjski podstavi dobimo zaznamovano tvorjenko, npr. *ampakovati*, *klečeplaziti*, *leporečiti*, *širokoustiti se*; v teh primerih o zaznamovanosti oz. ekspresivnosti lahko odloča samo jezikovni čut.

4) Zaradi jezikovne gospodarnosti se sorazmerno hitro lahko uveljavijo enobesedne slovenske ustreznice tipa *prenašati* za *downloadati* in hkrati zaradi zgolj besedno-zveznih prevodov prevzeti *bodibildati* 'graditi, razvijati telo' in *velnes* 'dobro počutje' ostajata v rabi.

5) Vsekakor novejše glagolske izpeljanke tipa *cestniniti*, *fenati*, *klikati*, *mejlati*, *glisirati*, *hekati*, *kofekati*, *lisičiti*, *paničariti*, *parčkati (se)*, *piknikirati*, *pipsati*, *repati*, *rejvati*, *soteskati*, *šminkirati*, *šopingirati*, *televizirati (se)*, *trimati*, *ufilmiti*, *vkodirati* krčijo in ponostavljajo vezljivostno polje z ohranjanjem samo osebkove valence (tj. so enovezljivi glagoli) ali kvečjemu še tožilniške vezave (tj. so dvovezljivi glagoli).

Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagola)

glagolski termin, /de/terminologizacija, prvotna/drugotna terminološka raba, tip besedila.
verbal term, /de/terminologization, primary/secondary terminological use, type of text.

To poglavje skuša predstaviti praktično uporabo glagolskih terminov v slovenskih družboslovnih in tehniških besedilih ter glede na aktualno rabo nakazati smernice nadaljnje /de/terminologizacije (pomensko) primitivnih, temeljnih in specializiranih oz. višjih specializiranih glagolov (z upoštevanjo tvorjenostjo) v slovenščini.¹³⁶

Aktualna raba glagolskih terminov v družboslovnih in naravoslovno-tehničnih besedilih odpre različne vidike obravnave: 1) Navezanost na določeni/izbrani tip (so)besedila vzpostavi pomenskoskladenjsko odvisnostno razmerje med glagolskim terminom in besedilom. 2) Izbrani tip besedila kot izhodiščno merilo terminologizacije leksike omogoča pomenskoskladenjsko delitev na prvotne in drugotne glagolske termine, različna stopnja terminologizacije določenega glagola pa posledično zahteva specifično vezljivost. 3) S slovaropisnega vidika pa mora biti stopnja (de)terminologizacije obravnavanih glagolov izražena z eno- ali večbesednimi terminološkimi gesli.

1 /De/terminologizacija glagolov

Glagoli so prav zaradi svoje organizacijske vloge v stavčnih povedih povsem netipična besedna vrsta za termine – večina potencialnih glagolskih terminov je že tako in tako izimenskih.¹³⁷ Tako je tudi pri terminoloških obravnavah bila izhodiščna postavka, naj bi glagoli zaradi svoje pomenskoskladenjske oz. stavkotvorne vloge prednostno označevali določeno funkcijskost besedil, ne pa predmetnosti (Križaj Ortar 1989: 221–222). Ravno poudarjanje pomenskoskladenjske funkcijskosti glagolov oz. zlasti glagolskih tvorjenk (izpeljank, sestavljenk, zloženek) tudi pri njihovi terminologizaciji preprečuje preveliko

¹³⁶ Determinologizacija je tu razumljena v smislu pomenskega posploševanja izhodiščnega termina z uporabo v bolj splošnosporazumevalnih in nespecializiranih besedilih. Glede na to v kolikšni meri in obsegu se določeni glagolski termin kot deklariran strokovni izraz uporablja v različnih strokah navadni terminologizaciji v okviru ene stroke dodajam še širšo terminologizacijo, tj. pojavitev istega glagolskega termina z večjimi/manjšimi pomenskimi premiki v različnih strokah.

¹³⁷ V češki literaturi npr. zavzemajo vsega 7,2 % terminov (nasproti samostalnikom 92,4 %). Našeta odstotkovna razmerja veljajo za osemdeseta leta 20. stoletja (Poštolková 1983: 35, 41), vendar je pomembna predvsem načelna predstavitev teh razmerij.

zanemarjanje lastne miselne podstave na račun ustrežnejšega jezikovnega videza (Vidovič Muha 1986: 24). Glagolska organizacijska vloga namreč zahteva smiselni oz. ustrežni izbor pomenskih sestavin glagolskega termina, ker je od tega odvisna ciljnost sporočila. Tako pri pomensko (višjih) specializiranih kot pri primitivnih in temeljnih glagolih bodo nakazane razvojne smernice terminologizacije in determinologizacije, in sicer je pri primitivnih in temeljnih glagolih poudarjena smer terminologizacije, pri specializiranih in višjih specializiranih glagolih pa smer determinologizacije.¹³⁸ Glede na jezikovno rabo, metonimične in metaforične zmožnosti in na razvojno širjenje funkcijskosti jezika pa se zdi, da tako terminologizacija kot determinologizacija spodbujata širšo terminološko rabo – terminološka raba pa se navezuje predvsem na rabo v določenih strokovnih besedilih in tudi na širitev terminološke rabe že uveljavljenega termina na druga strokovna področja (širša terminologizacija),¹³⁹ medtem ko je determinologizacija tu razumljena v smislu pomenskega posploševanja izhodiščnega termina v t. i. poltermin¹⁴⁰ z uporabo v bolj splošnosporazumevalnih in nespecializiranih besedilih.¹⁴¹

Glede na povedano so načelna izhodišča:

- Merilo stopnje terminološkosti določenega glagola je konkretno obravnavano besedilo. Meje med terminološkostjo in neterminološkostjo določenega glagolskega leksema so zabrisane, zato je smiselno govoriti o prvotni ali drugotni terminološki rabi oz. o prvotnem ali drugotnem glagolskem terminu glede na konkretno izbrano in obravnavano strokovno besedilo.
- Potencialni prvotni glagolski termini so glagoli z ožjim specializiranim pomenjem – pomensko specializirani in, z upoštevanjem dodatne tvorjenosti (glagolske sestavljenke in zloženke), pomensko višji specializirani glagoli. Prvotni glagolski termini (pomensko specializirani in višji specializirani) lahko z rabo v več strokah, tj. prek širše terminologizacije, in prek manj specializirane uporabe v splošnovsebinih ali le poljudnostrokovnih besedilih prehajajo v determinologizacijo. Nasprotno pa se potencialni drugotni glagolski termini (večinoma pomensko primitivi in temeljni) s širokim oz. posplošenim pomenjem v konkretnih ozkostrokovnih besedilih

¹³⁸ Pomensko delitev glagolov na primitivne, temeljne, specializirane in višje specializirane glagole, tako da se v zgornji razvrstitvi v smeri od primitivov do višjih specializiranih glagolov pomenskost oži in hkrati specializira, je podrobneje predstavljena v *Vezljivost v slovenskem jeziku* (Žele 2001: 113–230).

¹³⁹ V češki literaturi (prim. Kocourek 1991: 97–98) se v smislu širše terminologizacije govori o eno- ali večstrokovnih terminih. Enostrokovni termini, imenovani tudi preskriptivni termini (Čermák, Blatná idr. 1995: 144), so ožjestrokovno opredeljeni z definicijo in v zvezi z njimi lahko govorimo o ožji terminologizaciji, večstrokovni termini, imenovani pseudopreskriptivni termini, so širšestrokovno opredeljeni (tudi z metonimičnimi in metaforičnimi prenosi) in v zvezi z njimi lahko govorimo o širši terminologizaciji.

¹⁴⁰ Poltermin se uporablja v češki literaturi B. Poštolková (1983: 30).

¹⁴¹ V naši novejši jezikoslovni literaturi (Vidovič Muha 2000: 116–117) je poudarjeno, da pri terminologizaciji in determinologizaciji ne gre zgolj za različnosmerni potek pridobivanja oz. izgubljanja določenih lastnosti, temveč gre pri terminologizaciji za poimenovanje posebnega, manj znanega, pri determinologizaciji pa denotat postaja širše/splošneje prepoznaven, zato v svet splošne (neterminološke) leksike prehaja tudi njegov izraz.

terminologizirajo. Glagoli z izhodiščno drugotno terminološko rabo se v strokovnih besedilih usmerijo v terminologizacijo (najpogostejši so skupi), npr. *pomlajevati drevje* (agr.), *požlahtnjevati žito/drevje* (agr.), *razkisosvati tla* (agr.), *zmehčati vodo* (kem.), *preobremenjevati motor* (teh.); na področju etnologije npr. skupa *pokopavati pusta*, *vleči ploh* in sklop *vagati sol*. Sicer pa je v zvezi s pojmom širša terminologizacija v naši jezikoslovni literaturi eksplicitno poudarjeno, da enopomenskost termina velja za področje ene stroke, da pa se termini, nastali po metaforični in metonimični poti, iz splošnih neterminoloških pomenov lahko pojavljajo v različnih nesorodnih strokah (Vidovič Muha 2000: 117). Za tovrstne skupne interdisciplinarne (večpomenske) strokovne izraze velja merilo t. i. čiste večpomenskosti, ki znotraj posamezne določene stroke zahteva ohranitev razločevalne razumljivosti, jasnosti in predvsem pomenske natančnosti določenega izbranega pomena (Novak 1998: 115–116). Tovrstne ugotovitve pa (posredno) samo še potrjujejo upravičenost obstoja in uvajanja besednozveznih terminov, kjer je hierarhična ureditev pomenskih sestavin tudi še eksplicitno izražena.

- Trostopenjska terminologizacija oz. determinologizacija vključuje stopnje netermin – poltermin – termin. Pojem glagolskega termina (absolutnega/stalnega termina) je vezan na terminološko samozadostne/samostojne glagole, pojem glagolskega poltermina (besedilni/priložnostni termin) je vezan na terminološko nesamostojne vezljive/vezavne glagole, ki so kot glagolski (pol)termini vmesna stopnja med terminologizacijo in determinologizacijo.
- Pri glagolih je terminologizacija še posebej poudarjena kot pomenskoskladenjska kategorija – poudarjena je soodvisnost konkretnega strokovnega besedila in terminologizacije glagola. S terminološko pomenskoskladenjsko rabo se nujno izrazijo tudi lastnosti terminološke vezljivosti. Upoštevanje vezljivosti je dodatna potrditev in opredelitev skladenjskega pomena termina, v mojem primeru glagola – termina.
- Vezanost terminologizacije in determinologizacije na strokovno tipologijo besedil hkrati posredno-vzajemno opozarja in poudarja smiselnost načrtnega in natančnejšega uvajanja socialno- in funkcijskozvrstne tipologije besedil. Zvrstna tipizacija besedil vzajemno-odvisnostno opozarja na nujnost zvrstnobsedilne referenčnosti tudi ustreznih terminoloških korpusov, in je hkrati osnovni pogoj za nastanek terminoloških korpusov.

1.1 Nadaljnje razvojne smernice /de/terminologizacije

Prav uvajanje novih glagolskih leksemov ali samo pomenov nakazuje nadaljnji razvoj tako v smer terminologizacije kot determinologizacije, npr. a) na različnih strokovnih področjih: *digitalizirati/internetizirati vse*, *informatizirati procese*, *ekologizirati regionalni sistem*, *piratizirati programe*, *plastificirati oblačilo*, *poračunaliti vsa opravila*, *poskenirati sliko*, *postopničiti frizuro*, *predizajnirati revijo*, *prekodirati strukturo*, *pre mrežiti s sistemom kanalov*, *preplastiti cestišče*, *razhroščiti operacijski sistem*, *reciklirati uporabljene materiale*, *resetirati računalnik*, *splakatirati mesto*, *vitaminizirati margarino*, *tehnizirati kmetijstvo* ipd., b) v družbenopolitičnem delovanju: *albanizirati/amerikanizirati/argentizirati/bolgarizirati/islamizirati/kosovizirati se/koga*, *globalizirati svet*, *internacionalizirati študij*, *marginalizirati politični sektor*, *personalizirati trženje*,

refeodalizirati premoženjske odnose, regionalizirati dejavnost, rekatolizirati slovenski narod, reprivatizirati lastništvo, transnacionalizirati države, zdemoralizirati družbo ipd., c) v družbenoangažirani dejavnosti: injicirati drogo ipd.

Pri novih skladenjskopomenskih zvezah oz. pri uvajanju novih glagolskih pomenov je bilo v zadnjih dveh desetletjih še najbolj produktivno področje računalništva. V svoje strokovno besedišče je namreč prevzelo veliko pogosto uporabljanih in zato ustaljenih glagolov, v novih zvezah pa so ti glagoli pridobili nov pomen: *izrezati s tipko označeni blok, odpreti novo datoteko, odpreti okno z vsebino diskete, e-poslovati, piratizirati programe, preimenovati datoteke, podpirati prenos podatkov z dvema izvedbama, pogognati programska okna, pošiljati podatke po računalniških omrežjih, povoziti datoteko, prelistati s tipko ali miško celotno datoteko, prigraditi CD-pogon, priklicati besedila na zaslon, priti iz ene datoteke v drugo, servisirati izstope na sisteme, seliti se na strežnik, shraniti v pomnilnik, startati računalnik, vstopiti v nov program, zapeči na CD-disk, zapustiti zaslon, zmrzniti okna '95.*

1.1.1 Premosorazmerno razvoju različnih strok se specializirajo tudi besedila, ki zahtevajo tudi obravnavani temi ustrezno specializirano besedje. Najopaznejši pokazatelj specializacije pomenja je tvorjenost, zato danes v različnih tipih besedil prevladujejo tvorjenke – med glagoli izsamostalniške s prevladujočim priponskim obrazilom *-ira-ti*, brez drugotne nedovršenosti in z možnostjo dvojnic tipa *favlirati/favlati igralca, slovenizirati/sloveniti pisavo/imena, perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo.*

Z intenzivnejšim slovenjenjem strokovnega izrazja, pa se povečuje pogostnost tudi drugih priponskih obrazil: *opaževati, pogozdovati, pospeševati (avt.) : pospeševati ione/ elektrone (fiz.), postrgati maternico (med.), predgrevati zrak (teh.), preskakovati (šah. Skakač preskakuje figure, fiz. Električna iskra preskakuje med elektrodama svečke), razdruževati množico na delne (mat.), uglaševati televizijski sprejemnik (teh.), ugotavljati identiteto (pravn.), uzimovati zelenjavo (agr.), uzimovati čebele (čeb.), zakovati kovico (teh.), ocariniti blago, opomeniti hrepenenje, osemeniti kravo (biol., vet.), poapniti zemljo/travnik, utekočiniti plin, vodeniti barvo, včlaniti otroka v društvo, filmati prizor/roman, izsuševati močvirje, kockati del cestišča, kodrati lase, koksati črni premog (metal.), lotati žlebove (teh.), oddajati (rad.), oddajati elektromagnetne valove (fiz.), peskati zemljo (agr.), peskati ulitke (teh.), podnaslavljati filme (film.), podvezati jadro (navt.), povišati vodstvo (šport.), preplezati smer (alp.), Zobati kolesi se preprijemata (strojn.), presnavljati (biol.), prestati kazen (pravn.), prevezati ud (med.), prevezati knjigo (obrt.), prevezati (ptt.), sevati elektromagnetne valove (fiz.), uvaljati žično mrežo v steklo (metal.), uvaljati olje v kožo (usnj.), uzakonjati zakonske predloge (pravn.), uzimovati čebele (čeb.), vraščati se v sestoj iglavcev (gozd.) ipd.*

1.1.2 Med glagoli delovanja/ravnanja/upravljanja/rekanja/premikanja, npr. *figurirati, filmizirati, finiširati, injicirati drogo, kanonizirati, lastniniti, operacionalizirati dogovor, savnati se, stekleničiti, tračariti, zgodbariti, žirirati ipd.* je velik odstotek sestavljenk (62 %), navadno kot drugostopenjskih tvorjenk, z najpogostejšimi predponskimi obrazili *po-, pre-, za-, raz-, z-/s-, o-* in *v-/u-* (*polastniniti, poskenirati, prelastniniti, predimenzionirati, zasmrečevati, zasneževati, razlastniniti počitniške hišice, razmrežiti, zdogovoriti*

intervju, zretuširati napako, zintrigrirati, zminimizirati vse, sfinancirati centre v državi, skapitalizirati se/koga/kaj, sprofanirati v kaj, sprofesionalizirati šport, sproducirati koncept, sprogramirati hiter pomnilnik, stehnizirati družbo, olastniniti, olistavati napačno parkirana vozila, oposamezniti se/koga, opredmetiti, opomeniti, osrediščiti se, vsajati organe, uplemeniti dejavnost ipd.) napoveduje zožena vezljivostna polja, ki se navadno izrazno oblikoslovno-skladenjsko omejujejo na (avtomatizirano/nevtralno) nezaznamovano tožilniško vezavo.

Pri vedno večji uporabi sestavljenk določena domača predpanska obrazila kot *za-* in *z-/s-* ohranjajo a) samo faznost (začetnost ali končnost), npr. *zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, druga b) prehod v novo stanje z novo lastnostjo, npr. *po-* v *polastniniti, poskenirati*, nekatera lahko posredno izražajo c) družbene spremembe, npr. *pre-*: *predefinirati ukaze, prefarati podružnico, preformulirati prastar red, preinterpretirati izide, prekategorizirati mejne prehode, preorganizirati svet, preparkirati avto, prestrukturirati gospodarstvo, preusposabljeni ljudi* ipd. Močno zastopano je tudi predpansko obrazilo *do-*, ki s svojo č) 'dokončnostjo' oz. 'ciljnostjo' uvaja absolutno tožilniško vezavo in tako aktualizira družbeni trenutek, npr. *doformulirati vse, dokapitalizirati podjetja, dokvalificirati presežne delavce* ipd.¹⁴² S tem se tipizira tudi prevladujoča vrsta glagolskega dejanja – tako npr. sestavljenke s predpanskim obrazilom *po-* navadno izražajo prehod v novo stanje, sestavljenke z obrazilom *pre-* spremembo dejanja in tiste s predpanskim obrazilom *do-* dokončnost/ciljnost dejanja.¹⁴³

Zgornja pogostnostna razvrstitev predpanskih obrazil posredno izraža tudi višjo ali nižjo stopnjo univerzalnosti posameznega predpanskega obrazila oz. njegovo zmožnost združevanja prislovnosti, lastnosti in faznosti. Razmerja med naštetimi vrednostmi so v predpanskih obrazilih v celoti in jasneje izražena prav pri glagolskih sestavljenkah na *-ira-ti*, kjer je onemogočena drugotna nedovršnost.

1.1.3 Drugostopenjske tvorjenke navadno še zožujejo vezljivostno polje tipa *prednastaviti digitalni izenačevalnik, prenamestiti programsko opremo, preošteviliti stavbo*. Zaradi drugostopenjskosti tvorjenke imajo predpanska obrazila pogosteje kot sicer samo predmetnopomensko vrednost, ki navadno še zoža vezljivostno polje glagolske tvorjenke.

Tudi primerjalno tvorjenje posledično poenostavlja vezljivostna polja. Po tipu *osamiti se/koga* imamo tudi *oposamezniti se/koga*; v jezikoslovju se po zgledu *ubesediti in upovediti*, pojavljata še *ustavčiti, uimeniti* npr. v *Ni treba, da bi pretirano ustavčevali, vendar je dejstvo, da se dandanes pretirano uimenjuje*.

¹⁴² S primerjalnega vidika sta *za-* in *z-* kot potencialni čistovidski predpanski obrazili navajani tudi v češčini (1986: 404–405) in slovaščini (1966: 414); pri predpanskem obrazilu *po-* je tudi v češčini (1986: 398) med najpogostejšimi pomeni izpostavljen pomen prehoda v novo stanje oz. lastnost; pri predpanskem obrazilu *pre-* je tudi v češčini (1986: 399) izpostavljen pomen spremembe; pri *do-* pa sta tako v slovaščini (1966: 409) kot v češčini (1986: 395) izpostavljena pomena dokončnosti in ciljnosti.

¹⁴³ Vezljivostna tipologija glagolskih sestavljenk z upoštevanjem vseh predpanskih obrazil, ki jih prinaša besedje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika I–V* (1970–1991), je obravnavana v članku Ade Vidovič Muha, *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (Z normativnim slovensko-nemškimi vidikoma), *Slavistična revija* XLI/1 (1993), 161–192.

1.2 Osnovni pogoji za terminologizacijo glagola:

– Potencialni termini so pomensko specializirani in višji specializirani glagoli, za katere je poleg zožene pomenskosti tipična tudi tvorjenost, najpogostejša je izimenska oz. izsamostalniška izpeljava. Ustrezno besedotvornopodstavnemu delu besede se uporabljajo domača ali tuja priponska obrazila. Močno prevladuje priponsko obrazilo *-ira-ti* – da je ta prevlada že neke vrste stalnica, dokazujejo tudi okvalificirani glagoli, npr. *deklamovati* (zastar.) : *deklamirati*, *demoralizovati* (star.) : *demoralizirati*, nasproti npr. *posvečati* : *posvečevati* (rel.), *potrkovati* : *potrkavati*, *pomlajevati drevje* (agr.), *poveljevati zbor* (voj.). Da gre pri izpeljavi z različnimi priponskimi obrazili lahko tudi za pomenske odmike, dokazujejo primeri kot *hidratirati oksid v kislino* (kem.) : *hidratizirati* (kem. *Nežgana glinica na zraku hidratizira*), *devalorizirati denar* (fin.) / *devalorizirati dragocena področja* : *devalvirati denar* (fin.), nasproti npr. *laicizirati pouk* : *laizirati šolstvo*; uporaba priponskoobrazilnih različic je pogosto povezana z determinologizacijo, npr. *aktivirati snov* (kem.), *s strelom aktivirati mino* (voj.) > *aktivirati rezervno padalo*, *aktivirati denarna sredstva*, *aktivirati mladino* : *aktivizirati delavce in šolsko mladino*, *aktivizirati proizvodne kapacitete* ipd.

Potencialni termini so desno nevezljivi pomensko specializirani glagoli, po možnosti z zabrisano vidskostjo oz. dvovidskostjo. Osnovni pogoj je torej ukinitev dveh slovnično-pomenskih kategorij – vezljivosti in vida. Tako se pri glagolih na *-ira-ti* specializirana pomenskost osredinja na korenski oz. besedotvornopodstavni del besede, priponsko obrazilo *-ira-ti* samo slovnično označuje dejanje, medtem ko se faznost/(ne) teličnost dejanja in še dodatni možni prislovni pomen prenašajo na predponsko obrazilo oz. predpono.¹⁴⁴ Tako da so terminološke zveze s primitivnim ali temeljnim glagolom pomenskoskladenjske podstave specializiranim glagolskim terminom. Načeloma bi determinologizacija pomenila uvajanje vezave/vezljivosti pri specializiranih glagolih. Determinologizacija gre v smeri terminološko samozadostni/samostojni glagoli > terminološko nesamostojni vezljivi/vezavni glagoli, kar je potrjeno tudi za anglo-ameriška besedila (Meyer – Mackintosh 2000: 121). Na splošno širjenje in razvijanje povedkove rabe večja stopnja determinologizacije.

Medstopnja k terminologizaciji glagolskega besedja je oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo. Medstopnja je hkrati tudi širša terminologizacija, ki je za primitivne in temeljne glagole stopnja delne (pol)terminologizacije v smeri k terminologizaciji, za pomensko specializirane glagole pa širša terminologizacija pomeni širjenje specializiranega pomenja na različna strokovna področja ali pa v smer determinologizacije.

¹⁴⁴ Ker pri glagolih na *-ira-ti* besedotvorne (izpeljavne) spremembe priponskega obrazila niso mogoče, prevzema predponsko obrazilo tudi vidsko vlogo, nepredponski glagoli pa se obravnavajo kot nedovršni. Vsekakor pa za terminologijo velja, da »glagolska semantika lahko prevlada nad gramatikalno stranjo glagola« (Korošec 1972: 214).

2 Oženje v tožilniško vezavo kot medstopnja k terminologizaciji glagolskega besedja

Medstopnja k terminologizaciji glagolskega besedja je oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo. Težnjo k nezaznamovani tožilniški vezavi izražajo predvsem izpeljanke in tvorjenke iz predložne zveze tipa *dopingirati športnika, ekranizirati gledališče, filetirati sardele, kanonizirati Ketteja, klimatizirati prostor, parcelirati zemljišče, raketirati mesto, robotizirati celico za varjenje, žirirati prispevke; prizemljiti plovilo, ubesediti dogajanje, uprostorjevati objekte, ustekleničiti vodo* ipd.

Medstopnja je hkrati tudi širša terminologizacija, ki je za primitivne in temeljne glagole stopnja delne (pol)terminologizacije v smeri k terminologizaciji.

2.1 Tu je predstavljeno, kako je vezljivost oz. prevladujočo tožilniško vezavo t. i. prvotnih in drugotnih glagolskih terminov obravnaval Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). V smislu besednih in besednozveznih glagolskih terminov lahko govorimo o terminološki vezljivosti.

Pri rabi primitivnih in temeljnih glagolov splošni oz. posplošeni glagolski pomen omogoča drugotno terminološko rabo in neke vrste polterminkost. S tem hkrati odpira in zapira terminologizacijo – vezava splošno- oz. širokopomenskih glagolov v terminologiji namreč omogoča in širokopomensko odpira izbor oz. udejanjenje/aktivizacijo katerega koli ozko specializiranega udeleženca in s tem preciznejše analitičnejše izražanje in posledično določeno stopnjo terminologizacije glagolske zveze; nasprotno izbor pomensko nespecializiranega udeleženca ukinja možnost terminologizacije, prav tako je onemogočena terminologizacija besedne zveze z naklonskim glagolom – v takšnih primerih je lahko terminologizirana samostalniška zveza z izglagolskim prilastkom tipa *hoteni splav* (med.) ipd.

Kot se je že potrdilo pri specializiranih glagolih, ni namen z glagolsko vezavo uvajati vidskost v glagolsko terminološko zvezo,¹⁴⁵ ampak v specializiranopomensko dejanje/dogodek vključiti faznost oz. /ne/teličnost označevanega. Vsaj posredno pa na izbor vidskega para/nasprotja vpliva specializiranopomenski udeleženec – dokaz za to je, da navadno samo en člen vidskega para/nasprotja nastopa v terminološki zvezi.¹⁴⁶ Terminološka vezljivost primitivnih in temeljnih glagolov opozarja na možne glagolske besednozvezne termine s prevladujočimi sestavami in skupi:¹⁴⁷ *delati* (fiz. *Oddajnik dela s frekvenco 20.003 megahertza*, les. *Les dela* 'se krči in širi zaradi sušenja ali vpivanja vlage', šport. *delati stojo* 'stati na rokah'), *narediti* (gastr. *narediti marinado*, kozm. *na-*

¹⁴⁵ Obravnava terminologije s stališča glagolov me je prisilila, da ločujem med terminološko zvezo, ki izhaja iz prvotne ali drugotne terminološke rabe določenega glagola (tu obstaja terminološka vezljivost), in besednozveznim terminom, ki dosega stopnjo frazemske stalne stave (s t. i. kvazivezljivostjo oz. kar nevezljivostjo).

¹⁴⁶ Vid kot slovnična kategorija ne vpliva na vezljivost, medtem ko vezljivost kot pomenska kategorija posledičnopolosredno vpliva tudi na določanje vida.

¹⁴⁷ Glede na tipologijo strokovnih besednih zvez (Toporišič 1973/74: 273–279) predstavljajo vmesno stopnjo /de/terminologizacije glagolske zveze tipa sestav in skupov, medtem ko so sklopi in zrasleki že besednozvezni termini.

rediti masko, rel. *narediti križ*, voj. *narediti kamuflažo*), *storiti* (prav. *storiti kaznivo dejanje*), *napraviti* (lov. *napraviti dvojec* 'izstreliti dva zaporedna strela, od katerih vsak zadene drugo žival', rel. *napraviti križ*, voj. *napraviti izpad*), *opraviti* (alp. *opraviti ponovitev smeri*, mat. *opraviti računsko operacijo*, rel. *opraviti spoved*, strojn. *Mehanizem opravi pot*) nasproti *opravljati* (fiz. *Sila opravlja delo*, rel. *opravljati devetdnevnicu*, *opravljati božjo službo*, dati (rel. *dati odvezo*, šah. *dati mat*), *dobiti* (navt. *dobiti veter v jadra*, rel. *dobiti odvezo*, šport. *dobiti točko*), *vleči* (etn. *vleči ploh* nasproti obrt. *Šiv vleče* 'povzročati gubanje tkanine' (primer netipičnega udeleženca)), *deliti* (biol. *Celica se deli* 'razpolavlja', jezikosl. *deliti besedo* 'prenesti del besede na koncu vrste v naslednjo', mat. *deset deliti s pet*), *izraziti* (jezikosl. *izraziti začudenje z medmetom*), *ugotoviti* (prav. *ugotoviti datum vročitve*, *ugotoviti identiteto z osebno izkaznico*) nasproti *ugotavljati* (prav. *ugotavljati identiteto*), *odločiti* (prav. *Navadna večina odloči* 'imeti odločujočo veljavo pri enakem številu glasov, mnenj'), *kontrolirati* (šah. *Figura kontrolira polje* 'usmerjenost na določeno polje'; tudi *kontrolirana jedrska reakcija* 'izkoriščena energija'), *obvladati/obvadovati* (ekon. *obvladati/obvadovati trg* 'vplivati na količino blaga in na ceno', šah. *obvladati polje* 'imeti na polju možnost uspešno nadaljevati igro'), *znati* (šol. *znati zadnjo učno snov za odlično*), *ravnati* (jezikosl. *Pridevniške besede se ravnajo po samostalniku* 'imajo enak ...'), *ravnati* (voj. *Na desno, na levo ravnaj* 'izraža povelje ...'), *voditi* (aer. *Kontrola letenja vodi letalo*, alp. *voditi navezo*, gled. *voditi lutko*, kor. *Pri plesu vodi moški*, rad. *voditi oddajo*, šport. *voditi žogo*; tudi voj. *vodeni izstrelak*), *urediti* (mat. *urediti enačbo*; tudi mat. *urejena množica*), *rabiti* (jezikosl. *Pridevnik rabimo*, se rabi v stavku za prilastek ali povedkovo določilo), *povzročiti* (elektr. *Tok, ki ga povzroča inducirana napetost*, fiz. *povzročiti fosforescenco*), *vzbuditi* (elektr. *vzbuditi/vzbujati električni generator*, *vzbuditi električno napetost*, fiz. *vzbuditi atom*, *vzbuditi fluorescenco*; tudi *atom v vzbujenem stanju*) nasproti *vzbujati* (elektr. *vzbujati električni generator*, fiz. *vzbujati* 'z dovajanjem energije dosegati spremembe (v sistemu)'), *izkoristiti* (šport. *izkoristiti enajstmetrovko* 'doseči gol z enajstmetrovke'), *stati* (jezikosl. *Samostalnik stoji v imenovalniku*, *Za glagoli premikanja stoji namenilnik*, lov. *Pes stoji na divjad*, šah. *Trdnjava stoji na a-liniji*, šport. *stati v predklonu*, vet. *Samica stoji* 'biti pripravljena na parjenje'; tudi fiz. *stoječe valovanje* 'sestoji iz dveh enakih valovanj v nasprotnih smereh in ne prinaša energije', les. *prodati stoječi les* 'še ne posekana gozdna drevesa', obl. *stoječi ovratnik*, rib. *stoječa mreža*), *vsebovati* (mat. *Množica celih števil vsebuje množico naravnih števil*), *dodeliti* (num. *dodeliti novec* 'ugotoviti vladarja in kovnico pri starem novcu'), *izročiti* (polit. *izročiti protestno noto*, *Veleposlanik je izročil svoja akreditivna pisma predsedniku vlade*, rel. *izročiti se Materi božji*), *prisoditi* (šport. *Sodnik je prisodil devetmetrovko*), *menjati* (avt. *menjati prestavo*, med. *menjati glas* 'mutirati'), *vzeti* (ekon. *vzeti bankovec iz obtoka*, igr. *vzeti z mondom*, prav. *vzeti prstni odtis*, mat. *vzeti popravo* 'zvišati zadnjo pridržano decimalko za eno', med. *vzeti bris*, šah. *vzeti figuro* 'izločiti jo iz igre'), *trajati* (jezikosl. *Dejanje traja ali se ponavlja*), *prenehati* (prav. *Pravica preneha*), *prekiniti* (prav. *prekiniti obravnavo*, *prekiniti delovno razmerje*, med. *prekiniti nosečnost*; tudi avt. *prekinjena črta*), *iti* (ekon. *Prispevki gredo v breme proračuna*, voj. *iti v strelcih* 'premikati se drug ob drugem korakoma z ročnim orožjem, pripravljenim za streljanje'), *premikati* (šah. *premikati figuro*, jezikosl. *Naglas se premika*), *premakniti*

(geom. *vzporedno premakniti*, šah. *premakniti kralja*, film. *zvok se premakne* 'priti v neskladje s sliko zaradi prehitevanja ali zaostajanja', meteor. *Središče visokega zračnega pritiska se je premaknilo nad Skandinavijo*, tudi fot. *premaknjeni posnetek* 'posnetek, nastal zaradi premaknitve kamere med snemanjem'), *priti* (rel. *priti v nebesa*, šport. *Naše moštvo je prišlo v finale*), *oprostiti* (pravn. *oprostiti obtožbe* 's sodbo odločiti, da obtoženec ni storil kaznivega dejanja, da ni kazensko odgovoren ali da dejanje ni kaznivo'), *sprostiti* (biol. *Dozorelo jajčece se sprosti*), *soditi* (pravn. *soditi zbornu* 'z več sodniki'; tudi *biti sojen v nenavzočnosti*), *opremiti* (adm. *opremiti dopis z datumom*, *opremiti prošnjo s prilogami*, film., rad. *zvočno opremiti*, navt. *opremiti ladjo*), *označiti* (filoz. 'vzpostaviti razmerje med označujočim in označenim', geom. *označiti kote, stranice*; tudi jezikosl. *stilno označena beseda* 'stilno zaznamovana beseda', filoz. *označeno* 'pomen, vsebina znaka'), *bremeniti* (ekon. *Izdatki za vojsko bremenijo državni proračun* 'se plačujejo iz državnega proračuna'), *razbremeniti* (pravn. *razbremeniti posestvo hipotek*), *odpraviti* (mat. *odpraviti neznanko, odpraviti ulomke v enačbi, odpraviti oklepaj*, ptt. *odpraviti pošiljko*, žel. *odpraviti vlak*), *prestaviti* (čeb. 'dati sate iz plodišča v medišče, da se okrepi družina, prepreči rojenje', avt. *prestaviti v drugo prestavo*), *postaviti* (pravn. *postaviti koga izven zakona* 'odtegniti mu varstvo zakona, ob prijetju takoj tudi kaznovati', jezikosl. *postaviti pridevnik v ženski spol*, šport. *Postavil je dober, rekorden čas, postaviti nov svetovni rekord*), *staviti* (jezikosl. *napačno staviti ločila*), *zavrniti* (med. *Telo je zavrnilo presajeni organ*, polit. *zavrniti noto*).

2.2 Vezljivost specializiranih in višjih specializiranih glagolov kot potencialno prvotnih glagolskih terminov prek manj specializirane uporabe v splošnovsebinskih ali le poljudnostrokovnih besedilih oz. prek široke terminologizacije lahko nakazuje proces determinologizacije (gradivo iz SSKJ je preverjano še s korpusom FIDA). Sicer pa prevladujoča tožilniška vezava tudi pri specializiranih glagolih praviloma vodi v širšo terminologizacijo, ki je vmesna stopnja tudi pri vezavnosti delno terminologiziranih primitivov in temeljnih glagolov.

2.2.1 Z vidika širše terminologizacije je pomensko specializirani glagol označen kot termin s širšestrokovnim pomenjem – širjenje specializiranega pomenja na več strokovnih področij. V kolikšni meri pri določenem pomensko specializiranem glagolu lahko še govorimo o širjenju terminologizacije in kolikšna je pri tem ohranjena stopnja pomenske specializiranosti pa najbolj povedno izražajo terminoška razmerja znotraj istega glagolskega leksema: *akreditirati diplomatskega predstavnika* (pravn.) : *akreditirati dobavitelja pri banki* (fin.), *alterirati ton* 'kromatično zvišati/znižati' (muz.) : *tkivo alterira* 'se spremeni' (med.) : *alterirati glas/sodbo* (knjiž.), *analizirati spojine* (kem.) : *analizirati stavek* (jezikosl.) : *analizirati potezo in pozicijo* (šah.) : *analizirati gospodarske razmere in trenuten položaj, blanširati kumarice* (gastr.) : *blanširati usnje* (usnj.), *blokirati tekoči račun* (fin.) : *blokirati sprejem* (rad.) : *blokirati* (med.) : *blokirati* (tisk.) : *blokirati* (šport.) : *blokirati kmeta* (šah.), *centrirati kolo* (teh.) : *centrirati žogo* (šport.), *cianizirati sadike* (agr.) : *cianizirati* 'utrjevati površino jekla s cianom' (metal.), *Snovi dilatirajo* (fiz.) : *Srce dilatira* (med.) : *dilatirati cesto* (grad.), *fiksirati film* (fot.) : *fiksirati besedilo*

(gled.) : *fiksirati zlomljeni ud* (med.) : *fiksirati kmeta* (šah.) : *fiksirati tkanino* (tekst.) : *fiksirati barvo* (um.), *injecirati zdravilo* (med.) : *injecirati cementno malto* (grad.), *izolirati bakterije* (biol., kem.) : *izolirati kmeta* (šah.) : *izolirati bojišče* (voj.), *maskulinizirati mladiča* (med.) : *maskulinizirati samostalnike srednjega spola* (jezikosl.), *mobilizirati kapital* (ekon.) : *mobilizirati terjatve* (pravn.) : *mobilizirati otrdel sklep* (med.) : *mobilizirati figure* (šah.), *nevtralizirati kislino* (kem.) : *nevtralizirati tla* (agr.) : *nevtralizirati vpliv propagande* (publ.), *polarizirati svetlobo* (fiz.) : *Železo se v magnetnem polju polarizira* (elektr.) tudi *provokativno pisanje polarizira javno mnenje* (knjiž.), *sinhronizirati film* (film.) : *sinhronizirati lutko* (gled.) : *sinhronizirati motor* (elektr.) : *sinhronizirati menjalnik* (strojn.), *stabilizirati napetost* (elektr.) : *stabilizirati snov* (kem.) : *stabilizirati politične razmere* (publ.), *sterilizirati kirurške instrumente* (med.) : *sterilizirati mleko in zelenjavo za konzerviranje* (agr.) : *sterilizirati samce* (med., vet.) : *sterilizirati njegovo ustvarjalnost* (pren., knjiž.) ipd.

2.2.2 Širjenje specializiranega pomenja gre lahko tudi v smer determinologizacije:

absorbirati vlago/pline/svetlobo/kisik (fiz.) > *Tržišče ni absorbiralo vse industrijske proizvode* (pren.), *Mesta so absorbirala vse podeželsko prebivalstvo*; *adoptirati* (*posvojiti*) *otroka* > *Domačini priseljencev niso adoptirali* (pren.); *akcentuirati besede* (jezikosl.) > *Vulgarnost v svojem delu premočno akcentuirajo* (pren.); *aklimatizirati*: *Aklimatizirala je sobne rastline na nekurjene prostore* > *V novem kraju so se dobro aklimatizirali* 'vživet se, znajti'; *aranžirati skladbo* (muz.) > *aranžirati darilo/izložbo*; *akumulirati kapital* (ekon.) > *Akumulirajo moč, energijo in sredstva*; *alimentirati otroke* (pravn.) > *alimentirati investicijske sklade iz amortizacije* (pren.), *blokirati tekoči račun* (fin.) > *blokirati cesto*, *evidentirati dinamiko prodaje* > *evidentirati dopis* (adm.), *kanalizirati reko* (teh.) > *kanalizirati družbene interese* (publ.), *kapitalizirati obresti* (fin.) > *kapitalizirati prihranke* (ekon.) > *kapitalizirati obrt*, *profilirati brus* (teh.) > *profilirati raziskovalne ustanove* ipd.

Pri nekaterih primerih pa je pogosta zaktualizirana raba zbrisala smer /de/terminologizacije, npr. *aretirati veliko ljudi* – *aretirati magnetno iglo* (teh.), *normirati cene* – *normirati knjižni jezik* (jezikosl.), *normirati izdelek* (teh.). Primeri z *absorbirati* (v Fidi je 512 primerov) dokazujejo, da je težišče današnje rabe še vedno na širši terminologizaciji in da je determinologizacija glede na pogostnost pravih terminoloških zvez, z zgornjimi primeri, v začetnih stopnjah in največkrat samo nakazana s primeri kot *Mirovna gibanja niso mogla absorbirati šoka*, *Dvomilijonski trg lahko absorbira samo omejen obseg proizvodnje*, *Družbeni sistem absorbira spremembe in konflikte*, *absorbirati znanje in tehnologijo*, *Estetska praksa je absorbirala teorijo*, *Umetnik je absorbiral kubizem in konstruktivizem v obliko*, *Sonce nas bo absorbiralo in bomo izpuhteli*, *Francija je absorbirala veliko intelektualnih energij*, *Bančni sistem bi brez težav absorbiral predvideno devizno kupnino za Tam*, *absorbirati spretnosti in moč sovražnika*, *Ruski trg absorbira 600 avtobusov letno*, *Vrednost je absorbirala jamstvo več posojilodajalcem*. V besedilnih korpusih so v smislu širše terminologizacije ali determinologizacije povedna še razmerja pri *akumulirati* (*akumulirati kapital/zaloge/bogastvo/denar/vrednost tujih vlaganj/prihranke/devizne rezerve/dobrine* (ekon.) : *akumulirati vodo/toploto/energijo/moč*

(fiz.) : *akumulirati relevantna dejstva/kazni/spomin/zgodovino/razum/izkušnje/izročilo/znanje*), *aranžirati (aranžirati popevke/pesmi/muziko/komad/spored/salso (muz.) : aranžirati darilca/nagrade/cvetje/izložbo/jurčke z jajcem)*, *blokirati (blokirati trgovino/račune/dolg (fin.) : blokirati vstop/operativno sposobnost policije/kritičnost javnosti)*, *kanalizirati (kanalizirati vodo/rečni tok (teh.) : kanalizirati manko ideološke identitete v delo, kanalizirati dobičke v nogavice, Agresivnost se je kanalizirala na obtoženca, kanalizirati zasluge k skupnosti, Veselje do življenja je kanaliziral skozi umetnost)*, *normirati (normirati volitve : normirati stroške (prevladujoča pogostnost))* ipd.

3 Glagolski termini v slovenskem slovarpisju

Širjenje funkcijskosti jezika je povezano tako s terminologizacijo kot determinologizacijo jezika, ki se najintenzivneje izraža v strokovnih besedilih in pa seveda v terminoloških slovarjih. Izbiranje oz. določanje glagolskih terminov bi moralo seveda slediti izhodiščnim terminološkim načelom jezikovnosistemske odprtosti in ustreznosti in ustaljenosti, ločljivosti, gospodarnosti in pomensko-tvorbene abstraktnosti (Gorjanc 1996: 252–254). Vsa naštetna načela so v soodvisnih razmerjih v smislu, da jezikovnosistemska odprtost in ustreznost odločata o sprejemanju novega besedja in posledično o njegovi ustaljenosti, načelo pomenske ločljivosti v povezavi z gospodarnostjo besedja odloča med enobesednimi in večbesednimi terminološkimi ustrezniki, pri čemer je nujno potrebno upoštevati pomensko-tvorbene meje abstraktnosti – o eno- ali večbesednosti namreč odloča zmožnost uporabe določene besedotvorne vrste (izpeljave/sestave/zlaganja), ki jo pomensko zamejuje nujnost ohranitve predstavitelne jasnosti.

Pri novih skladenjskopomenskih zvezah je bilo v zadnjih dveh desetletjih še najbolj produktivno področje računalništva. V svoje strokovno besedišče je prevzelo veliko pogosto uporabljanih in zato ustaljenih glagolov, v novih zvezah pa so ti glagoli pridobili nov pomen: *izrezati s tipko označeni blok*, *komprimirati datoteko*, *odpreti novo datoteko*, *odpreti okno z vsebino diskete*, *e-poslovati*, *piratizirati programe*, *preimenovati datoteke*, *podpirati prenos podatkov z dvema izvedbama*, *pognati programska okna*, *pošiljati podatke po računalniških omrežjih*, *povoziti datoteko*, *prelistati s tipko ali miško celotno datoteko*, *prenesti blok*, *prigraditi CD-pogon*, *priklicati besedila na zaslon*, *priiti iz ene datoteke v drugo*, *servisirati izstope na sisteme*, *seliti se na strežnik*, *shraniti v pomnilnik*, *startati računalnik*, *vnesti datoteko*, *vstopiti v nov program*, *zapeči na CD-disk*, *zapreti datoteko*, *zapustiti zaslon*, *zmrzniti okna '95*.

3.1 S področja družboslovja bo vzorčno gradivo iz Pravnega terminološkega slovarja – Gradivo do 1991 J. Berana, M. Humar idr. (1999, v nadaljevanju PTS), s področja naravoslovno-tehničnih strok pa slovensko-angleško-nemški Tehniški metalurški slovar Andreja Paulina (1995, v nadaljevanju TMS) – v slednjem (v TMS) je še posebej poudarjena težnja po večji slovnični sistematizaciji, ki pa kvečjemu za-/prikriva realnost terminološke rabe.

3.1.1 Pri primitivnih in temeljnih glagolih bi morale biti kot slovarska (iztočniška) gesla izpostavljene najtipičnejše (in posledično najpogostejše) ustaljene besedne zveze, na različnih pomenskosestavinskih ravneh (tako sestave, skupi kot tudi sklopi in zrasleki). V tovrstnih terminoloških besednih zvezah gre v bistvu za eksplicitno (z besedo) izraženo glagolsko pomensko sestavino.

3.1.1.1 Primitivni glagoli:

Primitivi lahko tvorijo samo besednozvezne termine (v PTS je na to opozorjeno s kvalifikatorjem v zvezi) tipa *imeti kredit*, *imeti pravico*, *imeti naprodaj*, *imeti na zalogi*, *imeti v evidenci*, *imeti v lasti/posesti*; v TMS je kot podiztočnica korektno izpostavljena zveza *imeti naklon*; terminološko aktivne in aktualne so še zveze tipa *delati oporoko*, *delati pogodbo*, *delati krivico*, *delati na svoj/tuj račun*; *dati dovoljenje*, *dati pooblastilo*, *dati izvedensko mnenje*, *dati ponudbo*, *dati pritožbo na zapisnik*, *dati pravni pouk/pravno pomoč*; *dobiti pravdo*, *dobiti stavo*, *zakon dobi obvezno veljavo* ipd.

3.1.1.2 Temeljni glagoli ravno tako kot primitivni pravilo lahko nastopajo samo v besednozveznih terminih, npr. podpomenke *dati/dajati so izročiti/izročati/izdajati* v potencialnih terminoloških zvezah *izročiti v last/posest/uporabo*, *izročiti obdolženca/obsojenca* (za samostojni termin in samostojno terminološko geslo *ekstradirati (tujca)*); *izdajati diplome/dovoljenja/fakture/pravilnike/vizume*, *izdajati sodbe*, *izdajati zakone*, *izdajati čeke/obveznice*, *izdajati uradne/poslovne/vojaške tajnosti*, *izdajati poklicne skrivnosti*; *določiti ceno*, *določiti kazen*, *določiti rok*; *dopustiti dokaz*, *dopustiti obtožbo*; *odlašati obračun/odločitev*; *izrekati sodbo* ipd.

Neutemeljeno so v TMS kot samostojna gesla nastavljeni glagoli kot: *deliti*, *nakloniti*, *nakopičiti*, *namazati*, *namestiti*, *nanašati*, *namotati*, *napenjati*, *napajati*, *naostriti*, *nastajati*, *posnemati*, *porabiti*, *pospešiti*, *poravnati*, *porazdeliti* nasproti npr. *nametalizirati*, *naogljčiti*, *naparjati* 'nanašati kovino s kovinskimi parametri' (tudi z vidika determinologizacije je vprašljiv npr. *naoljiti*).

V okviru temeljnih glagolov lahko nastopajo kot samostojna gesla nevezavni prostomorfemski glagoli tipa *ukloniti se*, *odzvati se*, *dogovoriti se o*, *odcepiti se* ('ločiti se od matičnega dela'), *ločiti se* (ta nekdanji glagolski termin (cerkveno pravo) se je determinologiziral); posebno geslo mora biti tudi *izdajati se za* (*lažno se izdajati za uradno ali vojaško osebo*), vsa v PTS, medtem ko npr. *oblikovati se* v TMS ne more biti samostojno geslo.

3.1.2 Specializirani glagoli so praviloma enobesedni glagolski termini in v terminoloških slovarjih samostojna gesla.

Potrebno je izpostaviti razmerje med tujimi oz. prevzetimi in ustreznimi domačimi/slovenskimi glagolskimi termini. Še posebej v tovrstnih razmerjih (tj. prevzeto : domače) se glede na označevano predmetnost/pojavnost pri možnih slovenskih (večinoma delnih) ustreznikih lahko izraža tudi stopenjska determinologizacija slovenskih terminoloških ustreznikov v smislu, da se težišče pomenske specializiranosti (terminološkosti) prenaša na udeležensko sestavino – v teh primerih so poleg geselskega

enobesednega glagolskega (domačega ali prevzetega) termina v slovar vključeni še istoglagolski besednozvezni termini, bodisi kot podgesla v istem slovarskem sestavku bodisi kot samostojna besednozvezna gesla, npr. v PTS: geslo *abrogirati* (*abrogirati zakon, abrogirati meddržavno pogodbo*) nasproti besednozveznim geslom *odpraviti predpis, odpraviti pravne posledice*, in nasproti geslu *razveljaviti* s podgesli *razveljaviti izpodbijano odločbo/sodbo, razveljaviti vizum, razveljaviti volitve*; geslo *adjustirati* (*adjustirati stroške, adjustirati menico, adjustirati uradni spis*) nasproti besednozveznim geslom *odmeriti stroške/davek/kazen/honorar, izpolniti obveznost/pogodbo/predpis/menico, urediti dolgove, urediti pravno razmerje, urediti spor po diplomatski poti*; geslo *domicilirati* (*domicilirati menico*), geslo *dokumentirati* (*dokumentirati vlogo, dokumentirati plačilni nalog*), geslo *reprezentirati* (*reprezentirati državo*) nasproti besednozveznim geslom *predstavljati republiko, zastopati koga*; geslo *majorizirati* ('dobiti večino, preglasovati') nasproti geslu *preglasovati* (*preglasovati senat*); še primeri domačih samostojnih geselskih terminov: geslo *dolžiti* s podgeslom *dolžiti sokrivde*, geslo *dolgovati* s podgesli *dolgovati denar, dolgovati opustitev/storitev*, gesli *dokazati / dokazovati* s podgesli *dokazati alibi, dokazati istovetnost, dokazati zmoto, dokazovati istovetnost osebe*, geslo *prisoditi* s podgesli *prisoditi premoženjskopravni zahtevek, prisoditi stroške*, geslo *domnevati* ('imeti kaj za verjetno ali resnično, čeprav ni dokazano') ipd.

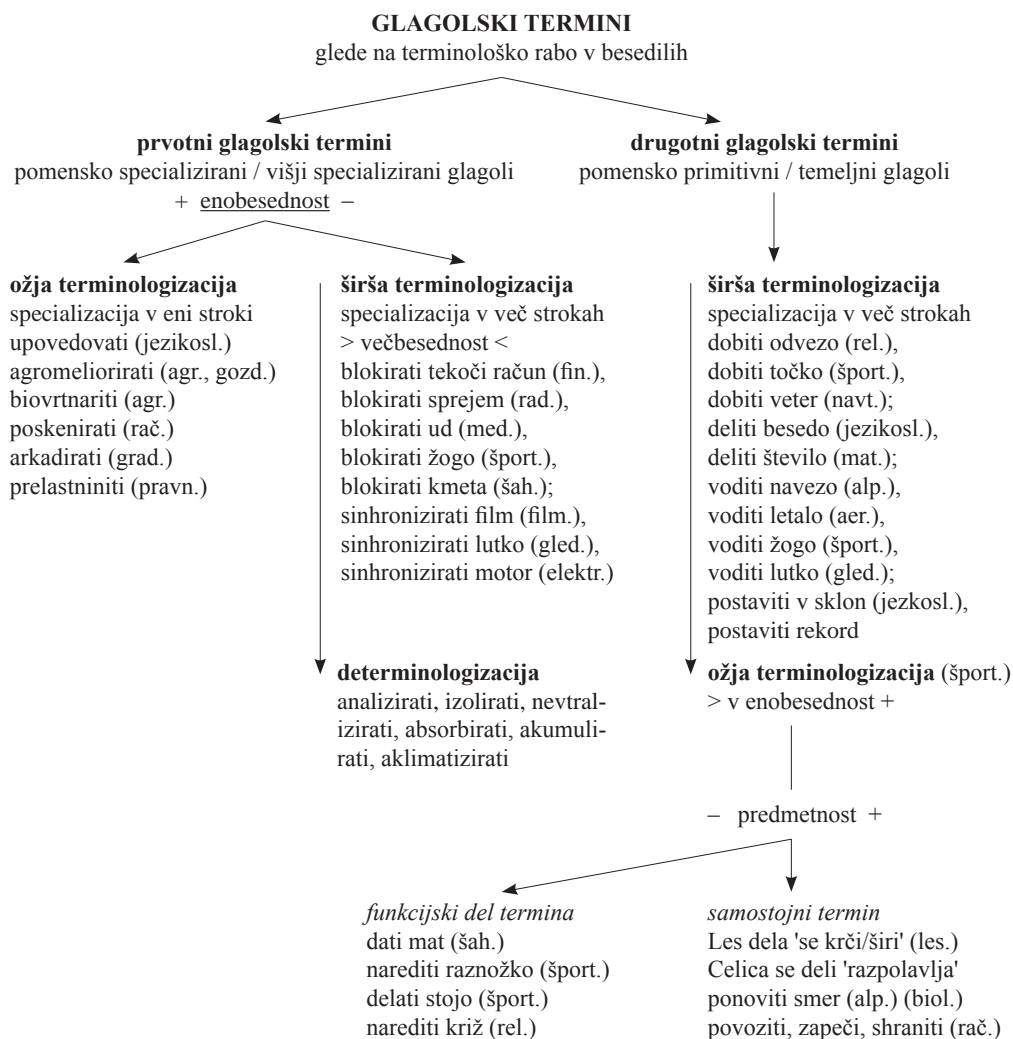
V slovarju TMS so lahko samostojna gesla glagoli tipa *kadmirati* 'prevleči s kadmijem', *kalcinirati* (sodo) 'odstranjevati, odstraniti vodo z žganjem', *poogleniti* : *karbonizirati* 'spremeniti kaj v oglje', *kromati* 'prevlačiti s kromom', *kalorizirati* '(po)aluminiti površino jekla, da je odporna pri visokih temperaturah', *kondenzirati* 'spreminjati pare v tekočino', *kanelirati* : *ožlebiti* 'izdolbsti žlebove' : *nažlebiti* : *izžlebiti, ozemljiti, ostružiti, platiti* : *platirati* 'obložiti s kovino', *ekspandirati* 'povečati prostornino, širiti se'. Predvsem zaradi različne stopnje determinologizacije imajo status besednozveznih terminoloških gesel glagoli tipa *absorbirati* : *vpijati* : *vsrkati, sintetizirati* (*elemente ali enostavne spojine*), *sinhronizirati motor, signalizirati napako, klasirati* : *razvrščati* (*elemente*), *kombinirati elemente, komplementirati elemente* 'dopolniti', *komprimirati sestavine* 'stiskati', *koncentrirati rudo* : (*o*)*bogatiti rudo, kontaminirati naprave* 'onesnažiti, zastrupiti', *konstruirati napravo* 'graditi, sestaviti', *dozirati snov* 'odmeriti, dodati', *krmiliti stroj* 'posegati v sistem, da bi dosegli določen namen', *adjustirati* : *naravnati* : *uravnati* (*stroj*), *blokirati napravo, označevati/označiti faze, oskrbovati napravo, šablonirati jedro, šaržirati* : *polniti* (*peč*), *blažiti* : *dušiti* (*hrup*), *gladiti površino, gnesti cev, globiti* : *pehati* (*polizdelek*) 'način strojne obdelave', *kalcinirati* : *pečiti/žgati* (*keramiko*) 's segrevanjem odstranjevati kristalno vodo ali CO₂' ipd.

- Merilo stopnje terminološkosti določenega glagola je konkretno obravnavano besedilo – poudarjena je soodvisnost konkretnega strokovnega besedila in terminologizacije glagola. S terminološko pomenskoskladenjsko rabo se nujno izrazijo tudi lastnosti terminološke vezljivosti. Upoštevanje vezljivosti je dodatna potrditev in opredelitev

skladenjskega pomena glagolskega termina, tovrstne ugotovitve pa (posredno) samo še potrjujejo upravičenost obstoja in uvajanja besednozveznih terminov.

- Meje med terminološkostjo in neterminološkostjo določenega glagolskega leksema so zabrisane, zato je smiselno govoriti o prvotni ali drugotni terminološki rabi oz. o prvotnem ali drugotnem glagolskem terminu glede na konkretno izbrano in obravnavano strokovno besedilo. Prvotni glagolski termini (pomensko specializirani in višji specializirani) lahko z rabo v več strokah, tj. prek širše terminologizacije, in prek manj specializirane uporabe v splošnovsebinskih ali le poljudnostrokovnih besedilih prehajajo v determinologizacijo. Nasprotno pa se potencialni drugotni glagolski termini (pomensko primitivi in temeljni) s širokim oz. posplošenim pomenjem v konkretnih ozkostrokovnih besedilih terminologizirajo – izhodiščna drugotna terminološka raba jih v bolj ali manj ozkostrokovnih besedilih usmeri v terminologizacijo (najpogostejši so skupi). Trostopenjska terminologizacija oz. determinologizacija vključuje stopnje netermin – poltermin – termin. Pojem glagolskega termina (absolutnega/stalnega termina) je vezan na terminološko samozadostne/samostojne glagole, pojem glagolskega poltermina (besedilni/priložnostni termin) je vezan na terminološko nesamostojne vezljive/vezavne glagole, ki so kot glagolski (pol)termini vmesna stopnja med terminologizacijo in determinologizacijo.
- Potencialni glagolski termini so desno nevezljivi pomensko specializirani glagoli, po možnosti z zabrisano vidskostjo oz. dvovidskostjo. Osnovni pogoj je torej ukinitvev dveh slovnično-pomenskih kategorij – vezljivosti in vida.
- Premosorazmerno razvoju različnih strok se specializirajo tudi besedila, ki zahtevajo tudi obravnavani temi ustrezno specializirano besedje. Najopaznejši pokazatelj specializacije pomenja je tvorjenost, zato danes v različnih tipih besedil prevladujejo tvorjenke – med glagoli predpanske tvorjenke in izsamostalniške izpeljanke s prevladujočim priponskim obrazilom *-ira-ti*, brez drugotne nedovršenosti in z možnostjo dvojnic tipa *favlirati/favlati igralca, slovenizirati/sloveniti*.
- Medstopnja k terminologizaciji glagolskega besedja je oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo. Medstopnja je hkrati tudi širša terminologizacija, ki je za primitivne in temeljne glagole stopnja delne (pol)terminologizacije v smeri k terminologizaciji, za pomensko specializirane glagole pa širša terminologizacija pomeni širjenje specializiranega pomenja na različna strokovna področja ali pa v smer determinologizacije.
- Pri primitivnih in temeljnih glagolih bi morale biti kot slovarska (iztočniška) terminološka gesla izpostavljene najtipičnejše (in posledično najpogostejše) ustaljene besedne zveze, na različnih pomenskosestavinskih ravneh (tako sestave, skupi kot tudi sklopi in zrasleki). Specializirani glagoli so praviloma enobesedni glagolski termini in v terminoloških slovarjih samostojna gesla.

GRAF: Nakazane smeri /de/terminologizacije:

O povedkovniku oziroma povedkovniškosti

povedkovnik, ubesedena skladenjska kategorija, stalna tipična skladenjska vloga, povedkovniška vloga predicative, lexicalized syntactic category, fixed typical syntactic role predicative function

Že dosedanje obravnavanje povedja oz. njegovih sestavin vodi v smer opredelitve povedkovnika kot »zgolj« skladenjskopomenske kategorije, in ne samostojne besedne vrste.¹⁴⁸ V tem smislu je mogoče povedkovnik imenovati tudi kot povedkovniškost. V zloženem povedku je ta slovnična kategorija kot nujna pomenonosna kategorialna pomenska sestavina ubesedena ob pomožnikih oz. pomensko izpraznjenih glagolih, izrazijsko kot pomožnik + povedkovnik = povedek. Tudi s stavčnočlenskega kot z izrazijskega vidika je smiselno govoriti o povedkovniku (prim. z nedoločnik/namenilnik v povedku), ker so določila in dopolnila izrazijsko zasedena pri vezljivosti in družljivosti udeležencev.

Namen

Zaradi neobvezne vključenosti katere koli izmed slovničnih kategorij, ki so sicer tipične za posamezne besedne vrste, je še najustreznejše, da povedkovnik opredeljujemo kot **pomenskoskladenjsko kategorijo** (v tuji strokovni literaturi je uveljavljena kategorija predikativnosti) oz. **kategorijo povedkove rabe** oz. kot **povedkovo kategorijo stanja/lastnosti**. Funkcijskost povedkovnika, in ne (še) besednovrstnost (povedkovnik je torej vmesna stopnja leksikalizacije v drugotne/metaforične pomene), posredno potrjuje povedkova vezljivost s tem, da pomenskoskladenjske zmožnosti povedkovnika (stanjskost, dejanjskost ali posledično lastnost) veže na povedkovo vlogo – v češkem jezikoslovju, ki nam je zaradi sistemske podobnosti slovenščine in češčine najbližje, je to opredeljeno kot 'komplementarna obligatorna determinacija'. V naši strokovni literaturi (predvsem v SS, NSS, ESJ in SLP) so večkrat ponovljeni pomisleki glede besednovrstnosti povedkovnika posredno izraženi z opredelitvami kot zelo obsežna in pomensko heterogena besedna vrsta, stranski stavčni člen, samo skladenjskofunkcijska opredelitev zrelativizira merila besednih vrst in hkrati stalnost skladenjske vloge omogoča/zagotavlja odprto

¹⁴⁸ Povedkovnik je najustreznejši jezikoslovni izraz za skladenjsko kategorijo tako na pomenskoskladenjski kot na strukturoskladenjski oz. izrazni ravni tudi zato, ker povedkovniki ne določajo drugih samostojnih stavčnočlenskih besednih vrst, in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi).

rabo drugih besednih vrst.¹⁴⁹ Slovarko naj bi bile besede v povedkovni rabi oz. povedkovniški rabi z oznako *povdk*. navadno izpisane kot podgesla (kar ustreza preneseni pomenski rabi geselskih leksemov), izjema je le nekaj prvotno besednovrstno neopredeljnih besed, razvojno verjetno besednih krnov, tipa *všeč*, *žal*, *prav*, *treba* ipd., ki navadno so oz. naj bi bile samostojna gesla.

Opredelitve

- Aktualna trenutna stanjskost je v slovenščini navadno izražena z zloženim povedkom – prvotna povedkova raba namreč izpostavi samo določene pomenske sestavine, saj povedkovniki niso nič drugega kot pomenske determinante povedkov. Priložnostna pomenskoscledenjska raba ne more biti besednovrstno odločilna, zato povedkovniki, za katere je odločilna povedkov(nišk)a raba, ostajajo na stavčni ravni s poimenovalnimi različicami *povedkovo dopolnilo* > *povedkov dopolnilnik* > *povedkovnik*.¹⁵⁰ S pomensko-izraznega vidika je povedkovnik pomenskoscledenjska kategorija oz. kategorialni sem/semem, ki pomenskoscledenjsko dopolnjuje glagole v povedku, in hkrati strukturnoscledenjska kategorija, izrazno opredeljena kot zgradbeni označevalnik. Tako funkcijska kot pretvorbena slovnica potrjujeta povedkovnik kot skladenjskopomensko kategorijo (in ne še besedno vrsto). Posredno zanikanje besednovrstnosti povedkovnika je tudi (vsaj občasno) vztrajanje, da med povedkovnike sodita tudi opisna deležnika in nedoločnik. Kljub deklarirani povedkovniškosti pa se da tudi besede (oz. razvojno gledano besedne krne) kot *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *tema*, *škoda*, *dolgčas* (vsaj razvojno) slovarko besednovrstno opredeliti kot samostalnike, *žal* tudi kot pridevnik, *tiho*, *prav*, *lahko* kot prislove, *lahko*, *treba* tudi kot členke ipd.
- Povedkovniki (ob pomožnikih; povedek = pomožnik + povedkovnik) so glede na izključno prvenstvenost povedkove skladenjske vloge lahko prvotni ali drugotni. Skupna lastnost povedkovnikov je, da pomenijo stanje ali lastnost, (dejavno)vezljivi oz. kot nosilci vezljivosti povedkovniki izražajo različna razmerja oz. odnose. Od tipičnih inherentnih glagolskih kategorij je poleg vezljivosti ohranjen tudi naklon.
- Povedkovniki ne določajo oz. opredeljujejo drugih besednih vrst, in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi). Čeprav imajo nekatere značilnosti prislovov (tj. navadno so nepregibni, le da se povedkovniški prislovi lahko stopnjujejo), povedkovniški pridevniki pa se lahko pregibajo še po spolu in številu, se vežejo le z vezjo ali s skladenjskopomensko oslabljenimi glagoli, in zato ne morejo pojasnjevati pomensko samostojnih glagolov in pridevnikov – ne prevzemajo kategorij od jedrne besede, temveč si kategorije s pomožnikom porazdelijo.

¹⁴⁹ Tu mislim predvsem na Slovensko slovnico (SS 1976: 412, 594–595), Novo slovensko skladnjo (NSS 1982: 116–117, 407) in Enciklopedijo slovenskega jezika (ESJ 1992) J. Toporišiča ter na ocono Nove slovenske skladnje J. Toporišiča (1984: 142–155) in Slovensko leksikalno pomenoslovje (SLP 2000b: 30–33, 38, 63, 188) A. Vidovič Muha.

¹⁵⁰ Česko jezikoslovje je potrdilo povedkovnik kot skladenjskopomensko kategorialno sestavino z izrazom 'obvezni določevalni dopolnilnik', kar je bilo v naši strokovni literaturi komentirano v začetku sedemdesetih let (B. Pogorelec 1972, 1974).

1 Povedkovnik je skladenjska in slovarska oznaka za polnopomensko neglagolsko besedo v t. i. zloženem povedku,¹⁵¹ ki prevzema kategorijo stanjskolastnostne povedkove vezljivosti – povedkovnik je torej lahko oznaka za povedkovniško rabo oz. za povedkovodoločilno rabo besed v zloženem povedku.¹⁵² Slovarska oznaka **povdk.** 'povedkovnik' torej označuje stanjskolastnostno kategorijo s spremno (ne)vezljivostjo in lahko tudi naklonskostjo.¹⁵³

1.1 Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je v 496 geslih uporabljeno tudi kvalifikatorsko pojasnilo **v povedni rabi**, v 55 geslih pa pojasnilo **v povedno-prislovni rabi**.¹⁵⁴

S stališča skladenjskopomensko prvotne in drugotne povedkovodoločilne rabe sem v okviru besedišča, zajetega v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, ločila t. i. **prvotno in drugotno povedkovniško vlogo**.¹⁵⁵

1.1.1 Prvotna povedkovniška vloga je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika navadno označena s kombinacijami slovničnih pojasnil kot *neskl. prid.* 'nesklonljivi pridevnik', **v povedni rabi** in *prisl.* 'prislov', **v povedni rabi** in še **v povedno-prislovni rabi**. Sámó slovnično pojasnilo **v povedni rabi** pa načeloma opozarja na skladenjskopomensko vlogo samostalnika, pridevnika ali prislova v drugotni, konverzni povedkovniški vlogi. Drugotna povedkovniška raba v SSKJ ni označena pri slabšalni (vulgarni) in ljubkovalni rabi živalskih poimenovanj v zvezi s človekom, ko zaradi metaforičnosti dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine.¹⁵⁶

1.1.2 Povedkovniki od tipičnih glagolskih kategorij poleg vezljivosti lahko ohranjajo tudi naklon; ne določajo pa drugih besednih vrst in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi). Čeprav imajo nekatere značilnosti prislovov (tj. pogosto so nepregibni; izpridevniški in izprislovni povedkovniki se lahko stopnjujejo; izpridevniški se navadno pregibajo še po spolu in številu), se vežejo le z vezjo ali

¹⁵¹ S sintagmo *zloženi povedek* označujemo večbesedni povedek, sestavljen iz nepolnopomenskega/veznega glagola in neglagolske besede.

¹⁵² Ada Vidovič Muha (2000: 62–63) povedkovnike uvršča med t. i. eksogene lekseme, vendar jih izloča iz družbe pridevnikov in prislovov zaradi (morebitnega) transformacijskega razmerja z glagolom.

¹⁵³ Splošno je naklonskost opredeljena kot tvorčevo razmerje do pripovedovanega. Slovnica pa ločuje naklonske izraze namer, hotenja, nujnosti, potrebe, možnosti, ukazovanja in dopustnosti.

¹⁵⁴ V Slovenskem pravopisu 2001 je registriranih kar 458 kvalifikatorjev *povdk.* 'povedkovnik' ali *povdk. zv.* 'povedkovniška zveza', gl. *Krajšave in slovarske oznake*, str. XIV). Vsi izpisani primeri z različnih vidikov potrjujejo oznako *povdk.* kot pomenskosladdenjsko kategorijo. Čeprav je povedkovnik v SP 2001 izrecno (tudi v komentarju *Spremnje besede* na str. VIII) predstavljen zgolj kot iztočnica/geslo, in nikoli kot podiztočnica/podgeslo, ga kot pomenskosladdenjsko kategorijo in hkrati – posledično kot oznako za drugotne skladdenjske vloge potrjuje tudi skupni naslov *Prislovi, povedkovniki in zveze z njimi* (62) v *Pravilih* in definicija (204).

¹⁵⁵ Prav pri razločevanju med prvotno in drugotno povedkovniško rabo se mi je potrdilo, da je narečje lahko dobro orientacijsko izhodišče pri določanju (ne)prevladujoče povedkovodoločilne vloge posameznih besed.

¹⁵⁶ Na to opozarja Ada Vidovič Muha (1993: 40–41).

s skladenjskopomensko oslabiljenimi glagoli in zato ne morejo pojasnjevati pomensko samostojnih glagolov in pridevnikov.¹⁵⁷

1.2 Izloča se skupina besed s prevladujočo povedkovniško rabo: *dolgčas/predolgčas, mar, mraz, okej, sram, škoda, tema* v *Dolgčas/Predolgčas mi je. Otroci ji niso mar, Zunanaj je bil(o) mraz, S stanovanjem je vse okej, Sram ga je pred starši, Te obleke je škoda, Bila/Bilo je še tema.*

1.3 Najpogosteje pa seveda povedkovniško rabo označuje slovnično pojasnilo **v povedni rabi**, ki v SSKJ v 496 geslih označuje 41,13 % prislovov (= 204, od tega prevladujejo izpridevniški prislovi), 33,67 % pridevnikov (= 167, od tega prevladujejo izglagolski stanjski pridevniki z zelo širokim skladenjskopomenskim obsegom) in 25,20 % samostalnikov (= 125, od tega prevladujejo izglagolski samostalniki, ostali neizglagolski samostalniki pa so pomensko sposobni izražati tudi povedkova razmerja). Najpogostejša različica tega slovničnega pojasnila je z omejitvenim prislovom »navadno«, npr. **navadno v povedni rabi**, ki povedkovniško rabo tipizira; pogosto dodana oznaka **ekspr.** 'ekspresivno' pa še poudarja drugotno skladenjskopomensko povedkovniško rabo.

2 Z vidika stanja in lastnosti – povedkovnik kot oznaka za stanjskolastnostno kategorijo

2.1 Izpridevniški prislovi so oblikovno-skladenjsko najtipičnejši za povedkovniško rabo, saj izražajo različna stanja in razmerja. V okviru razmerij/odnosov naklonskost izloči prave povedkovnike tipa *gotovo, verjetno*, ki bodo posebej obravnavani pozneje (gl. razdelek 1.3). Stanja¹⁵⁸ in razmerja v okviru drugotne povedkovniške rabe pa so:

- a₁) stanje v naravi: *brezvetrno, deževno, hladno, megleno, sončno, suho, zatohlo* (*Bilo je brezvetrno/deževno ...*);
- a₂) stanje v okolici: *dušljivo, hrupno, nevšečno, nevzdržno, prijetno, žalostno* (*Bilo je dušljivo/hrupno ...*);
- a₃) psihično stanje človeka: *mirno, mrtvo, samotno, sijajno, smešno, spokojno, tragično, vedro, živahno* (*Tragično je, da ...*);
- b₁) ocenitev ali ugotovitev položaja (slovarske pomenske razlage se v teh primerih začinjajo z *izraža ...*): *čudno, fantastično, imenitno, koristno, luštno, neprijetno, ne-taktno, očitno, prezamudno, sramotno, špasno, težavno, tipično, važno, vprašljivo, značilno, zoprno* (*Čudno je, da ...*) ipd.

¹⁵⁷ Gl. prispevek Ivanke Kozlevčar Černelič (1968: 14).

¹⁵⁸ Pri nas že Franc Jakopin (1968: 334–335) brezosebne predikative (v ruščini je to *kategorija sostojanja*) pomensko deli na več kategorij: (a) stanje v naravi, (b) stanje v okolici, (c) psihično stanje človeka, (č) modalno obarvano stanje, (d) ocenitev in ugotovitev položaja in (e) moralna in etična ocena.

2.2 Izglagolski stanjski pridevniki, npr. *dorasel*, *blazen od*, so s stanjskostjo, ohranjeno naklonskostjo in (ne)vezljivostjo tipični za povedkovniško rabo (o njih v razdelku 3).

2.3 Manj navadni za povedkovniško rabo in s tem za izražanje različnih poved(kov)nih razmerij so neizglagolski samostalniki, npr.: *dama* (Ona je dama), *dejstvo* (To je dejstvo), *drek* (To je drek), *figa* (Figa je vse skupaj), *gospod* (On je res pravi gospod), *idol* (Je idol generacij), *kapital* (Ta denar je zanj že kapital), *kuga* (Ta bolezen je prava kuga), *lastnina* (To je družbena lastnina), *loterija* (Življenje je loterija), *mož* (Je mož in ne cmera), *papir* (Take besede so papir), *pekel* (Doma je bil pekel), *pravica* (Voliti je pravica polnoletnega državljana), *problem* (Denar je problem), *sila* (Ni mi sile), *smrt* (Alkohol je zanje smrt), *sonce* (Bil je sonce pravice), *stvar* (To je moja stvar), *tarča* (Bil je tarča šal), *tič* (Bil je tič), *vrag* (Vojska je vrag), *zlodej* (Zlodej je, če dela vsak po svoje), *žival* (On je pomembna žival).

2.3.1 Nekateri samostalniki tipa *last*, *navada*, *nič*, *škoda*, *tip*, *zakon* (o tem podrobneje v razdelku 3), ki v svoji pomenskosti ohranjajo prevladujočo stanjskost, naklonskost in največkrat tudi vezljivost, so zaradi skladenjskopomenske razmernosti/odnosnosti tipični **povedkovniki** s prvotno oz. prevladujočo povedkovodoločilno vlogo v stavčni povedi.

3 Z vidika vezljivosti – s poudarjeno možnostjo (stanjskolastnostne) povedkove vezljivosti

Pridevniki v povedkovodoločilni oz. povedkovniški rabi so najštevilčnejši, kar glede na tipično pridevniško stanjskost ne preseneča (ohranjajo samo nekatere pridevniške lastnosti oz. slovnične kategorije, ki so sicer tipične za pridevnike – pregibanje po spolu in številu in stopnjevanje).

3.1 Vezljivi izglagolski pridevniki kot povedkovniki so:

- 1) *deležen* (*česa*), *dolžen* (*komu kaj*), *dorasel* (*čemu*), *lasten* (*komu*), (*ne*)*naklonjen* (*komu*), *namenjen* (*komu*), *odgovoren* (*komu/za koga*), *podložen* (*komu/čemu*), *podvržen* (*čemu*), *potraben* (*koga/česa*), *pripravljen* + *nedol.*, *privržen* (*komu/čemu*), *vreden* (*koga/česa*), *veren/zvest* (*komu/čemu*), *vesel* (*koga/česa*), *voljen* + *nedol.*, *zmožen* (*koga/česa/nedol.*), npr. Bil je deležen pozornosti, Dolžen mu je hvaležnost ...;
- 2) **prostomorfemski**: *blazen od*, *bolan od*, *dober za/kot*, *enak/identičen z/s*, *edin z/s*, *imun proti/do*, *interesanten za*, *izveden v*, *lakomen na*, *len za*, *ljubosumen na*, *nagel v*, *nagnjen k*, *nor od*, *odvisen od*, *pogojen od*, *poklican za*, *ponosen na*, *prenagel v*, *slep za*, *soglasen z/s*, *solidaren z/s*, *sorazmeren z/s*, *udarjen na*, *volčji na*, *združen z/s*, *značilen za*, *zrel za*, npr. Blazna je od obupa, Kar bolan je od sreče, Tram je dober za oporo/kot opora ...

3.2 Nevezljivi neizglagolski pridevniki kot povedkovniki so:

- 1) *domač, godov* (nar.), *ljudski, mogoč, možen, neopažen, neučakan, pozen/kasen, slab/slaboten, trden, varen, vprašljiv, zanič/prezanič, zgotoven, znan, življenjski*, npr. Janez je domač, Čez nekaj dni bo godov, Je prijazen in ljudski ...;
- 2) **nepregibni**: **ad acta, fair, flegma, fuč, groggy, kaput, kontent, marod, nobel, *okej, tešč*, npr. To je sedaj ad acta, To ni fair, On je flegma ...

3.3 Prislovi kot povedkovniki (s tipično nepregibnostjo, izjema je možnost stopnjevanja):

- 1) *bot, dolgčas/predolgčas, larifari, *kvit, mar, mraz/premraz, napak, napoti, naprodaj, nared, narobe, *okej, *plonk, prav, prida, prima, res/preres, tema/pretema, to-talka* (žarg.), *všeč, zamalo, zaman, žal/prežal*, npr. Zdaj sta si bot, Jim je dolgčas/predolgčas, Vse skupaj je larifari ...;
- 2) **naklonski** (ki pogosto vežejo tudi nedoločnik): *gotovo, mogoče/nemogoče, možno, očitno, pomembno/nepomembno, potrebno/nepotrebno, nesmiselno, nespametno, rad -a -o, treba, ugodno, verjetno, vprašljivo, vredno, všeč, zapovedano*, npr. To je skoraj gotovo, Ni mogoče / Je nemogoče tako delati ...

3.4 Pretežno izglagolski samostalniki v povedkovniški vlogi, pregibni samo po številu, so:

- 1) *navada, sram, škandal, škoda/preškoda, utopija, zakon*, npr. Kajenje je navada, Bilo ga je sram ...;
- 2) **prostomorfemski**: *reklama za*; posebnost je *moda* z možnostjo lastnostne rabe (*biti* (*nekaj*) *moda*) ali stanjske rabe (*biti* (*nekaj*) *v modi/iz mode*);
- 3) **z nedoločnikom**: *užitek, veselje*, npr. Hoditi skozi gozd je užitek, Veselje ga je gledati.

3.4.1 Neizglagolski samostalniki v povedkovniški vlogi so:

- 1) **vezljivi**: *kos* (*komu/čemu*), *last* (*koga/česa*), *tip* (*koga/česa*), npr. Ni kos nalogi, Avto je last podjetja, To je čisti tip gotske stavbe;
- 2) **nevezljivi**: *fakt, *basta/konec^{k/c}, luksuz, nonsens, nič, politikum*, npr. To je fakt, Tako je in basta/konec ...

3.5 Navadni samostalniki v povedkovniški vlogi so še:

- 1) **izglagolski medmeti**, ki so (v nasprotju z drugimi tipičnimi medmeti) kot stavčni členi vključeni v stavčno poved, npr. To bo joj/prejoj, On pa hrrrr na postelji ipd.;
- 2) **sklopi** tipa *boglonaj, bogpomagaj, bogve* (On jim je boglonaj, Z njim je bogpomagaj, Misli, da je bogve kdo), ker je za njih tipična povedkovodoločilna vloga in so zaradi svoje tvorjenosti tudi sicer besednovrstno nejasni.

4 Posebno skupino samostalnikov v povedkovniški vlogi¹⁵⁹ predstavljajo samostalniki v povedkovniških rabah, ki so slovarsko označene kot **slabš.** 'slabšalno', **vulg.** 'vulgarno' ali **ljubk.** 'ljubkovalno'. Pomenskost samostalnikov pa izbirno odloča o tem, kateri so lahko v povedkovniški rabi. Tako gre v teh primerih predvsem za živalska poimeno-

¹⁵⁹ Gl. Ada Vidovič Muha (1993: 40–41).

vanja v zvezi s človekom, kjer zaradi metaforičnosti dosledno prihaja do spremembe uvrščevalne pomenske sestavine,¹⁶⁰ vendar je bilo že opozorjeno, da v SSKJ prehod v povedkovniško rabo ni bil dosleden in zato tudi ni ustreznega slovničnega pojasnila (Vidovič Muha 1993: 40). Te spremembe pomenskosti besed pri prehodu v povedkovodoločilno vlogo so jasno izražene prav pri razmernih BITI-stavčnih povedih. Pri teh prisojevalnostnih BITI-stavkih je namreč jasno izražena prevladujoča pomenskost (in s tem seveda tudi njena prevladujoča uvrščevalna pomenska sestavina (UPS)) besede v osebkovi vlogi nad pomenskostjo besede (in njene razločevalne sestavine (RPS)) v povedkovodoločilni vlogi. Slednji, povedkovniški besedi tako ostajajo razločevalne pomenske sestavine (RPS), ki jih kot lastnosti prisoja besedi v osebkovi vlogi.

Tako je pri živalskih poimenovanjih v povedkovniški rabi prevladujoča uvrščevalna pomenska sestavina **človeško**⁺, npr. On (UPS = *človek*) je tič/tičko (RPS = *iznajdljiv, prebrisan*), Ona (UPS = *ženska*) je tička (RPS = *mlada, ljubka*); Ta moški/otrok (UPS) je njen mucek (RPS = *prikupen*), Ta ženska (UPS) je prava mucka (RPS = *ljubka, mikavna*); Ta človek (UPS) je navadna žaba (RPS = *manjše rasti/velik pivec*), Ta ženska (UPS) je prava žaba (RPS = *klepetava, opravljiva*); Ta človek (UPS) je prava kača (RPS = *hudoben, zahrbtn*) ipd. V vseh naštetih primerih je človek denotat in uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) hkrati z metaforičnimi pomeni živali v povedkovem določilu oz. s povedkovnikom, ki je razločevalna sestavina (RPS) z metasemsko izraženimi lastnostmi živali.¹⁶¹

4.1 Posebna skupina samostalnikov v povedkovniški vlogi so tudi poimenovanja telesnih delov, ki so slovarsko označena **vulg(arno)**. V nasprotju s prejšnjo skupino imajo z označevano besedo v osebkovi vlogi skupno prevladujočo uvrščevalno pomensko sestavino **človeško**⁺. Pomenske sestavine se razporedijo tako, da je uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) upoštevana v označevani osebkovi besedi, razločevalne pomenske sestavine (RPS) pa so kot prisojevalne lastnosti vključene v označevalno povedkovodoločilno besedo, npr. Ta človek (UPS) je čisto navadna rit (RPS = *neznačajen, bojazljiv*), Ta človek (UPS) je navadna goflja (RPS = *prezgovoren, predrzen*) ipd.

5 Napisano torej pritrjuje naslovu prispevka, tj. da bo v prihodnje v slovnični in slovaropisni praksi treba povedkovnik obravnavati (zgolj) kot skladenjsko in slovarsko kategorijo; potrjuje se, da samostojna besedna vrsta povedkovnik ni utemeljena.

Slovarsko naj bi bile besede v povedkovni rabi oz. povedkovniški rabi z oznako **povdk.** navadno izpisane kot podgesla (kar ustreza preneseni pomenski rabi geselskih leksemov), izjema je le nekaj prvotno besednovrstno neopredeljenih besed, razvojno verjetno besednih krnov, tipa *všeč, žal, prav, treba* ipd., ki navadno so oz. naj bi bile samostojna gesla; kot posamostojna gesla z oznako **povdk** bi bile tudi besede tipa *basta*,

¹⁶⁰ Gre za t. i. slovarsko uvrščevalno sestavino – gl. Ada Vidovič Muha (1988: 26–27).

¹⁶¹ V slovenskem leksikalnem pomenoslovju (Vidovič Muha 2000: 148) je povedkovnik označen kot metaforični povedkovnik, ki je jezikovnosistemsko omejen na glagolsko funkcijo (formalno za vezjo) in pomeni šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena.

ful in vse druge prevzete in domače besede, ki tudi sicer niso jasno besednovrstno opredeljene in je njihova vloga navadno povedkova.

Praviloma bi torej oznaka **povdk** veljala za neglagolske besede v povedku in označevala stanjskolastnostno kategorijo v povedku z dodanima možnima vezljivostjo in naklonskostjo.

Zgolj tipična povedkova skladenjska vloga namreč lahko povezuje tudi morebitno besednovrstno hibridnost oz. večbesednovrstnost sicer najbolj tipičnih povedkovnikov kot *lahko, mar, prav, res, treba, vseč, žal* – njihova tipična povedkova stanjska skladenjska vloga njihove sicer pretežno pridevniško-prislovne (sinhrone) lastnosti izvorno povezuje tudi z glagoli (*mariti, trebati, voščiti, žaliti*).¹⁶²

¹⁶² To se da sklepati tudi iz podatkov v Etimološkem slovarju slovenskega jezika I–V (Bezljaj 1976–2007).

Valenčni primitivi – slovarska verbalizacija valence

pomensko-izraznih primitivov, semi kot pomensko primitivne oz. nedeljive enote, slovarske verbalizacije valenčnih semov z valenčnimi primitivi.

semantic-expressional primitives, semantemes as semantic primitives or irreducible units, dictionary realisation of valency semantemes using valency primitives

Namen obravnave je torej predstaviti predvsem tiste glagole, ki jih kot najosnovnejše pomensko-izrazne enote v slovarskih pomenskih razlagah v valenčnih slovarjih lahko imenujemo valenčne primitive.¹⁶³ Pri izdelavi valenčnega slovarja glagolov in predvsem pri izboru t. i. pomensko bazičnih glagolov za slovarski prikaz valence posameznega izhodiščnega glagolskega gesla je izbor ustreznih bazičnih valenčnih glagolov oz. valenčnih glagolskih primitivov še kako pomemben.

Ker je valenca inherentna lastnost glagolov, se seveda termin valenčnih primitivov nanaša predvsem in zlasti na glagole, in sicer na tiste glagole, ki jih kot pomensko in tvorbeno bazične valenčne glagole uporabljamo v slovarskih razlagah. S pomensko in tvorbeno bazičnimi oz. primitivnimi valenčnimi glagoli skušamo v slovarskih razlagah namreč prikazati valenco obravnavanih izhodiščnih glagolov – gesel, kar je domena predvsem valenčnih slovarjev.

Valenčni (glagolski) primitivi torej lahko uvrščamo med jezikovne primitive po Wierzbicki (1972), in sicer je to tista skupinica znotraj jezikovnih primitivov, kjer je dodatno upoštevan vidik valence in z valenco se obseg tre skupinice jezikovnih primitivov omeji na glagole.

Že na začetku je nujno ločevanje med semi, ki so opredeljeni kot najmanjše pomensko nedeljive enote leksikalnega pomena in nimajo svojih izrazov oz. načelno niso izrazljivi, in t. i. primitivi (v tej obravnavi valenčni primitivi), ki kot osnovne pomensko-izrazne enote, ki osnovne/bazične vsebine oz. pomene in pomenske sestavine tudi verbalizirajo.¹⁶⁴ Sicer pa se valenčni semi kot kategorialni semi in hkrati kot integralne/

¹⁶³ V teh primerih se mi zdi oznaka primitiv oz. primitivni upravičena, ker združuje 'prvotnost', 'osnovnost' oz. 'bazičnost' in 'enostavnost'.

¹⁶⁴ Za pomenske lastnosti oz. pomenske sestavine ali seme določenega pomena/semema navaja Ju. D. Apresjan (1995: 8–9) različna poimenovanja in delitve. Tako npr. N. I. Tolstoj (*Nekotorye problemy sravnitel'noj slavjanskoj semasiologii, Slavjanskoe jazykoznanie*, 1968) deli na a) oporne seme (konkretne in nezaznamovane) in na b) spremstvene seme (abstraktni in zaznamovani); V. G. Gak (*Semantičeskaja struktura slova kak komponent semantičeskoj struktury vyskazyvanija, Semantičeskaja struktura slova*, 1971) ločuje a) izvorne seme ali »arhiseme« in b) dopolnilne seme ali »diferencialne seme«; G. Helbig in W. Schenkel (1969) trdita, da so za pomen – semem

univerzalne sestavine leksikalnih pomenov lahko ubesedujejo z neke vrste valenčnimi primitivi, ki so v teh primerih njihovi skladenjskopomenski ustrezniki – to so navadno glagoli kot tipični oz. pomensko temeljni predstavniki posameznih valenčnih skupin. Z vidika valence in z upoštevanjem pomensko-izraznega razmerja valenčni sem : valenčni primitiv sem prilagodila tri vrste semov J. Kačala (1982: 5–6), ki se pri pomensko-izrazni predstavitvi valence z valenčnimi primitivi medsebojno dopolnjujejo – 1) kategorialni semi so valenčni glagolski semi (ubesedeni z ustreznimi temeljnimi glagoli, npr. *bivati*, *čutiti*; *govoriti/reči*, *misлити*, *gledati*, *hoteti*, *želeti*; *delovati*, *deti*, *vzeti*, *igrati (se)*; *spreminjati (se)*; *iti*, *hoditi*), posledično sledijo 2) subkategorialni semi kot udeleženski semi oz. možne udeleženske vloge, tudi glede na /ne/določnost, vzročnost, /ne/tvornost dejanja, (neubesedeni oz. implicirani v glagolih, npr. *Dežuje*, *Sije*, *Češe (se)*, *Pluži ceste*, *Stric čevljari*, *On rad jadra*, in ubesedeni kot /valenčna/ določila, *Dež gre/pada*, *Sonce sije*, *Češe (si) lase*, *Odstranjuje sneg s cest s plugom* / *Čisti ceste s plugom*, ali /modifikacijska/ dopolnila, npr. /*Sončno*/ *je*, *Stric dela* /*kot čevljar*/, *On rad pluže* /*z jadri*/), navadno prenesena raba omogoča t. i. individualne seme, npr. *Cvetje dežuje*, *Oči sijejo*, *Njegovo vedenje je sončno*, *Natakar je jadral med mizami* / *Oblak je jadral po nebu* ipd.

Na splošno lahko predvidevamo, da je tudi siceršnja sistemska težnja jezika izraziti tudi najmanjše osnovne pomenske enote (tudi npr. kategorialne in nekategorialne seme oz. pomenske sestavine) – vsaj v nekateri primerih se lahko izrazijo tudi s pomensko-izraznimi primitivi.

1 Splošno o pomensko-izraznih primitivih

Primitivi kot izrazi za bazične/elementarne pojme, ki so skupni (navadno skoraj) vsem naravnim jezikom, tvorijo naravni mini jezik, ki služi predvsem za razlago razpletenejših pojmov – t. i. jezikovni primitivi, ki so pomensko nerazložljivi/nepredeljivi z enostavnejšimi/primitivnejšimi pomeni in to (jim) omogoča, da z njimi razlagamo druge besede določenega jezika, sestavljajo univerzalni semantični metajezik. Semantični metajezik – metajezik opisov pomenov, v eni svoji fazi tudi »jezik misli« ali »lingua mentalis« ali tudi »pomenski sistem« (semantic system; Wierzbicka 1972: 25). Semantični metajezik mora biti naravni jezik za opisovanje leksikalnih in slovničnih pomenov. Zaradi pomenske bazičnosti in jasnosti jih v anglo-ameriškem svetu poimenujejo tudi »primitivni termini« (»primitive terms«). Primitivi še najbolj ustrezajo ubesedenim elementarnim pojmom, ki so zaradi elementarnosti tudi samoumevno univerzalni, tj. zastopani v vseh

pomembni tako kategorialni kot subkategorialni semi; J. Filipec in F. Čermák (1985) pomensko odločilne seme opredeljujeta kot generične seme in specifične oz. diferencialne seme; L. G. Heller in J. Macris (*Parametric linguistics*, 1967) sta izoblikovala slovarsko hierarhijo pomenskih sestavin ali »parametrov« z a) glavnimi sestavinami in b) odvisnimi sestavinami.

Pri nas so bili semi oz. pomenske sestavine prvič obdelane v SKJ 2 (1966) J. Toporišiča pri strukturalnopomenski obdelavi besede *dekle*. Najnovejšo definicijo pomenske sestavine oz. sema imamo v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* (2000: 52) A. Vidovič Muhe. Avtorica sem oz. pomensko sestavino definira kot najmanjšo nedeljivo pomensko enoto leksikalnega (slovarskega) pomena, ki je vezana samo na vsebino (označeno), zato nima izraza (formativa).

ali v večini jezikov.¹⁶⁵ Bolj kot pomenska jasnost (lahko tudi enostavnost) primitiva je pomembna njegova pogostnost v vlogi razlagalne besede v razlagah drugih (navadno pomensko zapletenejših) specializiranejših besed, tj. primitivi so ali vsebujejo osnovno pomensko sestavino, ki je hkrati osnova večini razlaganih besed. Druga lastnost primitivov naj bi bila lahka oz. čim lažja prevodljivost v druge jezike oz. med drugimi jeziki. Tudi določena stopnja pomenske odvisnosti ali prekrivnosti med primitivi ni izključena, npr. *vedeti, hoteti, čutiti*; vsekakor je s pomensko-izraznega vidika nujno poudariti, da ne sme biti sinonimije ali homonimije (gl. npr. Apresjan 2000: 217).

Pomembno je poudariti, da ni absolutnih primitivov in da ni samo enega korektnega izbora primitivov (Wierzbicka 1996a: 11). Metaforično izraženo so primitivi neke vrste pomenske/semantične molekule (»semantic molecule«; Wierzbicka 1996a: 87), lahko govorimo tudi o pomenskih lastnostih (»semantic features«, Apresjan 2000: 26) oz. vsebinskih lastnostih, ki se pomensko uresničujejo kot pomenske sestavine, ni pa vedno možna tudi izrazna uresničitev oz. ubeseditev v smislu pomenskega primitiva. Pri nas jih kot »pomenske praprvine/prasestavine« predstavil J. Toporišič (NSS 356).

O vsebinskih lastnostih in pomenskih sestavinah in o njihovih razmerjih v svojih novejših razpravah pišejo A. Vidovič (2000: 21, 125, 127, 145, 148), F. Novak (2004: 39, 44, 48, 97) in J. Snoj (2004: 77).

Fond pomenskih primitivov ne more biti večji kot dejanski fond kategorij – vse mora biti usmerjeno v jasne poenostavljene/posplošene opredelitve oz. razlage pomenov. (Pomen je lahko opredeljen tudi kot fond neobstoječih/nestalnih pomenskih sestavin.) Množica primitivov ne more biti stalnica, ker se v živem jeziku ta množica spreminja in tudi narašča, torej ni absolutnih primitivov in tudi ni korektnega izbora primitivov – zadnja desetletja se je po tehtnem izboranju in preverjanju seznam primitivov razširil še z novimi primitivi (»new primitives«; Wierzbicka 1996a: 73–74) tipa *nekaj/malo/približno, več/bolj, videti, slišati, gibati se, tam/tja/tukaj, zavedati se, daleč, blizu/skoraj, stran/smer, znotraj, dolgo časa / kratek čas, sedaj/tedaj/torej, če, bi, mogoče/nemara, beseda/izraz* ipd. Na možno spreminjanje obsega primitivov torej kažejo tudi oznake stari in novi primitivi (»old primitives« Wierzbicka 1996a: 35), »new primitives« (Wierzbicka 1996a: 73)). Sprejeti univerzalni pomenski primitivi se delijo na substantive oz. samostalnike: *jaz, ti, nekdo, nekaj, to/ta, ljudje, človek, svet*; na determinative/kvantitative oz. pridevniška določila: *ta, isti, drugi, en/eden, dva, dober, slab, velik, majhen, mnogo/polno, mnogi/številni, malo/veliko, ves/vsi*; na glagole: *misliti, govoriti/reči, videti, slišati, vedeti, znati, predstavljati si, gibati, obstajati, stati, sedeti, ležati, hoditi, teči, skakati, postajati, čutiti, hoteti, želeti, morati, ne hoteti / ne marati, začeti, končati, delati, dogajati se/zgoditi se, trajati*; na prislove, predloge: *kdaj, kje, prej/potem/po, pred/pod/nad*; na členke in veznike, ki jih stavčnočlensko označujejo tudi kot neke vrste metapredikate: *ne* (zanikanje), *zato/ker, če, ali, in, ves/vsa/vse* ali t. i. intenzifikatorje, npr. *zelo, prav,*

¹⁶⁵ Jezikoslovci so skozi desetletja primitive določali po poti poskusov in napak v primerjalnih raziskavah določenih pomenov v različnih kulturah – pridobi se nekaj deset pojmov in posledično določeno število leksikalnih posplošitev v vseh izbranih/vključenih jezikih. Merili za univerzalni pomenski primitiv sta a) vloga, ki jo določeni pojem ima pri razlagi drugih pojmov in b) število jezikov, v katerih je določeni pojem leksikaliziran (A. Wierzbicka 1996b: 332).

zares, več, bolj, lahko treba; upoštevana je tudi taksonomija/partonomija oz. vrsta/raznovrstnost, npr. *del* (nečesa), in podobnost/prototip, npr. *podoben/kot, tak kot, kakor, enak* ipd. – to so t. i. stari primitivi (»old primitives«; Wierzbicka 1996a: 35–36). Npr. *postajati* je primitiv samo v nedovršenem pomenu, ker je *postati* že kompleksen pojem, ki je tako pojmovno kot pomensko oz. slovnično izpeljan iz nedovršnika (Wierzbicka 1972: 17). Konceptualni primitivi – navajajo se štiri vrste naklonskih pomenov, npr. *hoteti, biti dobro/slabo, biti potrebno/nujno, morati/moči* ipd. – pa so sestavine, zmožne izražanja pomena šele v določenih t. i. kanonskih kombinacijah (»canonical combinations«; Wierzbicka 1996a: 19, 21). Tovrstne kombinacije lahko potrjujejo tudi tezo, da univerzalni semantični primitivi bazirajo na predjezikoslovnem uzaveščenem otroškem razlaganju pomenov oz. na naivni sliki sveta – tovrstno predjezikoslovno branje (»prelinguistic readiness for meaning«) da izraze kot *jaz, ti, kje, hoteti, misliti, znati* ipd. (Wierzbicka 1996a: 21–22). Nakazana je tudi možnost predjezikoslovnih stavčnih vzorcev, npr. (*Jaz*) *hočem delati nekaj*, (*Jaz*) *znam to*, *Kje si ti*, (*Jaz*) *se ne morem premikati* – tvorijo se neke vrste kanonski stavki (»canonical sentences«; Wierzbicka 1996a: 21, 30) kot (*Ti*) *si naredil nekaj slabega*, (*Jaz*) *vem, kdaj se je zgodilo*, (*Jaz*) *hočem videti to*, *Ti ljudje niso rekli nič o tem*, *Če (vi) želite delati to, želim (jaz) delati isto*, *Ta oseba se ne more premikati/gibati*.

Pomenski primitivi težijo k vključevanju t. i. »logičnih besed«, vendar vse te besede niso elementarne (Wierzbicka 1972: 201). Zaradi pojmovne oz. pomenske enostavne dojemljivosti je možno mešanje primitivnih terminov z jasnimi in enostavnimi čutenjem oz. dojezanjem nečesa, npr. barv. Vendar da barve niso primitivni termini lahko dokažemo, ko skušamo pojem barve opisati slepemu s primitivom kot *vrsta/del* (*nečesa*); tudi sicer lahko razmišljamo o univerzalnih primitivih, vezanih na vid, sluh, okus, voh in seveda predvsem o možnostih leksikalizacije teh univerzalnih pojmov v vseh jezikih (Wierzbicka 1972: 20). Vse specifične sestavine določenih jezikov, ki težijo tudi k medjezikovni razumljivosti, morajo biti prevodljive v jezik pomenskih primitivov.

Pomemben del univerzalnega pomenja oz. elementarne sestavine pomenov so po Ju. Apresjanu, A. Žolkovskem in I. A. Mel'čuku tudi t. i. leksikalne funkcije »lexical functions«, ki opozarjajo tudi na merilo skladijskopomenske univerzalne zmožnosti, tako se npr. *zelo* in *popolnoma* ne moreta vedno skladijsko uresničevati – nista npr. uresničljiva v zvezah kot *zelo gluha, zelo nem, zelo belo, zelo črna, zelo modro, popolnoma tanek, popolnoma sladek, popolnoma debel* ipd. (Wierzbicka 1972: 88)

1.1 Primitivi kot potencialni valenčni primitivi

Iz vsega povedanega lahko izoblikujemo univerzalno zoženo množico valenčnih semov, ki jih za slovarske razlage lahko ubesedimo oz. verbaliziramo kot neke vrste valenčne primitive: *delati/delovati/spreminjati, delati se/postajati, bivati/(so)obstajati/pripadati, imeti/čutiti/predstavljati si, pojavljati se/(z)goditi se, misliti/govoriti/vedeti, premikati/gibati (se), hoteti/moči*. Ju. Apresjan (2000: 21) kot pogosto oz. univerzalno pomenskorazlagalno enoto izpostavi tudi glagol *povzročati*. V zvezi z možnostjo oblikovanja pomenskih razlag za pomensko zapletenejšo glagole z glagolskimi primitivi tudi kot neke vrste pomensko-izraznimi valenčnimi primitivi Apresjan predlaga (1995: 121–123) pomenskosladijska razmerja med pomensko kompleksnim (P1) in njegovima

razlagalnima glagoloma (P2 in P3) z možnostmi a) glagol P3 zapolnjuje eno izmed valenc P2, npr. *sporočati se* ujema z dvovezljivostnima glagoloma *povzročiti* in *znati/vedeti*, tako da vključuje prvo valenco *povzročiti* in obe valenci glagola *znati/vedeti*, b) glagol P3 se valenčno dopolnjuje s P2, npr. glagol *peljati* je valenčno povezan s tremi glagoli *premeščati se*, *nahajati se*, *namenjati/usmerjati se*, tako da glagola *premeščati se* in *nahajati se* tvorita bistvo glagola *povzročati*, *usmerjati se* pa še cilj/namen; *premeščati se* je trovalenčen, *nahajati se* je dvovalenčen in *usmerjati se* je dvovalenčen; osebkova valenca je skupna vsem upoštevanim glagolom, druga valenca glagola *usmerjati se* se pokriva s celotno valenco glagola *premeščati se*, tako da je v končni fazi glagol *peljati se* štirivalenten – kdo, odkod, kam, na/v čem (zadnja se prekriva z drugo valenco glagola *nahajati se*), c) glagol P3 je z glagolom P2 povezan samo z določenim podobnostnim pomenskoskladenjskim razmerjem, ne da bi kakor koli lahko soodvisnostno sotvorila valenco, npr. *pisati* v pomenu 'sporočati v pisni obliki' ne gre oz. ni najbolj navadno obravnavati kot šestvalentni v smislu *kdo pisati prijatelju pismo z gotskimi črkami na dragi papir z gosjim peresom*, če izhajamo iz trovalentnega *sporočati* (kdo, komu, kaj) in štirivalentnega pomena glagola *pisati* (kdo, kaj, na kaj, s čim); z druge strani se lahko *pisati* obravnava enako trovalentno kot *sporočati*. Potencialne intenčne oz. potencialne valenčne zmožnosti glagolov se pomensko uresničujejo z valenčnimi (kategorialnimi) semi, ki kot integralni semi napovedujejo možna pomenska razmerja in se načelno lahko verbalizirajo z valenčnimi primitivi; v nekem smislu posledični so t. i. udeleženski semi, ki kot subkategorialni oz. tudi t. i. diferencialni semi niso nič drugega kot /ne/izražene univerzalne udeleženske vloge, izražene pa so navadno z določili, pri glagolskih tvorjenkah pa že z glagolom. To posredno potrjuje tudi Sgall (1986: 112–113). Daneš (1987: 237) predstavlja še vedno temeljne glagole z razločevalnimi sestavinami, npr. *delati* 'namen, korist, navadna aktivnost', *ustvarjati* 'rezultativnost', *povzročati*, *vršiti* 'izražanje aktivnosti', *voditi*, *počenjati* 'izvajanje', *učinkovati/vplivati* 'trenutek rezultativnosti'.

2 Glagolska pomenskost in valenčnost

Kot je bilo že uvodoma opozorjeno, je pri tovrstnih obravnavah predvsem s slovarskega vidika nujno ločevanje med semi, ki so opredeljeni kot najmanjše pomensko nedeljive enote leksikalnega pomena in nimajo svojih izrazov oz. načelno niso izrazljivi, in t. i. primitivi (v tej obravnavi valenčnimi primitivi), ki kot osnovne pomensko-izrazne enote, ki osnovne/bazične vsebine oz. pomene in pomenske sestavine tudi verbalizirajo.

Semi so upoštevani tako v ožjem pomenu kot najmanjše pomensko nedeljive sestavine oz. enote pomena/semema (univerzalni/absolutni ali tudi kategorialni semi – t. i. klassemi pa označujejo kategorialne pomenske sestavine oz. lastnosti kot spol s podspoloma živo in človeško, števnost, vid, intenca idr.) kot v širšem pomenu – kot pomenskorelevantne (generične/uvrščevalne in razločevalne) opomenjene vsebinske lastnosti, ki hierarhičnorazločevalno določajo pomen/semem oz. njegovo vsebovanost v okviru določenega leksema. Po Ju. D. Apresjanu (1967: 9–10) so semi t. i. pomenski množitelji, ki v različnih kombinacijah ponujajo najširše valenčne možnosti. Valenčni semi so izraženi oz. slovarsko verbalizirani z nadpomenkami, ki izražajo prevladujočo glagolsko

usmerjenost oz. vezljivost obravnavanih podpomenk, npr. *dati* pomeni 'povzročiti, da kdo kaj ima', *vzeti* pa 'povzročiti, da jaz kaj imam' ipd. Te nadpomenke so neke vrste valenčni primitivi.

Sicer pa je pomenskosestavinska hierarhičnost med primitivnimi, temeljnimi in specializiranimi glagoli je predstavljena s t. i. uvrščevalnimi in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (UPS, RPS)¹⁶⁶. Pri opisu pomenskosti navajanih vrst glagolov gre namreč za izpostavitvev predvsem tistih pomenskorelevantnih predmetnostnih lastnosti oz. pomenskih sestavin, ki vplivajo na njihovo valenco.

Valenčne pomenske sestavine oz. semi so lahko (ubesedene) izraženi z najbolj informativnimi temeljnimi leksemi oz. t. i. bazičnimi leksemi, ki tvorijo bazično pomensko ravnino določenega leksema (Vidovič Muha 2000: 50–62).

2.1 Glagolski nadleksemi oz. primitivni nadleksemi¹⁶⁷ – *biti, imeti, delati* so kot pomensko nedeljive sestavine/semi hkrati tudi valenčni primitivi, vendar so pomensko in s tem tudi valenčno presplošni za tipične valenčne primitive. Glagolski nadleksemi oz. primitivni glagoli so predvsem bazično glagolsko pomenje oz. trije bazični semantemi

¹⁶⁶ Poimenovanji **uvrščevalna** in **razločevalna sestavina** povzemam po A. Vidovič Muha (1986; 1988: 26). Hierarhija pomenskih sestavin znotraj leksemkega pomena določa uvrščevalni pomenski sestavini (UPS) vlogo, da opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje pojmovno in s tem (lahko) tudi pomensko polje, medtem ko ima razločevalna pomenska sestavina (RPS) vlogo slovarskoprepoznavno določiti pomene leksemov, ki sodijo v pojmovno polje iste UPS (Vidovič Muha 2000: 87–88).

¹⁶⁷ Merila za prave glagolske primitive (Glag_p) so: a) Pri pravih glagolskih primitivih zaradi njihove najširše možne splošnopomenskosti (z najširšimi pomensko-skladenjskimi vezljivostnimi zmožnostmi) lahko šele v konkretnih stavčnih povedih govorimo o konkretnih skladenjskih pomenih. Hkrati konkretni pomenski stavčni vzorec odloča tudi o nepolnopomenski/polnopomenski skladenjski rabi glagolskega primitiva, npr. *Takrat/Tam ni mož* (> 'Takrat ne postane mož!' / 'Tam se ne obnaša kot mož') : *Takrat/Tam ni moža* (> 'Takrat/Tam se ne nahaja/ne živi mož'); *To je dom* : *To je doma*. Zato ob primitivih dobro ločujemo povedkova določila (> ko imajo Glag_p nepolni pomen), npr. *On je birokrat* od samostalniških določil (> ko imajo Glag_p polni pomen), npr. *On je z birokrati / pri birokratih*, in od prislovnih določil (> ko imajo Glag_p polni pomen), npr. *On je v birokraciji*. Glagolski primitivi zaradi široke skladenjskopomenske uporabe pogosteje kot drugi glagoli vežejo tudi izgagolske samostalnike. b) Primitivi so zaradi zmožnosti polnopomenske ali nepolnopomenske skladenjske uporabe najbolj natančni pokazatelji pomensko- in strukturnoskladenjskih vlog predložnih morfemov. Tako sta v okviru istega glagolskega pomena možna: 1) nepolni skladenjski pomen + samo leksikalizirani predložni morphem ali 2) polni skladenjski pomen + vezavni /ne/leksikalizirani ali samo vezavnodružljivi predložni morphem. Njihova /ne/polnopomenskost torej dopušča največje možno število različnih predložnih morfemov, zato se t. i. skladenjsko pomenoslovje lahko uresničuje v največji možni meri. c) Zaradi posplošenega pomena jih je mogoče izraziti tudi (besedotvorno)morfemsko – pretvarjajo se v obrazila ali v obrazilne morfeme pri tvorbi glagolskih izpeljank, tvorjenk iz predložne zveze in glagolskih zloženek. č) Pravi glagolski primitivi (*delati* /za dejanje/, *imeti*, *biti* /za stanje/) nimajo vidskih parov; imajo pa fazne podskupine (zakodirana faznost je časovnoprislovna /SSB: 22/) *narediti*, *dobiti/dobivati*, *postati/postajati*, ki pretvorbeno ne nastopajo vedno v popolnem vidskem paru; dejanje in stanje se združuje v *dati/dajati* (< narediti/delati, da biti/imeti). *Imeti* in *dati* lahko v pogovornem jeziku nadomeščata naklonske glagole, npr. *To ima* ('mora') *narediti*, *To mu ne dá* ('ne dovoli') *narediti*.

z uvrščevalnimi pomenskimi sestavinami za vse glagole (tj. *biti* = z uvrščevalnimi pomenskimi prastestavinami za 'stanje', *imeti* = z uvrščevalnimi pomenskimi prastestavinami za netvorne procese, *delati* = z uvrščevalnimi pomenskimi prastestavinami za tvorne procese/dogodke).¹⁶⁸

Pri *dobiti* – *imeti* posledično stanje *imeti* odkriva že prvotni pomen 'držati', pomenskoizvorno pa se povezuje še z 'jemati, vzeti'¹⁶⁹; *dobiti* (iz *do* in *biti*) pa se pomenskora-zvojno razlaga kot 'dočakati, doseči (čas/dobrina)'¹⁷⁰.

2.1.1 Temeljni glagol kot tipični valenčni primitivi

Če ima **primarni glagol** oz. **glagolski primitiv** najširše pomensko polje (tj. se uvršča v pojmovno najvišji razred) in tako splošen pomen, da mu zato ni potrebno izbirati udeležencev glede na njihove pomenske lastnosti, ima **temeljni glagol** še vedno zelo široko pomensko polje in zato še precej pomenov (vključuje in kombinira tudi pomene primitivnih glagolov).¹⁷¹ Vendar je temeljni glagol kljub širokopomenskosti že vrstnopomensko določen in zato bolj tipični valenčni primitiv kot primarni glagol oz. glagolski primitiv. T. i. nosilni temeljni glagoli, ki tipizirajo glagolske valenčne pomenske skupine, so *bivati*, *čutiti*, *govoriti/reči*, *misлити*, *gledati*, *hoteti*, *želeti*, *delovati*, *deti*, *vzeti*, *igrati (se)*, *spreminjati (se)*, *iti*, *hoditi*. Z izrazito prevladujočo slovarsko uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) oz. s prevladujočim osnovnim/elementarnim pomenom so že dovolj vrstno označeni oz. generični, da so lahko temeljno delitveno merilo za osnovne glagolske pomenske skupine, ki označujejo 'obstajanje', 'razumevanje', 'govorjenje', 'mišljenje', 'spreminjanje', 'ravljanje/upravljanje', 'premikanje'.¹⁷² Zaradi pomenske posplošenosti so temeljni in elementarni glagoli hkrati nadpomenke oz. uvrščevalne pomenske sestavine t. i. specializiranim glagolom.¹⁷³

¹⁶⁸ Primitivi so splošnopomenski in z najširšim posplošujočim (ekstenzivnim) pomenom kot besedotvorne in slovarske uvrščevalne pomenske sestavine hkrati zasedajo vrh glagolske pomenske piramide (Vidovič Muha 1988: 27).

¹⁶⁹ Posredno to potrjuje tudi F. Čermák (1974: 298), ko med najpogosteje nepolnopomensko uporabljane glagole uvršča tudi *vzeti*.

¹⁷⁰ F. Čermák (1974: 298) med najpogosteje nepolnopomensko uporabljane glagole uvršča tudi *doseči*.

¹⁷¹ Izraz **temeljni** povzemam po M. Žic Fuchs (1991: 113), ki ga uporablja v zvezi **temeljni leksem** in ga povzema iz zahodne literature, prim. J. E. Grimes, *Systematic Analysis of Meaning (Notes on Linguistics No. 13, 1980, 22)*.

¹⁷² Takšno pomensko delitev glagolov posredno potrjuje tudi A. Wierzbicka (1972). Avtorica na izbranih temeljnih področjih navaja tudi pomensko osnovne glagole: pri a) PROSTORU različne glagole premikanja, pri b) ČASU glagole začetnosti, končnosti in trajanja, pri c) GOVORU glagola *govoriti*, *reči*, pri č) ČUSTVIH glagole *čutiti*, *hoteti*, *želeti*, pri d) MIŠLJENJSKIH glagolih izpostavi *misлити*, *meniti*, *predstavljati si*, v okviru e) MODALNOSTI obravnava istost, nikalnost, in glagole tipa *morati*.

¹⁷³ Npr. F. Daneš (1987: 71–79) v okviru enostavčne povedi ločuje a) enostavne/elementarne povedke (predikáty jednoduché/elementární), ki se ne dajo nadomestiti s pomensko enakovrednimi povedki (to bi lahko bili temeljni in elementarni glagoli), in b) povedke višje stopnje (predikáty vyššího stupne), ki so kombinacija elementarnih povedkov (to bi lahko bili specializirani glagoli).

Za sinhrono netvorjeni specializirani glagol je značilno močno zoženo pomensko polje z malo pomeni, ki jih lahko razstavimo na slovarske uvrščevalne in razločevalne pomenske sestavine. Te glagol pomensko skonkretizirajo in izbirno pomensko-skladenjsko omejujejo samo na določene udeležence s točno opredeljenimi lastnostmi. Takšni specializirani glagoli so npr. *bíti bijem* = 'močno (RPS) udarjati (UPS)' ob/na (kaj), *gnati* = 'povzročati (UPS) gibanje/premikanje' (RPS)' (koga/česa), *pokusiti* = 'zaznati (UPS) z jezikom (RPS)' (kaj), *svetovati* = 'izražati/dajati (UPS) mnenje (RPS)' (o čem) ipd. Vezljivostne zmožnosti *stiskati* so izražene s pomeni 'držati (UPS) trdno (RPS)' (koga/kaj) *Stiska vrat/za roke*, 'držati (UPS) ob sebi (RPS)' (koga/kaj) *Stiskala je otroka k sebi*, 'spravljati (UPS) (koga/kaj) v tesen položaj (RPS) s prijemom (RPS)' *Stiskal je parketne ploščice*, *Stiskala je otroka k sebi*, 'spravljati (UPS) (kaj) iz česa (RPS)' *Stiskal je olje iz semen*, 'dajati (UPS) (čemu) določeno obliko (RPS)' *Stiskal je seno v bale* ipd.¹⁷⁴

Izsamostalniške in izpridevniške glagolske izpeljanke (*krtačiti*, *beliti*), in iz njih tvorjene glagolske sestavljenke kot drugostopenjske tvorjenke (*izkrtačiti*, *prebeliti*) ter glagolske sestavljenke s specializiranim glagolom v jedru skladenjske podstave (*iztisniti*, *presoditi*) oblikujejo skupino višjih specializiranih glagolov. Tipične izsamostalniške izpeljanke z zoženim valenčnim poljem (z udeležencem že v podstavi) so npr. *krampati*, *plužiti*, *bobnati*; *načelovati*, *fantovati*, *sestankovati*, *taboriti* ipd.

Določeni temeljni in elementarni glagoli (*govoriti*, *iti*, *spremeniti*, *gledati*, *vzeti*, *igrati*) so s svojo vrstnopomensko določenostjo slovarske uvrščevalne pomenske sestavine (UPS), primitivi (*biti*, *imeti*, *delati*) pa se zaradi najširše pomenskosti oz. pomenske neopredeljenosti in nedeljivosti lahko uporabljajo samo kot besedotvorne uvrščevalne pomenske sestavine (UPS): *govoriti* (slovarska UPS) vi / *delati* (besedotvorna UPS) vi > *vikati*, *iti* (slovarska UPS) kot štorcklja / *delati* (besedotvorna UPS) kot štorcklja > *štorckljati*, *spremeniti* (slovarska UPS) v kapital / *delati/dati* (besedotvorna UPS) v kapital > *kapitalizirati*, *gledati* (slovarska UPS) / *delati* (besedotvorna UPS) srepo > *srepeti*, *vzeti* (slovarska UPS) za plen / *narediti* (besedotvorna UPS) za plen > *zapleniti*, *igrati* (slovarska UPS) (na) citre / *delati* (besedotvorna UPS) na citre > *citrati*).

2.2 Sestavljenke in valenčna vloga predponskih obrazil – obraziljeni valenčni semi

V okviru sestavljenk z istim predponskim obrazilom se izraža valenčni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predponskih obrazil – 'faznost (začetnost/trenutnost/končnost)', 'rezultativnost (enkratna/večkratna)' in 'lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)'.¹⁷⁵ S

¹⁷⁴ Pomenskosestavinskost leksema glede na njegove možne skladenjske vloge J. Kačala (1982: 6), npr. v primeru *stiskati*, po E. Paulinyju (1943) opredeli z glagolsko usmerjenostjo (intenco) Vd (vršilec dejanja) – tvorno dejanje – Pd (predmet dejanja) kot kategorialno pomensko sestavino, dejavnost tvornega dejanja (De) kot subkategorialno pomensko sestavino, individualne slovarske uvrščevalne pomenske sestavine pa so v tem primeru *držati* in *spravljati*.

¹⁷⁵ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo valentnost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in valenčne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati* : *pisati iz* : *pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko

predponskimi obrazili sta tako hkrati zaobjeta tako glagolski vid kot vrstnost glagolskega dejanja.¹⁷⁶

2.3 Pomenskohierarhična valenčna mreža

Z valenčno prekrivnostjo primarnih, temeljnih in specializiranih glagolov tipa *premikati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti* ipd. se izoblikujejo vezljivostne glagolske pomenske skupine. Izhodišče in obenem stičišče celotne valenčne mreže in hkrati zasnova glagolskih pomenskih skupin so temeljni glagoli. V okviru pomenskohierarhične mreže so temeljni glagoli predstavljeni kot vsaj približnostne verbalizacije valenčnih semov oz. kot valenčni primitivi.¹⁷⁷

Temeljni glagoli tvornih dejanj/procesov so temeljno pomensko delitveno merilo za glagolske pomenske skupine

- a) **ravnjanja/upravljanja/ustvarjanja** (*delovati, narediti/delati, izdelati/izdelovati, izpeljati, izpolniti/izpolnjevati, izvesti/izvajati, izvršiti/izvrševati/vršiti, kazati/pokazati, napraviti/napravljati, obravnati/obravnavati, omogočiti/omogočati, opraviti/opravljati, početi/počenjati, povzročiti/povzročati, predstaviti/predstavljati, pretvoriti/pretvarjati (se), preživeti/preživljati (se), pridobiti/pridobivati, prikazati, pripraviti/pripravljati (se), prizadevati si, rabiti, ravnati, razviti/razvijati, spremeniti/spreminjati, storiti, tvoriti, učinkovati, ukrepati, ukvarjati, uporabiti/uporabljati, upravljati, urediti/urejati, ustvariti/ustvarjati (si), uveljaviti/uveljavljati, uvesti/uvajati, vplivati: xPv/Pb/Vd/p (y, z, w)); dati/dajati, deti, položiti/polagati, postaviti/postavljati, seči/segati, usmeriti/usmerjati: xPv/Vd/p (yIM/CM); lotiti se/lotevati se, nadaljevati, preprečiti/preprečevati: xPv/Pb/Vd/p_{Fz/k} (y, z, w);*
- b) **govorjenja/razumevanja/mišljenja** (*čutiti, dojeti/dojemati, določiti/določati, izraziti/izražati, obvladati/obvladovati, označiti/označevati, ugotoviti/ugotavljati, upoštevati, zaznati/zaznavati: xPv/V/Nd/p ((xR/My) + (xR/M'y) + (xSy/z/w))*);
- c) **premikanja** (*premikati se, iti, priti, hoditi, peljati se: xPv/Vd/p (xM/IM/CMy/z)*) in
- č) **sprememb / poteka sprememb** (*ohraniti/ohranjati, spremeniti/spreminjati, uresničiti/uresničevati, uničiti/uničevati, ukiniti/ukinjati, prenehati: xPv/Vd/p (((xE⁻*

obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži valenčno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru osebkova – predmetna valenca, npr. *izbuljiti oči : buljiti* ipd.

¹⁷⁶ M. Merše (1995) vrstnost glagolskega dejanja opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid slovnična kategorija, obvezna za vse glagole. In še, da je z ugotavljanjem vidskoparnega in nevidskoparnega značaja predponskoobrazilnih glagolov, ki vrstno določajo glagolsko dejanje, mogoče ustvariti povezavo med jedrom glagolske kategorije vida in njenim obrobjem.

¹⁷⁷ V nadaljevanju bodo upoštevani udeleženci dejanja (d), stanja ali procesov (s/p) v udeleženskih vlogah: V = vršilec, Pv = povzročitelj, Pb = pobudnik, N = nosilec; Pr = prizadeto, Ra = razmerje, Vs = vsebina, Po = pojav, Vz = vzrok, C = cilj, Iz = izhodišče/izvor, IM/IČ = izhodiščno mesto/izhodiščni čas, CM/CČ = ciljno mesto/ciljni čas, M/Č = mesto/čas, Loc/Temp, Po_{z/k/o} = potek/zacetek/konec/omejitev, N = način, S/O = sredstvo/orodje, Pre = prejemnik, R = rezultat.

T (xE^+) T ((xE^+) T (xE^-))). **Glagoli netvornih dogodkov/procesov** pa označujejo **netvorne spremembe oz. potek sprememb** (*goditi/dogajati se, izginiti/izginjati, nastati/nastajati, nastopiti/nastopati, pojaviti/pojavljati se, prenehati se, prikazati/prikazovati se, pripetiti se, postati/postajati, potekati, spat, umreti/umirati, uničiti/uničevati se, uresničiti/uresničevati se, zgoditi se, živeti*: $xPvdog/p/xNdog/p$ ((xE^-) T (xE^+) T ((xE^+) T (xE^-))). **Glagoli stanja** označujejo **e) bivanje/obstajanje** (*bivati, eksistirati, obstajati, nahajati se, prebiti/prebivati, stanovati, stati (stojim), ostati/ostajati; stati (stanem), veljati, pomeniti; sedeti, ležati, viseti*: xNs ($xE^+ \cap M_{SO}$)). Na koncu imamo še **elementarne glagole tvornih/netvornih potekov**, ki označujejo tako **osnovne življenjske procese in dejavnosti** (*živeti, roditi se, rasti, jesti, piti, govoriti, misliti, gledati, hoditi, iti, premikati se, gibati se* ipd.: $xN/Pvp/d$) kot **naravne pojave** (*goreti, svetiti (se); zmrzovati, grmeti, bliskati se*: $\alpha Pv/N$ (($y/wE^{+/-}$) T ($y/wE^{+/-}$))).

2.3.1 Specializirani glagoli telesnega in duševnega stanja (*prebivati, stanovati, počivati, bati se, norčevati se, smejati se, čustvovati, obžalovati*, npr. *Prebiva/Stanuje v bloku/na deželi/pod goro* (Ms/p), *Boji se staršev* (Ras/p), *Norčevati se iz njega*(Ras/p), *čustvovati Vsak čustvuje (svet* (Vss/p)), *Obžaluje dejanje* (Vss/p) se valenčno prekrivajo s temeljnimi stanjskimi glagoli (*bivati, prebivati, obstajati, nahajati se, manjkati, stati (stojim), držati se, tičati, zijati, stikati se, dotikati se; sloneti, viseti, sedeti, ležati; pripraviti, obsepati, vsebovati, pomeniti, stati (stanem), veljati, zazna/va/ti, čutiti (se), zdeti se*, npr. *Bival je v isti hiši/na deželi/pri teti* (Ms/p), *Biva umetnost* (Ras/p), *Biva iz bistvenih sestavin* (Vss), *Čuti pod prsti utripanje žile* (Vss/p), *Psi so čutili ljudi/potres* (Ras/p), *Čutila je bližino/nevarnost* (Ras/p) ipd.

2.3.2 Specializirani glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja se glede na prevladujočo pomensko sestavino naprej delijo na:

- a) **Glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa** (*organizirati, opremljati, osredotočati se* ipd., npr. *pri organizirati – Tako delo* (Prd) *je potrebno dobro organizirati; Organizirajo stavko/spopad/tekmovanje* (Rd); *Organizirajo kmete* (Prd) (*za sodelovanje z zadrugo* (Cd)); *Organizirajo (jim* (Pred)) *prenočišče* (Rd); *organizirati se – pog. Organiziral se je k socialistom* (Cd), ki se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa (*pripravljati/pripraviti (se) Pripravlja se k učenju* (Cd), *Pripravlja slušateljem* (Pred) *gradivo* (Cd), *napravljati Napravlja otroka* (Cd), *Napravlja se* (Prd) (*za nastop* (Cd), *omogočiti/omogočati, povzročiti/povzročati, prirejati, prizadevati si, lotiti/lotevati se* ipd.
- b) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja** (*nesti/nositi, lepiti, postaviti, čolnariti, transportirati, tovoriti, kopiciti*, npr. *Sol* (Prd) *so tovorili povsod / iz kraja v kraj* (Md/IMd/CMD), ki se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem in s **samopremikanjem** (*deti, namestiti (se), umestiti, vstaviti, postaviti, spraviti, pustiti, vzeti, položiti Položi kravam* (Pred) *seno* (Prd), *Položil je denar* (Prd) *za varščino* (Cd), *odstraniti Odstranil mu* (Prd) *je odlikovanja* (Prd), *Odstraniti navlako* (Prd) *z dvorišča/iz sobe* (IMd)).

- c) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti** (zgrabiti, čakati, sodelovati, pestovati, pustiti, pomagati, nabrati, sprejeti, reševati se ipd., npr. čakati – Pacienti čakajo (na) zdravnika (Ras/p), Čaka na ugodno priliko (Vss/p), Sodelujejo z različnimi organizacijami (Sp/d), Sodelujejo pri knjigi / pri projektu / na predstavitvi (Ra/Mp/d), ki se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli ravnanja in upravljanja (ravnati /Negospodarno/ ravna z odpadki (Vsd)/s stroji (Sd), povzročati/povzročiti Jed povzroča žejo/bolezen (Rd), uresničevati/uresničiti Uresničuje načrte (Prd), pripravljati Pripravlja tekmovalce (Prd)/letalo (Prd), izvesti/izvajati, izdel/ov/ati, opraviti/opravljeti, napraviti/napravljati, izpolniti/izpolnjevati, uveljaviti/uveljavljati, pridobiti/pridobivati; učinkovati Učinkuje na snov (Prd) s segrevanjem (Rad), Učinkuje na učence (Rad) z znanjem (Vsd), vplivati Vpliva nanj (Rad) z besedo (Rad), uvajati Uvaja novinca (Rad), Uvaja predpise (Vsd), upravljati, obvladovati, nadzorovati, seznanjati; sestavina sonahajanja/sopojavljanja izpostavi še delno valenčno prekrivnost s temeljnimi glagoli netvornih dogajanj in procesov, ki izpostavljajo osebek kot nosilca procesov/dogajanja (xNp/dog) in **a**) označujejo netvorne splošne procese, npr. dogajati se, goditi se, potekati, vršiti se, izvrševati se, trajati, nadaljevati se: α Pvd/dog/p// α Nd/dog/p (xE⁺) in **b**) dogodke in pojave, npr. pripetiti se, pojaviti/pojavljati se, prikazati/prikazovati se, nastati/nastajati, postati/postajati, propasti/propadati, miniti/minevati, izginiti/izginjati, izgubiti/izgubljeni (se), spremeniti/spreminjati se, dogajati se Te stvari so se dogajale (zvečer / v manjših krajih (Čp/d)); podobno še: potekati, nastajati, pojavljati se, izginjati, minevati ipd.), pomenska sestavina pripadnosti pa izpostavi delno valenčno prekrivnost s temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem (deti, namestiti (se), umestiti, vstaviti, postaviti, spraviti, pustiti, vzeti, položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd), Položil je denar (Prd) za varščino (Cd), odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd), Odstraniti navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd)).
- č) **Glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti** (aktivirati, kisati, adjektivizirati Adjektivizira samostalnik (Prd), opredmetiti Opredmetijo ideje (Cd), oživiti Oživijo ponesrečenca (Cd), udejanjiti Udejanjajo sklep (Rd), spoprijeti se Fantje so se spoprijeli /med seboj (Prd) / vživeti se Otrok se je vživel (v družino (Cd)), bogateti Hitro bogatijo, bakreneti Drevje bakreni, babiti se Babi se; odpirati/zapirati (se), odpreti/zapreti se, ničiti se, npr. Odprejo vrata (Pr/Cd) (za goste), Odprejo se (družbi) za ideje (Cd), Pretvarjal se je v čudaka (C/Rd), Tonili so v mlaki, Zakrivali so z odejo (Sd), Pulili so plevel (Rd) (iz grede Prd), ki se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli spremembe lastnosti (spreminjati (se), tvoriti Tvoril glas (Rd), Vprašanje tvori jedro (Cd), ustvarjati Ustvarja dohodek (Rd)/stike (Cd), oblikovati Oblikuje kip (Prd), Oblikuje s kladivom (Sd), Oblikuje stavke (Cd), Oblikuje posode (Cd)/v posode (Cd), Oblikujejo (mu) (Rad) svetovni nazor (Rd), izdel/ov/ati, sestaviti/sestavljati, ustvariti/ustvarjati, polniti, razviti/razvijati (se), ohraniti/ohranjati (se), obnoviti/obnavljati, menjati/menjavati, pretvoriti/pretvorjati (se), prirediti/prirejati, urediti/urejati, uničiti/uničevati ipd.) in **ravnanja** (ravnati /Negospodarno/ ravna z odpadki (Vsd)/s stroji (Sd), povzročati/povzročiti

Jed povzročča žejo/bolezen (Rd), uresničevati/uresničiti Uresničuje načrte (Prd), pripravljati Pripravlja tekmovalce (Prd)/letalo (Prd), izvesti/izvajati, izdel/ov/ati, opraviti/opravljeti, napraviti/napravljeti, izpolniti/izpolnjevati, uveljaviti/uveljavljati, pridobiti/pridobivati ipd..

2.3.3 Specializirani glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja tipa *sporočati, signalizirati, ugotavljati, razumeti, spoznavati, preučevati* vključujejo 'sprejemanje in lastitev informacije' (*dokumentirati, izvedeti, dojemati, verjeti* ipd.) in 'smiselno razumevanje in odzivanje na informacijo' (*razumeti, argumentirati* ipd.) in 'oddajanje informacije' (*sporočati, pokazati, agitirati* ipd). Imajo iste udeleženske vloge in iste pomenskoskladenjske vezljivostne formule kot temeljni glagoli 'govorjenja, razumevanja, mišljenja' in se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli govorjenja, razumevanja, mišljenja (*govoriti, misliti, ukvarjati se Ukvarja se z bolniki (Rad)/s trgovino (Vsd), obravnavati Obravnava problematiko (Vsd)/mladostnika (Rad), uporabljati Uporablja naravna bogastva/govedino (Prd) za preživetje/polpete (Cd), zaznavati Zaznava svetlobo (Rad) s čutili (Sd), ugotavljati Ugotavlja rezultate (Rad) (z zadovoljstvom (Rad)), dojemati, baviti se, rabiti, označiti/označevati, izraziti/izražati (se), kazati, prikazovati, pokazati, predstavljati (si), nameniti/namenjati, določiti/določati, pripraviti/pripravljati (se), obvladati/obvladovati, dojeti/dojemati ipd.).*

2.3.4 Specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe (*rušiti se, prikazovati se, vznikati, odpirati/zapirati (se), npr. v odpreti/zapreti se, ničiti se, npr. Odprejo vrata (Pr/Cd) (za goste), Odprejo se (družbi) za ideje (Cd), Pretvarjal se je v čudaka (C/Rd), Tonili so v mlaki, Zakrivali so z odejo (Sd), Pulili so plevel (Rd) (iz grede Prd);* vključujejo poleg pomenske sestavine 'lastnost' tudi 'samopremikanje Vd/dog/p' in 'ciljnost', npr. *iskati, najti, npr. Vznikali so povsod / iz zemlje / na površje (M/IM/CMd), se valenčno prekrivajo s temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa* (*napravljati se, lotevati se, prizadevati si* ipd. v *Napravlja otroka (Cd), Napravljaja se (Prd) (za nastop (Cd), omogočiti/omogočati, povzročiti/povzročati, prirejati, prizadevati si, lotiti/lotevati se), ravnanja in samopremikanja* (*uresničevati se, uveljavljati se* ipd.). Udeleženske vloge so iste kot pri temeljnih glagolih spremembe lastnosti.

2.3.5 Specializirani glagoli premikanja tipa *korakati, hlačati, paradirati, patroljirati, romati, križariti, sestankovati se valenčno delijo na a) desno nevezljive procesne glagole* (poudarjen je potek premikanja, npr. *iti, bežati, letati, begati, voziti se*) in na desno vezljive **b) ciljno usmerjene glagole** (poudarjen je cilj/namen, npr. *Janez žene Toneta na delo, Janez potiska kolo v popravilo, Pes podi kokoši spat*) in **c) dogodkovne glagole** (poudarjena je vsebina dogodka s prevladujočimi glagolskimi sestavljenkami, npr. *srečati se, sestati se, iziti pri založbi, vrniti se domov, priti v sobo, preiti cesto, pasti z drevesa, sukati se okoli*). Elementarni glagol *premikati se* in temeljna *hoditi* in *iti* s svojimi tvorjenkami vzorčno pokrivajo celotno vezljivost glagolov premikanja.

2.4 Besedotvornopomenski sinkretizem valenčnih semov in udeleženskih vlog

Pri izistoglagolskih tvorjenkah z besedotvornim pomenom predmeta dejanja (Pd) ali rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) se v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De) ali vršilca dejanja (Vd) izbirno zoži razvrstitev udeleženskih vlog oz. pomenskoscladenjska vezljivost. Hierarhična oz. prednostna izbirna razvrstitev udeleženskih vlog je naslednja: pri **jedrnih izglagolskih samostalnikih dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L), vršilca dejanja (Vd) in nosilca dejanja/stanja/lastnosti (Nd/s/I)** lahko objedno mesto zasedejo vse udeleženske vloge, prednostna razvrstitev pa je: prizadeti/razmerni/vsebinski/pojavni predmet dejanja (Pr/Ra/Vs/Po_d), sredstvo dejanja (Sd), cilj dejanja (Cd), rezultat dejanja (Rd); pri vseh pa neprednostne vloge, ki so lahko pomenskoscladenjsko obvezne ali neobvezne, zasedejo prostorski in časovni udeleženci, npr. *pripravljanje (De) športnikov (Prd)/napitkov (Rd), igranje (De) nogometa (Vsd) s prijatelji (Rad) za nagrado (Cd), igranje (De) hokeja (Vsd) na travi (Md) z žogico (Sd); bivanje (De/St) doma (Md), obseg (St) romana (Vss), pripadnost (St) zemlje (Prs) obdelovalcu (Ras)*. Pri **jedrnih Pd** imata objedno mesto najpogosteje sredstvo dejanja (Sd) ali cilj dejanja (Cd), redkeje vsebinski, prizadeti ali razmerni predmet dejanja (Vsd/Prd/Rad), npr. *iskalnik (Pd) z elektromagnetom (Sd) za kable (Cd), igralo (Pd) s krogi (Sd) za guganje (Cd), upravljalnik (Pd) žita (Prd)*; pri **jedrnih Sd** ima objedno mesto cilj dejanja (Cd), npr. *igrača (Sd) za odrasle (Cd)*.

Pd, Rd in Sd so z De pomensko metonimično povezani, medtem ko se Vd, ki lahko združuje neaktualni De in V/Nd, in De zaradi vzročno-posledične povezave v okviru prisojevalnega razmerja pomensko izločujeta. Na sinkretično povezovanje oz. združevanje 'dejanja' (De) z 'vršilcem dejanja' (Vd) opozarjajo tudi prilastkova določila ob samostalniku s pomenom 'vršilca dejanja' (Vd), ko pretvorbena lahko modificirajo povedkov glagol, npr. *možni kandidat Tone – Tone je možni kandidat – Tone bi lahko kandidiral* (o tem prim. Grepl 1986; 1987: 152).

3 Valenca kot razvojna kategorija v smislu spreminjanja glagolske pomenskostavinske hierarhije oz. odvzemanja ali dodajanja valenčnih semov

Najpogostejša sprememba glagolske valence je iz enovalentnih glagolov v dvovalentne – to povzroča širjenje obstoječih in uveljanje novih področij, obenem pa tudi hkratna specializacija posameznih področij.

Nekateri enovalentni so šele postopoma, s pogostejšo in širšo uporabo, postali dvovalentni, npr. *abstinirati (abstinirati glasovanje), balirati (balirati železne odpadke/hmelj/krmoseno), blefirati (blefira veselje), diplomirati (diplomirati iz zgodovine/na zgodovini, še vedno redko diplomirati zgodovino), fikcionizirati (fikcionizirati pot), pamfletirati (pamfletirati dogodke)*

Tožilniška določila (posebno pri športnih dejavnostih) označujejo in pomensko poudarjajo vsebinske udeležence oz. predmetna določila ki poudajajo valenčne seme oz. valenčne primitive *obvladati, upravljati*, tako da je valenčni sem oz. valenčni primitiv

premikati se postavljen v ozadje. Isto velja tudi v primerih *igrati (se) na računalnik* v pomenu 'obvladovati napravo', *surfati (surfati po/v mreži)* v pomenu 'pregledovati podatke' ipd. Podobno tožilniško določilo pomensko poudarja vsebino dejavnosti in z valenčnim semom oz. valenčnim primitivom *obvladati* pri glagolskih tvorjenkah tipa *diplomirati/magistrirati/doktorirati slavistiko* prevlada valenčni sem *postati* oz. *biti/bivati* ipd.

Samo enovalentne ostajajo nekatere glagolske tvorjenke (izpeljanke, zloženke) z vključenimi udeleženskimi vlogami nosilca oz. vršilca dejanja, npr. *diskati (diskati cel večer)*, *klošariti (klošariti po mestu)*, *samoohranjati se (dobro se samoohranjati)*.

Z vidika obraziljenja valenčnih semov se povečuje tudi uporaba glagolov tipa *zasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, kjer domača predpona obrazila ohranjajo samo faznost.

O leksikalizirani valenci in valenci glagolskih (novo)tvorjenk v slovenščini

vezljivost, leksikalizirana vezljivost, tožilniška vezava, glagolske novotvorjenke, dvodvidskost valency, lexicalized valency, accusative valency, (new) complex verbal formations, bi-aspectualness

0 Pogoj, da lahko govorimo o leksikalizirani valenci je, da se je pred glagolsko tvorjenko v določenem jeziku (v tem primeru v slovenščini) uporabljal samostalnik, ki je v skladenjski in besedotvorni podstavi tega tvorjenega glagola;¹⁷⁸ pretežno so za novotvorjene glagole v slovenščini značilni prevzeti samostalniki v skladenjski in besedotvorni podstavi, iz skladenjske podstave pa se v izpeljavo obrazilijo pomensko oslabei glagoli, ki novi glagolski tvorjenki dodajajo vrstnost glagolskega dejanja.¹⁷⁹ Tovrstno valenco eksplicitno omenja npr. Ju. Apresjan (1995: 131), ki izhaja iz dejstva, da ima vsak leksem, torej tudi glagol, svoj slovnični potencial, ki se odraža v pomenju, z besedotvornimi zmožnostmi in v soobstoju z različnimi aspektno-časovnimi okoliščinami (Храковский 2007: 77).

Če govorimo o glagolskih izpeljankah s (pretežno prevzetimi) samostalniki v podstavi in korenskem morfemu, gre za poglagolitev oz. za leksikalizacijo v glagol. Pogoste tovrstne izpeljanke so glagoli na *-irati*, ki so nagnjeni k vidski nevtralizaciji, pri kateri se zato jasneje kot sicer izrazi leksikalni in skladenjski vpliv na določitev vida konkretnemu glagolskemu pomenu.

¹⁷⁸ Glagolske tvorjenke, izpeljanke in predvsem sestavljenke, glede na pomenskosestavinski obseg predstavljajo pomensko **višje specializirane glagole** s slovarskimi pomenskimi razlagami, ki vključujejo glagolske primitive in najpogostejše temeljne glagole (*narediti/delati, imeti, biti; vzeti, spremeniti, igrati (se), govoriti, gledati, iti/priti*).

¹⁷⁹ Razlagalne besede in hkrati vezljivostne uvrščevalne pomenske sestavine v leksikološkem smislu (tj. tudi na izrazni ravnini) so določeni nosilni temeljni glagoli *bivati, čutiti; govoriti, misliti, gledati; delovati, deti, vzeti, igrati (se); spreminjati (se); iti, hoditi*, ki zaradi širokega pomenskega polja ohranjajo vrstnost stanja/dejanja/procesa (s/d/p) in so zato hkrati tudi temeljni predstavniki posameznih glagolskih vezljivostnih skupin. Podskupina temeljnih glagolov so elementarni glagoli, ki označujejo osnovne življenjske procese/dejavnosti in naravne pojave. Tako temeljni kot elementarni glagoli so slovarske uvrščevalne pomenske sestavine, primitivi (*biti, imeti, delati*) pa besedotvorne uvrščevalne pomenske sestavine: *govoriti* (slovarska UPS) vi / *delati* (besedotvorna UPS) vi > *vikati, iti* (slovarska UPS) kot štorclja / *delati* (besedotvorna UPS) kot štorclja > *štorcljati, spremeniti* (slovarska UPS) v kapital / *delati* (dati) (besedotvorna UPS) v kapital > *kapitalizirati, gledati* (slovarska UPS) / *delati* (besedotvorna UPS) srepo > *srepeti, vzeti* (slovarska UPS) za plen / *narediti* (besedotvorna UPS) za plen > *zapleniti, igrati* (slovarska UPS) (na) citre / *delati* (besedotvorna UPS) na citre > *citrati*). Podrobneje pri A. Vidovič Muha (2000).

Zakaj prevladujoča težnja v dvovezljivostni vzorec s prevladujočo tožilniško vezavo? Zato, ker lahko izraža vse udeleženske vloge in je vzročno-posledično njegova napovedljivost najmanj tvegana – tožilniška vezava je edina zmožna ukalupljati neenake pomenske vezljivosti. Na to lahko odgovorimo še s tezami:

- Z leksikološkega vidika vsak pomensko in skladenjsko produktiven leksem razvija svojo intenco oz. pomensko vezljivost, in vrh razvoja v skladenjskopomenskem smislu doseže, ko se poglagoli in doseže vezljivostne zmožnosti glagola;¹⁸⁰ glagolski leksem pa najprej izbere najnevtrealnejšo oz. nezaznamovano vezavno sklonsko obliko, in to je tožilnik.¹⁸¹
- S skladenjskega vidika je cilj skladenjskopomenske ekonomičnosti jezika zapolniti optimalni minimum stavčnega vzorca, kar je imenovalniško-tožilniška vezljivost glagola npr. *Brana ledino*. Vsaj delni vzrok povečanja tožilniške vezave je tudi povečanje vzročnosti dejanja oz. poudarjanje povzročanja (dejanja) nasproti samemu dejanju.
- Neposredni oz. nepredložni tožilnik tudi že sporočilno samozadostnemu glagolu prinaša dodatno informacijo oz. vsebino; torej že leksikalizirani vsebini ali cilju se vedno lahko dodaja še nova vsebina ali cilj, kolikor dopušča stavčnost smiselne povedi, npr. *etiketirati blago, garažirati avto*. Vedno vnovična možnost tožilniške vezave dela le-to nezaznamovano oz. nevtralnno.
- Prevlada neposredne tožilniške vezljivosti oz. vezave je razložljiva tako z vidika pomenskosti glagola v povedju kot z vidika najpogosteje vključenih udeležencev oz. udeleženskih vlog. S tožilniško vezavo je povezana prevlada pomenskih skupin glagolov ravnanja/ustvarjanja/upravljanja, glagolov sprememb in glagolov govorjenja.
- Leksikalizacija določene udeleženske vloge v okviru istega pomensko-skladenjskega vzorca omogoča še eno vezavo iste vloge, kar sicer ne bi bilo mogoče, ker podvajanje istih udeleženskih vlog v istem vezljivostnem okolju ni smiselno oz. dopustno (Fillmore 1968: 24–25).
- Neposredno tožilniško vezavo najpogosteje zahteva prizadeto z dejanjem, izven leksikalizacije ostaja še razmerni predmet v tožilniku, sledi prejemnik v dativu, medtem ko se vsebina, sredstvo in cilj pogosto leksikalizirajo v glagol; v nasprotnem primeru pa sta zlasti vsebina in cilj izražena s tožilnikom, redkeje se v tožilniški vezavi pojavlja npr. sredstvo dejanja kot *Posipati pesek / Posipati s peskom*.
- Navadno so pomensko specializirane glagolske izpeljanke in tvorjenke nasploh sposobne vezanja kompleksnejših tožilniških jeder oz. rem.

¹⁸⁰ Po Miloslavi Sokolovi (M. Sokolová 1993) je treba k pridobljeni glagolski intenci prišteti pridobljene pomenske glagolske lastnosti kot so: 1) členjenost (glede na število udeležencev), 2) dejanjskost (statični/dinamični potek), 3) mutacijskost (spremembe, ki so akcijske ali neakcijske – glede na prisotnost ali odsotnost (brez vršilca ali povzročitelja), 4) akcijskost (glede na /ne/ vršilskost oz. glede na prisotnost ali odsotnost vršilskosti).

¹⁸¹ S stališča glagolske napovedljivosti vezave je tožilniška zagotovo najbolj nevtralna (Dular 1983a: 283), sicer pa se govori o nezaznamovanosti tožilnika (Dular 1983b: 191).

Jezik v smislu sistemske ekonomičnosti išče optimalne besedotvorno-skladenjske ubeseditve, kar se konkretno odraža z maksimalno besedotvornopomensko izkoriščenostjo glagola, ki navadno posledično omogoča zlasti enostavnejše najnevturalnejše vezljivostne uresničitve kot je npr. tožilniška vezava. S tem se hkrati posredno potrди še pomembnost in vplivnost skladenjskega besedotvorja.

1 Poleg valence glagolskih novotvorjenk oz. še stopnjo pred njo, se odpira tudi vprašanje valence motivirajočih prevzetih samostalnikov, ki omogočajo te glagolske novotvorjenke; ti samostalniki kot udeleženci skladenjskopodstavne glagolske vezljivosti namreč navadno lahko že izkazujejo tudi precej močno lastno samostalniško intenco oz. valenco. In povsem navadno je tudi, da najpogosteje rabljeni samostalniki težijo tudi v poglagolitev, ker njihova pogosta raba zahteva in si tudi izoblikuje določeno vezljivostno in hkrati skladenjsko okolje, ki se najučinkoviteje oz. najizčrpnjeje izrazi z glagolsko vezljivostjo.

Po pričakovanju so glagolske novotvorjenke pomensko precej ozko specializirane besede – po pričakovanju pa sprememba pomenja določenega glagola prinaša tudi njegove vezljivostne spremembe. Glagolske novotvorjenke, ki so besedotvornopomensko zmožne obstoječo opisno besedno zvezo enobesedno izraziti – navadno v svoje pomenje in v pomenotvorne zmožnosti sploh vključujejo propozicijsko pomensko lastnost kot vršilskost, sredstvenost, prostorsko in časovno umeščenost in tako v vsakem primeru poenostavljajo skladnjo. Po drugi strani pa se s tovrstno poglagolitvijo (in ne s posamostaljenjem) uvaja desna enovezljivost, zlasti tožilniška vezava (v smislu prizadeto, vsebina/cilj, razmerno; prim. Dular 1983/4: 292), desne dvovezljivosti pa je malo, in če je, je ena od udeleženskih vlog neobvezna.

Tipične izsamostalniške izpeljanke z zoženim vezljivostnim poljem (z udeležencem že v podstavi) so npr. *krampati*, *plužiti*, *bobnati*; *načelovati*, *fantovati*, *sestankovati*, *taboriti* ipd.¹⁸²

Pri novejših glagolih, tj. pri glagolih, ki spadajo v novejšo leksiko in (še) niso bili vključeni v SSKJ, se jasno kaže težnja v tožilniško predložno ali nepredložno vezavo; začetke teženja v tožilniško vezavo v prvi polovici osemdesetih opaža J. Dular (1983/4: 292). T. i. leksikalizirana valenca pa je po J. Dularju »sistemska redukcija« (1983/4: 292), ki je valenčna redukcija.

Sicer pa o nevezavnosti oz. vezavnosti novotvorjenega glagola prednostno, tj. po ključu danih vezljivostnih zmožnosti, odloča pomen skladenjskopodstavnega glagola – splošnopomenski glagoli stanja, procesa, izražanja in premikanja, ki so v podstavi bodočih glagolov, navadno s podstavnim vršilcem, vsebino ali sredstvom zapolnijo pomenskost tvorjenega glagola in ga tako naredijo skladenjskopomensko samozadostnega, npr. tip *beračiti*, *čevljariti* < biti berač/čevljar, *moževati* < družiti se z možmi, *službovati* < biti v službi / imeti službo, *beketati* < oglašati se z be, *akati*, *basirati* < govoriti a / peti bas, *sankati se* < voziti se s sankami.

¹⁸² V smislu ohranjanja sistemske skladenjskega besedotvorja A. Vidovič Muha (1985: 50) pri glagolskih izpeljankah opozarja tudi na primere, ko pomen samostalnika omogoča natančnejšo oz. konkretnješo pomensko določitev (jednega) glagola *delati*, npr. *bakriti* ← prevleči, namazati z bakrom, *fižolčkati* ← igrati se s fižolčki ipd.

Najpogosteje leksikalizirane vršilskost, sredstvenost in vsebinskost v tako izsamostalniško motiviranem glagolu prednostno napovedujejo možnost tožilniške vezave zlasti prizadetega in nato še ciljnega (nepredložnega/predložnega) tožilnika; v vsakem primeru ima pogostnostno prednost vezave prizadeti tožilnik, sledi vsebinski in ciljni tožilnik in nato še razmerni tožilnik in še prejemniški dajalnik.

Ravno zaradi najpogostejše rabe pa podstavni in v nadaljevanju leksikalizirani vršilskost (*dekanovati* < biti dekan, *čebelariti*) in vsebinskost (*esejizirati* < pisati eseje, *ampakovati* < govoriti ampak, *anketirati* < izvajati anketo, še: *grafitirati*, *kofetkati*, *božičevati*, *kresovati*, *letovati*) tudi najpogosteje omogočata nevezavno rabo nasproti tožilniško vezavni ciljnosti (*familizirati* koga/kaj, *pomokati* kaj < namočiti v moko, *barokizirati* kaj < predelovati v barok, še: *hospitalizirati*) ali sredstvenosti (*vatirati* kaj < oviti z vato / v vato kaj, še: *olistati* vozila, *popeskati* < posuti s peskom,) ali prostorsko-časovni umestitvi (*garažirati* avto).

Primeri iz novejše leksike, ki še ni upoštevana v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) – v podstavi glagolske tvorjenke je nakazana možna vezljivost samostalnika, ki je sicer v korenu bodoče glagolske tvorjenke (samostalniška vezljivost je navedena za zgledom, v poševnem tisku):

antioksidirati 'biti/delovati kot antioksidant' Nobena krema ne odpravlja ničesar – le vlažijo, hranijo, **antioksidirajo**; *antioksidant v*

desničariti 'biti / delovati kot desničar' **Desničari**, kjer ga še prenašajo; prim. še: levičariti, strankariti, tračariti, vinariti, vrtičkariti, žepariti

botrovati 'biti boter' Nesreči je botroval alkohol; prim. še: menedžirati

piknikirati 'biti na pikniku' **Piknikirali** so že vsepovsod na tem področju

dopustovati 'preživljati dopust / biti na dopustu' **Dopustuje** kar doma, s svojimi.

balirati 'delati bale' Želite **balirati** komunalne odpadke in ovijati bale v folijo?; prim še: kapsulirati, tabletirati

dizajnirati 'delati dizajne' **Dizajnira** vse vrste izdelkov

dvoklikniti 'narediti dva klika' Na ikono je vsakič **dvokliknil**

oscenariti – 'narediti scenarij / opremiti s scenarijem' Ta nekaj minutni filmček je **oscenaril**, posnel in zmontiral

ostraniti 'dati strani o /popolnoma/' **ostraniti** tekst, *olistati* 'dati liste o /popolnoma/' **olistati** avtomobile

alocirati 'določiti lokus' Procesi morajo zahtevati in alocirati vse vire

arbitrirati 'določiti arbitra' Ustavno sodišče je bilo pri odločanju v težkem položaju, saj je moralo **arbitrirati**, ali bodo v konkretnem primeru nastale protiustavne posledice; *arbiter v, arbiter o, arbiter med, arbiter pri*

bulvaritizirati 'dati na bulvar' Politično temo so **bulvalizirali**; *bulvar za*

centralizirati 'dati v center' **Centralizirali** so državno upravo; prim. še: fokusirati, getizirati, kantonizirati

kartirati – **Kartirati** habitatne tipe je hitra in natančna metoda, s katero v razmeroma kratkem času pridobimo informacije o naravi v prostoru.

konceptualizirati 'dati v koncept /določiti koncept'; prim. še: procesirati

ekranizirati 'dati na ekran' Igro so **ekranizirali**; prim še: inkubirati

energizirati 'dajati energijo' **Energizirali** so svoje storitve v celoti; *energija za*

- aerirati** 'ozračiti, vnašati aer' Zaradi zadostne koncentracije raztopljenega kisika, vode ni potrebno **aerirati**; *aer v*
- akcentirati** 'poudariti, dati akcent' **Akcentirali** so ugotovitev; *akcent na*
- razcvetkati** – 'dati cvetove raz /narazen/' Kadar cvetačo pred termično obdelavo **razcvetkamo**, jo skušamo razdeliti na enakomerno velike cvetke, ki se enakomerno skušajo.
- razhroščiti** – 'dati hrošča raz /stran/' Če program ne dela, ohranite mirno kri in ga poskusite »razhroščiti«, in poskusite razhroščiti tudi videokasete
- certificirati** 'izdati certifikat' Uporabijo certifikacijski znak za označevanje proizvodov, ki jih je treba **certificirati**; *certifikat za/o*
- čekirati** 'izdati ček' Če bi res rad pregledal vse v nulo bi moral vse razdirati in **čekirati**...to pa ne gre, pa kateri lastnik ti bo dovolil; *ček za*
- cestniniti** 'pobirati cestnino' Začeli so **cestniniti** tovorna vozila na pomurskem avtocestnem kraku; *cestnina za*
- amandmirati** 'tvoriti, oblikovati amandmaje' Praktično bodo spoznali, kako **amandmirati** predloge in jih obrazložiti; *amandma o/k*
- ambientirati** 'vključiti v ambient, urediti ambient, umestiti v ambient, ohraniti ambient, graditi ambient' Najprej bi se moral **ambientirati** in si izboriti mesto v prvi postavi
- evangelizirati** 'oznanjati/uvajati evangelij' **Evangelizirajo** okolje; prim še: kriminalizirati
- ateizirati** 'uveljaviti ateizem' Nameravajo z različnimi načrtnimi postopki družbene prevzgoje ateizirati ves narod in vso družbo; *ateizem v, ateizem kot*
- biotržiti** 'uveljavljati biotrg' **Biotržiti** pomeni biti v navezi z pridelovalci bio- in ekoizdelkov; *biotrg z*
- blogati** 'pisati blog' Za zaposlene v določenih podjetjih bi bilo koristno, da začnejo **blogati**; *blog o/za*; prim. še: esejizirati, grafitirati, haikuirati
- čipirati** 'uporabiti čip' Pes je bil star že leto dni, z vsemi cepljenji ... in so mi ga **čipirali** zastonj; *čip za*
- deodorirati** 'uporabljati deodorant' No, umivati in **deodorirati** se je seveda treba; prim še: fenati, sprejati, lisičiti, injektirati, forverdirati, googlati/guglati, petardirati, skenirati
- dopingirati se** 'uporabljati/uživati doping' **Dopingira** sebe in druge; prim še: finiširati, fintirati, fitnesirati, internetizirati (se) tudi mrežiti, robotizirati, higienizirati, histerirati, mejkpirati šopingirati, tabuizirati, televizirati se 'uporabljati, uvajati finiše, finte ...'
- terapirati** 'uporabljati terapije' Čeprav po drugi strani vem, da sem ves ta čas tudi intenzivno **terapirala** in naredila tudi ogromen napredek; prim še: virtualizirati (se), vitalizirati se, problematizirati
- etnizirati** 'vključiti v etnijo' Okoljska vprašanja ni potrebno še dodatno **etnizirati**
- familializirati** 'vključiti v familijo' Drugega je treba **familiarizirati**, ga dobesedno vpotegniti v družino, mu dati hčer
- hidrirati** 'spajati z vodo' hidrirati žgano apno, hidrirati ribje olje ali utekočinjati / spajati z vodo
- ozonirati** – 'spajati z ozonom' Podtalnica iz Medloga najprej **ozonira** v bazenih za ozonizacijo, nakar teče preko peščenih filtrov in preko filtrov z aktivnim ogljem
- ožičiti, ožiliti (tkivo)** 'napeljati žice, žile'; rapati / repati 'plesati rep'
- kofetkati** 'hoditi na kofe' Kar nekaj lep sta redno tedensko **kofetkali** v mestu
- očetovati** 'iti se očeta'; prim še: zgodoviniti, slovariti
- deskati** 'voziti se na deski' **Deska** po domačih smučiščih; prim. še: bordati/boardati, rolati, skatati/skejtati, glisirati
- soteskati** – 'voziti in spuščati se po soteski' **Soteskali** so na najnevarnejših predelih

Povečuje se uporaba glagolskih sestavljenk¹⁸³ tipa *sformatirati*, *sklonirati*, *zaasfaltirati*, *zamoralizirati*, *zamuzicirati*, *zasneževati*, *zatraviti*, *zazeleniti*, *zazipati*, *zdigitalizirati*, *zerotizirati*, *zgenerirati*, *zindividualizirati*, *zmasakrirati*, *zminimalizirati*, *zminirati*, *zmonopolizirati*, *zlobirati* *zrelaksirati* s tem da domača predponška obrazila kot *za-* in *z-/s-* ohranjajo **a**) samo faznost (začetnost ali končnost), npr. *zaasfaltirati*, *zamoralizirati*, *zamuzicirati*, *zmasakrirati*, druga **b**) prehod v novo stanje z novo lastnostjo, npr. *po-* v *polastniniti*, *poskenirati*, nekatera lahko posredno izražajo **c**) družbene spremembe, npr. *pre-*: *prefarati podružnico*, *preformulirati prastar red* ipd.¹⁸⁴ S tem se tipizira tudi prevladujoča vrsta glagolskega dejanja – tako npr. sestavljenke s predponskim obrazilom *po-* navadno izražajo prehod v novo stanje, sestavljenke z obrazilom *pre-* spremembo dejanja in tiste s predponskim obrazilom *do-* dokončnost/ciljnost dejanja.¹⁸⁵

Precej manj pogoste so tvorjenke oz. izpeljanke iz predložnih zvez, npr. *ubesediti*, *udenariti*, *ufilmiti*, *ugledališčiti*, *uslovariti*, *utvarininiti*, *vkodirati*, *vpredalčkati*, *vprogramirati* ipd.

Odrz družbenega cinizma so glagolske tvorjenke *očetovati*, *zgodoviniti*, *slovariti* ipd.

Z vidika vezljivostnih sprememb je bilo pregledano dva tisoč glagolov (iz različnih dostopnih elektronskih in neelektronskih virov)¹⁸⁶, ki izražajo novo pojavnost **a**) na različnih strokovnih področjih: *digitalizirati/internetizirati vse*, *informatizirati procese*, *ekologizirati regionalni sistem*, *piratizirati programe*, *plastificirati oblačilo*, *preplastiti cestišče*, *splakativati mesto*, *vitaminizirati margarino*, *tehnizirati kmetijstvo* ipd., **b**) v družbenopolitičnem delovanju: *globalizirati svet*, *internacionalizirati študij*, *marginalizirati politični*

¹⁸³ Ada Vidovič Muha (1993: 163) pri glagolskih sestavljenkah opozarja, na pomemben razloček v razmerju med glagolskimi predponskimi obrazili in glagolskimi priponami – vloga predponskih obrazil je vedno in zlasti besedotvorna, medtem ko so glagolske pripone zaradi primarne vidске vloge razpoznavni morfemi vsakega glagola; vidskofunkcijske glagolske pripone so lahko še besedotvorna, tj. pretvorljive v (besedno) sestavino skladenjske podstave, npr. *skočiti* : *skakati* < večkrat skočiti. Vloga predponskih obrazil je slovničnokategorialna – vidska in besedotvorna, v katero sodi tudi poimenovanje vrst glagolskega dejanja (Vidovič Muha 1993: 163). F. Miklošič uvršča npr. tvorbo iterativa v t. i. osnovotvorje, kot del pregibne besede pred fleksijskim morfemom, A. Schellander pa umešča vrste glagolskih dejanj na raven besedne pomenskosti (Vidovič Muha 1993: 162).

¹⁸⁴ S primerjalnega vidika sta *za-* in *z-* kot potencialni čistovidski predponski obrazili navajani tudi v češčini (1986: 404–405) in slovaščini (1966: 414); pri predponskem obrazilu *po-* je tudi v češčini (1986: 398) med najpogostejšimi pomeni izpostavljen pomen prehoda v novo stanje oz. lastnost; pri predponskem obrazilu *pre-* je tudi v češčini (1986: 399) izpostavljen pomen spremembe; pri *do-* pa sta tako v slovaščini (1966: 409) kot v češčini (1986: 395) izpostavljena pomena dokončnosti in ciljnosti.

¹⁸⁵ Vezljivostna tipologija glagolskih sestavljenk z upoštevanjem vseh predponskih obrazil, ki jih prinaša besedje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika I–V* (1970–1991), je obravnavana v članku Ade Vidovič Muha, *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* XLI/1 (1993), 161–192.

¹⁸⁶ Dostopna elektronska vira sta FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>, Nova beseda, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html, sicer pa je upoštevan del novejšje leksike, ki je bil na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (ZRC SAZU v Ljubljani) sistematično zbiran od leta 1990 naprej za Slovenski pravopis 2001.

sektor, *personalizirati* trženje, *refevidalizirati* premoženjske odnose, c) v družbenoangažirani dejavnosti: *dilati* mamila, *injicirati* drogo, *snifati* heroin ipd.

Prevladuje tvorjenost (izsamostalniška s prevladujočim priponskim obrazilom *-irati* brez drugotne nedovršenosti) glagolov delovanja/ravnanja/upravljanja/rekanja/premikanja, npr. *figurirati*, *filmizirati*, *finiširati*, *injicirati* drogo, *kanonizirati*, *lastniniti*, *operacionalizirati* dogovor, *savnati se*, *stekleničiti*, *tračariti*, *zgodbariti*, *žirirati* ipd., z velikim odstotkom sestavljenk (62 %), navadno kot drugostopenjskih tvorjenk, z najpogostejšimi predponskimi obrazili *po-*, *pre-*, *za-*, *raz-*, *z/s*, *o-* in *v-/u-* (*polastniniti*, *poskenirati*, *prelastniniti*, *predimenzionirati*, *zasmrečevati*, *zasneževati*, *razlastniniti* počitniške hišice, *razmrežiti*, *zdogovoriti* intervju, *sprofesionalizirati* šport, *stehnazirati* družbo, *olastniniti*, *olistavati* napačno parkirana vozila, *opredmetiti*, *opomeniti*, *vsajati* organe, *uplemeniti* dejavnost ipd.

Večjo individualizacijo in samoiniciativnost poudarja tudi zaimenski del *sam-* v vedno bolj razširjenih zloženkah *samoaktualizirati* potrebe, *samocenzurirati se*, *samodisciplinirati (se)*, *samointerpretirati se*, *samoohranjati/samoohranjevati se*, *samozaposlovati se*. Zaimenski del *sam-* navadno povzroča tudi prehod v enovezljivost. Za zloženke z določujočo sestavino *sam-* je že ugotovljeno, da gre za novejše zloženke (Vidovič Muha, 1988: 163–164), ki pa jih ima že A. Bajec (1952: 108, 120, 124).

Obrazilo *-irati* jasno primerjalno glede na druga domača obrazila kaže na novejšo (drugotno) glagolsko tvorbo. Tako se v primerih kot npr. *kadrirati se* z različnim obraziljenjem (vsaj delno) razrešuje tudi homonimija, npr. *Veliko lažje in ceneje bo ujeti ptico in potem fotko primerno kadrirati* nasproti *Po zmagi na volitvah imajo pravico kadrirati / kadrovati svoje svoje ljudi*. Sicer pa obstajajo še dvojnice tipa *favlirati/favlati igralca*, *slovenizirati/sloveniti pisavo/imena*, *perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo*, *zumirati/zumati*, *žurirati/žurati* ipd.

Pri izsamostalniško motiviranih dvovidskih glagolih, izbranih po pomenskih (vezljivostnih) skupinah iz SSKJ, je razvidno razmerje uporabe (tudi vidske razlike) med domačim in prevzetim: *abonirati se* (nasproti: *naročiti se*) na hrano / v gledališču ('vnaprej plačati abonma'), *adresirati* (nasproti: *nasloviti*) pismo, *alarmirati* (obvestiti) gasilce, *bandažirati* (obvezati) roko, *bazirati* (/o/snovati) svoj položaj, *bulvarizirati* novico, *delegirati* (predlagati) zastopnika, *motorizirati* pehoto ('opremiti z motornimi vozili'), *parfimirati* obleko ('dišaviti s parfumom'), *parketirati* sobo ('polagati parket'), *pecljati* sadje ('trgati jagode s pecljvine'), *tapecirati* sobo, *Vinogradniki terasirajo* področja, *točkovati* naloge, *vitaminizirati* hrano ('dodajati vitamine') ipd.

Vsi zgornji zgledi potrjujejo, da se tvorjenke izrazno oblikoslovno-skladenjsko navadno omejujejo na (avtomatizirano/nevtralno) nezaznamovano tožilniško vezavo. (Pri čemer je upoštevana že omenjana ugotovitev Ch. J. Fillmorja (1968: 24–25), da se v vezljivostnem polju določenega pomena nobena udeleženska vloga ne more podvojiti. Če pa udeleženec združuje dve udeleženski vlogi, je vedno ena izmed njiju prevladujoča.) Vezljivost oz. vezavnost predložnih sklonov (poimenovanje predložni sklon je dopustno samo s strukturoskladenjskega vidika) natančneje določajo predložni glagolski morfe- mi; tožilnik (T) kot sistemsko nezaznamovan sklon izraža vse desne udeleženske vloge: $T_{/v}$ = rezultat dejanja (Rd) – neživo (v ob *se*), $T_{(na/za/ob/v)}$ = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($Ra_{d/s/p}$) – živo/neživo (*po* – SE), $T_{/v/na/ob/za}$ = prizadeti predmet dejanja/

procesa (Pr_{d/p}) – živo/neživo, T_{/za/v/zoper/na/ob/po/nad} = cilj dejanja/procesa (C_{d/p}) – neživo, T_{na/za/v} = vsebina dejanja/stanja/procesa (Vs_{d/s/p}) – neživo (*na/za/v* ob *se*), T = pojav (Po) – neživo, T_{na/v/nad/skozi/čez/med/pod/za/ob} = ciljno mesto/ciljni čas dejanja/procesa (CM/CČ_{d/p}) – neživo, T_{skozi/čez} = mesto/čas dejanja/stanja/procesa (M/Č_{d/s/p}) – neživo, T_{na/v/za/med/skozi/čez} = način dejanja/procesa /smer/ (N_{d/p}) – neživo.

2 Glagolska vrstnost (aktionsart) z vidskostjo (aspektom) v soodvisnosti s skladenjskopomenskimi lastnostmi glagolov

Pri nas (prim. M. Merše 1995) se vrstnost glagolskega dejanja (aktionsart) opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid (aspekt) inherentna slovnična kategorija, obvezna za vse glagole. Z ugotavljanjem vidskoparnega in nevidskoparnega značaja predponskoobrazilnih glagolov, ki vrstno določajo glagolsko dejanje, je namreč mogoče ustvariti povezavo med vidom kot jedrom glagolske kategorije in njenim obrobjem.¹⁸⁷ Dosedanje raziskovanje aspektualnosti v slovenščini, tj. glagolskega vida in vrstnosti¹⁸⁸, dokazuje, da je bil vid v obdobju nastanka in začetnega normativnega ustaljevanja slovenskega knjižnega jezika že uveljavljena in sistemsko dokaj trdna slovnična kategorija (Merše 2006: 159).

V okviru stavčne povedi se izkaže, da če bi bil vid samo slovnična kategorija, bi bila že sama uporaba morfološkega dovršnika ali nedovršnika dovolj; vendar glagolski vid ni samo slovnična kategorija (t. i. morfološki vid), ampak je samoumevno tesno prepleten s t. i. leksikalnim vidom (tj. slovarskim vidom), in s časovnim okvirom, ki vključuje neke vrste skladenjski vid (Svein Mønnesland 2006: 155–156).¹⁸⁹

¹⁸⁷ A. B. Бондарко (2008: 68, 73, 79) ločuje tri skupine kategorialnosti – je širše opredeljena in gre prek slovničnosti, v bistvu sega na nivo kategorizacije semantike: 1) slovnične kategorije (vid, čas, naklon, oseba ...), 2) leksikalno-slovnične (omejene-neomejene, prehodnost, osebni in neosebni glagoli in načini delovanja ...sem sodijo tudi besedne vrste), 3) funkcionalno-pomenske kategorije, tj. pomenske kategorije glede na jezikovni izraz oz. glede na modele funkcionalne slovnice, npr. aspektualnost, temporalnost v predikativnem jedru, subjektivnost, objektivnost, določnost in nedoločnost v subjektivno-objektivnem jedru, kvalitativnost ali kvantitativnost v kolikostno-quantitativnem jedru, lokativnost in posesivnost v predikativno-okoliščinskem jedru.

¹⁸⁸ Vrste glagolskih dejanj, našete v današnji Slovenski slovnici, (Toporišič ⁴2000: 351–353) so: /y okviru nedovršnih glag./ trajni glag.: *iti, nesti, govoriti, misliti*; ponavljalni glag.: *sedati, skakati, vračati*; določni nasproti nedoločni: *nesem–nosim, peljem/vedem–vodim, peljem–vozim, jaham–jezdím, ženem–gonim*; dejanje nasproti stanje: *sedam/sedem–sedim, legam/ležem–ležim, oživljam/oživim–živim, obeša/obesi se–visi, umira/umre–je mrtev*; dejanje nasproti povzročanja dejanja: *pijem–pojím, tečem–točím, gnijem–gnojím*; dejanje nasproti zaznavanje: *poslušam–slišim, gledam–vidim*; dejanja navade: *hojevati*; delnost 'malo' dejanja: *pošepavati*; glagoli premikanja: *peljati se*; naklonski in fазni: *moči, morati, hoteti, začeti, nehati*; /y okviru dovršnih glag./: začetek dejanja: *zaigrati*; kratkotrajnost: *poležati, posedeti*; trenutnost: *počiti, mahniti*; manjšalnost: *bliskniti, pokniti*; konec dejanja: *dovečerjati*; razmahnenost: *razgovoriti se, razgreti se*; postajanje: *pobledeti, oveneti*; izvršitev med gibanjem: *prižvižgati, prišepati*; izpolnjenost: *dogoreti, najesti se*.

¹⁸⁹ Prav med slovničnim in pomenskim gre iskati eno izmed gibalnih sil v jezikovnem razvoju nasploh (Isačenko 1960: 9).

Visoka stopnja abstraktnosti in posledično slovničnosti vidskega nasprotja omogoča tudi višjo stopnjo nevtralnosti rabe dovršnosti oz. nedovršnosti, ne glede na pomenskost besedila.¹⁹⁰

Pri glagolu upravičeno govorimo o leksemskem in skladijskem vplivu na vid-skost, ki znotraj istega pomena in oblike razbije nevtralizirano dvovidskost,¹⁹¹ tako da vsakemu glagolu v konkretnem pomenu izbere kot ustrežnejšo samo dovršno ali samo nedovršno obliko. Prednostni nedovršni pomen, ki ga pri prevzetem besedju potrjuje zlasti jezikovni čut, omogoča predponsko obrazilo, npr. *sfabricirati*, *sfrizirati*, *prediskutirati*, *zabetonirati*, *preanalizirati*, *zbombardirati* ipd. (Korošec 1972: 205), ki tako uvaja aktionsart (= notranji ustroj glagolskega dejanja = vrsta glagolskih dejanj) in tako se potrjujeta leksemski in skladijski vpliv; slednji poudarja zlasti t. i. časovni okvir oz. ustroj stavčne povedi, medtem ko je leksemski vpliv vezan na pomen korenskega morfe-ma oz. na izbor glagola in samostalnika v skladijski podstavi novotvorjenega glagola. Uporabo glagolskega vida je torej treba obravnavati v okviru stavčne povedi, ker je kompleksna interakcija slovnične in pomena – glagolski vid je slovnična kategorija, ki je tesno povezana z govorno situacijo in s skladnjo (Svein Mønnesland, 2006: 155. 156).

Glede na vzajemno povezanost pomena, skladnje in vida so sicer določeni deklarirano dvovidski glagoli prednostno dovršni, npr. *vatirati* (plašč): podložiti z vato, *bir-mati* (ga): podeliti birmo, *čestitati* komu: izraziti čast komu, *darovati* komu: oddati dar, *dedovati*: prevzeti od dedov, *eksati*: izpiti na eks, *glasovati*: izraziti svoj glas, *jagnjetiti/jagniti*: roditi, povreči jagnje, *kronati*: podeliti, priznati krono, *presamevati*: prebiti sam, drugi pa prednostno nedovršni, npr. *filmati*: prenašati na film, *križati*: pribijati na križ, *rimati*: tvoriti rimo, *sidrati*: pritrjevati s sidrom, *stopati*: ustavljeni s stop, *tlakovati*: polagati tlak, *točkovati*: izražati/ocenjevati s točkami, *žigosati*: opremljati z žigom, *žrtvovati*: dajati/ponujati kot/za žrtev

Raba dvovidskih glagolov potrjuje, da je pomen vidske oblike odvisen od konteksta, ki je pragmatični, skladijski, leksikalni in slovnični (Падучева 2007).

3 Prevladujoča težnja v tožilniško vezavo

Na strokovnih področjih širjenje specializiranega glagolskega pomenja na različna področja – t. i. široka terminologizacija omogoča in pospešuje obojesmerno prehajanje med terminologizacijo in determinologizacijo.

¹⁹⁰ Jezikoslovci ugotavljajo razlike med pomensko lastnostjo oz. konceptom, ki je podlaga dovršniku oz. nedovršniku. П. М. Аркадьев (Аркадьев 2008: 32) npr. meni, da je za zahodno področje za dovršnik temeljni koncept »celostnost«, za nedovršnik pa take vrste časovna nedoločenoost, ki dejanje pripisuje več kot eni časovni točki. Opozicija ima torej podobo (+A/-B). Za vzhodni tip je za dovršnik temeljni koncept »časovna določenoost« in za nedovršnik »časovna nedoločenoost«. Opozicija ima torej podobo (+B/-B). Tako npr. nedovršniki povsem pomensko neodvisno omogočajo tvorbo analitičnih oblik prihodnjika, so sposobni zveze s faznimi glagoli.

¹⁹¹ Z dvovidskostjo se ni izrazila samo slovnična ekonomičnost jezika, ampak se je vid pokazal tudi kot progresivna kategorija, in s tem je izrazila tudi višja stopnja splošnosti k pristopu obravnave glagolskega dejanja (Никулеску 1984: 116).

T. i. široka terminologizacija torej omogoča (ponovno) prehajanje določenega glagola tudi v smer determinologizacije, ki glagolu s širjenjem pomenja daje vezljivostne zmožnosti, najprej in prednostno najbolj navadne tožilniške vezave: *akcentuirati besede* (jezikosl.) > *Vulgarnost v svojem delu premočno akcentuirajo*; *alimentirati otroke* (prav.) > *alimentirati investicijske sklade iz amortizacije*, *kanalizirati reko* (teh.) > *kanalizirati družbene interese* (publ.), *kapitalizirati obresti* (fin.) > *kapitalizirati prihranke* (ekon.) > *kapitalizirati obrt*, *profilirati brus* (teh.) > *profilirati raziskovalne ustanove* ipd. Pogosta zaktualizirana raba sčasoma lahko zabriše smer /de/terminologizacije, npr. *normirati cene/stroške/volitve* – *normirati knjižni jezik* (jezikosl.), *normirati izdelek* (teh.). *kanalizirati* (*kanalizirati vodo/rečni tok* (teh.) : *kanalizirati manko ideološke identitete v delo*, *kanalizirati dobičke v nogavice*, *Agresivnost se je kanalizirala na obtoženca*, *kanalizirati zasluške k skupnosti*, *Veselje do življenja je kanaliziral skozi umetnost*) ipd.

3.1 Tako z vidika splošne kot terminološke rabe lahko govorimo o tipični (terminološki) tožilniški vezavi, npr. pri *balirati železne odpadke/hmelj/krmo/seno*, *diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino* (še vedno pogostejša uporaba *diplomirati iz zgodovine/na zgodovini*), *džezirati na trobento*, *fikcionalizirati pot*, *misijonariti vero in vrednote*, *pamfletirati dogodke*, *snifati heroin*.

Dvovezljivost z vsebinskim tožilnikom je pri glagolih premikanja kot so *teči/skočiti/plavati/voziti v teči maraton*, *skočiti raznožko/skrčko*, *plavati žabo/metulja*, *voziti reli/formulo ena/slalom*, *voziti tovornjak/avto*, *pilotirati motornega zmaja* in tudi pri glagolskih tvorjenkah tipa *diplomirati/magistrirati/doktorirati slavistiko* ipd.

Že uveljavljeni glagoli tipa *solidarizirati se*, npr. *solidarizirati se z bojem koroških Slovencev*, se vedno pogosteje uporabljajo s tožilniško vezavo, npr. *solidarizirati boj koroških Slovencev* v pomenih 'podpreti, odobriti boj ...', podobno še *specializirati se v jezikoslovju* in *specializirati jezikoslovje*.¹⁹² To velja tudi za glagole brez prostega morfeма *se*, npr. poleg *špijonirati za kom* tudi *špijonirati koga*.

Pri poudarjanju vsebinskosti ali ciljnosti se izpuščajo predložni morfemi, če je njihova pomenska sestavina že implicirana v glagolskem pomenu, npr. *na* in *za* v primerih *pritiskati (na) gumb*, *prositi (za) pomoč* ipd.

Še vedno enovezljive, vendar s težnjo, da lahko postanejo dvovezljive, so nekatere glagolske tvorjenke (izpeljanke, zloženke), npr. *diskati* (*diskati cel večer*), *klošariti* (*klošariti po mestu*), *igrati (se) na računalnik* > *igrati računalnik*), *surfati* (*surfati po/v mreži*) ipd.; podobno še *polarizirati javnost*, *amputirati policijski sindikat*, *identificirati odgovornosti pristojnih* ipd.

¹⁹² V teh primerih ne gre za prostorsko-časovno prehajanje dejanja na drugega udeleženca, ker ta drugi udeleženec z udeležensko vlogo vsebine dejanja (Vs_d) samo natančneje določa vsebino dejanja v povedju. Dejanje torej ostaja samo v okviru osebkovega delovanja in zato je prostomorfemski *se* s 'povratnostjo' kot pomenskosestavinsko stalnico lahko opuščen. Vendar o možnosti tožilniške vezave lahko govorimo samo v primerih vsebinskega udeleženca, medtem ko se živi delujoči udeleženec izraža z orodniško vezavo, npr. *solidarizirati z junakom* ipd.

3.2 Obvezna dvovezljivost

Prevlado tožilniške vezave z najpogostejšo skladenjskopomensko vlogo konkretizirane vsebine in s tem natančnejšo/specializirano hierarhizacijo pomenja znotraj glagola napovedujejo tudi obvezno dvovezljivi glagoli, ki jih še ni v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), npr. *foulirati nasprotnika*, *lastniniti/olastniniti kapital*, *onaglasiti izraze*, *zaimeniti/pozaimeniti sopomenke*, *praizvesti igro*, *(pre)miksati material*, *preblefirati nastop*, *sponsorirati dejavnost*, *stekleniti steno*, *vprogramirati v rom*, *zdogovoriti intervju*, nasproti enovezljivosti nekaterih glagolskih tvorjenk (pretežno izpeljank, pa tudi sestavljenk in zloženk), npr. *diskati cel večer*, *lobirati po podjetjih*, *raftati po rekah*, *breznariti na krasu*, *klošariti po mestu*, *razkomotiti se na kavču*, *dobro se samoohranjati* ipd.

3.3 Oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo

Težnjo k nezaznamovani tožilniški vezavi izražajo tudi tvorjenke, predvsem izpeljanke in tvorjenke iz predložne zveze tipa *dopingirati športnika*, *ekranizirati gledališče*, *filetirati sardele*, *kanonizirati Ketteja*, *klimatizirati prostor*, *parcelirati zemljišče*, *raketirati mesto*, *robotizirati celico za varjenje*, *žirirati prispevke*; *prizemljiti plovilo*, *ubesediti dogajanje*, *ustekleničiti vodo* ipd.

Oženje vezljivostnega polja povzroča tudi vračanje k samodelovanju. Pri označevanju 'samodelovanja' je z vidika pomenskosestavinskosti glagola potrebno izpostaviti pomenskosestavinsko uskladitev prostomorfemskega *se* s predponskimi obrazili *za-*, *z-/s-*, *na-* in *raz-* s pomenom faznosti (začetnosti/končnosti) ali stopenjskosti oz. mere dejanja, npr. *zahoditi se*, *zajesti se*, *zaklepetati se*, *zakoreniniti se*, *zagledati se*, *zahvaliti se*; *zjeziti se*, *zjesti se*, *shladiti se*, *spomniti se*; *nahoditi se*, *naplesati se*, *nagovoriti se*, *nagledati se*, *najesti se*; *razhoditi se*, *razjeziti se*, *razgovoriti se*, *razgledati se*, *razjesti se* ipd.¹⁹³ Tvorjenke glagolskih sestavljenk z neprostorskimi/drugotnimi predponskimi obrazili z dodanim povratnostnim *se*-jem se omejuje na neprehodne ali samo potencialno prehodne glagole – pri slednjih se vezljivost ukinja zaradi metonimičnih pomenskih premikov predponskih obrazil (Vidovič Muha 1988: 23).¹⁹⁴ Pri uporabljanju tovrstnih glagolskih tvorjenk se hkrati pokaže tudi posredni skladenjskopomenski vpliv besedotvornih sredstev na stopnjevitev oz. intenzivnost upovedenega (Toporišič 1982: 229–230, 275–278).

3.4 Drugostopenjske tvorjenke navadno še zožujejo vezljivostno polje tipa *prednastaviti digitalni izenačevalnik*, *prenamestiti programsko opremo*, *preošteviliti stavbo*. Zaradi drugostopenjskosti tvorjenke imajo predponska obrazila pogostejše kot sicer samo predmetnopomensko vrednost, ki navadno še zoža vezljivostno polje glagolske tvorjenke.

Tudi primerjalno tvorjenje posledično poenostavlja vezljivostna polja. Po tipu *osamiti se/koga* imamo tudi *oposamezniti se/koga*; v jezikoslovju se po zgledu *ubesediti in upovediti*, pojavljata še *ustavčiti*, *uimeniti v Ni treba, da bi pretirano ustavčevali, vendar je dejstvo, da se dandanes pretirano uimenjuje*.

¹⁹³ Na isti jezikovnosistemski pojav oz. na pomenskosestavinsko uskladitev *se*-ja z določenimi predponskimi obrazili, ki so ista kot v slovenščini, opozarja češka slovnica (1986: 396–405).

¹⁹⁴ Vzajemna vplivanost med vezljivostjo in pomenskosestavinskostjo glagolov je bila že večkrat tudi eksplicitno potrjena, nazadnje z leksikološkega vidika pri Adi Vidovič Muha (2000: 34).

4 Širjenje funkcijskosti jezika

Pri novih skladijskopomenskih zvezah je bilo v zadnjih dveh desetletjih še najbolj produktivno področje računalništva. V svoje strokovno besedišče je prevzelo veliko pogosto uporabljenih in zato ustaljenih glagolov, v novih zvezah pa so ti glagoli pridobili nov pomen: *izrezati s tipko označeni blok, odpreti novo datoteko, odpreti okno z vsebino diskete, e-poslovati, piratizirati programe, preimenovati datoteke, podpirati prenos podatkov z dvema izvedbama, pognati programska okna, pošiljati podatke po računalniških omrežjih, povoziti datoteko, prelistati s tipko ali miško celotno datoteko, prigraditi CD-pogon, priklicati besedila na zaslon, priti iz ene datoteke v drugo, servisirati izstope na sisteme, seliti se na strežnik, shraniti v pomnilnik, startati računalnik, vstopiti v nov program, zapeči na CD-disk, zapustiti zaslon, zmrzniti okna '95.*

5 Prostorsko-časovna vrednost predložnega glagolskega morfema se ohranja tudi ob vedno pogostejšem vsebinskem ali ciljnem tožilniku (Žele, 2001: 72–74): *naplaviti na površje, nasnemavati zvok na že posneti slikovni material, nastopiti na konferenci* ('krajevna usmerjenost dejanja' z 'najvišjo relativno možno količino trajanja'). Sicer v nasprotnih primerih, z neprostorskimi (nečasovnimi) okoliščinami, o skladijskopomenski navezanosti predloga na glagol oz. o t. i. predložnem glagolskem morfemu ne moremo govoriti – prim. zveze s prostorskim predložnim morfemom, npr. *nakladati (na) tovornjak, igrati (na) kitaro*, nasproti zvezam z nevezljivimi neprostorskimi okoliščinami, npr. *nakladati na novo, igrati na novo, napiti se/koga* ipd.

Pri tvorjenkah oz. izpeljavah iz predložne zveze s predponsko-priponskim obrazilom pa se zaradi pretvorbe predloga iz skladijske podstave v predpono prislovna (prostorsko-časovna) vrednost porazdeli med predpono in predložnim morfemom, npr. *ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtiriti koga v dejavnost.*

Pri novejših glagolskih tvorjenkah v slovenščini lahko govorimo o t. i. leksikalizirani valenci na eni strani in o vedno bolj navadni oz. prevladujoči tožilniški vezavi na drugi strani. Oba pojava, tj. leksikalizirana in neposredna tožilniška vezljivost, sta zelo združljiva, ker /so/poudarjata skladijskopomensko moč in samozadostnost glagola in hkrati nakazujeta možnost skladijsko enostavnejših povedi. Oba pojava tudi pomensko-skladijsko delujeta v smislu izrazijske ekonomičnosti slovenščine.

Viri in literatura

- ADAMEC, Přemysl, 1967: Dvě poznámky ke slovesnému rodu. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 99–100.
- 1978: *Образование предложений из пропозиций (в современном русском языке)*. Praha: Univerzita Karlova
- APRESJAN, Jurij Derenikovič, 1967: *Ekspierimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*. Moskva: Nauka.
- ²1995: *Leksičeskaja semantika*. Vostočnaja literatura RAN. 2. popravljena in dopolnjena izdaja. Moskva.
- 2000: *Systematic Lexicography*. Translated by K. Windle. New York: Oxford University Press.
- АРКАДЬЕВ, П. М., 2008: Уроки литовского языка для славянской аспектологии. *Славянское языкознание*. XIV Международный съезд славистов, Охрид. Москва: ИНДРИК. 28–43.
- АВИЛОВА, Наталия Сергеевна, 1976: *Буд глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Издательство Наука.
- ВАЈЕС, Anton, 1950–1959: *Besedotvorje slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: SAZU.
- ВАРИЋ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo idr., ³2003: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- ВАУЕР, Jaroslav, 1967: Predikačni kategorije slovesa a kategorije osoby. *Jazykovedný časopis XVI–II/1*. Praha. 62–65.
- BERAN, Jaromir, HUMAR, Marjeta idr., 1999: *Pravni terminološki slovar (do 1991, gradivo)*. Zbirka *Slovarji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- БЕЛІЦОВА, Helena, УНІЇРОВА, Ludmila, 1996: Slovanská věta. *Řada lingvisticka sv. 3*. Praha: Euroslavica.
- BEZLAJ, France, 1948: Doneski k poznavanju glagolskega aspekta, *Slavistična revija* 1, 199–220.
- BOLTA, Marija, 1986: Slovenski glagoli z nedoločniškim dopolnilom v tvorbeno-pretvorbenem pristopu. *SR XXXIV/4*. 419–431.
- БОНДАРКО, Александр Владимирович, Буланин, Л. Л., 1967: *Русский глагол* (Пособие для студентов и учителей). Ред. Ю. С. Маслова. Ленинград: Издательство ПРОСВЕЩЕНИЕ.
- BONDARKO, Aleksander Vladimirovič, 1971: *Grammatičeskaja kategorija i kontekst*. Leningrad: Nauka.
- 1978: *Grammatičeskoe značenje i smysl*. Leningrad: Nauka.
- 2001: К вопросу системы анализа аспектов языка и речи в функциональной грамматике. *Tradicionnoe i novoe v ruskoj grammatike*. Sbornik statej pamjati Very Arsen'evny Belošapkoj. Moskva: INDRİK.
- 2008: Дифференциация и интеграция в системе категориальных единств. *Славянское языкознание*. XIV Международный съезд славистов, Охрид. Москва: ИНДРИК. 68–83.
- BRČÁKOVÁ, Dagmar, 1968: Pronominální podmět a promluvové modifikace v současné ruštině. *Slavica pragensia X. Philologica 1–3*. 207–218.

- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- CHOMSKY, Noam, 1986: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*. New York. Prev. B. Kante: *Znanje jezika: O naravi, izviru in rabi jezika*. Ljubljana 1989: MK.
- ČECHOVÁ, Marie idr., 1996: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha.
- ČERMÁK, František, 1974: *Víceslovná pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (Příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt)*. Slovo a slovesnost XXXV. 287–306.
- 2001: *Jazyk a jazykověda (Přehled a slovníky)*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- DANEŠ, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- 1999, 2000: *Jazyk a Text I, II. /JaT I, II/ (Výbor z lingvistického díla Františka Daneše)*. Ur. Oldřich Uličný. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- DERGANC, Aleksandra, 2003: Nekateré razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slav. rev.*, letn. 51, kongresna št., 67–79.
- 2010a: Še nekatere razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija*, letn. 58, št. 1, str. 73–80.
- 2010b: Dve zanimivi obravnavi razlik v kategoriji glagolskega vida v slovanskih jezikih. *Izševi sodobnega jezikoslovja*. Ur. V. Gorjanc, A. Žele. Ljubljana: Založba FF. 185–191.
- 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana. 1–259.
- DULAR, Janez, 1983a: *Napovedljivost vezave iz morfemske sestave glagolov*. SR XXXI/4. 283–287.
- 1983b: *Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini*. XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 187–207.
- 1983/84: *Združena vezava v desni vezljivosti slovenskega glagola*. JiS 29/8. 289–293.
- ESVAN, François, 1989: Les propositions copulatives en tchèque. *Problemi di Morfosintassi delle Lingue Slave II*. Bologna. 15–25.
- FILIPEČ, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia
- FILLMORE, Charles John, 1965: *Indirect Object Constructions in English and the Ordering of Transformations*. London – The Hague – Paris: Mouton & CO.
- FILLMORE, Charles John, 1968: »The Case for Case«. V: *Universals in Linguistic Theory*. Urednika E. Bach in R. T. Harms. USA.
- GALKINA - FEDORUK, E. M., 1957: *Sovremennyy russkij jazyk (Sintaksis)*. Moskva: Izdatel'stvo moskovskogo universiteta.
- GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN, Primož, MICHELIZZA, Mija, URŠIČ, Lučka, ŽELE, Andreja (ur.), 2009: *Novejša slovenska leksika : (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GOLDEN, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GORJANC, Vojko, 1996: Terminologija novejših naravoslovno-tehničnih strok (ob primeru računalništva in jedrske fizike). *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 251–269.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego*, 1984. Morfologia, Składnia. Warszawa.
- GREPL, Miroslav, 1972: Slovo v větě. *Jazykovedný časopis XXIII/2*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 114–121.
- GREPL, Miroslav idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1978: *O pomenih slovenskih predpon*. XIV seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 33–58.
- HALLIDAY, Michel A. K., HASAN, Ruqaiya, 1970: »Language Structure and Language Function«. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

- HELBIG, Gerhard, SCHENKEL, Wolfgang, 1969: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- HELBIG, Gerhard, BUSCHA, J., 1984: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie. 137, 352–398, 535–564.
- HONSELAAR, Will, 2008: Reciprocal Markers in Russian. *Dutch Contributions to the Fourteenth International Congress of Slavists. Studies in Slavic and General Linguistics 34*. Ed. P. Houtzagers, J. Kalsbeck, J. Schaeken. Ohrid, September 10–16. 279–292.
- HORÁLEK, Karel, 1967: *Filosofie jazyka*. Acta universitatis carolinae philologica. Monographia XV. Praha: Universita Karlova.
- HRAKOVSKIJ, Viktor S. idr., 1985: *Tipologija konstrukcij s predikatnymi aktantami*. Leningrad: Nauka.
- ХРАКОВСКИЙ, В. С., 2007: Грамматический потенциал глагольной лексемы. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 76–91.
- HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2010: *Glagoli na -irati kao morfološki i leksikografski problem*. *Zbornik radova s Međunarodnega znanstvenog skupa Riječki filološki dani*. Rijeka: Filozofski fakultet. 503–517.
- ИСАЧЕНКО, Александр Василевич, 1960a: *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. II Морфология*. Часть вторая. Братислава: Издательство словацкой академии наук.
- 1960b: Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost 21/1*. 9–16.
- ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович, 2004: *Лингвистика третьего тысячелетия (Вопросы к будущему)*. Москва: Языки славянской культуры. 208 стр.
- IVIĆ, Milka, 1967: O korelacijama između pojedinih morfoloških karakteristika glagola i određenih tipova predikacije u slovenskim jezicima. Kategoriji lica. O pasivnoj rečenici. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 43–45. 62, 100.
- JAKOPIN, Franc, 1966: K tipologiji slovenskega in ruskega glagola. *Jezik in slovstvo 11/6*. 176–182.
- 1971: *Glagoli premikanja v slovenščini in ruščini*. VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 1–12.
- JERNEJ, Josip, 1959: Glagoli na -irati u XVII. i XVIII. stoleću. *Filologija 2*. Zagreb: JAZU. 31–40.
- KAČALA, Ján, 1972: Spôsoby zmeny intenčnej hodnoty slovesa. *Jazykovedný časopis XXIII/2*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 153–158.
- 1982: *Sémantická štruktúra vety a obsah vety*. *Jazykovedný časopis XXXIII/1*. 3–10.
- 1989: *Sloveso a sémantická štruktúra vety*. Bratislava: VEDA.
- KAROLAK, Stanisław, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Sławistyki PAN.
- KOCOUREK, Rostislav, 1991: *La langue française de la technique et de la science*. Brandstetter Verlag. Wiesbaden. 137–157.
- KOROŠEC, Tomo, 1972: Nekateri slovenski nedovršni glagoli v dovršni funkciji. *VIII. Seminar SJLK*. 202–215.
- Korpus Nova beseda*: http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html. (Pregledano februarja 2011.)
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*: <http://www.fidaplus.net>. (Pregledano februarja 2011.)
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, 1984: O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze. *SR XXXII/3*. 277–288.
- 1989: Jezikoslovna razčlenitev srednješolskega učbenika psihologije. *Slovenski jezik v znanosti 2: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 213–226.
- 1995: Pretvarjanje pomenske podstave povedi. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije 4*. Celje, 1993. Ur. F. Novak, S. Kranjc. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 71–82.

- KRÍŽKOVÁ, Helena, 1967: Kategorie osoby. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 67.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1989/90: Težave s stavčnoočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *JiS XXXV/1–2*. 15–24.
- LEVONTINA, Ivana B., 1996: Celeobraznost' bez celi. *Voprosy jazykoznanija XLV/1*. 42–57.
- MACHOVÁ, Svatava, 1995: Terminografie. *Manuál lexikografie*. Praha: Nakladatelství H&H. 137–157.
- MALDIJEVA, Vjara, ТОПОЛИЊСКА, Zuzanna, ĐUKANOVIĆ, Maja, PIPER, Predrag 2009: *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*. Ur. Predrag Piper. Beograd: Knjiga.
- Ingrid MEYER, Kristen MACKINTOSH, 2000: When terms move into our everyday lives: An overview of de-terminologization. *Terminology* 6/1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 111–138.
- MERŠE, Majda, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- MERŠE, Majda, 2006: Glagolski vid v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami v knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija – Slovensko jezikoslovje danes*, posebna številka. 159–173.
- MIKLIČ, Tjaša, 2007: Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida. *Slavistična revija* 55/1–2. 85–103.
- Mluvnice češtiny (MČ 1 – Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov, MČ 2 – Tvaroslovi)*. Ur. DOKULIL Miloš idr., KOMÁREK, Miroslav idr. 1986. Praha: Academia. 566 str., 536 str.
- Morfología slovenského jazyka*, 1966. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- MØNNESLAND, Svein, 2006: Je li glagolski vid sintaktička kategorija. *Sintaktičke kategorije*. Ur. Bran-ko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. 145–157.
- MRÁZEK, Roman, 1967: K pojetí gramatických kategorií slovesa v Isačenkově díle Grammaticeskij stroj ruskogo jazyka II a v kolektivní příručni mluvnici ruštiny I. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 46–53.
- – 1976: Problematika tzv. hierarchizace propozice. *Slovo a slovesnost XXXVII/2*. Praha: ČAV. 86–96.
- НИЦОЛОВА, Руселина, 2007: Темпоральная специфика имперфективных глаголов с „пустыми“ приставками в болгарском языке. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 92–102.
- НИКУЛЕСКУ, Р. И., 1984: От безвидового языка к видовому. *Вопросы языкознания* 2. 115–121.
- NOVAK, France, 1998: Večpomenskost in strokovno izrazje. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje: Zbornik referatov*. Ljubljana: Založba ZRC. 113–117.
- NOVAK, France, 2004: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVÁK, L'udovít 1967: Ku gramatickej kategórii osoby. O tretej osobe pri impersonáliách. *Jazykovedný časopis XVIII/1*. Praha. 58–61, 67–68.
- NOVOTNÝ, Jiří, 1979: Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie. *Slovo a slovesnost 4/XL*. Praha: Academia. 286–294.
- OREŠNIK, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- – 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.
- – 1996: *Nauk novejšje slovenistike o povedkovem prilastku*. Razprave SAZU XV. Ljubljana. 255–267.
- PADUČEVA, Elena V., 1974: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: Nauka.
- – 2007: Зеркальная симметрия прошедшего и будущего. *Зборник Матице српске за славистику* 71–72. Нови Сад. 63–71.

- ²2007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: KomKnjiga.
- PÁLEŠ, Emil, 1990: Sémantické roly slovenských slovies. *Jazykovedný časopis XLI/1*. Diskusie. 30–48.
- PAULIN, Andrej, 1995: *Tehniški metalurški slovar (slovensko-nemško-angleški)*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- PAULINY, Emil, 1943: Štruktúra slovenského slovesa (Štúdia lexikálno-syntaktická). *Spisy Slovenskej akademie vied a umení 2*. Bratislava.
- PETR, Jan, KOMÁREK, Miroslav, KOŘENSKÝ, Jan idr. 1986: *Mluvnice češtiny (MČ2 – Tvarosloví)*. Praha: Academia.
- PETTERSSON, Tom, 1972: *On Russian Predicates (A Theory of Case and Aspect)*. Göteborg.
- PIPER, Predrag, ²2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- POGORELEC, Breda, 1972: Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica XII*. 315–327.
- 1974: Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji. *JiS XX*. 120–122.
- POPELA, Josef, 1968: K predikaci v současné ruštině a češtině. *Slavica pragensia X. Philologica I–3*. 193–205.
- POŠTOLKOVÁ, Běla, 1983: *O české terminologii*. Praha: Academia.
- ПОТАЕНКО, Н. А., 1984: К языковому освоению временной структуры действительности. *Бюллетень лингвистики 6*. 43–53.
- PRANIKOVIĆ, Ivo, 1993: *Hrvatska skladnja*. Zagreb: Sveučilišna naklada.
- QUIRK, Randolph idr., 1973, ²⁷1993: *A University Grammar of English*. Hong Kong.
- 1985, ²⁰1994: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ur. B. Pogorelec, P. Merku in M. Sovre. Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo.
- RUŽIČKA, Josef, 1968a: O vetách s nulovým gramatickým subjektom. *Otázky slovanské syntaxe II*. Brno. 115–117.
- 1968b: Valencia slovies a intencia slovesného deja. *Jazykovedný časopis XIX/1–2*. Praha. 50–64.
- SCELLANDER, Anton, 1984: Glagolski vid v luči sodobnih teoretskih razmišljanj in kali njegovega zapažnja v Bohoričevi slovnici. *Slavistična revija 32/3*, 223–230.
- Petr SGALL idr., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky (Některé nové směry v teoretické lingvisticce)*. Studie a práce lingvistické 22. Praha: Academia.
- SHIGEMORI BUČAR, Chikako, 1992: Izražanje povratnega dejanja v japonščini in slovenščini. *SR XL/2*. 143–157.
- SIMEON, Rikard, 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističnih naziva (na 8 jezika) I, II. A-O, P–Ž*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SKOK, Petar, 1954: Sufiks *-irati* u službenom govoru. *Jezik 1*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 25.
- 1955/56: O sufiksima *-isati*, *-irati* i *-ovati*. *Jezik 2*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 36–43.
- SKUBIC, Mitja, 1969/70: Besedni romanizmi v slovenskem časopisnem jeziku. *Jezik in slovnstvo 2*. 45–54.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- SNOJ, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SOKOLOVÁ, Miloslava 1993: *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Bratislava: VEDA.

- SUNDÉN, K. F., 1916: *I. The Predicational Categories in English. II. A Category of Predicational Change in English*. Uppsala.
- ŠVAČKO, Vanja, 1993: *Funkcija i status prijedložnih izraza*. Rasprave Zavoda za hrvatski jezik XIX. Zagreb. 353–361.
- ŠVEDOVA, Natal'ja Ju., 1980: *Russkaja grammatika. Tom II Sintaksis*. Moskva: Nauka.
- 1989: *Slovo i grammatičeskie zakony jazyka (Glagol)*. Moskva: Nauka.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1965–1970: *Slovenski knjižni jezik I–IV (SKJ)*. Maribor: Obzorja.
- 1967: *Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij*. JiS XII. 119–127.
- 1973: Sestavljenke in izpeljanke iz predložne/proklitične podstave v knjižni slovenščini. *SR XXI/1*. 105–112.
- 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 8. 273–279.
- 1976: *Slovenska slovnica (SS)*. Maribor: Obzorja.
- 1980: *O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu BITI)*. *Linguistica XX*: In memoriam Milan Grošelj Oblata. 151–167.
- 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika (ESJ)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1996: Glagolske »sestavljenske« iz zveze glagol + predložna zveza. *Razprave XV*. Ljubljana: SAZU. 109–123.
- 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1971/72: Oris dveh osnovnih pojavov sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 17/6. 178–186.
- 1972: *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike*. VIII. SSJLK. Ljubljana. 35–52.
- 1984: *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča*. SR XXXII/2. 142–155.
- 1985: *Primeri tvorbnih vzorcev glagola*. XXI seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 47–61.
- 1986: *Besedotvorni pomen in njegova stilistika*. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 79–91.
- 1986: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. *Slovenski jezik v znanosti I: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 23–41.
- 1988: Nekaterje jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 83–91.
- 1988: *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zloženek (SSB)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladdenjska postava in vezljivostne lastnosti (Z normativno slovensko-nemškimi vidikoma). *Slavistična revija* 41/1. 161–192.
- 1995: Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. *Języki słowiańskie 1945–1995*. Gramatyka – leksyka – odmiany. Ur. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet opolski, Instytut filologii polskiej.
- 2000a: *Čas v besedi* (Tipologija leksikalne večpomenskosti). *XXXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 85–109.
- 2000b: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Govorica slovarja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VINOGRADOV, Viktor V., 1947: *Russkij jazyk (grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva, Leningrad.
- WIERZBICKA, Anna, 1972: *Semantic Primitives*. *Linguistische Forschungen* 22. Translated by A. Wierzbicka and J. Besemeres. Frankfurt: Athenäum Verlag.
- 1996a: *Semantics Primes and Universals*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- 1996b: *Jazyk. Kul'tura. Poznanie*. Moskva: Russkie slovari.

- ZIMA, Jaroslav, 1961: *Ekspresivita slova v současně češtině*. Praga.
- ZORMAN, Marina, 1996: Ekspresivne glagolske pripone tipa -V/-C + -r/l-. *Razprave XV*. Ljubljana: SAZU. 137–151.
- ŽELE, Andreja, 2000: Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski VI*. 57–65.
- – 2001: Tipologija pridevniške vezljivosti. *Jezikoslovni zapiski VII*. 163–195.
- – 2001: *Vežljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- – 2003: Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo XLVIII/2*. 3–15.
- ŽIC FUCHS, Milena, 1991: *Znanje o jeziku i znanje o svijetu (Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku)*. Zagreb.

II

Glagolska vezljivost

Zgodovinskorazvojni pregled slovenske vezljivosti

skladnja, slovenske slovnice, razvoj vezljivostne teorije
syntax, Slovene grammars, development of valency theory

Kronološko-problemska členitev slovenske vezljivosti od Bohoričeve slovnice do danes predstavlja poglobljanje jezikoslovnih spoznanj, ki sem jih zamejila v obdobja: 1.1 Besednozvezna vezljivost, 1.2 Prehod besednozvezne vezljivosti v stavčno vezljivost, 1.3 Stavčna vezljivost, 1.4 Medsebojna (tudi pretvorbena) povezanost besednozvezne in stavčne vezljivosti, 1.5 Pomenskoskladenski vidik vezljivosti in 1.6 Večravninska obravnava vezljivosti.

1.1 Besednozvezna vezljivost

1.1.1 A. Bohorič¹⁹⁵ je v Zimskih uricah v poglavju Glagolska skladnja s stranskimi skloni (219–253) za izhodišče obravnave glagolske vezljivosti izbral samo površinskoizrazno ravnino – celotna obravnava slovenske skladnje sloni na primerjavah z latinsko in nemško skladnjo, kot metajezik pa je bila takrat lahko možna samo latinščina¹⁹⁶. (Normativnoizrazni vidik uporabe sklonov določa smer predstavljanja glagolske vezljivosti: površinskoizrazna ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

¹⁹⁵ A. Bohorič (1987, 1. izd. 1584), *Arcticae horulae succisivae* (Zimske urice proste). Prevedel in spremno študijo je napisal J. Toporišič. Predgovor 1–24; 25–331.

¹⁹⁶ O tem N. Mečkovska (1984: 209–222). Na str. 221 na podlagi primerjanj prvih slovanskih slovnice predstavlja preglednico razlikovalnih lastnosti, »važnih za zgodovinsko-filološko in kulturološko tipologijo slovnice«: a) etničnost-neetničnost jezika objekta – Bohoričeva slovnica (+); b) etničnost/neetničnost metajezika slovnice – Bohoričeva slovnica (-); c) dolgotrajno filološko izročilo – Bohoričeva slovnica (-); d) vsebinska samozadostnost slovnice – Bohoričeva slovnica (-); e) razmerje slovnice do nadaljnega slovničnega izročila naroda (+). Tudi za Bohoričevo slovnico velja pripomba na str. 215: »/.../ Glavni vzrok, da so sprejemali latinščino za metajezik, pa je vendarle v izdelanosti latinskega slovničnega izrazja in širše – v izročilu rabe latinščine kot metajezika.« B. Pogorelec (1983) pravi, da je razlaga razvoja slovnične misli mogoča iz dveh zornih kotov, in sicer a) iz medsebojne primerjave slovnice in b) iz teoretičnih izhodišč, ki so vodila pri nastajanju slovenskih slovničnih besedil (91). J. Toporišič (1984b: 168) v okviru obravnave tožilniške vezave piše: »/.../ Tu je Bohorič res bolj ali manj slepo sledil latinski slovnici, je pa v latinščini iste kategorije v veliki večini prevajal, kakor je zahtevala slovenska jezikovna struktura /.../.«

Bohorič ostaja v okvirih besednozvezne skladnje¹⁹⁷ in opozarja, da je upošteval in iskal predvsem razlike med slovenščino in latinščino, ki jih je včasih razlagal tudi z nemščino.

V prevladujoče razpravljanje o uporabi sklonov (te ne ločuje prav dobro oz. jih meša) pa se nezavedno vriva tudi vloga glagolskega pomena¹⁹⁸ in z njim seveda tudi pomenskoskladenjska glagolska vezljivost.¹⁹⁹ Tako pri levi vezljivosti za glagole tipa *obfati, pafsi* v *S'rezho red obfosti tår pade savupajnje* (219) pravi, da tvorijo stavke brez stranskih sklonov. Pri desni vezljivosti pa je nakazano, da je strukturoskladenjska oz. sklonska hierarhija odvisna od glagolskega pomena, ki veže določene udeležence v samo določenih sklonih oz. da »se pri vseh tvornih glagolih ne podrejajo brez reda vsi skloni /.../« (220). Tako pri sklonski vezljivosti oz. dvojni vezavi uvaja tudi pomenskoskladenjsko hierarhijo: »Izmed dveh tožilnikov eden pomeni osebo, drugi stvar, kakor *Vuzhim tebe kunfhti /.../* (226). /.../ Glagolom dodeljevanja se dodaja dvojni dajalnik, katerih eden izraža osebo, drugi vzrok, ker se stvar dodeljuje ali v korist ali v škodo /.../« (224), npr. *Gre oli pride meni h'dobizhku* s pretvorbo *Je muj dobizhek* (226).

Zaveda se različnih pomenskoskladenjskih vlog predlogov²⁰⁰ in jih komentira: »Slovani se zadovoljujejo z enim predlogom, naj je dostavljen ali pristavljen« (258). Torej je kot predložni glagolski morfem z glagolom skladenjskopomensko tesneje povezan (tj. vezavni) ali samo primaknjen (tj. vezavnodružljiv). Glagoli s predložnim glagolskim morfemom so označeni kot »sestavljene glagoli s pridruženim predlogom«, npr. *Bo pitan (debel) oli se pita fкуси fpanje ali s'fpanjem*« (227, 228) v pomenih 'Spanje (ga) obnavlja/vzdržuje', ali pa določeni s trditvami kot »glagol *pèrpravim* si določa tožilnik s predlogom *ob*« (228). Ima tudi primere za obvezno prislovnodoločilno vezljivost, npr. »Glagol *pejljal* ima za seboj tožilnik s pridruženim predlogom *v'*. Govorimo tako: 1. *Pridem v'mejftu*: s tožilnikom. 2. *Vlezhem is mejfta*: z ločilnikom. 3. *Na plazu prebiva*: z dajalnikom« (241). Predložne sklone, navadno v skladenjski vlogi prislovnih določil poimenuje kot ločilnik sredstva, ločilnik vzroka, ločilnik načina ipd. v zgle-
dih *S'pregledajnem oli s'fshonajnem se pèrjateli obdårshé, se pita fкуси fpanje*. Sicer pa Bohorič ločilnik označuje kot tipični trpni sklon, in v tej zvezi nezavedno izpostavi pretvorbena razmerje med pomensko- in strukturoskladenjsko vezljivostjo (primarna/sekundarna diateza). V tvorniku ločuje tožilniški prizadeti predmet od orodja v orodniku, in hkrati ju v trpniku postavlja v razmerje z orodnikom kot pretvorbena različico npr. imenovalnika (pri *mez*h), npr. *Bom z'mezhom vdarjen* (230). Vpliv pretvorb (glagolnik : namenilnik : odvisnik) na strukturoskladenjske spremembe vezavnosti pokaže,

¹⁹⁷ J. Toporišič je v predgovoru k izdaji *Zimskih uric* (1987: 314) zapisal: »Ta skladnja je besednozvezna, ne stavčnočlenska (taka je postala šele čez 230 let – pri Vodniku).«

¹⁹⁸ Potrjuje pa se tudi ugotovitev N. Mečkovske (1986: 263), da je bil glagol za takratne slovanske slovnničarje ena najtežjih besednih vrst, pri obravnavi katere so se še najbolj opirali na druge, že dodelane, jezikovne sisteme oz. na antične slovnice.

¹⁹⁹ J. Toporišič (1984b) ugotavlja, da je Bohoričeva skladnja v bistvu vezljivostna, in v nadaljevanju izdela vezljivostne tipe za prisojevalno razmerje in za desno neimenovalniško sklonsko vezljivost.

²⁰⁰ J. Toporišič (1984b) pravi, da ima predloge oz. predložne glagolske morfeme prikazane po sklonski vezavi na podlagi latinščine, in navaja primere kot *od Buga, pres njega, s'Bugom, fkrivfhi pred ozhetom* ipd.

ko poleg *Jeft ga pošlem k'gledanju grada* navaja še možnosti *Pošlem ogledati grad, Pošlem, da gleda grad* (233).

Pri povedkovodoločilni vezljivosti v zloženem povedku ločuje med pretvorbo predmetnega razmerja 'imeti bele zobe' v *Mur je bél na sobeh* (tj. v *sobe*) (206), in med pretvorbo prislovnodoločilnega razmerja, npr. *Je trudèn od škàrbi/pred škàrbjo/sa voljo škàrbi*, kjer govori o »ločilniškem skladu pri imenu« oz. o »ločilniku vzroka« (206–207). Na izostren jezikovni čut kaže tudi ločena obravnava naklonske rabe povedkovnika *potreba* v zvezah kot *Je potreba kunšhti* (208).

O začetkih vzpostavljanja razmerij med besedotvorjem in skladnjo lahko govorimo ob pripombah kot npr. »Rodilnik presežnika Kranjci izražajo s primerniku dodano členico *ner-* in povrh dodano besedo *mej, /.../ Plato, narvuzhenešhi mej Gèrkmi /.../*« (204).

Če povzamem – Bohorič je z bogastvom zgledov iz žive govornjene slovenščine na široko zaobjel skladijsko problematiko v slovenščini. Pri komentarjih pa se je zadovoljil s slovensko-latinskimi normativnimi primerjavami na izrazni ravnini. Posredno, s primerjalnimi medjezikovnimi opisi, je nakazano tudi razmerje med pomensko- in strukturoskladijsko vezljivostjo. Čeprav prevladuje obširna obravnava besednozvezne skladijske in vezljivosti, ga jedrne izglagolske tvorjenke v obravnavanih besednih zvezah potiskajo v hkratno pretvorbeno obravnavo stavčne skladijske. Tako ga tudi pri stavčni vezljivosti niso presegli vse do začetka 19. stoletja.

1.1.2 M. Pohlin

V okviru slovensko-nemške protistave²⁰¹ se v nekaj naslednjih slovnica nadaljuje površinskoizrazno opisovanje skladijske, začenši s Pohlinovo slovnico,²⁰² in sicer v četrtem poglavju *Von der Wörterfügung* (163–199) z razlago »skupskladijske teh besedy«. V obravnavo po besednih vrstah je vključena tudi glagolska vezljivost *Von Fügung der Zeitwörter* (O vezavi glagolov, 179–183),²⁰³ ujeta v normativnooblikovno predstavitev besednozvezne sklonske rabe. (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je izrazna ravnina > skladijskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Pri levi vezljivosti je opozorjeno na ujemanost v sklonu, spolu in številu med osebkom in povedkom, npr. *Jeft sem fdrav*. Opozarja tudi na možno osebkovo vlogo nedoločnika, npr. *Usakemu upati ni dobru, Dobru šhiveti stury dobru umreti*. Pri desni vezljivosti²⁰⁴ pa so pri obravnavi imenovalnika prvič naštetih nepolnopomenski glagoli v vezni vlogi: *biti* (*Ti stari so sami svoja bolefn*), *imenovati* (*Bosh pak Cefas imenuvan*),

²⁰¹ Poimenovanje povzemam po A. Vidovič Muhi (1988: 33). Avtorica pri zgodovinski obravnavi tvorjenk prvo obdobje, ki ga začenja z Vodnikovo slovnico, poimenuje Obdobje slovensko-nemške normativne protistave.

²⁰² Kraynska grammatika, das iſt: Die krayneriſche Grammatik, oder Kunſt die krayneriſche Sprache regelrichtig zu reden, und zu ſchreiben /.../, Laybach, 1783. R. P. Markus a S. Antonio Paduano Auguſtiner Varfulher.

²⁰³ J. Toporišič (1983: 121) v svoji razpravi Pohlinova slovnica to poglavje poimenuje kot Glagolska skladijska.

²⁰⁴ J. Toporišič (1984b: 170): »/.../ Pohlin je v obravnavi desne vezljivosti na videz zelo skromen, poleg tega ne loči vezave od primika. Tako za roditeljsko desne vezljivosti pravi le, da ga imajo »mnogi glagoli« /.../« (142).

klicati (Tu mejstu se Najm klizhe), ratati (Ti štari ratajo dvakrat otrozi), ostati (Ostanem en ponifhn slufshabnek), se držati (On se uselej koker en pamém zhlovek zaderfshy). Pri naklonskih glagolih opazi tudi posebno uporabo nedoločnika v zloženem povedku, npr. *On namore mene terpeti, ne fhivega videti.*

Kot posebnost roditeljskega so navedeni glagoli z besedico SE in tudi glagoli s predpovestnim obrazilom *na-*, npr. *dotikati se, bati se, najesti se*. V okviru roditeljske rabe ob trpniku je kot izvor dejanja navajan t. i. smiselni osebek, npr. *Ti bosh od mene pohvalen*. Izpostavljena je tudi zveza glagolov *prejeti, vzeti, peljati, iti* ipd.s predložnim morfemom *od*. Pri dajalniku z izpostavljanjem slovnične kategorije človeškosti že sega tudi v pomenskoskladenjsko vezljivost.²⁰⁵ Vendar pri površinskoizrazni obravnavi še ne zmore ločevati različnih pomenskoskladenjskih oz. stavčnočlenskih vlog, tako kar skupaj navaja zglede s predmeti v različnih predložnih sklonih, npr. *is eno oslovo zheljufstjo, zhes namarsheno mladeh ludy*, in osebkke ob trpnih glagolskih oblikah, npr. *prezh od mene*, in prislovna določila načina, npr. *s'posebno mujo*.

V okviru besednozveznega povezovanja samostalnikov in pridevnikov (Von Fügung der Haupt- und Benwörter, 171–175) opozori a) na pretvorbe *Dobruta tega Gospuda slufhè k'hudobyi tega hlapza > Gospudova dobruta slufhè k'hlapzovi hudobyi*, b) na vezljivost izglagolskih pridevnikov (174): »*Sam sebi pridn, drugem shkodliv /.../*«. Za roditeljski ima primere: *kruha lazhn, vina sit*; za tožilnik: *Eno moshno dnarjov dolfhn*; za rodnik: *Is njim v'red poredn, Pod nosam smerkov*.

1.1.3 O. Gutsman

Do enake spoznavne stopnje pri obravnavi glagolske vezljivosti seže tudi Gutsmanova slovnica,²⁰⁶ kjer je v okviru obravnave besednih zvez (2. del slovnice Von der Wörterfügung – O zvezah besed) obdelana tudi glagolska vezljivost (Von der Fügung der Zeitwörter – O vezavi glagolov, 96–107). Temu poglavju sledi še poglavje o rabi predlogov (108–113). (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je izrazna ravnina > skladenjsko-funkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Uvrstitev vezave predlogov med vezavo glagolov in med vezavo prislovov nakazuje jezikovni čut, ki predlog obravnava kot del glagola oz. kot predložni glagolski morfem, ki sooblikuje glagolski pomen, npr. *Je v'Zelovzi rojen, Eni se v'Doberlevefs, eni pak v'Tershizh popelajo; On je sa frednika med nami biu postaulen, On bo sa miestnega fodnika svolen gratau* (110–111).

Pri levi glagolski vezljivosti opozarja na ujemanost v spolu, sklonu, številu in osebi in tudi na kategorijo živosti, npr. *Denar, fvojobodnost inu shensfivu je mladenzha isvratalu* (96), vendar *Shenin inu nevefta bota rajala* (97). Dopusča različice kot *Ou, voda inu*

²⁰⁵ J. Toporišič (1983: 121–122): »*/.../ Pohlin skuša navesti pomenske kategorije, ki uravnava vezavo. ROD: glagoli pomanjkanja /.../, DAJ: glagoli darovanja, usluge, zapovedi, želje /.../, TOŽ: tožilniško vezavo pripisuje vsem dejanskim glagolom (ali tvornim, kar bi bilo manj res) /.../, OR: nima pravila /.../*«. Na str. 127 še: »*/.../ Pohlinovo besedotvorje in skladnjo je nadaljeval šele Metelko /.../*«.

²⁰⁶ Windifche Sprachlehre (verfaßet von Oswald Gutschmann), Gratz, 1777; skladnja je obdelana na straneh 81–133.

shganje meni ne difhi/difhijo (96). V zvezi s prisojevalnim razmerjem je opozorjeno tudi na nezaznamovanost moškega spola, npr. *Jelen, koshuta inu tele fo vbieshali* (97), ki pa ne velja pri skupnih imenih kot *Mofhtvu fo po redi hodili, shenftvu fo fe pak smotile* (98). Desna glagolska vezljivost sklonsko posredno predstavlja pomenske glagolske skupine.²⁰⁷ Pri mestniku in orodniku se sklicuje na nemške primere, ki izražajo usmerjevalno vrednost predlogov kot glagolskih predložnih morfemov, npr. *Jes po tistem jeleni stavim, Vera mure s'nafhemi delami delati* (103). Posebej so navajani glagoli premikanja, npr. *iti, tezi v Jidi okul, Tezi mimu*, kjer lahko govorimo o obveznovezljivem primiku.

Tako za Pohlina kot za Gutsmana je škoda, da sta se v okviru slovensko-nemških primerjav omejila na površinskoizrazno obravnavo slovenske skladnje. Tako se njuno poznavanje slovenskih pomenskoskladenjskih posebnosti odkriva samo posredno, po drobcih in zato nesistemsko.

1.1.4 J. Kopitar

Čeprav je bilo že večkrat povedano,²⁰⁸ da J. Kopitar²⁰⁹ skladnje ni posebej obravnaval, se pri obdelavi posameznih besednih vrst ni mogel izogniti tudi pomenskoskladenjskim vprašanjem. Sicer pa predvsem s ponazarjalnim gradivom²¹⁰ samo še potrjuje, kar so, vsaj posredno, nakazovali že njegovi predhodniki – da je tudi pri obravnava posameznih besednih vrst nujno potrebno upoštevati povezanost in soodvisnost oblike, skladenjske vloge in pomena, kar je osnova za določevanje kategorialnih slovničnih in slovarskih lastnosti. Njegova vezljivostna opozorila ostajajo v okviru besednih zvez. (Smer obravnave glagolske vezljivosti je pomenska ravnina > skladenjskofunkcijska ravnina > izrazna ravnina.)

Da mimo skladnje ni mogel, posredno dokazuje njegova funkcijskoskladenjska razvrstitev besednih vrst, ki izraža vzročno-posledično razmerje med pomenom posameznih besednih vrst in njihovo skladenjsko vlogo ter oblikovnimi posebnostmi na izrazni ravni. S svojim pomenskoskladenjskim vidikom obravnave je vplival na F. Miklošiča.

²⁰⁷ J. Dular (1982: 4) opozori na »bogato dokumentirano« dvojnično vezavo, npr. *Navadim je tepenja ali na tepenje* ipd.

²⁰⁸ O tem R. Kolarič v spremni besedi Ob novi izdaji Kopitarjeve slovnice (1971): »/.../ Že iz kazala vidimo, da Kopitar ni obdelal dveh velikih poglavij slovenske slovnice, namreč besedotvorja in sintakse /.../. Filozofske osnove za moderno sintakso je dal že Herder, ki ga je Kopitar poznal, saj ga celo citira /.../. Kopitar ni bil filozofska natura, ki bi na dolgo in globoko razmišljal o sintaktičnih in stilističnih vprašanjih /.../.« Obširnejša predstavitev slovenske skladenjske teorije pa je v razpravi J. Toporišiča (1984b).

²⁰⁹ Kopitarjeva slovnica *Grammatik der Slaviſchen Sprache*, Laibach, 1808.

²¹⁰ Prim. J. Toporišič (1980c: 396): »/.../ Znanstvenost je Kopitar v veliki meri dosegel z omejitvijo na obravnavo izrazne in deloma slovnične ravnine jezika, ne da bi se bil spuščal kaj dosti v besedotvorje ali skladnjo (na obeh področjih je ločil zlasti slovensko od nemškega, oboje le priložnostno), od tvorbe pa je izpustil besedotvorje in tako ostal le pri oblikotvorju in oblikospreminjanju.«

1.2 Prehod besednozvezne vezljivosti v stavčno vezljivost

1.2.1 V. Vodnik

Prvi samo slovenski opis skladnje v okviru stavka (in ne samó besednozvezne skladnje) imamo v Vodnikovi slovnici.²¹¹ Poglavlje o skladnji je V. Vodnik poimenoval Vésanje (115–147). (Kot metajezik je prvič uporabljena slovenščina in iz nje izpeljana slovenska jezikoslovna terminologija; smer predstavljanja glagolske vezljivosti je od izrazne ravnine > skladenjskofunkcijska ravnina > pomenska ravnina.)

Prvič definira vezljivost z vidika stavka: »Vésanje vuzhí ľamotne beľéde véšati vľkup dershézhе govorjenje. De ľe nam bo govorjenje véšalo, tréba pervizh véđiti, kako ľe vľako pleme beľedi s'drugimi ľklepa ino ľklada; drugizh, kakľhin ľléđ, verľto ino red hozhejo beľéde imeti v'zelih isrékih ino ľtavkih govorjenja« (115). Glagolska vezljivost je obdelana v poglavju Vésanje glagolov ľploh (123–130). Razmerje med pomensko-²¹² in strukturno-skladenjsko glagolsko vezljivostjo v stavku V. Vodnik izpostavi že z normativnim komentarjem uporabe tvornega in trpnega glagolskega načina, bolj eksplicitno pa pri sklonski obravnavi, ki mu je zgolj izhodišče. Pri imenovalniku (Vésanje glagolov s'imenovavnim padesham) ugotavlja, da v imenovalniku lahko nastopa vršilec dejanja (délaviz) ali predmet dejanja (terpíviz), in našteje glagole, ki jih še ne opredeli kot nepolnopomenske, vendar pa se zaveda njihovih skladenjskih posebnosti – »snajo dva imenovavna poleg ľebe imeti, kakor: *Salomon je bil Kral ľ...ľ*, *Kri ni voda*, *Ofel ofštane ofel*« ipd. Pri roditeljski izpostavo predponskega obrazila odpira tudi področje vpliva tvorjenosti nosilke vezljivosti na spremembo njene vezljivosti, npr. *nájém se*, *navelízham se* ipd. Pri glagolski vezavi z dajalnikom in tožilnikom opozori tudi na strukturnoskladenjske oz. sklonske različice istega udeleženca glagolskega dejanja (t. i. dvojnična vezava), npr. *Naľléđvam komu (koga ino sa kom)* ipd. Pri mestniku (ľkasaven padesh) in orodniku (ľturiven padesh) pa opozarja, da ju uporabljamo samo s predlogi oz. ob predložnomorfemskih glagolih.

Na tvorbeno-pretvorbena raven pa seže z vezljivostjo pridevnikov (118–119), posebej iz glagolskih, npr. *shélen navúka*, *poľlúľshen goľpodarju*, *boľen na pluzhah* ipd.

1.3 Stavčna vezljivost

1.3.1 P. Dajnko

Za tisti čas zelo sodobno obdelavo skladnje imamo v Dajnkovi slovnici *Lehrbuch der Windiľschen Sprache*.²¹³

Stavčna vezljivost je namreč obravnavana že kot odraz razmerja med pomensko- in strukturnoskladenjsko vezljivostjo.

²¹¹ V. Vodnik, *Piľmenoľt ali Gramatika sa Perve Shole*, v Ljubljani, 1811; Uvodni del: 3–8, Iliria oshivle-na, Vsebina: 1–190.

²¹² J. Dular (1982: 4) po Vodnikovi izjavi, da je bila njegova slovnica v nemščini napisana že leta 1807, pripominja, da mu je treba priznati prvenstvo pri vpeljavi pojma glagolska prehodnost.

²¹³ Pri Dajniku (1824) se zgolj mehanična normativnoizrazna sklonska obravnava umakne bolj problemsko zastavljeni obravnavi, ki skuša razkrivati posebnosti slovenske stavčne zgradbe.

Jasno so izraženi jezikoslovnoteoretični vplivi takrat vodilnega jezikoslovca v slovanskem svetu Josefa Dobrovskega.²¹⁴ Dobrovský je z uzaveščenim razmerjem slovar : slovnica, z ločevanjem med besedotvorjem in oblikoslovljem in z natančnim opisom stavčnoočlenske skladnje presejal vse dotedanje slovnice, tako da je bila njegova slovnica vzor vsem slovanskim slovniciam vsaj še celo prvo polovico 19. stoletja.

Dajnko pri obravnavi slovenske skladnje izhaja iz posebnosti slovenske stavčne zgradbe, zato lahko tudi vse slovnicihne kategorije natančneje predstavi – 2. del slovnice Von der Wortfügung (O skladnji, 269–296). (Smer predstavljanja glagolske vezljivosti je od skladenjskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini.)

Po zgledu slovnice Dobrovskega Podrobná mluvnice jazyka českého (v redakcích z roku 1809 a 1819, 4–991) obravnava skladnjo kot Pravila primernosti/ujemalnosti (Regeln der Angemessenheit) in Pravila odvisnosti (Regeln der Abhängigkeit). Upoštevana je hierarhija stavčnoočlenskih razmerij. Tako so najprej predstavljene vse posebnosti prisojevalnega razmerja (v primerjavi z Dobrovskim v precej skrajšani obliki in z izvirnimi slovenskimi zgledi), med njimi tudi t. i. nedoločni oz. splošni osebek, npr. *Se pita, Se dela, Se govori* (273). Osebek obravnava kot glavni/osrednji stavčni člen, ki mu je podrejen povedek.

Besedne zveze so prvič predstavljene tudi kot zloženi stavčni členi (prim. Dobrovský 1940: 630–634) in tako vključene v višjo stavčnoočlensko skladnjo, npr. *Pet delavcov je bilo, Blizo šest jezero let je že minulo*. Tako eksplicitno ločuje med besednozvezno in stavčnoočlensko skladnjo. Škoda, da Dajnko ne povzame opise J. Dobrovskega za povedkovodoločilno rabo, npr. *rád-a,-o v Rádi sme ho slysseli* ipd. (Dobrovský 1940: 657).

Uporaba sklonov je obdelana v okviru stavčnoočlenske odvisnosti predmetov od povedka (277–285). Pri mestniku ob predložnomorfemskih glagolih kot *Pri vratah, na sohi je vtičja gnezda, Po snegi se vozimo na saneh* (prim. Dobrovský 1940: 711) jasno ločuje predložnopredmetno rabo od prislovnodoločilne, npr. *Pta se po ném : Pta se po ulici*. Pri orodniku pa je samo z naštevanjem že nakazano stavčnoočlensko ločevanje glede na živost med predmetom in prislovnim določilom, npr. *z'nami, z'vami* proti *pod nebom, pred suncom, med zvezdami* (prim. Dobrovský 1940: 712–717).

Napredek je tudi to, da vezljivost glagolov in pridevnikov, ki so v povedku, ne obravnava ločeno – tako je v vezljivost vključen tudi pretvorbeni vidik z zgledi *Hvale si nevreden, Vina smo žedni, Spane je smerti podobno* ipd. (prim. Dobrovský 1940: 688, 704).

1.3.2 F. Metelko

Prava nadgradnja Dajnkove slovnice pa je Metelkova slovnica,²¹⁵ ki že opažene slovenske skladenjske posebnosti še ponazarjalno obogati in terminološko opredeli. Da je stavčna skladnja izhodišče obravnave, lahko razberemo že iz naslova poglavja Regeln

²¹⁴ V zborniku študij J. Dobrovskega B. Havránek (1953: 101) piše, da je J. Dobrovský izmed južnoslovanskih jezikov najboljše poznal slovenščino in bil v posrednem ali neposrednem stiku s Pohlinom, Vodnikom, Primicem, Schneiderjem, Metelkom, Dajnkom; posebno trdna in dolgotrajna pa je bila znana naveza Dobrovský – Kopitar.

²¹⁵ F. Metelko, *Lehrgebäude der Slowenijſchen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*, Laibach, 1825; Uvodni del: 3–52, Vsebina: 1–216. Metelko že v naslovu omenja vpliv J. Dobrovskega: *Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des hrn. Abbé Dobrowſký*.

der Abhängigkeit (Pravila odvisnosti, 236–260). (Smer predstavljanja vezljivosti je od skladijskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini.)

Metelko v obravnavi skladnje natančno sledi Dobrovskemu, ponekod navaja celo iste primere.

Skloni so mu samo izhodiščno formalno oz. izrazno vodilo za urejenejšje predstavljanje različnih skladijskih možnosti. Zaveda se, da so skloni samo izrazno sredstvo za delovalnike in okoliščine, vendar to lahko razberemo samo iz ponazarjalnega gradiva ali iz zelo skopih razlag. V okviru povedka, ki veže predmet v roditeliku, našteje tudi zveze *je tréba/je škoda/je sram/je skerb (snage)*. Izpostavi tudi zloženo povedkovo določilo, npr. *Ste bogate ze žitam* (239). S pomensko- in strukturnoskladijskega vidika opozori, da je prehod imenovalnika v roditelik povezan s pomenskostjo glagola *biti*, npr. *Ne bo mož 'nikoli ne bo postal mož' proti Ne bo moža 'mož ne bo prišel'* (240). Pri roditeliku ob glagolskih sestavljenkah je opozorjeno na povezavo predpomskega obrazila s spremembo tožilnika v roditelik, tj. vpliv tvorjenosti glagola na njegovo pomensko- in strukturnoskladijsko vezljivost, npr. *sekna dokupite : kupite sekno; vode perlite : vodo lite; vina nabrate : vino brate* (244). V teh primerih Metelko govori o izpustu količinske besede (prim. Dobrovský 1940: 703).²¹⁶ Pri uporabi orodnika pa so pomenskoskladijsko zajeti primeri, ki pa, žal, niso komentirani, ampak samo označeni z vezanje ali druženje: *se kmete se pečate, rézate ze nožem; ze božejo pomočjo doseče, se silo vzete* (prim. Dobrovský 1940: 712–717). Hkrati je, vsaj posredno, kot vezavni oz. vezavnodružljivi glagolski morfem označen tudi predlog, ki je v različnih obglagolskih vlogah (v vezavno /ne/leksikaliziranih ali v vezavnodružljivih) predstavljen v obširnem poglavju o predlogih oz. o predložnih sklonih (247–256). Npr. za predlog *čez* ima primere *Čez tebe govore, Voda me je bila čez kolena, Čez zid skočite* proti družljivosti *Čez tri nedele pridem*. Vzporedno zajame tudi vezljivost izglagolskih tvorjenk, npr. *lubezen do Boga*.

Pri obravnavi vezljivosti jasno opozori na pretvorbe, npr. *Stric sem mu > Sem njegov stric, Je rane grešneku zacelil > Je grešnekove rane zacelil, Očetu streže > Je ustrezljiv očetu* ipd.

Neke vrste posredni pokazatelj, da sta P. Dajnko in F. Metelko pri obravnavi skladnje segla najdlje, je tudi slovnica F. Malavašiča, Slovenska slovnica za perve slovenske šole (v mestih in na deželi, Lj. 1849) s pripombo Po nar boljših dosadanjih slovnica zdélana, kjer je večina poglavij, npr. Zlaga in sklada besed, Sklada (113–145), kar poslovenjenih iz Metelkove slovnice. Poleg zelo skrajšanih slovenskih povzetkov

²¹⁶ B. Havránek (1953: 108–109) ugotavlja, da je vpliv slovnice J. Dobrovškega *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (1809) in *Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris* (1822), ki naj bi bili (posebno glede ločevanja besedotvorja in oblikotvorja) splošnopriznani vzorec slovenskim slovnica celo prvo polovico 19. stoletja, posebno opazen pri F. Metelku. Tudi J. Toporišič (1980: 411): »/.../ to /op. dograditev Kopitarjeve slovnice/ je že prej kot v 20-tih letih zares storil Metelko, ko je po Dobrovškem podal natančno besedotvorje (pobude za to je dajal sam Kopitar) in do neke mere tudi skladnjo slovenskega jezika /.../.«

Dajnkove in Metelkove skladnje je slovnica dragocena zaradi poskusov smiselnega slovenjenja jezikoslovne terminologije, npr. podsébek za osebek, prisvojivnik za dajalnik, druživnik za orodnik.

Nič novega oz. samo bolj praktičnouporabno različico Metelkove slovnice imamo pri A. J. Murku.²¹⁷

1.4 Medsebojna (tudi pretvorbena) povezanost besednozvezne in stavčne vezljivosti

S prehodom v drugo polovico 19. stoletja se začenja obdobje slovensko napisanih slovníc s slovenskim jezikoslovnim izrazjem.

To je obdobje Janežičevih izdaj slovenske slovnice, Miklošičeve skladenjske teorije, ki je bila v slovenščini predstavljena v Šumanovi slovnici, in Levstikovih predvsem normativnih pripomb.

In če se v obdobju slovensko-nemških primerjav večinoma ni namerno posegalo v pomenskoskladenjsko vezljivost (tj. v natančno obravnavo povedja z možnimi udeleženskimi vlogami), se je v drugi polovici 19. stoletja pokazala potreba po boljšem poznavanju stavčne pomenske podstave oz. njenih sestavin za predstavljanje stavčne in besednozvezne vezljivosti.

1.4.1 A. Janežič

Ohranja Metelkov problemskovsebinski koncept obravnave, tako da obravnavi prisojevalnega razmerja sledi v okviru samostalniške besede uporaba sklonov, ki posredno predstavi desno glagolsko vezljivost. Prvič so skloni, z izjemo orodnika, poimenovani z današnjimi imeni – »imenovavnik, rodivnik, dajavnik, toživnik, mestnik in druživnik«.

Pri uporabi sklonov pretvorbena obravnava tudi vezljivostne lastnosti izglagolskih samostalnikov.

Stavčna vezljivost je problemsko in zelo obširno (v primerjavi z dosedanjimi slovniciami) predstavljena v slovnici iz leta 1863,²¹⁸ v poglavju Skladnja (156–212). Skladdenjska nadgradnja je, da so skloni predstavljeni v vseh možnih stavčnoočlenskih vlogah, npr. rodivnik kot osebek: *Ženskih je skrb snage, moških pa učenosti* (Vodn.), rodivnik kot dopovedek: *Ta hiša je mojega očeta*, rodivnik kot predmet: *Komur krajcarja ni mar, ne bode rajniša gospodar*, tožilnik prislovnega določila: *Kar se mlade dni zamudí, ne popravi se vse žive dni* (Slom.) ipd. Posebno izpostavljena je udeleženska vloga pri uporabi orodnika oz. družilnika, ki po Janežiču lahko »znamnjuje društvo« (živost/človekost+)

²¹⁷ V časovnem razmaku približno dvajsetih let sta izšli dve Murkovi slovnici, in sicer Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche; (nach den) Volksprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns weltlichen Distrikten iz 1832. in Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küftenlande iz 1850.

²¹⁸ A. Janežič, Slovenska slovnica (za domačo in šolsko rabo), predelana in popravljena izdaja, Celovec, 1863.

ali sredstvo (živost/človeškost-) proti »ali mesto ali čas ali pa še kako drugo razmér« (193). Z vidika vezljivosti in družljivosti je pomembno ločevanje delovalnikov od okoliščin, npr.: »/.../ b) orodje ali sredstvo v dosego kake reči (orodnik), n. pr. *Brezen, če z rivcem ne rije, pa z repom vije* /.../, c) način in druge okolnosti, n. pr. *Skopost s kupom raste* /.../ *Pridna gospodinja je s prvim svitom že na nogah* /.../, d) predmet ali objekt djanja, n. pr. *Kdor se prepira s kruhom, prepira se tudi z ljudmi* /.../« (204).

Iskanje primerne poimenovanja za prisojanje se kaže v različnih določitvah, kot najožja zveza, ujemanje in druženje.

1.4.2 F. Miklošič

Miklošičevo jezikoslovno teorijo, ki temelji na primerjalnoslovanski obravnavi oblikoslovno-pomenskih lastnosti besed in skladnje, je poslovenil J. Šuman.²¹⁹

Funkcijskoskladenjsko razvrstitev besednih vrst je F. Miklošič povzel po Kopitarju in na podlagi razmerja oblikoslovje : skladnja ugotavljal, da oblikoslovje naredi t. i. »osnove« (stämme), primerne za izražanje misli, slovenska skladnja pa omogoča slovenski način izražanja slovenskega mišljenja.²²⁰ Slovenska skladnja in z njo vezljivost sta izraženi implicitno – s skladenjskopomensko vlogo besednih vrst in oblik in z različno hierarhičnostjo oz. odvisnostjo med njimi.

Z vidika današnjega pojmovanja glagolske vezljivosti ostaja Miklošičeva skladnja, in z njo vezljivost, besednozvezna – tj. ne upošteva hierarhične zgradbe stavka z glagolom kot organizacijskim jedrom. Tako Miklošičeva primerjalnoslovanska skladnja ne ločuje brezosebni glagolov tipa *Dežuje* od neosebne rabe glagolskih oblik, npr. *Vzameš žlico sladkorja*. Samo na ravni glagolske besedne zveze opozarja na skladenjskopomenske premike glagolov, npr. *Mečem kamenje* proti *Meče ga* (*o Valentinovem bolenju*), *Trga me* (*v trebuhu*) proti *Hlače trgam*. Ločuje tudi primere s t. i. zunanjim tožilnikom, npr. *Trgam hlače*, proti zvezam z notranjim tožilnikom pri neprehodnih glagolih, npr. *Trpim ves čas*, *Živimo kratko življenje* (po Miklošiču, 385–387: »acc. des inneren objectes«).

Vpliv glagolske tvorjenosti na glagolsko prehodnost je izražen s komentarjem, da predpanska obrazila delajo določene neprehodne glagole prehodne, npr. *naiti*, *obiti*, *doiti*, *nahoditi*, *probežat*, *vlezt*, *zastoit* (Miklošič: 272, 378). Opozorjeno je tudi na pomenske podstave posameznih /ne/tvorjenih glagolov: »Prehodni glagoli so lahko brez predmeta za se (absolut), če se predmet sam umeje ali se le djanje naglaša: *mlatim* (*imam mlatitvo*), *vežem*, *orjem*, *sadim*, *šivam*, *berem*, *pišem*; *vidim* (*dobro vidim*), *čujem* itd.« (303). Z obravnavo glagolske /ne/prehodnosti pa so se odkrile različne pomenskoskladenjske

²¹⁹ Josip Šuman, Slovenska slovnica (po Miklošičevi primerjalni), Ljubljana: Matica slovenska, 1881. Skladdenjsko problematiko predstavi v obsežnem četrtem delu svoje slovnice Skladnja (261–360).

²²⁰ Vendar obsežno Miklošičevo delo Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Dunaj, 1868–1874, ki v prvem delu vsaj posredno obravnava tudi besednovrstno vezljivost, v drugem delu pa stavčnočlensko vezljivost, je bilo za J. Šumana prezahtevno, da bi lahko problemsko izpostavil posebnosti slovenske skladnje.

Dosedaj opravljene in objavljene raziskave v slovenskem prostoru pa dokazujejo, da je za Miklošiča značilen funkcijski vidik analize predvsem na ravni morfematike in morfemske sintagme, prim. razpravo A. Vidovič Muhe (1992: 173–191).

vloge besedice SE – od povratnih glagolov, ki so hkrati tudi tvorni in prehodni, ker je besedica SE v vlogi povratnoosebnega zaimka *umivati se*, do t. i. srednjih glagolov, kjer je SE prosti glagolski morfem in so glagoli lahko prehodni ali neprehodni (tj. neobvezna vezljivost), npr. *smejati se (komu/čemu)*, pa do trpnih neprehodnih glagolov s prostim glagolskim morfemom SE, npr. *mračiti se* (304–305).

Na nujno soodvisnost pomenske- in strukturnoskladenjske ravnine kažejo različnopomenski in razločevalnopomenski skloni kot npr. roditeljski sklon pomena (330). Na to je opozorjeno v poglavju O pomenu besednih oblik. Pri imenovalniku so obravnavani tudi glagolski primitivi *biti*, *postati*, *kazati*, *misliti*, *imeti*, *narediti*, *imenovati se*, *imenovan biti* in povedni imenovalniki oz. povedni predmeti (tj. povedkova določila) in povedi »pri glagolih *biti*, *imenovati* in enakih, ki imajo v klasičnih jezikih dva nominativa ali dva accusativa: *kaj za ljubo imeti*; *za tovarša je bil jelen*; *turkinjo za ženo vzeti*« (326). Pri obravnavi rabe sklonov posega v sklonsko vezljivost in posredno opozarja tudi na rabo predložnomorfemskih glagolskih primitivov, npr. *v' neslast' imeti*, *svú hrdost'ú vz neho byti*, *vz hospodu státi*, *imejte me danas čez noč* ipd. (400, 404, 447). Tako je v Miklošičevih primerjalnoslovanskih razlagah s pomenskosckladenjskega in posledično tudi s strukturnoskladenjskega vidika jasno nakazano ločevanje med predložnimi glagolskimi morfemi kot /ne/leksikaliziranimi sestavinami glagolovega pomena in vezavnodružljivimi predlogi kot sestavinami udeleženskih besednih zvez.

1.4.3 F. Levstik

Obdobje Janežičevih slovnice in Miklošičevih razprav o skladnji dopolnjujejo še Levstikova razmišljanja o jeziku.²²¹ Levstik²²² je tako pri pomensko- in strukturnoskladenjski vezljivosti opozorjal predvsem na jezikovno normno rabo, ki je bila tudi prebuditeljsko naravnana. V trditvah, da se je potrebno izražati in pisati v »duhu jezika«, je zelo smiselno povezal pomensko in skladijskofunkcijsko ravnino jezika.

²²¹ Povzeta so iz Levstikove razprave *Napake slovenskega pisanja* (1858b, cit. po ZD 6, 1978), 38–87. S kritiko napačnega pisanja izpostavi delovalniško razmerje Vd (vršilec dejanja = po Levstiku delalna oseba) : Pd (predmet dejanja = po Levstiku reč): »Ako je v delavnem stavku imenovalnik živa oseba, Slovenec ne jemlje nikoli trpnega naklona; kadar je imenovalnik reč, potem ga lahko denemo v storilnik s predlogom »s« in tako naredimo trpni naklon /.../« (48). In še razmerje Vd : L (lastnost): »Hoteli so z roditeljskim nadomestiti naši pisatelji stari sami storilnik, pa tudi proti jezikovnemu duhu, n. pr.: »Mogočnih rok ga zaviti«, namesto: »z mogočnimi rokami«. /Rodiilnik/ pa je vselej na pravem mestu, ako popisujemo lastnosti /.../«. Delovalniško razmerje Sd (sredstvo dejanja = po Levstiku priprava/orodje) : De (dejanje), (68–69): »/.../ počilo namesto počitek, pokoj, počinek (dolenjsko); vse to pa samo, da bi se ustreglo slabim stikom na koncu slabega verza in pa tudi iz nevednosti v jeziku. Človek bi menil, da je počilo kaka priprava, kako orodje za počitek, kakor: motovilo, cedilo, kresilo, šilo itd. /.../«

²²² O tem B. Pogorelec (1983: 94): »/.../ Pobuda za lastno sintakso je prišla leta 1858 od Levstika (*Napake slovenskega pisanja*) in šele tedaj se v slovniceh polagoma razvija tudi to področje slovenskega slovničnega vedenja in je slovensko gradivo samostojneje obravnavano /.../«

1.5 Pomenskoskladenjski vidik vezljivosti

V prvih desetletjih dvajsetega stoletja se je slovenska skladenjska teorija vidno posodbljala. Z A. Breznikom, predvsem pa z R. F. Mikušem je skušala slediti aktualnim evropskim jezikoslovnim dogajanjem.

1.5.1 A. Breznik

V (skladenjskih) definicijah A. Breznika se prepletata pomenska ravnina oz. pomenskoskladenjska razmerja (ko npr. pri glagolu govori o prisojanju in prehodnosti, pri pridevniku o prehodnosti ipd.) in skladenjskofunkcijska ravnina oz. strukturnoskladenjska razmerja (ko govori o stavčnih členih, npr. o predmetu, povedku ipd.).

Posledica pomenskoskladenjske obravnave stavka oz. stavčnih členov je tudi natančnejše jezikoslovno izrazje, tako da lahko govorimo o Breznikovi skladnji.

Glagolska vezljivost (predstavljena od skladenjskofunkcijske ravnine k izrazni in pomenski ravnini) je obravnavana v poglavju Skladnja v vseh izdajah njegove Slovenske slovnice za srednje šole.²²³ Nadgradnja k dosedanjim razpravam o skladnji je izpostavitvev vzajemnega vpliva pomenskoskladenjske in strukturnoskladenjske vezljivosti in eksplicitna izpostavitvev glagola kot nosilca stavčnih razmerij²²⁴, tj. že neke vrste verbo-centrizem (Slovenska slovnica za srednje šole, Skladnja 1916: 228–264): » /.../ Med besedami v stavku pa je – glede na tvoritev – ena najtehtnejša in na to se vse druge besede nanašajo; ta beseda je glagol, t. j. določeni glagol /.../« (228).²²⁵

Pri stavčni analizi uspeva okviru enega stavka zajeti pomensko, skladenjskofunkcijsko in izrazno ravnino,²²⁶ npr. *Kdo piše? Piše* je povedek (»najiminitnejši člen stavka«), ki mu je podrejen osebek (stavčnočlenska ravnina), ki označuje še neznano tretjo osebo (pomenska ravnina); *kdo* je osebek/glagolska oseba (skladenjskofunkcijska ravnina), določen(a) z osebko besedo²²⁷ (označuje jo kot »določilo glagolskega osebk« – izrazna ravnina). Kasneje, v Slovnici štirih pa izraz osebko beseda izgubi to

²²³ Upoštevala sem štiri izdaje Breznikove Slovenske slovnice za srednje šole: 1. izd. – Celovec, 1916: Družba sv. Mohorja; 2. predelana izd. – Prevalje, 1921: Družba sv. Mohorja; 3. izd. – Prevalje, 1924: Družba sv. Mohorja; 4. razširjena izd. – Celje, 1934: Družba sv. Mohorja.

²²⁴ Na to, da Breznik obravnava glagol kot organizacijsko stavčno jedro, je na pretvorbeni (besedotvorni) ravni opozorila A. Vidovič Muha (gl. npr. SSB: 40–43) in /ne/glagolskost »sintaktične zveze« postavila kot temeljno delitveno merilo zloženek pri Brezniku (ta ločuje zloženke s »sintaktičnimi zvezami brez glagola« in »sintaktičnimi zvezami glagola z raznimi besednimi razpoli«).

²²⁵ Vpliv takratnega evropskega jezikoslovja je izražen v razpravi Besedni red v govoru (gl. Jezikolovne razprave, Ljubljana: Slovenska matica, 1982, ur. J. Toporišič, 238–239) trdi, da je boljša definicija stavka z vidika govora – stavek je predvsem glasovna in besedna enota, ne pa vsebinska in oblikovna. Tako po E. Sieversu povzema: »Stavek je vsaka v sebi zaključena glasovna skupina, ki daje, kadar je v gotovi zvezi, govoru ali pa sploh situaciji pravi pomen.«

²²⁶ O tem M. Križaj Ortar (1987: 508): »Breznik določa pomenska in stavčnočlenska razmerja, svojo hierarhijo stavčnih členov gradi na pomenskih razmerjih. /.../ pomenska razmerja (prisojanje in prehodnost) pa so razmerja v globinski sestavi (GS), tj. med skladenjskimi pomeni.«

²²⁷ Iz razlag je razvidno, da ne loči brezosebne glagole od samo brezosebno rabljenih glagolov (1916, 229): »Včasih podmeta (osebkove besede) ne moremo izraziti s posebno besedo, ker ga ne poznamo ali ga nočemo izraziti; toda z glagolovo obliko vendar povemo, da podmet biva, četudi nam ni

izraznodoločljivo vlogo in postane nepotrebna.²²⁸ Pri desni vezljivosti ločuje predmetno vezljivost od povedkovodoločilne vezljivosti. S trditvijo, da predmet dopolnjuje pomen glagolov in pridevnikov, uvaja obvezno pomenskoskladenjsko vezljivost in hkrati opozarja na glagolske in pridevniške vezljivostne zmožnosti sploh.²²⁹ S prislovnimi določili, ki da določajo kraj, čas, način ali vzrok kakega dejanja, pa označuje neobvezno vezljivost ali družljivost (1916: 231).

Razlikovanje med družljivostjo in /ne/obvezno vezljivostjo je samo posredno, z jezikovnim čutom, brez utemeljitev, izraženo pri prislovnem določilu načina (230): način (*Imej ga trdó, Pel bo lepó, s strahom kaj delati, brez skrbi biti*) : sredstvo (*s kolom udariti koga, igrati se s prstanom*) : družitev (družba/skupnost) (*potovati s kom, Na postelji spi z majhnim otrokom v roki*).

Nekaj novosti prinaša še četrta razširjena izdaja Breznikove slovnice.²³⁰ Posodobljena je obdelava nepolnopomenskih glagolov (230).²³¹ Pri pretvorbeni povezavi med stavčnočlenskimi in besednozveznimi razmerji, pretvorbena opozori tudi na pomenskoskladenjske vloge predlogov, npr. *ljubezen do domovine, skrb za sebe, življenje po smrti, delo brez blagoslova; pokrov za na kad, oklep za na prsi, oje pri vozu* ipd.

Zelo sodoben za trideseta leta v slovenskem prostoru je komentar, ki pod skromnim naslovom Najnavadnejše napake v skladnji (239–240) odkriva védenje o medsebojni povezanosti pomenske, skladijskofunkcijske in izrazne ravnine, in hkrati o izhodiščni/prvotni pomenskoskladenjski vezljivosti in drugotni oz. posledični strukturoskladenjski vezljivosti: »Največ napak v skladnji naredo pisatelji zaradi tega, ker ne gledajo na obseg glagolskega dejanja. Obseg glagolskega dejanja (op. avtorice: pomenskoskladenjska

znano, kaj je ta podmet. Stavki kakor *Bode me, Trga me, Zebe me, Zabilelo nas je; Bliska se, Grmi, Dani se, Dežuje* itd. so popolni stavki s povedkom in osebkom; nedostajajo jim le osebkove besede.«

²²⁸ O osebkovi besedi piše J. Toporišič (1982: 381) pri obravnavi skladnje osnovnošolskih učbenikov. V okviru stavčnih členov pripominja: »/.../ Že pred definicijo in po njej se poleg izraza osebek po nepotrebnem uporablja še izraz osebkova beseda. /.../ Izraz osebkova beseda je popolnoma nepotreben, razen tega zavaja k misli, da osebek sestoji iz ene besede, kar pa ni res /.../.«

²²⁹ Na predloge kot glagolske morfeme opozarja s komentarjem (1916: 250, 1934: 225): »Mnogo glagolov in pridevnikov zahteva predmet v kakem sklonu s predlogom (predlogovni, prepozicionalni predmet): *Stariši skrbe za otroke, Naše gore so bogate z rudninskimi zakladi, Človek hrepeni po sreči in blagostanju*« (250); in še: *skrbeti za kaj, po zdravju vprašati, za dež prositi, premišljevati o čem /.../*« (225).

²³⁰ Na skladijske novosti oz. »na teoretično uspele pristope k problemom upovedovanja« zadnje izdaje Slovnice je opozoril že J. Toporišič (1982: 18). Skladnjo zadnje izdaje Breznikove slovnice (1934: 197–224) je podrobneje analizirala M. Križaj Ortar (1987).

²³¹ Breznik jih deli na pomožnike s faznimi podpomni (*sem biti, postati, nastati, ostati, prihajati*) in povratnike (*imenovati se, klicati se, zdeti se, videti se*), »pojasnila, ki določajo glagolsko vsebino« pa poimenuje »povedno (povedkovo) določilo (Prädikatsbestimmung)«. Znotraj povedkovega določila pa prvi opozori tudi na skladijske posebnosti kot a) povedni imenovalnik: *Prijatelj je zdravnik*, b) povedni roditelj: *Bodimo dobre volje*, c) povedni dajalnik: *Bolje je lačnemu zaspati ko dolžnemu ostati*, č) povedni tožilnik ali orodnik: *Bil je izvoljen za vladarja, Bil je izvoljen vladarjem* (J. Dular je opozoril (1982: 6), da so slovnice, ki so vsaj formalno nastajale z Breznikovim sodelovanjem, vendarle izločile ta papirnati slavizacijski tip.), in na d) predložnomorfemsko razmerje oz. na »sklon s predlogom« v povedku: *Bodite brez skrbi*.

vezljivost) ni poljuben, ampak natančno določen in ga pisatelji ne smejo svojevolično spreminjati /.../.«

Breznikovo jezikoslovno delo je bilo dobra teoretična podlaga za nadaljnje jezikoslovno razmišljanje. Za slovensko skladnjo so pomembne njegove študije²³² o stavčnem zanikanju v slovenščini (M. Kaučič Baša 1982), v okviru kritik slovenskega sloga pa obravnave²³³ rabe prislovnega določila načina in rabe predlogov *z/s* in *od*, ki ju razlaga s pomočjo udeleženskih vlog (vršilca dejanja in sredstva dejanja).

1.5.1.1 Slovenski slovnici 1947 in 1956²³⁴

Jasno ločevanje med stavčnoočlensko in besednozvezno skladnjo, in tudi nekaj nadpovedne skladnje, imamo v slovnicaх po letu 1940, vendar je vse povzeto po Brezniku.²³⁵ Imamo prve grafične predstavitev stavčnoočlenske hierarhije – ker je »najiminenitnejša beseda v stavku« povedek, je tudi prisojevalno razmerje grafično predstavljeno z navpičnico (266, 272, 276, 280), tako da je na vrhu povedek in spodaj osebek. Vsa druga vezavna in primična razmerja sicer tudi izhajajo iz povedka, vendar pa so to sáme poševnice, izpeljane pod različnimi koti – mogoče prisojevalna navpičnica proti drugim /ne/vezljivostnim poševnicam izraža stavčnoočlensko hierarhijo, ki pa še ne ločuje med /ne/obvezno vezljivostjo in družljivostjo (290): »Včasih razmerje med povedkom in predmetom izraža predlog z ustreznim sklonom. Tu je treba paziti na razloček med predmetom in prislovnim določilom, ki je včasih zelo blizu, n. pr. *S kolom ga je udaril po glavi* (S čim? – Kako? Po čem? – Kam?).« Danes bi si pomagali z razmerjem med pomenskoskladenjsko in strukturnoskladenjsko vezljivostjo, kamor sodi tudi stavčnoočlenska vezljivost,²³⁶ npr.: Vd (vršilec dejanja je skrit v glagolu = leva obvezna vezljivost), Sd (sredstvo dejanja = *s kolom* = desna neobvezna vezljivost), Prd (prizadeta predmeta dejanja sta dva – *ga* v tožilniku = obvezna vezljivost, *po glavi* = neobvezna vezljivost).

²³² Gl. A. Breznik (1982, l. izd. 1908). Stavčna negacija v slovenščini (1982: 255–294) z zanimivim komentarjem, kako je lahko sprememba sklona pri zanikanju pokazatelj oz. neke vrste orientacija za določanje /ne/obvezne vezljivosti (294): »Zanikani povedni glagol vpliva samo na objekt, ne pa na prislove, ki stoje v tožilniku. Napak je: Niti jednega trenutka ni premišljeval (Tavčar, LZ 1883, 179), prav: niti en trenutek, ker je to prislov mere, na vprašanje: koliko? /.../.«

²³³ A. Breznik (1982: 303–314); tu še Primeri predikatnega nominativa v slovenščini (295–302). Iste razprave še v Življenje besed, priredil J. Šolar, Maribor, 1967: Obzorja, 82–92.

²³⁴ Slovenska slovnica 1956, avtorji A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel in J. Šolar; druga popravljena izdaja je izšla 1964.

²³⁵ Po letu 1940 si sledijo slovnice Slovenska slovnica 1947 (Uredniški odbor, Ljubljana), Slovenska slovnica 1956 (A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, J. Šolar), Slovenska slovnica 1964 (isti avtorji), Slovenska slovnica 1976 (J. Toporišič).

²³⁶ J. Dular (1982: 6) opozarja, da je Slovnica »štirih avtorjev« pri vezavi prinesla nekaj novih razlag, a tudi nekaj nejasnosti. Slovnica opozarja na povezanost prehodnosti s pomenskimi spremembami, in v zvezi s tem na možnost različne stavčnoočlenske vrednosti pri nekaterih predložnih sklonih, npr. *Zagledal se je v daljavo* : *Zagledal se je v sosedovo*. Nejasnost pa je pri neuskklajeni delitvi predmetov na neposredne (samo tožilniški) in posredne (samo predložni), 312.

1.5.2 R. F. Mikuš

Poleg Breznika pa je v petdesetih letih skušal prekiniti tok predvsem slovničarskega jezikoslovja R. F. Mikuš (1945; 1952), vendar njegove ugotovitve niso imele nikakršnega jezikoslovnega odziva v tedanjem slovenskem jezikoslovju, kaj šele v slovenskih slovnica. Mikuševo delo je predstavila in ovrednotila A. Vidovič Muha. Naj tu izpostavim samo njeno razpravo O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (1994a) s celovito jezikoslovno analizo in spremstveno bibliografsko predstavitevijo Mikuševega znanstvenega delovanja.

Z vidika vezljivosti je potrebno omeniti, da Mikuš nasprotuje Tesnièrejevemu fetišizmu glagola in po F. de Saussurju trdi, da jezikoslovje temelji na istovetenju in različnosti v smislu vzajemno-dopolnjevalnega razmerja. Osebkovo-povedkov stavek razlaga – tudi v skladu z binarnostjo mišljenja – kot prostorsko-časovno enoto in prototip za vse druge sintagme, saj je zakodiran v vsakem jeziku in hkrati osnova vsej binarni sintagmatski strukturi mišljenja in izražanja.

Tesnièreju priznava tudi vezljivostno koristno ugotovitev o obstoju zloženega povedka, ki posledično odkriva tudi obstoj neudeleženske povedkovodoločilne vezljivosti (Mikuš 1960).

1.6 Večravninska obravnava vezljivosti (Začetki upovedovalne teorije)

V tem poglavju bodo samo na kratko našteje razprave, ki so v marsičem teoretična nadgradnja in hkrati podlaga za nadaljnje preučevanje posebnosti slovenske pomensko- in strukturoskladenjske vezljivosti.

Kompleksnejšo obravnavo vezljivosti s pomensko- in strukturo-skladenjskega vidika (s prvotno usmerjenostjo od oblike k pomenu in obratno ter z upoštevanjem tvorbeno-pretvorbene jezikoslovja) imamo v drugi polovici sedemdesetih let – Slovenska slovnica J. Toporišiča, ki se je gradila na Slovenskem knjižnem jeziku I–IV (Sintaksa stavka, 1965: 67–74; O četrterih stavčnih členih, 1967: 181–202; Posebni tipi stavkov, 1970: 151–187). Približno istočasno je izšla vezljivostno zasnovana slovnica slovenskega knjižnega jezika C. Vincenota *Essai de Grammaire Slovène* (1975), ki predstavlja sistematizacijo glagolske vezljivosti v slovenščini.²³⁷

Na pomenskoskladenjsko vezljivost v ožjem smislu (na vezavo) je opozorjeno v članku Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku (Vloga dativa v stavku) B. Pogorelec (1968). V okviru pretvorbene zmožnosti pa vezavo (dajalniško) obravnava T. Korošec (1977) v članku Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez.

V osemdesetih letih je bila skladnja samostojno in zato vezljivostno podrobneje in bolj poglobljeno obdelana v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji* (1982; gl. tudi oceno A. Vidovič Muhe (1984) *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča). Z vezljivo-stnega vidika so tehtnejša dela in razprave (po kronološki razvrstitvi) še: disertacija

²³⁷ Slovnica z vidika prispevka k sistematizaciji slovenske vezljivosti ni bila nikoli objektivno ovrednotena. Končalo se je s kritiko J. Toporišiča (1979; 1982: 389–415), ki pa je bila v celoti negativna.

J. Dularja (1982) v Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja); diplomska naloga M. Križaj (1981) Glagolska vezljivost (na podlagi korpusa črke b v SSKJ); iz naloge tudi članek Glagolska vezljivost (1982); in še razprave M. Križaj Ortar (1989) v Vezljivost: iz pomena v izraz, in A. Vidovič Muhe (1993a) Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom) in Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika (1998).

1.6.1 Tesnièrjevska skladnja C. Vincenota je prva eksplicitna večravninska predstavitev tesnièrjevske vezljivostne teorije na slovenskem gradivu in s tem hkrati slovenske vezljivosti.

Pri t. i. statični skladnji oz. besednovrstnih kategorijah je v okviru površinskoizrazne/sklonske vezljivosti posredno potrjena tudi neustreznost t. i. logičnega osebka. Prednostni funkcijski vidik izlušči tudi funkcijskoposledične besednovrstne lastnosti povedkovnika. Pri t. i. dinamični skladnji verjetno pod vplivom tesnièrjevskega verbocentrizma podrobneje predstavi predvsem glagolsko vezljivost in udeležence. Izdelana je tipologija glagolske vezljivosti – nevezlj. glag. (*Bliska se.*) : enovezlj. glag. (*Svetilnik bliska.*) : dvovezlj. glag. (*Mornar bliska sporočilo.*) ipd. Poleg udeleženske vezljivosti prepozna tudi neudeležensko vezljivost oz. povedkovodoločilno vezljivost, npr. *Otrok je bolnik/bolan, Ni bil(o) mraz.* nasproti polnopomenskemu *biti v Ni bilo mraza.*

1.6.2 V Slovenski slovnici 1976²³⁸ vezljivost še ni izrecno omenjena – za širšo javnost jo je J. Toporišič prvič zapisal dve leti po izidu slovnice, in sicer v polemiki o novem osnovnošolskem učbeniku (gl. Delova sobotna priloga, 18. 11. 1978, 22; o tem prim. J. Dular (1982: 17)). Že SS pa ima primere za priglagolsko, prisamostalniško in pripridevniško vezljivost, kar omogoča večjo splošnost pri določanju pojma.

V poglavju o upovedovanju je prvič problemsko, tudi s stališča slovenščine, izpostavljena medsebojna povezanost in soodvisnost pomenske, skladenjskofunkcijske in izrazne ravnine. Izhodiščna pomenskoscledenjska glagolska vezljivost oz. t. i. glagolska intenca je opisana z »notranjo obliko glagola« (472). V okviru strukturoskladenjske vezljivosti je pri vezavnosti omenjeno tudi »vezavno prislovno določilo« (463), ko »glagoli zahtevajo prislovno določilo«.

1.6.2.1 Širše in natančneje je slovenska skladnja obdelana v Novi slovenski skladnji (1982) J. Toporišiča, z upoštevanjem nekaterih kritičnih pripomb A. Vidovič Muhe v

²³⁸ Prim. Dularjevo oceno skladnje v SS 1976. J. Dular (1978: 50–53) ugotavlja, da je četrtnina knjige posvečena skladnji oz. skladenjskim pojavom. Za največjo novost označi a) podpoglavje Upovedovanje (ki krepi vlogo pomenoslovja v skladnji); ugotavlja, da b) je zelo podrobno obdelana zgradba prostega stavka, da c) je uporabljena pretvorbena metoda, in da č) slovnica prinaša veliko pojmovnih in metodoloških novosti.

oceni Nova slovenska skladnja J. Toporišiča.²³⁹ V četrtem delu (371–415) je tudi avtorjev kritični pregled dotedanje slovenske skladnje.²⁴⁰

Prisojevalna vezljivost (154) je opredeljena kot tipično razmerje med osebkom in povedkom, ki sta glavna stavčna člena, proti t. i. drugim dopolnilnim stavčnim členom.

Za desno vezavno vezljivost je pomembna pomenskoscaldenjska potrditev predloga kot morfema glagola ali pridevnika in njegov skaldenjski vpliv na sklon (333). Posredno, prek skupin predlogov, ki vežejo isti sklon, so predstavljeni glagoli (93–100)²⁴¹ z leksikaliziranimi prostimi predložnimi morfemi oz. s t. i. »vezavnimi predlogi« (59), ki neprehodne glagole delajo prehodne. Pri pretvorbah prehodnih glagolov, povedkovnikov in pridevnikov v samostalnike je vezljivost, in z njo vezavnost, predstavljena kot »skrit poseben slovnični predložni morfem v glagolskem morfemskem sistemu« (53), ki se kot »obrazilo prehodnosti« (53) s pretvorbami kdaj tudi pokaže, npr. *bati se očeta* > *strah pred očetom*.

1.6.3 Intenzivnejša vključitev tvorbeno-pretvorbene vidika v začetku osemdesetih pri naša študije in razprave²⁴² J. Dularja, A. Vidovič Muhe in M. Križaj Ortar, ki z obravnavo vezljivostnih vlog glagolskih prostih morfemov in s preučevanjem vpliva glagolske tvorjenosti na glagolsko vezljivost dopolnjujejo in nadgrajujejo dotedanje védenje.

1.6.3.1 J. Dularjeva disertacija Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja), v nadaljevanju PV, iz leta 1982 poleg popisa slovenske vezljivostne

²³⁹ Iz ocene A. Vidovič Muhe (1984) velja z vezljivostnega vidika izpostaviti predvsem predloge za a) ustrežnejšo funkcijskoscaldenjsko delitev besednih vrst namesto tradicionalne, b) izčiščenje razmerij med glagolskomorfemskimi in udeleženskimi vlogami predlogov, c) natančnejše (tudi pretvorbene) razlaganje vezavnih razmerij in posebnosti prisojevalnega razmerja, ter opozorila na č) ločevanje pomensko nepopolnih glagolov (z oslavljenim ali s splošnim pomenom) od pravih pomožnikov (s samo slovničnim pomenom).

²⁴⁰ V NSS so ocenjene: IV Skaldnja tradicionalne slovnic (371–377), V Skaldnja osnovnošolskih učbenikov (379–388), Tesnièrjevska skaldnja slovenskega knjižnega jezika (389–415).

²⁴¹ Avtor tudi razvojno predstavi teorijo o t. i. prostih predložnih glagolskih morfemih (kot prve slovenske vire navaja Ss 1956: 175; Skj 3 (1967: 111). Zanimive so nekatere besedne zveze, s katerimi J. Toporišič opiše določene predložne pomene, npr. DO – »z močnim krajevnim pomenom«, OD – »izrazit prostorski predlog«, OB – »pomeni tesno predmetno bližino, drugi pa izgubo«, PO – »gre za neko strnitev namenskosti in predmetnosti« ipd.

²⁴² Najpomembnejša dela s področja glagolske vezljivosti v slovenščini so Nova slovenska skaldnja (1982) J. Toporišiča. Priglagolska vezava v SKJ (20. stoletja), disertacija, 1982; Napovedljivost vezave iz morfemske sestave glagolov (1983); Slogovne razsežnosti glagolske vezave v slovenščini (1983); Združena vezava v desni vezljivosti slovenskega glagola (1983/84), vse razprave J. Dularja. Glagolska vezljivost (1982); O posamostaljenju povedka prisojevalne zveze (1984); Vezljivost samostalniške besede, magistrska naloga, 1985; Vezljivost: iz pomena v izraz (1989), vse razprave M. Križaj Ortar. Nova slovenska skaldnja J. Toporišiča (1984a); Glagolske sestavljenke – njihova skaldenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom) (1993a), Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika (1998), vse razprave A. Vidovič Muhe.

terminologije z začetka osemdesetih let (gl. poglavje Splošni del – Osvetlitev temeljnih pojmov (20–64)) komentira ugotovitve relevantnih jezikoslovcev. Površinska/izrazna obravnava v jedrnem delu posredno dokazuje, da je omejitev samó na vezavo z vidika vezljivosti nekako nasilna in nedorečena (PV: 98). Neupoštevanje pomenskega izhodišča vezljivosti pa ima za posledico nesistemsko in praktično neobvladljivo delitev glagolov na kar petintrideset pomenskih skupin.

Pri vezavni vezljivosti/družljivosti (prim. tudi obveznovezavni (/ne/leksikalizirani) : neobveznovezavni (neleksikalizirani) : vezavnodružljivi predložni morfemi) se avtor zaveda tudi pomanjkljivih rešitev pri vezljivosti prostomorfemskih glagolov – govori o »omahljivosti predložnosklonske vezave« (prim. SS: 293, NSS: 91), vendar se omejuje samo na zglede tipa *izstopiti iz*.

Opozarja na slogovne razsežnosti vezavnih pojavov predložnosklonske vezave kot različice golim sklonom (t. i. dvojnične vezave), npr. *zvedeti (za) novico, igrati (na) kitaro, upreti se (proti) sovražniku* ipd. (PV: 161–178).

Pomembna pripomba je še, da glagolski vid načelno ni neposredno povezan z vezljivostjo.

Na ravnino t. i. kvazivezljivosti seže z obravnavo frazeoloških glagolov (frazeološko : nefrazeološko dopnilo; multiverbizacijske zveze, klišeizirani tropi, gl. PV: 132–133).

Vsaj nakazana je potreba po upoštevanju tvorbeno-pretvorbenega vidika.

1.6.3.2 A. Vidovič Muha v Slovenskem skladenjskem besedotvorju ob primerih zložen (1988: 57–71), v poglavju Pomeni glagolov iz skladenjske podstave glede na vezljivost obravnava vezljivost z vidika besedotvorja oz. z vidika vpliva tvorjenosti besed na njihove vezljivostne lastnosti. Ugotavlja, da skladenjskopodstavna vezljivost povedkovega glagola odloča, kateri zloženski glagolski pomen bo prevladal v potencialni zloženki. Tako za izhodiščno formalno merilo delitve zloženskih glagolskih pomenov izbere vezavo. V okviru tožilniške vezave podstavnih glagolov zaobjame vse nosilne vezljivostne pomenske skupine glagolov, kar je še en dokaz, da tožilnik kot sistemsko nezaznamovan sklon lahko izraža vse udeleženske vloge: glagole s splošnim pomenom lastnosti, glagole povzročanja lastnosti/stanja, glagole poklicne (pridobljene) dejavnosti, glagole ohranjanja česa, tudi stanja, glagole spreminjanja/pridobivanja, glagole ugotavljanja/spoznavanja, glagole nastajanja, glagole manjšanja/izginjanja. O obvezni desni vezljivosti govori že pri samostalnikih ob neleksikaliziranem glagolskem predlogu v vlogi skladenjskopodstavnega prislovnega določila tipa *delati na polju* z možnostjo pretvorbe v *poljedelec* ipd. (1988: 68).

Obveznovezljivi primik imajo zloženske tipa *mimolet, mimobežec* z glagolom premikanja in npr. s krajevnim prislovom *mimo* v skladenjski podstavi.

S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati : pisati iz : pisati* v razpravi Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (1993a) ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo

faznim predponskim obrazilom). Izkaže se tudi, da se pri glagolskih sestavljenkah z istim predponskim obrazilom ne odpira vedno tudi isto število desnih vezljivostnih mest.

Navedena dela potrjujejo možnost oblikovanja dokončne skupine temeljnih vezljivostnih pomenskih skupin glagolov z besedotvornega vidika, v članku Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika pa je z obravnavo razmerij med skladenjskimi pomeni predstavljen pomensko-skladenjski vidik vezljivosti. Tudi z vezljivostnega stališča je namreč pomembno ugotavljanje in dokazovanje A. Vidovič Muhe (1998: 297), da je *biti pri* prostorska nadpomenka *imeti*, npr. *Avto je pri sosedu*, in da je svojina le vrsta (način) prostorske umeščenosti, npr. *Pri sosedu imajo avto* (z možno pretvorbo *Sosedovi imajo avto*).

1.6.3.3 Izčrpen in zgoščen prikaz vezljivostne problematike s potrebno terminološko ureditvijo prinaša članek *Vezljivost: iz pomena v izraz* (1989)²⁴³ M. Križaj Ortar.

Članek, ki se opira na vezljivostne klasike Tesnièreja, Helbiga in Fillmorja, obenem pa upošteva spoznanja novejšje češke vezljivostne teorije, ki nam je tudi jezikovno najbližja, prinaša a) osnovna vsebinska izhodišča in b) terminološko ureditev. Pod a) je pomembna trditev, da je izhodišče vezljivosti v pomenu, rezultat pa v obliki/izrazu. Ravninska opredelitev vezljivost uvršča na slovnično ravnino, usmerjenost na pomensko ravnino, vezavo/primik/ujemanje pa na izrazno ravnino. Usmerjenost in vezljivost sta tako del jezikovnega sistema, vezava/primik/ujemanje pa so načini uresničitve jezikovnega sistema in spadajo v besedilo. Pod b) je pomembna natančna uporaba poimenovanj določilo nasproti dopolnilo. S pomenskim/slovničnim stavčnim vzorcem pa so se natančneje opredelila tudi obveznovezljiva določila.

1.6.4 Izpostavitev pomenske usmerjenosti prinaša natančnejše obravnavanje pomenske ravnine jezika oz. z natančnejšo obdelavo pomenske sestave povedi posegla O. Kunst Gnamuš in J. Orešnik. Pri obravnavi vezljivosti je vsekakor potrebno omeniti njuni deli s pomenskosladdenjskega področja, to sta Pomenska sestava povedi O. Kunst Gnamuš (1981) in Udeleženske vloge v slovenščini J. Orešnika (1992). Deli se teoretično in metodološko opirata na anglo-ameriške študije.

1.6.4.1 O. Kunst Gnamuš po zgledih tvorbenih slovnic skušala obravnavati slovenski stavek z vidika natančnejše analize njegove pomenske sestave (1981: 37).

Pri udeležencih v okviru stavčnih vzorcev je izpostavljeno razmerje med lastnostnimi pomeni udeležencev in njihovimi udeleženskimi vlogami, ne pa npr. odnos med besedotvornimi pomeni udeležencev in njihovimi skladdenjskimi pomeni, npr. *Ta sesalnik je zelo zmogljiv in cenjen : S sesalnikom/sesalcem je počistila vso hišo : Sesalec je v laboratoriju naredil veliko škode : Ta sesalec je zelo redka vrsta, zato ga skrbno nadzorujejo*.

²⁴³ Zaključen samostojni prispevek o slovenski vezljivosti je že avtoričina diplomska naloga *Glagolska vezljivost* (na podlagi korpusa črke b v SSKJ, 1–160); iz naloge tudi članek *Glagolska vezljivost* (1982).

Ugotavlja, da so pretvorbe skoraj vedno povezane s pomenskimi premiki – »s pretvarjanjem v površinski sestavi brišemo podatke o globinski pomenski sestavi stavka in poved lahko postane dvoumna«, npr. *Obisk sorodnikov je neprijeten* z možnima pomenoma 'Neprijetno je, če obiščeš sorodnike' in 'Neprijetno je, če te sorodniki obiščejo' (132).

1.6.4.2 J. Orešnik preizkuša anglo-ameriške teorije na slovenskem gradivu v monografiji *Udeleženske vloge v slovenščini* (1992).

S slovarskega vidika je pomembna izpostavitvev pomenske vezljivosti kot odločujočega merila pri ločevanju (in hierarhiji) posameznih pomenov določene slovarske enote. Monografija je prispevek k slovenski vezljivosti predvsem z vidika razmerij udeleženci : udeleženske vloge. V okviru podeljevanja udeleženskih vlog je pomembno razvrstitveno pravilo, da so najprej na vrsti t. i. enovlogovni skloni (vsi predložni skloni in dajalnik), nato pa še večvlogovni skloni (imenovalnik, tožilnik in rodilnik). Z upoštevanjem pretvorbenih razmerij pa avtor pripominja, da »za dodeljevanje udeleženskih vlog znotraj besednih zvez veljajo v teoriji pomenskega modula nekoliko drugačna pravila kakor na stavčni ravnini« (1992: 51). V okviru t. i. linearne razvrstitve vlog vršilec, prejemnik, prizadeto (avtor jih po S. C. Diku poimenuje tudi »krovne vloge«, pod katerimi se skrivajo »dodatne različice vlog«) in z upoštevanjem razmerja udeleženska vloga : sklon obravnava vsako »slovarsko enoto« in njeno udeležensko okolje posebej.

Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav

slovenska vezljivostna teorija, tipologija glagolske vezljivosti, vezljivostni slovar slovenščine
Slovenian valency theory, typology of verbal valency, valency dictionary of Slovenian

1 Pojmovanje in z njim definicijo vezljivosti smo v osemdesetih letih povzeli po nemško-češki vezljivostni teoriji (nosilca: G. Helbig (1992) in F. Daneš (1987)).²⁴⁴ Vezljivost (valenca) je slovarsko- in skladdenjskopomenska ter posledično skladdenjskostrukturna lastnost/sposobnost določene besede, predvsem glagola,²⁴⁵ da okrog sebe organizira določeno število ustreznih udeleženskih vlog oz. vezljivostnih položajev, je torej napovedljivost/obveznost skladdenjskih mest (nasproti družljivosti, ki označuje prosta skladdenjska mesta). Obvezna skladdenjska mesta, ki so napovedljiva iz pomenske usmerjenosti (intenčnosti) glagola – iz njegove pomenskoskladdenjske vezljivosti (z udeleženskimi vlogami), so zasedena z določili (/ne/predložnimi sklonskimi, nesklonskimi). Strukturnoskladdenjsko obveznost določil dodatno določajo stavčni vzorci. Nepolnopomenski glagoli oz. glagoli v pomožniških vlogah kot samó slovníčnofunkcijska jedra povedi lahko v okviru strukturnoskladdenjske vezljivosti uvajajo samó neudeležensko povedkovodoločilno vezljivost.

²⁴⁴ Za ta osnovni skladdenjski pojav je slovenski término **vezljivost** za mednarodno **valenco** v slovensko jezikoslovje v drugi polovici sedemdesetih let uvedel J. Toporišič. Za širšo javnost pa je izraz prvič zapisal v polemiki o novem osnovnošolskem učbeniku, Delo (Sobotna priloga), 18. 11. 1978, 22. Prvo eksplicitno večravninsko predstavitev slovenske skladdenje, in hkrati slovenske vezljivosti pod vplivom tesnièrjevskega verbocentrizma, imamo v slovnici C. Vincenota *Essai de Grammaire Slovène* (1975). Večravninsko je vezljivost predstavljena tudi v članku M. Križaj Ortar (1989: 134) z naslovom *Vezljivost: iz pomena v izraz*. Sicer pa tudi že disertacija J. Dularja *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)* iz leta 1982 s kar petintridesetimi pomenskimi skupinami glagolov vsaj posredno dokazuje, da je omejitev samó na obravnavo vezave z vidika vezljivosti nekako nasilna in nedorečena, saj je vezljivost pomenskoizvorna, vezava pa je samo njena posledična ubeseditve na izrazni ravnini.

²⁴⁵ To, da je vezljivost stalna lastnost tudi pridevnikov, izglagolskih in izpridevniških samostalnikov, sta pri nas že v okviru stavčne skladdenje predstavila P. Dajnko (1824: 277–285) in F. Metelko (1825: 238–240). Bolj jasna in natančna obravnava pridevniške vezljivosti in vezljivosti drugih izglagolskih tvorjenk, tudi z vidika predložnih morfemov, je že v slovnica A. Breznika (prim.: 1916: 245–250, 1924: 214–219, 1934: 221–226).

S terminološkega vidika pa je uporabno in povedno ločevanje češke vezljivostne teorije, prim. *Mluvnice češtiny – Skladba* (1987: 39), ki razlikuje med 'glagolsko vezljivostjo' (valence slovesná) in t. i. 'vezljivostno razvitostjo' pridevnikov in izglagolskih pridevnikov/samostalnikov (valenční rozvĳení slovních druhů).

Obravnavava vezljivosti zaobjame pomensko (pomenska usmerjenost/intenca), skladijskofunkcijsko in izrazno ravnino (vezava/ujemanje/primik). Opis pomensko-skladijske vezljivosti namreč ne more nadomestiti strukturnoskladijske vezljivosti in obratno. Pomenska a) usmerjevalna ali samo b) opredelitvena zmožnost besed se v procesu upovedovanja z a) vezljivostnimi in b) družljivostnimi skladijskimi silami²⁴⁶ izrazi z vezavo, primikom ali ujemanjem.

V okviru izhodiščne pomenskoskladijske vezljivosti lahko ločujemo a) absolutno/popolno vezljivost, ki v okviru glagolskega leksema označuje edino možno ali prevladujočo vezljivost, in b) relativno/delno vezljivost, ki v okviru glagolskega leksema označuje vezljivost določenega pomena, npr. pri stanjskih glagolih tipa *ležati* (prim. Apresjan 1967; ²1995).

1.1 Z vidika glagolske vezljivosti so izdelane glagolske skupine.²⁴⁷ Pomenskoskladijska oz. vezljivostna baza za vse glagole so trije primarni glagoli oz. **glagolski primitivi** *biti*, *imeti*, *delati*, ki so hkrati besedotvorna skladijskopodstavna jedra in slovanske uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) z vrha t. i. glagolske pomenske piramide.²⁴⁸ Osnovo pomenskohierarhične vezljivostne mreže sestavljajo osnovni oz. **temeljni glagoli stanja** (nadpomenki vseh stanjskih glagolov sta primitiva *biti* ('bivanje, obstajanje') in *imeti* ('razmerja, odnosi')) in **temeljni glagoli tvornih/netvornih dejanj in procesov** (nadpomenki procesnih tvornih glagolov sta primitiv *delati* in *dati* < 'povzročiti, da (kdo) imeti', procesnih netvornih glagolov pa fazna *postati* < 'narediti se/začeti biti' in *dobiti* < 'začeti imeti').²⁴⁹ Posebna podskupina temeljnih glagolov so d) **elementarni glagoli** naravnih pojavov in življenjskih procesov (s kombinacijo pomenja *delati/narediti se* in *postaja/ti*). Temeljni glagoli (že vrstno označeni in brez pravih sopomenk) so osnovno delitveno merilo za glagolske vezljivostne skupine in hkrati pomenskoskladijska osnova in izhodišče za **pomensko specializirane glagole** a) ravnanja/upravljanja/ustvarjanja, b) govorjenja, mišljenja, razumevanja, c) sprememb, č) premikanja. Izpeljanke in sestavljenke so pomensko opredeljene kot **višji specializirani glagoli** s slovanskimi pomenskimi razlagami, ki vključujejo glagolske nadpomenke *narediti/delati*, *imeti*, *biti*;

²⁴⁶ Izraz uporablja J. Toporišič. Upoštevani so bili zapiski predavanj Skladnja, Sporočanje (SKJ II) v štud. letu 1991/92.

²⁴⁷ Glede na pomenskoskladijsko vezljivost so se izoblikovale vezljivostne glagolske pomenske skupine. Pri tem sem se zgledovala po vezljivostni delitvi čeških glagolov v delu Větné vzorce v češtině (1987) F. Daneša in sodelavcev. Z vzorčnim korpusom glagolov (jezikovnosistemsko netvorjenih in tvorjenih) sem zaobjela vse tipične značilnosti pomensko- in strukturnoskladijske vezljivosti.

²⁴⁸ V slovensko jezikoslovje je pomensko piramido (z glagolskimi primitivi ali zaimki kot besedotvornimi skladijskopodstavnimi jedri in hkrati uvrščevalnimi pomenskimi sestavinami na vrhu piramide) za nazornejši pomenskohierarhični prikaz besed oz. njihove pomenskosestavinskosti uvedla A. Vidovič Muha (1988: 27). V okviru pomenskosestavinskosti besed po isti avtorici (A. Vidovič Muha 1986: 82) povzemam tudi termina uvrščevalna in razločevalna pomenska sestavina (UPS, RPS).

²⁴⁹ Izraz **temeljni** povzemam po M. Žic Fuchs (1991: 113), ki ga uporablja v zvezi **temeljni leksem** in ga povzema iz zahodne literature, prim. J. E. Grimes, Systematic Analysis of Meaning (Notes on Linguistics No. 13, 1980, 22).

vzeti, spremeniti, igrati (se), govoriti, gledati, iti/priti, ki so navadno slovarske ubeseditve pomenskih sestavin.²⁵⁰

Različna pomenskost in tvorjenost glagolov izoblikuje pomenskohierarhično vežljivostno mrežo tipa *premikati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti* ipd.

Hierarhično pomenskoscladenjsko razmerje med **primarnimi, temeljnimi in specializiranimi glagoli** omogoča izoblikovanje vežljivostne mreže z vežljivostno prekrivnostjo oz. s prekrivnimi pomenskoscladenjskimi vežljivostnimi obrazci:

1.1.1 Specializirani glagoli telesnega in duševnega stanja kot *prebivati, stanovati, počivati, smejati se* se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi stanjskimi glagoli** kot *bivati, nahajati se, ležati, čutiti* ipd.

1.1.2 Specializirani glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja se glede na prevladujočo pomensko sestavino naprej delijo na:

1.1.2.1 Glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa kot *organizirati, opremljati, osredotočati se*, ki se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa** tipa *omogočati, pripravljati, prizadevati si* ipd.

1.1.2.2 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja kot *nesti/nositi, lepiti, postaviti, čolnariti*, ki se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem** in s **samopremikanjem** tipa *deti, namestiti (se), vzeti* ipd.

1.1.2.3 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti, tipa *zgrabit, čakati, pestovati, pustiti, pomagati, nabrati, sprejeti*, ki se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi glagoli ravnanja in upravljanja** kot *ravnati, izvajati, upravljati, vplivati* ipd.; sestavina sonahajanja/sopojavljanja izpostavi še delno vežljivostno prekrivnost s **temeljnimi glagoli netvornih dogajanj in procesov** tipa *pojavit se, nastati, spreminjati se*, pomenska sestavina pripadnosti pa izpostavi delno vežljivostno prekrivnost s **temeljnimi glagoli ravnanja s premikanjem** kot *vzeti, pustiti* ipd.

1.1.2.4 Glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti, tipa *aktivirati, kisati, odpirati/zapirati (se)*, ki se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi glagoli spremembe lastnosti** kot *spreminjati (se), oblikovati, ohranjati* ipd. in **ravnanja** kot *izpolnjevati, izdelovati, pripravljati* ipd.

1.1.3 Specializirani glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja, tipa *sporočati, signalizirati, ugotavljati, razumeti, spoznavati, preučevati*, se vežljivostno prekrivajo s **temeljnimi glagoli govorjenja, razumevanja, mišljenja** kot *govoriti, predstavljati (si), misliti* ipd.

²⁵⁰ Iz dela Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja) A. Vidovič Muhe (2000: 52) povzeman, da so pomenske sestavine prvotno vezane na označeno – vsebino. Ubeseditve pomenskih sestavin pa je vezana predvsem na slovaropisno delo – slovarska razlaga je metajezikovna uresničitev leksemskega pomena.

1.1.4 Specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe, tipa *rušiti se, prikazovati se, vznikati*, se vezljivostno prekrivajo s **temelnjimi glagoli omogočanja nastajanja/nastanka česa** kot *napravljati se, lotevati se, prizadevati si* ipd., **ravnanja in samopremikanja** kot *uresničevati se, uveljavljati se* ipd. Udeleženske vloge so iste kot pri temeljnih glagolih spremembe lastnosti.

1.1.5 Specializirani glagoli premikanja se vezljivostno delijo na desno nevezljive a) *procesne glagole* – poudarjen je potek premikanja, na desnovezljive b) *ciljno usmerjene glagole* – poudarjen je cilj/namen – in c) *dogodkovne glagole* – poudarjena je vsebina dogodka s prevladujočimi glagolskimi sestavljenkami. Elementarni glagol *premikati se* in temeljna *hoditi in iti* s svojimi tvorjenkami vzorčno pokrivajo celotno vezljivost glagolov premikanja.

1.2 Za analizo so bili izbrani glagoli iz celotnega gradiva za Slovar slovenskega knjižnega jezika (poleg primitivov še določeni temeljni in specializirani), ki vzorčno zapolnjujejo t. i. glagolsko pomensko piramido. Tako je bilo obdelanih 600 s sinhronega vidika netvorjenih glagolov – pomensko so to temeljni in specializirani glagoli (v SSKJ jih je 837, kar je 5,08 % vseh slovarsko upoštevanih glagolov) – in približno 1100 tvorjenih glagolov – pomensko so to nekateri temeljni glagoli, predvsem izpeljanke in tvorjenke iz predložne zveze z *biti, imeti* in *delati* v skladenjski podstavi (tovrstnih tvorjenk je v SSKJ 7525, kar je 45,66 % vseh glagolov) in sestavljenke.

1.2.1 V okviru sestavljenk z istim predponskim obrazilom se izraža vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predponskih obrazil – 'faznost (začetnost/trenutnost/končnost)', 'rezultativnost (enkratna/večkratna)' in 'lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)'.²⁵¹ Sestavljenka je prehodna, ko je faznosti dodana rezultativnost ali lastnost. Pomenska vrednost predpanskega obrazila vpliva tudi na udeležensko vlogo vezljivostnega določila. Vzorčne izhodiščne glagolske nadpomenke z vzorčnimi pomenskoskladenjskimi vezljivostnimi obrazci so glagolske sestavljenke s skladenjskopodstavnim *delati, dati, biti* ali *iti*, npr. s skladenjskopodstavnim *delati*:

dodelati – 'končnost' (Fk): 'absolutna končanost dejanja' – 'končati delo': /*Pri nas/ je dodelal*: Sam₁|xVd č⁺| + Glag|Fk|: *Duhovnik domašuje, Bolnik dotrpi*; 'relativna končanost dejanja': *Kmet dobrana/dogospodari/dokosi/dokuje/domlati/domolze, Mati dohrepeni/domodruje/dopoje*;

– 'rezultativnost': 'opraviti/izdelati kaj do konca': *dodelati obleko/sliko*: Sam₁|xVd č⁺| + Glag|Fk|(Mo) + Sam₄|yCd ž^{+/-}|: *Dooral je njivo, Dopil je vino, Dopletila je jopico*

²⁵¹ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati : pisati iz : pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. *izbuljiti oči : buljiti* ipd.

ipd.; – 'lastnost': 'opraviti dokončna dela za lepši videz, boljše kakovost': *dodelati okrasje / dodelati tkanino*: Sam₁|xVd č⁺| + Glag|Fk (L·T L⁺)| + Sam₄|yCd ž^{+/-}|: *Dočakal / Dobojeval je zmago za zatirane, Dosegel je sporazum, Dočaral je lepše življenje za otroke ipd.*

1.3 Pravi glagolski primitivi *biti, imeti, delati* (vključno z leksikaliziranimi in neleksikaliziranimi predložnimi morfemi) z udeleženskimi vlogami zaobjamejo vso pomensko- in strukturoskladenjsko vežljivost glagolov.

Vsakemu primitivu so dodani temeljni (elementarni) glagoli z vzorčnimi prikazi vežljivosti izglagolskih samostalnikov in izglagolskih pridevnikov po vežljivostnih glagolskih pomenskih skupinah. Vsako pomensko skupino pa pomenskoscladenjsko zaobjame in s tem tipizira tudi t. i. nosilni temeljni glagol. Nosilni temeljni glagoli kot predstavniki glagolskih pomenskih skupin so *bivati, čutiti; govoriti/reči, misliti, gledati, hoteti, želeiti; delovati, deti, vzeti, igrati (se); spreminjati (se); iti, hoditi*. (Podskupina temeljnih glagolov so elementarni glagoli, ki označujejo osnovne življenjske procese/dejavnosti in naravne pojave.) Temeljni glagoli so naprej nadpomenke specializiranih in višjih specializiranih glagolov.

1.3.1 V okviru vežljivosti po posamostaljenju in popridevljenju oz. vežljivosti tvorjenk iz glagola so kot nosilke vežljivosti po J. Kuryłowiczu²⁵² upoštevane a) t. i. transpozicijske tvorjenke s pomeni dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L) – so stavčnega izvora in so zato obravnavane pretvorbene, in b) t. i. mutacijske tvorjenke z besedotvornim pomenom vršilca/predmeta/rezultata/sredstva in s predmetnopomenskim priponskim obrazilom, ki je pretvorbene povezano z določeno sestavino pomenske podstave povedi – z delovalnikom ali z okoliščino. Za izglagolskimi samostalniki so razvrščeni še izglagolski pridevniki – t. i. pridevniki stanja. Slednji v povedkovi rabi (brez pomenske zadostnosti) stanje ali lastnost osebkovemu samostalniku samo prisojajo in tako ohranjajo isto vežljivost kot nezloženi povedki. Iz povedkovodoločilnih stanjskih pridevnikov se izpeljuje še posamostaljena lastnost z obrazilom *-ost*, npr. *obstočnost*.

1.3.1.1 Jedrna Vd in Nd/s uvajata pravo svojino, ker s hkratnim označevanjem dejanja/stanja (De/St) izražata neposredno povezavo vršilca/nosilca s predmetom dejanja, npr. *prijatelj znanec/svetovalec, prijatelj brat*. Dejanje (De), lastnost (L) in stanje (St) pa lahko uvajajo samo neprava svojilna razmerja, npr. *očetovo delo, vznikova prednost* (prim. po A. Vidovič Muha 1981: 25). Pri izistoglagolskih tvorjenkah z besedotvornim pomenom predmeta dejanja (Pd) ali rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) se v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De) ali vršilca dejanja (Vd) izbirno zoži razvrstitev udeleženskih vlog oz. pomenskoscladenjska vežljivost. Hierarhična oz. prednostna izbirna razvrstitev udeleženskih vlog je naslednja: pri **jedrnih izglagolskih samostalnikih dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L), vršilca dejanja (Vd) in nosilca dejanja/stanja/lastnosti (Nd/s/l)** lahko objedno mesto zasedejo vse udeleženske vloge, prednostna razvrstitev pa je: prizadeti/razmerni/vsebinski/pojavni predmet dejanja (Pr/Ra/Vs/Po_d),

²⁵² Predstavitev delitve tvorjenk J. Kuryłowicza povzeman po A. Vidovič Muha (1988: 8).

sredstvo dejanja (Sd), cilj dejanja (Cd), rezultat dejanja (Rd); pri vseh pa neprednostne vloge, ki so lahko pomenskoskladenjsko obvezne ali neobvezne, zasedejo prostorski in časovni udeleženci, npr. *pripravljanje* (De) *športnikov* (Prd)/*napitkov* (Rd), *igranje* (De) *nogometa* (Vsd) *s prijatelji* (Rad) *za nagrado* (Cd), *igranje* (De) *hokeja* (Vsd) *na travi* (Md) *z žogico* (Sd); *bivanje* (De/St) *doma* (Md), *obseg* (St) *romana* (Vss), *pripadnost* (St) *zemlje* (Prs) *obdelovalcu* (Ras), *obstojnost* (L) *barv* (Vss) *proti vlagi* (Ras); *igralec* (Vd) *sonate* (Vsd) *na klavir* (Rad), *prebivalec* (Nd/s) *bloka* (Md/s), *rastje* (Np/s) *v močvirju* (Mp/s), *hudič/hudobec* (Nl) *do najbližnjih* (Ral). Pri **jedrnih Pd** imata objedno mesto najpogosteje sredstvo dejanja (Sd) ali cilj dejanja (Cd), redkeje vsebinski, prizadeti ali razmerni predmet dejanja (Vsd/Prd/Rad), npr. *iskalnik* (Pd) *z elektromagnetom* (Sd) *za kable* (Cd), *igralo* (Pd) *s krogi* (Sd) *za guganje* (Cd), *spravljalnik* (Pd) *žita* (Prd), *nadzorstvo* (Pd) *nad tržiščem* (Rad). Pri **jedrnih Rd** ima objedno mesto sredstvo dejanja (Sd) ali snov, redkeje vsebina dejanja (Vsd), npr. *izdelek* (Rd) *z roko* (Sd) *iz kovine* (Vsd), *proizvod* (Rd) *iz kovine* (Vsd) *od kovačev* (Rad); pri **jedrnih Sd** ima objedno mesto cilj dejanja (Cd), npr. *igrača* (Sd) *za odrasle* (Cd).

Tudi **Pd**, **Rd** in **Sd** imajo neprednostne udeleženske vloge: mesto dejanja (Md), izhodiščno/ciljno mesto dejanja (IM/CMd), čas dejanja (Čd), izhodiščni/ciljni čas dejanja (IČ/CCd).

Pd, Rd in Sd so z De pomensko metonimično povezani, medtem ko se Vd, ki lahko združuje neaktualni De in V/Nd, in De zaradi vzročno-posledične povezave v okviru prisojevalnega razmerja pomensko izločujeta. Na sinkretično povezovanje oz. združevanje 'dejanja' (De) z 'vršilcem dejanja' (Vd) opozarjajo tudi prilastkova določila ob samostalniku s pomenom 'vršilca dejanja' (Vd), ko pretvorbena lahko modificirajo povedkov glagol, npr. *možni kandidat Tone – Tone je možni kandidat – Tone bi lahko kandidiral* (o tem prim. Grepl 1987: 152).

1.3.1.1.1 Prerazvrstitev udeleženskih vlog glede na besedotvorni pomen jedrnega izglagolskega samostalnika izražajo primeri kot *Tone* (Vd) *svetuje* (De) *Janezu* (Pred) *o ekonomiji* (Vsd) > *Tonetovo* (Vd) *svetovanje* (De) *Janezu* (Pred) *o ekonomiji* (Vsd) nasproti *Janezov* (Pred) *ekonomski svetovalec* *Tone* (Vd), *Tonetov* (Vd) *ekonomski nasvet* (Pd) *za Janeza* (Cd); in še: *Janez* (Vd) *dobro pozna* (De) *petje* (Vsd) > *dobro Janezovo* (Vd) *poznavanje* (De) *petja* (Vsd), *dober poznavalec* (Vd) *petja* (Vsd) – zadnji pretvorbi jasno izražata, da Vd združuje $De \cap V/Nd$.

1.3.1.1.2 Vezljivostno pomemben pomenskoskladenjski pojav je združevanje ali sinkretizem udeleženskih vlog.

Izglagolski jedrni samostalnik kot vršilec dejanja (Vd) lahko združuje dejanje (De) in vršilca oz. nosilca dejanja (V/Nd) v $(De \cap V/Nd)$ in tako dokazuje možnost izražanja razmerja do prizadetega z dejanjem (Pr_d), npr. *znančev svetovalec* (< svetovalec (od) znanca / svetovalec znancu < kdor svetuje znancu) in je pretvorba vezave. Razmerje do prizadetega s stanjem (Pr_s) lahko izraža tudi nosilec stanja (Ns), npr. *sestrin mož* (< mož (od) sestre / sestri mož < sestra ima moža). Dejanje (De) ali stanje/lastnost (St/L) s samó prisojevalnim razmerjem se lahko pretvarja le v nepravo svojilno razmerje, npr. *delavčevo služenje* (< služenje delavca < delavec služi) ali *delavčeva pripravljeno/prijaznost*

(< pripravljenost/prijaznost delavca < delavec je pripravljen/prijazen). Izglagolski jedrni samostalnik pa v udeleženski vlogi rezultata dejanja (Rd), ki je obenem končna fazna stopnja dejanja (De_{FR}), pričakovano združuje dejanje (De) in predmet dejanja (Pd) v ($De \cap Pd$), kar potrjujejo tudi skladenjske podstave za besedotvorni pomen Rd, npr. *izpis* < |to, kar| izpiše|-Ø| s pomensko podstavo 'izpisati kaj' ipd.

1.3.1.2 Po posamostaljenju stavkov v glagolniškojedrne besedne zveze sledi popridev-ljenje.

V okviru **pretvorb leve vezljivosti** se v obglagolniškojedrni nepravi svojilni dejanjski/stanjski pridevniki ($Sn_{p_{d/s}}$) praviloma popridevljajo najtipičnejše osebkove udeleženske vloge kot vršilec/povzročitelj/pobudnik dejanja (Vd/Pvd/Pbd), ki s tipično kategorijo živosti izražajo še samovzročnost. Pri posamostaljenem stanju/procesu (St/Pro) sta zaradi neprehodnosti glagolov nedvoumni roditeljska raba osebkove udeleženske vloge nosilca stanja (Ns) in popridevljena raba predvsem nosilca procesa (Np). Nosilec dejanja/stanja/lastnosti (Nd/s/l) pa se obvezno popridevlja le, če je hkrati tudi povzročitelj dejanja/stanja/lastnosti ($Nd/s/l \cap Pvd/s/l$), npr. *Janez se premika* > *Janezovo premikanje* (nasproti: *premikati Janeza* > *premikanje Janeza*), *Janez je vztrajen* > *Janez ima vztrajnost* > *Janezova vztrajnost*.

To, kako se vrstni pridevniki kot pretvorniki **desnovezljivostnih razmerij** ob jedrnih /ne/izglagolskih samostalnikih različno prednostno razvrščajo, je bilo že obravnavano (Vidovič Muha 1981).²⁵³

1.3.1.2.1 Vezljivostne vloge glagolskih predložnih morfemov se kažejo v tem, da vezavni predložni morfem, v nasprotju z vezavnodružljivim predložnim morfemom, zahteva ureditev vseh obveznih desnih udeleženskih vlog in s tem tudi s strukturoskladenjskega vidika popolno izraženost vseh skladenjsko obveznih določil. Neutemeljene izpuste, npr. izpust z dejanjem prizadetega predmeta, potrjujejo tudi pretvorbe, npr. *dajanje Janeza otroka za pastirja*, *dajanje Janeza hrane za pastirja* – drugi roditelj (od leve proti desni: *otrok/hrana*) ima zaradi sporočilne izpopolnitve besedne zveze, ki jo zahteva prosti predložni glagolski morfem, npr. *za*, udeležensko vlogo prizadeto. Izpust enega izmed roditeljev, npr. pri *dajanje Janeza hrane za pastirja*, povzroči pomensko spremembo: *dajanje Janeza za pastirja* / *dajanje hrane za pastirja*.

1.3.1.2.1.1 Predložni glagolski morfem izpostavi obvezno pomensko- in strukturoskladenjsko vlogo prizadetega z dejanjem (Pr_d). Dodatni posredni dokaz, da so predložni glagolski morfemi del glagolskega pomena je tudi to, da so v težnji za

²⁵³ Po isti avtorici so povzeta tudi poimenovanja za skupine vrstnih pridevnikov: – De ima: predmetne Prid in sredstvene Prid (*tovorni/ladijski prevoz*) in sestavne Prid (*ekipno tekovanje*); – Rd ima: izimenske Prid (*pitagorov izrek*), snovne Prid (*cukren izdelek*), sestavne Prid (*kristalni skupek, citronski nasad*); – Pd ima: namembne Prid (*črpalna naprava*), snovne Prid (*železna priprava*), spremstvene Prid (*bencinski gorilnik/kuhalnik*); – Sd ima: namembne Prid (*celilno mazilo*); – izpri-slovne Prid pa imajo lahko vsi besedotvorni pomeni izglagolskih samostalnikov: *mladostni spomin, laboratorijski poskus, blagajniški prejemek, ladijski kuhar; kraški izvir*.

ohranitev glagolskega pomena (z njegovo prehodnostjo) včasih izraženi šele s pretvorbo, npr. *kesati se (zaradi) grehov – kesanje zaradi grehov, udeležiti se česa – udeležba pri čem*.

1.3.1.2.1.2 Neleksikalizirani predložni izglagolski morfem je določen predvsem z udeležensko vlogo, ki jo predvideva glagolski priložnostni skladenjski pomen. Najbolj jasni primeri za izglagolske predložne morfeme se pri pretvorbi pokažejo z označevanjem osebkovih udeleženskih vlog, npr. *Janez in prijatelj se pogovarjata – Janez se pogovarja s prijateljem > pogovarjanje/pogovor Janeza s prijateljem > Janezovo pogovarjanje/Janezov pogovor s prijateljem*). Udeleženska vloga vršilca dejanja je namreč samoumevna že z vidika glagolskega dejanja.

1.3.2 Pomenskohierarhična vezljivostna mreža glagolov (primarnih > temeljnih > specializiranih) skupaj z izglagolskimi tvorjenkami predstavlja celotno glagolsko vezljivost. Z vezljivostnega vidika vseh treh pomenskohierarhičnih skupin je pomembna prekrivnost pomenskoskladenjskih vezljivostnih obrazcev (po Danešu 1987: 52; sémantická formule).

Poslovenjeni simboli, deloma povzeti po F. Danešu (1987), so prilagojeni slovenskemu jezikoslovnemu izrazju (prim. NSS in SSB):

Legenda krajšav oz. kratic v pomenskoskladenjskih obrazilih:

osnovna bivanjska razmerja:

+/-	vzpostavitev/ukinitvev razmerja/stanja	
E ⁺ /E ⁻	eksistenca +/-	
T	prehajanje s spremembo – poslovenjene krajšave:	
POS	položaj	
L	usmerjana lokacija (mesto/kraj)	M/IM/CM
LC	sonahajanje/sopojavnost (natančnejše mesto)	M _{so}
P	pripadnost	P
K	kvalifikacija/lastnost	L
S	razumevanje	S
D/M	rekanje(D)/mišljenje(M)	R/M
R _{D/M}	reagiranje(R) na rekanje(D)/mišljenje(M)	R'/M'

vrsta dejanj:

d	dejanje
dog	dogodek
s	stanje
p	proces

posamostaljeni pomeni v okviru povedja:

De	dejanje
Dej	dejavnost
St	stanje
Pro	proces

udeleženci:

okolščine:

v kraj/mesto (dejanja/stanja/procesa) (Md/s/p)

delovalniki/lastnosti (glede na okoliščine):

x (navadno) delujoči udeleženec (oseba) – 1. delovalnik

y neposredni udeleženec dejanja oseba/predmet – 2. delovalnik

z posredni udeleženec dejanja – predmet/oseba za/pri dejanju – 3. delovalnik

α splošni udeleženec – pojavnost/vzročnost (naravni p.)

w lastnost/zmožnost/vsebina/poročilo (pri neudeleženski vezljivosti v okviru povedja natančneje lastnostno opredeljuje dejanje/dogajanje/proces/stanje)

strukturoskladenjska vezljivost:

Glag – glagol

Glag_p – glagolski primitiv

Mo – morfem (oznaka ob predlogih kot prostih glagolskih morfemih)

Sam₁₋₆ – samostalnik (1–6 skloni)

Prid_{k/v} – pridevnik (kakovostni/vrstni)

Prisl_{k/č/n/kol} – prislov (kraja/časa/načina/količine)

' – pri Sam₁₋₆ / Prid_{k/v} / Prisl_{k/č/n/kol} označuje neudeleženska povedkova določila

Povdk = povedkovnik

slovnične in pomenske kategorije:

človeško = č^{+/-}

živo = ž^{+/-}

abstraktno = abstr.

konkretno = konkr.

oznake za pomensko-skladenjska razmerja:

+ sosledje stavčnih členov

/ izbirna različica

() neobvezno vezljivo določilo

// skladenjsko obvezni modifikator

| | pomenske vloge in lastnosti udeležencev

∩ soobstoj in slovnično ujemanje predložnega morfema s samostalniško končnico

1.3.2.1 Primitiva za stanje in netvorne procese/dogajanja/dejanja:

a)

1 BITI²⁵⁴ kot polnopomenski glagol obsega vse splošnobivanjske, splošnorazmerne in splošnodelovalne okoliščine s pomenskosccladenjskimi vezljivostnimi obrazci:

1.1 Pomen 'obstajati': (*Tukaj*) je jama, Je iz kamna/iz delov/iz sestavin:

Sam₁|xNs/p ž^{+/-} + Glag|E⁺; Sam₁|xNs/p ž^{+/-} + Glag|E⁺ (+ Prisl_{k/č}|yM/Čs/p|p ∩ Sam₅|yM/Ras/p); Sam₁|xNs ž^{+/-} + Glag|POS/M_{so}s| + p ∩ Sam₂|yVss ž|.

²⁵⁴ Pri nas je glagol BITI z vidika strukturalnega pomenoslovja obdelal J. Toporišič (1980). Tu je, nasproti Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), upoštevana Toporišičeva prerazporeditev pomenov.

- 1.2 Pomena: – 'nahajati se', 'imeti': *Hiša je sredi polja, Drva so na dvorišču, Za gozdom je travnik, Otroci so doma, V vodi je kisik, V knjigi so napake*; še v pomenu 'udeleževati se': *Domači so na zabavi*: $\text{Sam}_1 | \text{xNs/p } \check{z}^{+/} | + \text{Glag} | \text{POS/M}_{\text{so}} \text{s/p} | + \text{Prisl}_k / \text{p} \cap \text{Sam}_{2,4,6} | \text{yMs/p/Ras/p } \check{z} |$.
- 1.3 Pomena 'dogajati se' in 'vršiti se': (*Tedaj je bila vojna – (Tedaj) ni bilo vojne, (V Kamniku) je bil semenj; Proslava bo (v nedeljo)*): $\text{Sam}_1 | \text{Np/d/dog/s} | + \text{Glag} | \text{E}^{+} |$; $\text{Sam}_1 | \text{xVd/Ns/p/d/dog } \check{z}^{+/} | + \text{Glag} | \text{M}_{\text{so}} \text{s/p/d/dog} | (+ \text{Prisl}_{\text{e/k/n/kol}} / \text{p} \cap \text{Sam}_{2-6} | \text{yM/Č/IM/IČ/CM/ČČ/Po/N/wL/S/Ra/Vs}_{\text{s/p/d/dog}} \check{z}^{+/} |)$.
- 2 BITI kot slovničnofunkcijsko jedro oz. kot vez lahko ohrani le stanjskoposledično označevalno vlogo: *Mož je poštenjak/učitelj; Širina je trojna; Kruh je pečen/vroč/otrdel; Dekle je večje angleščine/dolžna veliko denarja, Tu mu ni dobro, Z njim je dolgčas, Tema je bilo*: $\text{Sam}_{1,3,6} | \text{xNs/p } \check{z}^{+/} | + \text{Glag}_p (\text{Mo}) + \text{Sam}_1' / \text{PridSam}_{2-5}' / \text{Prid}_k' / \text{Prisl}_n' / \text{Povdk} | \text{wL} |$.
- 2.1 Predložnomorfemska raba izpostavi zveze kot *biti brez pameti, biti od brata, biti proti razvoju, biti ob imetje, biti za napredek, biti s šibkimi* ipd.: $\text{Sam}_1 + \text{Glag}_p \text{ brez/od/proti/ob/za/z/s} + \text{Sam}_{2-4,6} | \text{wL} |$.
- 2.2 Naklonska raba: $\text{Sam}_3 | \text{Ns/p} | + \text{Glag}_p (\text{Mo}) + \text{Prisl}_k + \text{Nedol}$: *Tu mu je biti*.
- 2.3 Brezosebna raba izraža priložnostne opredelitve že obstoječega stanja: $\text{Glag}_p \text{3os} + \text{Sam}_1' / \text{Prisl}_n' / \text{Povdk} | \text{wL} |$: *Bilo je mraz/škoda/čudno/prav*.

a₁) Glagolu BITI je pomenskoskladenjsko blizu IMETI (pripadnost < sonahajanje). Po A. Vidovič Muha (1981: 23–25) sprejemam pomenskohierarhično razvrstitev v okviru IMETI, ki postavlja prostorska razmerja kot izhodiščno splošno osnovo in pogoj za razvoj pripadnostnih pomenov /ne/prave svojine. A. Vidovič Muha (1998: 297) dokazuje, da je *biti pri* prostorska nadpomenka *imeti*, ki v pomenu 'biti pri kom' izraža vrsto (način) prostorske umeščenosti, npr. *Avto je pri sosedu* > *Sosed ima avto*. V pomenju leksema *imeti* so torej nedvoumno ločeni prostorska umeščenost sploh in druge možne vrste/načini te prostorske umeščenosti, tudi svojilnost. Primeri kot *Pri sosedovih imajo avto* (z vezljivim prislovnim določilom kraja in z možno pretvorbo *Sosedovi imajo avto*) še dodatno dokazujejo, da je prostorskost inherentna in konstitutivna sestavina svojine. Prostorsko-časovno razmerje, ki obsega stanjska/dejanjska/sestavinska razmerja (/ne/prava svojina) hkrati daje možnost skladenjskopomenskega prehoda med polnopomenskimi IMETI in njihovimi nepolnopomenskimi/oslabljenimi pomeni. Pomen 'lastnosti' uvaja nepolnopomenski/slovnični IMETI.²⁵⁵

²⁵⁵ Po J. Kořenskem (1972: 160, 166) pri IMETI gre za vezni pomen z določenimi pomenskimi lastnostmi, ki so pomenske modifikacije veznega pomena – to so posledične stanjske lastnosti. Različni, polni in nepolni, pomeni glagola *imeti* so s stališča njihove pretvorbene vrednosti obdelani pri določanju vrst svojilnih pridevnikov (A. Vidovič Muha 1981: 23–25). Ista avtorica (1998: 313) za merilo prepoznavanja /ne/polnopomenskosti IMETI določi zmožnost skladenjske razvrstitve svojilnega pridevnika s pomensko oslabljenim podstavnim IMETI – pridevnik s pomensko oslabljenim

- 1 Prvotni je prostorsko-časovni pomen z obveznovezljivim prislovnim določilom: *V vodi imamo veliko živih bitij*, publ. *Na desni strani imamo hrib, ne levi pa reko; Imela bosta otroka, Prejšnji mesec je imela otroka*: $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^{+/-}| + \text{Glag}|E^+ + P| + \text{Sam}_4|\text{yRa}/\text{Vs}/\text{s}/\text{p} \check{z}^{+/-}/\check{c}^-| + \text{p} \cap \text{Sam}_5|\text{zMs}/\text{p} \check{z}^+ \check{c}^{+/-}| / \text{Prisl}_{\text{k/č}}|\text{zMs}/\text{p}/\check{C}/\text{s}/\text{p} \check{z}^{+/-}|$; $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^+| + \text{Glag}|(E_F + P \cap (L \cdot T L^+))| + \text{Sam}_4|\text{yRas} \check{c}^+|$.
- 2 Pravo svojilno razmerje je izraženo v: *Ima avtomobil/hišo/tri konje/veliko knjig, Imalo malo/veliko*: $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^+| + \text{Glag}|P| + \text{Sam}_4|\text{yRas} \check{z}|$;
- 2.1 $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^+| + \text{Glag}|P| + \text{Sam}_4|\text{yRas} \check{z}^+ \check{c}^-|$: *Pri sosedu imajo čebele*.
- 3 Nelastninska razmerna (stanjska) svojina je v: *Ima dosti gradiva, Trgovina ima dovolj praška*: $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^+| + \text{Glag}|P| + \text{Sam}_4|\text{yRas} \check{z}|$;
- 3.1 $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{c}^+| + \text{Glag}|P| + \text{Sam}_4|\text{yRas} \check{c}^+|$: *Ima brata/ljubico/direktorja/tekmeca*.
- 4 Sestavnolastnostni pomen označuje nelastninsko pravo sestavno svojino: *Voda ima precej kalcija, Katere sestavne dele ima celica, Zakon nima take določbe*: $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|P| + \text{Sam}_4 / \text{Prid}_{\text{kol}}|\text{Sam}_2|\text{yVss} \check{z}|$.
- 5 Pomožniški (slovarsko: oslavljeni) pomeni z ohranjanjem samo splošnih razmerij ali samo naklonskosti v razmerju *imeti – biti* uvajajo povedkovodoločilno vezljivost.²⁵⁶ Čiste veznosti pri *imeti (se)* ni.²⁵⁷ V okviru skladenjsko- oz. stavčnokategorialnih lastnosti se ohranja 'naklonskost', medtem ko je polni pomen 'obstajanja' že »uporabljen« v predpostavki obstajanja (to dokazujejo tudi zgledi s slovarsko oznako ekspr(esivno), npr. *Ta se ima!* v pomenu 'dobro živi'; in še *On je tukaj in ima se dobro* ima isti pomen kot *On je tukaj in je dobro*). Sèm sodita tudi frazna *imeti za in imeti se*.
Oslavljeni oz. pomožniški pomeni *imeti* so v *Ima nizke/visoke dohodke, Imajo podporo/pokojnino, Imajo preveč kilogramov/petdeset let*: $\text{Sam}_1|\text{xNs}/\text{p} \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}_{\text{p}}|P| + \text{Sam}_4'/\text{Prid}_{\text{kol}}|\text{Sam}_2|\text{wL}|$.

podstavnim IMETI se ne more pojavljati ob veznem BITI, npr. **Brada je sosedova* (nasproti *Avto je sosedov*). To tudi kaže na nesmiselnost hkratne pomenskosladenjske uporabe kár dveh pomožnikov (IMETI in BITI) v splošnorazmerni in vezni vlogi.

²⁵⁶ Tudi v pomožniških vlogah IMETI ohranja razmerno vrednost (Vidovič Muha 1981: 23–25). Sèm spada predvsem izražanje lastnosti in stanj. V lastnost lahko prehajajo zveze z IMETI, ki označuje a) pravo nelastninsko sestavno svojino: – slovarsko 'izraža, da je pri osebk/stvari kaj kot njegova sestavina, del!': *imeti jezik/glavo – biti jezičen/glavat; imeti bodice – biti bodičast*; in b) nepravo stanjsko svojino: – slovarsko 'izraža stanje, lastnost, značilnost osebk/stvari': *imeti brado – biti bradat, imeti tristo kilogramov – biti tristokilogramski; imeti osemdeset let, imeti skodrane lase – biti osemdesetleten/skodranolas*; > prehod v lastnost izražajo tudi primeri kot *imeti trdnost – biti trden, imeti smisel za humor – biti humorističen* ipd.

²⁵⁷ V zvezi s tem so bistveni ugotovitvi, da glagol IMETI nikoli ni samo vezni, posledica česar je tudi, da ne more vstopati v povedkovodoločilno razmerje s pravimi povedkovniki (Vidovič Muha 1998: 314, 318).

5.1 Oslabljeni pomen izraža tudi 'lastnost' in 'razmerja': *Ima dolge, skodrane lase, Ima stroj v popravilu, Orodje ima v redu, Ima kaj v lastni/v najemu:*

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}_p|\text{P|Mo}_{v/na} + \text{Sam}_4|\text{yRas } \check{z}^{+/}| + \text{Sam}_5|\text{wL}|;$

5.1.1 $\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Sam}_4|\text{yRas } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}_p|\text{P|Mo}_{za} + \text{Prid}_k|\text{Sam}_4|\text{wL}|:$ *Ima ga za poštenega/hlapca.*

5.2 Z oslabljenim IMETI je izražena tudi naklonska raba 'morati', 'moči', 'želeti si': *Vlak ima vsak čas odpeljati, Ima se zahvaliti za pomoč, Imaš za posoditi tisoč dolarjev, Ima to za narediti, Ima ga za vprašati; Ima me, da bi ga vprašal:*

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|\text{Naklon}|\text{(se)/za} + \text{Nedol/Sam}_4|\text{Sda}'|\text{wL}| + \text{p} \cap \text{Sam}_4/\text{Prisl}_k|\text{yMs/Ras } \check{z} \text{ abstr./konkr.};$

5.2.1 $\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|\text{Naklon}| + \text{Sam}_4|\text{yRas } \check{z}|:$ *Ti čevlji me imajo.*

5.3 Naklonski *imeti se* je uporabljan pogovarjalno s strukturoskladenjsko obveznim prislovnim določilom: */Dobro/Slabo/ se ima, Ta se ima /kot še nikoli/:*

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|\text{Naklon}| \text{se} /+ \text{Prisl}_n = \text{sklad. obvezni modifikator}.$

1.3.2.1.1 Temeljni glagoli stanja/procesa, za katere je tipična delna desna pomensko-skladenjska vezljivost – le z nekaterimi desnovezljivimi pomeni v okviru istega glagola.

1 Nosilni temeljni glagol stanja/procesa je *bivati*: *Bival je v isti hiši/na deželi/pri teti (Ms/p), Biva umetnost (Ras/p), Biva iz bistvenih sestavin (Vss).*

Pomenskoskladenjske možnosti so:

$\text{Sam}_1|\text{Np/d/dog/s}| + \text{Glag}|\text{E}^+|:$ *Bival je kralj, Bivala so znamenja;*

$\text{Sam}_1|\text{xVd/Ns/p } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}|\text{POS/M}_{so}|\text{s/p}| + \text{Prisl}_k / \text{p} \cap \text{Sam}_{2,4|6}|\text{yM}_{s/p} \check{z}^{+/}|:$ *Biva doma, Tedaj je bival tam/na deželi/v Pivki/sredi polja/pri teti;*

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}|\text{POS/M}_{so}|\text{s}| + \text{p} \cap \text{Sam}_2|\text{yVss } \check{z}|:$ *Biva iz več delov;*

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|\text{M}_{so}|\text{s/p}| + \text{Sam}_4|\text{yRas/p } \check{z} \text{ abstr.}|:$ *Biva/Živi umetnost, Drži oblubo.*

2 Nosilni temeljni glagol za telesna in duševna razmerja/odnose je *čutiti* – 'zaznavati, predvidevati s čutili' *Čuti pod prsti utripanje (Vss/p) žile, Psi so čutili ljudi/potres (Ras/p), Čutila je bližino/nevarnost (Ras/p), 'ugotavljati z zavestjo prisotnost česa' V zraku se čuti pomlad (Ras/p):* $\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^+| + \text{Glag}|\text{E}^+ + \text{P}| + \text{Sam}_4|\text{yRa/Vs/s/p } \check{z}^{+/}| \check{c}| + \text{p} \cap \text{Sam}_5|\text{zMs/p } \check{z}^+ \check{c}| / \text{Prisl}_{k\check{c}}|\text{zMs/p//}\check{C}s/p \check{z}^{+/}|;$ $\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|\text{E}_F + \text{P} \cap (\text{L} \text{ T L}^+)| + \text{Sam}_4|\text{yRas } \check{z}^{+/}|.$

Sklonska predstavitev udeleženskih vlog za glagole stanja in procesa (sonahajanje/sopojavljanje): – Mna/v/pri/ob/po = mesto/čas stanja/procesa (Ms/p//Čs/p ob polnopomenskem BITI^{1,2,3}: *bivati/živeti/rasti/stati/ostati/obdržati se na deželi/v mestu/ob jezeru/po celini* ipd.), – Oza/pred/nad/pod/med = mesto/čas stanja/procesa (Ms/p//Čs/p: *bivati/stati/tičati/zijati/sloneti* ipd.), – T skozi/čez = mesto stanja/procesa (Ms/p: *tičati/zijati/sloneti* ipd.), – T = razmerni predmet stanja/procesa/dejanja (Ras/p/d: *bivati svet/umetnost* ipd.), – Riz = izhodiščno mesto stanja/procesa (IMs/p: *zijati* ipd.), – Riz = vsebina stanja/procesa (Vss/p: *obstajati iz več delov* ipd.).

1.3.2.1.1.1 Specializirani in višji specializirani glagoli telesno-duševnega stanja/processov

Z istimi udeleženskimi vlogami kot pri temeljnih stanjskih glagolih se oblikujejo pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci.

a) Stanje, sonahajanje/sopojavljanje – *biti* s pomenskoskladenjskimi obrazci:

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|E^+| (+ \text{Prisl}_{k/c}|M/\check{C}_{s/p}| / p \cap \text{Sam}_5|yM/Ras/p|);$

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|POS/M_{so}/s/p| + \text{Prisl}_k / p \cap \text{Sam}_{2,4-6}|yMs/p \check{z}|$ v primerih, ki se po pomenskoskladenjski vezljivosti ločujejo: desno obveznovezljivi: *prebivati, stanovati* *Prebiva/Stanuje v bloku/na deželi/pod goro* (Ms/p); desno neobveznovezljivi: *bedeti* *Bedi (pri mrliču/nad otroki* (Ms/p)), *gladovati* *Gladuje (več dni* (Čs/p)); desno nevezljivi: *biseriti se* *Vino se biseri, cmerati se* *Cmeri se*.

b) Poleg sonahajanja/sopojavnosti še pripadnost – *imeti* s pomenskoskladenjskimi obrazci:

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|E^+ + P| + \text{Sam}_4|yRa/Vs/s/p \check{z}^{+/-}/\check{c}^+| + p \cap \text{Sam}_5|zMs/p \check{z}^+ \check{c}^{+/-}| / \text{Prisl}_{k/c}|zMs/p//\check{C}s/p \check{z}^{+/-}| / p \cap \text{Sam}_{4/5}|zCd \check{z}^{+/-} \text{abstr.}^{+/-}|: \textit{Koprneti po kom/\check{c}em};$

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|E_f + P \cap (L \text{ T } L^+(se) + \text{Sam}_{4(2)}|yRas \check{c}^+| (+ p \cap \text{Sam}_5|zRas/p \check{z} zMs/p)|): \textit{Boji se staršev, Goji konopljo (na vrtu), Norčevati se iz njega};$

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|P|(se) + \text{Sam}_4 / \text{Prisl}_{kol}(\text{Sam}_2)|yVss/p \check{z}|: \textit{Sovražiti (se), Ljubiti tri dni/celo leto}; \text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}|Naklon|se /+ \text{Prisl}_n = \text{obvez. modifikator/}: \textit{/Zelo/Upravičeno/ se jezi}.$

Po pomenskoskladenjski vezljivosti se ločujejo:

a) desno obveznovezljivi: *mraziti* *Mrazi ga* (Ras/p), *obžalovati* *Obžaluje dejanje* (Vss/p);

b) desno neobveznovezljivi (v okroglem oklepaju): *čustvovati* *Vsak čustvuje* (svet (Vss/p)), *šobiti se* *Šobila se je* (nad položajem (Ras/p)).

1.3.2.1.2 Temeljni glagoli netvornih dogajanj in procesov so označeni glede netvorno udeležbo osebkov.

Izpostavljajo osebek kot nosilca procesov/dogajanja (xNp/dog) in a) označujejo netvorne splošne procese, npr. *dogajati se, goditi se, potekati, vršiti se, izvrševati se, trajati, nadaljevati se*: $\alpha Pvd/dog/p//\alpha Nd/dog/p (xE^+)$ in b) dogodke in pojave, npr. *prirediti se, pojaviti/pojavljati se, prikazati/prikazovati se, nastati/nastajati, postati/postajati, propasti/propadati*.

Polnopomenski BITI uvaja udeležensko vezljivost s pomensko-skladenjsko možnostjo:

$\text{Sam}_1|\text{xNp/d } \check{z}| + \text{Glag}|M_{so}p/d|(se) (+ \text{Prisl}_{\check{c}/k/n} / p \cap \text{Sam}_{2-6}|yM_{p/d}/\check{C}_{p/d}/IM_{p/d}/I\check{C}_{p/d}/CM_{p/d}/C\check{C}_{p/d}/Po_{p/d}/N_{p/d}/Ra_{p/d}/C_{p/d}|): \textit{dogajati se Te stvari so se dogajale (zvečer / v manjših krajih (Čp/d))};$ podobno še: *potekati, nastajati, pojavljati se, izginjati, minevati*.

1.3.2.1.2.1 Faznost netvornega dogajanja/procesa

Nadpomenki sta DELATI SE, POSTAJATI. Fazni nadpomenki pa sta POSTATI (nadpomenka 'začenjalnosti': 'narediti se/začeti biti') in DOBITI (< 'začeti imeti').

Pomenskoskladenjske možnosti za neudeležensko vezljivost *posta/ja/ti* – *delati/narediti se*, npr.:

- *posta/ja/ti*:

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}_p|E_F \cap (L^- T L^+)| + \text{Sam}_1'|\text{wNs/p } \check{c}^+|$: *Postal je samotar*;

$\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}_p|E_F \cap (L^- T L^+)| + \text{Prid}_k'|\text{wL}|$: *Postal je domišljav/porozen*;

- *delati se* v pomenih:

- a) 'biti v stanju nastajanja':

$\text{Sam}_1|\text{xNp } \check{z}| + \text{Glag}_p|se|F(E/L^- T E/L^+)|$: *Mrak se dela*;

$\text{Sam}_1|\text{xNp } \check{z}^+| + \text{Sam}_3|\text{yNp } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}_p|se|F(E/L^- T E/L^+)|$: *Bula se mu dela*;

- b) 'kazati določeno stanje ali lastnost, ki v resnici ne obstaja': $\text{Sam}_1|\text{xNs/p } \check{c}^+| + \text{Glag}_p|se|E_F (L^- T L^+)| (+ \text{Sam}_3|\text{yRas/p } \check{c}^+)| + \text{Sam}_4'|\text{Prid}_k'|\text{wL}|$: *Dela se (mu) prijatelja/bolnega*;

$\text{Sam}_1|\text{xNp } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}_p|se|E_F(L^- T L^+)| + \text{Sam}_4'|\text{wL}|$: *Dela se norca*.

1.3.2.2 Podskupina temeljnih glagolov so elementarni glagoli, ki združujejo in kombinirajo pomene primitivov BITI in DELATI (s faznimi podpomenkami *posta/ja/ti*, *delati/narediti se*), zato vključujejo tako osnovne glagole netvornih procesov/dogajanj/stanj kot osnovne glagole tvornih procesov/dejanj, ki skupaj zaobjamejo vse udeleženske vloge.

V tej skupini glagolov je upoštevan tudi dinamični pomen glagola BITI. Osebek je pri a) netvornih procesih/dejavnostih nosilec dogajanja/procesa/stanja/lastnosti (Nd/p/s/l), npr. *roditi se*, *živeti*, *rasti*, pri b) tvornih procesih/dejavnostih pa povzročitelj in vršilec dejanja/procesa/stanja/lastnosti (Pv/Vd/p/s/l), npr. *premikati se*, *govoriti*, *jesti*. Skupina glagolov netvornih procesov/dogajanj/stanj ima v določenih pomenih obvezno-vezljive okoliščine, npr. *Živi v mestu* v pomenu 'biti, nahajati se kje'; nasproti: *Vse, kar živi, potrebuje hrano* v pomenu 'imeti sposobnost presnavljanja, rasti, razmnoževanja'.

1.3.2.3 Primitiv za tvorne procese/dogajanja/dejanja:

- a) Tvorno delovanje pokriva primarni glagol DELATI.²⁵⁸

- 1 Pomensko najboljšejši splošni/neaktualni pomen označuje 'delovanje': 'zavestno uporabljati telesno in duševno energijo': *Delajo in počivajo*, */Vse življenje/cel dan/ od jutra do večera/ dela*, */Pridno/težko/ delajo*, *Dela /v tovarni/*. Širokopomenska raba pa vsaj deloma omeji število udeležencev in tako blokira desno skladenjsko vezljivost, tudi v primerih nečloveškega vršilca oz. nosilca dejanja, npr. v pomenu

²⁵⁸ Za vezljivostno obravnavo glagola DELATI sem preuredila in priredila pomenske razlage iz SSKJ.

'biti v delovnem stanju': *Motorji delajo, Srce je začelo delati, Pošta/Tovarna ne dela*. Zgornji pomeni imajo pomenskoskladenjska obrazca:

$\text{Sam}_1|\text{xNd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}; \text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} / + \text{p}_{z/s} \cap \text{Sam}_6 / \text{p}_{na} \cap \text{Sam}_4|\text{yPrd/Rad/Vsd } \check{z}^{+/-}| / \text{Prisl}_n|\text{yNd}| = \text{modifikator}/;$
 $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} / + \text{Prisl}_{n/c} / \text{p} \cap \text{Sam}_2 \cap \text{Sam}_2|\text{wNd}/\check{C}d| / \text{p} \cap \text{Sam}_3|\text{zMd } \check{z}| = \text{modifikator}/.$

- 1.1 Določnejši/aktualnejši pomen označuje 'vrsto dejanja' in zahteva obveznovezljivo prislovno določilo. Pri *kulturno/politično delati* se obveznovezavni neleksikalizirani izglagolski predložni morfem odkriva s pretvorbami kot *delati v kulturi/politiki*, leksikalizirani predložni morfem pa je izražen v pomenih 'nasprotovanja' (*delati proti okupatorju*), 'usmerjanja' (*delati z mladino*), 'prizadevanja' (*delati za odpravo zaostalosti*), 'prispevanja' (*delati v korist človeštva*), 'sodelovanja' (*delati pri društvu, delati v organizaciji*) s pomenskoskladenjskim obrazcem: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{v/za/z/s/pri/proti} + \text{Sam}_{3-6}|\text{yCd/Vsd } \check{z}^- / \text{yRad/Prd } \check{c}^+|.$
- 1.2 Pomen 'ukvarjanja s konkretno dejavnostjo' izpostavlja obvezno vezavo: *Dela v trgovini, Dela pri računalnikih, Delajo s kemikalijami/s knjigami/s stroji, Dela kot skladiščnik; Rože delajo popke, Žene delajo okraske* s pomenskoskladenjskimi obrazci: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{v/pri/z/s} + \text{Sam}_{5-6}|\text{yMd}/\text{Sd}/\text{Vsd } \check{z}|;$ $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd}/\text{Cd}/\text{Prd } \check{z}|;$ $\text{Sam}_1|\text{xNd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd } \check{z}^{+/-}|.$
- 2 Pomen 'razmerja delovanja' označuje predmetna vezava ob prislovnem določilu načina kot (družljivem) modifikatorju: *Dela s pravopisom/na pravopisu, S knjigo/Z njo delajo kakor s kunjo/v skladu s predpisi*, še zveza s povedkovnikom: *Prav delajo s pomenskoskladenjskimi obrazci*: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} + \text{p}_{z/s} \cap \text{Sam}_6 / \text{p}_{na} \cap \text{Sam}_4|\text{yPrd/Rad/Vsd } \check{z}^{+/-}| / + \text{Prisl}_n|\text{yNd}| = \text{modifikator}/;$ $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{z/s} + \text{Sam}_6|\text{wVsd } \check{z}^{+/-}|;$ $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{p} \cap \text{Sam}_6|\text{zSd } \check{z}|.$
- 3 'Rezultativnost/ciljnost' označujejo pomeni 'proizvajati, izdelovati' ('smernost' je vključena v glagolu DATI): *Delajo stroje/čevlje/čipke* in 'pridobivati, napravljati': *Delajo gumi (iz kavčuka), Dela (naročniku) za denar/uslugo/kravo* s pomenskoskladenjskima vezljivostnima obrazcema: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd } \check{z}| (+ \text{p}_{iz} \cap \text{Sam}_2|\text{yPr}/\text{IMd } \check{z}|);$
 $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag}(\text{Mo})_{za} + (\text{Sam}_3|\text{yPred } \check{c}^+|) + \text{Sam}_4|\text{yCd } \check{z}^{+/-}|.$
- 4 Neudeleženska povedkovodoločilna vezljivost ni nujno samo vezna. Oslabljena oz. pomožniška raba DELATI lahko deloma ohranja pomenskoskladenjska razmerja 1) 'delovanja': *Delajo korake/grehe/kupčije, Dela čudeže/napake*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{z}^+| + \text{Glag}_p + \text{Sam}_4|\text{wL}|;$ 2) 'dejavnosti': *Dela kot skladiščnik*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag}_{kot} + \text{Sam}_1|\text{wL}|;$ 3) 'lastnosti': *Frizura jo dela mlajšo, Cvetje dela sobo lepšo*: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}| + \text{Glag}_p + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^{+/-}| + \text{Sam}_4|\text{Prid}_k|\text{wL}|;$ in 4) 'odnosa': *Dela (mu) žalost/veselje*: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}_p (+ \text{Sam}_3|\text{yRad } \check{z}^{+/-}|) + \text{Sam}_4|\text{wL}|.$

a₁) Dodano 'usmerjenost' procesa/dogajanja/dejanja označuje DATI:

- 1 'narediti/povzročiti, da kje biti':
 $Sam_1|Pvd \check{c}^+| + Glag + Sam_4|yPrd \check{z}^+| + p \cap Sam_2|IMd| // p \cap Sam_{3-4}|Prisl_k|Namen|CMD \check{z}^+|$: *Dati denar iz denarnice, Dati knjigo na mizo*;
- 2 'narediti/povzročiti, da kdo imeti':
 $Sam_1|Pvd \check{c}^+| + Glag + Sam_3|zPred/Prd \check{c}^+| + Sam_4|yPrd \check{z}^+| (+ p \cap Sam_4|Cd \check{z}^+|)$: *Dati mu blago (za kaj)*;
- 3 'narediti/povzročiti, da kdo delati':
 $Sam_1|Pvd \check{c}^+| + Glag + Sam_3|zPred/Prd \check{c}^+| + Sam_4|yPrd \check{z}^+| + p \cap Sam_4|Cd \check{z}^+|$ abstr.⁺: *Dati komu čas za premislek/na izbiro*.

1.3.2.3.1 Temeljni glagoli tvornih dejanj in procesov so označeni glede na tvorno udeležbo osebka.

Vse osnovne glagolske vezljivostne pomenske skupine (omogočanja nastajanja/nastanka česa, govorjenja/razumevanja/mišljenja, ravnanja, upravljanja, ravnanja s premikanjem, spremembe lastnosti in trajanja) zaobsežejo glagoli, slovarsko označeni s široko pomenskoscladenjsko rabo.

Tovrstni glagoli izpostavljajo osebek kot izvor oz. vršilca dejanja (Vd) splošnih dejavnosti, npr. *delati, oblikovati, izvrševati, izražati, omogočati* ipd., ali kot polvršilca oz. t. i. procesualnega vršilca (V/Pv_{d/p}), npr. *priiti, odhajati*, in kot procesorja oz. povzročitelja procesa (Pv_{d/p}), npr. *gibati se, hoditi, peti*.

Temeljni tvorni glagoli so hkrati nadpomenke specializiranim in višjim specializiranim glagolom ravnanja/upravljanja/ustvarjanja (s telesnim in duševnim delovanjem).

1.3.2.3.1.1 Omogočanje nastajanja/nastanka česa

Širok skladijski pomen je slovarsko označen kot 'z delom omogočati nastajanje česa'. Temelnimi glagoli so: *pripravljati/pripraviti (se) Pripravlja se k učenju (Cd), Pripravilja slušateljem (Pred) gradivo (Cd), napravljati Napravilja otroka (Cd), Napravilja se (Prd) (za nastop (Cd)* s pomenskoscladenjskima vezljivostnima obrazcema:

$Sam_1|xVd \check{c}^+| + Glag + Sam_4|yPrd/Cd \check{z}^+| (+ p \cap Sam_4|Cd \check{z}^+|)$;

$Sam_1|xVd \check{c}^+| + Glag_{(se)}(Mo)_{za/na/v/k} (+ Sam_3|yPred/Cd \check{c}^+|) + Sam_{4(2,3)}|yCd/Rd \check{z}^+|$. Navedeni pomenskoscladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo, po pretvorbi: R = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo; T/za/na/v (ob SE_{Prd}) = cilj/rezultat dejanja (Cd/Rd) – neživo/živo; D/k/proti = cilj dejanja (Cd) – neživo; D/k = prejemnik dejanja (Pred) – živo.

1.3.2.3.1.1.1 Specializirani in višji specializirani glagoli imajo osnovne pomenske sestavine (PS) – 'omogočanje nastajanje dejanja, tj. dejavna/tvorna udeležba' in 'ciljnost' brez poudarjanja 'premikanja'. Z istimi udeleženskimi vlogami kot temeljni glagoli 'omogočanja nastajanja/nastanka česa' oblikujejo pomenskoscladenjske vezljivostne obrazce:

$Sam_1|xVd \check{c}^+| + Glag + Sam_4|yPrd/Cd \check{z}^+| (+ p \cap Sam_4|Cd \check{z}^+|)$;

Sam₁|xVd č⁺| + Glag(se)Mo_{za/na/v/k} + (Sam₃|yPred/Cd č⁺|) + Sam_{4(2,3)}|yCd/Rd ž^{+/-}|:
organizirati – Tako delo (Prd) je potrebno dobro organizirati; Organizirajo stavko/spopad/tekmovanje (Rd); Organizirajo kmete (Prd) (za sodelovanje z zadrugo (Cd)); Organizirajo (jim (Pred)) prenočišče (Rd); organizirati se – pog. Organiziralse je k socialistom (Cd).

Po pomenskoskladenjski vezljivosti se ločujejo: desno obveznovezljivi: *adjektivizirati Adjektivizira samostalnik (Prd), opredmetiti Opredmetijo ideje (Cd), oživiti Oživijo ponesrečenca (Cd), udejanjiti Udejanjajo sklep (Rd)*; desno neobveznovezljivi: *spoprijeti se Fantje so se spoprijeli /med seboj (Prd)/, vživeti se Otrok se je vživel (v družino (Cd))*; desno nevezljivi: *bogateti Hitro bogatijo, bakreneti Drevje bakreni, babiti se Babi se.*

1.3.2.3.1.2 Govorjenje, razumevanje, mišljenje

Nosilni temeljni glagoli: za telesno dejavnost je *gledati*, za duševno dejavnost so *govoriti/reči, misliti*. Pomensko najboljšejejši je splošni/neaktualni pomen 'zavestno uporabljati telesno in duševno energijo' s temeljnimi glagoli: *ukvarjati se Ukvarja se z bolniki (Rad)/s trgovino (Vsd), obravnavati Obravnava problematiko (Vsd)/mladostnika (Rad), uporabljati Uporablja naravna bogastva/govedino (Prd) za preživetje/polpete (Cd), zaznavati Zaznava svetlobo (Rad) s čutili (Sd), ugotavljati Ugotavlja rezultate (Rad) (z zadovoljstvom (Rad))* ipd. – v pomenu 'izpolnjevati, izvrševati, opravljati kako nalogo, delo ali aktivnost sploh' se dodaja skladenjsko neobvezno prislovno določilo načina/časa: *Nekateri včasih/slabo razumejo/govorijo kot otroci*: Sam₁|xNd ž^{+/-}| + Glag; Sam₁|xVd č⁺| + Glag /+ Prisl_{n/č} / p ∩ Sam₂ ∩ Sam₂|wNd/Čd| / p ∩ Sam₅|zMd ž⁻| = modifikator/; Sam₁|xVd č⁺| + Glag /+ Prisl_n|yNd| / + kot ∩ Sam₁ / p ∩ Sam₅₋₆|yNd/Sd/Vsd abstr. ž⁻| = modifikator/; – določnejši/aktualnejši pomen 'opravljati delo na določenem področju': *Govori proti okupatorju/z mladino/za odpravo zaostalosti /v korist človeštva*: Sam₁|xVd č⁺| + GlagMo_{v/za/z/s//na/pri/proti/o} + Sam₃₋₆|yCd/Vsd ž⁻ / yRad/Prd č⁺|.

Navedeni pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T/na/za = razmerni/prizadeti predmet dejanja (Rad/Prd) – živo/neživo, po pretvorbi: R = razmerni/prizadeti predmet dejanja (Rad/Prd) – živo/neživo; T = vsebina dejanja (Vsd) – neživo, po pretvorbi: R = vsebina dejanja (Vsd) – neživo; T/za/na/v = cilj dejanja (Cd) – neživo/živo; Dproti = cilj dejanja (Cd) – neživo/živo; D = razmerni predmet dejanja (Rad) – živo/neživo; D = prejemnik dejanja (Pred) – živo; Mo = vsebina dejanja (Vsd) – neživo/živo; Mpo/v/na = razmerni predmet dejanja (Rad) – neživo/živo; Oz/s//za/nad = razmerni predmet dejanja (Rad) – neživo/živo (ob SE); Oz/s = vsebina dejanja (Vsd) – neživo (ob SE); Oz/s = sredstvo dejanja (Sd) – neživo; Nedoločnik = vsebina dejanja (Vsd).

1.3.2.3.1.2.1 Specializirani in višji specializirani glagoli govorjenja, mišljenja in razumevanja (duševno delovanje) vključujejo 'sprejemanje in lastitev informacije' (*dokumentirati, izvedeti, dojemati, verjeti* ipd.) in 'smiselno razumevanje in odzivanje na informacijo' (*razumeti, argumentirati* ipd.) in 'oddajanje informacije' (*sporočati, pokazati, agitirati* ipd.). Imajo iste udeleženske vloge in iste pomenskoskladenjske vezljivostne obrazce kot temeljni glagoli 'govorjenja, razumevanja, mišljenja'.

1.3.2.3.1.3 Ravnanje

Nosilni temeljni glagol je *delovati*. 'Ravnanje' ima po pričakovanju pomenskoskladenjsko najširši obseg – zajema kar tri skladenjske pomene *delati* – 'ukvarjanje s konkretno dejavnostjo', 'razmerja delovanja' in 'rezultativnost'. Temeljnimi glagoli so: *ravnati* /Negospodarno/ *ravna z odpadki* (Vsd)/s *stroji* (Sd), *povzročati/povzročiti* *Jed povzroča žejo/bolezen* (Rd), *uresničevati/uresničiti* *Uresničuje načrte* (Prd), *pripravljati* *Pripravlja tekmovalce* (Prd)/*letalo* (Prd) ipd. s pomenskoskladenjskimi vezljivostnimi formulami s pomenom 'opravljati delo na določenem področju': $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{\text{v/pri/z/s}} + \text{Sam}_{5-6}|\text{yMd-Sd/Vsd } \check{z}|$; in še v pomenih 'proizvajati, izdelovati': *delati stroje/čevlje/čipke* in 'pridobivati, napravljati': *delati gumi* (iz *kavčuka*): $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd } \check{z}| (+ \text{p}_{\text{iz}} \cap \text{Sam}_2|\text{yPrd } \check{z}|)$.

Navedeni pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T = rezultat dejanja (Rd) – neživo, po pretvorbi: R = rezultat dejanja (Rd) – neživo; T = prizadeti predmet dejanja (Prd) – živo/neživo, po pretvorbi: R = prizadeti predmet dejanja (Prd) – živo/neživo; O = sredstvo dejanja (Sd) – neživo; O = vsebina dejanja (Vsd) – neživo.

1.3.2.3.1.4 Upravljanje

Nosilna temeljna glagola sta *delovati* in *igrati* (*se*).

Izpostavi se pomen 'razmerja delovanja': 'kazati do česa določen odnos, ki se izraža zlasti v dejanjih' s pomenskoskladenjskim vezljivostnim obrazcem: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} + \text{p}_{\text{z/s}} \cap \text{Sam}_6 / \text{p}_{\text{na}} \cap \text{Sam}_{4-5}|\text{yPrd/Rad/Vsd } \check{z}^{+/-}| / \text{Prisl}_n|\text{yNd}| = \text{modifikator}/$. Temeljnimi glagoli so: *učinkovati* *Učinkuje na snov* (Prd) s *segrevanjem* (Rad), *Učinkuje na učence* (Rad) z *znanjem* (Vsd), *vplivati* *Vpliva nanj* (Rad) z *besedo* (Rad), *uvajati* *Uvaja novinca* (Rad), *Uvaja predpise* (Vsd) ipd.

Navedeni pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T/na = prizadeti predmet dejanja (Prd) – živo/neživo, po pretvorbi: R/Tna = prizadeti predmet dejanja (Prd) – živo/neživo; T = razmerni predmet dejanja (Rad) – živo/neživo (za ob SE), po pretvorbi: R = razmerni predmet dejanja (Rad) – živo/neživo; T = vsebina dejanja (Vsd) – neživo/živo, po pretvorbi: R = vsebina dejanja (Vsd) – neživo/živo; Oz/s = vsebina dejanja (Vsd) – neživo; Oz/s = razmerni predmet dejanja (Rad) – živo/neživo.

1.3.2.3.1.4.1 Ravnanje in upravljanje združujejo specializirani in višji specializirani glagoli ravnanja/upravljanja s sonahajanjem/sopojavljanjem'.

S tem se združujejo in kombinirajo tudi udeleženske vloge za temeljne glagole 'ravnanja', 'upravljanja' in 'netvornih dogajanj in procesov'.

Poudarjene so pomenske sestavine sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti, npr. *čakati* – *Pacienti čakajo* (na) *zdravnika* (Ras/p), *Čaka na ugodno priliko* (Vss/p), *Sodelujejo z različnimi organizacijami* (Sp/d), *Sodelujejo pri knjigi* / *pri projektu* / *na predstavitvi* (Mp/d):

$\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{\text{v/pri/z/s}} + \text{Sam}_{5-6}|\text{yMd-Sd/Vsd } \check{z}|$; $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{GlagMo}_{\text{z/s}} + \text{Sam}_6|\text{wVsd } \check{z}|$; $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{p} \text{Sam}_6|\text{zSd } \check{z}|$; $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag} + \text{p}_{\text{z/s}} \cap \text{Sam}_6 / \text{p}_{\text{na}} \cap \text{Sam}_4|\text{yPrd/Rad/Vsd } \check{z}^{+/-}| / \text{Prisl}_n|\text{yNd}| = \text{modifikator}/$; + 'sonahajanje/sopojavljanje', ki uvaja desne obveznovezljive delovalnike in okoliščine (osebek je vršilec/nosilec dejanja/stanja/procesa (V/N_{d/s/p}), npr. *reševati se*: $\text{Sam}_1|\text{xV/Nd/s/p } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|M_{\text{so}}|\text{d/s/p}| + \text{Prisl}_{\text{k/č/n}} / \text{p} \cap \text{Sam}_{2-6}|\text{yM/IM/CM/Č/İČ/ČČ/N/wL/S/Ra/Vs}_{\text{d/s/p}}|\check{z}^{+/-}|$.

1.3.2.3.1.5 Ravnanje s premikanjem

Nosilna glagola sta *deti* in *vzeti*. Prevladujoča je 'smernost', drugotna je 'ciljnost' oz. 'namenskost'. Izpostavi se *dati* v pomenu 'napraviti, da pride kaj kam z določenim namenom a) s prislovnim določilom, b) z namenilnikom' z navedenimi udeleženskimi vlogami in s temeljnimi glagoli: *položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd)*, *Položil je denar (Prd) za varščino (Cd)*, *odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd)*, *Odstraniti navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd)* ipd. z možnimi pomenskoskladenjskimi vezljivostnimi obrazci: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^{+/}| + p_{v/\text{na/k}} \cap \text{Sam}_{3-4}/\text{Prisl}_k/\text{Namen|CMd|}$; $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^{+/}| + p \cap \text{Sam}_2|\text{IMd|}$; $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_3|\text{zPred/Prd } \check{c}^+| + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^+| (+ p \cap \text{Sam}_4|\text{Cd } \check{z}^{+/}|)$; – in v pomenu 'napraviti, da pride kaj na določeno mesto': $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^+| + p \cap \text{Sam}_4/\text{Prisl}_k|\text{CMd|}$.

Navedeni pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo, po pretvorbi: R = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo; Tna/v/nad/ob//Riz/od/do/z/s//Dk/proti = ciljno/izhodiščno mesto dejanja (CMd/IMd) – neživo/živo; Tza = cilj dejanja (Cd) – neživo/živo; D = prejemnik dejanja (Pred) – živo; D = prizadeti z dejanjem (Prd) – živo/neživo; Mpri/v = mesto dejanja (Md) – neživo/živo.

1.3.2.3.1.5.1 Specializirani in višji specializirani glagoli ravnanja/upravljanja s premikanjem

vključuje a) spremembo mestnosti – transport (Pv/Vd), b) spremembo položaja (V/Nd), c) spremembo lege (Pd). Sèm sodijo tudi skladenjski pomeni specializiranih glagolov 'ravljanja/upravljanja s spremembo pripadnosti'. Udeleženske vloge in pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci pa so isti kot pri temeljnih glagolih 'ravnanja s premikanjem', npr. *transportirati, tovoriti, kopičiti*: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^{+/}| + p_{v/\text{na/k}} \cap \text{Sam}_{3-4}/\text{Prisl}_k/\text{Namen|CMd|}$; $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^+| + p \cap \text{Sam}_2|\text{IMd|}$; *izročiti*: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_3|\text{yPred/Prd/Cd } \check{c}^+| + \text{Sam}_4|\text{yPrd } \check{z}^+| (+ p \cap \text{Sam}_4|\text{Cd } \check{z}^{+/}|)$; pomenska sestavina 'usmerjenega samopremikanja' omogoča tudi pomenskoskladenjski vezljivostni obrazec, npr. *Tovorili so previdno/povsod / iz kraja v kraj / s konji*: $\text{Sam}_1|\text{xVd} / \text{Np/d/dog } \check{z}^{+/}| + \text{Glag}|M_{\text{so}}/p/d/dog| + \text{Prisl}_{k/n} / p \cap \text{Sam}_{2-6}|\text{yIM/CM/N}_{p/d/dog} \check{z}^{+/}|$.

1.3.2.3.1.6 Sprememba lastnosti

Nosilni temeljni glagol je *spreminjati (se)*. 'Lastnost' je izražena v pomenu 'biti dejavno udeležen pri nastajanju česa' in omogoča prehod od polnih skladenjskih pomenov v oslabljene oz. pomožniške pomene glagola. Temeljnimi glagoli so: *tvoriti Tvoril glas (Rd)*, *Vprašanje tvori jedro (Cd)*, *ustvarjati Ustvarja dohodek (Rd)/stike (Cd)*, *oblikovati Oblikuje kip (Prd)*, *Oblikuje s kladivom (Sd)*, *Oblikuje stavke (Cd)*, *Oblikuje posode (Cd)/v posode (Cd)*, *Oblikujejo (mu (Rad)) svetovni nazor (Rd)* ipd.: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{z}^{+/}| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd/Cd/Prd } \check{z}^+|$; proti: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{z}^+| + \text{Glag}_p + \text{Sam}_4|\text{wL}|$.

Navedeni pomenskoskladenjski vezljivostni obrazci vključujejo udeleženske vloge: T/v = rezultat dejanja (Rd) – živo/neživo (v je ob SE), po pretvorbi: R/Tv = rezultat dejanja (Rd) – živo/neživo (v je ob SE); T/v = cilj dejanja (Cd) – neživo/živo (v je ob SE); T = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo, po pretvorbi: R = prizadeti predmet dejanja (Prd) – neživo/živo; D = razmerni predmet dejanja (Rad) – živo/neživo; Oz/s = sredstvo dejanja (Sd) – živo/neživo.

1.3.2.3.1.6.1 Specializirani in višji specializirani glagoli s splošnim pomenom spremembe v nasprotju s 'spremembami v okviru ravnanja/upravljanja', npr. *odpreti/zapreti se, ničiti se*, vključujejo poleg pomenske sestavine 'lastnost' tudi 'samopremikanje Vd/dog/p' in 'ciljnost', npr. *iskati, najti*.

Z istimi udeleženskimi vlogami kot temeljni glagoli 'spremembe' združujejo pomenskoskladenjske vezljivostne obrazce temeljnih glagolov 'omogočanja nastajanja/nastanka česa' in 'ravnanja', npr. *Odprejo vrata (za goste)*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yPrd/Cd } \check{z}^{+/-}| (+ p \cap \text{Sam}_4|\text{Cd } \check{z}^{+/-}|)$; *Odprejo se (družbi) za ideje, Pretvarjal se je v čudaka*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag}(\text{se})\text{Mo}_{\text{za/na/v/k}} + (\text{Sam}_3|\text{yPred/Cd } \check{c}^+|) + \text{Sam}_{4(2,3)}|\text{yCd/Rd } \check{z}^{+/-}|$; *Tonili so v mlaki, Zakrivali so z odejo*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag}\text{Mo}_{\text{v/pri/z/s}} + \text{Sam}_{5-6}|\text{yMd-Sd/Vsd}|$; *Pulili so plevel (iz grede)*: $\text{Sam}_1|\text{xVd } \check{c}^+| + \text{Glag} + \text{Sam}_4|\text{yRd } \check{z}| (+ p_{\text{iz}} \cap \text{Sam}_2|\text{yPrd } \check{z}|)$; + 'samopremikanje', npr. *Vznikali so povsod / iz zemlje / na površje*: $\text{Sam}_1|\text{xVd/Np/d/dog } \check{z}^{+/-}| + \text{Glag}|\text{M}_{\text{so}}\text{p/d/dog}| + \text{Pris}|\text{k} / p \cap \text{Sam}_{2-6}|\text{yM/IM/CM/Ra}_{\text{p/d/dog}} \check{z}^{+/-}|$.

1.3.2.3.2 Faznost tvornega glagolskega dejanja

Nepolnopomenski fazni glagol uvaja desno neudeležensko vezljivost oz. povedkovodoločilno vezljivost s pomenskoskladenjskim obrazcem: $\text{Sam}_1|\text{xPvd } \check{c}^+| + \text{Glag}_F + \text{Sam}_4|\text{Nedol}|wL|$: *Začne/Nadaljuje/Konča/Ustavi/Preneha/Prekine/Uničuje/Izničuje/Pusti razpravo/rast*.

1.3.2.4 Glagoli premikanja

Osnovni merili pri delitvi glagolov premikanja sta a) samostojnost premikanja edinega udeleženca in b) nesamostojnost premikanja enega izmed udeležencev. Elementarna glagola premikanja sta *premikati se* in *gibati se*, temeljna glagola premikanja pa *iti* in *hoditi*.

- 1 Pri **procesnih glagolih** je poudarjen potek premikanja: – nevezljivo: neprekinjeno premikanje (*iti, bežati > hod, bežanje ...*); – neobveznovezljivo: ponavljajoče premikanje v poljubne smeri (*letati, begati, voziti se > letanje, beganje, vožnja ...*); – obveznovezljivo: /ne/aktualno mnogokratno premikanje *iti/hoditi v šolo / iz šole > hoja v šolo / iz šole*.
- 2 Pri **ciljno usmerjenih glagolih** je poudarjena ciljnost premikanja oz. namenskost (namen izraža izglag. samostalniki ali namenilniki), ki je vedno obveznovezljiva: – neprekinjeno enosmerno premikanje (*teči nakupovat > tek po nakupih*); ponavljajoče premikanje z namenom (*hoditi na vaje > hoja na vaje*); hkratno (enkratno/ponavljajoče) premikanje / sopremikanje dveh bitij (Pvd/Vd \cap Nd): *Janez žene Toneta na delo, Janez potiska kolo v popravilo, Pes podi kokoši spat > Janezovo gnanje Toneta na delo, Janezovo potiskanje kolesa v popravilo, pasje podenje kokoši spat*).
- 3 Pri **dogodkovnih glagolih**, ki so pretežno glagolske sestavljenke, je poudarjena vsebina dogodka: – nevezljivo: sprememba sonahajanja (vzajemno delovanje dveh živih bitij): *srečati se, sestati se > srečanje, sestanek*); – obveznovezljivo: izraženo izhodišče (*iziti pri založbi > izid pri založbi*), izražen cilj (*vrniti se domov, priti v sobo > vrnitev domov, prihod v sobo*), izražen kraj/mesto dejanja (*preiti cesto > prehod čez cesto*), sprememba mesta/položaja/smeri (*pasti z drevesa, sukati se okoli > padec z drevesa, sukanje okoli*).

1.3.2.4.1 Najtipičnejši višji specializirani glagoli z najpogostejšimi temeljnimi in specializiranimi glagoli v pomenski podstavi. S pomenskopodstavnima *hoditi – iti* in navadno s slovarsko čustv(enostno) oznako: *korakati, hlačati, paradirati, patroljirati, romati – korakanje, hlačanje, paradiranje, patroljiranje, romanje*); pomenskopodstavni *pluti v križariti – križarjenje*; pomenskopodstavni *pasti v kapniti*.

1.3.3 Prevladujoče obveznoveljive udeleženske vloge po glagolskih skupinah

Čeprav glagolske pomenske skupine, določene na podlagi glagolske vežljivosti, vključujejo vse udeleženske vloge, so nekatere udeleženske vloge pogostejše. Tudi po posamostaljenju glagolov v jedrne izglagolske samostalnike z besedotvornim pomen dejanja (De) se ohranijo vse udeleženske vloge – večinoma tudi popridevljene v različne vrstne pridevnike – in ista pomenskohierarhična razvrstitev (podeljevanje in izražanje udeleženskih vlog v smeri vršilec/povzročitelj/izvor dejanja > prejemnik > prizadeto z dejanjem > okoliščine dejanja; najprej t. i. enovlogovni skloni in nato še večvlogovni skloni), le v različnih obsegih – glede na izhodiščni jedrni besedotvorni pomen so nekatere udeleženske vloge izpuščene (prim. Orešnik 1992).

Zadostnost oz. pravilnost obsega vežljivostnih glagolskih pomenskih skupin z vidika strukturoskladenjske vežljivosti potrjuje tudi tožilniško določilo (T), ki pri glagolih stanja, poteka in dejanja zajame vse osnovne udeleženske vloge. V slovenščini se je potrdila pogostnostna sklonska razvrstitev TRIMOD (sklonska razvrstitev besed, ki so hkrati besednozvezno jedrne je TIMROD), uporaba glagolskih predložnih morfemov – najpogostejši so *za, z/s, o, v, pri, na* – pa dá sklonsko razmerje TMROD. Mestnik (M) je po pogostnosti tako visoko, ker sta predložna morfema *o* in *pri* samomestniška, *z/s* pa samoorodniški, medtem ko so drugi trije predložni morfemi večsklonski. Imenovalniško določilo je s pomensko- in strukturoskladenjskega vidika nekaj posebnega, dajalniško določilo pa se vežljivostno razvršča pred predložnosklonska določila.

Za slovenščino ločujem pet osnovnih skupin določil, ki jih glede na oblikoslovno-skladenjske lastnosti še naprej delim v deset razredov (DI₁₋₁₀):

a) Ob **polnopomenskih glagolih** kot nosilcih vežljivosti – zaradi vežljivostnih lastnosti so mednarodno označeni kot funktorji, ob katerih določila označujejo ustreznega udeleženca oz. njegovo udeležensko vlogo na skladenjski ravnini: – sklonska določila (DI₁₋₄): imenovalniška, tožilniška, roditeljska in dajalniška; besednovrstno so to samostalniške besede; – (predložno)sklonska določila (DI₅₋₇): mestniška in orodniška; besednovrstno so samostalniške besede, ki jih sklonsko določa glagolski predložni morfem; isto velja tudi za tožilniška, roditeljska in dajalniška določila ob predložnomorfemskih glagolih; – prislovna določila (DI₈): besednovrstno so prislovi – statični prislovi stavčnofunkcijsko obsegajo vsa osnovna prislovna določila kraja/časa/načina/vzroka, dinamični prislovi pa vsa prislovna določila smeri in cilja.

b) Ob **nepolnopomenskih glagolih** kot samo veznih oz. slovničnofunkcijskih nosilcih nepravne/neudeleženske vežljivosti – mednarodno so označeni kot prafunktorji, ki skupaj z neudeleženskimi povedkovimi določili lastnostno opredeljujejo določenega udeleženca:

– sklonska/prislovna povedkovniška določila (DI₉): besednovrstno so samostalniške in pridevniške besede, glagoli in prislovi; – nedoločniška/namenilniška določila (DI₁₀): besednovrstno so glagoli.

2 Tipologija obvezne vezljivosti je podlaga za tipologijo slovenskih stavčnih vzorcev

Z upoštevanjem glagolskopomenske usmerjenosti vseh glagolskih pomenskih skupin je izoblikovana je tipologija stavčnih vzorcev v slovenščini.²⁵⁹

Z vidika stavkotvornosti je prvotna delitev na a) enodelne in dvodelne stavčne povedi, drugotna pa je delitev glede na b) pomenskoskladenjsko vezljivost glagolov v povedku, ki so lahko nevezljivi, eno-, dvo-, tro- ali večvezljivi. Glagolska vezljivost je v okviru enostavčne povedi ujeta v povedkovo vezljivost, ki oblikuje dvo-, tro- in štiristavčnočlenske stavčne povedi in upošteva c) merilo slovnične pravilnosti in sporočilne popolnosti, ki povedi deli na glavne stavčne vzorce in podvzorce. Stavčne podvzorce tvorita posebni pomenskoskladenjsko predvidljivi, vendar strukturnoskladenjsko neobvezni določili: 1) splošni osebek, npr. *Misli se, Človek misli*, in 2) notranji predmet, npr. *istorečni Pleše ples*, in neistorečni, npr. *Češe lase, Govori besede*, ali notranje prislovno določilo, katerih pomenske lastnosti so že vključene v glagolu. Določili sta označeni z okroglimi oklepaji.

Število stavčnih vzorcev (V) in podvzorcev (PV) razkriva tudi najpogostejšo in hkrati najbolj navadno pomenskoskladenjsko uporabo glagolov tudi z vidika tvorbe stavčnih povedi: a) enodelni stavki: prvotno brezosebni nevezljivi Glag (1V), npr. *Sneži, Zmrzuje, Temni se*, in drugotno brezosebni eno-/dvovezljivi Glag (8V, 1PV), npr. *Prašketa v kaminu, Nagiba se k nevihti, Boli ga v hrbtu, Govorijo vse mogoče*; b) dvodelni stavki: enovezljivi Glag (2V, 1PV), npr. *Spi, (Dež) lije, Smrad se širi*, dvovezljivi Glag (10V, 9PV), npr. *Vozim avto, Mati ziba otroka, Stanuje v bloku, Dobrika se (ljudem)*, trovezljivi Glag (27V, 7PV), npr. *Nameril je puščico v tarčo, Počesala je lase (v rep), Izpustili so ga iz kletke, Silil ga je k pretepu, Zdravil se je (v toplicah)*, štirivezljivi Glag (4V), npr. *Učitelj je spraševal učence podrobnosti o knjigi*, petvezljivi Glag (1V, 1PV), npr. *Zdravnik je bolniku vbrizgnil zdravilo v žilo (z injekcijo)*.

²⁵⁹ Glede na glagolskopomensko usmerjenost posameznih glagolskih pomenskih skupin pa so upoštevana vsa pomensko- in strukturnoskladenjsko obvezna določila v okviru prostega stavka. Poleg Daneševega dela Větné vzorce v češtině (1987) so mi za izhodiščno osnovo bile tudi delne tipologije slovenskih stavčnih vzorcev – J. Toporišič v SKJ IV (1970: 151–162) v pogl. Posebni tipi stavkov, SS (1976: 497–506) v pogl. Tipologija stavkov, in NSS (1982: 106–108) v pogl. Glagolske besedne veze; O. Kunst Gnamuš (1981: 152–153), v pogl. Primeri glagolskih stavčnih vzorcev.

Na meji med vezljivostjo in (obvezno) družljivostjo

valency, optionality, instrumental government, adverbial modifier of manner
vezljivost, družljivost, orodniška vezava, prislovno določilo načina

Pogoj za vezljivost je konkretni predmetni udeleženeec, ker samo z njim se med dejanjem/dogajanjem (izraženim s povedjem) in predmetnostjo oz. bitjem (izraženim z udeležencem) vzpostavi tudi primarno prostorsko razmerje – posredni dokaz za to so vezljivi prostorski prislovi oz. vezljiva prislovna določila kraja; če je ta konkretni udeleženeec ob glagolu s konkretnim pomenom v povedku, slovnično govorimo o vezljivem predmetu, če pa je konkretni udeleženeec ob glagolu s posplošenim oz. zelo splošnim pomenom, slovnično lahko govorimo o vezljivem prislovnem določilu načina, npr. *obrusiti s brusnim papirjem* (s čim?) : *obdelati z brusilko* (kako?), *odpeljati se z avtobusom* (s čim) : *odpraviti se z avtobusom* (kako?) ipd. Nekaj drugega oz. nevezljivo nasprotje temu so primeri tipa *iti s strunnim korakom* / *strumno*, *peti s sladkobnim glasom* / *sladkobno*, ki jih v eni izmed novejših monografij o instrumentalu oz. orodniku obravnava tudi O. Uličný (2000: 51). Prav znotraj prostorskih določil, ki so v okviru prislovnih določil najobsežnejša skupina, pa lahko poudarimo razmerja med vezljivostno obveznimi prislovnimi določili in nevezljivimi prislovnimi dopolnili, npr. *Živi doma* / *Gre domov* (nasproti npr. *Kmetuje doma* / *Staršem so pripeljali otroke nazaj domov*).

Meja in tudi križanje med vezljivostjo in družljivostjo je v okviru udeležencev, ki izražajo sredstvo, orodje ali način – *s čim* in *kako* nekaj ustvarjati ali upravljati nudi več tako nejezikovnih kot jezikovnih možnosti.²⁶⁰ Pogoj za vezljivost je, kot že rečeno, tudi konkretna (denotatna) pomenskost udeležencev, in tudi konkretna pomenskost glagolov – vsak pomenski odmik glagolov v pomensko posplošenost namreč hkrati pomeni spremembo iz predmetne (prave udeleženske) vezljivosti prislovnodoločilno vezljivost, in vsak pomenski odmik glagolov v oslavljeni pomen hkrati pomeni odmik v povedkovo/določilno/ vezljivost, npr. *delati z dletom/krampom*, *delati strojno* (kako? = zaradi velike splošnopomenskosti glagola je to lahko povedkova oz. povedkovodoločilna vezljivost) *nasproti rezljati z dletom* / *strojno* / *laboratorijsko* / *v laboratoriju* (s čim? = z dletom = predmetna vezljivost, kako? = strojno = prislovnodoločilna vezljivost, kje? =

²⁶⁰ Na konkretno, tj. na razmerno-prostorsko, povezanost orodja in načina v različnih jezikoslovnih kontekstih opozarja tudi sodobnejše rusko jezikoslovje (Muravenko 1998: 77) s pripombami kot: orodje je lahko sestavina načina dejanja oziroma tudi povedje z vključenim načinom dejanja ima vezljivo orodje dejanja.

prislovnodoločilna vezljivost);²⁶¹ tudi in še zlasti z vidika udeležencev je nujni pogoj za vezljivost konkretna (predmetna ali vsebinska) pomenskost udeležencev, npr. *delati z dletom, delati z besedilom*,²⁶² nasproti nevezljivi abstraktni pomenskosti udeležencev (navadno so to lastnostne okoliščine), npr. *delati z veseljem / veselo*.²⁶³ Z vidika udeleženskosti in vezljivosti so posebnost t. i. sestavljeni udeleženci, ki združujejo udeleženski vlogi vršilec/nosilec dejanja in način dejanja – najtipičnejši primeri so *človek – delujoči del telesa*, npr. *Tone to dela ročno / pametno / z glavo, Toneta boli glava / Toneta boli v trebuhu*, ki omogočajo soobstoj osebkove/predmetne vezljivosti in prislovnodoločilne vezljivosti (krajevne ali načinovne).

V okviru možnih vezljivih prislovnih določil načina je treba poudariti, da imajo bolj navadno obvezno načinovno prislovno določilo glagoli ravnanja, stanja (nastopa stanja), poteka/procesa in premikanja s poudarjenimi pomenskimi sestavinami 'vedenja' ali 'razmerja'; predvsem 'razmerje' napoveduje udeležensko vlogo 'razmerja dejanja'; obe poudarjeni sestavini 'vedenja' in 'razmerja' s skupno nadsestavino 'odnosa' pa napovedujeta in vključujeta obvezen način, ki lahko 'vedenje' in 'razmerje' opredeli in izrazi z navadno nevezljivo lastnostno (kakovostno, kolikostno, vzročnostno) okoliščino,²⁶⁴ *Zadnje čase se zanimivo oblači, veliko poje in obzirno ali preventivno molči*, ali pa v označitev razmerja vključi (predložno ali pretvorbno) konkretno sredstvo ali orodje, prostor ali čas, npr. *Največkrat potuje z vlakom, Rezbari strojno, Zdravi se doma, Časopis prihaja mesečno* (vprašalnice za slednje povedi so Kako?, Kje?, Kdaj?)

Samo potrditev besedilnosti vezljivosti so izsamostalniška prislovna dopolnila, ki

²⁶¹ V zadnjih desetletjih je pri nas na pričakovano odločilno pomensko soodvisnost povedkovo-udeleženskega razmerja tako s skladijskobesedotvornega kot s skladijskopomenskega vidika opozorila A. Vidovič Muha. V Slovenskem skladijskem besedotvorju (SSB 1988: 63–64) je poveden komentar: »/.../ Zlasti če je samostalnik pojmovni, precej teh /podstavnih/ glagolov sili v primično razmerje: *silobran < to, da se brani s silo / v sili /.../*; v teh primerih seveda nimamo opravka z orodniško vezavo. Morda so še nekoliko dvoumni primeri kot *strojepis < to, da pišejo s strojem*, kjer bi orodniški predmet lahko zamenjal prislov *strojno*.«

²⁶² Tako v slovenskem kot češkem jezikoslovju se v tovrstnih primerih govori o prislovnem določilu orodja/sredstva. V slovenskem jezikoslovju o »prislovnem določilu sredstva in orodja« (Toporišič 1982: 77–78; ⁴2000: 623; Vidovič Muha 1988: 69; Sgall 1986: 128–129: »určeni doprovodu, vyjadřované primárně předložkovým pádem«; »určeni nástroje«, určení látky/materiálu«, »určeni prostředku transportu«, Grepl. Karlík 1998: 253–254, 283–284). V Mluvnice češtiny (MČ 3 1987: 50–51, 61–62, »způsoby vyjádření nástroje činnosti«) se možna vezljivost prislovnih določil načina potrjuje z ugotovitvijo, da povedkova vezljivost lahko zahteva tudi prislovna določila načina, ki so besednovrstno največkrat predložne samostalniške zveze.

²⁶³ Tudi po češki jezikoslovni tradiciji, npr. po M. Greplu in P. Karlíku idr. (v *Skladbi češtiny*, 1998), lahko na eni strani govorimo o valenčnih prislovih (»adverbiální (přísllovečný) komplement«, 252), po drugi strani pa v zvezi s prislovnimi dopolnili lahko govorimo o nevezljivih dopolnjevalnih lastnostnih okoliščinah oz. o lastnostnih modifikatorjih, ki glagolske pomene dopolnjujejo oz. pomensko določajo navznoter, in zato ne delujejo v smislu glagolske intence oz. valence navzven.

²⁶⁴ Bolj posebnost oz. izjema kot kaj drugega so redki glagoli stanjskega razmerja/odnosa tipa *obnašati se / vesti se neprimerno*, kjer je tako v slovenščini kot v češčini, npr. *Eva se chovala vzorně* (MČ 3 1987: 50, Grepl. Karlík 1998: 255) potrjena vezljiva lastnostna okoliščina, izražena z vezljivim prislovnim določilom načina.

skladenjskopomensko navezavo z glagolom vzpostavijo z impliciranim udeležencem (v prvotni povedkovodoločilni vlogi), ki v prislovnodoločilni vlogi glagolu prisoja zlasti vrstnost, npr. *Včasih je tekmovalno smučal, danes pa smuča le ljubiteljsko,*²⁶⁵ *To se upravlja daljinsko ali ročno,*²⁶⁶ uvajanje medpomenskopodstavnosti oz. medpropozicijskosti prislovnih dopolnil je hkrati tudi uvajanje besedilne skladnje.²⁶⁷

1 Merila pomenskosti udeležencev in glagolov pri vezljivih prislovnih določilih načina

Za vezljivost prislovnega določila načina je v nadaljevanju treba eksplicitno poudariti postaviti nekaj izhodiščnih meril pomenskosti udeležencev in glagolov. Konkretizirani glagolski pomen v povedku omogoča zlasti predmetno vezljivost, raba posplošenega pomena pa predmetno /pretežno orodniško/ vezljivost (orodja ali sredstva) spremeni v prislovnodoločilno vezljivost načina (uporabe tega orodja ali sredstva), npr. *obžagati z motorko* : *obrezati z motorno žago* : *oklestiti z žago / s sekiro* (s čim? = predmetna vezljivost) > *obdelati z žago / s sekiro* (kako? = prislovnodoločilna vezljivost) > *obdelati z žago / s sekiro* (je v smislu pretvorb *obžagati/obsekati* lahko tudi povedkovodoločilna vezljivost ob pomensko oslABLJENI rabi glagola).²⁶⁸ Torej vsaka možna besedotvorna vključitev udeleženca v glagolski pomen tipa *obžagati/obsekati* kaže tudi na možno oslABLJENO rabo glagola *obdelati*, in hkrati na njegovo splošno oz. širokopomensko rabo, ki

²⁶⁵ *Včasih je tekmovalno smučal* lahko razvežemo v *Včasih je smučal*. Bil je *tekmovallec* in v slednji povedi je *tekmovallec* v vlogi t. i. povedkovega aktanta oz. povedkovega udeleženca, ki ga češka slovnica poimenuje tudi »kopredikatívový komplement«, uvaja pa povedkovodoločilno vezljivost. Vsekakor primer potrjuje besedilnost vezljivosti.

²⁶⁶ Meja med neudeleženskimi izpridevniškimi prislovi in izudeleženskimi (izsamostalniškimi) prislovnimi zvezami ali pretvorbami je razlagalno nakazana v slovarskih razlagah Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), ta so npr. pri slovarski iztočnici *delati*, neudeleženski izpridevniški prislovi lahko vključeni v pomenske razlage: 'kazati do česa določen odnos, ki se izraža zlasti v dejanjih' *grdo/prav delati z knjigami*, 'izpolnjevati, opravljati kako nalogo' *uspešno/pridno/veselo delati* < *delati in biti uspešen/priden/vesel*, pri iztočnici *gledati* – 's pogledom izražati kaj' *grdo/prijazno/lepo gledati*, 'imeti določen odnos do česa' *čisto drugače gledati na svet*, pri *jemati* – 'imeti določen odnos do česa' *jemati kaj resno, tragično*, pri *misliti* 'imeti pozitiven ali negativen odnos do koga, česa' *Dobro, slabo misli o meni*.) Izudeleženski prislovi oz. prislovne zveze pa so označeni s pomenskimi razlagami 'zavestno uporabljati telesno in duševno energijo za pridobivanje dobrin' *umsko/ročno delati* < *delati z umom / delati na roko*, 'opravljati delo na določenem področju', npr. *kulturno/politično delati* < *delati v kulturi/politiki*.

²⁶⁷ Vse to potrjuje, da mora vsak skladenjski slovar biti vezljivostno-kolokacijski slovar – le tako lahko zajame čimbolj pristno živo rabo, ki se navezuje tudi na nadpovedno oz. besedilno skladnjo.

²⁶⁸ Med splošnostjo in oslABLJENOSTJO pomena določenega glagola je zelo tanka meja oz. prehod. V ruskem jezikoslovlju je utrjeno ločevanje med predmetnimi in povedkovimi udeleženci, tako da se tudi skladenjskopomenska bližina orodja/sredstva dejanja in načina dejanja razločuje tako, da je orodje/sredstvo dejanja v vlogi predmetnega udeleženca, način dejanja pa označuje t. i. povedkov udeleženec, ki je del povedkovodoločilne vezljivosti (Muravenko 1998: 77).

dopušča vezljivost različnih orodij in sredstev v smislu načina ravnanja, ker ne zamejuje uporabe orodja in sredstva na samo določeno orodje/sredstvo v konkretno predmetno vezljivost.

Samo udeleženci s konkretnim (tj. denotatnim in hkrati referenčnim) pomenom,²⁶⁹ ki so neposredno ali pretvorbno vključeni v stavčno skladnjo, lahko uvajajo vezljivost.

1.1 Prislovna določila načina med vezljivostjo in obvezno družljivostjo

Meja med vezljivostjo in družljivostjo pri prislovnih določilih načina je glede na stopnjo pomenske konkretosti udeležencev za izražanje orodja, sredstva ali načina zelo prehodna.²⁷⁰

Ta prehodnost med vezljivostjo in družljivostjo je še najbolj razložljiva s t. i. vrstnimi (izsamostalniškimi) prislovi. Vrstni prislovi (SLP: 76–77) so pretežno, glede na samostalniški izvor – pretvorbno vključujejo tako delovalnike (*računalniško, radijsko, medijsko*) kot okoliščine (*ambulantno, tovarniško, laboratorijsko*), – izudeleženska obpovedkova prislovna določila, npr. *To obdeluje samo strojno, Že večkrat so ga samo ambulantno zdravili, Dela honorarno, Politično in kulturno deluje* ipd.; če sta prva dva primera lahko vezljiva, sta slednja lahko samo družljiva.

1.1.1 T. i. sestavljeni udeleženci so zaradi dvojne udeleženske vloge tudi dvojna vezljivostna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi vezljive okoliščine načina dejanja, npr. *Božal ga je z očmi* (kako? ⇒ z očmi) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebkva; sicer delujoči osebkov del v orodniku obravnavamo kot kvazivezljivost delnega (telesnega) delovalnika, npr. *Mahal je z roko* (kako? = kvazivezljivost) se tako pomensko in slovnično razlikuje od *Maha z robcem* (s čim? = prava vezljivost). V tovrstnih primerih Ju. Apresjan (1995: 129, 165) govori o osebkovi vezljivosti (sub"jektnaja valentnost), ki vključuje 'osebo' in 'vršilskost'.²⁷¹ Za protiutež sestavljeni 'vršilskosti' prek zgleda *Naprava melje brez električnega priključka* lahko dodamo sestavljeno 'sredstvenost', po Ju. Apresjanu (1995: 165) ob"jektnaja valentnost', v npr. *Kolesari kar brez balance*, kjer je podrejena sestavina, npr. *električni*

²⁶⁹ O tem Daneš (1987: 55), ki udeležence deli na tiste, ki imajo denotativni, referenčni in konkretni pomen in na druge, ki so nedenotativni, nerefenčni in abstraktni.

²⁷⁰ Na to je z izhodiščnega vidika skladijskopomenske sorodnosti jezikov opozorjeno tako v slovenskem kot češkem jezikoslovju (Vidovič Muha 1988: 63–64, 69; MČ 3 1987: 116; Daneš 1987: 49, 55, 93). Vidovič Muha (1988: 69): »Med prislovna določila načina spada tudi prislovno določilo sredstva in orodja (glagolskega) dejanja /.../; dokaz, da gre dejansko za prislovno določilo in ne za orodniški predmet je vsaj v hipotetični pretvorbi predložnega prislovnodoločilnega samostalnika v izprislovno določilo: *elektrošok < to, da šokira z elektriko > električno šokira* ipd.

²⁷¹ F. Daneš (1987: 89 >) t. i. sestavljene udeležence z navadno dvema udeleženskima vlogama komentira kot primere, ko se povedki z isto pomensko formulo povedja (SF – sémantická formule) razlikujejo glede na t. i. izbirne/ selektivne pomenske težnje udeležencev (»selektivní sémantické tendence participantů«).

priključek ali *balanca*, vezljiva okoliščina orodja; podobni zgledi s sestavljenim udeležencem v vlogi predmeta oz. prizadetega z dejanjem so še npr. *Napravo krmili /zgolj na njeni armaturi/, Dotok plina v plinovod uravnava /z ventili/ ipd.*

1.1.2 Povedkove udeležence in z njimi tudi (pomožno) povedkovodoločilno vezljivost opravičujejo primeri, kjer sicer vsebinski udeleženec pomenskoskladenjsko tudi natančneje lastnostno oz. načinovno opredeljuje povedkov glagol, npr. iz športa *On plava kravl in metuljčka* (nasproti že lastnostno rabljenim *On drsa posamezno / v paru < drsati kot posameznik / drsati s kom v paru*). Poleg tipičnih primerov s športnega področja so še primeri tipa *govoriti slovensko*.

Tudi povedkovi udeleženci se delijo na povedkove delovalnike (s konkretnim/denotatnim pomenom – po Ju. D. Apresjanu je to 'nemotivirana obvezna vsebinska vezljivost'), npr. *hekersko delovati, izvidniško se gibati*, in povedkove okoliščine (z abstraktnim/nedenotatnim pomenom), izražene z izpridevniškimi prislovi, npr. *dobro kuhati, lepo slikati ipd.*²⁷²

1.1.3 Predložnosklonska raba

Tožilniško določilo lahko izraža združevanje prizadetega predmeta in (pritrjenega) sredstva dejanja, npr. *brisati čevlje ob krpo* (v nasprotju s tipičnim sredstvom dejanja *brisati čevlje s krpo*). Rodilniško določilo ima lahko tudi udeležensko vlogo orodja, s katerim se prosto upravlja, npr. *streljati iz puške, polivati iz vedra ipd.* Pri dajalniških določilih prevladujejo glagoli s pomenskimi sestavinami ciljnosti, ujemanja in nasprotovanja.

1.1.3.1 O vlogi orodnika v domačem in tujem jezikoslovju

S splošnoslovanskega oz. primerjalnoslovanskega vidika je treba pripomniti, da je v slovenščini (poleg lužiške srbsčine) nujna uporaba predloga oz. predložnega glagolskega morfema. Za osnovni in izhodiščni pomen je označen spremstveni pomen.²⁷³

²⁷² V. S. Hrakovskij (1985: 5–8) ima 'konstrukcije s povedkovimi delovalniki' (»konstrukcii s predikatnymi aktantami«), izpridevniški prislovi pa so predstavljeni tudi kot 'konstrukcije s širšim obsegom' oz. kot 'konstrukcije s povedkovo okoliščino' (»konstrukcii s predikatnym sirkonstantom«).

²⁷³ F. Kopečný (1973: 246–249) orodniški spremstveni pomen označuje tudi s slovenskimi zgledi kot *Kdor se z volkovi pajdaši, mora z njimi tuliti; potovati s kom, s praznimi rokami priti*. V okviru spremstvenega pomena izpostavi predvsem izražanje vsebine, npr. *hrnec s vodou* ('lonec z vodo'), *lopata s držadlem* ('lopata z ročajem'), *bogat z žitom*, in izražanje načina, ki je predstavljeno predvsem s pojmovnimi samostalniki in s telesnimi deli, npr. za slovenščino *s strahom pogledati kamo, s praznimi rokami priti*. V tesno povezanost s spremstvenim pomenom postavi tudi izražanje sredstva in orodja, kjer so tudi samostalniki s pomeni telesnih delov, npr. *s palicami biti, s kolom udariti koga, igrati se s puško : Konj se brani s krepko nogo*. Pri nas A. Bajec (1959: 107–109) v zvezi z uporabo predloga oz. predložnega glagolskega morfema *z/s* ugotavlja, da je tudi za slovanske jezike prvotna uporaba »s sociativnim intrumentalom, ki pomeni skupnost, združenje /.../«. In še pomembna pripomba pri stavčnočlenski uporabi predložnega orodnika (Oz/s), da je vsako sredstvo nekakšna sprem-ljajoča okoliščina in zato »/.../ se ni čuditi, da je poleg golega orodnika (instrumentala) jel

Razlika med sredstvom dejanja (Sd) in orodjem dejanja (Od) je ta, da Sd pri dejanju spreminja tudi svoje lastnosti oz. za uresničitev določenega dejanja lahko prispeva del sebe, Od pa tudi po koncu dejanja ostaja nespremenjeno. Sredstvo in orodje dejanja imata kot določili tudi z vidika strukturnoskladenjske hierarhije različni oblikoslovno-skladenjski vlogi, npr. *šivati hlače s črno nitjo na šivalnem stroju* ipd. Sicer pa so ob procesnih in dogodkovnih glagolih premikanja²⁷⁴ lahko trdimo, da pomen prevoznega sredstva navadno združuje sredstvo in mesto dejanja (Sd ∩ Md), npr. *peljati se z avtobusom* (Ju. D. Apresjan ²1995: 128, 140). Prvotno orodniško sredstvo dejanja zaradi lastne aktivnosti oz. izvornosti dejanja lahko po metonimični/metaforični pretvorbi nastopa tudi v vlogi osebkka. Navadno je to tehnični pripomoček, stroj ali naravna sila, še najbolj navadno pa je prevozno sredstvo, npr. *Pripeljal se je z avtobusom > Avtobus ga je pripeljal* (Páleš 1990: 35); pretvorbena zmožnost sredstva dejanja (Sd), da lahko nastopa v osebkovi vlogi, ga (vsaj pogojno) uvršča v vezljivostno polje glagolov premikanja.

Udeleženska razmerja med vršilcem dejanja (Vd) ali družilnikom (Dd) in orodjem (Od) so izražena v zgledih kot *Se je odpeljal/je kopal / s prijateljem / s psom / z lopato* ('On in prijatelj/pes sta se odpeljala' / 'On in prijatelj sta kopala, tako da sta zarila lopati' (možna pretvorba iz orodnika v imenovalnik izraža vršilca dejanja ali družilnika). Medtem ko je primer **Lopata je kopala* dokaz, da *lopata* z udeležensko vlogo orodja (Od) zahteva tudi vršilca dejanja (Pauliny 1943). Uporabljene besede *prijatelj* (Vd/Dd), *pes* (Dd) in *lopata* (Od) so samostalniška določila, stavčnočlensko pa predmeti.

Z vidika stavčnočlenskosti je orodnik tisti, ki izraža najtežje določljivo razmerje med (predložnim) predmetom in prislovnim določilom/dopolnilom načina.²⁷⁵ Pri

nastopati v takih primerih s + družilnik (sociativ) /.../.« Čeprav je opozorjeno na ločevanje med družilnikom (*tepsti se s fanti*) in orodnikom (*tepsti se s cepci*), pa niso obravnavane stavčnočlenske razlike predložnih samostalniških zvez med *Z njim so dobili mogočnega zaveznika* (⇒ s kom? – z njim), *Vozniki se že peljejo z balo* (⇒ s čim? – z balo) : *Prišel je s praznimi rokami* (⇒ kako? – s praznimi rokami), *Z veseljem vam ustrezem* (⇒ kako?).

²⁷⁴ Takšno delitev glagolov premikanja povzemam po F. Danešu (1987: 88–119), v poglavju *Vzorci se slovesy pohybu*.

²⁷⁵ V drugi polovici sedemdesetih let v okviru vezljivosti v sodobni poljščini npr. D. Buttler (1976: 163–186) pri orodniku v skladijski vlogi predmeta (narzędnik w funkcji dopełnienia) z vidika glagolskega pomena govori o bližjem dopolnilu (dopełnienie bliższy) – tj. o obveznem določilu. Za orodnik v skladijski vlogi prislovnega določila (narzędnik w funkcji okolicznikowej) pa z vidika glagolskega pomena govori o okoliščinskih pomenskih razmerjih (określone znaczenie relacyjnej) in o slabi vezavi (slaba rekcja). V poglavju o predložnih zvezah – *V. Konstrukcje przyimkowe* (187–215) v primerih predložnega glagolskega morfema ali (predložnega) predmeta govori o 'predložni vezavi glagola' (reakcja przyimkowa czasowników), pri predložnih prislovnih določilih pa o okoliščinski vezljivosti (określona walencja). Orodnik kot (predložno)sklonsko določilo, ki označuje prehodni tip med vezljivostnimi in nevezljivostnimi stavčnimi členi, natančneje in primerjalno uporabno tudi za slovensčino obravnava *Mluvnice češtiny – Skladba 3* (1987: 190–192).

J. Dular (1982: 191) navaja, da so ob orodniku najpogostejši predložni morfemi *z/s, za, pred, med, nad*. Za predmetno stavčnočlensko vlogo orodnika J. Dular navaja pogoje: a) Orodnik izraža prizadeti predmet pri glagolih številnih pomenskih skupin (npr. glagoli, ki vežejo telesne dele (*vrteti z*

orodniku lahko govorimo o koliziji oz. neupravičenem prekrivanju predmetnega in prislovnodoločilnega orodnika (Uličný 2000: 20). Tako npr. med drugimi velja tudi pravilo, da če je pomen udeleženega sredstva/orodja²⁷⁶ namesto z orodnikom lahko izražen s še kakšnim drugim pomensko enakovrednim sklonom, je takšno sredstvo/orodje stavčnočlensko (predložni) predmet, npr. *posuti cesto s peskom* : *posuti pesek na cesto* (pri nas o tem npr. Orešnik 1994: 42). V tem primeru je udeleženec bolj snov kot sredstvo in je zato še bolj upravičeno predmet.²⁷⁷ Isti orodniški udeleženec lahko glede na glagolski pomen prevzame vlogo snovi ali sredstva, sredstva ali prizadetega npr. *polniti kad z vodo* (snov) : *umiti kad z vodo* (sredstvo), *obmetavati ograjo s kamnjenjem* (sredstvo in prizadeto).

Tudi za slovenščino zanimivo po zgledu Fillmora razpravlja o orodniku Barbara Partee Hall²⁷⁸. Opozarja zlasti na razmerja med a) vsebinskim predmetom v tožilniku ali orodniku (the instrumental adverb) in med b) orodnikom, ki izraža orodje (the clearly instrument), npr. a) *We loaded hay onto the truck, We loaded the truck with hay* ('Na voz smo naložili seno, Voz smo naložili s senom') : b) *We loaded the truck with hay with pitchforks* (*S senenimi vilami smo naložili voz s senom'). Ugotavlja, da bi v primeru a) težko govorili o prislovnem določilu v orodniku (the instrumental adverb), ker so pomeni pod a) pomensko zelo blizu povedku s tem, da je uporaba enkrat tožilnika in drugič orodnika pomenskorazločevalna, npr. *Na voz smo naložili seno* (⇒ 'ni nujno, da je voz poln') : *Voz smo naložili s senom* (⇒ 'voz je poln'). Pod b) pa je jasno izpostavljeno pomensko razločevanje med orodnikom kot vsebinskim predmetom in orodnikom, ki izraža orodje, npr. **S senenimi vilami* (prislovno določilo orodja) *smo naložili voz s senom* (vsebinski predmet). Ista opažanja in isti pomenski premiki veljajo tudi za slovenščino.

očmi/z glavo), glagoli, ki se vežejo samostalniki, kot npr. *ravnati s strojem*; b) Orodnik izraža vsebinski predmet pri glagolih tipa *ukvarjati se s tihotapstvom*, *obirati se z odhodom* ipd.; c) Orodnik izraža razmerni predmet pri glagolih, ki izražajo solidarnost ali podobnost, npr. *potrpeti z ljudmi*, *primerjati se s sorodnico* ipd.

²⁷⁶ Za sredstvo in orodje dejanja SSKJ v pomenskih razlagah uporablja tipski oznaki naprava (za večje, sestavljeno) in priprava (v ožjem pomenu tudi: orodje; za manjše, enostavnejše). Izraz sredstvo je nadpomenka za napravo in pripravo (ki vključuje tudi orodje in je namenjena za določeno delo). Tipski oznaki orodje in stroj sta v primerjavi z zgornjimi pomensko ožji, ker natančneje označujeta namenskost za določeno delo.

²⁷⁷ J. Orlovský (²1965: 372) zagovarja pravilo, da če je orodnik zamenljiv s tožilnikom, ima skladijenjsko vlogo (predložnega) predmeta. Če pa orodnik ni zamenljiv s tožilnikom, ima skladijenjsko vlogo prislovnega določila, npr. *šúhat' nohami* – *šúhat' nohy* ⇒ (predložni) predmet. V slovenščini v pomenu 'drgniti' ali 'drsati' to ne gre, ker sta orodnik in tožilnik pomenskorazločevalna. Podobno še *krútit' hlavou* – *krútit' hlavu* (v slovenščini se v pomenih 'vrteti, sukati, obračati' uporablja tožilnik, npr. *vrteti glavo*).

²⁷⁸ Gl. članek *On the Requirement that Transformations preserve Meaning* – Pogoji, da pretvorbe ohranjajo pomen v zborniku razprav Ch. J. Fillmora in D. T. Langendoena (1971: 21). Ch. J. Fillmore (1968: 24–25) med opisom globinskih sklonov označi orodnik (instrumental (I)) kot sklon, ki izraža neživo silo ali predmet, ki je vključen v dejanje oz. ga določa glagolski pomen.

Orodnik kot sredstveni predmet ali kot prislovno določilo orodja pretvorbena določata E. V. Padučeva in R. I. Rozina (1993). Avtorici ugotavljata, da orodnik izraža sredstvo, ko ostaja poved smiselna tudi po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik, npr. *Dokumente je spel s sponko* > *Sponka spaja dokumente*; če pa orodnik izraža orodje, poved po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik ni več smiselna, npr. *Dokumente je spel s spenjačem* > **Spenjač spaja dokumente*. Pretvorbe iz orodnika v imenovalnik ali tožilnik kot merilo za ločevanje med predmetnim in prislovnodoločilnim orodnikom (verjetno tudi pod vplivom Padučeve) navaja tudi D. Buttler (1976: 163–186).

V primerih kot *Ona je zagrnila okno z zaveso* : *Zavesa zagrinja okno* zaradi zmanjšanja števila skladenjskih udeležencev po pretvorbi udeleženec *zavesa* združuje udeleženski vlogi vršilca in sredstva dejanja (Vd ∩ Sd). Je potemtakem sredstvo dejanja vsak leksem, ki lahko sprejme tudi vlogo vršilca dejanja? Po zgornjih primerih bi lahko odgovorili pritrdilno.

1.1.3.1.1 Ob polnopomenskih glagolih ravnanja/upravljanja s pomenskima sestavinama 'premikanja' in 'sonahajanja/sopojavljanja' ima orodnik skladenjsko vlogo predmeta (s čim), če je glagolski pomen neposredno povezan s pomenom udeleženca. Med prvotnim glagolom in udeležencem torej ne sme biti še dodanega vmesnega premostitvenega glagola, npr. *Preti s sekiro* > v pomenu 'pretiti s telesno poškodbo' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena vsebinski predmet, zato je lahko izražena tudi v imenovalniku *Preti mu sekira* v prenesenem pomenu 'Preiti mu telesna poškodba'). Drugače pa je v primeru *Preti s sekiro* s premostitvenim glagolom *udariti z/s* v pomenu 'Preiti, da ga bo udaril s sekiro' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena orodje dejanja (Od), zato pretvorba iz orodnika v imenovalnik na površinskoizrazni ravni ni smiselna **Preiti mu sekira* (*sekira* = 'orodje')). *Pretiti* je tu šele v posrednem odnosu s *sekiro*, zato je v tem primeru *s sekiro* neobveznovezljivo prislovno določilo načina (kako?).

Zgornji primeri samo potrjujejo, da je pri stavčnočlenskem ločevanju med (predložnimi) predmeti in prislovnimi določili potrebno poleg **slovničnega vidika** upoštevati tudi **sporočilni vidik** oz. predvsem členitev po aktualnosti. Tako npr. je pomenski poudarek na *sekira*, ko ta pomeni 'telesno poškodbo', v drugem primeru pa je pomenski poudarek na *pretiti*, saj *sekira* tu pomeni le 'eno izmed različnih orodij pri pretnji'.

Z vidika istorečja je v primeru *sekati s sekiro* izpis udeleženca *sekira* na prvi pogled čisto odveč, v resnici pa ima njen izpis pomenskorazločevalno vlogo²⁷⁹ v pomenu 'sekati s sekiro, in ne s kakšnim drugim rezilom' in je stavčnočlensko zato predmet.

Sploh pa je pomenskorazločevalna vloga stalna ob predložnomorfemskih glagolih z

²⁷⁹ Npr. v okviru glagolskih tvorjenk A. Vidovič Muha (1985: 49) obravnava tudi skladenjskopodstavno orodniško vezavo, »kjer glagolska tvorjenka poimenuje dejanje na podlagi pripomočka, sredstva, s katerim se dejanje opravlja /.../«.

oslabljenim pomenskoskladenjskim pomenom, npr. *Maha s sekiro* (predmet), zato imamo v tovrstnih pomenih samo obveznovezljiva določila.

Kot (primerjalno) posebnost je potrebno omeniti orodnik ob glagolih premikanja. V okviru glagolov premikanja²⁸⁰ imamo osnovna glagola *iti* in *peljati se*²⁸¹, ob katerih je prevozno sredstvo različno stavčnočlensko vezljivo (kot prislovno določilo načina ali kot (predložni) predmet) opredeljeno. Tako se po predložni zvezi z *avtobusom* v glagolski zvezi *iti z avtobusom* vprašamo s *kako?*, ker je predložni glagolski morfem pomensko del predložnega prislovnega določila načina in zvezo lahko pomensko razgradimo v 'iti' v vozilu/avtobusu' ⇒ *iti kako?*; vprašalnico primerjalno potrjuje glagolska zveza *iti peš*. Podoben primer je *bežati s kolesom*, ki ga pomensko razložimo kot 'hitro iti' + 'biti na kolesu' ⇒ 'hitro iti, tako da si na kolesu' ⇒ 'hitro iti' kako? ⇒ *bežati kako?* ⇒ predložna zveza s *kolesom* je potencialno oz. neobvezno vezljivo prislovno določilo načina. V že omenjani glagolski zvezi *peljati se z avtobusom* pa, kot rečeno, že glagol *peljati se* vključuje pomene 'iti + biti v vozilu', tako da je *avtobus* samó natančnejša pomenska določitev vrste vozila, in zato ima stavčnočlensko vlogo (predložnega) predmeta.

1.2 Glagoli

Najširše in najobširnejše možnosti uporabe vezljivih načinovnih določil imajo splošnopomensko in oslabljenopomensko rabljeni glagolski pomeni. To tudi sicer sovпада s splošnejšo jezikoslovno ugotovitvijo, da je vezljivost načina lastna širšemu obsegu glagolov in da tudi sicer ni praktično noben način (popolnoma) neodvisen od glagola.

Glagolski pomen namreč ustvari določeno udeležensko hierarhijo, posledica katere je strukturoskladenjska hierarhija med določili – med predmeti in izsamostalniškimi prislovnimi določili. Vzemimo, da sta izsamostalniška prislova *ročno* in *strojno* okoliščinski nadpomenki za delovalnike, ki označujejo orodje dejanja (Od) ali sredstvo dejanja (Sd). Če je ob istem glagolu poleg udeleženca z vlogo sredstva ali orodja smiselna uporaba izsamostalniškega načinovnega prislova *strojno* ali *ročno*, ki označuje način glagolskega dejanja, je samostalniški udeleženec stavčnočlensko (predložni) predmet, ki pomensko/predmetno natančneje določa način dejanja *strojno/ročno*. Če pa uporaba prislova *strojno* ali *ročno* ni smiselna, je takšen samostalniški udeleženec stavčnočlensko navadno del predložnega prislovnega določila načina. Glede na povedano so možne strukturoskladenjske različice z določili: *Piše (ročno/strojno)* (kako?) *s peresom/z računalnikom* (s čim?), *Piše s peresom/z računalnikom* (kako?) proti dopolnilom: *Računa s svinčnikom/z računalnikom* (kako? ⇒ prim. pog.: *Računa peš*).

V nasprotju z neživimi samopremičnimi delovnimi/prevoznimi sredstvi so abstraktni pojmi kot *veselje*, *žalost* ipd. samo lastnostne okoliščine oz. neudeleženske sestavine (tj. ne spadajo v pomensko podstavo povedi), ki povedkov glagol samo lastnostno

²⁸⁰ F. Daneš (1987: 88–119) pri glagolih premikanja govori o pomenskih sestavinah kot: samogib. +/- (samohyb +/-), živo +/- (anim +/-), orod.+ (instr +), narav.+ (natur +) ipd.

²⁸¹ Pri nas je o vezljivostnih posebnostih glagolov premikanja pisala I. Černelič Kozlevčar (1979), predvsem z vidika oblikovanja slovarskih pomenov in izbire ponazarjalnega gradiva.

opredujejo – to potrjujejo pretvorbe v izpridevniške prislove, npr. *Z veseljem se je odpeljal* – *Veselo se je odpeljal*.

Ko pa ima glagolski pomen površinskoizrazno z orodniki zasedena že vsa svoja bistvena udeleženska mesta kot so vršilec dejanja, prejemnik in prizadeto z dejanjem, npr. *S sosedi (družilnik) so založili klet (prejemnik) s premogom (prizadeto) z lopato (okolščina)*, sta sredstvo ali orodje lahko samó okoliščinski dopolnili.

Udeležensko hierarhijo oz. hierarhijo udeleženskih vlog v stavčni povedi potrjuje tudi Fillmorova teorija o globinskih sklonih in sklonskih razmerjih,²⁸² ko npr. osebek enkrat izraža vršilca dejanja (a), drugič pa orodje dejanja (b). V primeru, ko sta v povedi obe udeleženski vlogi, pa je osebek vršilec dejanja (c): a) *John broke the window* ('Ivan je razbil okno') : b) *A hammer broke the window* ('Kladivo je razbilo okno') : c) *John broke the window with the hammer* ('Ivan je razbil okno s kladivom'). In ker osebek lahko označujeta (po Fillmoru) dva različna globinska sklona (agentiv = pobudnik/vršilec glagolskega dejanja, je živo bitje : instrumental = sredstvo/orodje, je neživa sila ali predmet, ki povzroča glagolsko dejanje ali stanje), ju tudi ni mogoče povezati v priredno zloženi osebek, npr. *John and hammer broke the window* ('Ivan in kladivo sta razbila okno'). Dokaz torej, da enakovrednosti prirednih sestavin ni mogoče razumeti samo strukturnoskladenjsko, ampak mora biti vedno upoštevan pomen teh sestavin (Kunst Gnamuš 1981: 121).

Pretvorbe samo še potrjujejo, da je vloga sredstva dejanja (Sd) neposredno povezana z dejanjem (De), tako da sredstvo pogosto samodelovalno in učinkuje na predmet, ne da bi pri tem moralo postati orodje. Zato sredstvo dejanja (Sd) lahko nadomešča vršilca dejanja (Vd). Orodje dejanja (Od) pa je samo posrednik med vršilcem dejanja (Vd) in predmetom dejanja (Pd), zato ne more nadomeščati vršilca dejanja (Vd). Sredstvo nasproti orodju izraža tudi samodelovalne lastnosti.

Strukturnoskladenjsko oz. površinskoizrazno ločevanje orodnikov z udeležensko vlogo sredstva dejanja (Sd), orodja dejanja (Od) in vršilca dejanja (Vd) je npr. v angleščini²⁸³ razlikovalno izraženo, predvsem v trpniku, s predložnim morfemom *by* za Sd in Vd in s predložnim morfemom *with* za Od, npr. *I go to school by car* (= Sd, 'V šolo grem z avtomobilom'), *He was killed by a terrorist* (= Vd, '(On) je bil ubit od teroristov') : *You can cut the bread with that knife* (= Od, 'Ti lahko odrežeš kruh s tem nožem'). To samó potrjuje samodelovalno zmožnost predvsem vršilca dejanja (Vd), kot potencialni izvor delovanja se mu pridružuje še sredstvo dejanja (Sd), medtem ko je orodje dejanja (Od) pasivni udeleženec dejanja. Primeri uporabe orodnika v trpniku pa kažejo, da samostalnik za predložnim morfemom *by* označuje predvsem Vd, ko pa tega ni, lahko tudi Sd ali celo Od, npr. pri *The window was broken /by a boy/by a ball* nasproti *The window was broken with a ball/*with a boy*, kjer samostalnik za *with* v trpniku lahko označuje samo Od, v tvorniku pa tudi družilnik, npr. *You're coming with us* (Quirk idr. ²⁷1993: 160).

²⁸² O tem Ch. J. Fillmore (1968: 22). Pri nas pa s prenašanjem te teorije tudi O. Kunst Gnamuš (1981: 30>).

²⁸³ Prim. R. Quirk idr., *A Comprehensive Grammar of the English Language* (²⁰1994: 559).

1.2.1 Orodniška vezava oz. vezljivost orodja/sredstva ob glagolah *delati* in *iti*

1.2.1.1 Pri glagolu *delati* je lahko pomenski poudarek na poteku oz. načinu poteka delovanja – 'izpolnjevati, izvrševati, opravljati kako nalogo, delo ali aktivnost sploh' še posebej poudarja pomenskosladdenjsko nevezljivo vlogo lastnostnih okoliščin – zahteva skladdenjskoobvezni prislovni modifikator načina: *Odbor /dobro/ dela, Nekateri člani /slabo/ delajo, Avto mu /dobro/ dela, Dela /kot stroj/črna živina/, Delajo /z veseljem/ izkušnjami/*:

Določnejši/aktualnejši pomen označuje 'vrsto delovanja' – 'opravljati delo na določenem področju' in zahteva obveznevezljivo prislovno določilo, ki ga navadno uvaja predložni morfem glagola, npr. pri *Kulturno/Politično delati* se obveznevezjavni neleksikalizirani udeleženski izglagolski predložni morfem, impliciran v *kulturno/politično*, odkriva s pretvorbami v pomenu 1.1.1 'razvijati': *Delajo v kulturi/politiki*; leksikalizirani predložni morfem pa je izražen v pomenih 1.1.2 'nasprotovati' *Delajo proti okupatorju*, 1.1.3 'usmerjati' *Delajo z mladino*, 1.1.4 'prizadevati si' *Delajo za odpravo zaostalosti*, 1.1.5 'prispevati' *Delajo v korist človeštva*, 1.1.6 'sodelovati/delovati' *Delajo pri društvu, Delajo v organizaciji*:

'Ukvarjanje s konkretno dejavnostjo' je vezljivostno označeno s predmetno vezavo, tudi z vezavo človeškega udeleženca: *Dela v trgovini, Dela pri računalnikih, Delajo s kemikalijami/s knjigami/s stroji; Rože delajo popke, Žene delajo okraske*:

V pomenu 'razmerja delovanja' lahko soobstajata orodniška predmetna vezava in primično (izsamostalniško) prislovno določilo načina kot potencialno vezljivi modifikator: *S knjigo/Z njo delajo kakor s cunjo/v skladu s predpisi/, Dela s pravopisom / na/pri pravopisu ipd.*

Prikazi v Vezljivostnem slovarju (Žele 2008) ob vsakem pomenu ponujajo tudi istovezljive ustreznice, ki (tudi) pomenljivo odkrivajo vezljivostne razlike in posebnosti (vezljivostni del razlage je podčrtan, nevezljivi modifikatorji so v poševnicah):

délati -am T_{De/Dg/Pr} nedov.

2. *délati*₂ v posplošenem pomenu kdo/kaj delovati proti komu/čemu / za koga/kaj / pri/na/v/po/ob čem, s kom/čim /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam₃₋₆ – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_{n/kol/vz}/: Dela proti svoji vesti, Dela za otroke // kdo/kaj nasprotovati proti komu/čemu, Sam₁ – pSam₃; Delajo proti teroristom // kdo/kaj prispevati, prizadevati si za/v koga/kaj, Sam₁ – pSam₄; Delajo v korist človeštva, Delajo za odpravo zaostalosti // kdo/kaj razvijati, sodelovati, delovati pri/na/v čem, Sam₁ – pSam₃; Dela pri društvu, Delajo v kulturi / v politiki, Dela v organizaciji // kdo/kaj usmerjati, upravljati, organizirati se s kom/čim, Sam₁ – pSam₆; Delajo z mladino, Delajo s pravosodnimi predpisi; prim. *delováti, obratováti, organizirati se, prizadévati si, upravljáti, usmérjati se*

3. *délati*₂ kdo/kaj izražati delovni odnos pri/na/v/po/ob čem / s kom/čim /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam_{3/6} – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_{n/kol/vz}/: S knjigami /spoštljivo/ delajo, Z njo /grdo/ delajo, Delajo s pravopisom / na pravopisu; prim. *ravnáti*

délati z/s -am z/s T_{De/Dg/Pr} nedov.

1. *délati z/s*₂ v posplošenem pomenu, kdo/kaj delovati s kom/čim /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam₆ – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Delajo z mladino, Delajo s pravosodnimi predpisi; prim. *usmérjati, uprávljati, organizírati se*
2. *délati z/s*₂ v posplošenem pomenu, kdo/kaj delovati s čim /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam₆ – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Delajo z računalniki; prim. *obrávnávati, uporábljati, uprávljati*

1.2.1.2 Z vidika premikanja in sredstva oz. načina premikanja je za vezljivostno vedénje dobra orientacija osnovni glagol ITI.

V okviru splošnopomenskosti glagola *iti* se lepo potrjuje vloga orodnika tudi v Vezljivostnem slovarju (Žele 2008; vezljivostni del razlage je podčrtan, nevezljivi modifikatorji so v poševnicah):

íti grém in grém P_{Pr/C/Dg} nedov. in dov. grémo in grémo

1. *íti*₍₂₎ kdo/kaj premikati se s korakanjem (mimo koga/česa / proti komu/čemu / v/na/skozi/čez koga/kaj / po/ob čem / pred/za kom/čim / kod/kam) /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – (pSam₂₋₆/Prisl_k) – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Šel je (po prehodu za pešce) /s kolesom/, Stražar je šel (pred njim) /s kolesom/, Šel je (mimo nas) /v taksiju // v posplošenem pomenu kdo/kaj premikati se (od kod / kod/kam) v določeno smer sploh /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – (pSam₂₋₆/Prisl_k) – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: /Z avtom/ je šel /osemdeset kilometrov na uro/, Đelci snovi počasi gredo (na dno), Kri gre (od srca po vsem telesu); prim. *krožíti/króžíti, letéti, peljáti, premikati se, sédati, sesédati se*
2. *íti*₂ kdo/kaj premikati se na/v kaj / kam /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam₄/Prisl_k – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Vsak dan gre na pokopališče, Zjutraj je šel /peš ali z avtobusom/ v mesto, Gre /z vlakom/ na Jesenice, Šli so /s helikopterjem/ na Triglav // kdo/kaj premikati se h komu/k čemu / na/v/po kaj /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam_{3/4}/Namen – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Šel je /z letalom/ k sorodnikom na obisk, Šli so v bolnico na pregled, Šel je v gostilno h kosilu, Šel je /z vozom/ v gozd po drva, Šel je v mesto nakupovat, Šel je na predavanje, na sestanek

Ko ni več težišče na sestavini 'premikanja', temveč na dogodku, kar potrjujejo tudi na koncu našete istovezljive ustreznice:

5. *íti*₂₍₃₎ pog. knj. kdo/kaj potegniti, seči, vrtati (s čim) čez/skozi/v/na koga/kaj / po kom/čem / kam/ kod /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – (pSam₄) – Sam_{4/5}/Prisl_k – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_n/_{kol/vz}/: Šel je /z roko/ čez čelo, Po tem

mestu je šla (s kunjjo), (S svedrom) je šel v notranjost zmesi, Pri skoku je šel preveč naprej, V svojih raziskavah ni šel tako daleč; prim. *potegniti/potégniti, séči, vrtati*

9. *íti*₂ v oslabiljenem pomenu kdo/kaj a) biti usmerjen v/na kaj / kam, Sam₁ – (pSam₆) – pSam₄/Prisl_k: Šli so (samo z enim kovčkom) v boljšo prihodnost, Država gre (z eno četico) v vojno, brezosa. Šlo je na jesen, b) biti v stanju usmerjenosti pred/na/v kaj / kam, Sam₁ – pSam₄/Prisl_k: Ura gre naprej/nazaj, Šla je na dopust, Šel je v službo, Šla je v zakon z njim, Za to dejanje bo šel pred sodnika, Predlog bo šel na glasovanje, c) pridružiti se h komu / k čemu, vstopiti v/med koga/kaj, Sam₁ – (pSam₆) – pSam_{2,4}/Prisl_k: Šel je (z nekaj hrane v nahrbtniku) k partizanom/tabornikom, Šel je v partijo, pog. knj. Šel je k filmu, Šel je med potapljače; prim. *pridružiti/pridružiti se, usmérjati se, vstopiti/vstópti*

12. *íti*₂ kdo/kaj biti glede na estetske lastnosti postavljeno k čemu / s čim /kot kdo/kaj / kot kakšen/kateri/kolikšen / brez/zaradi koga/česa / kljub komu/čemu / za/na koga/kaj / v/pri/ob/po/na kom/čem / s/med/pod/nad/pred kom/čim / kako/koliko/zakaj/, Sam₁ – pSam_{2,6} – /_{kot} Sam₁/Prid_{k/v/kol}/pSam₂₋₆/Prisl_{n/kol/vz}: K tej obleki gredo /kot edini ustrezni/ visoki čevlji, Ti čevlji gredo s to obleko; prim. *natakñiti/natakñiti, postáviti, správití, státi (stojím)*

V nasprotju z zgornjimi pomeni glagola *iti* pomeni glagolov *peljati se* in *peljati*, ki pa uvajajo samo vezljivo rabo sredstva ali orodja:

peljati se pëljem se tudi -ám se R(P) nedov., pëlji se peljíte se; pëljal se

1. *peljati se*₂₍₃₎ kdo/kaj s prevoznim sredstvom premikati se od–do/mimo koga/česa / proti/h komu / k čemu / na/v/skozi/čez kaj / po/na čem / za/med/nad/pod kom/čim / kod/kam (s kom/čim) /na/v/ po čem / za/s/pod kom/čim / kako/, Sam₁ – pSam_{2,6}/Prisl_k/Namen – (pSam₆) – /pSam_{5,6}/Prisl_n: Peljali so se od začetka do končne postaje, (Z avtobusom) so peljali po avtocesti, /V diru/ so se peljali mimo, /Z veliko hitrostjo/ se je peljal naprej, Jest se je peljal na drugo stran mesta, (Še z drugimi) se je peljal v prvo gostilno, pog. knj. Peljal je do prve bencinske črpalke; prim. *gnáti se, letéti, plúti, premikati se*

peljati pëljem tudi -ám R(P) nedov., pëlji peljíte; pëljal

1. *peljati*₃₍₄₎ kdo/kaj s prevoznim sredstvom spravljati koga/kaj od–do/iz/s koga/česa / proti/h komu / k čemu / na/v/skozi/čez kaj / po/na čem / za/med/nad/pod kom/čim / kod/kam (s kom/čim) /na/v/po čem / za/s/pod kom/čim / kako/, Sam₁ – Sam₄ – pSam_{2,6}/Prisl_k/Namen – (pSam₆) – /pSam_{5,6}/Prisl_n: Tujo delegacijo so (s posebnim diplomatskim spremstvom) peljali v mesto, Vsa zidarski material so do gradbišča ali celo na gradbišče peljali /v/na prikolicí/, (S splavom) jih je peljal čez reko, Peljala jo je /pod roko/ k zdravniku, K izviru so peljali živino napajat, /Z veseljem/ jo je peljal na ples/plesat (z novim motorjem), Vodič jih je /z dvignjeno tablo/ peljal po mestu, / Samo za uzdo/ je lahko peljal konja noter, pren. Služba ga pelje v vse hiše, čustv. Radovednost ga je peljala k njim; prim. *goníti, vodíti*

Pogoj za vezljivost je konkretna (denotatna) pomenskost udeležencev, in tudi konkretna pomenskost glagolov – vsak pomenski odmik glagolov v pomensko posplošenost namreč hkrati pomeni spremembo iz predmetne (prave udeleženske) vezljivosti v prislodnodoločilno vezljivost, in vsak pomenski odmik glagolov v oslabiljeni pomen hkrati

pomeni odmik v povedkovo/določilno/ vezljivost. Povedkove udeležence in z njimi tudi (pomožno) povedkovodoločilno vezljivost opravičujejo primeri, kjer sicer vsebinski udeleženec pomenskoskladenjsko tudi natančneje lastnostno oz. načinovno opredeljuje povedkov glagol, npr. iz športa *On plava kravl in metuljčka* ali drugi primeri tipa *govoriti slovensko*.

Vezljivostna posebnost so t. i. sestavljeni udeleženci zaradi dvoje udeleženske vloge – to so primeri, ko v okviru vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi vezljive okoliščine načina dejanja.

Vežljivost kot pomenskoskladenjski pokazatelj živosti slovenščine

skladenjskopomenske spremembe slovenščine z vidika razvoja vežljivosti, glagolske sestavljenke, (udeležensko) vežljivostno polje, zgoščene povedi s posamostaljanjem, zloženi povedek
semantico-syntactic changes in Slovene as seen from the point of view of valency development, verbal compounds, (agentive) valency field, condensed sentences with nominalization, complex predicate

0 Z ubesedovanjem nove predmetnosti oz. pojavnosti (z na novo leksikaliziranimi denotati) se vzpostavlja razmerje med na novo odprtim referenčnim pojmovnim svetom in dejansko živim ter aktualnim jezikovnim izrazjem, kar posledično širi socialno-funkcijsko usposobljenost in učinkovitost oz. funkcionalnost slovenščine. Z vzajemnim delovanjem jezikovnega izraza in na novo odprtega referenčnega sveta se zapolnjuje funkcionalizem slovenščine ne samo kot nacionalnega ampak tudi kot držav(otvor)nega jezika (Vidovič Muha 2000a: 18; 2001: 11–13). Sedanji status slovenščine spodbuja in zahteva hkrati celovito obvestilnost jezika – tj. zaobjetje zunajjezikovne razsežnosti, vseh javnih komunikacijskih področij in položajev. Vitalnost jezika se odraža tudi s tem, da zmore izraziti aktivnost, zgoščenost in intenzivnost družbeno-političnega dogajanja oz. realnosti.

Razvojne pomenskoskladenjske spremembe so obravnavane z vidika vežljivosti, ki je kot kategorialna pomenska sestavina vključena v denotativni (slovarski) pomen predvsem glagolov in izglagolskih tvorjenk in kot jezikovnosistemski pokazatelj skladenjskopomenskih sprememb glagolov posledično povzroča preureditev njihovega pomenja znotraj leksema ali pa odkriva in določa nove pomene.

Osnovne značilnosti in hkrati tudi razvojne težnje v vzročno-posledični vzajemnosti predstavljajo trenutno stanje in razvojne smernice slovenščine:

- Jezikovna realnost motivira slovenščino v smer tvorjenja s prevladujočo sestavo kot besedotvorno vrsto, ki oži vežljivostno polje v najpogostejšo tožilniško enovezavnost. Sporočilo se največkrat zgošča in intenzivira v predložnomorfemskih glagolskih sestavljenkah – pomenskoskladenjska posledica glagolske pomenskostavinskosti in besedotvorne sestavljenosti ter predložnomorfemskosti so sporočilno maksimalno zgoščene povedi.
- Vedno večja avtomatizacija na izrazni ravnini gre v smer vedno bolj prevladujoče nezaznamovane tožilniške vezave – tožilnik se ob vedno pogostejših predložnomorfemskih glagolskih sestavljenkah potrjuje kot univerzalni/nezaznamovani sklon s skladenjskopomensko vlogo konkretizirane vsebine ali ciljnosti.

- Aktualizirano zgoščevanje in intenziviranje sporočanega se izraža s posamostaljanjem in postanjem trenutnega/priložnostnega dogajanja v zloženem povedku, kar pa posledično sproži tudi večjo predložnomorfemsko rabo izglagolskih tvorjenk in pridevnikov in lahko posredno potrjuje upravičeno besednovrstno osamosvojitve povedkovnika.

Upoštevano in obravnavano gradivo

Vzorčno je upoštevanih dva tisoč glagolov, ki (še) niso v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Priložnostnim izpisom iz različnih socialno-funkcijskih pisnih virov od začetka devetdesetih let naprej (pregledanih je bilo približno 145 tisoč izpisov, nabranih po paberkovalni metodi)²⁸⁴ je dodano še novo besedje iz dnevne družbeno- in političnoangažirane publicistike kot sta *Delo* in *Slovenske novice* (upoštevane so številke za leto 2001), iz aktualiziranega leposlovja sem izbrala romana *Galjot* (D. Jančar, ²1980) in *Katarina, pav in jezuit* (D. Jančar, 2000), iz računalniške strokovne literature pa *Priročnik Steve* (H. Muren, 1989) in *Pojmovnik računalniških komunikacij* (S. Simič, 1993).

Vezljivost kot tipična/inherentna pomenska lastnost glagolov je tudi kot razvojna kategorija obravnavana predvsem z vidika pomenja glagolov (Žele 2001: 238–239): 1) zoženje/specializiranje posameznih (določenih) pomenov sicer pogosto uporabljenih leksemov, 2) uvajanje novih pomenov že uveljavljenim/ustaljenim leksemom in s tem posledično hierarhično preurejanje njihovega pomenja in 3) uvajanje novih leksemov kot posledica nove predmetnosti in pojmovnosti.

1 Specializacija pomenov

1.1 Prehod iz enovezljivih glagolov v dvovezljive oz. vezavne glagole

Ta najpogostejša sprememba prinaša zoženje oz. specializacijo določenih pomenov (večina navajanih glagolov ni v SSKJ), npr. *abstinirati glasovanje*, *balirati železne odpadke/hmelj/krmoseno*, *blefirati veselje*, *diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino* (še vedno pogostejša uporaba *diplomirati iz zgodovine/na zgodovini*), *džezirati na trobento*, *fikcionalizirati pot*, *misijonariti vero in vrednote*, *pamfletirati dogodke*, *pastirovati ovce* (Jančar 2000: 48), *snifati heroin* in pretežno pogovarjalna raba *bluziti/tumbati neumnosti*, *svaštariti/tračariti/zgodbariti o kraju*.

1.1.1 Vse pogostejše vežejo preprohne tožilniške vsebinske udeležence tudi glagoli premikanja, posebno pri športnih dejavnostih kot *teči/skočiti/plavati/voziti* (*teči maraton*, *skočiti raznožko/skrčko*, *plavati žabo/metuljčka*, *voziti reli/formulo ena/slalom* ipd.); novo predmetnost oz. udeleženca veže tudi *pilotirati* v zvezah kot *pilotirati motornega zmaja*.

²⁸⁴ Izpisi so shranjeni v listkovni kartoteki na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani.

1.1.2 Pogostejša leksikalizacija predložnomorfemskih glagolskih zvez prvotno polnopomenske glagole, npr. glagole premikanja in ravnanja, potiska v avtomatizirane besedne zveze s skladenjskopomensko nepolnimi glagoli, npr. *hoditi v (hoditi v škornjih)*, *iti k/podati se k (Krilo gre/se poda k majici)*, *nositi se z/s (Jakna se nosi s kopuco)*, *prihajati v (Prihaja v sceno zaradi droge)* ipd.

1.1.3 Pri poudarjanju vsebinskosti ali ciljnosti se izpuščajo predložni morfemi, če je njihova pomenska sestavina že implicirana v glagolskem pomenu, npr. *na* in *za* v primerih *pritisniti (na) gumb*, *prostiti (za) pomoč* ipd.

1.2 Obvezna dvovezljivost

Prevlado tožilniške vezave z najpogostejšo skladenjskopomensko vlogo konkretizirane vsebine in s tem natančnejšo/specializirano hierarhizacijo pomenja znotraj glagola napovedujejo tudi obvezno dvovezljivi glagoli, ki jih še ni v SSKJ, npr. *foulirati nasprotnika*, *lastniniti/olastniniti kapital*, *onaglasiti izraze*, *zaimeniti/pozaimeniti sopomenke*, *praižvesti igro*, *(pre)miksati material*, *preblefirati nastop*, *sponsorirati dejavnost*, *stekleniti steno*, *vprogramirati v rom*, *zdogovoriti intervju*, nasproti enovezljivosti nekaterih glagolskih tvorjenk (pretežno izpeljank, pa tudi sestavljenk in zloženk), npr. *diskati cel večer*, *lobirati po podjetjih*, *raftati po rekah*, *breznariti na krasu*, *klošariti po mestu*, *razkomotiti se na kavču*, *dobro se samoohranjati* ipd.

1.3 Oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo

Težnjo k nezaznamovani tožilniški vezavi izražajo tudi tvorjenke, predvsem izpeljanke in tvorjenke iz predložne zveze tipa *dopingirati športnika*, *ekranizirati gledališče*, *filtrirati sardele*, *kanonizirati Ketteja*, *klimatizirati prostor*, *parcelirati zemljišče*, *raketirati mesto*, *robotizirati celico za varjenje*, *žirirati prispevke*, *prizemljiti plovilo*, *ubesediti dogajanje*, *uprostorjevati objekte*, *ustekleničiti vodo* ipd.

1.3.1 Že uveljavljeni glagoli tipa *solidarizirati se*, npr. *solidarizirati se z bojem koroških Slovencev*, se vedno pogosteje uporabljajo s tožilniško vezavo, npr. *solidarizirati boj koroških Slovencev* v pomenih 'podpreti, odobriti boj ...', podobno še *specializirati se v jezikoslovju* in *specializirati jezikoslovje*.²⁸⁵ To velja tudi za glagole brez prostega morfema *se*, npr. poleg *špijonirati za kom* tudi *špijonirati koga*.

1.3.2 Oženje vezljivostnega polja povzroča tudi vračanje k samodelovanju. Pri označevanju 'samodelovanja' je z vidika pomenskosestavinskosti glagola potrebno izpostaviti

²⁸⁵ V teh primerih ne gre za prostorsko-časovno prehajanje dejanja na drugega udeleženca, ker ta drugi udeleženec z udeležensko vlogo vsebine dejanja (Vsd) samo natančneje določa vsebino dejanja v povedju. Dejanje torej ostaja samo v okviru osebkovega delovanja in zato je prostomorfemski SE s 'povratnostjo' kot pomenskosestavinsko stalnico lahko opuščten. Vendar o možnosti tožilniške vezave lahko govorimo samo v primerih vsebinskega udeleženca, medtem ko se živi delujoči udeleženec izraža z orodniško vezavo, npr. *solidarizirati z junakom* ipd.

pomenskosestavinsko uskladitev prostomorfemskega *se* s predposkimi obrazili *za-*, *z-/-s*, *na-* in *raz-* s pomenom faznosti (začetnosti/končnosti) ali stopenjskosti oz. mere dejanja, npr. *zahoditi se*, *zajesti se*, *zaklepetati se*, *zakoreniniti se*, *zagledati se*, *zahvaliti se*; *zjeziti se*, *zjesti se*, *shladiti se*, *spomniti se*; *nahoditi se*, *naplesati se*, *nagovoriti se*, *nagledati se*, *najesti se*; *razhoditi se*, *razjeziti se*, *razgovoriti se*, *razgledati se*, *razjesti se* ipd.²⁸⁶ Tvorjenje glagolskih sestavljenk z neprostorskimi/drugotnimi predposkimi obrazili z dodanim povratnostnim *se*-jem se omejuje na neprehodne ali samo potencialno prehodne glagole – pri slednjih se vezljivost ukinja zaradi metonimičnih pomenskih premikov predposkih obrazil (Vidovič Muha 1988: 23).²⁸⁷ Pri uporabljanju tovrstnih glagolskih tvorjenk se hkrati pokaže tudi posredni skladenjskopomenski vpliv besedotvornih sredstev na stopnjevitost oz. intenzivnost upovedenega (Toporišič 1982: 229–230, 275–278).

1.4 Vključevanje potencialnega udeleženca

Glede na pomenskost vključenega t. i. notranjega udeleženca se lahko glagolska tvorjenka skladenjskopomensko specializira z obveznovozljivim prislovnim določilom, npr. *piknikirati po obeh dolinah*.

Nekaterim tvorjenkam pa pomenskosestavinskost narekuje obvezno dvovezavnost, npr. *projicirati sence na platno*.

1.5 Aktualizacija in konkretizacija udeležencev

Pomembna je konkretizacija vršilskega, ki vpliva na pomenskosestavinsko zgradbo glagola glagola oz. na specializacijo/konkretizacijo njegovih pomenov. Posebnost je udeleženska ali obglagolska prostomorfemska uporaba besedice *se*, ki je na izrazni ravni zgolj neke vrste zgradbeni označevalec z več možnimi skladenjskopomenskimi vlogami (Orešnik 1992: 46).²⁸⁸ Meja med različnima skladenjskopomenskima vlogama (udeležensko ali zgolj prostomorfemsko) je lahko precej zabrisana, kar dopušča tudi različne vezljivostne možnosti in hkrati odprte pomensko- in strukturnoskladenjske možnosti.²⁸⁹

²⁸⁶ Na isti jezikovnosistemski pojav oz. na pomenskosestavinsko uskladitev *se*-ja z določenimi predposkimi obrazili, ki so ista kot v slovenščini, opozarja češka slovnica (1986: 396–405).

²⁸⁷ Vzajemna vplivanost med vezljivostjo in pomenskosestavinskostjo glagolov je bila že večkrat tudi eksplicitno potrjena, nazadnje z leksikološkega vidika pri Adi Vidovič Muha (2000: 34).

²⁸⁸ Da v stavčni povedi en *se* kot zgradbeni označevalec na strukturnoskladenjski oz. izrazni ravni lahko ubesedi in izraža več tudi različnih morfemov *se*, dokazujejo primeri kot *Bal se je smejeti* (in ne: ... *smejati se*), *Bal se je umivati* (in ne: ... *umivati se*) ipd. (Orešnik 1992: 46; Toporišič 2000: 357).

²⁸⁹ Hkrati raba v nasprotju s Chikako Shigemori Bučar (1992: 149–151) potrjuje, da prostomorfemski *se* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen, zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *klatiti se* (nasproti: *klatiti kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *hraniti/pitati koga/kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: *razveseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se* (*komu*), *zehati se* (*komu*) ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

Posebnost, zlasti v publicistiki določenega obdobja (1989–1996), je dopuščanje zaktualiziranega (tudi pisnega) uporabljanja prevzetih zvez *Dogajalo/Zgodilo se je ljudstvo*, *Dogajal/Zgodil se je narod*, *Dogajala/Zgodila se je zgodovina* v pomenih 'udejanjati/udejaniti se, uresničevati/uresničiti se', iz katerih lažje razberemo tudi udeleženski se v smislu *udejanjati/uresničevati sebe*, npr. *Udejanjala/uresničevala se je zgodovina* ipd.²⁹⁰ Pogovorno-slengovsko pa se zadnja leta uporablja tudi zveza *Kaj dogaja*, kar z upoštevanjem možnosti *Narod se dogaja* ali *Dogaja se narod* in možnosti izpuščanja povratnega ali splošnovršilskega prostomorfemskega *se* v smeri od posploševanja h konkretizaciji vodi v možno (skonkretizirano) dvovezljivost v smislu *Kdo/Kaj dogaja koga/kaj* oz. v možnosti nove skladenjskopomenske rabe glagolov *dogajati* oz. *zgoditi* v *Ljudstvo je zgodilo* ('udejanilo/uresničilo') *sebe* / *Ljudstvo je zgodilo* ('udejanilo/uresničilo') *zgodovino* ipd.²⁹¹

2 Uvajanje novih pomenov

Pri glagolih, ki uvajajo oz. vežejo novo predmetnost se z novim pomenom hkrati hierarhično preureja pomenje glagola. Nova predmetnost ali pojavnost omogoča novo vezavnost tipa *igrati (se) na računalnik* v pomenu 'obvladovati napravo', *surfati po/v mreži* 'iskati in pregledovati podatke', *prostituirati se industriji* 'ponujati strokovne storitve/rešitve', podobno še *polarizirati javnost*, *amputirati policijski sindikat*, *identificirati odgovornosti pristojnih* ipd. Nov pomen ali vsaj podpomen za glagol *kuhati* prinaša npr. zveza *kuhati s kisom* v pomenu 'pripravljati kaj s čim'. Kako vezava ali nevezava desnega udeleženca oz. določila postopoma oblikuje glagolsko pomenje lahko spremljamo pri uporabi glagola *cvikati* – od nevezavnega slengovskega *cvikati* s pomenom 'bati se' do vezavne žargonske rabe v primerih *cvikati karte* (v potniškem prometu) in *cvikati nastrotnika z nogami* (v športu).

2.1 Širjenje funkcijskosti jezika

Pri novih skladenjskopomenskih zvezah je bilo v zadnjih dveh desetletjih še najbolj produktivno področje računalništva. V svoje strokovno besedišče je prevzelo veliko pogosto uporabljanih in zato ustaljenih glagolov, v novih zvezah pa so ti glagoli pridobili nov pomen: *izrezati s tipko označeni blok*, *odpreti novo datoteko*, *odpreti okno z vsebino*

Sestavinskost *se* in njegovo pomenskorazločevalno vlogo pri pomenskosti glagola tudi s frazeološkega vidika priznava Erika Kržišnik (1994: 61–62).

²⁹⁰ Tovrstne prevzete zveze je opazila in zabeležila tudi družbenopolitična stroka, npr. Vlado Struk, *Leksikon politike* (1995): »/.../ Zgodovina se dogaja kot vzpenjanje in sestopanje elit /.../ (21). /.../ Mitinji, na katerih se je dogajalo ljudstvo, so homogenizirali Srbe vseh dežel nekdanje Jugoslavije /.../ (124).«

²⁹¹ Z vidika vplivanjske vloge na uporabnike jezika naj pripomnim, da je zveza *Kaj dogaja* tudi pisno navajana v najmnogičnejši brani dnevni periodiki kot so npr. *Slovenske novice* (22. 12. 2001, str. 9) v zvezah »/.../ Kreslin za zdaj še modro molči. Kva dogaja? /.../«.

diskete, e-poslovati, piratizirati programe, preimenovati datoteke, podpirati prenos podatkov z dvema izvedbama, pognati programska okna, pošiljati podatke po računalniških omrežjih, povoziti datoteko, prelistati s tipko ali miško celotno datoteko, prigraditi CD-pogon, priklicati besedila na zaslon, priti iz ene datoteke v drugo, servisirati izstope na sisteme, seliti se na strežnik, shraniti v pomnilnik, startati računalnik, vstopiti v nov program, zapustiti zaslon, zmrzniti okna '95.

2.2 Aktualizacija besedja

Nova skladijskopomenska uporaba oz. aktualizacija narečnih in starejših besed je opaznejša predvsem v leposlovju – v primeru Jančarjevega *Galjota* iz štajerskih narečij: *mrčati* v »Pred očmi mu je mrčalo od napora /.../« (6) s skladijskopomenskim prenosom iz vzhodnonarečnega pomena 'mrmrati, brundati' v pomen 'temniti, mračiti'; starejši *zadobiti* v pomenu 'dobiti' v »Pot je zadobila nekoliko položnejši tek /.../« (8).

Nevsakdanje uporabljene so tudi tvorjenke kot *razkvasiti* v »/.../ in so ga /blato/ ljudje dodobra zgnetli in razkvasili /.../« (101) ali *predejati* v »No, se je mož predejal na drugi konec mize /.../« (247).

Posebnost leposlovja so tudi na novo tvorjene onomatopejske oz. posnemovalne glagolske tvorjenke: »/.../ Z velikimi zamahi sekire je treskal po panjih, da je *frčalo* od njih in se zmeraj po prvem udarcu *razkrehnilo* na dvoje /.../ (11). /.../ Nič ne glejte, je *žlabral* krčmar, nič se vam ne mudi (14). /.../ Kaj mu vre in *klokota* po duši in telesu /.../ (21). /.../ Skozi čemerno motnjavo je spet *zabumbubalo* (148). /.../ prav kratek čas je tako *ščokotalo* po listju /.../« (214).

3 Uvajanje novih leksemov

Z vidika vezljivostnih sprememb je bilo upoštevanih in obravnavanih dva tisoč glagolov, ki izražajo novo pojavnost a) na različnih strokovnih področjih: *digitalizirati/internetizirati vse, informatizirati procese, ekologizirati regionalni sistem, piratizirati programe, plastificirati oblačilo, poračunaliti vsa opravila, poskenirati sliko, postopničiti frizuro, predizajnirati revijo, prekodirati strukturo, premrežiti s sistemom kanalov, preplastiti cestišče, razhroščiti operacijski sistem, reciklirati uporabljene materiale, resetirati računalnik, splakirati mesto, vitaminizirati margarino, tehnizirati kmetijstvo ipd.*, b) v družbenopolitičnem delovanju: *albanizirati/amerikanizirati/argentizirati/bolgarizirati/islamizirati/kosovizirati se/koga, globalizirati svet, internacionalizirati študij, marginalizirati politični sektor, personalizirati trženje, refevdalizirati premoženjske odnose, regionalizirati dejavnost, rekatolizirati slovenski narod, reprivatizirati lastništvo, transnacionalizirati države, zdemoralizirati družbo ipd.*, c) v družbenoangažirani dejavnosti: *dilati mamila, injicirati drogo, snifati heroin ipd.*

Pretežna tvorjenost (izsamostalniška s prevladujočim priponskim obrazilom *-irati* brez drugotne nedovršenosti in z možnostjo dvojnic tipa *favilirati/favlati igralca, slovenizirati/sloveniti pisavo/imena, perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo*) glagolov delovanja/

ravnanja/upravljanja/rekanja/premikanja, npr. *figurirati, filmizirati, finiširati, injicirati drogo, kanonizirati, lastniniti, operacionalizirati dogovor, savnati se, stekleničiti, tračariti, zgodbariti, žirirati* ipd., z velikim odstotkom sestavljenk (62 %), navadno kot drugostopenjskih tvorjenk, z najpogostejšimi predponskimi obrazili *po-*, *pre-*, *za-*, *raz-*, *z/s*, *o-* in *v-/u-* (*polastniniti, poskenirati, prelastniniti, predimenzionirati, zasmrečevati, zasneževati, razlastniniti počitniške hišice, razmrežiti, zdogovoriti intervju, zretuširati napako, zintrigirati, zminimizirati vse, sfinancirati centre v državi, skapitalizirati se/koga/kaj, sprofanirati v kaj, sprofesionalizirati šport, sproducirati koncept, sprogramirati hiter pomnilnik, stehnzirati družbo, olastniniti, olistavati napačno parkirana vozila, oposamezniti se/koga, opredmetiti, opomeniti, osrediščiti se, vsajati organe, uplemenititi dejavnost* ipd.) napoveduje zožena vezljivostna polja, ki se navadno izrazno oblikoslovno-skladenjsko omejujejo na (avtomatizirano/nevtralno) nezaznamovano tožilniško vezavo.

Pri vedno večji uporabi sestavljenk določena domača predponška obrazila kot *za-* in *z-/s-* ohranjajo a) samo faznost (začetnost ali končnost), npr. *zaasfaltirati, zamoralizirati, zamuzicirati, zmasakrirati*, druga b) prehod v novo stanje z novo lastnostjo, npr. *po-* v *polastniniti, poskenirati*, nekatera lahko posredno izražajo c) družbene spremembe, npr. *pre-*: *predefinirati ukaze, prefarati podružnico, preformulirati prastar red, preinterpretirati izide, prekategorizirati mejne prehode, preorganizirati svet, preparkirati avto, prestrukturirati gospodarstvo, preusposabljeni ljudi* ipd. Močno zastopano je tudi predponsko obrazilo *do-*, ki s svojo č) 'dokončnostjo' oz. 'ciljnostjo' uvaja absolutno tožilniško vezavo in tako aktualizira družbeni trenutek, npr. *doformulirati vse, dokapitalizirati podjetja, dokvalificirati presežne delavce* ipd.²⁹² S tem se tipizira tudi prevladujoča vrsta glagolskega dejanja – tako npr. sestavljenke s predponskim obrazilom *po-* navadno izražajo prehod v novo stanje, sestavljenke z obrazilom *pre-* spremembo dejanja in tiste s predponskim obrazilom *do-* dokončnost/ciljnost dejanja.²⁹³

Zgornja pogostnostna razvrstitev predponskih obrazil posredno izraža tudi višjo ali nižjo stopnjo univerzalnosti posameznega predponskega obrazila oz. njegovo zmožnost združevanja prislovnosti, lastnosti in faznosti. Razmerja med naštetimi vrednostmi so v predponskih obrazilih v celoti in jasneje izražena prav pri glagolskih sestavljenkah na *-irati*, kjer je onemogočena drugotna nedovršnost.

²⁹² S primerjalnega vidika sta *za-* in *z-* kot potencialni čistovidski predponski obrazili navajani tudi v češčini (1986: 404–405) in slovaščini (1966: 414); pri predponskem obrazilu *po-* je tudi v češčini (1986: 398) med najpogostejšimi pomeni izpostavljen pomen prehoda v novo stanje oz. lastnost; pri predponskem obrazilu *pre-* je tudi v češčini (1986: 399) izpostavljen pomen spremembe; pri *do-* pa sta tako v slovaščini (1966: 409) kot v češčini (1986: 395) izpostavljena pomena dokončnosti in ciljnosti.

²⁹³ Vezljivostna tipologija glagolskih sestavljenk z upoštevanjem vseh predponskih obrazil, ki jih prinaša besedje v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika I–V* (1970–1991), je obravnavana v članku Ade Vidovič Muha, *Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* XLI/1 (1993), 161–192.

3.1 Povečana glagolska sestavinskost in predložnomorfemska izpostavi in hkrati problematizira predvsem razmerje predponsko obrazilo : predložni morfem.

Pri enakozvočnih predponskih obrazilih in predložnih morfemih v okviru istega glagola gre za skladijskopomensko komplementarnost v smislu prostorsko-časovne vezavne okrepitve glagolsko-samostalniške povezave, npr. *iztrgati iz*, *oddaljiti se od*, *vdajati se v*, *zaleči za* ipd. Razvojno namreč izhajamo iz postavke, da je prvotna in izhodiščna skladijskopomenska vloga besedice oz. besednih morfemov (tj. potencialnih predponskih obrazil in predložnih morfemov) s prvotnim prostorskim pomenom ob glagolih.²⁹⁴ Prostorsko-časovna vrednost predložnega glagolskega morfema se ohranja tudi ob vedno pogostejšem vsebinskem ali ciljnem tožilniku (Žele 2001: 72–74): *dostopati do strežnika po modemu* ('ciljnost dejanja' z 'dokončanostjo dejanja'), *izpodmakniti izpod nog* ('ven' z 'absolutno končanostjo dejanja', pogosta je samo vidska vrednost), *naplaviti na površje*, *nasnemavati zvok na že posneti slikovni material*, *nastopiti na konferenci* ('krajevna usmerjenost dejanja' z 'najvišjo relativno možno količino trajanja'), *posprehoditi se po kuhinji*, *pokoledovati po Žireh*, *posedati po turško*, *posneti po vrhu*, *potapljati ga po glavi* ('dejanje po površini' > 'enkratnost' oz. 'kratko trajajoče dejanje'), *preprijeti se čez prsi* ('prostorska razporeditev česa prek česa' s 'celotno možno količino dejanja'), *sobesedovati z velikani stoletja* ('vzajemna prostorsko-časovna medsebojna povezanost'), *vrsti se/vračati se v sistem*, ('prostorska usmerjenost dejanja noter' z 'absolutno končanostjo dejanja'), *zapositi/zaprositi za dovoljenje*, *zaracati za njo* ('faznost (začetnost enkratnega/večkratnega dejanja)'); *zdogovoriti intervju s kom* ('faznost (enkratnost/končnost) dejanja').

Vsi zgornji primeri potrjujejo, da je pogoj glagolske predložnomorfemske rabe prostorska (in posledično morebitna časovna) vrednost predlogov, sicer v nasprotnih primerih, z neprostorskimi (nečasovnimi) okoliščinami, o skladijskopomenski navezanosti predloga na glagol oz. o t. i. predložnem glagolskem morfemu ne moremo govoriti – npr. zveze s prostorskim predložnim morfemom *nakladati (na) tovornjak*, *igrati (na) kitaro* nasproti zvezam z nevezljivimi neprostorskimi okoliščinami *nakladati na novo*, *igrati na novo*, *napiti se/koga* ipd.

Tvorjenke iz predložne zveze s predponsko-priponskim obrazilom vključujejo faznost, zaradi pretvorbe predloga iz skladijske podstave v predpono pa se prislovna (prostorsko-časovna) vrednost porazdeli med predpono in predložnim morfemom, npr. *ukalupiti se v povprečje*, *včlaniti se v skupino sedmih*, *vprogramirati makroukaze v notranji makrorom*, *vtiriti koga v dejavnost*.

3.1.1 Razmerje med vidskostjo in prislovnostjo predponskih obrazil

Intenčnost oz. pomenska vezljivost glagola je obravnavana kot kategorialna pomenska sestavina glagolov (Vidovič Muha 2000: 34), medtem ko je vid obravnavan kot stalna

²⁹⁴ Anton Bajec (1959: 9) zagovarja postavko, da je »preverbalna raba starejša od prepozicionalne«. Iz tega izhaja, da za besedice iz prislovov s potencialnim prvotnim prostorskim in posledično/drugotno časovnim pomenom velja, da so prvotno natančneje določevale glagolsko dejanje.

(inherentna) slovnična lastnost oz. slovarskokategorialna lastnost glagolskega besedja (Merše 1995: 28–29; Vidovič Muha 2000: 34).

Z vidika glagola je prislovnost, nasproti inherentni vidskosti, dodana adherentna lastnost, ki lahko z različnimi razmerji/odnosi do udeležencev (npr. prostorsko-časovne spremembe ipd.) izraža tudi vrsto glagolskega dejanja, poimenovano tudi kot podvid (Simeon 1969: 73). S prislovnim oz. s prostorsko-časovnim pomenom glagolskih predponskih obrazil pa je povezana intenčnost ali pomenska usmerjenost glagolskih sestavljenk (Vidovič Muha 1993). Vendar sicer izhodiščno glagolska prostorsko-časovna usmeritev med glagolom v povedju in potencialnimi udeleženci vzpostavi pomenskosestavinsko kolokacijo ali leksemsko-skladenjsko sovisnost glagola in sledečega udeleženca (Toporišič 1992: 296).

Iz povedanega lahko povzamemo, da je skladenjskopomenska vloga predložnega morfema odvisna od glagolsko-samostalniške kolokacije; v vseh primerih pa predložni morfem ohranja prislovnost – enakozvočni s predponskim obrazilom samo okrepi prislovno sestavino glagolske sestavljenke, neenakozvočni s predponskim obrazilom pa navadno dopolnilno natančno precizira vezljivo okoliščino, npr. vezljivo-enakozvočni: *oditi od, iziti iz, preiti prek, izstopiti iz, vstopiti v* nasproti vezljivo-neenakozvočnim *oditi iz, iziti pri (založbi), preiti čez, izstopiti pri/na (zadnjih vratih), priigrati pri*; primerjalno obširnejša je skupina *priiti blizu, priiti do, priiti k, priiti v*.²⁹⁵ Kot univerzalnejši izstopa nesmerni statični predložni morfem *pri*. Pri istih glagolskih sestavljenkah pa za jasnejšo predstavitev predponskoobrazilnega-predložnomorfemskega razmerja navajam še nekaj protiprimerov z nevezljivimi udeleženci oz. okoliščinami, npr. *oditi k/v, vstopiti iz* ipd.

3.2 Zoženje vezljivostnega polja

Drugostopenjske tvorjenke navadno še zožujejo vezljivostno polje tipa *prednastaviti digitalni izenačevalnik, prenamestiti programsko opremo, preoštevilčiti stavbo*. Zaradi drugostopenjskosti tvorjenke imajo predponska obrazila pogosteje kot sicer samo predmetnopomensko vrednost, ki navadno še zoža vezljivostno polje glagolske tvorjenke.

Tudi primerjalno tvorjenje posledično poenostavlja vezljivostna polja. Po tipu *osamiti se/koga* imamo tudi *oposamezniti se/koga*; v jezikoslovju se po zgledu *ubesediti* in *upovediti*, pojavljata še *ustavčiti, uimeniti* v *Ni treba, da bi pretirano ustavčevali, vendar je dejstvo, da se dandanes pretirano uimenjuje*.

3.3 Poudarjena individualizacija in samoiniciativnost

Večjo individualizacijo poudarja tudi zaimenski del *sam-* v vedno bolj razširjenih zloženkah *samoaktualizirati potrebe, samointerpretirati se, samoohranjati/samoohranjevati*

²⁹⁵ Pri določenih glagolskih sestavljenkah pa predponska obrazila imajo oz. ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s, (za)muditi se z/s, (za)riti (se) v, (za)vozlati (se) v, (po-/s-/za-)tlačiti v* ipd.

se, samoorganizirati se, samoosmisliti svoj položaj, samopromovirati se, samotestirati podjetniške lastnosti, samonadzorovati se, samozaposlovati se. Zaimenski del *sam-* navadno povzroča tudi prehod v enovezljivost. Za zloženske z določujočo sestavino *sam-* je že ugotovljeno, da gre za novejše zloženske (Vidovič Muha 1988: 163–164), ki pa jih ima že A. Bajec (1952: 108, 120, 124).

3.4 Konkretizacija vršilskosti

Samo levovezljive in s tem vršilsko skonkretizirane pa ostajajo glagolske tvorjenke, ki pomenskosestavinsko že vključujejo poklicnoopredeljenega notranjega udeleženca, npr. *dopisnikovati/ministrovati/predsednikovati/predstojnikovati/opatovati/šefovati/kavarnariti/klošariti/martinčkovati; diskati, utramvajiti (se); vrtičkati, računalnikovati, izpitivati, jelkati/jelkovati* ali pa izražajo samo določen način premikanja, npr. *razkomotiti se.*

4 Postanjanje in posamostaljanje povedja kot odraz teženj po sporočilni zgoščeni in racionalizaciji

4.1 Postanjanje povedja

Izražanje stanjskosti oz. lastnosti v zloženem povedku lahko hkrati posredno potrjuje upravičeno besednovrstno osamosvojitve povedkovnika.

Aktualna trenutna stanjskost je izražena z zloženim povedkom, ki je pogosto prehodni – predložnomorfemski pridevnik je lahko merilo potencialne povedkovniškosti / ne/izglagolskega pridevnika (manj je nevezavnih tipa *biti domač* 'priljuden', *biti ljudski* 'preprost/naraven', *biti življenjski* 'stvaren', *biti okrogel* 'vinjen/pijan' ipd.). Ker je v ospredju izražanje trenutnega oz. priložnostnega stanjskega razmerja do koga/česa, posledično tudi lastnosti, je aktualna in prevladujoča desna vezljivost povedkovega pridevnika, uvajana s prostim predložnim morfemom. Tvorčev vidik stanjskih razmerij navadno izraža a) razmerje meritve/mere (*vreden za, znan po, priden za, blazen od*), b) primerjalno razmerje (*primeren za, prikladen za*) in c) naklonsko razmerje vrednotenja stanja/lastnosti (*privržen/sovražen komu/čemu, zmožen za*):

4.1.1 Pogosti nesklonljivi prevzeti/neprevzeti povedkovniki

- Prevzeti nesklonljivi povedkovniki so socialno-funkcijsko opredeljeni z oznako (pog)ovarjalno: *To je/ni fair*; tudi potencialno vezavni pa so: *Je zelo flegma, Čevlji so fuč, Vse je kaput, Je zelo nobel, Stroj je portabel.*

Prvotno zelo pogosta slengovska raba prevzetih angleških izrazov zaradi velike pogostnosti in razširjenosti postaja že splošnopogovarjalni pojav: ».../ Sej veš, kako je zdej ful ob petkih; Potem si kul, ravno zadosti odmaknjen od okolice in hudomušno dobrovoljen; Pijejo zato, da bodo bolj sproščeni, družabni in kul; /.../ da ima prenosni telefon, da je kratka »in«; Ukvarjanje z golfom je trenutno zelo »in«; Dovolj je, da nimaš internetskega priključka, in že več nisi »in«; Karo in črte so zopet »in« /.../«.

- Neprevzeti nesklonljivi: *Ta misel ni napak, Pot je /pre/zanič, Fant ni prida, Danes je še tešč ipd.*

4.1.2 Predložnomorfemski pridevniki v zloženem povedku

Tudi tu izrazito prevladuje tožilniška vezava: *Ves divji je nanj, Je dober za delo, Jezen je na vse, Je nor na konje, Udarjen je na denar, Je len za hojo, Je pomemben za razvoj, Je priden za učenje, Je pripraven za delo, Je rojen za to vlogo, Je zrel za šolo, Je prisiljen v sodelovanje.*

Različnoslonsko vezavo pa imajo lahko pridevniki kot *enak, edin, domač*: *Zakon je enak za vse, Je enak po zakonu, Je enak pred zakonom, Je enak z drugimi; Bili so (si) edini, Niso edini o tem/v tem, Edini so z njim; Je domač, Je domač pri njih/z njimi.*

4.2 Posamostaljanje povedja

Zaradi pogoste dvoumnosti je potrebno opozoriti in uzavestiti, da besedotvorni pomeni oz. določena priponska obrazila izglagolskih tvorjenk izbirno določajo oz. omejujejo pomenskoskladenjske oz. vezljivostne zmožnosti in s tem udeleženske vloge. Zmožnost metonimičnega prehajanja iz izhodiščnega dejanja (De) v druge besedotvorne pomene je torej odvisna od pomenja izbranega glagola. Kako se hierarhična razvrstitev možnih udeleženskih vlog izbirno zožuje izražajo posamostaljene besedne zveze z jedrnimi iz-istoglagolskimi tvorjenkami, ki lahko imajo poleg izhodiščnega dejanja (De) še druge besedotvorne pomene (s kraticami: De = dejanje, Vsd = vsebina dejanja, Rad = razmerje z dejanjem, Cd = cilj dejanja, Sd = sredstvo dejanja, Vd = vršilec dejanja, Md = mesto dejanja, Pd = predmet dejanja): *igranje (De) nogometa (Vsd) s prijatelji (Rad) za nagrado (Cd), igranje (De) hokeja (Vsd) na travi (Md) z žogico (Sd); igravec (Vd) sonate (Vsd) na klavir (Rad); igralo (Pd) s krogi (Sd) za guganje (Cd); igrača (Sd) za odrasle (Cd) ipd.*

4.2.1 Širša funkcijska raba

Glagolniška raba nevezavnih glagolskih tvorjenk je, tudi zaradi poudarjanja procesualnosti in t. i. glasovnega slikanja, opazno pogosta tudi v leposlovju, npr. v *Galjotu* (D. Jančar, ²1982):

»/.../ ko se ti čas ustavi, ko se tista krogla nad glavo noče nikamor premakniti, ko ni nobenega *kotalikanja* gori po nebu /.../ (135). Prekleto *rokomavšenje* in *ubijanje* in zločinstvo, je sodnik končal svoj govor /.../ (141). /.../Verjetno bi svoje čvekalasto *čeljustanje* in *hvaličenje* nadaljeval do jutra, ko mu Adam ne bi vsega pokvaril (141). /.../ Vrhove redko posejanih dreves je zganilo zateglo *frljanje* /.../. Daleč zgoraj je slišal *škrebjanje* prvih kapelj /.../« (214).

Skladenjske posebnosti slovenščine v razmerjih glagol – vezljivost – stavčni vzorec

vezljivost, stavčni vzorec, sestavljeni udeleženeec, obvezna dopolnila
valency, sentence pattern, complex participant, obligatory complements

1 Posebnosti v glagolski in povedkovi vezljivosti

1.1 Glagoli s pomenjem, ki omogoča, da je v osebku vršilec dejanja ali prizadeto z dejanjem v enako- ali (vsaj) podobnosporočilnih povedih. V teh primerih je še bolj pomenljivo prikazano soodvisno razmerje med glagolsko vezljivostjo in stavkotvornimi zmožnostmi v okviru stavčnih povedi.

Tu bodo upoštevani samo glagoli, katerih pomenje se giblje v vzročno-posledičnem razmerju, ki z izhodiščno tvorno prehodnostjo (vsaj) nakazuje ostanke potencialne ergativnosti:

ajati (Ženske so ajale ('pestovale') otroke > Otroci so ajali ('spali')), bivati (Ti ljudje bivajo ('živijo') umetnost > Umetnost biva ('obstaja') pri teh ljudeh), Dimnik buha ('meče') dim > Dim buha ('bruha'), Bušknil ('sunil') ga je ven > Bušknil ('hitro odšel') je ven, Buta ('udarja') z vrati : Vrata butajo ('udarjajo'), Kap(lj)a ('daje po kapljicah') zdravilo : Zdravilo kap(lj)a ('pada po kapljicah'), Veter kroži ('obrača') dim : Dim kroži ('se obrača / zavija'), Mati lije ('izloča') solze : Solze lijejo ('se izločajo'), Loputnila ('udarila') je z vrati : Vrata so loputnila ('udarila'), Veter niha ('ziba') vrv : Vrv niha ('se ziba'), Vojne ubožajo ('osiromašijo') ljudi : Ljudje ubožajo ('postanejo revni'), Tone piha ('izloča') toplo sapo : Topla sapa piha ('se izloča'), Tone pljuska ('razliva') mleko : Mleko pljuska ('se razliva'), Otroci polegajo ('tlačijo') travo : Trava plega ('upada'), Prenočevali ('dajali prenočišče') so ga : Prenočeval ('preživljal noči') je pri njih, Prezimijo ('ohranijo čez zimo') zelenjavo > Zelenjava prezimi ('se ohrani čez zimo'), Promovirali ('razglasili') so ga > Promoviral je ('pridobil je doktorski naziv'), Namerno so ga stradali ('postili') > Namerno je stradal ('se je postil'), Starajo ('povzročijo, da zori') sir : Sir stara ('zori'), Strmoglavili ('vrgli') so stari režim > Stari režim je strmoglavil ('je padel'), Gospodinja vre ('intenzivno kuha') juho > Juha vre ('peneče narašča'), Mati vzhaja ('povzročiti, da narašča') testo > Testo vzhaja ('se dviga'), V odprtino zadela ('tesno vstavi') smolo > Smola zadela ('tesno zamaši') odprtino, Stacionirali ('namestili') so čete ob meji > Čete stacionirajo (so nameščene) ob meji, Zavibriral ('zatresel') je kitarsko struno > Kitarska struna je zavibrirala ('se je zatresla'), Zorijo ('starajo') sir > Sir zori ('se stara').

Glagoli, ki lahko v osebku vežejo ali vršilca dejanja ali prizadeto z dejanjem, imajo v svojem pomenju pomensko sestavino 'premikanja', ki zaradi vključenega 'samopremikanja' oz. 'samodelovanja' lahko ukinja povratni *se*, tako se vzpostavljajo razmerja *Veter*

giblje/premika veje > *Veje se gibljejo/premikajo* (pogovarjalna različica je npr. **Veje gibljejo*). Pri primerih kot *bivati* in *čustvovati* pa je vključena 'procesualnost', ki pa ni nič drugega kot posplošeno 'premikanje in spreminjanje'.

Podobna stavčnopovedna razmerja se lahko vzpostavljajo še z glagoli s *se* kot npr. *Amortizirali so stroj* : *Stroj se je amortiziral*, *Angažirali so umetnika* : *Umetnik se je angažiral*, *Bočili so pločevino* : *Pločevina se je bočila* ipd.

1.2 Prostomorfemski glagoli z vidika pomenske razločevalnosti

1.2.1 Glagoli s *se* nasproti istoizraznim glagolom brez *se* – primeri, ko je poleg 'samopremikanja' poudarjena še katera dodatna razločevalna pomenska sestavina samodelovanja

Poleg tipičnih parov premikati : premikati se, spreminjati : spreminjati se ipd. imamo tudi razmerja tipa delati : delati se 'pretvarjati se', igrati : igrati se 'neresno ukvarjati se'; v teh primerih je poudarjeno splošno razmerje 'obvladovanja česa' nasproti 'konkretna aktualizirana dejavnost', ki jo skupaj z osebkom aktualizira prav *se*²⁹⁶ se izraža z glagoli *boksati* : *boksati se*, *drsati* : *drsati se*, *smučati* : *smučati se*, *voziti* : *voziti se*, *zaklinjati* 'rotiti' : *zaklinjati se* 'prisegati' v primerih kot *On boksa* za 'obvladuje boks' (nasproti *Trenutno/Ob sredah se boksa*).

Najtipičnejši zaimenski/zaimkovni morfem je *se/si* z različno stopnjo pomenske izpraznjenosti.²⁹⁷ Visoka stopnja pomenske izpraznjenosti omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *oddaljiti se/si*, *premisлити se/si*, *upati si/se*. In če predložni morfem z dodatnim pomensko-izraznim izpostavljanjem t. i. vezljivih pomenskih sestavin glagola vezljivost uvaja oz. širi, jo zaimkovni morfem z zasedbo udeleženca – prizadeto/prejemnik oži:

upati v uspeh/na rešitev – *upati si/se dvomiti o uspehu/rešitvi*, *igrati nogomet s pomarančo* – *igrati se slepe miši z otroki* : **igrati se šah na računalniku*, *premikati pohištvo po sobi* – *premikati se po sobi*; *privoščiti prijatelju počitnice* – *privoščiti si počitnice*, *seznaniti sodelavca z novostmi* – *seznaniti se z novostmi*, *želeti ljudem srečo* – *želeti (si) pijačo* ipd.

1.2.2 Oblagolska predložna raba – pomenska razločevalnost med nepredložno in predložno rabo istoizraznih glagolov:

Benti ('jezi se') *nad sinom* : *Benti* ('preklinja') *sina*, *Buljil* ('napeto gledal') *je vanj* : *Buljil* ('nape-njal') *je oči*, *Čustvuje* ('vznemirja se') *zaradi izgube* : *Čustvuje* ('podoživlja') *izgubo*, *Igra* ('kratkočasi/zabava') *s kartami* : *Igra* ('obvladuje') *karte*, *Igra* ('poskuša') *na tomboli* : *Igra* ('stavi')

²⁹⁶ Raba *se* ob glagolih v teh primerih aktualizira tako osebek kot njegovo dejanje.

²⁹⁷ Raba pa potrjuje, da prostomorfemski *se/si* ni nikoli pomensko povsem izpraznjen ('povratnost' je stalna sestavina), zato ga glede na njegov (razločevalno)pomenski prispevek k pomenskosestavinskosti glagola delim na a) *se* 'samopremikanja' v *premikati se* (nasproti: *premikati koga/kaj*), *utopiti se* (nasproti: *utopiti koga/kaj*), *zgubiti se* (nasproti: *zgubiti koga/kaj*) ipd., b) *se* 'samodelovanja' v *razdajati se* (nasproti: *razdajati kaj*), *najesti se* (nasproti: *jesti kaj*), *dolgočasiti se* (nasproti: *dolgočasiti koga*) ipd., c) *se* 'stanja (počutja)' v *bati se* (nasproti: *strašiti koga/kaj*), *veseliti se* (nasproti: *raz/veseliti koga*), *jokati se*, *kesati se*, *kujati se*, *naveličati se*, *počutiti se*, *smejati se*, *zdeti se* ipd., č) *se* 'pojavnosti' v *daniti se*, *svitati se*, *temniti se*, *kolcati se (komu)*, *zehati se (komu)* ipd., d) *se* 'splošnovršilske navajenosti/navadnosti' v primerih kot *Tod se hodi na Triglav* ipd.

tombolo, Pridirkati ('z dirko prispeti') *na prvo mesto* : *Pridirkati* ('doseči') *prvo mesto, Sope* ('lovi se') *za svežim zrakom* : *Sope* ('lovi') *sveži zrak, Sune* ('hipno trzne') *z nogo* : *Sune* ('hipno premakne') *nogo, Trenirati* ('vaditi') *na parterju* : *Trenirati* ('vaditi') *parter, Trpeti* ('prenašati') *bolečine* : *Trpeti* ('biti prizadet') *zaradi bolečin* ipd.

1.2.2.1 Predložna raba je neobvezna pri določenih glagolih, ki v svoji pomenskosestavinskosti že vključujejo 'namenskost' ali 'ciljnost' ali sploh usmerjenost na določeno vsebino, primeri za *na* in *za*:

čakati (na) vlak, gledati (na) oblake, igrati (na) piščalko, odgovoriti (na) vprašano (Rd) : *odgovoriti (na) vprašanje (Pd), paziti (na) otroke/zdravje, pritiskati (na) gumb, streljati (na) sovražnika, zadesi (na) oviro; loviti (za) rokav, popasti (za) nogo, poterjati (za) denar, prositi (za) pomoč.*

1.3 Dvoja (predložna ali brezpredložna) vezava

Dvojo (predložno ali brezpredložno) vezavo omogoča dovolj široka pomenskost glagola – ko lahko izbiramo med njegovimi pomeni;²⁹⁸ v teh primerih gre za glagole oz. glagolske pomenne, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izraženega (sestavljene) udeleženca. Včasih določeni udeleženec lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodišnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva tudi na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena v okviru istega glagolskega leksema, npr. izčistiti 'odstraniti/očistiti' madež z obleke : izčistiti 'odstraniti' madež : izčistiti 'očistiti' obleko ipd. Podobna vezljivostna razmerja so še v primerih:

dotočiti pijačo 'doliti' : dotočiti 'napolniti' kozarec, doliti vino : doliti kozarec, izmiti 'očistiti' rane : izmiti 'odstraniti' umazanijo iz rane, izpiti 'izprazniti' kozarec : izpiti 'odstraniti' vino iz kozarca, izčrpati vodo iz vodnjaka : izčrpati vodnjak, izčistiti madež z obleke : izčistiti obleko, izpiti vino : izpiti kozarec, izcediti sok : izcediti limono, izčistiti madež z obleke : izčistiti obleko, izkrtačiti prah iz obleke, izkrtačiti obleko, izpihati cevi : izpihati prah iz cevi, izterjati denar iz/od ljudi : izterjati denar, nabasati jabolka v košaro : nabasati košaro, oplesti ličje okrog steklenice : oplesti steklenico, oluščiti kožico s fižola : oluščiti fižol, odviti pokrov od steklenice : odviti steklenico, odkrhniti kos od krede : odkrhniti kredo, izpleti plevel : izpleti pšenico, iztrgati zvezek : iztrgati liste iz zvezka, naliti juho na krožnike : naliti krožnike, nametati misli na papir, nametati na papir, natlačiti jabolka v košare : natlačiti košare, vplačati prvi obrok za nov avtomobil : vplačati (za = 'ohranja sestavinsko razmerje') nov avtomobil, vrezati navoj (v kovino), posaditi gredo (z radičem), vskočiti (z dodatno katico) pri zadnji pesmi, natovoriti voz (s pridelki), dognojiti posevke : doliti bencin : doliti/naliti kozarec, nasuti/dosuti : dosipati moko v vrečo : dosoliti, dotočiti/natočiti vodo : dotočiti/natočiti kozarec, dovesti razpravo do sklepa, dovesti ga do zdravnika, prikositi/dokositi do meje, namazati kruh : namazati marmelado : primazati ga, pripéti slavo/dovolj denarja : pripéti do ceste, zamešati testo : zamešati sestavine v testo, zradirati papir : zradirati črte na papirju, zasaditi/posaditi gredo : zasaditi zelje na/v gredo, zarezati (črte v) drevo, zamazati deblo (s smolo) ipd.

²⁹⁸ V slovensko jezikoslovje je razlikovanje med dvojo vezavo (z možnostjo izmenične uporabe dveh različnih sklonov) in dvojnično vezavo (z možnostjo hkratne uporabe dveh sklonov) v začetku 80-ih let prejšnjega stoletja vnesel Janez Dular in to tudi natančno uporabljal v svojih razpravah.

1.4 Posebnosti povedkovodoločilne (kvazi)vezljivosti

Posebnost so vezljivi neizglagolski pridevniki. V okviru povedka oz. povedkovodoločilne vezljivosti je treba omeniti omejeno skupino izglagolskih in neizglagolskih pridevnikov, ki označujejo telesna in duševna stanja. In če je pri izglagolskih pridevnikih vezljivost posledica izhodiščnega glagolskega pomena, je pri neizglagolskih pridevnikih vezljivost posledica dinamičnega pomena pomensko sorodnih glagolov – gre predvsem za stanjske pridevnike s prevladujočim razmernostanjskim skladenjskim pomenom (ki ga dodatno potrjuje še prostopredložnomorfemska raba): a) meritve/mere: *biti oddaljen od (koga/česa)*, *biti prisoten (pri kom/čem)*, *biti skupen (komu/čemu)*, *biti prost/poln (koga/česa)*, *biti odprt (za koga/kaj)*; b) primerjave: *biti isti/enak (kot kdo/kaj//s kom/čim)*, *biti enak za (koga/kaj)*, *biti odvisen od (koga/česa)*, *biti podoben (komu/čemu)*; in c) vrednotenja lastnosti/stanja: *biti očit/en/jasen/znan (komu)*, *biti zmožen (česa)*, *biti nagnjen k/h (čemu/komu)*, *biti rado-veden za (koga/kaj)*, *biti ponosen na (koga/kaj)*, *biti nujen/obvezen/primeren/upravičen/pomemben za (koga/kaj)*, *biti izkušen/zadovoljen/nepošten/pravičen/ljubezniv s (kom/čim)*.

1.4.1 Povedkova samo stavkotvorna neudeleženska (in zato) neprava vezljivost v vremenskih povedih poleg stavkotvorno enodelnih izrekov – povedi tipa *Dežuje*, *Lije*, *Piha* ipd.²⁹⁹ omogoča kar nekaj samo navidezno dvodelnih stavkotvornih različic *Dež je / Dež gre/pada*, *Dež lije*, *Veter piha* ipd.³⁰⁰ Pri vremenskih brezosebkih/brezosebnih³⁰¹ stavkih je pomenskopodstavno/propozicijsko samo povedje tipa *Dež je*, kjer *dež* združuje osebkovo-povedkovodoločilno vlogo (tj. združljivost/kompatibilnost oz. medsebojno odvisnost osebkove in povedkovodoločilne vloge, tako da je osebkova samo formalno-stavkotvorna vloga, povedkovodoločilna vloga pa je hkrati povedkovniška pomensko-skladenjska kategorija s povedkovim pomenom in lastnostmi (Vidovič Muha 2000: 124, 125), kar se tudi dovolj eksplicitno združuje v primerih kot *Dež pada – Pada – Padalo je/bo – Dež je /bil/ – Deževno je /bilol/*, *Mraz je /bilol/ – Mrzlo je /bilol/* ipd.), vključena je lahko še nenujno upovedena okoliščina.

²⁹⁹ V primerih tipa *Dežuje*, *Rosi*, *Grmi* A. Vidovič Muha (2009: 251) govori o stavkotvorni (levi) vezljivosti, ki je notranja oz. zakrita in se lahko eksplicitno razvezuje v **Dež dežuje*, **Rosa rosi*, **Grom grmi* ipd., in s tem v zvezi posledično izpeljuje z vezljivostnega vidika relevantno trditev, da »v tem smislu ne vzdrži trditev o nevezljivih glagolih«.

³⁰⁰ Nova slovenska skladnja J. Toporišiča (1982: 82, 83) tovrstne povedi pomenljivo obravnava pod poglavjem nevezljivi in hkrati seveda tudi neprisojevalni glagoli, vendar vse našete vremenske povedi v nadaljnji krajši razlagi ne obravnava kot neprisojevalno in samo slovničnoformalno stavkotvorne, temveč dopušča t. i. prvotno ali drugotno /ne/prisojevalnost. Odpiranje možnosti prvotne in drugotne prisojevalnosti pa le dodatno opozarja na spremembo glagolskega pomena v povedju oz. na pomensko- in strukturnoskladenjsko spremembo povedka sploh.

³⁰¹ Pridevnik brezosebkov poudarja stavkotvorni vidik in stavkotvorne zmožnosti brez pravega udeleženskega osebka, temveč samo s končniško obliko za tretjo osebo ednine srednjega spola – s t. i. formalnim osebkom; pridevnik brezosebni pa se v prvi vrsti nanaša na brezosebni glagol brez konkretne osebe oz. brez pravega konkretnega osebka in zato tudi brez osebila oz. končniškega morfema (za izražanje oseb oz. osebka), ampak ima za izražanje samo oblikovne/formalne določnosti (na samo izrazni ravnini), tj. končniško obliko za tretjo osebo ednine, ki v zloženih oblikah izraža oz. pokaže tudi srednji spol – to so tretjeosebne (formalnoosebkove) glagolske oblike (nasproti brezosebim glagolskim oblikam).

2 Posebnosti pri vezljivih udeležencih oz. določilih

2.1 Tožilniška vezava pogosto naznanja vsebinskega udeleženca (nasproti predložnim sklonom, ki izražajo pretežno okoliščine, npr.

Bije ('udarja') *po mizi* : *Ura bije* ('naznanja') *polnoč*, *Bobna* ('udarja') *s prsti* : *Bobna* ('igra') *korračnico*, *Igra* ('stavi') *na loteriji* : *Igra* ('obvlada') *tombolo*, *Teče* ('goji/trenira') *maraton*, *Pritekel/Prismučal* ('dosegel') *je zlato medaljo* ipd.

2.2 Nakazane težnje v tožilniško vezavo

Težnje v tožilniško vezavo so nakazane pri glagolih s prevladujočimi pomenskimi sestavinami 'voditi, usmerjati, uravnavati' navadno imajo ali vsaj dopuščajo tožilniško vezavo, npr.

sprehajati se s psom (prizadeto z dejanjem) 'voditi psa na sprehod' : *sprehajati psa*, *upravljati s premoženjem* (vsebina dejanja) : *upravljati premoženje*, *upravljati s strojem* (sredstvo dejanja) : *upravljati stroj* ipd.

Neke vrste prehod med neudeleženskimi in /iz/udeleženskimi obpovedkovimi dopolnili so primeri, kjer vsebinski udeleženec propozicijsko natančneje lastnostno oz. načinovno opredeljuje povedkov glagol, npr. iz športa *On plava kravl in metuljčka* (nasproti že lastnostno rabljenim *On drsa posamezno / v paru* < *drsati kot posameznik / drsati s kom v paru*). Že pravo udeležensko določilo pa je v primeru *Vozi formulo* (< *Vozi se s formulo.*).

2.3 Nedoločniško in namenilniško določilo

Vezava nedoločnika kot nesklonskega določila z neko »notranjo predikacijo« je priznana tako v slovenistiki kot širše v slavistiki. Nedoločnik se uporablja lahko tudi nevezavno, npr. *Tukaj ostati ni varno*, medtem ko je raba namenilnika lahko samo vezavna, v nasprotnem primeru gre za izpust vodilnega glagola, npr. *Takoj spat!* Vezava nedoločniških določil gre v smeri glagolske popolnosti. Z vidika stavčnega vzorca so glagoli z nedoločniškimi določili dvovezljivi. Vsa nadaljnja vezljiva nedoločniška določila pa niso več neposredno vezljivostno odvisna od izhodiščnega glagola, zato lahko govorimo le o razširjenem prostem stavku, to so primeri kot *Pripravlja se govoriti o aktualnih problemih*.

2.4 Posebnosti osebkovih in orodniških vezljivih določil

2.4.1 Osebkove udeleženske vloge

Osebek lahko označuje različne udeleženske vloge, ki glede na to ali so a) prvotne osebkove udeleženske vloge ali b) drugotne osebkove udeleženske vloge izražajo a) izhodiščne stavčne zgradbe ali b) pretvorjene/drugotne stavčne zgradbe. Prvotne osebkove udeleženske vloge so vršilec/povzročitelj/pobudnik (V/Pv/Pb_d) ob glagolih tipa *spreminjati/zažigati/vzpodbujati* in nosilec dejanja/dogajanja/procesa/stanja (N_{d/dog/p/s}) ob glagolih kot *teči/dogajati se/spreminjati se/bivati* ipd. Drugotne osebkove udeleženske vloge pa so prizadeto/prejemnik/sredstvo/rezultat pri dejanju (Pr/Pre/S/R) v pretvorjeni povedi, npr. iz izhodiščnega stavka *Anica (Vd) stavi vazo (Pr_d) na mizo* v *Vaza (Pr_d) je*

stavljen/se stavi na mizo (tj. potrpnjenje *proti* stanju *Vaza (Ns) stoji na mizi*) in v *Vaza (Pr.) je postavljena na mizi* (postanjenje).

Določenim udeleženskim vlogam in določenim določilom na izrazni ravnini pa ustrezajo samo udeleženci z določenimi pomenskimi lastnostmi (Daneš 1987: 60, 61). Tako je npr. uporaba udeleženca s pomenskimi sestavinami živo⁺, človeško⁺ v orodniku nesmiselna, npr. *Pavel je zaprl okno : Okno se je zaprlo s Pavlom** (možna smiselna razlaga s *Pavlom* je, da je sovršilec dejanja – poleg še enega neizraženega vršilca). Primera *Veter je zaprl okno : Okno se je zaprlo z vetrom*, pa kažeta, da pri naravnih pojavih lahko govorimo o nadomestnih vršilcih dejanja s pomenskimi sestavinami kot živo⁻, naravno⁺ (pravi povzročitelj ni izražen), zato je izražanje z orodnikom možno in izraža nekakšno naravno sredstvo dejanja. Sicer pa se s sklonsko uporabo (npr. imenovalnik ali orodnik) v okviru osebka jasno izrazi tudi vršilskostna hierarhija oz. stopnja vršilskosti³⁰², npr. *Janez (Vd) je razbil okno : Kladivo (Sd) je razbilo okno* (pomenski prenos oz. metonimija) : *Janez (Vd) je razbil okno s kladivom (Sd)*.

Iz povedanega sledi, da ima osebek, kljub temu, da lahko izraža različne udeleženske vloge, stalno stavkotvorno ujema noprismojevalno razmerje. Izražanju z neimenovaniškimi določili (t. i. logični osebek) nasprotuje že utemeljitelj pomenskega sklona Ch. J. Fillmore, ki v skladu s tvorbeno-pretvorbena teorijo osebka opredeljuje kot površinskoizrazno kategorijo samo v okvirih pomenske delitve osebkih imenovalnikov.³⁰³

³⁰² V zvezi z razširjanjem območja vršilskosti se zlasti v angleški in ameriški jezikoslovni literaturi omenja t. i. ergativno razmerje (ergativ = osebek prehodnega glagola, tj. ergativne zgradbe so prehodne), ki je obenem tudi nekakšno vzročno-posledično in oziralno razmerje med pobudnikom/povzročiteljem dejanja (lahko je eden ali pa jih je več) in vršilec/nosilec dejanja. Torej se poleg vršilskosti 'to do' izpostavi tudi vzrok dejanja oz. pobudnika 'make to do' (o tem M. A. K. Halliday ²1994: 163–164, 169–172). Tako se navadno razmerje *Janez* (vršilec dejanja) *brca žogo* (predmet/cilj dejanja) lahko spremeni v *Marko* (pobudnik) *povzroča/spodbuja*, da *Janez* (vršilec) *brca žogo* (prizadeto). Z izpustom enega izmed delovalnikov znotraj vršilskosti se poruši vzročno-posledično razmerje, s tem pa se spremeni tudi pomen sporočila v *Marko brca žogo*.

O ostanjih ergativnosti v določenem jeziku lahko govorimo vzporedno z ohranjanjem leksikalnih razlik neprehodnosti in prehodnosti. Skladenjska definicija ergativnosti pa osebek prehodnega dejanja pojmuje drugače kot osebek neprehodnega dejanja, predmet prehodnega dejanja pa enako kot osebek neprehodnega dejanja – v ergativni tipologiji je ergativni stavčni vzorec zgled za prehodni stavek, absolutni stavčni vzorec pa zgled za neprehodni stavek. Zmožnost t. i. ergativnih glagolov je, da isto dejanje lahko opišejo s stališča povzročitelja ali s stališča prizadetega, tj. da se lahko uporabljajo prehodno ali neprehodno, npr. *upirati se*, *zapreti (se)*, *blokirati (se)*, *raziti se*, *hiteti*, *eksplozirati*, *napihniti (se)*, *odtajati (se)*, *razveseliti (se)*; ergativni glagoli imajo v desni vezljivosti lahko prislovna določila, npr. *oditi*, *izstopiti*, *vstati*, *izluščiti se*, *vzpenjati se*, *spustiti se*, *nalepiti/prilepiti se* ipd.

³⁰³ Ch. J. Fillmore (1968: 6) deli osebke imenovalnike na a) nominative of personal agent, b) nominative of patient, c) nominative of beneficiary, č) nominative of affected person in na d) nominative of interested person, kar je v slovenščini imenovalnik vršilca dejanja (*Mož je brnil žogo*), imenovalnik prejemnika dejanja (*Mož je dobil udarec*), imenovalnik koristnika (*Mož je dobil darilo*), imenovalnik naklonjenega osebka (*Mož jo ljubi*) in imenovalnik obravnavanega osebka (*Mož ima črne lase*). Na Ch. J. Fillmore se je pri določanju 'pomenske valence' ruskega jezika opiral Ju. D. Apresjan (²1995: 25–26, 125–126), ko je po Fillmorevem vzorcu globinskih sklonov izdelal 9 osnovnih udeleženskih vlog za ruščino in 25 natančnejših različnih možnih tipov pomenske vezljivosti (glede na pomensko različne udeležence).

Fillmorovo osebkovo imenovalniško teorijo podpira tudi stavčnočlenska analiza, ki vršilec dejanja ali nosilec dejanja/stanja označuje kot imenovalniške osebkke ali kot neimenovalniške predmete (kamor sodi tudi logični/smiselni osebek).

G. Helbig pa s stavčnočlenskega vidika z upoštevanjem slovničnih kategorij neživo in nečloveško razširi obseg osebkovih vlog od t. i. normalnega osebkka na netradicionalne vsebine osebkovih vlog.³⁰⁴

Sistemsko bolj dodelana glede na vrstnost delovanja in sorazmerno nova, prilagojena računalniškim zmožnostim obdelave, je novejša delitev udeleženskih vlog v slovaškem jeziku³⁰⁵.

2.4.1.1 Določanje osebkka z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti³⁰⁶ presega meje leve vezljivosti. Težave pri določanju osebkka se najbolj jasno

³⁰⁴ Gl. G. Helbig, J. Buscha (1984: 560–562). Osebkove možne (prvotne in drugotne) udeleženske vloge so: vršilec dejanja (*Mati pere*), vzrok dejanja (*Voda je spodkopala hišo*), nosilec dejanja (*Roža je odcvetela/Fant se je razvil*), nosilec stanja (*Peter ima vročino/Perilo je suho*), udeleženec (sopovzročitelj) dejanja ali stanja (*Mleko vre/Peter je poškodovan*), rezultat dejanja (*Hiša bo zdaj zgrajena*), naslovnik (*Učenci so dobili pomoč*), sredstvo dejanja (*Nož reže kruh*), mesto dejanja (*Zaboj je poln knjig*), nosilec telesnih procesov (*Prst mi krvavi*), nosilec duševnih procesov (*Igralec se jezi zaradi poraza*), udeleženec (sopovzročitelj) duševnih procesov (*Neurje je prestrašilo otroka*), nosilec razsodbe/spoznanja (*Voznik je ocenil položaj*), udeleženec razsodbe/spoznanja (*Ta problematika je za znanstvenika nova*), nosilec zaznave/opažanj (*Mati opazuje otroka*), udeleženec zaznav/opažanj (*Njegov klic na pomoč je bil sprejet*), nosilec (priredni/podredni) razmerij (*Sekcija ima dva oddelka/Dva oddelka spadata v to sekcijo*), označevalec obstajanja/navzočnosti (*Včeraj se je pripetilo hudo neurje*), nameščeni udeleženec (*Knjige so na polici*).

³⁰⁵ E. Pálaš (1990) ločuje »agens« (živega povzročitelja in vršilca dejanja, npr. *Sosed je kupil avto, Voznik vozi avto*), za neciljno delovanje ima »elementiv« (neživi prapovzročitelj dejanja oz. naravna sila, npr. *Veter je razbil okno, Reka je očistila korito*), za povratno dejanje ima »procesor« (svojo dejavnost usmerja nase *Kmet kosi (travo)*), »produktor« (živi ali neživi proizvajalec ostaja nespremenjen in njegovo dejanje ne prizadeva nobenega predmeta, npr. *Sonce sveti, Oče kriči*, včasih je nosilec lastnosti, npr. *Rože dišijo*), »statal« (nosilec fizičnega ali psihičnega stanja, npr. *Micka je zardela, Grad je opustošen*; v vlogi osebkka v govornih procesih avtor ločuje »editor« (govorca oz. tvorca govornega ali pisnega izdelka), v procesih zaznavanja »perceptor« (npr. *Dekle je zavonjalo duh rože*, v procesih spoznavanja »kognizant« (npr. *Faust se je zamislil nad življenjem*), v čutnih ali čustvenih procesih »afektor« (živi preživljalec, npr. *Deček se je prestrašil psa*), v procesih pripisovanja lastnosti »atributant« (npr. *Zemlja je okrogla*), v procesih istovetenja »identifikant« (npr. *Janez je postal vodja*).

³⁰⁶ Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti pa se logičnemu osebkku in slovničnemu osebkku dodaja še psihološki osebek (nanj opozarja M. A. K. Halliday (1970), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosubjekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V primerjavi s prvima dvema je besedilna prvina in hkrati tudi eden izmed nosilnih elementov sporočila – je del sporočilnega jedra ali izhodišča. Določitve osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora pa so drugačne. Po Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*. V besedilu (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek.

odkrivajo v BITI-stavkih (Kunst Gnamuš 1989/90). Pri nas je bilo ugotovljeno, da v takšnih primerih vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča. Drugo merilo pa je pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisoja besedi s pomensko lastnostjo 'konkretno' (proti besedam z abstraktnjšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*. Tudi v angleščini je močna težnja zlitih izhodišč z osebkom (Halliday ²1994: 117), sicer pa je osebek = oznaka vsebine (Token, H. 129) in obvezno določilo = ovrednotenje (Value, H. 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje. V istovetenjskih BITI-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (osebek = določana vsebina) je *eden izmed najbogatejših ljudi* (povedkovo določilo = določujoča vrednost); iz tega primera lahko izpeljemo tudi stavka *Janez* (določani osebek) je *najbogatejši* (določujoče povedkovo določilo), kjer je istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) ⇒ istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Poleg tega pa se pokaže, da je določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno, kar pa uvaja tudi zaznamovani besedni red.

2.4.2 Orodniško vezljivo določilo

S splošnoslovanskega oz. primerjalnoslovanskega vidika je za začetek potrebna opomba, da je v slovenščini nujna uporaba predloga oz. predložnega glagolskega morfema. Za osnovni in izhodiščni pomen je označen spremstveni pomen.³⁰⁷

Tako stavčnoočenska oznaka osebek označuje tri krovne osebkove vloge na različnih jezikovnih ravneh – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na govorčevo zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema; slovnični osebek vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja; t. i. tipični/navadni osebek v imenovalniku pa označuje človeškega vršilca dejanja. Neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet. V stavku so lahko vse te tri pomenske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebkami ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) je *dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) je *dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) je *vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) je *moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet). Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. Sundén (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovničnega osebkov. Tako, da je pomembna logična vrednost slovničnega osebkov v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji (gl. primere zgoraj).

³⁰⁷ F. Kopečný (1973: 246–249) orodniški spremstveni pomen označuje tudi s slovenskimi zgledi kot *Kdor se z volkovi pajdaši, mora z njimi tuliti; potovati s kom, s praznimi rokami priti*. V okviru spremstvenega pomena izpostavi predvsem izražanje vsebine, npr. *hrnec s vodou* ('lonc z vodo'), *lopata s držadlem* ('lopata z ročajem'), *bogat z žitom*, in izražanje načina, ki je predstavljeno predvsem s pojmovnimi samostalniki in s telesnimi deli, npr. za slovenščino s *strahom pogledati kam, s praznimi rokami priti*. V tesno povezanost s spremstvenim pomenom postavi tudi izražanje sredstva in orodja, kjer so tudi samostalniki s pomeni telesnih delov, npr. *s palicami biti, s kolom udariti koga, igrati se s puško* : *Konj se brani s krepko nogo*. Pri nas A. Bajec (1959: 107–109) v zvezi z uporabo predloga oz. predložnega glagolskega morfema z/s ugotavlja, da je tudi za slovanske jezike prvotna uporaba »s sociativnim intrumentalom, ki pomeni skupnost, združenje /.../.« In še

Pri izražanju pomensko nujne spremstvene okoliščine ob nepolnopomenskih glagolih sta brezpredložni orodnik v povedkovodoločilni rabi, npr. *Imenuvali su Napoleona cesarom, Detetom postajem*, nadomestila imenovalnik ali (predložni) tožilnik, kar pa sporočilno ni isto – *On je bil sodnikom* lahko prevajamo kot *On je bil za sodnika* (začasna/pridobljena lastnost) nasproti *On je bil sodnik* (trajna lastnost).³⁰⁸

Z vidika stavčnoočlenskosti orodnik izpostavlja najtežje določljivo razmerje med (predložnim) predmetom in prislovnim določilom/dopolnilom načina.³⁰⁹ Tako npr., če je pomen udeleženga sredstva/orodja³¹⁰ namesto z orodnikom lahko izražen s še kakšnim drugim pomensko enakovrednim sklonom, je takšno sredstvo/orodje stavčnoočlensko (predložni) predmet, npr. *posuti cesto s peskom* : *posuti pesek na cesto* (Orešnik 1994: 42). V tem primeru je udeleženec bolj snov kot sredstvo in je zato še bolj

pomembna pripomba pri stavčnoočlenski uporabi predložnega orodnika (Oz/s), da je vsako sredstvo nekakšna spremljajoča okoliščina in zato ».../ se ni čuditi, da je poleg golega orodnika (instrumentala) jel nastopati v takih primerih s + družilnik (sociativ) /.../.« Čeprav je opozorjeno na ločevanje med družilnikom (*tepsti se s fanti*) in orodnikom (*tepsti se s cepci*), pa niso obravnavane stavčnoočlenske razlike predložnih samostalniških zvez med *Z njim so dobili mogočnega zaveznika* (⇒ s kom? – z njim), *Vozniki se že peljejo z balo* (⇒ s čim? – z balo) : *Prišel je s praznimi rokami* (⇒ kako? – s praznimi rokami), *Z veseljem vam ustrezem* (⇒ kako?).

³⁰⁸ Zgodovinski pregled uporabe in obravnave predlogov oz. predložnih morfemov v slovenskem jezikoslovju imamo v razpravah M. Orožen (1975) in I. Orel Pogačnik (1993), ki potrjujejo tezo, da se je predložni sistem v smislu sodobne knjižne norme izoblikoval šele konec 19. stoletja in se tako približal današnji.

³⁰⁹ V drugi polovici sedemdesetih let v okviru vezljivosti v sodobni poljščini npr. D. Buttler (1976: 163–186) pri orodniku v skladenjski vlogi predmeta (narzędnik w funkcji dopełnienia) z vidika glagolskega pomena govori o bližjem dopolnilu (dopełnienie bliższe) – tj. o obveznem določilu. Za orodnik v skladenjski vlogi prislovnega določila (narzędnik w funkcji okolicznikowej) pa z vidika glagolskega pomena govori o okoliščinskih pomenskih razmerjih (określone znaczenie relacyjnej) in o slabi vezavi (slaba rekcja). V poglavju o predložnih zvezah – *V. Konstrukcje przyimkowe* (187–215) v primerih predložnega glagolskega morfema ali (predložnega) predmeta govori o 'predložni vezavi glagola' (reakcja przyimkowa czasowników), pri predložnih prislovnih določilih pa o okoliščinski vezljivosti (określona walencja). Orodnik kot (predložno)sklonsko določilo, ki označuje prehodni tip med vezljivostnimi in nevezljivostnimi stavčnimi členi, natančneje in primerjalno uporabno tudi za slovenščino obravnava *Mluvnice češtiny – Skladba 3* (1987: 190–192).

J. Dular (1982: 191) navaja, da so ob orodniku najpogostejši predložni morfemi **z/s**, **za**, **pred**, **med**, **nad**. Za predmetno stavčnoočlensko vlogo orodnika J. Dular navaja pogoje: a) Orodnik izraža prizadeti predmet pri glagolih številnih pomenskih skupin (npr. glagoli, ki vežejo telesne dele (*vrteti z očmi/z glavo*), glagoli, ki se vežejo samostalniki, kot npr. *ravnati s strojem*); b) Orodnik izraža vsebinski predmet pri glagolih tipa *ukvarjati se s tihotapstvom*, *obirati se z odhodom* ipd.; c) Orodnik izraža razmerni predmet pri glagolih, ki izražajo solidarnost ali podobnost, npr. *potrpeti z ljudmi*, *primerjati se s sorodnico* ipd.

³¹⁰ Za sredstvo in orodje dejanja SSKJ v pomenskih razlagah uporablja tipski oznaki naprava (za večje, sestavljeno) in priprava (v ožjem pomenu tudi: orodje; za manjše, enostavnejše). Izraz sredstvo je nadpomenka za napravo in pripravo (ki vključuje tudi orodje in je namenjena za določeno delo). Tipski oznaki orodje in stroj sta v primerjavi z zgornjimi pomensko ožji, ker natančneje označujeta namenskost za določeno delo.

upravičeno predmet.³¹¹ Isti orodniški udeleženelec lahko glede na glagolski pomen prevzame vlogo snovi ali sredstva, sredstva ali prizadetega npr. *polniti kad z vodo* (snov) : *umiti kad z vodo* (sredstvo), *obmetavati ograjo s kamenjem* (sredstvo/prizadeto).

Zadrege pri stavčnoočlenskih opredelitvah izraža tudi oznaka prislovno določilo orodja/sredstva (Orešnik 1994: 42).

Razlika med sredstvom dejanja (Sd) in orodjem dejanja (Od) je ta, da sredstvo (Sd) pri dejanju spreminja tudi svoje lastnosti oz. za uresničitev določenega dejanja lahko prispeva del sebe, orodje (Od) pa tudi po koncu dejanja ostaja nespremenjeno. Sredstvo in orodje dejanja imata kot določili tudi z vidika strukturnoskladenjske hierarhije različni oblikoslovnoskladenjski vlogi (prim. Apresjan ²1995: 128), npr. *Šivati hlače s črno nitjo na šivalnem stroju* ipd.

Tudi za slovenščino zanimivo razpravljanje o orodniku po zgledu Fillmora je v članku Barbare Hall Partee.³¹² Opozorjeno je na razmerja med a) vsebinskim predmetom v tožilniku ali orodniku (the instrumental adverb) in med b) orodnikom, ki izraža orodje (the clearly instrument), npr. a) *We loaded hay onto the truck, We loaded the truck with hay* ('Na voz smo naložili seno, Voz smo naložili s senom') : b) *We loaded the truck with hay with pitchforks* (*'S senenimi vilami smo naložili voz s senom'). Ugotavlja, da bi v primeru a) težko govorili o prislovnem določilu v orodniku (the instrumental adverb), ker so pomeni pod a) pomensko zelo blizu povedku s tem, da je uporaba enkrat tožilnika in drugič orodnika pomenskorazločevalna, npr. *Na voz smo naložili seno* (⇒ 'ni nujno, da je voz poln') : *Voz smo naložili s senom* (⇒ 'voz je poln'). Pod b) pa je jasno izpostavljeno pomensko razločevanje med orodnikom kot vsebinskim predmetom in orodnikom, ki izraža orodje, npr. **S senenimi vilami* (prislovno določilo orodja) *smo naložili voz s senom* (vsebinski predmet). Ista opažanja in isti pomenski premiki veljajo tudi za slovenščino.

Orodnik kot sredstveni predmet ali kot prislovno določilo orodja pretvorbena določata E. V. Padučeva in R. I. Rozina (1993). Avtorici ugotavljata, da orodnik izraža sredstvo, ko ostaja poved smiselna tudi po površinskoizrazni pretvorbi orodnika v imenovalnik (orodnik > imenovalnik), npr. *Dokumente je spel s sponko* > *Sponka spaja dokumente*; če pa orodnik izraža orodje, poved po površinskoizrazni pretvorbi orodnik > imenovalnik ni več smiselna, npr. *Dokumente je spel s spenjačem* > **Spenjač spaja dokumente*.

V primerih kot *Ona je zagrnila okno z zaveso* : *Zavesa zagrinja okno* zaradi zmanjšanja števila skladenjskih udeležencev po pretvorbi udeleženelec *zavesa* združuje udeleženski vlogi vršilca in sredstva dejanja (Vd ∩ Sd). Je potemtakem sredstvo dejanja vsak leksem, ki lahko sprejme tudi vlogo vršilca dejanja? Po zgornjih primerih bi lahko odgovorili pritrdilno.

³¹¹ J. Orlovský (²1965: 372) zagovarja pravilo, da če je orodnik zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo (predložnega) predmeta. Če pa orodnik ni zamenljiv s tožilnikom, ima skladenjsko vlogo prislovnega določila, npr. *šúhat' nohami* – *šúhat' nohy* ⇒ (predložni) predmet. V slovenščini v pomenu 'drgniti' ali 'drsati' to ne gre, ker sta orodnik in tožilnik pomenskorazločevalna. Podobno še *krútit' hlavou* – *krútit' hlavu* (v slovenščini se v pomenih 'vrteti, sukati, obračati' uporablja tožilnik, npr. *vrteti glavo*).

³¹² Gl. članek *On the Requirement that Transformations preserve Meaning* – Pogoji, da pretvorbe ohranjajo pomen v zborniku razprav Ch. J. Fillmora in D. T. Langendoena (1971: 21). Ch. J. Fillmore (1968: 24–25) med opisom globinskih sklonov označi orodnik (instrumental (I)) kot sklon, ki izraža neživo silo ali predmet, ki je vključen v dejanje oz. ga določa glagolski pomen.

Pretvorbe iz orodnika v imenovalnik ali tožilnik kot merilo za ločevanje med predmetnim in prislovnodoločilnim orodnikom (verjetno tudi pod vplivom Padučeve) navaja tudi D. Buttler (1976: 163–186).

2.4.2.1 Ob polnopomenskih glagolih ravnanja/upravljanja s pomenskima sestavinama 'premikanja' in 'sonahajanja/sopojavljanja' ima orodnik skladenjsko vlogo predmeta (s čim), če je glagolski pomen neposredno povezan s pomenom udeleženca. Med prvotnim glagolom in udeležencem torej ne sme biti še dodanega vmesnega premostitvenega glagola, npr. *Preti s sekiro* > v pomenu 'pretiti s telesno poškodbo' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena vsebinski predmet, zato je lahko izražena tudi v imenovalniku *Preti mu sekira* v prenesenem pomenu 'Preti mu telesna poškodba'). Drugače pa je v primeru *Preti s sekiro* s premostitvenim glagolom *udariti z/s* v pomenu 'Preti, da ga bo udaril s sekiro' (*sekira* je tu s stališča glagolskega pomena orodje dejanja (Od), zato pretvorba iz orodnika v imenovalnik na površinskoizrazni ravnini ni smiselna **Preti mu sekira* (*sekira* = 'orodje')). *Pretiti* je tu šele v posrednem odnosu s *sekiro*, zato je v tem primeru s *sekiro* neobveznovozljivo prislovno določilo načina (kako?).

Zgornji primeri samo potrjujejo, da je pri stavčnoočlenskem ločevanju med (predložnimi) predmeti in prislovnimi določili potrebno poleg slovničnega vidika upoštevati tudi sporočanjski vidik oz. predvsem členitev po aktualnosti. Tako npr. je pomenski poudarek na *sekira*, ko ta pomeni 'telesno poškodbo', v drugem primeru pa je pomenski poudarek na *pretiti*, saj *sekira* tu pomeni le 'eno izmed različnih orodij pri pretnji'.

Z vidika istorečja je v primeru *sekati s sekiro* izpis udeleženca *sekira* na prvi pogled čisto odveč, v resnici pa ima njen izpis pomenskorazločevalno vlogo³¹³ v pomenu 'sekati s sekiro, in ne s kakšnim drugim rezilom' in je stavčnoočlensko zato predmet.

Sploh pa je pomenskorazločevalna vloga stalna ob predložnomorfemskih glagolih z oslabljenim pomenskoskladenjskim pomenom, npr. *Maha s sekiro* (predmet), zato imamo v tovrstnih pomenih samo obveznovozljiva določila.

2.4.2.2 Kot (primerjalno) posebnost je potrebno omeniti vezavno družljivost ob glagolih premikanja, ki jo uvaja orodnik. V okviru glagolov premikanja³¹⁴ imamo osnovna glagola *iti* in *peljati se*³¹⁵, ob katerih je prevozno sredstvo različno strukturnoskladenjsko oz. stavčnoočlensko (kot prislovno določilo načina ali kot (predložni) predmet) opredeljeno. Tako se po predložni zvezi z *avtobusom* v glagolski zvezi *iti z avtobusom* vprašamo s KAKO?, ker je predlog pomensko del predložnega prislovnega določila načina in zvezo lahko pomensko razgradimo v 'iti' v vozilu/avtobusu ⇒ *iti kako?*; vprašalnico primerjalno potrjuje glagolska zveza *iti peš*. Podoben primer je *bežati s kolesom*, ki ga pomensko

³¹³ Npr. v okviru glagolskih tvorjenk A. Vidovič Muha (1985: 49) obravnava tudi skladenjskopodstavno orodniško vezavo, kjer »glagolska tvorjenka poimenuje dejanje na podlagi pripomočka, sredstva, s katerim se dejanje opravlja /.../«.

³¹⁴ F. Daneš (1987: 88–119) pri glagolih premikanja govori o pomenskih sestavinah kot: samogib. +/- (samohyb +/-), živo +/- (anim +/-), orod.+ (instr +), narav.+ (natur +) ipd.

³¹⁵ Pri nas je o vezljivostnih posebnostih glagolov premikanja pisala I. Černelič Kozlevčar (1979), predvsem z vidika oblikovanja slovarskih pomenov in izbire ponazarjalnega gradiva.

razložimo kot 'hitro iti' + 'biti na kolesu' ⇒ 'hitro iti, tako da si na kolesu' ⇒ 'hitro iti' kako? ⇒ bežati kako? ⇒ predložna zveza *s kolesom* je prislovno določilo načina.

V glagolski zvezi *peljati se z avtobusom* pa že glagol *peljati se* vključuje pomene 'iti + biti v vozilu', tako da je *avtobus* samó natančnejša pomenska določitev vrste vozila, in zato ima stavčnočlensko vlogo (predložnega) predmeta.

Sicer pa so ob procesnih in dogodkovnih glagolih premikanja³¹⁶ lahko trdimo, da pomen prevoznega sredstva navadno združuje sredstvo in mesto dejanja ($Sd \cap Md$), npr. *peljati se z avtobusom* (Ju. D. Apresjan ²1995: 128, 140). Prvotno *orodniško sredstvo dejanja* zaradi lastne aktivnosti oz. izvornosti dejanja lahko po metonimični/metaforični pretvorbi nastopa tudi v vlogi osebkka. Navadno je to tehnični pripomoček, stroj ali naravna sila, še najbolj navadno pa je prevozno sredstvo, npr. *Pripeljal se je z avtobusom, Avtobus ga je pripeljal* (Páleš 1990: 35). Ta pretvorbena zmožnost sredstva dejanja nastopati v osebki vlogi ga, vsaj pogojno, uvršča v vezljivostno polje glagolov premikanja.

2.4.2.3 Glagolski pomen ustvari določeno udeležensko hierarhijo, posledica katere je strukturoskladenjska hierarhija med določili – med predmeti in izsamostalniškimi prislovnimi določili.

Vzemimo, da sta izsamostalniška prislova *ročno* in *strojno* okoliščinski nadpomenki za delovalnike, ki označujejo orodje dejanja (Od) ali sredstvo dejanja (Sd). Če je ob istem glagolu poleg udeleženca z vlogo sredstva ali orodja smiselna uporaba izsamostalniškega načinovnega prislova *strojno* ali *ročno*, ki označuje način glagolskega dejanja, je samostalniški udeleženec stavčnočlensko (predložni) predmet, ki pomensko/predmetno natančneje določa način dejanja *strojno/ročno*. Če pa uporaba prislova *strojno* ali *ročno* ni smiselna, je takšen samostalniški udeleženec stavčnočlensko navadno del predložnega prislovnega določila načina. Glede na povedano so možne strukturoskladenjske različice z določili: *Piše (ročno/strojno) (kako?) s peresom/z računalnikom (s čim?)*, *Piše s peresom/z računalnikom (kako?)* proti dopolnilom: *Računa s svinčnikom/z računalnikom (kako? ⇒ prim. pog.: Računa peš)*.

V nasprotju z neživimi samopremičnimi delovnimi/prevoznimi sredstvi so abstraktni pojmi kot *veselje*, *žalost* ipd. neudeleženske sestavine (tj. ne spadajo v pomensko podstavo povedi). Povedkov glagol samo lastnostno opredeljujejo – to potrjujejo pretvorbe v izpridevniške prislove, npr. *Z veseljem se je odpeljal – Veselo se je odpeljal*.

2.4.2.3.1 Razmerja med vršilcem dejanja (Vd) ali družilnikom (Dd) in orodjem (Od) so izražena v zgledih kot *Se je odpeljal/je kopal / s prijateljem / s psom / z lopato* ('On in prijatelj/pes sta se odpeljala' / 'On in prijatelj sta kopala, tako da sta zarila lopati' (možna pretvorba iz orodnika v imenovalnik izraža vršilca dejanja ali družilnika). Medtem ko je primer **Lopata je kopala* dokaz, da *lopata* z udeležensko vlogo orodja (Od) zahteva tudi vršilca dejanja (Pauliny 1943). Uporabljene besede *prijatelj* (Vd/Dd), *pes* (Dd) in *lopata* (Od) so samostalniška določila, stavčnočlensko pa predmeti.

Ko pa ima glagolski pomen zasedena že vsa svoja bistvena udeleženska mesta kot

³¹⁶ Takšno delitev glagolov premikanja povzeman po F. Danešu (1987: 88–119), v poglavju *Vzorci se slovesy pohybu*.

so vršilec dejanja, prejemnik in prizadeto z dejanjem, površinskoizrazno pa je prenasičen z orodniki, npr. *S sosedi* (družilnik) *so založili klet* (prejemnik) *s premogom* (prizadeto) *z lopato* (okoliščina), sta sredstvo ali orodje lahko samó okoliščinski dopolnili.

Udeležensko hierarhijo oz. hierarhijo udeleženskih vlog v stavčni povedi potrjuje tudi Fillmorova teorija o globinskih sklonih in sklonskih razmerjih,³¹⁷ ko npr. osebek enkrat izraža vršilca dejanja (a), drugič pa orodje dejanja (b). V primeru, ko sta v povedi obe udeleženski vlogi, pa je osebek vršilec dejanja (c): a) *John broke the window* ('Ivan je razbil okno') : b) *A hammer broke the window* ('Kladivo je razbilo okno') : c) *John broke the window with the hammer* ('Ivan je razbil okno s kladivom'). Ker osebek lahko označujeta (po Fillmoru) dva različna globinska sklona (agentiv = pobudnik/vršilec glagolskega dejanja, je živo bitje : instrumental = sredstvo/orodje, je neživa sila ali predmet, ki povzroča glagolsko dejanje ali stanje), ju ni mogoče povezati v priredno zloženi osebek, npr. *John and hammer broke the window* ('Ivan in kladivo sta razbila okno'). Dokaz torej, da enakovrednosti prirednih sestavin ni mogoče razumeti samo strukturoskladenjsko, ampak mora biti vedno upoštevan pomen teh sestavin (Kunst Gnamuš 1981: 121).

Pretvorbe tudi pokažejo, da je vloga sredstva dejanja (Sd) neposredno povezana z dejanjem (De), tako da sredstvo učinkuje na predmet, ne da bi pri tem moralo postati orodje – je samodelovalno. Zato sredstvo dejanja (Sd) lahko nadomešča vršilca dejanja (Vd). Orodje dejanja (Od) pa je samo posrednik med vršilcem dejanja (Vd) in predmetom dejanja (Pd), zato ne more nadomeščati vršilca dejanja (Vd). Sredstvo proti orodju izraža tudi samodelovalne lastnosti.

Strukturoskladenjsko oz. površinskoizrazno ločevanje orodnikov z udeležensko vlogo sredstva dejanja (Sd), orodja dejanja (Od) in vršilca dejanja (Vd) je v angleščini³¹⁸ razlikovalno izraženo, predvsem v trpniku, s predložnim morfemom *by* za Sd in Vd in s predložnim morfemom *with* za Od, npr. *I go to school by car* (= Sd, 'V šolo grem z avtomobilom'), *He was killed by a terrorist* (= Vd, '(On) je bil ubit od teroristov') : *You can cut the bread with that knife* (= Od, 'Ti lahko odrežeš kruh s tem nožem'). To samó potrjuje samodelovalno zmožnost predvsem Vd, kot izvor delovanja se mu pridružuje še Sd, medtem ko je Od pasivni udeleženec dejanja. Primeri uporabe orodnika + z/s v trpniku pa kažejo, da samostalnik za predložnim morfemom *by* označuje predvsem Vd, ko pa tega ni, lahko tudi Sd/Od, npr. pri *The window was broken /by a boy/by a ball* proti *The window was broken with a ball/*with a boy*, kjer samostalnik za *with* v trpniku lahko označuje samo Od, v tvorniku pa tudi družilnik, npr. *You're coming with us* (Quirk idr. 1993: 160).

2.4.2.3.1.1 Posebnost je, ko v vlogi sredstva dejanja (Sd) nastopa človek ali pa samo deli telesa, npr. *Božal ga je z očmi* (s čim? ⇒ z očmi = Sd; z možno pretvorbo *Njegove oči so ga božale*). Pretvorba samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebk, zato v takšnih primerih govorimo o osebkovi vezljivosti, ki vključuje 'osebo' in 'vršilskost' (proti *predmetni* vezljivosti, ki vključuje 'predmet' in 'udeleženost' (po Apresjanu ²1995: 165, sub"jektnejaja valentnost in ob"jektnejaja valentnost'), in ne o orodniški predmetni

³¹⁷ O tem Ch. J. Fillmore (1968: 22); pri nas pa s prenašanjem te teorije tudi O. Kunst Gnamuš (1981: 30>).

³¹⁸ Prim. R. Quirk idr., *A Comprehensive Grammar of the English Language* (201994: 559).

vezljivosti (prim. Apresjan ²1995: 129).³¹⁹ V. Kalenič (1970: 121) primere kot *Streljao me je bijesnim očima* označuje kot vzorčne zglede orodnika s kategorijo živosti[†].

Pri nas se odklanja teza, da bi predvsem udeleženska vloga orodja imela tudi stavčno-očlensko vlogo osebka, npr. *Roka je premaknila žogo* (< 'Janez je žogo premaknil z roko'). Celó v nevsakdanjih metonimičnih rabah osebka se namreč udeleženska vloga orodja (in tudi sredstva) umika v prislovno določilo orodja (ali sredstva), ki je najprimernejši nosilec domnevne vloge orodja ali sredstva, npr. *Roka je premaknila žogo z mezincom*. (Zgled je z vidika naravne rabe slovenščine prisiljen, kaže pa na normativne zmožnosti jezika.) Od tod tudi upravičena misel, da je pomen sredstva ali orodja skrit že v predložnem morfemu *z*, ta pa podeli vlogo orodniku (Orešnik 1992: 14, 24).

2.5 T. i. sestavljeni udeleženci z vidika razmerij udeleženci : udeleženske vloge : določila oz. obvezna dopolnila

Načeloma vsak udeleženec vsakič nastopa v eni udeleženski vlogi in je izražen z enim določilom. Posebnost so t. i. sestavljeni udeleženci, ki se pomensko in strukturnoskladenjsko lahko razdelijo v dve- ali več udeleženskih vlog in so posledično tudi izraženi z dvema določiloma ali več določili, npr. en udeleženec (kot delujoča celota) v dveh udeleženskih vlogah (s poudarjanjem posameznega telesnega dela) v *Udarilo (mu) je na ledvice* (dvovezljivo) nasproti *Po navadi udari na ledvice* (enovezljivo); ko je sestavljeni udeleženec delujoče bitje, npr. človek, so deli telesa lahko v vlogi obveznih (oz. obveznodružljivih) modifikatorskih dopolnil, npr. enovezljivo *Dela /z rokami* = obvezno dopolnilo/ (nasproti dvovezljivemu *Boli ga roka* ali trovezljivemu *Udaril ga je v ramo*) ipd.

T. i. sestavljeni udeleženci so tako vezljivostna kot posledično tudi obveznodružljivostna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi obveznodružljive okoliščine načina dejanja /ki je v nadaljnjih zgledih v poševnih oklepajih/, npr. *Božal ga je /z očmi/* (kako? ⇒ *z očmi*) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebka.

V okviru obveznodružljivih dopolnil je treba poudariti, da glede na določeno specifično pomenskosestavinskost glagolov v povedku, na podlagi katere glagole razvrščamo v pomenske skupine, imajo bolj navadno obvezno izpridevniško prislovno dopolnilo glagoli ravnanja, stanja (nastopa stanja), poteka/procesa in premikanja s poudarjenimi pomenskimi sestavinami 'vedenja' ali 'razmerja'; predvsem 'razmerje' napoveduje udeležensko vlogo 'razmerja dejanja', obe poudarjeni sestavini 'vedenja' in 'razmerja' s skupno nadsestavino 'odnosa' pa napovedujeta in vključujeta obvezen način, ki 'vedenje' in 'razmerje' lastnostno (kakovostno, kolikostno, vzročnostno) ali vrstno in primerjalno oz. oziralno (izudeležensko s sredstvom/orodjem, s primerjalnim/ozirnim (razmernim) udeležencem) opredeli. Najširše in najboljše možnosti uporabe obveznodružljivih dopolnil imajo splošnopomensko in oslabilnopomensko rabljeni glagolski pomeni.

³¹⁹ F. Daneš (1987: 89 >) pravi, da se povedki z isto pomensko formulo povedja (SF – sémantická formule) razlikujejo glede na t. i. izbirne/selektivne pomenske težnje udeležencev (selekčni sémantické tendence participantů).

3 Nepropozicijski/zunanji udeleženeec je hkrati tudi tvorec sporočila oz. tudi t. i. »modalni operater« (Kořenský 1984: 137) in zato se v zvezi z zunanjim udeležencem govori tudi o t. i. »vnešnji modal'noj ramke« (nasproti »vnutrennji sub"jektivnoj modal'nosti« (prim. Hrakovskij 1985: 15)), npr. *Jutri bo morda dež*. Tovrstno zunanjeudeležensko tvorčevo zaznavanje in ugotavljanje pojavnosti je izraženo v nepropozicijskih časovno-naklonskih določitvah, npr. *Je bil hrup / Je bilo hrupno – Je bilo slišati hrup / Je škoda, da je tak hrup* – to J. Kořenský (1984: 36) poimenuje kot »dicendialno semantiko«, ki omogoča ločevanje med bazičnimi pomenskimi lastnostmi in pragmatičnimi lastnostmi. Tako se samo še potrjuje misel Charlesa Ballyja, ki jo poudarja F. R. Mikuš (1945: 7), in sicer, da mora biti vsako jezikovno izražanje združevati logični, psihološki in jezikoslovni vidik obravnave, in to z vključevanjem neskladenjskopodstavnih sestavin in z upoštevanjem členitve po aktualnosti.

4 O obveznosti prislovnih in pridevniških dopolnil v povedi in besedilu

Stopnja skladenjskopomenske obveznosti povedkovih prislovnih in pridevniških dopolnil je obratnosorazmerno odvisna tudi od stopnje polnopomenskosti uporabljenih glagolov v povedku. Splošnopomenske izpridevniške prislove tipa *lepo, grdo, slabo, dobro* Ju. D. Apresjan opredeljuje kot 'nemotivirano obvezno vsebinsko vezljivost', ki obenem izpostavi ali celo omogoči tudi vezljivostne posebnosti glagolov, npr. enovezljivost v smislu zamejitve vezljivosti samo na vršilskost, npr. *dobro kuhati, lepo slikati*.³²⁰

4.1 Predvsem v okviru obveznodružljivih /ob/povedkovih prislovnih dopolnil so že velikokrat navajani in obravnavani primeri, ki še dodatno dokazujejo, da je smiselno obravnavati in opredeliti prislovna in pridevniška dopolnila tudi kot obvezne lastnostne dopolnilne sestavine povedka in s tem kot obvezne sestavine povedi in nadpovednih besedil, npr. *Navadno hodi peš, Navadno hodi brez nogavic, Navadno hodi bos, Sava teče motna*, kjer je vzajemna pomenskoskladenjska odvisnost povedkovega glagola in prislovnega oz. pridevniškega dopolnila več kot očitna, tako da sicer polnopomenski glagol zaradi svoje splošnopomenskosti ob konkretnem (celo specializiranem) polnopomenskem prislovnem ali pridevniškem pomenu propozicijsko oslabi, v zgornjih primerih glagola

³²⁰ Apresjanova 'nemotiviranost' je tu z vidika glagola mišljena kot pomenskoskladenjska neusmerjenost (nasproti glagolski pomenskoskladenjski usmerjenosti, ki jo enačimo z glagolsko vezljivostjo). Sicer pa pomensko- in strukturoskladenjsko vlogo prislovn/(o)zveznih dopolnil ruska skladenjska teorija označuje kot 'določnostno odvisnost' v nasprotju z 'udeležensko odvisnostjo', gl. Ju. D. Apresjan (1995: 51, 130).

Češka skladenjska teorija, gl. Mluvnicka čeština – Skladba (1987: 18, 38, 192, 254), takšne primere označuje kot »syntagmata rozvitá«. Izpridevniška prislovna določila načina so opredeljena kot skladenjsko obvezna dopolnila (t. i. 'skladijska relevantna', ki oblikuje 'obrobni/stranski tip (okrajoví typ) stavčnega vzorca') predvsem v izpeljanih stavčnih zgradbah v okviru sekundarne diateze – »adverbiální výrazy se stávají obligatorním komponentem derivované struktury«, v nasprotju s »syntagmatu valenčníc«.

hoditi in *teči* ob prislovnih in pridevniških dopolnilih prehajajo v glagol *biti*.³²¹ Tako zgoraj navedeni zgledi, tudi zaradi izpridevniškega prislova, izraža neaktualno oslABLJENO glagolsko dejanje. Z vidika modifikacijskih dopolnil pa se v konkretnih zgledih potrjuje, da tudi splošnopomenskost prislovnega oz. pridevniškega dopolnila tipa *lep/lepo, dober/dobro* ni vedno in ob vsakem povedkovem glagolu pomenskoskladenjsko ustrezna oz. ustrezno povedna, npr. *Lepo se (jim) je godilo – (Lepo) se jim godi / Godi se jim – (Lepo) se imajo / Imajo se – Dogajanje je bilo lepo – Na srečanju je bilo lepo – Srečanje je bilo lepo – *Lepo so se srečali, Dobro so se zabavali – Zabava je bila dobra* ipd.

Izudeleženska obpovedkova prislovna dopolnila pa že delujejo (tudi) kot pretvorbna razmerja med vezljivostjo in obvezno družljivostjo – to so t. i. vrstni prislovi (SLP: 76–77) v vlogi prislovnih dopolnil, ki pretvorbno vključujejo tako delovalnike kot okoliščine, npr. *Že večkrat so ga samo ambulantno zdravili, To obdeluje samo strojno, Dela honorarno, Politično deluje* ipd.

4.2 Pridevniška obpovedkova dopolnila so v primerjavi s prislovnimi dopolnili malokrat obvezna. Pomenskoskladenjsko so pridevniška dopolnila lahko obvezna predvsem ob glagolih stanja ali procesa (ti vključujejo 'vedenje', 'razmerje z ravnanjem') in sicer, ko pomenskoskladenjsko oz. sporočilno prevladajo nad povedkovimi glagoli, katerih konkretni pomen zato pomenskoskladenjsko oslabi npr. *Čaka prestrašen > Je prestrašen, On hodi poškodovan > Je poškodovan, Ravna/upravlja/govori nepodučen/nepripravljen > Je nepodučen/nepripravljen, Živi razsipno > Je razsipen, Ustvarja/oblikuje navdahnjen/pretesen > Je navdahnjen/pretesen* ipd. Nasproti pa se pridevnišk/(o)zvezna dopolnila neobvezno pomenskoskladenjsko dodajajo glagolom dogodka/dejanja, npr. *Vrnil se je bolan, Poškodoval ga je omamljen* ipd.

5 Za konec velja poudariti, da glagolska vezljivost ujeta v stavkotvorna in besedilotvorna merila poudari skladenjske posebnosti posameznega jezika.

Glagol s svojo osrednjo skladenjskopomensko organizacijsko vlogo namreč poudarja zlasti tesno vzajemno oz. soodvisno povezanost med stavčnopovedno in glagolsko besednozvezno skladnjo; z obpovedkovimi oz. obglagolskimi prislovnimi dopolnili pa je omogočeno tudi sporočilno zgoščanje, ki ima medpropozicijsko vlogo in sega v nadpovedno/besedilno skladnjo.

³²¹ Pomisleke ob teh primerih je v oceni Nova slovenska skladnja J. Toporišiča (1984: 142–155) A. Vidovič Muha obrazložila: »/.../ Pomislek zbuja glagol *hoditi*, ki je v zvezi *hoditi bos* predstavljen kot polnopomenski – zveza naj bi se po znanem pravilu dala razstaviti v *hoditi + biti bos*, vendar pa se zdi, da taka razstavitev ni mogoča, npr. *Poleti (večkrat ipd.) hodim bos* ne pomeni, da *Poleti hodim + Sem bos*, ampak enostavno *Poleti sem bos (biti bos)*; glagola *hoditi* torej ne moremo brez pomislekov uvrstiti med polnopomenske« (150–151).

Viri in literatura

- APRESJAN, Jurij Derenikovič, 1967: *Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*. Moskva: Nauka.
- — ²1995: *Leksičeskaja semantika*. Vostočnaja literatura RAN. 2. popravljena in dopolnjena izdaja. Moskva.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, ŠOLAR, Jakob, 1956, 1964²: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- BAJEC, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1948: *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta*. Časopis za literarno zgodovino in jezik I. Ljubljana. 199–220.
- BOHORIČ, Adam, 1584, prev. izd. 1987: *Arcticae horulae succisivae (Zimske urice proste)*. Wittenberg. Prevedel in spremno študijo napisal J. Toporišič. Maribor: Obzorja.
- BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec. 3. izd., Prevalje 1924: Družba sv. Mohorja. 4. pomnožena izd., Celje 1934: Družba sv. Mohorja.
- — 1982: *Jezikoslovne razprave. Besedni red v govoru*. Izbral in uredil J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 233–253.
- BUTTLER, Danutta, 1976: *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów)*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- ČERNELIČ KOZLEVČAR, Ivanka, 1979: O glagolih premikanja zlasti glede na glagol iti in stavčne vzorce. *Jezik in slovstvo XXV*. 45–47.
- DAJNKO, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. II del: Von der Wortfügung. Gratz. 269–296.
- DANEŠ, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DOBROVSKÝ, Josef, 1940: *Podrobná mluvnice jazyka českého*. (V redakcích z roku 1809 a 1819). Praha.
- DULAR, Janez, 1978: *Nova slovenska slovnica*. SR XXVI/1. 45–55.
- — 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*: disertacija. Ljubljana. 1–259.
- FILLMORE, Charles John, 1968: The Case for Case. *Universals in Linguistic Theory*. Urednika E. Bach in R. T. Harms. USA.
- FILLMORE, Charles John, LANGENDOEN, D. T., 1971: *Studies in Linguistic Semantics*. New York.
- GOLDEN, Marija, ²2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GREPL, Miroslav idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr idr., 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- GUTSMAN, Oswald, 1777: *Windische Sprachlehre verfaßt von Oswald Gutsman*. Gratz. 81–133.
- HAJIČOVÁ, Eva, idr., 1983: Větná stavba a aktuální členění ve slovanských jazycích z porovnávacího hlediska. *Československá slavistika*. 139–149.
- HALLIDAY, Michel A. K., 1970: Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- — ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, 1953: *Význam Josefa Dobrovského pro slovanskou jazykovedu. Josef*

Dobrovský (1753–1953) – Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha: Nakladatelství ČSAV. 97–116.

HELBIG, Gerhard, BUSCHA, J., 1984: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie. 137, 352–398, 535–564.

HELBIG, Gerhard, 1992: *Probleme der Valenz- und Kasusstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

HRAKOVSKIJ, Vasilij S. idr., 1985: *Tipologija konstrukcij s predikatnymi aktantami*. Leningrad: Nauka.

IVANČIKOVA, Jevgenija A., 1965: O strukturnoj fakultativnosti i strukturnoj objazatel'nosti v sintaksi (Materialy i soobščeniya). *Voprosy jazykoznanija XIV/5*. 84–94.

JANČAR, Drago, 1980: *Galjot*. Murska Sobota: Pomurska založba.

– – 2000: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica.

JANEŽIČ, Anton, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva*. 2. izd. 1863, 5. izd. 1876, 6. izd. 1889, 7. izd. 1894, 8. izd. 1900. Celovec.

JESENŠEK, Marko, 1991: *Slovensko gradivo v Miklošičevi primerjalni skladnji*. Miklošičev zbornik. Ur. Viktor Vrbnjak. Maribor. 165–184.

KALENIČ, Vatroslav, 1970: Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini. *Slavistična revija XVI-II/1–2*. 107–128.

KAROLAK, Stanisław, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Sławistyki PAN.

KAUČIČ BAŠA, Majda, 1982: *Rodilnik zanikanja*. SR XXX/3. 305–321.

KOPEČNÝ, František, 1973: *Základy české skladby*. Praha: SPN.

KOPITAR, Jernej, 1808: *Grammatik Slavifchen Sprache in Krain, Kärntennund Steyermark*. Laibach.

KOROŠEC, Tomo, 1977: *Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez*. XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 59–67.

KOŘENSKÝ, Jan, 1972: *Funkce českých sloves být a mít ve větněsémantické struktuře »situace« (state of affairs)*. Jazykovedný časopis XXIII/2. 159–168.

– – 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS, <http://www.fidaplus.net/>.

KRIŽAJ ORTAR, Martina, 1981: *Glagolska vezljivost (na podlagi korpusa črke b v SSKJ)*: diplomska naloga. Ljubljana.

– – 1982: *Glagolska vezljivost*. SR XXX/2. 189–213.

– – 1987: *Breznikova skladnja v luči tvorbeno-pretvorbene teorije*. Obdobja 7. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 507–515.

– – 1989: *Vezljivost: iz pomena v izraz*. XXV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 129–140.

KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana.

LEVONTINA, Ivana B., 1996: *Celeobraznost' bez celi*. *Voprosy jazykoznanija XLV/1*. 42–57.

LEVSTIK, Fran, 1858a, cit. po izd. 1956: *Jezikovni spisi in odlomki*. Odlomek slovenske slovnice – Glagol. Zbrano delo 10. Ljubljana 1978: DZS. 153–161.

– – 1858b, cit. po izd. 1956: *Napake slovenskega pisanja*. Zbrano delo 6. Ljubljana 1978: DZS. 38–87.

Linguistica XXXIV/1, 1994: *Mélanges Lucien Tesnière*. (Zbornik, posvečen Lucienu Tesnièreju). Ljubljana.

MALAVASIČ, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole (v mestih in na deželi)*. Ljubljana.

MEČKOVSKA, Nina, 1984: *Prve slovnice: viri skupnosti, dejavniki različnosti*. SR XXXII/3. 209–222.

- 1986: *Grammatika kak fenomen kul'tury /Adam Bohorič i Meletij Smotrickij/*. Obdobja 6 – 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 255–267.
- METELKO, Fran, 1825: *Lehrgebäude der Slowenifchen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach. 236–264.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1868–1874: *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*. Wien.
- MIKUŠ, Franciskus Radivoj, 1945: *Što je u stvari rečenica?* Fragment iz teorije jezika i mišljenja. Ljubljana: Samozaložba.
- 1952: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić. (K sintagmatiki prof. A. Belića)*. Ljubljana: SAZU.
- 1960: *Struktural'nyj sintaksis L. Ten'era i sintagmatičeskij strukturalizm*. Voprosy jazykoznanija IX/5. Moskva. 125–140. Prevod iz francoščine: M. M. Makovskij.
- MOSKAL'SKAJA, Olga I., 1973: Problemy semantičeskogo modelirovanija v sintaksise. *Voprosy jazykoznanija XXII/6*. 33–43.
- MURAVENKO, E. V., 1998: O slučajah netrivial'nogo sootvetstvija semantičeskikh i sintaksičeskikh valentnostej glagola. *Semiotika i informatika 36*. Moskva: Russkie slovari. 71–81.
- MUREN, Hinko, 1989: *Priročnik Steve*. Ljubljana: Fakulteta za strojništvo.
- MURKO, Anton J., 1832: *Theoretifch-praktifche Slowenifche Sprachlehre für Deutsche; (nach den Volksprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärten, Krain und Urgans weltlichen Diftrikten*. Uvodni del: 3–16, Vsebina: 1-156, Slovar: 157–206.
- 1850: *Theoretifch-practifche Grammatik der Slowenifchen Sprache in Steiermark, Kärten, Krain und dem illyrifchen Küftenlande von A. J. Murko*. Gratz.
- NOVOTNÝ, Jan, 1979: Dualismus subjektu a predikátu a postavení predikace z hlediska valenční teorie. *Slovo a slovesnost XL/4*. 286–294.
- OREŠNIK, Janez, 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.
- ORLOVSKÝ, Jan, 1965: *Slovenská syntax*. Bratislava: Obzor.
- OROŽEN, Martina, 1975: Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku. *XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana. 13–16.
- PADUČEVA, Elena Viktorovna, ROZINA, R. I., 1993: Semantičeskij klass glagolov polnogo ohvata: tolkovanje i leksiko-sintaksičeskie svojstva. *Voprosy jazykoznanija XLII/6*. 5–16.
- PÁLEŠ, Emil, 1990: Sémantické roly slovenských slovies. *Jazykovedný časopis XLI/1*. Diskusie. 30–48.
- PARTEE, Helen B., 1971: On the Requirement that Transformations preserve Meaning. *Studies in Linguistic Semantics*. New York. 1–21.
- PAULINY, Emil, 1943: Štruktúra slovenského slovesa (Štúdia lexikálno-syntaktická). *Spisy Slovenskej akademie vied a umení 2*. Bratislava.
- POGAČNIK OREL, Irena, 1993: *Predložni sistem v razvoju slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja*: disertacija. Ljubljana.
- POGORELEC, Breda, 1968: *Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku (Vloga dativa v stavku)*. JiS XIII. 145–150.
- 1983: *Razvoj slovenske slovnične zavesti*. (Od 16. do 19. stoletja – Teze). XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 89–94.
- POHLIN, Marko, 1768: *Kraynska grammatika*. Ljubljana. 163–199.
- QUIRK, Ronald idr., 1993: *A University Grammar of English*. Hong Kong.
- 201994: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York.
- SGALL, Petr. idr., 1986: *Úvod do syntaxe a sémantiky (Některé nové směry v teoretické lingvistice)*. Praha: Academia.
- SHIGEMORI BUČAR, Chikako, 1992: Izražanje povratnega dejanja v japonščini in slovenščini. *Slavistična revija XL/2*. 143–157.
- SIMEON, Rikard 1969: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.

- SIMIČ, Slobodan 1993: *Pojmovnik računalniških komunikacij*. Ljubljana: Inštitut za komunikacije in informatiko.
- SKET, Josip, 1893: *Slovenisches Sprach und Übungsbuch Nebst Chrestomathie und slovenisch – deutschem und deutsch - slovenischem Wörter = Verzeichnis*. Klagenfurt.
- 1906: *Janežičeva Slovenska slovnica v predelavi Jakoba Sketa. 3. del – Besedotvorje*. Celovec. 123–134.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V* 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- Slovenska slovnica 1947*. Sestavil Uredniški odbor. Ljubljana: DZS.
- ŠUMAN, Josip, 1881: *Slovenska slovnica (po Miklošičevi primerjalni)*. Ljubljana: Matica slovenska.
- ŠVEDOVA, Natal'ja Ju., 1980: *Russkaja grammatika II. (Sintaksis)*. Moskva: Nauka.
- TESNIÈRE, Lucien, 1965²: *Eléments de Syntaxe structurale*. Paris.
- TOPORIŠIČ, Jože: 1965–1970: *Slovenski knjižni jezik I–IV*. Maribor: Obzorja.
- 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- 1979: *Poskus slovenske slovnice C. Vincenota*. SR XXVII/2, XXVII/3–4. 262–291. 486–496.
- 1980: *Kopitarjeva slovnica – oblikoslovje*. SR XXVIII/4. 395–413.
- 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- 1983: *Pohlinova slovnica*. XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 95–128.
- 1984a: *Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah*. XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 189–222.
- 1984b: *Prva slovenska skladnja*. SR XXXII/3. 159–181.
- 1984c: *Gutsmanova slovnica*. Dunajski slavistični almanah. Dunaj. 209–225.
- 1986, 1989: *Zadnjih 20 let slovenskega jezikoslovja*. Drugi del razprave zasnovane za predavanje na tržaški univerzi – prvi del objavljen na XXV. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 19–31.
- 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1992: *Slovenščina v Miklošičevi skladnji na primeru obravnave rabe rodilnika*. Obdobja 13. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 269–284.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- ULIČNÝ, Oldřich, 2000: *Instrumentál v struktúře české věty*. Praha: Universit Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*. SR XXIX/1. 19–42.
- 1984: *Nova slovenska skladnja J. Toporišiča*. SR XXXII/2. 142–155.
- 1985: *Primeri tvorbenih vzorcev glagola*. XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 47–61.
- 1986: *Besedni pomen in njegova stiliska*. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana. 79–91.
- 1988: *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.
- 1992: *Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču*. Miklošičev zbornik. 173–191.
- 1993a: *Glagolske sestavljenke – njihova skladdenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom)*. SR XLI/1. 161–192.
- 1993b: *Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu*. SR XLI/4. 497–507.
- 1994a: *O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić)*. Ramovšev zbornik. (Obdobja 12). SRL XLII/2–3. 229–248.
- 1994b: *La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš*. Linguistica XXXIV/1. 225–234.

-
- 1998: *Pomenski preplet glagolov IMETI in BITI – njuna jezikovnosistemska stilistika*. SR XLVI/4. 293–323.
- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 2009: Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija* 57/2. 251–261.
- VINCENOT, Claude, 1975: *Essai de Grammaire Slovène*. Ljubljana: MK.
- VODNIK, Valentin, 1811: *Pijmenoft ali Grammatika sa Perve Shole*. V Lublani. *Vésanje*. 115–147.
- ŽELE, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana ZRC, ZRC SAZU.

III

Besedilnost glagola

Sistemsko-funkcijski pristop v skladijskem opisu slovenskega jezika

sodobni besedilni vidiki, tipologija neizražene vezljivosti v slovenščini, vezljivost kot besedilni pojav, koreferenca, kookurenca, disjunkcija, logična formula, pomenskoskladijski obrazec
aspects of modern texts, typology of unexpressed valency in Slovenian, valency as a textual phenomenon, co-reference, co-occurrence, disjunction, logical formula, semantic-syntactic formula

Vezljivost in vezljivostna razmerja so pojavi univerzalnega jezikoslovja – t. i. pomenska intenca in valenca leksemov vsesplošni jezik/slo/vni pojav.³²² Neizražena vezljivost potrjuje vezljivost kot besedilni pojav – besedilo namreč dopušča oz. omogoča neizraženo vezljivost.³²³ Besedilni vidik obravnave vezljivosti pa v smislu, da se vezljivost kot sistemski jezik(slo)vni pojav uresničuje v besedilni vlogi oz. funkciji, potrjuje učinkovitost sistemsko-funkcijskega pristopa. T. i. pomenska vezljivost lahko ostaja skladijsko neizražena – v teh primerih se lahko ustrezna vsebina (tj. potencialno neizražena vsebina je v nadaljevanju v oklepajih) da razbrati iz sobesedila oz. situacije, tj. zapolnitev vsebine je sobesedilna, npr. *Si bral to knjigo? Bral (sem to knjigo), Odpeljal se je k (svoji) babici* ali pa se neizražena vsebina ne da razbrati iz upovedenega in tudi za namernost sporočanega ni bistvena, tj. sporočanje je dopuščena pomenska in izrazna redukcija, npr. *On se je zgodaj naučil brati (vse vrste besedil), Ona je že babica (, kar pomeni, da ima že vsaj enega vnuka)*. Pogoji, da sploh dopuščamo neizraženo vezljivost oz. tovrstni izpust, je, da se mora ohraniti nedvoumnost sporočanega – ne smemo izpuščati v primerih kot *Njegova poezija je boljša kot (njegova) glasba*; stavčna poved brez besedice *njegova* (v oklepaju) dobi lahko drugo sporočilno razsežnost (o tem prim. Padučeva 2007: 176).

Skladno praški šoli se pomenska vezljivost lahko vzorčno sobesedilno izrazi v dialogu in za njene nujne udeleženske vloge načelno ne more biti odgovor *Ne vem*; npr. glagol *odpeljati se* pomensko zapolnjuje štiri udeleženske vloge *kdo, od kod, kam, na/v čem / s čim* s tem, da sta pomensko nujnejši udeleženski vlogi *kdo* in *od kod*, ker na ti dve vprašanji z vidika obveščene poročevalca ne bi bil smiseln odgovor *Ne vem*, npr. *Kdo*

³²² По мненію Вячеслава Всеволодовича Иванова (2004: 16) v njegovem delu *Лингвистика третьего тысячелетия (Вопросы к будущему)* tovrstni splošni jezik/slo/ni pojavi omogočajo, da lahko govorimo o t. i. univerzalni slovnici.

³²³ O neizraženih tipih vezljivosti je smiselno govoriti v primerih nujne pomenske vezljivosti, ki pa je skladijsko obvezna ali neobvezna in izrazno neopustljiva ali opustljiva. Tudi vse oznake pomensko /ne/nujna, skladijsko /ne/obvezna in izrazno /ne/opustljiva vezljivost opozarjajo na vezljivost kot besedilni pojav.

se je odpeljal? **Ne vem, Od kod se je odpeljal?* **Ne vem*, z vidika skladenjske izraženo-
 sti in besedilne sporočilnosti pa sta navadno prednostni in obvezno izraženi *kdo* in *kam*
 in skladenjsko navadno lažje neizraženi oz. opustljivi *od kod* in *na/v čem* oz. *s čim*, npr.
 v *Tone se je odpeljal v Ljubljano* (kot prednostna krajša različica popolne izrazitve *Tone*
se je iz Pivke odpeljal z avtobusom v Ljubljano). Vsekakor pa je izbira pomena znotraj
 določenega leksema vezana na določeno skladenjsko (besedilno) rabo, npr. pri *stopiti*:
Peter je stopil iz sobe, Peter je stopil na sceno, tako da lahko govorimo o nujni pomenski
 vezljivosti določenega skladenjskega pomena, kar je z besedilnega vidika bolj smotno
 kot pa izhajati iz neke izhodiščne absolutne vezljivosti glagola *stopiti* v smislu *On že*
sam stopi ('je zmožen narediti korak, hoditi') in vse druge zgoraj navajane vezljivostne
 imeti za možnostne oz. nenujne/neobvezne. Nujna pomenska vezljivost je nujna izho-
 diščna osnova za jasno oz. enoumno sporazumevanje, ki je v nadaljevanju lahko izbirno
 ubesedeno in /so/besedilno izraženo. Pomenska vezljivost lahko ostaja »neubesedena
 vezljivost« (Шмелев 1998: 169) pri leksemih kot *šolar* (*Tone je šolar* (, *vendar ne vem,*
katero šolo obiskuje)), *rojak, tujec, neznanec, drugoverec*; tovrstni skladenjski izpust oz.
 neizraženost je dopustna in celo tipična pri samostalnkih, ki že sami izražajo razmerja,
 npr. *mož, žena, brat, sestra, mati, oče, sin, hči, vdovec* ipd., npr. *Mož mi je doma pove-*
dal, da ...; v primerih *Žena je s sodelavcem odšla v Ljubljano* je mišljena 'žena govo-
rečega avtorja', nasproti primeru *Sodelavec je z ženo odšel v Ljubljano*, kjer se nanaša
 na 'ženo sodelavca'; pri naštetih samostalnkih nenujna pomenska vezljivost sovpada s
 skladenjsko neobvezno in izrazno opustljivo vezljivostjo, tako da lahko govorimo o t. i.
 »fiktivni vezljivosti« (Шмелев 1998: 169). Pri glagolih s sicer inherentno vezljivostno
 lastnostjo pa glagola *iti* in *hoditi* vključujeta sestavino 'noge', zato je smiselna samo
 ubeseditev vezljivosti tipa *hoditi po rokah / na hoduljah*. Za konkretno ubeseditev name-
 ravane informacije ni odločilna izrazitev vseh pomensko nujnih udeleženskih vlog, tako
 je v primeru *Tone se odpeljal v Ljubljano* s sporazumevalnega vidika vedno vključena
 tudi neizražena vezljivost *od kod*, nasprotno pa je v primeru *Tone se je odpeljal iz Pivke*
 potencialna vezljivost *kam* tako pomensko kot skladenjskoizrazno izključena. Šele na
 besedilni ravni se srečamo z razmerjem glagolska vezljivost : stavčni vzorec : priložno-
stavčna zgradba.

Izraženost oz. neizraženost udeleženca pri trovezljivem glagolu je odvisna od izbira-
 nega skladenjskega pomena tega glagola v določenem stavčnem vzorcu ali v priložno-
 stni zgradbi, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* :
izčistiti 'očistiti' *obleko, dotočiti* 'doliti' : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec, izmiti* 'očistiti'
rane : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane, izpiti* 'izprazniti' *kozarec* : *izpiti* 'odstraniti'
vino iz kozarca ipd.

Elipsa je del povedkove vezljivosti, povedkova elipsa pa je del besedilne elipse. Iz
 besedilne elipse je namreč diktirana povedkova elipsa in v okviru povedkove elipse so
 zmožnosti neizraženosti glagolske vezljivosti. Merilo elipse oz. izpusta pa je, kot je bilo
 prikazano že zgoraj, dialoško besedilo (Sgall 1986: 130).

1 Neizražena vezljivost kot elipsa

Neubesedena vezljivost je elipsa v smislu, da je elipsa kohezijska prvina oz. izrazni označevalnik neizražene vsebine; elipsa kot besedilni pojav odraža besedilno vezljivost, saj se intence vključenih glagolskih pomenov podredijo pomenski usmerjenosti in smiselni celovitosti besedila.

Zmožnost nedoločnega in določnega izpusta oz. udeležensko ali neudeležensko opredeljene elipse je odvisna od vezljivostnih zmožnosti vključenih glagolov, tako imajo glagoli kot *jesti, piti, brati, peti, graditi* ipd. zmožnost udeležensko nedoločne ali določne elipse, npr. z udeležensko nedoločno elipso sta primera *Leon je bral, Leon je nekaj bral* nasproti udeležensko določni elipsi v *Leon si je izposodil Schubertovo pesem. Potem je pel*, medtem ko glagoli tipa *podariti, reagirati, odkloniti* potrebujejo udeležensko opredeljeni izpust oz. določno elipso, npr. *Peter je imel dober predlog. Leon je odklonil* ipd. (prim. Krevs Birk 2006: 114–117).

Določnost ali nedoločnost izpusta, ki hkrati pomeni tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta,³²⁴ je vezana na obveznega ali neobveznega udeleženca (Uo/n), npr. *Ta zavida (komu? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)) vsako stvar, Kar naprej samo išče (koga/kaj? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)), Znanstveniki stvarijo (koga/kaj? – elipsa neobveznega udeleženca (Un))*.

Da izpusti sistemsko in učinkovito delujejo na besedilni ravni, so dokaz zgledi iz komentarja (Mladina /VČ/, 2009), npr. *Zelo mi je žal, meni, staremu časnikarju, ampak protestiram (eUn). Potrebujem nekaj časa, da bi lahko v svoji glavi dobil predstavo, si zgradil občutek; vedno sem čutil, da je globalizacija nevarna za civilizirano življenje, da lahko človeka ugonobi. Saj (eUo) ga tudi bo (eUo), če ne bomo pazili; Bomo zadevo, ki so nam jo sporočili v trenutku, ko se je zgodila, v svoji glavi vnovič odtehtali. Razmislili (eUo). Tega pa res ne bomo počeli z internetom. (eUo) S časopisom v roki; (Delo LI 2009), npr. /.../ Zakaj je njuna osem tednov stara hčerka Lajla lahko nesrečna. Vzroki (eUo) so lahko bolečine v trebuhu, potreba po materini bližini /.../.*

2 Vezljivost glede na udeleženskost

Upoštevati je potrebno tudi možno razliko v razmerju: argumentacija/udeleženskost (število udeležencev) : vezljivost (število razpoložljivih vezljivostnih mest oz. udeleženskih vlog), npr. *Peter in Ljubica si dopisujeta : Peter si dopisuje z Ljubico, Mlajši brat ga je seznanil s kolegom, Dogovorili smo se.*

Izhodiščno osnovno spoznanje, da število udeležencev ni odločilno za število udeleženskih vlog, potrjujejo tudi t. i. sestavljeni udeleženci,³²⁵ ki odpirajo glede na številnost

³²⁴ V zvezi z izpuščanjem obveznega udeleženca P. Sgall (1986: 130–131) govori o aktualni elipsi.

³²⁵ T. i. sestavljeni udeleženci so tako vezljivostna kot posledično tudi obveznodružljivostna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni del udeleženca pa je v vlogi obveznodružljive okoliščine načina dejanja /ki je v nadaljnjih zgledih v poševnih oklepajih/, npr. *Božal ga je /z*

relevantnih udeleženskih sestavin (semov) tudi določeno število udeleženskih vlog – t. i. pomensko- in strukturnoskladenjska razstavitev udeleženca na sestavine, ki prevzamejo določene udeleženske vloge. Tovrstna cepitev vezljivosti oz. tovrstna metonimična zapolnitev udeleženskih vlog s sestavinami istega udeleženca uvaja t. i. (označevalno) disjunkcijo sestavin istega udeleženca v primerih kot *Poljubil jo je na lice, Frizer je obril Janezu brado, Na glavo mu je položil venec, Dekle se je s hrbtom obrnilo proti svetlobi*; v teh primerih pa je elipsa še veliko bolj možna in smiselna.

Posebej je potrebno omeniti pomenskopodstavnega oz. propozicijskega udeleženca (v krepkem tisku) v *Govorila je o Jani, da je inteligentna : Govorila je, da je Jana inteligentna. Vedela je o Mariji, da ima skrbi : Vedela je, da ima Marija skrbi* ipd.

3 Vezljivostna /ne/izraženost z vidika glagolske sopojavnosti in udeleženske soodnosnosti

Elipsa se kot predvsem jezikovnosistemski pojav lahko osmišlja in opravičuje z glagolsko sopojavnostjo in udeležensko soodnosnostjo. Pri sopojavnem/kookurenčnem razmerju med glagoli oz. povedki višjega reda kot t. i. jedrnimi glagoli in notranjimi glagoli kot podstavno povedkovo sestavino propozicijskih udeležencev se s (so)organizacijo njunih udeleženskih vlog z ustreznimi udeleženci vzpostavlja tudi soodnosno/koreferenčno razmerje, ki omogoča vezljivostno vključevanje istega udeleženca v njuni vezljivostni polji v različni udeleženski vlogi.³²⁶ Lahko rečemo, da glagolska sopojavnost/kookurenčnost v prvi vrsti izraža pomenskosestavinsko združljivost določenih vrst glagolov, na drugi stopnji pa se ji pridružuje še pogoj koreferenčnosti/nekoreferenčnosti udeležencev.

Med najpogosteje rabljene glagole uvrščamo glagolske sestavljenke oz. predložne izpeljanke, ki tudi eksplicitno kažejo pomensko-izrazni vpliv predpanskega obrazila oz. predpone (ki je hkrati tudi razmerni sem) na vezljivost,³²⁷ npr. *Domačini so obdarovali goste (s spominki) : Domačini so podarili gostom spominke* ipd.

očmi/ (kako? ⇒ z očmi) – v teh primerih možna pretvorba Njegove oči so ga božale samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebk. T. i. sestavljeni udeleženci se pomensko in strukturnoskladenjsko lahko razdelijo v dve- ali več udeleženskih vlog in so posledično tudi izraženi z dvema določiloma ali več določili, npr. en udeleženec (kot delujoča celota) v dveh udeleženskih vlogah (s poudarjanjem posameznega telesnega dela) v *Udarilo (mu) je na ledvice* (dvovezljivo) nasproti *Po navadi udari na ledvice* (enovezljivo); ko je sestavljeni udeleženec delujoče bitje, npr. človek, so deli telesa lahko v vlogi obveznih (oz. obveznodružljivih) modifikatorskih dopolnil, npr. *enovezljivo Dela /z rokami = obvezno dopolnilo/ (nasproti dvovezljivemu Boli ga roka ali trovezljivemu Udaril ga je v ramo)* ipd.

³²⁶ Ta vidik obravnave se je izkazal kot primerjalno-kontrastivno učinkovit v okviru vseslovenskega projekta z delovnim naslovom *Primerjalna skladnja slovanskih jezikov druge polovice 20. stoletja*, ki ga je v letih 2001–2003 vodil in koordiniral prof. dr. Stanisław Karolak. Nosilka slovenskega dela projekta pa je bila prof. dr. Ada Vidovič Muha.

³²⁷ Vpliv tvorjenosti besed na njihovo vezljivost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladdenjska podstava in vezljivostne lastnosti* (1993). S primerjanjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladdenjskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli,

Tovrstne tvorjenke kot navadno tudi pomenskosestavinsko zapletenejši glagoli lažje vzpostavljajo sopojavljajno/sodogajalno razmerje med t. i. jedrnim povedkom glavnega stavka in notranjim povedkom odvisnega stavka v okviru zložene povedi. Razmerje med jedrnim in notranjim povedkom vzpostavlja soodnosno/koreferenčno razmerje med prvim udeležencem notranjega povedka in prvim udeležencem jedrnega povedka pri glagolih tipa *odločiti se, priznati, odvaditi se, obljubiti, obvezati se* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje, Peter je obljubil, da se bo poboljšal, Peter se je obvezal Ani, da bo varoval skrivnost* ali med prvim udeležencem notranjega povedka in drugim udeležencem jedrnega povedka pri glagolih tipa *opominjati, sumiti, preprič(ev)ati* ipd. v *Kar naprej je opominjala sina, naj tega ne počne, Ana je prepričevala Petra, naj se oženi z njo*.

3.1 Glagolsko sopojavljanje/sodogajanje oz. kookurenca

Pomenskosestavinska družljivost oz. kookurenčnost je jasno razvidna pri sopostavitvi določenih vrst glagolov: 1) glagoli odločitve, privolitve in obljube (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti* ...) **niso** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, tudi ne z glagoli volje, npr. hotenja, želje, poželenja, tudi ne z glagoli občutenja, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti, *Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico, *Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; 2) glagoli resignacije in tolerance (*sprijazniti se z/s* ...) **so** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s pohabljenostjo, Ana se je sprijaznila s svojo plahostjo*, **niso** pa kookurenčni z glagoli volje, tudi ne z glagoli odločitve, pobude in ne z drugimi operativnimi glagoli, pri katerih je relevantna tudi udeleženska koreferenčnost/nekoreferenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*), koreferenčna dvoumnost udeležencev dopušča izbiro pravnega ali nepravilnega razumevanja primerov kot *Janez tolerira to, da gleda na televiziji vse serije* (nasproti enoumnemu *Janez tolerira Ani to, da gleda na televiziji vse serije*) ipd.; 3) glagoli odpuščanja, oprostitve, dopustitve **niso** kookurenčni z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in **so** kookurenčni z glagoli odločitve, pobude in z drugimi operativnimi glagoli, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega, Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih naukov* ipd.

npr. *izpisati* : *pisati iz* : *pisati*, z upoštevanjem celotnega gradiva SSKJ ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladenjskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru leva – desna vezljivost, npr. *izbuljiti oči* : *buljiti* ipd.

3.2 Udeleženski soodnos oz. koreferenca. Udeleženski soodnos oz. koreferenco omogočajo glagoli oz. povedki 'drugega/višjega razreda' ali t. i. razlagalni oz. razmerni povedki oz. tudi povedki z abstraktnimi glagoli s tudi nepredmetnimi (pomenskoscladenjskimi/propozicijskimi udeleženci in udeleženskimi odvisniki) v večstavčni (zloženi) povedi; v to skupino sodijo tudi naklonski in fazni glagoli v primerih kot *Marija je hotela izbrati sodelavko izmed svojih sošolk*, *Marija se je odločila izbrati sodelavko izmed svojih sošolk* ipd.

Glede na pomenskosestavinske zmožnosti jedrnega glagola ločujemo:

- 1) obvezno koreferenco 1.1) prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d) jedrnega povedka z glagoli samodelovanja, samousmerjanja oz. vzvratnega delovanja, tj. predvsem z glagoli samo(vz)podbude v povedku, ki izpomenskosestavinsko zahtevajo stalno (tj. pri vseh povedkih večstavčne povedi) /ne/tvorno udeležbo izhodiščnega vršilca/povzročitelja/pobudnika, npr. *odločiti se*, *priznati*, *izpovedati (se)*, *izogniti/izogibati (se)*, *izgovoriti (se)*, *odvaditi se*, *obljubiti*, *obvezati se*, *obtoževati se*, *kriviti se*, *skleniti*, *rešiti se*, *prevarati se*, *obvarovati se*, *presenečati*, *razburjati* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje* : *Peter se je odločil za potovanje*, *Peter je priznal sodniku, da je ukradel uro* : *Peter je priznal, da je ukradel uro* : *Peter je priznal krajo ure*, *Peter je obljubil staršem, da se bo poboljšal* : *Peter je obljubil, da se bo poboljšal* : *Peter je obljubil svoje poboljšanje*, in 1.2) prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca z drugim udeležencem (s prizadetim ali prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka z vplivanjskimi/ciljnimi glagoli tipa *obvezati*, *očitati*, *opominjati*, *oponašati*, *spodbujati*, *nagovarjati*, *nadlegovati*, *osramotiti*, *ponižati*, *sumiti*, *preprič(ev)ati*, *zahtevati*, *pritisniti na* ipd. v *Peter je obvezal Ano, naj varuje skrivnost*, *Ana je prepričevala Petra, naj se omoži z njo* : *Ana je prepričevala Petra na moštitev z njo*, *Ana je prepričala Petra, da se je odpovedal kariere* : *Ana je prepričala Petra k odpovedi politične kariere*, *Marija je opominjala Marka, naj je ne moti*;
- 2) neobvezno koreferenco prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim ali drugim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d ali s prizadetim ali prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka, npr. */pre/strašiti se*, */raz/veseliti se*, */raz/žalostiti se*, *odkrivati*, *spominjati se*, *pomniti*, *spoznavati*, *povpraševati*, *poizvedovati*, *privaditi se*, *navaditi se* ipd. v *Peter se je prestrašil, da je izgubil denar* (nasproti *Peter se je prestrašil, da je Ana izgubila denar*), *Janez je prestrašil znanca, da umira* : *Janez se je prestrašil, da umira* : *Janez se je prestrašil smrti*, *Peter se je razveselil, ker je podedoval imetje po stricu* : *Peter se je razveselil starše, ker je podedoval imetje po stricu*, in
- 3) obvezno nekoreferenco prvega notranjega/pomenskopodstavnega udeleženca s prvim udeležencem (z vršilcem/nosilcem dejanja V/N_d ali s prizadetim/prejemnikom dejanja Pr/Pre_d) jedrnega povedka s pomenom 'presoje, ugotavljanja', npr. *domnevati*, *upati*, *pričakovati*, *distancirati se*, *tolerira*, *upošteva*, *prizanaša* v npr. *Andrej je domneval, da Ivana pred njim nekaj skriva*.

Posebnost je neosebna naklonska raba glagola, kjer udeleženec v dajalniku združuje vso potrebno vršilskost in nosilskost, npr. v *Petru se je posrečilo odditi z doma, Ani je preostalo zateči se v najbližje zavetišče, Mojci se je posrečilo potovanje z avtom v Grčijo, Ani je preostal pobeg v najbližje zavetišče, Juretu se je posrečil vzpon na vrh*. Naklonski glagoli tudi sicer omogočajo izpust dela povedja, npr. *Peter je smel z doma, Mojca želi z avtom v Grčijo*.

Sistemsko navezanost in odvisnost elipse od glagolskega sopojavljanja (kookurenca) in udeleženskega soodnosa (koreference) samo še potrjujejo spodnji primeri z vzorčnimi glagoli, ki lahko uvajajo obvezno koreferenco (1), neobvezno koreferenco (2) ali obvezno nekoreferenco (3):

- 1) z glagoli kot *prepričevati se, opogumljati se, ponašati se, bahati se, obvezovati se, obljubljeni (si), očitati (si), izgovarjati se, upirati se* ipd. v *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / Obljublja (si), da on sam to zmore, Očita si, da sam ni dovolj ukrepal*;
- 2) z glagoli kot *vedeti, upirati se, zavedati se, izgovarjati se, spominjati se, tožiti se, obžalovati, potrditi* ipd. v *Avtorica je vedela, da sama ne more preprečiti, Oče se je upiral, da bi bil /njegovi otroci bili/ v socialnem stanovanju, Tone se je zavedal, da sam/drugi ne morejo preprečiti nesreč, Prebivalci bloka so potrdili, da so oni/sosedi prišli domov*;
- 3) z glagoli kot *slišati, posumiti, zahvaliti se, opazovati, ogledati si, opazovati, spremljati, vedeti* ipd. v *Obiskovalci so slišali, da so se v mestu naselili begunci, Tone je posumil, da je prijatelj dobil podkupnino, Gostitelj se je zahvalil, da so pevci obiskali njegovo gostišče, Obiskovalci so si radi ogledali, kaj s tolikšnimi tacami se skriva v kraški jami, Eksperti so opazovali in spremljali, kako ljudje s posebnimi starimi orodji izdelujejo že pozabljene izdelke, še z dvoudeleženskimi glagoli: Z zanimanjem so opazovali to, kako urejajo jetniško sobo, Tone rad posluša o tem, kako so bežali čez mejo, Sovražil/Zagovarjal/Zanikal je to, kar so drugi odobraval, Odobraval/Potrjevali so vse, kar je prišlo, Nagovarjala je sostanovalec, naj jim drugi popravljajo, Prepričeval je prijatelje, naj jim drugi popustijo in oprostijo* ipd.

In še primeri, kjer se združujeta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca za dvoudeleženske glagole, npr. *Z zanimanjem so opazovali jetnike, kako urejajo jetniško sobo, Tone rad posluša o prednikih, ki so bežali čez mejo, Opazoval je ljudi tekati, Nagovarjal je ženo gledati/iskati, Videl jo je čakati ...*

4 Ubeseditev z vidika možnih združevanj glagolske kookurenca (sopojavljanja/ sodogajanja), udeleženske koreference (soodnosa) in vidskega pomena

Z dvoudeleženskimi glagoli, ki zajemajo oz. so vključeni v vse glagolske pomenske skupine, se lahko še najbolj nazorno prikaže združevanje glagolske kookurenca (tj. smiselna združljivost glagolskih pomenov v povedku), udeleženske /ne/koreference (tj. obveznost/neobveznost ali neobstoje skladenjskopomenskih odnosov med udeleženci) in udeležensko-glagolske disjunkcije (tj. skladenjskopomenska delitev oz. ločevanje glagolskih in udeleženskih pomenov v več povedkov ali več udeleženskih vlog).

Vsi trije skladenjskopomenski pojavi, tj. kookurenca, koreferenca in disjunkcija, so prikazani s primeri *Prepričuje se / Opogumlja se / Ponaša se / Baha se / Obvezuje se / z delom, Obljublja (si) / Očita si za uspeh; Oče se je upiral slabemu uspehu (svojemul otrok), Tone se je zavedal nezmožnosti preprečitve nesreč, Prebivalci bloka so potrdili prihod (svoj/sosedov) domov; Obiskovalci so slišali za naselitev beguncev, Tone je posumil na podkupnino prijatelju, Gostitelj se je zahvalil za obisk pevcev, Prisotni opazujejo približevanje skupine cilju, Obiskovalci so si radi ogledali skrivanje pošasti v kraški jami; Od njih se pričakuje samo zmago, V njej je videl samo povzpetništvo ipd.*

Dvoudeleženski glagoli z dvema pomenskopodstavnima udeležencema omogočajo uporabo pomensko nesestavljenih in hkrati pomensko osnovnejših glagolov kot npr. *povzročiti, omogočiti* v *Preselitev Marije v Ljubljano je povzročila* Novakovo teroriziranje drugih družinskih članov, *Molčanje naroda je povzročilo* zaskrbljenost družbenih analitikov, *Spanec otroka od sedmih naprej je omogočal* pripravo hrane, *Zapiranje trgovin šele ob devetih večer je omogočilo* ljudsko kupovanje živil šele pozno popoldne ali zvečer, *Pokvarjenost ljudi omogoča* velike kraje družbenega premoženja s tem da *povzročiti* že vključuje tudi vzorčno-posledični vidski pomen, medtem ko npr. *omogočiti* za natančnejšo vidskopomensko določitev potrebuje tudi časovno prislovno določilo.³²⁸

Vsi zgornji primeri medsebojnih povezovanj in soodvisnosti slovnično-pomenskih pojavov še dodatno odkrivajo posamezne lastnosti in posebnosti jezika – pri obravnavi neizraženosti oz. izpustov se odkrivajo zlasti besedilne lastnosti in zmožnosti slovenščine.

Vsak smiselni izpust oz. elipsa osmišlja tudi besedilno vezljivost in besedilnotipsko specifično določenega jezika in posledično njegove diatezne zmožnosti, v tem primeru slovenščine. Uporaba izraza *besedilna vezljivost* je smiselna, ker besedilo deluje kot sinteza jezikovne in sporazumevalne zmožnosti v smislu obvladovanja rabe jezika in obvladovanja okoliščin sporočanja. Z vidika ideje višje nepretgranosti se besedilo – tudi zaradi jezikovnosistemskih zmožnosti elipse in zmožnosti njene besedilne uporabe – lahko razlaga kot jezikoslovno neodvisno kvaliteto.

³²⁸ Navedeni primeri imajo tipsko potrditev tudi v besedilnem korpusu FidaPlus: <http://www.fidaplus.net>.

Elipsa med glagolsko intenco in besedilno koherenco

elipsa, diateza, elipsa kot pojav besedilne vezljivosti, diatezne zmožnosti slovenščine
ellipsis, diathesis, ellipsis as a textual valence phenomenon, diathesis capabilities of Slovenian.

1 Elipsa je jezikovnosistemsko predvidljiv izpust in kot sistemski pojav sodi po pogostnosti pojavitev predvsem na besedilno ravnino, sicer pa je kot sistemska elipsa lahko obravnavan že neizraženi potencialni stavčni člen (Daneš 1987: 62–63; 1999: 97).³²⁹ Elipso torej osmišljajo skladijski obrazci – tako stavčni kot besedilni obrazci. Besedilna elipsa³³⁰ je rezultat tesne medsebojne povezanosti besedilnih sestavin in zato spada v besedilno koherenco in posledično tudi v kohezijo, tudi med neke vrste konektorje. Bistvo koherence so pomenska soodvisnost, povezanost in kontinuiteta besedilnih sestavin, z izpustom, ki sodi že v izrazni kohezijski del besedila, pa lahko doseženo vsaj dvoje – neubeseditev zaradi komunikacijske irelevantnosti ali neubeseditev z namenom doseči opaznost in določeni komunikacijski učinek. Smiselno je torej ločevati med jezikovnosistemskimi izpusti (ki upoštevajo skladijske vzorce), npr. dialog kot *Pa bodo lahko prišli? Ja, upam!*, in situacijsko-pragmatičnimi izpusti (kjer je prednostno in čimbolj neposredno razumevanje sporočanega, npr. opozorilni napisi, pozdravi ipd.), npr. *Mi izstopamo na naslednji, Lepe praznike!*. Lahko je paradoksalno, vendar je elipsa kohezijska prvina, tj. izrazni označevalnik, neizražene vsebine – elipsa je torej vsebina brez izraza, je neubesedena vsebina besedilne vezljivosti oz. besedila.

Elipsa ima nekaj tipičnih lastnosti: 1) pri ubeseditvi je nezaseden položaj, za katerega se sistemsko predvideva, da je sicer zaseden, 2) z vidika členitve po aktualnosti je največkrat izpuščena tema, nikoli pa ne jedro sporočanega, 3) nezasedenost položaja sporočilno omogoča sobesedilo oz. širši kontekst, 4) eliptična zgradba mora ostati sporočilna enakovredna neeliptični oz. se med seboj lahko samo stilno razlikujeta, 5) elipsa mora biti in ostajati v soglasju z jezikovno normo. So avtomatizmi, pri katerih se, vsaj s sinhronega vidika, elipse ne omenja več, npr. *(Želim vam) dober dan, (Upam) na snidenje*; sicer pa je elipsa sicer obvezne besedilne sestavine najpogostejša v dialogih. Nasproti npr. aposiopezi vedno vključuje in upošteva stavčno intonacijo in je s tem sestavni del besedilne kohezije. Spontano govorjena besedila imajo posebno vrsto situacijske oz. eksoforične elipse, ki pa

³²⁹ Besedilna elipsa se ločuje po stavčnočlenskih merilih, npr. 1) elipsa v povedku pri *On je danes z vlakom, Tako se ne sme*, 2) elipsa v imenskem delu pri *On je vedno proti, Rad kar naprej podarja, Dobil je tri okrog ušes, Rad se vrača*, 3) stavčna elipsa pri *Pa to ni res ..., Kot da ne pozna na uro ...* ipd.

³³⁰ Zveza besedilna elipsa je že pleonazem, če se zavedamo, da elipso lahko pogojuje besedilo in besedilna vezljivost.

je zaradi nesistemske govora tudi sama nesistemska. Sicer pa tudi systemska elipsa lahko postane nesistemska, če ogrozi enoumnost besedilnega sporočila ali celo povzroči besedilno dvoumnost – eden od pogojev za elipso je tudi nedvoumnost besedilnega sporočila. Elipsa torej mora ohraniti nedvoumnost sporočanega, zato ne smemo izpuščati v primerih kot *Njegova poezija je boljša kot (njegova) glasba*; stavčna poved brez besedice *njegova* dobi lahko drugo sporočilno razsežnost (o tem prim. Padučeva ²2007: 176).

V nadaljevanju se potrjuje, kako elipsa kot besedilni pojav na kar najbolj jasen teoretično-praktični način izraža in odraža besedilno vezljivost kot smiselni koherentno-kohezijski preplet sopojavnih intenc v besedilo vključenih glagolov. Intence vključenih glagolskih pomenov se podredijo pomenski usmerjenosti in smiselni celovitosti besedila.

1.1 Elipsa in diatezne zmožnosti jezika. Tudi elipsa, zlasti kot kohezijski pojav, sodi med diatezne zmožnosti jezika – to so omejene možnosti pisne ubeseditve sporočil zlasti glede na zmožnosti pisne linearnosti besedil; ravno v diatezni zmožnosti jezika pa je skrita tudi zunajjezikovna situacija.³³¹ Ubeseđovanje zaradi zapovrstnosti oz. linearnosti sledi stavčnim vzorcem, kretanje pa zaradi nelinearnega nizanja ne sledi stavčnim vzorcem in se zato v vsakem primeru smisel zaokroži šele na koncu sporočila. Predloga pa je v obeh primerih, tj. pri ubesedenih ali neubesedih sporočilih, miselni stavčni vzorec, bodisi popolno ali nepopolno ubeseden ali skretan.

Diatezo na besedilni in stavčni ravni (v smislu propozicijskih in medpropozicijskih določitev) lahko označujejo različne modifikacije; zlasti naklonske in t. i. pragmatično-komunikacijske modifikacije označujejo oz. ubeseđujejo različna medpropozicijska in propozicijska logična razmerja (Daneš 1999: 425). Skladenjske zgradbe se v konkretnih besedilih pogosto ne uresničujejo v svoji popolni systemski podobi in v teh primerih imamo opravka s t. i. skladenjskimi oz. besedilnimi modifikacijami – pogoste so redukcije oz. nepopolne realizacije (elipse, končne ali začetne redukcije oz. opuščanja/zamolki (aposoiopeze ali prosiopeze, MČ 3: 659). Pri upovedovanju je pri linearnem ali nelinearnem nizanju bistvena členitev po aktualnosti – vse izrazno urejanje in preurejanje ter preoblikovanje povedja in udeležencev mora potekati v mejah ohranjanja istega sporočila, ki pa se seveda nujno aktualnostnočlenitveno modifikira. Pomemben vpliv na način izraženosti in na (stavčno) zgradbo sporočanega imata členitev po aktualnosti in stavčno poudarjanje, tj. navadno neeliptično zgoščeno izražanje je npr. *Ta učitelj je strog in pošten hkrati* nasproti eliptičnemu *Ta učitelj je sicer strog, vendar hkrati tudi pošten*, neeliptično *To je sicer majhen ampak drag zlatnik* nasproti eliptičnemu *To je sicer majhen zlatnik, vendar je kljub temu drag*, neeliptično *Jaz sem se pripravljaj, vendar nisem uspel pokazati to knjigo* nasproti eliptičnemu *Jaz sem se pripravljaj pokazati to knjigo, vendar nisem uspel* ipd. (prim. Padučeva ²2007: 182–183, 191–192). Pri t. i. sekundarni diatezi so med pomembnejšimi merili izrazne zmožnosti različne stopnje deagentnosti oz. vršilskosti, ki se lahko izrazi s splošnovršilskim oz. trpnim *se*, npr. *Sosed(a) se bo*

³³¹ Diateza so različne oblikoslovno-skladenjske izrazne zmožnosti jezika pri ubeseditvi istega sporočila; hkrati so to tudi jezikovno-besedilne zmožnosti posameznega jezika v smislu različnega oblikovanja ali urejanja sporočil. Diateza so torej različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) in z ohranitvijo istega sporočilnega smisla.

poklical(o),³³² s trpnimi deležniki z *biti/imeti/dobiti/pustiti/dati*, s spremembo kategorije osebe ali števila; diateza dopušča tudi t. i. dekonkretizacijo določenih udeleženskih vlog (ČM 3: 257, NSS: 246) ali elipso oz. izpust, npr. *Mati je že postlala (posteljo) > Mati je že postlala > Je že postlano / Imamo že postlano*, dekvazalnost tipa *Zavist ga je razžirala > Bil je razžrt od zavisti* ipd.; tudi neosebkov izpust pa je v primerih kot *Zalomil se je : V/ Pri njem se je zalomilo : Z njim se je zalomilo (pri/v konkretnem delu) : Zalomilo se mu je (pri/v konkretnem delu), On gre navzdol (pri/v konkretnem delu / z zdravjem) : Z njim gre navzdol(pri/v konkretnem delu / pri zdravju) : Pri/V njem gre navzdol (konkretno delo / zdravje) : Gre mu navzdol (z zdravjem)*, in še *Kako si? : Kako ti je? : Kako je s tabo?*, kjer oblika *ti* izraža 'osebkovo okoliščino', oblika *s tabo* pa prej neko 'sobivanje' ipd.

1.2 Z besedilotvornega vidika lahko izhajamo iz teze, da vse izhaja iz smisla besedilnega sporočila – tj. sporočilni smisel, ki referira določeno realnost, predstavlja oz. izraža besedilo, to pa posledično na nižji skladenjski ravni oblikuje in diktira povedi, njihov pomen in zgradbo.³³³ To med drugim lepo dokazujejo vsakdanja opozorila, nagovori (tudi živalim), leposlovje, še zlasti npr. poezija: *Pozor; stopnica, Poslovni prostori, Ni vstopa, Priden. Daj tačko, Drevo. Podrtija. Hiša ob cesti*. Besedilo navzdol diktira tudi zgradbo povedi, ki pa je glede na potrebe besedila tudi izražena, ali pa zgradba ostaja neizražena oz. eliptična, vendar pomensko (besedilno) popolna – tako se besedilo vzvratno samo potrjuje kot nova jezikoslovna neodvisna kvaliteta.

1.2.1 Dovolj široka pomenskost glagola omogoča, da izbiramo med pomeni – gre za glagole oz. glagolske pomene, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izražene (sestavljene) udeleženca. Izraženi udeleženec pa lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodiščnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke : izčistiti* 'odstraniti' *madež : izčistiti* 'očistiti' *obleko, dotočiti pijačo 'doliti' : dotočiti* 'napolniti' *kozarec, izmiti* 'očistiti' *rane : izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane, izpiti* 'izprazniti' *kozarec : izpiti* 'odstraniti' *vino iz kozarca* ipd.

1.3 Protieliptičnost in kvazieliptičnost v vlogi besedilnih stilemov

1.3.1 Protieliptičnost ali protiizpust

Opazna oz. zaznamovana raba je tudi protiizpust, npr. *Jezil se je in nasmihal se je istočasno, V Trstu, v Ljubljani, V Mariboru – povsod ga je bilo dosti in preveč za tako kratek čas* ipd. Protiizpust se lahko razlaga kot pomenski poudarek in kohezijsko posledično kot intonacijski poudarek v stavčni povedi.

³³² Prosti glagolski morfem *se* s svojo 'povratnostjo' omejuje vezljivost pretežno na vršilca, npr. *To se zazdi meni : On se zazdi* (nar. primorsko), *To se zareče meni : On se večkrat zareče* ipd.

³³³ V razlikovanju med pomenom in smislom se je skozi desetletja utrnilo mnenje, da le smisel referira na neko realno danost (empirične izreke in učinke njihovega izrekanja), medtem ko je pomen zgolj analitično orodje, ki nima realnega korelata.

1.3.2 Kvazieliptičnost ali navidezna izpustnost

O kvazieliptičnosti lahko govorimo pri t. i. razdruženi povedi, ki je razmeroma pogost pojav t. i. medpovedne skladnje, ki se sicer tvori po načelu ustaljenih skladijskih vzorcev, npr. po skladijskem vzorcu prostega stavka ali po skladijskih vzorcih zloženega stavka, npr. *Prišel je. Iz hiše, Prišel je. Pa ga za to niso posebej prosili, Če zakoncema Mohr noče nihče pomagati, si bosta pomagala sama. Saj imata vendar knjige, s katerimi se posvetujeta* (Delo LI 2009) ipd.

2 Elipsa kot odraz besedilne vezljivosti

Z vezljivostnega vidika je elipsa nezapolnjena potencialna udeleženska vloga; z možnostjo eliptičnega izražanja pa se vezljivosti kot bazi skladijskih razmerij še potrjuje (tudi) status besedilnosti. Specifična medstavčna pomenska razmerja v besedilu Halliday in Hasan imenujeta besedilnost ali besedilna sklenjenost (ang. »texture«). Besedilnost je tista pomenska značilnost, ki daje besedilu pomensko enotnost, in zato Halliday opredeli besedilo kot semantično enoto. Opisati besedilo kot semantično enoto torej pomeni opisati semantični stroj besedila. Pri besedilih gre ta skladnost in strnjjenost v smer besedilne koherentnosti.³³⁴ Besedilo ali tekst ima tudi svojo strukturo ali teksturo, sestavljeno iz različnih skladijskopomenskih tekstov, in eden od tekstov je tudi elipsa. Merilo za razvrstitev teh besedilnih sestavin v naravni prosti besedni red je členitev po aktualnosti, ki je tako inherentni pojav nezaznamovanega prostega besednega reda v slovenščini (prim. NSS 1982: 162); in členitev po aktualnosti omogoča tudi najbolj naravno oz. nezaznamovano izpustnost.

Besedilo je dinamično in enkratno priložnostno, dinamičnost je odraz tudi sopojavnosti in kombinatornosti glagolov in njihovih vezljivostnih zmožnosti. Besedilna vezljivost, ujeta v besedilni vzorec, vzvratno vpliva na uporabo stavčnega vzorca s stavčno vezljivostjo, tj. vzpostavlja hierarhično razmerje med stavčno mikrostrukturo in besedilno makrostrukturo – elipsa je torej že v stavčni zgradbi in širše odraz besedilne vezljivosti in hkrati pogosto tudi stilni pojav (o tem prim. tudi Daneš 2000: 127).

2.1 Besedilnost je merilo pri opredeljevanju določnosti oz. nedoločnosti referenčnega pomena izpuščenega argumenta – tj. pri nedoločnem nosilcu reference njegov izpust ni vezan na sobesedilo in sporočanjško situacijo, medtem ko pri določnem naveznem razmerju lahko izpuščeni argument oz. nezasedeno mesto dopolnimo z vsebino iz konteksta. Zmožnost nedoločnega in določnega izpusta oz. udeležensko ali neudeležensko opredeljene elipse je odvisna od vezljivostnih zmožnosti vključenih glagolov, tako imajo glagoli kot *jesti, piti, brati, peti, graditi* ipd. zmožnost udeležensko nedoločne ali

³³⁴ Merilo besedilne soveznosti zavrača smiselnost ločevanja koherence in kohezije v smislu globinsko-izrazne povezanosti besedila, tovrstno ločevanje je lahko zgolj metodološko utemeljeno. Vzročno-posledično sta bistveni je besedilna referenčnost in koreferenčna povezovalnost, izražena z anaforičnimi in kataforičnimi izrazi. Za popolnejšo sporočilnost je nujno upoštevanje tako besedilnega kot zunajbesedilnega konteksta. Kazalna referenčnost je npr. inherentno zunajbesedilna, primerjalna referenčnost pa besedilna.

določne elipse, npr. z udeležensko nedoločno elipso sta primera *Leon je bral*, *Leon je nekaj bral* nasproti udeležensko določni elipsi v *Leon si je izposodil Schubertovo pesem*. *Potem je pel*), medtem ko glagoli tipa *podariti*, *reagirati*, *odkloniti* potrebujejo udeležensko opredeljeni izpust oz. določno elipso, npr. *Peter je imel dober predlog*. *Leon je odklonil* ipd. (prim. Krevs Birk 2006: 114–117).

Določnost ali nedoločnost izpusta, ki hkrati pomeni tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta,³³⁵ je vezana na obveznega ali neobveznega udeleženca (Uo/n), npr. *Ta zavida* (komu? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)) *vsako stvar*; *Kar naprej samo išče* (koga/kaj? – elipsa obveznega udeleženca (Uo)), *Znanstveniki stvarijo* (koga/kaj? – elipsa neobveznega udeleženca (Un)).

2.2 Elipsa je načeloma verjetnejša in pogostejša v besedilih s prevladujočo praktičnosporazumevalno vsebino in po pričakovanjih najverjetneša pri glagolih z absolutno pomensko vezljivostjo med ena in tri (tj. zlasti med dvo- in trovezljivimi glagoli); potencialni eliptični glagoli so ravno zaradi širokih vezljivostnih zmožnosti tudi splošnopomenski glagoli tipa *oblikovati*, *spreminjati*, *grabiti*, *ugotavljati* ipd. Elipsa lahko uravnava razmerje med povedjem oz. povedji na eni strani in udeleženci na drugi, tj. skrbi za ravnovesje med povedijsko dinamiko in udeležensko statiko, ali pa dopušča prevlado oz. intenzifikacijo informativne dinamike (s preobiljem povedij in z eliptičnim težiščem pri udeležencih) ali prevlado oz. intenzifikacijo informativne statike (s preobiljem udeležencev in z eliptičnim težiščem pri povedju).

Zgledi za pojavljanje elipse v vsakdanjem pisnem jeziku so povzeti iz časopisnih komentarjev v *Delu* (Sobotna priloga 2009) in v *Mladini* (2009, v komentarjih in predstavitvi z okrajšavami K, KK, VČ, ki so izpeljane v pogl. Viri in literatura).³³⁶

2.2.1 Eliptična težišča: a) na povedju ali na b) udeležencih

Predstavitev znanega gostišča s komentarjem v smislu ovrednotenja kvalitete postrežbe in jedi (*Mladina* /K/, 2009) je s stališča elipse dvodelna – a) statični del z elipso povedij je izrazito udeležensko zgoščen, npr. */.../ a je urnik samo med poletjem odrpote oštarije, konobe, bistroja, ma, gostilniškega dopolnila siceršnji dejavnosti, vodenja galerije in oddajanja dveh apartmajev, veleval /.../ Prijeten in nevsiljivo opremljen kvartir, kjer med kamnitimi zidovi bivše vinske kleti in štale za drobnico ter pod brajdo zunaj čaka le peščica miz, kjer je med stopničasto naloženimi nadstropji ob vzpenjajoči se štanjelski uličici ravno dovolj prostora za žepno kuhinjo /.../ v družbi gostov, s katerimi je moč reči besedo ali dve, ob štedilniku, na katerem se izmenjuje nekaj preprostih, v kratkem jedilnem listu opisanih jedi, ob šanku s parom žganjic ter ponudbo odprtih in buteljčnih vin /.../*, sledi b) dinamični del z naštevalnim glagolskim nizom, ki predstavitev dogajalno razgiba in hkrati udeležence eliptično skrči na najnujnejše, npr. *Stanarjeva mati, ki v hramu preživljajo tako mirno penzijo po službovanju v prestolnici, znajo narediti kako*

³³⁵ V zvezi z izpuščanjem obveznega udeleženca P. Sgall (1986: 130–131) govori o aktualni elipsi.

³³⁶ Namenoma so bili izbrani prispevki izkušenih in visoko pismenih avtorjev, ker je bil namen preverjati pojavnost in funkcionalnost elipse v pisanih besedilih, ki so prek časopisov lahko vsakodnevno dostopna in zato lahko imajo na naslovnika vsaj potencialno večji vpliv kot npr. knjižna besedila ipd.

frtaljo, skuhati prvovrstno govejo juho, umesiti lepo trdne njoke, speči sočno pečenko, tudi Fabianijevo, ki so jo povzeli iz Stopa /.../

Velikokrat si komentar zaradi težnje in zlasti potrebe po čimbolj natančni in s tem tudi konkretni informaciji ne more privoščiti eliptičnega izražanja (Mladina /KK/, 2009), temveč znotraj vršilskosti vzpostavi natančno hierarhijo udeležencev, ki morajo biti izraženi in posledično tudi dejavno ali stanjsko predstavljeni, npr. udeleženci – vršilci *Slovenija – vlada – ministri – svetniki* so v besedilu nujno izraženi, npr. *Slovenija namreč še vedno nima ustreznega sistema /.../ vlada se je namreč odločila /.../ minister za gospodarstvo je namreč naravnost povedal /.../ v prihodnje bodo svetniki odločali /.../*, podobno še udeleženski niz *cene – podlaga – pravilnik – nadzor* v besedilu kot *Cene komunalnih storitev so administrativno določene /.../ Podlaga za njihovo oblikovanje bo še naprej politična /.../ Pravilnik naj bi predpisal oblikovanje in nadzor cen /.../ Strokovnega nadzora pa ne bo, edini nadzorniki bodo volivci /.../*.

2.2.2 Elipsa obveznega udeleženca (eUo) ali neobveznega udeleženca (eUn)

Da izpusti sistemsko in učinkovito delujejo na besedilni ravni, so dokaz zgledi iz komentarja (Mladina /VČ/, 2009), npr. *Zelo mi je žal, meni, staremu časnikarju, ampak protestiram (eUn). Potrebujem nekaj časa, da bi lahko v svoji glavi dobil predstavo, si zgradil občutek; vedno sem čutil, da je globalizacija nevarna za civilizirano življenje, da lahko človeka ugonobi. Saj (eUo) ga tudi bo (eUo), če ne bomo pazili; Bomo zadevo, ki so nam jo sporočili v trenutku, ko se je zgodila, v svoji glavi vnovič odtehtali. Razmislili (eUo). Tega pa res ne bomo počeli z internetom. (eUo) S časopisom v roki; (Delo LI 2009), npr. /.../ Zakaj je njuna osem tednov stara hčerka Lajla lahko nesrečna. Vzroki (eUo) so lahko bolečine v trebuhu, potreba po materini bližini /.../*.

2.2.3 Povezava elipse in koreferenčnih vezljivostnih razmerij – glagolska sopojavnost in posledična udeleženska soodnosnost omogočata smiselno elipso in skupaj z njo stvorita besedilo v smiselno sporočilno celoto.³³⁷

Pojav elipse je odvisen od specifikke pomensko- in strukturnoskladenjske pojavov kot sta glagolska sopojavnost/ kookurenca in udeleženska soodnosnost/koreferenca v slovenščini.³³⁸

Izhodiščni onomaziološki vidik (iz pomena v izraz) je hkrati tudi vezljivostni vidik. Vezljivost in z njo povezani skladenjski pojavi zahtevajo obravnavo na treh ravneh: 1) na logični (ustrezna izbira glede na vzajemno ustreznost povedja in udeležencev), sledita 2) pomensko- in strukturnoskladenjska predstavitev (z obveznimi in potencialnimi udeleženskimi vlogami) in 3) izrazna oz. izrazljivostna predstavitev (z različno stopnjo izrazljivosti oz. z možnostjo obvezne in neobvezne izrazitve oz. z nezmožnostjo izrazitve). V okviru skladenjskega obrazca se glede na izrazljivost danega udeleženca lahko govori

³³⁷ Mednarodna navadno rabljena izraza za glagolsko sopojavnost in udeležensko soodnosnost sta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca.

³³⁸ Monografija, ki podrobneje predstavlja in razlaga teoretično-metodološki pristop prof. Stanisława Karolaka je *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw, Warszawa: Instytucja Slawistyki PAN, 2001.

o pojmi, ki imajo svoj označevalnik oz. izraz, ki je v stavku izražen ali neizražen, ali pa sploh nimajo ustreznega označevalnika oz. izraza. Znotraj osnovne stavčne zgradbe lahko govorimo o brezkontekstnih neizraženih udeležencih (o nezapolnjeni udeleženski vlogi v okviru stavka: Ø), in o kontekstnih neizraženih udeležencih (o nezapolnjeni udeleženski vlogi v okviru besedila, tudi v povezavi z anaforo, kataforo ali elipso: O). Npr. pomenskoskladenjske razlike med brezkontekstnim (Ø) in kontekstnim udeležencem (O) so razvidne pri *On veliko bere* Ø : *On zdaj bere* O ipd.; stavek *Posrečilo se mu je* je samo kontekstno/(so)besedilno smiselno in sprejemljivo, kontekstni oz. sobesedilni ostaja tudi, ko mu dodamo glagol *izviti/izmazati se* v *Posrečilo se mu je izviti/izmazati* ipd. Eliptični in hkrati stilni so primeri kot npr. *Trudila se je z oblekami*, *Trudila se je s projektom*, *Trudila se je s torto*. Ravno upoštevanje sobesedila oz. besedilne vezljivosti uspešno rešuje in večravninsko razjasnjuje pomensko-skladenjsko-izrazno obveznost in neobveznost udeležencev oz. določil v stavčni povedi.

2.2.3.1 Kookurenca (sopojavljanje/sodogajanje) in koreferenca (soodnos) glede na vidске pomene stavčnih povedi

Pri pomensko- in strukturnoskladenjski obravnavi v okviru posameznih glagolskih pomensko vezljivih skupin je upoštevan tudi vid – tako z vidika tvorjenosti glagolov (npr. predpanske tvorjenke oz. sestavljenke) kot tudi v smislu t. i. vidskega pomena stavka,³³⁹ ki naj bi se ga dalo docela razbrati šele iz stavčnega položaja, ker upošteva tudi stavčno organizacijo glagola in njegovih udeležencev.

Vsekakor pa je vidskost že v pomenskosestavinskosti glagolov in zato soodloča o vezljivostnih pomenskih sestavinah in tako vpliva tudi na oblikovanje različnih pomenskoskladenjskih razmerij v povedi. Z vidika vida kot stalne slovnično-pomenske lastnosti glagolov so izhodiščne predvsem vidskopomenske skupine glagolov (vrste glagolskih dejanj glede na časovnost),³⁴⁰ z vidika vida kot predvsem pomenskoskladenjske kategorije in po načelu, da se časovnost najeksplicitneje izraža v stavčnih povedih, pa obravnavamo vidske pomene stavkov oz. povedi glede na časovno-pomensko sosledje uporabljenih povedkov. Časovna razmerja med dejanskimi stanji v dvo- ali večstavčnih povedih, ki so označena s t. i. jedrnimi povedki (v jedrnem stavku) in t. i. notranjimi povedki (v odvisnih stavkih), zahtevajo smiselno časovnopomensko usklajenost ustreznih vključenih povedkov – tj. usklajenost vidskih vrednosti v povedke vključenih glagolov s t. i. časovnim ustrojem stavčnih položajev, kar celotni obravnavani stavčni povedi

³³⁹ Gl. J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b₁) netelično/b₂) telično dogajanje, c₁) netelični/c₂) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b₁) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b₂) *Zidal je most*, c₁) *Potrkal/Zakašljaj je*, c₂) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*. Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

³⁴⁰ Vid je tudi v slovenščini obravnavan kot stalna (inherentna) slovnična lastnost oz. kot slovarskokategorialna lastnost glagolskega besedja (Vidovič Muha 2000: 34).

da določen vidski pomen. Smiselna časovnopomenska razmerja je možno predvideti z določenimi kombinacijami glagolov iz določenih vidskopomenskih glagolskih skupin (nujna posledičnospremstvena pojava sta glagolska kookurenca in udeleženska koreferenca). Jedrni povedek (tj. povedek jedrnega stavka) glede na svojo vidskopomensko skupino določa možno vidsko pomenskost notranjega povedka (tj. povedka v odvisniku oz. v pomenskopodstavnem udeležencu), npr.: 1) predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: *dovoliti, obdolžiti, obsojati, očitati, oponesti, potrditi, pozabiti, priznati, tožiti, zanikati, zatajiti ...* v *Pozabila je, da je včeraj govorila drugače, Potrdili so, da se je zgodila nesreča* (nasproti nekaterim možnostim časovno neaktualne rabe, npr. *Pozabila je, da ji zdravnik prepoveduje kajenje, Obdolžuje ga, da jo zanemarja ...*) ipd., 2) naslednjost (navadno tudi posledičnost) vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: *čutiti, napovedati, obljubiti, odrediti, predlagati, predvideti, prerokovati, pričakovati, pripravljati se, slutiti ...* v *Oče je predvidel, da hčerko pošlje v tujino, Prerokuje/Sluti, da ga čakajo hujši časi* ipd., 3) istočasnost vsebine/pomena notranjega povedka in jedrnega povedka – tipični glagoli v jedrnem povedku so: *gledati, izkazovati, ogledovati, opazovati, pokazati, poslušati, videti ...* v *Opazoval je, kaj se dogaja, Poslušal je, kako pojejo ptice* ipd., 4) istočasnost ali predhodnost vsebine/pomena notranjega povedka glede na jedrni povedek – tipični glagoli v jedrnem povedku so: *kritizirati, lagati, odobravati, poizvedovati, posmehovati se, povpraševati, pretvarjati se, pritoževati se, spominjati se, zasmehovati ...* v *Kritizira, kaj delajo ali Kritizira, kaj so delali, Pretvarja se, da vse ve ali Pretvarja se, da je vse slišal* ipd.

Posebnost so tipični glagoli rekanja, npr. *reči, povedati*, v jedrnem povedku, ki z možnostjo uvajanja t. i. predmetnega odvisnika poljubnih vsebin dopuščajo oz. omogočajo poljubno izbiro glagolov v notranjem povedku odvisnega stavka, npr. *Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto* ipd.

Nasprotno pa so ravno z vidika velike predvidljivosti posebnost tudi glagoli premikanja v jedrnem povedku – s tipično enovezljivostjo lahko napovedujejo namenski odvisnik, npr. *Prišel je, da bi jim razložil stanje, Vrnil se je k ženi, da bi se ponovno pozdravil in končno ustalil* ipd., nobena posebnost pri glagolih premikanja pa ni izražanje različnih okoliščin z odvisniki kraja ali časa.

Elipsa je vsekakor pokazatelj diatezne zmožnosti jezika. Vsak smiselni izpust oz. elipsa osmišlja tudi besedilno vezljivost in besedilnotipsko specifično določenega jezika, v tem primeru slovenščine. Elipsa je vedno inherentni del besedila, ker besedilo deluje kot sinteza jezikovne in sporazumevalne zmožnosti v smislu obvladovanja rabe jezika in obvladovanja okoliščin sporočanja. Z vidika ideje višje nepretrganosti se besedilo – tudi zaradi jezikovnosistemskih zmožnosti elipse in zmožnosti njene besedilne uporabe – lahko razlaga kot jezikoslovno neodvisno kvaliteto.

Diateza v slovenščini

ubeseditvene oz. izrazitvene zmožnostnosti v slovenščini, pomensko-izrazno diatezno razmerje, izrazitvene zmožnosti, pomensko-izrazno diatezno razmerje
expressive possibilities of Slovenian, the semantic-expressive aspect of diathesis, expressive possibilities, semantic-expressive aspect of diathesis

O ubeseditvi, besedilu in diatezi

Pri ubeseditvi se diateza v celoti uresniči v besedilu. Besedilo deluje kot sinteza jezikovne in sporazumevalne zmožnosti v smislu obvladovanja rabe jezika in obvladovanja okoliščin sporočanja – z vidika ideje višje nepretrganosti pa se besedilo lahko razlaga tudi kot jezikoslovno neodvisno kvaliteto. Z vidika besedilnosti in besedilotvornosti se je vsaj izhodiščno-sistemsko dobro najprej omejiti na pisna besedila.

Z vidika jezikovnega sistema je besedilo konstitutivna sestavina najvišje besedilne ravnine. Pri besedilih gre ta skladnost in strnjjenost v smer besedilne koherentnosti.³⁴¹ Sistemsko-funkcijsko jezikoslovje (Halliday, Hasan) besedilu dodelita teoretični status in s tem je besedilo opredeljeno kot pomenska in strukturna enota, kjer je pri besedilni analizi oz. pri analizi besedilne zgradbe poudarjena vloga semantične in slovnične ravnine. Besedilo ni zgrajeno iz besed in stavkov, kakor se zdi na prvi pogled, ampak iz pomenov. Vsak posamezen stavek v besedilu je v specifičnem pomenskem razmerju z nekaj stavki ali vsemi stavki v besedilu. Ta specifična pomenska razmerja v besedilu Halliday in Hasan imenujeta besedilnost ali besedilna sklenjenost (ang. »texture«). Besedilnost je tista pomenska značilnost, ki daje besedilu pomensko enotnost, in zato Halliday opredeli besedilo kot semantično enoto. Opisati besedilo kot semantično enoto torej pomeni opisati semantični ustroj besedila. Za tak opis pa moramo poleg semantične ravnine upoštevati slovnično ravnino, saj so besedilni pomeni dosegljivi le kot ubeseditveni pomeni, torej kot oblikoskladenjski vzorci (Bizjak 2005: 58).

Če je besedilo je v vsakem primeru stičišče pomensko-smiselnega sporočanja, pa so diatezne zmožnosti predvsem omejene možnosti pisne ubeseditve sporočil – pomembne so meje oz. zmožnosti pisne linearosti besedil. Ravno v diatezni zmožnosti jezika je

³⁴¹ Merilo besedilne soveznosti zavrača smiselnost ločevanja koherence in kohezije v smislu globinsko-izrazne povezanosti besedila, tovrstno ločevanje je lahko zgolj metodološko utemeljeno. Vzročno-posledično sta bistveni je besedilna referenčnost in koreferenčna povezovalnost, izražena z anaforičnimi in kataforičnimi izrazi. Za popolnejšo sporočilnost je nujno upoštevanje tako besedilnega kot zunajbesedilnega konteksta. Kazalna referenčnost je npr. inherentno zunajbesedilna, primerjalna referenčnost pa besedilna.

skrita tudi zunajjezikovna situacija. Je ohraniti besedilni smisel neke vrste kompromis med sporočilnostjo in pisno linearnostjo in kakšna je vloga besedilnih modifikatorjev? Kako in koliko je maksimalna oz. optimalna diatezna zmožnost določenega jezika uporabljena pri pisni ubeseditvi besedila v tem jeziku? Karakter jezika se odkriva z njegovimi diateznimi in sploh tvorbeno-pretvorbniimi zmožnostmi.

Diateza so različne oblikoslovno-skladenjske izrazne zmožnosti jezika pri ubeseditvi istega sporočila; hkrati so to tudi jezikovno-besedilne zmožnosti posameznega jezika v smislu različnega oblikovanja ali urejanja sporočil. Diateza so torej različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) in z ohranitvijo istega sporočilnega smisla. Diateznost je hierarhizacija delovalnikov oz. udeležencev. Ubeseditvene zmožnosti oz. zmožnosti stavčnočlenske izraženosti upoštevajo razmerja udeleženec (s tipično udeležensko vlogo) – sklon – stavčni člen, tvornik : trpnik, potek/proces : stanje, dejanje : stanje. Lahko samo potrdimo poteku ubeseditve po J. Kořenskem (1984: 20–21) v smislu razmerij: pomenska osnova (sémantická báze) – leksikalna uresničitev (lexikální realizace) – skladdenjska uresničitev (syntagmatically realizace) – stavčna uresničitev (větná realizace) z minimalno stavčno popolnostjo;³⁴² prek stavčne uresničitve pa se kaže tudi besedilna uresničitev.

O ubeseditvi in besedilu

Pri smislu besedilnega sporočila je treba poudariti, da vse izhaja iz smisla besedila – tj. besedilo oblikuje in diktira povedi, njihov pomen in zgradbo. V razlikovanju med pomem in smislom ugotovimo, da le smisel referira na neko realno danost (empirične izreke in učinke njihovega izrekanja), medtem ko je pomen zgolj analitično orodje, element v napravi, ki nima realnega korelata (Kržan 2008). To najlepše dokazujejo vsakdanja opozorila, nagovori (tudi živalim), leposlovje, še zlasti npr. poezija: *Pozor, stopnica, Poslovni prostori, Ni vstopa, Priden. Daj tačko, Drevo. Podrtija. Hiša ob cesti*. Besedilo navzdol diktira tudi zgradbo povedi, ki pa je glede na potrebe besedila tudi izražena, ali pa zgradba ostaja neizražena, vendar pomensko (besedilno) popolna – tako se besedilo vzvratno samo potrjuje kot nova jezikoslovna neodvisna kvaliteta. Lep pokazatelj in hkrati potrditev nove smiselne kvalitete besedila je prevod, ker se mora ohraniti zlasti smisel besedila, kar pomeni, da se pomen in zgradba besedila temu smislu podrejata.

Šele na nivoju besedilnega sporočila se izenači govorica z besedami oz. glasovi ali govorica kretenj. Besedilo namreč, po načelu binarnosti, vedno obsega oz. vključuje znotraj- in zunajbesedilno perspektivo, tj. jezikovne in zunajjezikovne prvine. Samoumevno vključevanje zunajjezikovne situacijskosti utemeljuje že vsaka smiselna odzivnost v

³⁴² Z vezljivostnega vidika lahko diatezo oz. hierarhizacijo udeležencev in njihovih vlog obravnavamo kot proces, pri katerem se morajo ohraniti intenčna/pomenska razmerja med udeleženci, ki pa so strukturnoskladenjsko lahko različno izražena – tj. pomensko polje glagola z udeleženci (sémantičský typ větné struktury, SVV) se samo funkcijsko prilagaja slovničnim stavčnim vzorcem (gramatičský typ větné struktury GVV); o tem prim. F. Daneš (1987: 51–52).

ubesedenem. Ubeseđovanje zaradi zapovrstnosti oz. linearnosti sledi stavčnim vzorcem, kretanje pa zaradi nelinearnega nizanja ne sledi stavčnim vzorcem in se zato v vsakem primeru smisel zaokroži šele na koncu sporočila. Predloga pa je v obeh primerih, tj. pri ubesedenih ali neubesedih sporočilih, miselni stavčni vzorec, bodisi popolno ali nepopolno ubeseden ali skretan. V obeh primerih, tako pri linearnem ali nelinearnem nizanju, je bistvena členitev po aktualnosti.

Zmožnost izražanja vsebinske linearnosti oz. nelinearnosti lahko besedilo približa ali celo izenači z diskurzom; vsekakor besedilo kot bistveni segment sporočila lahko pomensko-skladenjsko in smiselno vzdrži interferenco oz. prepletanje več sporočanjjskih ravnin. (MČ 3: 678).

Besedilo nasproti diskurz. Dejstvo, da govornici v različnih sporazumevalnih okoliščinah ne tvorimo povedi, ampak besedila, je v jezikoslovje pritegnilo analizo diskurza z izdelavo koncepta besedila in sociolingvistiko s pritegnitvijo družbenih dejavnikov. Merila za ločevanje med pojmom besedilo in diskurz so med raziskovalci še vedno neenotna. Nekateri pojmujejo besedilo kot produkt diskurza, diskurz pa kot proces, ki vodi k ustvarjanju besedila. Drugi menijo, da je besedilo samo abstraktna kategorija, ki se uresniči v diskurzu. Tretji razumejo besedilo kot pisni jezik in diskurz kot govornjeni jezik, četrti pa med poimenovanjem besedilo in diskurz ne vidijo pomenske razlike, saj imata v sistemsko-funkcijskem jezikoslovju oba isti pojmovni obseg (sem se prištevajo Halliday, Hasan).

Besedilo lahko tako vključuje več ssporočil (jezikovno izraženih ali neizraženih) in s tem tudi več hkratnih sporočanjjskih oz. komunikacijskih ciljev, kar ne bi smelo motiti njegove celostne smiselnosti; lahko bi rekli, da se besedilo pomensko-skladenjsko prilagaja trenutno aktualni komunikacijski/sporočanjjski strategiji.

Zmožnost besedilnega sporočila je tesno povezana z zmožnostjo konkretnega jezika. V okviru koherentnosti sporočanega ima poleg čiste vsebine pomembno oz. odločilno vlogo tudi sporočanjjska situacija, tako se ločuje se 1) slovnični oz. zgoj jezikoslovni vidik preučevanja besedilne sestave in zgradbe sporočila od 2) družbeno-komunikacijskega vidika sporočanega, ki poleg besedila upošteva vse možne družbene dejavnike in okoliščine. Besedilo torej deluje oz. tudi mora delovati kot specifična celovita sporočanjjska tvorba, ki ni vnaprej določena kot npr. stavek, ampak vedno znova deluje in učinkuje kot organska celota. V okviru besedilnega sporočila lahko ločuje dve glavni in hkrati bistveni sestavini oz. dva nosilna teksema: a) vsebina denotativ (pomen sporočila), b) vsebina denotativnih razmerij (smisel in logičnost sporočila). Obsegu in namenu besedilnega sporočila so koherentno-kohezivno podrejene vse slovnične in pragmatične vloge besed, ki v smislu organske specifičnosti sporočanega vedno znova tvorijo specifična denotativna razmerja, ki so tako najinherentnejši del vsakega konkretnega besedila. Pod vsebino besedilnih razmerij lahko vključujemo tudi splošnojezikovne slovnične kategorije kot so naklon, način, čas, vidskost; besedilna razmerja v okviru koherentnega besedilnega sporočila oblikujejo neke vrste mrežo razmerij oz. razmerno mrežo. Dejstvo je, da se obseg in vsebina posameznih sporočanjjskih sestavin v besedilnem sporočilu vedno modificira v razmerne odvisnosti celotne sporočilne tvorbe z dokončnim besedilnim smislom sporočanega besedila. Besedilna metafunkcija, ki spaja dele besedila v celoto ter ustvarja strukturo in besedilnost, meje in prehode, entiteto in razmerje, je izražena

s slovničnimi sredstvi, ki so zajeta v stavčni strukturi (tema – rema, izhodišče – jedro), in slovničnopomenskimi sredstvi, ki presegajo stavčno ravnino, Halliday in Hasan jih označujeta kot kohezijo in obravnavata pet načinov ustvarjanja kohezije v besedilih: z navezovanjem, elipso, substitucijo, vezniškimi sredstvi in leksemskimi pomenskimi razmerji.

Diatezna vloga besedilnih in stavčnih modifikacij. Diatezo na besedilni in stavčni ravni (v smislu propozicijskih in medpropozicijskih določitev) lahko označujejo različne modifikacije; zlasti naklonske in t. i. pragmatično-komunikacijske modifikacije označujejo oz. ubesedujejo različna medpropozicijska in propozicijska logična razmerja (Daneš 1999: 425). Skladenjske zgradbe se v konkretnih besedilih pogosto ne uresničujejo v svoji popolni sistemski podobi in v teh primerih imamo opravka s t. i. skladenjskimi oz. besedilnimi modifikacijami – pogoste so redukcije oz. nepopolne realizacije (elipse, končne ali začetne redukcije oz. opuščanja/zamolki (apasiopeze ali prosiopeze, MČ 3: 659), nasprotno so pogoste tudi različne dopolnitve in spremembe v smislu obogatjenja oz. modifikacije. Te modifikacije je treba ločevati od modifikacij propozicije. Slednje namreč za izhodiščno postavljajo skladenjsko oz. stavčnočlensko merilo s stavčno povedkovo vlogo lastnostnega prislovnega dopolnila. Tovrstna lastnostna povedkova dopolnila so kot pomenskioskladenjsko nesamostojne sestavine, ki so neposredno odvisne od pomenskosestavinskosti povedka, lahko skladenjskopomensko obvezni del povedka, npr. *Zelo čudno se obnaša zadnje čase, Z njim ravna pregrobo, To še danes najraje upravlja ročno* ipd.; hkrati so tudi dopolnilne lastnostne sestavine prisojevalnega razmerja in hkrati sporočilo natančneje konkretizirajo in hkrati v smislu večje pomenske intenzivnosti tudi informativno zgoščajo, kar navadno nakazuje možnost tudi medpropozicijske obravnave in s tem stalno obojestransko skladenjskopomensko prehajanje med stavčno in besedilno skladnjo, npr. *On zelo dejavno spremlja njihove rezultate in uspehe, Vse nekaj let stare stvari neodgovorno meče stran* ipd. Stalna medpomenskopodstavna/medpropozicijska naklonska vloga povedkovih lastnostnih prislovnih dopolnil in samo delna (s pomenskioskladenjsko obveznostjo pogojevana) pomenskopodstavnost tovrstnih dopolnil sta vlogi, ki se vzajemno dopolnjujeta, npr. *Nesprejemljivo se obnaša* (nasproti nepomenskopodstavnemu: *Nesprejemljivo kritizira vse možno*); primeri zanje so še v pogl. 1.3, pri obravnavi stavčnočlenske ravnine.

Elipsa kot sistemski pojav sodi po pogostnosti pojavitev predvsem v besedilno slovnico, sicer pa je kot sistemska elipsa lahko obravnavan že neizraženi potencialni stavčni člen (Daneš 1987: 62–63; 1999: 97). Besedilna elipsa je rezultat tesne medsebojne povezanosti besedilnih sestavin in zato spada v besedilno koherenco (posledično tudi v kohezijo) oz. med konektorje. Bistvo koherence so pomenska soodvisnost, povezanost in kontinuiteta besedilnih sestavin. Z izpustom je lahko doseženo vsaj dvoje – neubeseditiv zaradi komunikacijske irelevantnosti ali neubeseditiv z namenom doseči opaznost in določeni komunikacijski učinek.

Besedilna elipsa ima nekaj tipičnih lastnosti: 1) pri ubeseditvi je nezaseden položaj, za katerega se sistemsko predvideva, da se sicer zaseden, 2) z vidika členitve po aktualnosti je največkrat izpuščena tema, nikoli pa ne jedro sporočanega, 3) nazasedenost položaja sporočilno omogoča sobesedilo oz. širši kontekst, 4) eliptična zgradba mora

ostati sporočilna enakovredna neeliptični oz. se med seboj lahko samo stilno razlikujeta, 5) elipsa mora biti in ostajati v soglasju z jezikovno normo. So avtomatizmi, pri katerih se, vsaj s sinhronega vidika, elipse ne omenja več, npr. (*Želim vam dober dan, (Upam) na snidenje*; sicer pa je elipsa sicer obvezne besedilne sestavine najpogostejša v dialogih. Nasproti npr. aposiopezi vedno vključuje in upošteva stavčno intonacijo in je s tem sestavni del besedilne kohezije. Spontano govorjena besedila imajo posebno vrsto situacijske oz. eksoforične elipse – nasprotno pa pri slednji zaradi nesistemskega ne moremo govoriti o sistemski elipsi.

Tako kot je slovnično-pomenska zgradba osnova stavčne povedi, je tematska zgradba oz. zgradba tematske zaporednosti osnova besedilu. In če je z vidika sporočilnosti najpomembnejši del rema, je z vidika besedilne zgradbe najpomembnejši del tema, tj. pomembna so razmerja in razporeditve med temami oz. različne stopnje soodvisnosti med temami. Gre v bistvu za t. i. navezno tematizacijo rem »návazna tematizací rématu« (MČ 3: 685). Pri besedilnem zgoščanju (t. i. kondenzaciji, MČ 3: 692–693) pa lahko govorimo tako o rematizaciji kot o tematizaciji sporočanega, npr. *Pri tem procesu (T) nastaja sulfid, lahko izločujoči se na površini železa (Rematizacija) nasproti Pri tem procesu nastajajoči sulfid (Tematizacija) se lahko izloča na površini železa (R).*

Pomembno vlogo pri strukturiranju besedila in pri besedilni koherenci imajo oz. ima tematska zaporednost oz. zaporedje tem. Vse je podrejeno nadtemi oz. hipertemi, ki se glede na vsebino oz. glede na notranjo logiko sporočanega razcepi na podteme oz. odvisne teme, ki se glede na potek sporočila lahko verižno nizajo ali krožijo. Znotrajbesedilna ureditev je lahko predtekst, posttekst, podtekst.

Status izhodiščnega merila lahko daje besedilu smisel, ki potem vzvratno vpliva na izbor skladenjskih pomenov, tj. tako na pomenskost kot na zgradbo povednih in nadpovednih zgradb – smisel oz. smiselnost je torej izhodiščno merilo za besedilo in besedilnost naprej za pomenskost in zgradbenost oz. skladnjo. Besedilo je tako tudi smiselno merilo za skladenjskopomensko obveznost oz. neobveznost posameznih udeležencev v okviru povedi kot besedilnih delov.

Smiselnost besedila celostno zaobjame tako skladenjsko /po/vezane kot skladenjsko nevezane besedilne enote.

Besedilni opis zajame tako besedilno ravnino potencialnih zgradbenih enot, kot semantično ravnino posameznih zgradbenih enot in slovnično ravnino s slovničnimi vzorci. Novost je opis besedilnih pomenov oz. semantični ustroj besedila; oblikuje se semantična mreža med entitetami in dogodki oz. ta mreža predstavlja razmerja med entitetami in dogodki. Jezikoslovni opis tako zajame besedilno ravnino, semantično ravnino z opisom strukturnih enot in slovnično ravnino z opisom slovničnih vzorcev. Nosilno orodje za prikaz kohezije v besedilu je opis entitet in dogodkov, ki so v besedilu uresničeni kot oblikoskladenjski vzorci. Besedilo ima zapleten semantični ustroj – tj. vključuje prepoznavanje semantične kontinuitete in premikov ter s tem povezano razmejevanje strukturnih enot; konfiguracije entitet in dogodkov ustvarjajo strukturne vzorce.

Pri stilistiki tvorjenja besedila ločujemo stilistiko jezika in stilistiko besedila. Stilna zaznamovanost/nezaznamovanost v jeziku se ne ujema s stilno zaznamovanostjo/nezaznamovanostjo v besedilu. Besedilna stilistika je del besediloslovja, ki proučuje rabo

jezikovnega sistema, torej besedilo; besedilna stilistika je torej stilistika rabe jezika. Sporočevalec pri tvorjenju besedila izbira jezikovna sredstva glede na ujemanje njihove stilne vrednosti s konkretnimi okoliščinami sporočanja.³⁴³

Poudarjen je tvorbeni vidik besedila. Zgledi za diatezo oz. za večjo ali manjšo neuskkljenost potencialnih udeleženskih vlog določenega glagolskega pomena in njihova variabilnost potencialnih oz. že vnaprej določenih oblikoslovno-skladenjskih izrazitvenih zmožnosti v danih skladenjskih (stavčnih in besednozveznih) vzorcih – v okviru določenega glagolskega pomena se pojavlja neodvisna izbirna povezava med potencialno možnimi sklonsko izraženimi udeleženskimi vlogami in med dejanskimi stavčnočlenskiimi uresničitvami v stavčnih vzorcih.

1 O diatezi

Če ponovim, da se karakter jezika se odkriva z njegovimi diateznimi in tvorbeno-pretvorbniimi zmožnostmi, potem z upoštevanjem tako različnih možnih razmerij kot različnih možnih pretvorb lahko ločujemo primarno diatezo oz. prvotno strukturoskladenjsko ureditev, ki jo idealno predstavlja npr. stavčni vzorec, in pa sekundarno diatezo oz. drugotno strukturoskladenjsko ureditev, ki označuje neizhodiščne/izpeljavne skladenjske strukture v različnih dopustnih pretvorbniih različicah (MČ 3: 13, 233–260; NSS 1982: 242–250). Ločuje se bazični stavčni vzorec in derivacijski/izpeljavni stavčni vzorec – oba sta specifična in odvisna od stavčnoskladenjskih in izpeljavniih oz. pretvorbniih zmožnosti v posameznem jeziku, v tem primeru v slovenščini (prim. Daneš 1999: 200–201). Vse izrazno preoblikovanje oz. preurejanje povedja in udeležencev mora potekati v mejah ohranjanja istega sporočila, ki pa se seveda nujno aktualnostnočlenitveno modificira. Pri t. i. sekundarni diatezi so med pomembnejšimi merili izrazne zmožnosti različne stopnje deagentnosti oz. vršilskosti, ki se lahko izrazi s splošnovršilskim oz. trpnim *se*, npr. *Sosed(a) se bo poklical(o)*,³⁴⁴ s trpnimi deležniki z *biti/imeti/dobiti/pustiti/dati*, s spremembo kategorije osebe ali števila; diateza dopušča tudi t. i. dekonkretizacijo določenih udeleženskih vlog (ČM 3: 257, NSS: 246) ali celo izpust, npr. *Mati je že postlala (posteljo) > Mati je že postlala > Je že postlano / Imamo že postlano*, dekvazalnost tipa *Zavist ga je razžirala > Bil je razžrt od zavisti* ipd.; tudi neosebko izpust pa je v primerih kot *Zalomil se je : V/Pri njem se je zalomilo : Z njim se je zalomilo (pri/v konkretnem delu) : Zalomilo se mu je (pri/v konkretnem delu), On gre navzdol (pri/v konkretnem delu / z zdravjem) : Z njim gre navzdol (pri/v konkretnem delu / pri zdravju) : Pri/V njem gre navzdol (konkretno delo / zdravje) : Gre mu navzdol (z zdravjem)*, in še *Kako si? : Kako ti je? : Kako je s tabo?*, kjer oblika *ti* izraža 'osebko okoliščino', oblika *s tabo* pa prej neko 'sobivanje' ipd.

³⁴³ O tem pri nas in na slovenskema gradivu Martina Križaj Ortar v npr. razpravi *Stilistika neumetnostnega besedila – stičišče jezikovnega sistema in pragmatike*, SSJLK, 1994, 299–307.

³⁴⁴ Prosti glagolski morfem *se* s svojo 'povratnostjo' omejuje vezljivost pretežno na vršilca, npr. *To se zazdi meni : On se zazdi (nar. primorsko), To se zareče meni : On se večkrat zareče* ipd.

Pri obravnavi diateze lahko izhajamo iz dveh postavk:

- zmožnost diateze je odvisna od širine pomenskega polja glagolov (upoštevani so tudi zloženi povedki, brezoseb/kov/na raba);
- zmožnost diateze je odvisna od sklonskih zmožnosti v okviru posamezne udeleženske vloge, predvsem v okviru stavčnočlenskih izraženskih zmožnosti osebkov (pri procesnem spreminjanju in premikanju, stanju) in predmeta (v primerih sobivanja, sovpilvanja in učinkovanja).

1.1 Zmožnost diateze je odvisna od širine pomenskega polja glagolov

Pri obravnavi diateznosti je treba v okviru povedja upoštevati vse pomenskoskladenjske skupine glagolov, to so glagoli **telesnega in duševnega stanja**, tipa *prebivati, stanovati, počivati, smejati se*, se vezljivostno prekrivajo s **temeljnimi stanjskimi glagoli** kot *bivati, nahajati se, ležati, čutiti* ipd. protidiateza je, če so različne udeleženske vloge izražene z enakima stavčnima vzorcema, npr. Dvovezlj. *Smeji se mu* nasproti *enovezlj. Kar smeji se mu, ker se je tako dobro končalo* (nam. *On se kar smeji, ker ...*); **glagoli ravnanja/upravljanja/ustvarjanja** se glede na prevladujočo pomensko sestavino naprej delijo na **glagole omogočanja nastajanja/nastanka česa** kot *omogočati, pripravljati, prizadevati si, organizirati, opremljati, osredotočati se* ipd., na **glagole s poudarjeno pomensko sestavino premikanja**, tipa *deti, namestiti (se), vzeti, nesti/nositi, lepiti, postaviti, čolnariti* ipd., na **glagole s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti**, tipa *upravljati, vplivati, zgrabiti, čakati, pestovati, pustiti, pomagati, nabrati, sprejeti* ipd., na **glagole s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti**, tipa *spreminjati (se), oblikovati, ohranjati, aktivirati, kisati, odpirati/zapirati (se)* ipd.; **glagoli govorjenja, razumevanja in mišljenja**, tipa *govoriti, predstavljati (si), misliti, sporočati, signalizirati, ugotavljati, razumeti, spoznavati, preučevati* ipd.; **glagoli s splošnim pomenom spremembe**, tipa *napravljati se, lotevati se, prizadevati si, rušiti se, prikazovati se, vznikati* ipd.; **glagoli premikanja z desno nevezljivimi procesnimi glagoli** (poudarjen je potek premikanja), s **ciljno usmerjenimi glagoli** (poudarjen je cilj/namen) in z **dogodkovnimi glagoli** (poudarjena je vsebina dogodka).

Pomožniška glagolska raba (slovarsko: pomenskooslabljena raba) je obravnavana v okviru bazičnega pomenja treh glagolskih primitivov *biti, imeti* in *delati* za osnovne glagolske pomene kot so bivanje, stanje, lastnost, delovanje.

Pri pomožniški rabi s pomenskim izpraznjenjem prvotno polnopomenskega glagola pomenski poudarek s procesa prehaja v potek procesa, zato so pomožniki lahko glagoli, ki imajo zmožnost izražanja splošnorazmernih pomenov, ki obsegajo a) faznost, b) naklonskost (tudi zanikanje) in označevalnost (splošno lastnost/vsebnost/sestavinskost). Glagoli premikanja v nepolnopomenski rabi pa s spremenjenimi pomenskimi lastnostmi dobijo tudi obvezno desno vezljivost. Na splošno pa nepolnopomenska uporaba prvotno polnopomenskih glagolov bistveno spremeni vsebino njihovih pomenskih vezljivosti.

Nepolnopomenska glagolska raba ločuje tri vrste **faznosti** (začetnost, enkratnost/trenutnost, končnost) in trajanje; 'začetnost' označujejo glagoli tvornega delovanja in sprememb, sledijo še glagoli premikanja; 'končnost' označuje največ različnih glagolov, npr. *zadržati, pridržati, obdržati, pridobiti, rešiti se, pustiti, ukiniti, uničiti, vzeti, izgubiti* ipd.;

trajanje označuje *biti* (oz. 'stanjskost', pa tudi 'delovanje', ki se razlaga kot vrsta 'stanjskosti'); 'vršilskost' označuje glagol *imeti* (tudi *pustiti*, *ohraniti*).

V okviru vezljivostne tipologije glagolske nepolnopomenske rabe so za **naklonskost** uvedene nove pomenske sestavine: 'naklonjenost', 'stopnjevalnost', 'določanje', 'zaničanje', 'usmerjenost' (npr. *posvetiti (komu kaj)*; *naprezati se*, *topiti se od (česa)*, *poglobiti se v (kaj)*; *določiti (koga za kaj)*; *odklanjati (komu kaj)*, *ogibati se (komu/čemu)*; *obkladati/pitati (koga s čim)*, *orientirati se na (kaj/koga)*).³⁴⁵

Zaradi pomenske izpraznitve glagola oslabi ali preneha pomenskoskladenjska glagolska vezljivost in pomensko težišče se prenese predvsem na izglagolske in deloma na izpridevniške samostalnike, ki so neudeleženska določila oz. neudeleženske sestavine povedja.³⁴⁶ Konkretna prostorska razmerja prehajajo v abstraktna neprostorska razmerja, ki posledičnobivanjsko označujejo lastnostna in stanjska razmerja. Tako s pomenskoskladenjskega vidika lahko govorimo o nepravilni/neudeleženski (povedkovi) vezljivosti.

Glede na različno stopnjo izpraznjenosti glagolskega pomena je poudarjen tudi skladijski splošnorazmerni pomen, ki aktualizira in obenem konkretizira določene samostalniške pomene v smislu a) faznosti, npr. *končati boj*, *spolniti načrt*, v smislu b) vsebinske soodvisnosti, npr. *zaslišati razglas*, v smislu c) načina poteka, npr. *opustiti/opravljati službo*, in v smislu č) povzročitelja ali vršilca dejanja, npr. *vzbuditi zanimanje*, *imeti zanimanje*. Glede na to, ali je osebek isti ali se izmenjuje, ločuje triade tipa *pridobiti – imeti – izgubiti pravico* proti *dati – imeti – odvzeti pravico*.

1.2 Zmožnost diateze je odvisna od sklonskih zmožnosti v okviru posamezne udeleženske vloge

Z vidika hierarhizacije udeležencev oz. udeleženskih vlog diateza označuje kot izraženo razmerje med udeleženci (na pomenski ravnini) in njihovimi potencialnimi skladijskimi položaji v stavku oz. besedilu. Pomensko-izrazna diateznost se lahko uresničuje oz. ubeseduje v smislu *Mestna občina je občanom dodelila zemljo za gojenje zelenjave – Občanom se je dodelila zemlja za gojenje zelenjave – Občanom je bila dodeljena zemlja za gojenje zelenjave (od mestne občine) – Občani so od mestne občine dobili dodeljeno za gojenje zelenjave – Občani so imeli od mestne občine dodeljeno zemljo za gojenje zelenjave – Občani so si od mestne občine pustili/dali dodeliti zemljo za gojenje zelenjave – Občanom so dodelili zemljo za gojenje zelenjave ipd.*

³⁴⁵ Pri nadaljnjih obravnavah je upoštevana tipologija nepolnopomenskih glagolov po Toporišičevi delitvi (1982: 106–108).

³⁴⁶ Najzaneslivejši pokazatelj nepolnopomenske uporabe glagolov je vezava izglagolskih samostalnikov. Pri nepolnopomensko uporabljenih glagolih prevladuje t. i. obvladovalni pomen. (Poimenovanje povzemam po J. Toporišiču (1982: 101), kjer so obvladovalni glagoli 13. skupina nepolnopomenskih glagolov.) V slovenščini si nepolnopomensko uporabljani glagoli glede na pogostnost vezljivosti izglagolskih samostalnikov oz. glagolnikov sledijo: *biti*, *prispevati k*, *temeljiti na*, *izdelati*, *podeliti za*, *sprejeti*, *zahtevati*, *govoriti o*, *dobiti za*, *imeti*, *morati izkoristiti*, *izogniti se*, *prizadevati si*, *zahvaliti se*, *zavračati*, *dajati*, *iskati*, *komentirati*, *nadzorovati*, *kršiti*, *nakazati*, *obravnavati*, *opozoriti na*, *potekati*, *potrebovati*, *predlagati*, *predvidevati*, *preprečiti*, *spremeniti*, *ugotoviti*, *zagotoviti*, *zavrniti* – povzeti so iz moje magistrske naloge Besedotvorne in skladijske lastnosti glagolnika pod mentorstvom red. prof. dr. Ade Vidovič Muhe, obranjene decembra 1993, 273–274.

Razmerje med skladijskimi pomeni in skloni

Pri udeležencih je izpostavljeno razmerje udeleženci oz. udeleženske vloge nasproti njihovi skloni izrazitvi; skloni so neke vrste pomensko-izrazna vez med pomensko in stavčnočlensko ravnino.

Pomenska oz. udeleženska vloga sklonov – Sklonska predstavitev obveznovezljivih udeleženskih vlog

Oblikoslovnoskladijska obravnava gre od sklonov z največjo vezljivostno zmožnostjo k sklonom z najmanjšo vezljivostno zmožnostjo – tj. od sklonov, ki lahko sprejmejo različne udeleženske vloge (večvlogovno skupino sestavljajo imenovalnik, tožilnik in roditelj) do sklonov, ki sprejemajo vedno isto udeležensko vlogo (enovlogovno skupino sklonov sestavljajo vsi predložni skloni³⁴⁷ in nepredložni dajalnik).

Zato ni nobeno naključje, da se je pri obravnavi sklonov določil v slovenščini in v njej sorodnih jezikih (tu jo primerjam s hrvaščino, češčino in slovaščino) izoblikovala ustaljena sklonska razvrstitev.³⁴⁸

Zmožnost posameznega sklona, da lahko označuje samo določene udeleženske vloge, mu daje tudi prevladujočo specifičnopomensko vrednost – tako T označuje predvsem 'neposredno vključenost v dejanje in prizadetost z dejanjem sploh', R označuje predvsem 'izhodiščnost in razmernost dejanja', D označuje predvsem 'ciljnost dejanja', M označuje predvsem 'prostorsko razmeščenost dejanja', O pa 'način poteka dejanja in spremstvenost sploh'.

(Pri čemer je upoštevana ugotovitev Ch. J. Fillmora (1968: 24–25), da se v vezljivostnem polju določenega pomena nobena udeleženska vloga ne more podvojiti. Če pa udeleženec združuje dve udeleženski vlogi, je vedno ena izmed njiju prevladujoča.) V nadaljevanju je predstavljeno, kako oz. s katerimi skloni so izražene udeleženske vloge v slovenščini (poimenovanje predložni sklon je dopustno samo s strukturoskladijskega vidika): T kot sistemsko nezaznamovan sklon izraža vse desne udeleženske vloge: $T_{/v}$ = rezultat dejanja (R_d) – neživo (v – ob SE), $T_{(na/za/ob/v)}$ = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($R_{d/s/p}$) – živo/neživo (po – SE), $T_{/v/na/ob/za}$ = prizadeti predmet dejanja/procesa ($Pr_{d/p}$) – živo/neživo, $T_{/za/v/zoper/na/ob/po/nad}$ = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – neživo, $T_{/na/za/v}$ =

³⁴⁷ Najpogostejši predlogi *za, z/s, o, v, pri, na* so pomenskoskladijsko vedno glagolski predložni morfemi. Rezultat predložnomorfemskih glagolov je sklonsko razmerje TMROD – mestnik (M) je po pogostnosti tako visoko, ker sta predloga *o* in *pri* samomestniška, *z/s* pa samoorodniška, drugi trije predlogi pa so večskloni.

³⁴⁸ Sklonska razvrstitev po pogostnosti rabe v slovenščini je TRIMOD. Sicer pa je v slovenski jezikoslovni literaturi stalna razvrstitev ITRDMO, ker so glagoli najprej obravnavani z vidika prisojevalne vezljivosti, kjer imenovalnik (I) skladijskofunkcijsko označuje vse osebkove vloge, nato pa še z vidika vezavne vezljivosti. Zgoraj navajano stalno razvrstitev sklonov s svojimi ugotovitvami uveljavlja R. Jakobson v *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre* (1936), kjer deli sklone na osrednje in obrobne. Razmerja med splošnimi stalnimi pomeni sklonov določa z binarnimi nasprotji pomenskih lastnosti kot so a) usmerjenost, b) obsežnost in c) osrednjost. Tako v okviru osrednjih sklonov, tj. tistih, ki lahko izražajo osrednje vsebine, na prvem mestu navaja imenovalnik (I), na drugem pa tožilnik (T), ki izraža najtesnejšo pomensko-skladijsko povezavo z glagolom in je v primerjavi z drugimi skloni sistemsko nezaznamovano izrazno sredstvo. Sledi roditelj (R), ki je zanikani tožilnik, in nato pogosto skladijsko neobveznovezljivo dajalniško določilo (D).

vsebina dejanja/stanja/procesa ($Vs_{d/s/p}$) – neživo (na/za/v ob SE), T = pojav (Po) – neživo, $T_{na/v/nad/skozi/cez/med/pod/za/ob}$ = ciljno mesto/ciljni čas dejanja/procesa ($CM/ČČ_{d/p}$) – neživo, $T_{skozi/cez}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/Č_{d/s/p}$) – neživo, $T_{na/v/za/med/skozi/cez}$ = način dejanja/procesa /smer/ ($N_{d/p}$) – neživo; R_{od} = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – neživo/živo, $R_{iz/zaradi}$ = vzrok dejanja (Vz_d) – (tudi: M_v/D_{proti}), R = vsebina dejanja (Vs_d) – neživo (ob SE), R = cilj dejanja (C_d) – izglagolski samostalnik (ob SE), $R_{iz/od/do/glede}$ = razmerni predmet dejanja (Ra_d) – neživo (ob SE), $R_{iz/od/do/z/s/blizu/mimo/okrog/okoli/blizu}$ = mesto/čas dejanja/procesa ($M/Č_{d/p}$), izhodiščno/ciljno mesto / izhodiščni/ciljni čas dejanja/procesa ($IM/IČ_{d/p}$, $CM/ČČ_{d/p}$), $R_{iz/z/s/blizu}$ = mesto stanja/procesa ($M_{s/p}$) – neživo, $R_{iz/od/z/s}$ = izhodišče/izvor dejanja (Iz_d), R_{do} = cilj dejanja (C_d), R_{iz} = vsebina stanja/procesa ($Vs_{s/p}$), $R_{blizu/mimo/okrog/okoli}$ = potek dejanja/procesa ($Po_{d/p}$), $R_{brez/do/od}$ = način dejanja/procesa ($N_{d/p}$), NI izražen rezultat; D = prejemnik dejanja/procesa ($Pre_{d/p}$) – živo, D = prizadeti z dejanjem/procesom (Pr_d) – živo, D/k = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($Ra_{d/s/p}$) – živo/neživo (k ob SE), D/k/proti = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – živo/neživo, $D_{k/proti}$ = ciljno mesto dejanja/procesa ($CM_{d/p}$) – neživo, NI izražen rezultat, vsebina, izhodišče; $M_{po/na/pri}$ = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – živo/neživo, $M_{o/v}$ = razmerni predmet dejanja (Ra_d) – živo/neživo, M_o = vsebina dejanja (Vs_d) – neživo (ob SE – v), $M_{na/v/pri/ob/po}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/Č_{d/s/p}$) – neživo, M_{po} = ciljno mesto/ciljni čas dejanja/procesa ($CM/ČČ_{d/p}$) – neživo, $M_{po/v/na/ob}$ = način dejanja/procesa /smer/ ($N_{d/p}$) – neživo, NI izražen rezultat, izhodišče; $O_{z/s/nad}$ = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – neživo, $O_{z/s/pred}$ = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($Ra_{d/s/p}$) – živo/neživo (ob SE), $O_{z/s/med/nad}$ = vsebina dejanja (Vs_d) – neživo, $O_{z/s/za/nad}$ = razmerje do vsebine dejanja ($Ra_{v,sd}$) – izglagolski samostalnik, $O_{z/s/pred/med/nad/pod/za}$ = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – neživo, $O_{z/s}$ = sredstvo dejanja (S_d) – neživo, $O_{z/s/pod/nad/pred/med/za}$ = način dejanja/procesa ($N_{d/p}$) – neživo, $O_{pred/nad/pod/za/med}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/Č_{d/s/p}$) – neživo, NI izražen rezultat, izhodišče; Nedoločnik = vsebina dejanja (Vs_d), Namenilnik = cilj dejanja (C_d).

In čeprav glagolske pomenske skupine, določene na podlagi glagolske vezljivosti, vključujejo vse udeleženske vloge, so nekatere udeleženske vloge pogostejše. Po posamostaljenju glagolov v jedrne izglagolske samostalnike se glede na besedotvorni pomen izglagolskega samostalnika³⁴⁹ izbirno ohranijo in razvrstijo le določene udeleženske vloge. To pa pomeni, da se v okviru stalne izhodiščne pomenskohierarhične razvrstitve (tj. podeljevanje in izražanje udeleženskih vlog gre v smeri vršilec/povzročitelj/izvor dejanja > prejemnik > prizadeto z dejanjem > okoliščine dejanja; najprej t. i. enovlogovni skloni in nato še večvlogovni skloni) ne morejo vedno zvrstiti vse udeleženske vloge, temveč so, glede na izhodiščni jedrni besedotvorni pomen dejanja (De), nekatere udeleženske vloge izpuščene.

³⁴⁹ Pri jedrnih izglagolskih samostalnikih z besedotvornimi pomeni predmetov dejanja (Pd), rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) je obseg udeleženskih vlog, v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De), okrnjen. Razvrstitvena hierarhija udeleženskih vlog se torej dosledno ohranja le pri besedotvornem pomenu dejanja (De). Pri vseh drugih besedotvornih pomenih v vlogi besednozveznega jedra ta razvrstitev ne more biti popolna, ker izhodišče razvrstitve ni temeljni pomen dejanja (De), temveč drugi/nehprvi pomeni.

Zadostnost oz. pravilnost obsega glagolskih pomenskih skupin z vidika vezljivosti potrjuje tudi tožilniško določilo (T), ki pri glagolih stanja, poteka in dejanja skladijsko označuje vse osnovne udeleženske vloge. Pri pretvorbah pa je namesto nepredložnega tožilnika roditelj (R).

Pregled po vezljivostnih skupinah glagolov: **a)** glagoli stanja/procesa – razmerni/vsebinski T, **b)** glagoli tvornih procesov/dejanj – **b₁**) prizadeti/rezultatni/ciljni T, **b₂**) – prizadeti/razmerni T, **b₃**) prizadeti/rezultatni/ciljni T, **b₄**) vsebinski/pojavni/razmerni T, **b₅**) T kot ciljno mesto/čas; pri pretvorbah je R tudi kot izhodiščno/ciljno mesto/čas. Pogostejše neobveznevezljive udeleženske vloge so v okroglih oklepajih:

a) Glagoli stanja in procesa: *biti* – mesto/čas/način stanja/procesa; *imeti* – razmerni/vsebinski T/R, (razmerni D); **b)** Glagoli tvornih procesov/dejanj: **b₁**) 'omogočanje nastajanje dejanja; dejavna/tvorna udeležba': 'ciljnost' brez poudarjanja 'premikanja' – prizadeti/rezultatni T, ciljni T/R dejanja, (ciljni/prejemni D); **b₂**) 'ravnaje/upravljanje': **b_{2,1}**) 'ravnaje/upravljanje s premikanjem' – prizadeti T, izhodiščno/ciljno mesto//izhodišni/ciljni čas R/T, ciljni D, (razmerni D); **b_{2,2}**) 'ravnaje/upravljanje s sonahajanjem/sopojavljanjem' – razmerni T/R, razmerni O in razmerni D, mesto/čas R/M/O, (način T/R/M/O); **b_{2,3}**) 'ravnaje/upravljanje s spremembo pripadnosti' – 'pripadnost' označuje človeškost⁺ za oba udeleženca dogajanja: prejemnik/prizadeti D, razmerni/prizadeti T; **b_{2,4}**) 'ravnaje/upravljanje s spremembo lastnosti' – prizadeti/rezultatni/ciljni T, (razmerni D); **b₃**) 'splošni pomen spremembe' – v nasprotju s 'spremembami v okviru ravnanja/upravljanja' splošni pomen spremembe vključuje poleg pomenske sestavine 'lastnosti' tudi 'samopremikanje' in 'ciljnost' vršilca (Vd/dog/p): prizadeti/rezultatni/ciljni T, izvor/vzrok//ciljni R/T, (razmerni D); **b₄**) 'Govorjenje, razumevanje in mišljenje' – vsebinski T/R/M/O, pojavni T, razmerni T, razmerni D in razmerni do vsebine O; **b₅**) 'premikanje' – izhodiščni/ciljni R/T/D in pot R/M/O.

Širokopomenski glagoli in sestavljeni udeleženci

V okviru istega glagola oz. glagolskega leksema in v okvirih istega sporočila imamo lahko dvojico (predložno ali brezpredložno) vezavo, ki jo omogoča dovolj široka pomenskost glagola – izbiramo med pomeni; v teh primerih gre za glagole oz. glagolske pomene, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izraženega (sestavljene) udeleženca. Ta udeleženec pa lahko nastopa v dveh udeleženskih vlogah, ki se vsaj delno prekrivata oz. vzajemno dopolnjujeta – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva z izhodiščnim mestom dejanja ali s ciljem dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladijskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* : *izčistiti* 'očistiti' *obleko* ipd. In še primeri: *dotočiti pijačo* 'doliti' : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec*, *doliti vino* : *doliti kozarec*, *izmiti* 'očistiti' *rane* : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane*, *izpiti* 'izprazniti' *kozarec* : *izpiti* 'odstraniti' *vino iz kozarca*, *izčrpati vodo iz vodnjaka* : *izčrpati vodnjak*, *izčistiti madež z obleke* : *izčistiti obleko*, *izpiti vino* : *izpiti kozarec*, *izcediti sok* : *izcediti limono*, *izkrtačiti prah z obleke* : *izkrtačiti obleko*, *izpihati cevi* : *izpihati prah iz cevi*, *izterjati denar iz/od ljudi* : *izterjati denar*, *nabasati jabolka v košaro* : *nabasati košaro*, *oplesti liče okrog steklenice* : *oplesti steklenico*, *oluščiti kožico s fižola* : *oluščiti fižol*, *odviti pokrov od*

steklenice : *odviti steklenico, odkrhniti kos od krede* : *odkrhniti kredo, izpleti plevel* : *izpleti pšenico, iztrgati zvezek* : *iztrgati liste iz zvezka, naliti juho na krožnike* : *naliti krožnike, nametati misli na papir, nametati na papir, natlačiti jabolka v košare* : *natlačiti košare, vplačati prvi obrok za nov avtomobil* : *vplačati* (za = 'ohranja sestavinsko razmerje') *nov avtomobil, namazati kruh* : *namazati marmelado na kruh, zamešati testo* : *zamešati sestavine v testo, zradirati papir* : *zradirati črte na papirju, zasaditi/posaditi gredo* : *zasaditi/posaditi zelje na/v gredo* ipd.

1.3 Stavčnočlenska ravnina

Z vidika diateze je poudarjena strukturna skladnja – tako v okviru povedi kot besedil je namreč pomembna tudi zgradba oz. kot izhodiščna zlasti stavčna zgradba. Vsakemu slovničnemu stavčnemu vzorcu (SSV) navadno pripada nekaj pomenskih stavčnih vzorcev (PSV). Stavčne vzorce delimo v dva tipa, in sicer a) **enodelni stavčni vzorci** in b) **dvodelni stavčni vzorci**. Merilo delitve v dva tipa je prisotnost/odsotnost levega obveznega določila, ki je rezervirano za osebek. Enodelni stavčni vzorci so stavčne zgradbe, ki nimajo osebkov, imajo pa povedek v tretji osebi (Glag_{3os.s.}; verbum finitum impersonale /VFimp/), ki je lahko nevezljiv ali vezljiv. Med enodelne stavčne vzorce poleg brezagentih/brezosebkovih stavkov (ker v njih ni mogoče določiti niti si misliti vršilca dejanja, npr. *Dežuje*) uvrščamo tudi **stavčne podvzorce** s splošnim vršilcem dejanja (t. i. deagentne/brezosebne stavke z navadno tretjeosebno edninsko obliko povedkovega glagola v srednjem spolu). Najtipičnejši stavčni vzorci pa so **dvodelni stavčni vzorci**. Ti odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno podredno skladenjsko razmerje med osebkom in povedkom (kjer je osebek obravnavan kot obvezno pomenskosckladenjsko besedno ali končniškomorfemsko določilo), ki se izraža na način ujemanja, razvijajo v dvo-, tri- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s svojimi podvzorci. **Stavčne podvzorce** tvorita posebni pomensko predvidljivi, vendar skladenjsko neobvezni določili: **a)** t. i. splošni osebek (*Misli se, Človek misli*) in **b)** t. i. notranji predmet (istorečni: *Pleše ples*, neistorečni: *Češe lase, Govori besede*) ali notranje prislovno določilo, katerih pomenske lastnosti so že vključene v glagolu, *vasovati, pluti* ipd. Število stavčnih vzorcev (V) in podvorcev (PV) razkriva tudi najpogostejšo in hkrati najbolj navadno pomenskosckladenjsko uporabo glagolov tudi z vidika tvorbe stavčnih povedi.

a) Enodelne glagolske stavčne vzorce lahko glede na glagolsko vezljivost razdelimo v 3 skupine s podskupinami, in sicer nevezljivi, eno- in dvovezljivi glagol.

Legenda: S_{nom-instr} = Sam₁₋₆, VF(imp) = Glag_(3os.s.), ADV = Prisl, INF = nedoločnik, SENT = S(tavek)

1) Glag_{3os.s.} (VF imp) *Dežuje*, 2.a) Glag_{3os.s.} (VF imp) – Prisl_k (ADV loci) *V borih šumi*, 2.b) Glag_{3os.s.} (VF imp) – Sam_{3/4} (S dat/acc) *Otroku je ugajalo, Zebe ga, Sanja se mu*, 2.c) Glag_{3os.s.} (VF imp) – pSam₁₋₆ (praep S) *Gre za pravičnost. Z njim gre navdol*, 3.a) Glag_{3os.s.} (VF imp) – Sam₃ (S dat) – Sam₂ (S gen) *Zahotelo se jim je svobode*, 3.b) Glag_{3os.s.} (VF imp) – Sam₃ (S dat) – Prisl_k (ADV loci) *V glavi mu šumi*, 3.c) Glag_{3os.s.} (VF imp) – Sam₄ (S acc) – Prisl_k (ADV loci) *Boli ga v vratu*.

b) Najtipičnejši so dvodelni stavčni vzorci. Dvodelnost označuje pomenskoskladenjsko obvezni besedni ali končniškomorfemski osebek. Dvodelni stavčni vzorci odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje razvijajo v dvo-, tro- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s svojimi podvzorci oz. izpeljavnimi stavčnimi vzorci z neimenovalniškimi osebkami.³⁵⁰

i) Enovezljivi glagoli 1) S nom – VF *Jan spi*, / **da SENT – VF** *Zdi se, da bo danes lepo vreme;* **ii) Dvovezljivi glagoli 1) S nom – VF – S acc** *Jan je hvalil starše,* **2) S nom – VF – da SENT** *Jan je opazil, da se je odvadil kaditi,* **Pretvorbe:** *I. Jan se je odvadil, da bi kar naprej kadil, II. Jan se je odvadil kaditi, III. Jan se je odvadil kajenja,* **3) S nom – VF – S dat / da bi SENT/INF // S nom – da/če bi** *Sošolci so/(bi) ploskali Janu, da/(če) bi si upal skočiti, Sošolci so/(bi) prigovarjali Janu skočiti,* **4) S nom – VF – S gen** *Otrok se je dotaknil vroče plošče, bati se – da SENT/INF* *Otrok se je bal dotakniti se vroče plošče, Otrok se je bal, da bi se dotaknil vroče plošče,* **5) S nom – VF – S instr** *Jan je treščil z vrati,* **6) S nom – VF – S na/v acc** *Vpil je na koga/kaj, Čakal je na koga/kaj, Gledal je na koga/kaj, Pazili so na koga/kaj, Kašljal je v robec, Pljuvali so na/v koga/kaj,* **7) S nom – VF – ADV loci/directionis/modi** *Jan je stanoval v Šiški (ADV loci), Prileteli so na/v označeno mesto (ADV directionis), Grdo/Solidno se vede/obnaša (ADV modi);* **iii) Trovezljivi glagoli 1) S nom – VF – S dat – S acc** *Dali/Vzeli so mu vse / Sacc za acc* *Vse srajce je zlikala zanj / da SENT* *Obvestili so ga, da se stanje zboljšuje,* **S nom – VF – Sdat – da/naj SENT/INF/S acc** *Zdravnik je priporočil Janu, naj se gre zdraviti v Rogaško Slatino / *zdraviti se v Rogaško Slatino / zdravljenje v Rogaški Slatini / zdravilišče v Rogaški Slatini,* **2) S nom – VF – S acc – S instr** *Preskrbeli so ga z vso možno opremo / da SENT* *Potolažili/Pomirili so jih, da bo še vse v redu / S (ob) acc* *Spravljaj jih je ob pamet;* **iv) Štirivezljivi glagoli 1) S nom – VF – Sacc – Sacc – Sloc** *Pri vsakdanjem strokovnem delu so ga spraševati osnove,* **2) S nom – VF – S acc – S acc/gen – za Sacc** *Prosil je očeta sredstva/sredstev za polbrata,* **3) S nom – VF – Sdat – Sacc – v Sacc** *V lase ji je vpletla trakove,* **4) S nom – VF – S dat – S acc – S loc** *Ob že znanih novici so mu pripovedovali še vsakdanjemalenkosti;* **v) Petvezljivi glagoli. 1) S nom – VF – Sdat – Sacc – v Sacc – Sinstr** *Z injekcijo so mu vbrizgali pomirjevala v žilo.*

Nepolnopomenski glagoli v zloženem povedku v smislu povedkovodoločilne vezljivosti odražajo neko ustaljeno uporabo sklonov in je zato hkrati potrditev nesposredne sklon-skosti kot strukturno-izrazne konstante.

Strukturnoskladenjska vezljivostna razmerja med glagolom in neudeleženskimi sestavinami pa tudi v zloženem povedku ostajajo nespremenjena. Sicer pa je drugotna (nepolnopomenska) raba polnopomenskih glagolov tudi na slovnični/stavčnočlenski obravnavana kot drugotna – v okviru pretvorjenih povedi. Nepolnopomenska uporaba

³⁵⁰ Razločka med udeležensko vlogo, sklonom in stavčnim členom se je pri osebkem dobro zavedal že A. Breznik (1934: 213–214), ko za določene stavke pravi, da imajo »samo osebek po pomenu«: »Redni sklon osebkov je imenovalnik, ki izraža slovniško osebo, ki kaj dela. Osebki, ki stojijo v imenovalniku, se imenujejo slovniški (gramatični) osebki. V posebnih primerih stoji osebkova beseda v kakem drugem sklonu.«

glagola izpostavi analitičnost/sestavinskost povedka in natančnejšo hierarhijo znotraj osebkva (izvornost – vršilskost – nosilnost dejanja).

Ista oz. nespremenjena vezljivostno predvidljiva skladenjska mesta, ne glede na polni ali nepolni glagolski pomen, dajejo možnosti kot *Gniloba* (Pv_d) *se je lotila* (nepoln.) *jabolk* (Pr_d ∩ Nd) – *Tona* (Vd/Pv_d) *se je lotila* (nepoln.) *dela* (De) – *Tona* (Vd/Pv_d) *se je lotila* (poln.) *jabolk* (Prd).

Abstraktni oz. pojmovni samostalniki izbirno izoblikujejo množico glagolov oz. glagolskih pomenov, ki so lahko smiselno uporabljeni v pomožniških vlogah. Gre za pomensko soodvisnost povedkovih sestavin – v okviru nepolnopomenske uporabe glagola prevladuje skladenjski splošni označevalni oz. razmerni pomen, ki skupaj z izglagolskim samostalnikom dá polni pojmovni pomen.

Razmerje Sam_(abstr.) – Glag izpostavlja nepravega vršilca dejanja in nepolnopomenski glagol, ki sta s prvotnim pravim vršilcem v metonimičnem ali metaforičnem pomenskem razmerju, npr. *Prošnja/Želja izhaja/se uresničuje ..., Akcija poteka/traja ...* ipd.

Izbirnost izstopa tudi v razmerju Glag – Sam_(abstr.), npr. *izreči prošnjo, misel, sodbo : izraziti prošnjo, misel : povedati misel* ipd. V razmerju Glag – Sam_(abstr.) je navadnejša in zato nezaznamovana uporaba edninskih oblik, tako da je množinska raba redka, npr. *delati skrbi*. Sicer pa med vidskostjo in številom velja nezaznamovano razmerje tipa *izvršiti poskus : izvrševati poskuse*.

V okviru sklonske uporabe je najpogostejši **tožilnik** (ki je obenem oznaka prehodnosti), dinamičnost oz. smernost označuje **dajalnik** (ki se pri dvezavnih glagolih uporablja kot druga vezava), **mestnik**, **rodilnik** in **orodnik** pa so redkejši in odvisni tudi od izbirne uporabe glagolskih predložnih morfemov – za slovenščino velja zaporedje tožilnik, rodilnik, imenovalnik, mestnik, orodnik in dajalnik (TRIMOD) s pogostnostnim predložnim zaporedjem *za, z/s, o, v, pri, na*.

Posebnosti pomenskosckladenjsko neprave/neudeleženske vezljivosti nepolnopomenskih glagolov so v razvrstitvi pomenskosckladenjskih sestavin. Prevladujejo tvorni dvezljivi glagoli (ti so tudi sicer najnavadnejši), ki v pomenski soodvisnosti s konkretno udeležensko pojavnostjo in abstraktno neudeležensko pojavnostjo (v zloženem povedku prevzame del glagolove pomenskosti) odločajo o osebkovi in povedkovodoločilni vlogi. Znotraj zloženega povedka se vezljivost ravninsko razdeli – nepolnopomenski glagoli izražajo strukturoskladenjsko vezljivost, posamostaljeni/popridevljeni polnopomenski glagoli pa pomensko usmerjajo pomenskosckladenjsko (udeležensko) vezljivost – predvsem izbirno odločajo o pomenskih lastnostih možnih udeležencev.

– Dejanjski pomen povedi vključuje tvorne glagole z udeležencem kot povzročiteljem, vršilcem ali nosilcem dejanja (Pvd/Vd/Nd) v osebkovi vlogi. Ko bitje v osebkovi udeleženski vlogi združuje povzročitelja, vršilca in nosilca dejanja/procesa/stanja (Pv ∩ V ∩ N d/p/s), prehodni nepolnopomensko uporabljeni tvorni glagol najpogosteje veže izglagolski/izpridevniški samostalnik, ki pomensko dopolnjuje povedkov glagol, npr. *Uganja trmo/neumnosti*. Tudi stanjski pomen povedi vključuje prehodne nepolnopomensko uporabljene tvorne glagole z neudeležensko abstraktno pojavnostjo v osebkovi vlogi, ko bitje (človeško^{+/-}) ni tvorno (je sinteza nosilca in prizadetega > N ∩ Pr). Metonimično uporabljeni neudeleženski izglagolski samostalnik v osebkovi vlogi izraža abstraktno pojavnost, ki je del bitja. Tovrstni abstraktni samostalnik je v

brezosebni stavki stavkotvorno nujen, npr. *Upanje je končno posijalo*. Vezavnost (tudi nepolnopomensko uporabljenega) tvornega glagola odpira nujno področje prizadetosti in obratno – nujna vloga prizadetega udeleženca povzroči strukturoskladenjsko dvo-vezljivost prvotno nevezavnega glagola v okviru zloženega povedka, npr. *Slabost ga je napadla/prelivala* : *Hodil je na polhe, Ljubezen se je rodila med njima*.

Pri obravnavi nepolnopomenske oz. pomožniške rabe se lepo pokaže tudi možen razkorak (t. i. sekundarna diateza) med pomenskoskladenjsko (samo udeležensko) vezljivostjo in strukturoskladenjsko (udeležensko in neudeležensko) vezljivostjo. Udeleženska pomenskoskladenjska vezljivost je strukturoskladenjsko predstavljena v izhodiščnih stavčnih povedih, neudeleženska (povedkovodoločilna) vezljivost pa je strukturoskladenjsko predstavljena v okviru povedka, npr. *Prešel je v drugo stranko* 'Prestopil je v drugo stranko.' : *Prešel je v drugo temo* 'Začel je drugo temo.' : *Prešel je v napad* 'Napadel je' ipd.

Še bolj se strukturoskladenjska analitičnost neudeleženske povedkove vezljivosti izraža v pretvorjenih povedih. Hkrati so v okviru teh treh primarnih glagolov predstavljene možne izhodiščne povedi s pomensko- in strukturoskladenjskimi posebnostmi nepolnopomenske uporabe glagolov. (Ohranjene pretvorjene povedi pa še dodatno predstavljajo različna pomen-skoskladenjska razmerja med povedkovimi in udeleženskimi sestavinami.)

Možni nepolnopomensko/pomožniško uporabljani glagoli lahko v svojih najpogostejših pomenskoskladenjskih vlogah in povezavah z udeleženskimi in neudeleženskimi sestavinami (v izhodiščnih ali pretvorjenih povedih) izražajo **a) faznost: a₁) začetnost dejanja** – 'začeti delati': *Prešel je v napad, Zabubil se je v študij, Ovil se je v skrbi, Stopil/Vstopal je v projekt, Vzel je v čiščenje, Obrnila je ljubezen na hčer, Podvrgel je delo kritiki, Poskusil se je v pesništvu*; **a₂) začetnost procesa/stanja** – 'začeti se': *Dobil je upanje, Naletel je na zaplete, Staknil/Začutil je utrujenost, Bolečina se je oglasila, Upanje je končno posijalo/sinilo, Ljubezen je spregovorila iz njega, Gnoloba se je lotila jabolk, Sreča ji je posijala, Bojazen se mu je porodila, Kašeljo je posilil, Bolezen ga je napadla/poprijela/premagala, Optimizem se jih je prijel, Pritaknila se ga je bolezen*; **a_{2,1}) nastop naravnih pojavov** – 'narediti/delati se/postati/postajati': *Mrak se je spustil, Mir se je razlegel, Sneg je pokril gore, Zima je potrkala na vrata, Oblaki so prevlekli nebo, Tišina je napolnila dvorano*; **a₃) iztekanje dejanja/procesa** – 'delati se/postajati': *Prihaja iz mode, Prihajal je do prepričanja, Slabo mu prihaja, Odhaja v pokoj, Tone v spanec, Oblikoval se je v kroglo, Postaja bogat, Prihajal je vedno bolj miren*; **a₄) končnost dejanja**: *Izpeljal/Izvedel/Izvršil je anketo, Dosegel je napredek/porast, Iznese/Izrazil/Izrekel je pomisleke, Našel je milost/pomoč, Opravil je nakupe, Pokazali so lepo igro, Priredili so obisk, Spletli so vez, Postregel je z dokazom*; **a₅) končnost procesa**: *Izoblikoval se je v kroglo* ipd. V okviru – **b) naklonskosti** pa nepolnopomenska uporaba prvotno polnopomenskih glagolov označuje **b₁) duševno/telesno/predmetno stanje/proces**: *Hodil je žalosten, Pestoval je jezo/lenobo, Uganja trmo, Ljubi glasbo, Preganjal/Prodajal je dolgčas, Utrpeli/Pretrpeli so ponižanje, Okusil je poraz, Predaja se bolečinam, Tajal/Utapljal se je v veselju, Taval je v negotovosti, Slabost ga je navdajala/prelivala, Sreča ga je obvladovala/preplavljala, Skrbi so jih pestile/pretresale/stiskale/trpinčile/vile/žulile, Mraz ga je tresel, Hude slutnje ga preletavajo/prevevajo/*

težijo/tlačijo, Osuplost je prešinjala/morila/mučila vso množico, Veselje se mu preliva po telesu, Groza jo je sprehajala ob mislih, Držal je z bogatimi; b_{1,1}) vsebnost/sestavinskost: Nosi hlače, Ohranil je naravno barvo, Članki sestavljajo zbornik, Premorejo malo discipline, Obdržali so pri/na okvirjih, Hodi/Leta v hlačah, Nezaupanje je obležalo/tiči med njima, Leži/Tiči v vročici, Naslov se glasi zapleteno; b_{1,2}) zaznavanje: Zdel se je majhen, Manjkalo je do polne mere, Manjkalo je za las, On izgleda drugače, Kazal je pridnost, Pobiral je nagrade, Pravijo, da je bolan, Lasti si ime mesto), Izkazal se je mojstra/hvaležnega, Ponašal se je z drugim mestom; b_{1,3}) določanje: Njegova dela so doživljala/pobirala/žela dobro kritiko, Določili so ga za dediča, Vzel je vse za resnico, Za osnovo jemlje grob material, Rabijo klet za/kot skladišče, Klet služi za skladišče, Označevali/Razglasili so nauk za/kot zmoten, Beseda velja za nedostojno, Prištevajo ga k dobrim delavcem; b_{1,4}) stopenjskost: Jeza ga lomi, Veselje ga je pregrinjalo, Težke misli mu orjejo po glavi, Topil se je od veselja, Ovija se v obup, Raztaplja se v ugodju, Utrpeli so ponižanje v obravnavi; b_{1,5}) pojavnost in nahajanje: – pojavnost: Sence legajo na dolino, Megla obdaja/ovija hribe, Bolečina se je pojavila v hrbtu; – nahajanje: Mudijo se na obisku v tujini, Boj se odvija na travniku, Pomudila se je nekaj dni, Nekaj je plavalo/letalo na gladini/nad travniki), Mir počiva na poljih, Meja poteka blizu naselij, Nameščeni so kletno; b₂) razpoloženje z naklonjenostjo: Metal je očitke, Pritegnil je njegov pogled, Rosil je blagoslov, Pletel je prijateljstvo z njo, Uporabil ga je za/kot kurirja, Prikazal ga je za/kot nesposobnega, Počastil/Obsipal jih je s hvaležnostjo, Obmetaval ga je s kletvicami, Pital ga je s pridigami, Obkladal ga je s priimki, Posveti ji veliko ljubezni, Izkazal mu je ljubezen, Privoščil mu je odgovor, Odtegnil mu je pomoč, Kradla je življenju srečo; b₃) usmerjenost: Nameril je korake proti njemu, Orientirali so se na izvoz; b₄) obvladovanje: Pletel je prijateljstvo z njo, Vršil kontrolo, Jemali so v čiščenje/popravilo, Mahal je s koso; b₅) navajenosti: Prakticirajo demonstracijo, Hodil je na sprehode; b₆) poudarjanje: Prenašali so poudarek na boj; b₇) pomaganje: Oprijema se učenja, Vdaja se alkoholizmu, b₈) dovoljevanje: Nudijo ljudem razvedrilo; b₉) stopnjevalnost: Disciplina je popustila, Napreza se, Napenjal je mišice, Poglobil/Pogreznil/Potopil se je v branje, Tiči v delu, Prepustiti se sanjarjenju, Rinil je v boj; c) zanikanje – c₁) ne biti/ne imeti: Mladost se poslavlja, Narečje ne loči/razločuje intonacije, Hodi brez pokrivala, Menjati bivališče, Ljubezen ne pozna meja, Bolezen jim je prizanašala; c₂) ne delati: Opustili so iskanje, Izgubili so bitko, Ogibajo/Izmikajo/izogibajo se dogovorom, Odklanjajo mu odgovor ipd.

1.3.1 Po funkcionalističnem prepričanju jezikovne enote razčlenjujemo s prvinami, razmerji in načeli, ki jih narekuje sporazumevalna vloga jezika in pragmatična motivacija nasploh.³⁵¹ Torej upoštevana morajo biti predvsem načela uspešnega jezikovnega

³⁵¹ Funkcionalistično prepričanje je npr. tudi, da se kot interpreti določenih besedil ravnamo po t. i. ikonskem načelu, ko dobesednemu pomenu povedi dodajamo še pomen časovne razvrstitve dogodkov, ki ustreza dani linearni razvrstitvi sestavnikov v določenem govoru. Najbolj znan zgled ikonskosti v jeziku naj bi bila t. i. prosta stava besed v slovanskih jezikih – besedni red naj bi namreč odražal naravni red podajanja sporočila, in ta je, da se od znanega selimo k neznanemu. Med t. i. ikonskimi načeli se upošteva tudi tisto, ki pravi, da se v skladenjske zveze lahko družijo samo tiste

razumevanja, tj. za kaj od slovnično dovoljenega se lahko govorec v konkretnih okoliščinah rabe jezika odloča. Npr. prehodnost je M. A. K. Halliday v sedemdesetih letih razvijal kot stavčno kategorijo, ker prehodnost vključuje oz. upošteva tudi referencialnost in določnost predmeta in pa besedni red, npr. stavek *Peter bere nek časopis* je prehodnejši od *Peter časopis bere*, najbolj prehodni pa je *Peter bere ta časopis*; sicer pa pri prehodnosti med drugim odloča tudi število udeležencev, ki pa je seveda vzvratno povezano z vrsto glagolskega dejanja in pa z vidskostjo. Vsako iskanje in uveljavljanje posplošitev, npr. za besedni red, pa mora najprej dokazati, da preučevani jezik pozna »osnovni besedni red« in da so prvine, s katerimi opisujemo stave pomenonosnih sestavin, v vseh jezikih opredeljive z istimi lastnostmi. V jezikih s t. i. »prosto stavo« stavčnih členov oz. enot je stava podrejena univerzalnemu pragmatičnemu načelu, ki izreku določa stavo, v kateri je znano (tema) pred neznanim (remo) – torej tvorec sporočila linearizira propozicijo tako, da izrek začne s tem, kar meni, da je udeležencem pogovora že znano, in to je lahko dovolj prepričljiv zgled pojasnjevalnega univerzalnega načela.

Stavčnočlenskost z upoštevanjem členitve po aktualnosti. Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti stavčnočlenska oznaka osebek označuje tri krovne osebkove vloge na različnih jezikovnih ravneh – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na govorčevu zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema, slovnični osebek vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja; t. i. tipični/navadni osebek v imenovalniku pa označuje človeškega vršilca dejanja. Neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet. Na t. i. slovnični osebek opozarja M. A. K. Halliday (1970), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosub”jekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)).³⁵² V primerjavi s prvima dvema je psihološki osebek besedilna prvina in hkrati tudi eden izmed nosilnih elementov sporočila – je del sporočilnega jedra ali izhodišča.

Določitev osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora so torej drugačne – psihološki osebek je vezan na členitev po aktualnosti, slovnični osebek je vezan na stavčnočlensko členitev, logični osebek pa je vezan na udeleženske vloge. Po Hallidayu (1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286) npr. *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljen pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*. V besedilu (in mogoče z upoštevanjem še sobesedilnih elementov) pa je *ogrlica* lahko tudi psihološki osebek. Tako so v stavku lahko tri različne skladenskopolomske vloge označene z istim osebkom ali z različnimi osebkami ali s predmetom,

prvine, ki so med seboj tudi pojmovno povezane – torej naj bi bila oddaljenost dveh prvin v jezikovnem izrazu skladna z njuno medsebojno oddaljenostjo v pojmovni zgradbi.

³⁵² Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. Sundén (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovničnega osebka. Tako, da je pomembna logična vrednost slovničnega osebka v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji (gl. primere zgoraj).

npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) je dala moji teti ta čajnik, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) je dobila ta čajnik od vojvodinje (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) je vojvodinja (slovnični/logični osebek) dala moji teti, *Ta čajnik* (psihološki osebek) je moja teta (slovnični osebek) dobila od vojvodinje (predmet).

Težave pri določanju osebkov se najbolj jasno odkrivajo v BITI-stavkih (prim. Kunst Gnamuš 1989/90). Pri nas je bilo načelno sprejeto, da v takšnih primerih vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča. Drugo merilo pa je pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisoja besedi s pomensko lastnostjo 'konkretno' (proti besedam z abstraktnjšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*. Tudi v angleščini je močna težnja zlitih izhodišč z osebkom (Halliday 1994: 117), sicer pa je osebek = oznaka vsebine (Token, H. 129) in obvezno določilo = ovrednotenje (Value, H. 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje. V istovetenjskih BITI-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (osebek = določana vsebina) je eden izmed najbogatejših ljudi (povedkovo določilo = določujoča vrednost). Iz tega primera lahko izpeljemo tudi stavka *Janez* (določani osebek) je najbogatejši (določujoče povedkovo določilo) ⇒ istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, proti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) ⇒ istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Poleg tega pa se pokaže, da je določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno, kar pa uvaja tudi zaznamovani besedni red.

1.3.2 Najnavadnejše in zato najpogostejše stavčnočlenske izrazitve iste pomenske podlage – najnavadnejše diatezne zmožnosti v slovenščini.

Najtipičnejše jezikovne prvine za različne izrazitvene/ubeseditvene zmožnosti, ki se delijo na izhodiščne izrazitvene zmožnosti in na drugotne izpeljavne izrazitvene zmožnosti.

Udeležensko-sklonsko nesorazmerje oz. že diateza posledično vodi do stavčnočlenskih različic, ki naj bi bile pomensko in smiselno enakovredne. Možne pomenske vloge sklonov se v okviru stavčnih povedi uresničujejo v izhodiščnih in drugotnih stavčnočlenskih različicah. –udeležensko-sklonsko razmerje določa večje ali manjše skladijskopomenske oz. stavčnočlenske različice znotraj iste pomenskosti. Pri t. i. sekundarni diatezi so med pomembnejšimi merili izrazne zmožnosti različne stopnje deagentnosti oz. vršilskosti, ki se lahko izrazi s splošnovršilskim oz. trpnim *se*, npr. *Sosed(a) se bo poklical(o)*, s trpnimi deležniki *biti/imeti/dobiti/pustiti/dati*, s spremembo kategorije osebe ali števila; diateza dopušča tudi t. i. dekonkretizacijo določenih udeleženskih vlog.

Diateza v okviru povedka. Zmožnost diateze je odvisna od širine pomenskega polja glagolov – v okviru povedka sta upoštevani zloženost povedka in brezoseb/kov/na raba.

Diateza v okviru osebkov in predmeta. Zmožnost diateze je odvisna od sklonskih zmožnosti v okviru posamezne udeleženske vloge, predvsem v okviru stavčnočlenskih izraženskih zmožnosti osebkov (različna stopnja vršilskosti^{+/-} pri procesnem spreminjanju in premikanju, stanju) in predmeta (v primerih sobivanja, sovplivanja in učinkovanja).

1.3.2.1 Pri povedju in udeležencih nastopa diateznost sopojavno, tj. tako v povedku kot pri osebkju in predmetu.

Širokopomenskost glagolov na eni strani omogoča **sopomenske povedi z različno stavčnoočlenskostjo**, in nasprotno, enako stavčnoočlenskost z različnim pomenom, kar potrjuje neodvisnost sklonskega pomena v smislu, da ima vsak sklon na osnovi svoje ustaljene funkcijskosti svoje določeno oz. omejeno pomensko polje.

Sopomenske povedi z različno stavčnoočlenskostjo

Skritizirali so mu projekt. : Skritiziral se mu je projekt. : Skritiziralo se mu je projekt. : Njegov projekt je bil skritiziran.

Glava ga boli. : V glavi ga boli. : V glavi ima bolečine. : Ima glavobole.

Prsa ga bolijo. : Boli ga v prsih. : Ima bolečine v prsih.

Ženska boleha na jetrih. : Ženska ima bolečine v jetrih.

Boleha za mrzlico. : Ima trajno mrzlico.

Ženska boleha za radovednostjo. : Ženska je pretirano radovedna.

Pričeska ji odlično drži na temenu. : Njena pričeska odlično drži na temenu.

Krogla mu je ostala pod lopatico. : Krogla je ostala pod njegovo lopatico.

Levo roko komaj giblje. : Z levo roko komaj giblje. : Roka se mu komaj giblje.

Jezdi konja. : Jezdi na konju.

Zavija oči. : Zavija z očmi.

V očeh se ji je vžgalo upanje. : V njenih očeh se je vžgalo upanje.

V njem se kuha jeza. : Kuha jezo.

V srcu se mu je kuhala jeza. : Kuhal je srčno jezo.

V njem je kipelo od jeze. : Kar kipel je od jeze. : Jeza kipi v njem.

Zemlja votlo bobni pod koraki. : V zemlji je votlo bobnelo pod koraki.

Blodi čudne stvari. : Čudne stvari mu blodijo po glavi. : V glavi ima čudne stvari.

Prežati na sosedovo. : Prežati po sosedovi. : Prežati za sosedovo. : Je na preži za sosedovo. : Ima prežo za/na sosedovo.

Začel se je tajati. : Srce se mu taja. : Pri srcu se mu je tajalo. : V srcu se je tajal.

Družina vzdržuje ustaljeni red. : V družini so vzdržali ustaljeni red. : V družini se je vzdržalo ustaljeni red.

On se ujema z njo. : On in ona se ujemata.

On in znanec sta obračunala. : Z znanecem sta obračunala. : Obračunal je z znanecem.

Začutil je solidarnost do revežev / z reveži. : Začel je biti solidaren z reveži / do revežev.

Začutil je spoštovanje pred njim. : Začutil je spoštovanje do njega.

*Začutil je krivico pred reveži. : Začutil je krivico z reveži. : Začutil je krivico do revežev.

Zadržal se je pri njem. : Zadržal se je z njim. : Z njim sta se zadržala.

Razred drži v strogem redu. : Razred drži s strogim redom. : V razredu ima strogi red.

Svojega znanca je držal v spoštljivi razdalji. : Z znanecem je bil v spoštljivi razdalji. : Z znanecem sta bila na spoštljivi razdalji.

Obrnil mu je hrbet. : Obrnil se je s hrbtom proti njemu.

Ne more ganiti nog. : Ne more se ganiti z nogami.

Občutenja ni mogla obdržati zase / v sebi.

Bolezen ga je iznakazila. : Iznakazil se je zaradi boleznii.

Hrbet in noge ga zebejo. : V hrbet in noge ga zebe.

Nadvse rad se meče za ženskami. : Nadvse rad meče oči/pogleda za ženskami.

Duši ga v grlu. : Duši se v grlu.

Križ ga preveč daje. : V križu ga daje. : Daje se s križem.

Branje ga umiri. : Umiri se z branjem.

Nož mu je spodletel. : Spodletelo mu je z nožem.
Ne da se za v kino. : Ne da se mu v kino.
Natlačil je seno v vrečo. : Vrečo je natlačil s senom.
Očistil je madež na obleki / z obleke. : Očistil je obleko (madeža).

Kot proti- oz. antidiateza so spodnji primeri

Neodvisnost sestavin pomenske podstave od njihove ubesedene funkcijskosti potrjujejo **povedi z enako stavčnočlenskostjo in z različnim pomenom**. Odras glagolske široko-pomenskosti je lahko tudi možnost zelo široke uporabe različnih udeležencev

Glava ga boli. : Prsa ga bolijo. : Sramota ga boli.
Ženska boleha za radovednostjo. : Boleha za mrzlico.
Pridržal ji je vrata. : Pridržal ji je roko.
Metal se je po zadnjem sedežu. : Metalo ga je po zadnjem sedežu.
Na koncu se vedno baše. : Na koncu ga vedno baše.
Koljejo nedolžne ljudi. : Komarji ga koljejo. : Velike skrbi ga koljejo. : V črevesju ga kolje.
Uši jedo vrtnice. : Voda je zemljo. : Skrb ga je. : Jedlo ga je in peklo.
Nezaposlitev žene ljudi v obup. : Srce ga žene nazaj v stroko. : Žene ga nazaj v stroko. : Storilca žene v/na kraj zločina.
Prezir ga bode v srce. : Kamenje ga bode v stopala.
Brbra po želodcu. : Raca brbra po blatu.
Beži iz/ od hiše. : Beži pred samim seboj / pred odgovornostjo.
Cijazi se z avtom. : Cijazi se s pijanci.
Divja na cesti. : Divja na motorju.
Držati ga v skladiščih. : Držati ga v spoštljivi razdalji. : Razred držati v disciplini.
Korak mu je za trenutek zastal. : Srce mu je za trenutek zastalo.
Žival se zvija v svitek. : Zvija se v krčih.
Skala odbija valove. : On odbija žogo z glavo.
On zavija h gradu. : Steza zavija h gradu.
Padla je po stopnicah. : Lasje so ji padli po hrbtu.

O propozicijskosti med prislovi (z vidika dosedanjega slovanskega jezikoslovja)

propozicija, propozicijske sestavine, prislovi, upovedovanje
proposition, propositional components, adverbs, wording

0 V tej razpravi je propozicijskost omejena na jezikovno(sistemsko) pomenskost v okviru enega sporočila, ki je navadno stavčna poved.³⁵³ Propozicijo lahko razlagamo kot logični pomen stavčne povedi in kot intenčno polje povedja (Daneš: 1968, 47; 1987, 56); v zvezi s propozicijo se poudarja zlasti njena »predjezikovna pomenska zgradba«, ki propozicijo uvršča na »mišljenjsko ravnino«, ta pa je po eni strani prek inteligence povezana z realnostjo, po drugi strani pa prek jezikovnih pomenov vodi v upovedenje oz. ubeseditev (Šoltys 1986: 1-2). V smeri k upovedovanju to propozicijo kot pomensko podstavo oz. bazo sestavlja množica bazičnih in kompleksnih pomenov (vezanih na vsebino entitet) z vzpostavljenimi pomenskimi razmerji (Kořenský 1984, 16). Z vidika zaključenega sporočila lahko govorimo o istopropozicijskosti in o (širši) medsporočilni neistopropozicijskosti sestavin/enot nasproti nepropozicijskim sestavinam.

Prislovi so zaradi t. i. vektorskih funkcij obravnavani kot organske sestavine celostne zgradbe povedi oz. sporočila, zato njihova načelno velika funkcijska obsežnost oz. prehodnost od propozicijskosti k nepropozicijskosti in obratno ni nič posebnega (Pen'kovskij 2004, 291-292).

Poleg pravih prislovov kraja in časa, ki so že po organskosti jezika samostojne propozicijske oz. bazične pomenske sestavine, se glede na svojo samostalniško motivacijo med samostojne propozicijske (pomenskospodstavne) prvine uvrščajo tudi t. i. vrstni prislovi³⁵⁴, ki glede na pomenske lastnosti motivirajočega samostalnika vrstno opredeljujejo glagolsko dejanje/dogodek. Prislovi skladenjskopomensko natančneje določajo glagol glede na prostor, čas (ki sta takorekoč bivanjsko samoumevna), sredstvo (snov), spremstvo, vzrok³⁵⁵, ozir ali izid;³⁵⁶ te izrazljive/zunanje okoliščine so navadno

³⁵³ Poved izraža določeno propozicijo ali pomensko podstavo, propozicija pa prikazuje določeno dejstvo (SS 2000, 733).

³⁵⁴ Tovrstne prislove imenujemo tudi generični prislovi. Po N. Švedovi (1968: 69) vrstni prislov izraža konkretnjšo okoliščino nasproti abstraktnjšemu predpovonskemu obrazilu.

³⁵⁵ Jezikovna vzročnost je odraz fizične/materialne vzročnosti v mišljenju oz. zavesti.

³⁵⁶ Pri nas je bilo še najbolj eksplicitno dosedaj na pojav, tipologijo in vloge vrstnih prislovov opozorjeno v monografiji Slovensko leksikalno pomenoslovje (A. Vidovič Muha 2000: 76–77). V češčini,

skladenjskopomensko vezljive in zato hkrati tudi propozicijske,³⁵⁷ npr. *laboratorijsko pregledati, enkratedensko poročati, računalniško obdelati, parno drsati, zakonsko zagotoviti, slovnično popraviti, klinično živeti/umreti, metodološko dokazati, krvno maščevati* ipd. nasproti prislovom v vlogi lastnostnih modifikatorjev tipa *temeljito/dobro pregledati, redno poročati* ipd. Navajani primeri samo še potrjujejo, da so vrstni prislovi neke vrste sporočevanjski zgoščevalniki (Sgall 1968, 167) znotraj iste propozicije oz. iste stavčne povedi; imenujejo jih tudi »subpropozicije« (Adamec 1978, 278), ker se v stavčni povedi z vrstnim prislovom navadno ubesedujejo zložene propozicije – na izrazni ravni pa se stavčne ubeseditve zložene propozicije ne razlikujejo od stavkov iz navadne/nezložene propozicije. Propozicijskosti vrstnih pridevnikov v okviru stavka je možno dodati vzporedno propozicijskost na besednozvezni ravni.³⁵⁸

V primeru vrstnega prislova v stavčni povedi se namreč združujeta besedna (stavčna) in morfemska (besedotvorna) sintagma. Prostor in sredstvo kot konkretni entiteti in zato tudi samostojni propozicijski sestavini se lahko ubesedujeta implicitno (kot morfemski del glagola, npr. *stražiti* 'biti na straži', *ponočevati* 'biti (nekje) ponoči', *krampati* 'delati s krampom', *moževati* 'gibati se med možmi') ali eksplicitno kot /predložna/ imenska zveza (v *paru*, v *ambulantni*, z *injekcijo*) ali prislov (*parno*, *ambulantno*, *injekcijsko*). V naštetih primerih gre za različno stopnjo diateznosti med spoznavanjsko/logično propozicijo in ubeseditvijo.

Povezovanje propozicijskosti tako minimalnih besedilnih zgradb kot so stavčne povedi s propozicijskostjo besedotvornih (morfemskih) sintagem kot so večbesedni leksemi tipa *stenska ura*, *prenosnik* (< prenosni aparat) pa samo še utrjuje spoznanje, da je jezik nedeljiva sistemska celota (Vidovič Muha 2009, 253).

1 Prislovi kot samostojne sestavine propozicije in prislovi kot (obvezne) sestavine upovedovanja

In kateri prislovi, poleg prostorskih in časovnih, so še potencialne samostojne sestavine propozicije? Še vsi drugi, ki uvajajo načinovna in vzročna razmerja s konkretnimi entitetami, tj. prislovi načina, prislovi sredstva/spremstva, vzroka, ozira.³⁵⁹ Vzrok in ozir izražata neposredno razmerje s predmetom, kajti tudi pri oziru in vzroku je bistvena

kot enem izmed skladenjskopomensko bližjih jezikov, je na vlogo prislovov iz konkretnega samostalniškega pomena med drugimi večkrat opozarjal J. Kořenský (1984: 65).

³⁵⁷ P. Piper (2001, 45) tako npr. ločuje nepropozicijsko notranjo kavzalnost, npr. *oženiti se iz ljubavi*, od zunanje kavzalnosti, npr. *umreti od naboja*, ki je propozicijska.

³⁵⁸ Tu je treba omeniti bistveno jezikovnosistemsko opozorilo A. Vidovič Muha (2009: 253), da je potrebno razmisliti o pritegnitvi v propozicijo še prave (izsamostalniške) vrstne pridevnike, ki s samostalniškim jedrom tvorijo stalno besedno zvezo oz. en leksem.

³⁵⁹ Entiteta v tem primeru označuje materialno pojavnost, ki je vezana na obstoj v prostoru in času.

sestavina 'prostorskost' (V.V. Vinogradov 1947, 377, 379). Možno propozicijskost prislovov izražajo tudi jezikoslovna poimenovanja kot prislovno določilo sredstva/orodja.³⁶⁰

Vrstni prislovi so navadno s stališča matične propozicije vedno tudi neke vrste posredne prostorske opredelitve, tj. prostor je določen prek konkretne predmetnosti in vsebin, ta prostorska opredelitev pa se veže na konkretno položajskost vršilca oz. nosilca določenega dejanja/dogajanja/procesa;³⁶¹ prehod iz konkretnih vsebin tudi na konkretna razmerja je lepo izražen s primeri tipa *peljati se z avtom* (češ.: *jet avtem*). Glede na povedano lahko pri vrstnih prislovih kot potencialnih propozicijskih oz. logično-pomenskih sestavinah zelo upravičeno govorimo o globinskih sklonih po Fillmoru (1965, 1968). Dejstvo tudi je, da so vršilec, dejanje, prostor in sredstvo v najtesnejši povezavi in soobstoju na ravni logične/spoznavne oz. propozicijske zgradbe jezika, ki je hkrati tudi logična/spoznavajska baza jezika; zlasti vsebino razmerij med naštetimi bistvenimi entitetami pa lahko izražajo prislovi (Grepl 1987, 41).

Nasproti izpridevniškim lastnostnim prislovom, ki lastnostno opredeljujejo (modificirajo) glagolsko dejanje/dogajanje/stanje, so vrstni oz. samostalniško motivirani prislovi ravno zaradi svoje konkretne prostorske samostojne sestavine propozicije stavčne povedi.³⁶² Ravno z večjo konkretizacijo se z vrstnimi prislovi v sporočilu jasneje ločuje vsebina od dodane sporočanjejske subjektivnosti oz. avtorske, ki pa se propoziciji dodaja šele v procesu upovedovanja. Naklonskost (z izraženim sporočevalčevim doživljajskim in siceršnjim razmernim odnosom) je namreč tudi obvezni sestavni del upovedovanja in zato tudi konstitutivni (bistveni) del povedja in nato povedi.³⁶³ In če v procesu upovedovanja z jezikoslovnega vidika koristno jasno stopenjsko ločevanje propozicije (tj. pomenske podstave s pomenskimi sestavinami) od končne izražene povedi, je v končnem upovedenem sporočilu seveda to neločljivo združeno. Torej predstavitev oz. ugotovitev, katere jezikovne (denotatne) prvine pomensko samostojno funkcionirajo že na propozicijski stopnji, ni razlog za strah, da bi prišlo do »nasilnega razmejevanje

³⁶⁰ Z vidika skladenjskopomenske sorodnosti jezikov je opozorjeno tako v slovenskem kot češkem jezikoslovju (Vidovič Muha 1988: 63-64, 69; MČ 3 1987: 116; Daneš 1987: 49, 55, 93). Vidovič Muha (1988, 69): »Med prislovna določila načina spada tudi prislovno določilo sredstva in orodja (glagolskega) dejanja /.../; dokaz, da gre dejansko za prislovno določilo in ne za orodniški predmet je vsaj v hipotetični pretvorbi predložnega prislovnodoločilnega samostalnika v izprislovno določilo: *elektrošok < to, da šokira z elektriko > električno šokira* ipd.

³⁶¹ Pogoj za propozicijskost oz. pomenskosestavinskost prvine je njena primarna prostorskost – lahko govorimo o prostorsko motiviranih jezikovnih metaforah (Piper 2001: 147).

³⁶² V okviru iste pomenske podstave oz. propozicije stavčne povedi lahko ločujemo prislove kot nesamostojne ali samostojne pomenskopodstavne sestavine nasproti drugopozicijskim sestavinam.

³⁶³ O. Kunst Gnamuš (1987/88: 8–16) ugotavlja, da upovedovalna teorija izgublja jasnost in preglednost zaradi nejasnih prehodov med propozicijsko in naklonsko pomensko plastjo. To pa po njenem mnenju izhaja iz tega, ker je delitev človeka na spoznavno bitje na eni strani in na pragmatično bitje na drugi strani nasilna. Po vsem tem avtorica prihaja do sklepa, da bi bilo vredno poskusiti propozicijsko pomensko sestavino razčleniti na dve plasti – na a) plast doživljajsko nepredelane predstave o zunanji predmetnosti – Pd in na b) plast miselnih in doživljajskih razmerij/pričakovanj – Pr/p. Zagotovo sta v proces upovedovanja nujno vključeni obe omenjeni plasti, od namenskosti sporočanega pa je potem odvisno, kaj je izrazljivo obvezno in kaj neobvezno oz. izpušljivo.

naklonskih pomenskih sestavin od propozicijskih« (Kunst Gnamuš 1981, 55), in lahko se samo še potrjuje, da »v sleherni povedi sočasno izražamo predmetno vsebino ter hkrati naše razmerje do nje in naslovnika /.../ da je naklonska sestavina najpomembnejša in najbolj površinska pomenska plast. /.../«. Dejansko stanje, izraženo s propozicijo, je torej »leča, skozi katero se lomijo žarki sporočevalčevega videnja«.

1.1 V okviru prislovov je ključno tudi osnovno vprašanje adverbizacije določenih predsem predložnih imenskih zvez, kjer se predlog abstrahira v prislovno razmerje, pomenska motivacija pa je v samostalniku, npr. doslej, opolnoči, dnevno, tedensko, mesečno, predvčerajšnjim ipd. Z vidika vezljivostne hierarhizacije povedkovega glagola in tudi s stališča zgradbene organizacije stavčne povedi je pomenljivo, da povedkovi glagoli prvenstveno težijo k adverbizaciji (predložnih) imenskih zvez v vlogi prislovnih določil načina (Knappová 1973: 152; Rusinová 1972: 182–185). Poenobesedenje oz. leksikalizacija predloga pa je sprejemljivejša in hitrejša pri abstraktnih imenih, npr. z *veseljem* > *veselo*, tako še *brezskrbno*, *zmerno*, *ponoči*, *vsakodnevno* ipd.

2 Merila za vključevanje prislovov med samostojne propozicijske sestavine

Novejše slovenske jezikoslovne študije (prim. Slovensko leksikalno pomenoslovje /SLP/ A. Vidovič Muha, 2000) v okviru tipologije vrstnih prislovov (s samostalnikom v podstavi) eksplicitno odpirajo vprašanje propozicije globinskega udeleženca, pri lastnostnih (izglagolskih) prislovih pa je opozorjeno na pojav cele propozicije v drugi propoziciji.

Meja med propozicijskostjo in nepropozicijskostjo, med vsebino entitete in lastnostjo entitete, in posledično prehodnost med vezljivostjo in družljivostjo je še najbolj razločljiva s t. i. vrstnimi (samostalniško motiviranimi) prislovi. Vrstni prislovi (SLP: 76–77) so pretežno, glede na samostalniški izvor, izudeleženska obpovedkova prislovna določila – pretvorbno pa vključujejo tako delovalnike (*računalniško*, *radijsko*, *medijsko*) kot okoliščine (*ambulantno*, *tovarniško*, *laboratorijsko*), npr. *To obdeluje samo strojno*, *Že večkrat so ga samo ambulantno zdravili*, *Dela honorarno*, *Politično in kulturno deluje* ipd.

2.1 Poudarjen pomensko-pretvorbni vidik

Vrstni prislovi zaradi pomensko-pretvorbni zmožnosti v prostostavno poved vnašajo tudi paradigemska razmerja – sporočilo se popolno uresniči še z dodanim paradigemskim podsistemom /pre/tvorb.³⁶⁴ Propozicijskost je vezana na obstoj, obstoj pa na prostor, s čimer lahko utemeljujemo propozicijskost določenih besed v sporočilu – npr. *parno* je propozicijski prislov, ker ga lahko tudi razložimo z dodatnim glagolom s polnopomenskim glagolom *biti* v pomenu 'nahajati se', ki je samo istopropozicijska

³⁶⁴ Po J. Kořenském (1974: 244) sta v primeru vrstnih prislovov uresničeni obe stopnji realizacije propozicije – 1) leksikalna in skladdenjska in 2) besedotvorna in morfološkoskladdenjska.

konkretizacija razmerij, npr. *On parno drsa* <—> 'On drsa. Je (z nekom) v paru', nasproti nepropozicijskemu *posamezno*, ki se razvezuje s pomočjo pomožnega *biti* + *kot*, npr. *On drsa posamezno* <—> 'On drsa. Je kot posameznik', kjer je v ospredju podobnost kot stanjska lastnost. Ravno tovrstne razvezave omogočajo, da prislove označimo tudi kot 'vrinjeni globinski povedki', 'vložene povedi' ali kot 'stavčni prislovi' (J. Orešnik: 1994, 125; 1996: 257). V zvezah tipa *skupinsko delovati*, pa je prislov *skupinsko* lahko propozicijski v smislu *Delujejo v skupini* ali nepropozicijski/podobnostni v smislu *Delujejo kot skupina / kot v skupini*, kjer je spet zgolj podobnost ali *Politično deluje* (< 'Deluje v politiki'³⁶⁵ (propozicijsko) nasproti *Deluje kot politik* (podobnost kot lastnostna oznaka). V razmerju med *strokovno oceniti* (< 'oceniti glede na stroko') nasproti *strokovnjaško oceniti* (< 'oceniti kot strokovnjak') je propozicijsko samostojni prislov *strokovno*. V povedi *To se izključuje avtomatsko* (< *To se izključuje z avtomatom / na avtomatu – To izključuje avtomat*) se na primeru prislova *avtomatsko* potrjuje, da je vrstni prislov skladenjskobesedotvorna sinteza sredstva dejanja (Sd), mesta dejanja (Md) in vršilca dejanja (Vd). Večkrat in v različnih obdobjih je bila je že bila potrjena pretvorbna naveza vršilec/povzročitelj – sredstvo – orodje – vzrok, ki jo pogosto pretvorbno-izrazno zgošča vrstni prislov (prim. M. Mrázek 1976: 90), npr. *Dvigalo avtomatsko oz. računalniško dostavlja posamezne izdelke, Ljudje ročno ali strojno obirajo pridelek*.

2.1.1 Propozicijskost vrstnih pridevnikov se lahko potrjuje tudi s tem, da npr. propozicijski ozirni (načinovni) prislov ne more stati ob kakovostni nestanjski pridevniški besedi, npr. *lep v obraz* > **obrazno lep*, *dolg v roke* > **ročnodolg* (Vidovič Muha 1988: 108), možno pa je *mrežastokril* (< 'krila kot mrežo') nasproti **krilnomrežast* (< 'mrežast v krila' ipd.). Za propozicijske vrstne prislove tudi velja, da imajo v skladenjski podstavi predložno samostalniško zvezo ob polnopomenskem *biti* 'nahajati se', npr. *klinično mrtev / živ* ('glede na kliniko / na klinično stanje, pregled').

S pomensko-pretvorbne vidika, in zato posredno, propozicijsko pomembnost prislovov dokazujejo in potrjujejo motivirani glagoli tipa *deskati*, *grabiti*, *moževati*, *naljiti*, *planinariti*, *pomokati*, *ponočevati*, *sankati*, *sončiti*, *vedriti* ipd.; propozicijskost prislovnega določila sredstva pa se potrjuje tudi z možnostjo pretvorbe v odvisnik s polnopomenskima *biti* ali *imeti* v *sankati se z lopato / na lopati* < 'sankati se, tako da ima lopato /da je na lopati', *kositi s srpom* ipd.

Sinkretizem oz. možno združevanje udeleženskih vlog v primerih *streljati iz puške s slepim nabojem* se razlaga z možnostjo pretvorbe prislovnega določila sredstva v odvisnik z *biti* v pomenu 'nahajati se': *streljati iz puške, tako da je v njej slepi naboj* (o tem tudi Běličová 1982: 141; 1996: 173).

S tvorbenega vidika na propozicijskost vrstnih pridevnikov opozarjajo tudi dvoglasne tvorjenke tipa *literárnozgodovinski*, *céstnoprométni*, *denárnogospodárski*, kjer je naglašen tudi podstavni vrstni pridevnik.

³⁶⁵ Leksem *politika* je po Piperju (2001: 146) v primerih kot *Deluje v politiki*, *Iti v politiko* ipd. lahko v vlogi prostorsko motivirane metafore.

2.2 Poudarjen funkcijski vidik

Po naši slovnični tradiciji (SS 2000: 492) nujno potrebne sestavine propozicije tvorijo propozicijsko jedro, določa pa jih glagolska vezljivost. Pomenska nujnost sestavin v pomenski podstavi oz. propoziciji je torej povezana z vezljivostjo, in samo udeleženci s konkretnim (tj. denotativnim in hkrati referenčnim) pomenom,³⁶⁶ ki so neposredno ali pretvorbno vključeni v stavčno skladnjo, lahko uvajajo vezljivost.³⁶⁷

Konkretni jezikovni odraz propozicijskosti določenih vsebin na vseh ravlinah jezika je torej vezljivost. Vrstni prislovi tudi pretvorbno-stavčno (glede na predpovedkov položaj v stavku) potrjujejo vsebinsko vezljivost v okviru prisojevalnega razmerja, kar sicer izražajo tudi prislovnodoločilno rabljene predložne zveze. Da lahko govorimo o neke vrste vzporedni vsebinski vezljivosti v okviru prisojevalnega razmerja potrjujejo primeri *Sedijo v plaščih* (Pd ∩ Md, poudarek je na mestu dejanja /Md/) ali *Teče v nogavicah* (Pd ∩ Md, poudarek je na predmetu dejanja /Pd/) (prim. Křížková 1968: 105, 107); tovrstno spremljajočo vsebinsko vezljivost v prisojevalnem razmerju bi jezikoslovno označili kot primik ali celo kot šibko vezavo (»slabá rekce« /Adamec 1968: 113/) ali kot kompleksno vezavo zaradi implicirane sporočilnosti (»kompleksní vazba« /Jelínek 1968: 390/). Sem spadajo tudi primeri, ki vključujejo sredstvo (Sd), npr. *Rana je od noža* (prevedeno iz češčine *Rána je nožem*, Kořenský 1984: 83); podobni primeri za snov/sredstvo so še *To je od barve*, za vzrok pa *To je zaradi barve* ipd. V zvezi z vrstnimi prislovi se v ruskem jezikoslovju govori tudi o 'kategoriji objektivne modalnosti v okviru predikativnosti' (Švedova 1968: 69).

Funkcijskost propozicijskih prislovov označujejo v slovanskem jezikoslovju poimenovanja kot 'kompleksna propozicija' (Grep/Karlík 1998: 42), 'virtualna propozicijskost' v povezavi s virtualno vezljivostjo (Pen'kovskij 2004: 290). V češkem jezikoslovju (P. Sgall, E. Hajičova, J. Panevova 1986b: 143) zasledimo tudi oznako 'dvojna odvisnost' (double dependency), ki skuša nakazati vzporedno vezljivost s prisojevalnim razmerjem.

O. I. Moskal'skaja (1973: 40) se med možnostima, da 'povedek označuje razmerje med osebkom in prislovnim določilom načina' ali da 'povedek skupaj s prislovnim določilom načina natančneje določa osebek' smiselno odloči za slednjo, ki jo označi kot 'povedkovo-okoliščinska opredelitev povedi' (processual'no-obstoitel'stvennye determinirujuščie predloženiija). Pretvorbno združevanje dejanja z načinom potrjujejo tudi zgledi kot *Pritlično se je namestil* < *On se je namestil, tako da je v pritličju*, podobno še pri *On deluje podtalno* ipd. Vsekakor pa je smiselna uporaba vrstnih prislovov (npr. prostorskih, sredstvenih) odvisna od povedkove vezljivosti.

S stališča prislovnodoločilno rabljenih sredstev pa je smiselna propozicijska

³⁶⁶ O tem Daneš (1987: 55), ki udeležence deli na tiste, ki imajo denotativni, referenčni in konkretni pomen in na druge, ki so nedenotativni, nerefrenčni in abstraktni.

³⁶⁷ Nujnost enoumne sporočilnosti povedi kot glavnega merila za /ne/obveznost stavčnih členov zagovarja P. Sgall (1986a: 65–66, 122).

sestavina prislovno določilo sredstva (Grepl 1987: 116; Vidovič Muha 1988: 69);³⁶⁸ obstoj propozicijskih prislovnih določil sredstva potrjuje tudi njihov stavčni soobstoj z nepropozicijskimi lastnostnimi prislovi v primerih kot *Obdeloval je z dletom hitro in krožno*.

2.3 Pretvorbno-funkcijski vidik

S pretvorbno-funkcijskega vidika bi lahko po Ju. D. Apresjanu samostalniško motivirane vrstne prislove vključili v 'motivirano obvezno vsebinsko vezljivost', nasproti lastnostnim izpridevniškim prislovom, ki jih funkcijsko opredeljuje kot 'nemotivirano obvezno vsebinsko vezljivost', in slednja zlasti vezljivostne posebnosti glagolov samo poudari, npr. enovezljivost zameji samo na vršilskost, npr. *dolgo trajati, lepo se obnašati*.³⁶⁹ Samo z vršilcem/nosilcem dejanja se lahko upovedujejo tudi lastnostni izglagolski prislovi, npr. *sede kuhati, kleče prositi* ipd. Slednji so že zaradi izglagolske motivacije vzporedne propozicije.

2.3.1 Tudi povedkovi udeleženci se delijo na **povedkove delovalnike** (s konkretnim/denotatnim pomenom – po Ju. D. Apresjanu je to 'nemotivirana obvezna vsebinska vezljivost' (²1995: 165), npr. *hekersko delovati, izvidniško se gibati* ('delovati kot heker', 'gibati se kot izvidnik' nasproti propozicijski rabi *honorarno delovati / delovati za honorar*), in **povedkove okoliščine** (z abstraktnim/nedenotatnim pomenom), izražene z izpridevniškimi prislovi, npr. *dobro kuhati, lepo slikati* ipd.³⁷⁰

2.3.2 Vezljivostno neobvezne ali družljivostne sestavine propozicije so lahko v okviru besedila že potencialne sekundarne propozicijske sestavine – vse je odvisno od pomena glagola v povedju; pri *Zdravi se ambulantno* je *ambulantno* lahko primarna ali sekundarna propozicijska sestavina, odvisno kateri skladenjski pomen glagola *zdraviti* je upoštevan, npr. ali *Zdravi se in zdaj je v ambulanti* ali *Zdravi se v ambulanti in ne v bolnici*.

³⁶⁸ Po češki slovnici (Grepl, Karlík 1998: 253) gre za »sredstvo v širokem smislu« ('prostředek v širokém smyslu').

³⁶⁹ Apresjanova 'nemotiviranost' je tu z vidika glagola mišljena kot pomenskoskladenjska neusmerjenost (nasproti glagolski pomenskoskladenjski usmerjenosti, ki jo enačimo z glagolsko vezljivostjo). Sicer pa pomensko- in strukturoskladenjsko vlogo prislovn/(o)zveznih dopolnil ruska skladenjska teorija označuje kot 'določnostno odvisnost' v nasprotju z 'udeležensko odvisnostjo', gl. Ju. D. Apresjan (²1995: 51, 130).

Češka skladenjska teorija, gl. Mluvnické češtiny – Skladba (1987: 18, 38, 192, 254), takšne primere označuje kot »syntagmata rozvitá«. Izpridevniška prislovna določila načina so opredeljena kot skladenjsko obvezna dopolnila (t. i. 'skladenjska relevantna', ki oblikuje 'obrobni/stranski tip (okrajový typ) stavčnega vzorca') predvsem v izpeljanih stavčnih zgradbah v okviru sekundarne diateze – »adverbiální výrazy se stávají obligatorním komponentem derivované struktury«, v nasprotju s »syntagmatu valenční«.

³⁷⁰ V. S. Hrakovskij (1985: 5–8) ima 'konstrukcije s povedkovimi delovalniki' (»konstrukcii s predikatnymi aktantami«), izpridevniški prislovi pa so predstavljeni tudi kot 'konstrukcije s širšim obsegom' oz. kot 'konstrukcije s povedkovo okoliščino' (»konstrukcii s predikatnym sirkonstantom«).

2.3.3 Nepropozicijske oz. nesamostojne propozicijske sestavine izražajo podobnost oz. lastnost razmerja. Tudi nepropozicijska samostalniško motivirana prislovna dopolnila z impliciranim udeležencem (v prvotni povedkovodoločilni vlogi) vzpostavijo skladenjskopomensko navezavo z glagolom, npr. *Včasih je tekmovalno smučal, danes pa smuča le ljubiteljsko*,³⁷¹ nasproti propozicijskim prislovnim določilom kot npr. *To se upravlja daljinsko ali ročno*.³⁷² Uvajanje medpropozicijskih prislovnih dopolnil tipa *tekmovalno* je hkrati tudi prehod v besedilno skladnjo.³⁷³

3. Merila pomenskosti udeležencev in glagolov pri vezljivih prislovnih določilih načina

Za propozicijskost in hkrati tudi vezljivost prislovnega določila načina je v nadaljevanju treba eksplicitno poudariti nekaj izhodiščnih meril pomenskosti udeležencev in glagolov.

V okviru udeležencev, ki izražajo sredstvo, orodje ali način – 's čim ali kako nekaj ustvarjati ali upravljati' je pogoj za propozicijskost in posledično vezljivost, kot že rečeno, tudi konkretna (denotatna) pomenskost udeležencev,³⁷⁴ in tudi (bolj) konkretna pomenskost glagolov – vsak pomenski odmik glagolov v pomensko posplošenost namreč hkrati pomeni spremembo iz predmetne (prave udeleženske) vezljivosti v prislovnodoločilno vezljivost oz. družljivost, in vsak pomenski odmik glagolov v oslabljeni pomen hkrati pomeni odmik v povedkovo/določilno/ kvazivezljivost, npr. *delati z dletom/krapom, delati strojno* (kako? = zaradi velike splošnopomenskosti glagola je to lahko

³⁷¹ *Včasih je tekmovalno smučal* ali *Včasih je smučal kot tekmovalec* lahko razvežemo v *Včasih je smučal. Bil je tekmovalec* in v slednji povedi je *tekmovalec* v vlogi t. i. povedkovega aktanta oz. povedkovega udeleženca, ki ga češka slovnica poimenuje tudi »kopredikátový komplement« (Grep/ Karlík 1998: 255), uvaja pa povedkovodoločilno vezljivost. Vsekakor primer potrjuje besedilnost vezljivosti.

³⁷² Meja med neudeleženskimi izpridevniškimi prislovi in izudeleženskimi (izsamostalniškimi) prislovnimi zvezami ali pretvorbami je razlagalno nakazana v slovarskih razlagah Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), ta so npr. pri slovarski iztočnici *delati*, neudeleženski izpridevniški prislovi lahko vključeni v pomenske razlage: 'kazati do česa določen odnos, ki se izraža zlasti v dejanjih' *grdo/prav delati z knjigami*, 'izpolnjevati, opravljati kako nalogo' *uspešno/pridno/veselo delati* < *delati in biti uspešen/priden/vesel*, pri iztočnici *gledati* – 's pogledom izražati kaj' *grdo/prijazno/lepo gledati*, 'imeti določen odnos do česa' *čisto drugače gledati na svet*, pri *jemati* – 'imeti določen odnos do česa' *jemati kaj resno, tragično*, pri *misliti* 'imeti pozitiven ali negativen odnos do koga, česa' *Dobro, slabo misli o meni*.) Izudeleženski prislovi oz. prislovne zveze pa so označeni s pomenskimi razlagami 'zavestno uporabljati telesno in duševno energijo za pridobivanje dobrin' *umsko/ročno delati* < *delati z umom / delati na roko*, 'opravljati delo na določenem področju', npr. *kulturno/politično delati* < *delati v kulturi/politiki*.

³⁷³ Vse to potrjuje, da mora vsak skladenjski slovar biti vezljivostno-kolokacijski slovar – le tako lahko zajame čimbolj pristno živo rabo, ki se navezuje tudi na nadpovedno oz. besedilno skladnjo.

³⁷⁴ Na konkretno, tj. na razmerno-prostorsko, povezanost orodja in načina v različnih jezikoslovnih kontekstih opozarja tudi sodobnejše rusko jezikoslovje (Muravenko 1998: 77) s pripombami kot: orodje je lahko sestavina načina dejanja oziroma tudi povedje z vključenim načinom dejanja ima vezljivo orodje dejanja.

povedkova oz. povedkovodoločilna vezljivost) nasproti *rezljati z dletom / strojno / laboratorijsko / v laboratoriju* (s čim? = z dletom = predmetna vezljivost, kako? = strojno = prislovnodoločilna vezljivost, kje? = prislovnodoločilna vezljivost);³⁷⁵ tudi in še zlasti z vidika udeležencev je nujni pogoj za vezljivost konkretna (predmetna ali vsebinska) pomenskost udeležencev, npr. *delati z dletom, delati z besedilom*,³⁷⁶ nasproti nevezljivi abstraktni pomenskosti udeležencev (navadno so to lastnostne okoliščine), npr. *delati z veseljem / veselo*.³⁷⁷

3.1 Z vidika udeleženskosti in vezljivosti so posebnost t. i. sestavljeni udeleženci z možnostjo hkratnega nastopanja v več udeleženskih vlogah, ki hkrati odpirajo propozicijska mesta – vlogi vršilec/nosilec dejanja in način dejanja – najtipičnejši primeri so *človek – delujoči del telesa*, npr. *Tone to dela ročno / pametno / z glavo, Toneta boli trebuh / Toneta boli v trebuhu*, ki omogočajo soobstoj osebkove/predmetne vezljivosti in prislovnodoločilne vezljivosti (krajevne ali načinovne). Nasprotje sestavljenim udeležencem, ki odpirajo nova skladijskopomenska mesta oz. udeleženske vloge, je udeleženec, ki v eni/obstoječi udeleženski vlogi združuje več možnih udeleženskih vlog, npr. *Avtobus nas je pripeljal na cilj*, osebek *avtobus* v tem primeru združuje udeleženske vloge vršilca dejanja, sredstva dejanja in mesta dejanja, tj. 'avtobus je bil hkrati naš prevoznik, naše sredstvo prevoza in mesto prevoza'. To so tipični primeri diateze.

T. i. sestavljeni udeleženci so zaradi dvoje udeleženske vloge tudi dvojna vezljivo-stna posebnost, ker navadno zaradi njihove visoke stopnje vršilskosti en sestavni del udeleženca prevzame vodilno udeležensko vlogo vršilca/nosilca dejanja, drugi sestavni

³⁷⁵ V zadnjih desetletjih je pri nas na pričakovano odločilno pomensko soodvisnost povedkovo-udeleženskega razmerja tako s skladijskobesedotvornega kot s skladijskopomenskega vidika opozorila A. Vidovič Muha. V Slovenskem skladijskem besedotvorju (SSB 1988: 63-64) je poveden komentar: »/.../ Zlasti če je samostalnik pojmovni, precej teh /podstavnih/ glagolov sili v pramično razmerje: *silobran < to, da se brani s silo / v sili /.../*; v teh primerih seveda nimamo opravka z orodniško vezavo. Morda so še nekoliko dvoumni primeri kot *strojepis < to, da pišejo s strojem*, kjer bi orodniški predmet lahko zamenjal prislov *strojno*.«

³⁷⁶ Tako v slovenskem kot češkem jezikoslovju se v tovrstnih primerih govori o prislovnem določilu orodja/sredstva. V slovenskem jezikoslovju o »prislovnem določilu sredstva in orodja« (Toporišič 1982: 77-78; ⁴2000: 623; Vidovič Muha 1988: 69; Sgall 1986: 128-129: »určení doprovodu, vyjadřované primárně předložkovým pádem«; »určení nástroje«, určení látky/materiálu«, »určení prostředku transportu«, Grepl. Karlík 1998: 253-254, 283-284). V Mluvnice češtiny (MČ 3 1987: 50-51, 61-62, »způsoby vyjádření nástroje činnosti«) se možna vezljivost prislovnih določil načina potrjuje z ugotovitvijo, da povedkova vezljivost lahko zahteva tudi prislovna določila načina, ki so besednovrstno največkrat predložne samostalniške zveze.

³⁷⁷ Tudi po češki jezikoslovni tradiciji, npr. po M. Greplu in P. Karlíku idr. (v *Skladbi češtiny*, 1998), lahko na eni strani govorimo o valenčnih prislovih (»adverbiální (přísllovečný) komplement«, 252), po drugi strani pa v zvezi s prislovnimi (izpridevniškimi) dopolnili lahko govorimo o nevezljivih dopolnjevalnih lastnostnih okoliščinah oz. o lastnostnih modifikatorjih, ki glagolske pomene dopolnjujejo oz. pomensko določajo navznoter, in zato ne delujejo v smislu glagolske intence oz. valence navzven.

del udeleženca pa je v vlogi vezljive okoliščine načina dejanja, npr. *Božal ga je z očmi* (kako? ⇒ z očmi) – v teh primerih možna pretvorba *Njegove oči so ga božale* samo še potrjuje del telesa oz. organ kot delujoči del osebkca; sicer delujoči osebkov del v orodniku lahko obravnavamo tudi kot kvazivezljivost delnega (telesnega) delovalnika, npr. *Mahal je z roko* (kako? = kvazivezljivost) se tako pomensko in slovnično razlikuje od *Maha z robcem* (s čim? = prava vezljivost).

Neke vrste prehod med neudeleženskimi in /iz/udeleženskimi obpovedkovimi dopolnili so primeri, kjer vsebinski udeleženec pomenskoskladenjsko natančneje lastnostno oz. načinovno opredeljuje povedkov glagol, npr. iz športa *On plava metuljčka/žabico* ('kot metulček / kot žabica'), *Drsa parno/ v paru / Drsa s kom v paru* (nasproti že lastnostno rabljenim *drsati posamezno / kot posameznik*).

3.2 Najširše in najobširnejše možnosti uporabe vezljivih načinovnih določil imajo splošnopomensko in oslavljenopomensko rabljeni glagolski pomeni. To tudi sicer sovpada s splošnejšo jezikoslovno ugotovitvijo, da je vezljivost načina lastna širšemu obsegu glagolov in da tudi sicer ni praktično noben način (popolnoma) neodvisen od glagola.

Konkretizirani glagolski pomen v povedku omogoča zlasti predmetno vezljivost, medtem ko raba posplošenega pomena predmetno /pretežno orodniško/ vezljivost (orodja ali sredstva) spremenj v prislovnodoločilno vezljivost načina (uporabe tega orodja ali sredstva), npr. *obžagati z motorko : obrezati z motorno žago : oklestiti z žago / s sekiro* (s čim? = predmetna vezljivost) > *obdelati z žago / s sekiro* (kako? = prislovnodoločilna vezljivost) > *obdelati z žago / s sekiro* (je v smislu pretvorb *obžagati/obsekati* lahko tudi povedkovodoločilna vezljivost ob pomensko oslavljeni rabi glagola).³⁷⁸ Torej vsaka možna besedotvorna vključitev udeleženca v glagolski pomen tipa *obžagati/obsekati* hkrati vzvratno kaže na možno oslavljen rabo glagola *obdelati*, in hkrati na njegovo splošno oz. širokopomensko rabo, ki dopušča vezljivost različnih orodij in sredstev v smislu načina ravnanja, ker ne zamejuje uporabe orodja in sredstva na samo določeno orodje/sredstvo v konkretno predmetno vezljivost. V vsakem primeru gre za kolizijo med predmetom in prislovnim določilom s tem, da ima prednost pomenski vidik pred skladenjskim (Uličný 2000: 20).

Glede na povedano so možne strukturnoskladenjske različice z določili: *Piše ročno/strojno* (kako?) *s peresom/z računalnikom* (s čim?) nasproti *Piše s peresom/z računalnikom* (kako?) nasproti *Računa s svinčnikom/z računalnikom* (kako? ⇒ prim. pog.: *Računa peš*).

³⁷⁸ Med splošnostjo in oslavljenostjo pomena določenega glagola je zelo tanka meja oz. prehod. V ruskem jezikoslovju je utrjeno ločevanje med predmetnimi in povedkovimi udeleženci, tako da se tudi skladenjskopomenska bližina orodja/sredstva dejanja in načina dejanja razločuje tako, da je orodje/sredstvo dejanja v vlogi predmetnega udeleženca, način dejanja pa označuje t. i. povedkov udeleženec, ki je del povedkovodoločilne vezljivosti (Muravenko 1998: 77).

4. Dopolnjena dosedanja delitev prislovov glede na propozicijskost v sporočilu oz. povedi

Z vidika pomenske podstave oz. propozicije se vrstni prislovi ločujejo:

1) Propozicijski prislovi ali zunanjeokoliščinski prislovi (izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja, in sicer kraj in čas, deloma pa zlasti tudi način). S svojim sintagmatskim jedrom tvorijo polavtomatizirane besedne zveze.

1.1) Istopropozicijski vrstni prislovi (z motivirajočim samostalnikom v podstavi), ki glagolsko dejanje opredeljujejo:

1.1.1) prostorsko/časovno (s podstavo 'v/na kraju/času': *laboratorijsko/ambulantno pregledati, cestno se usmerjati, mesečno poročati*);

1.1.1.1) v/kot (< 'biti/nahajati se / obstajati kot': *skupinsko delovati* ('delovati v skupini'), *parno drsati* ('drsati v paru'), *množično se zbirati* ('zbirati se v množici / v množico');

1.1.2) vzročno (s podstavo 'zaradi/od česa/koga': *denarno vztrajati/prenesti, telesno/duševno vzdržati*)

1.1.3) načinovno

1.1.3.1) sredstveno / snovno (s podstavo 's čim': *računalniško obdelati – obdelati z računalnikom, instrumentalno poskusiti, beliti z apnom / s čopičem, bežati v copatih, politično poudariti*)

1.1.3.2) spremstvo (s podstavo 's kom': *bratsko deliti, prijateljsko popivati*)

1.1.3.3) ozirnost (s podstavo 'glede na koga/kaj': *biološko prizadeti, slovnično popraviti, prehransko se zanemariti*,)

1.1.3.4) posledičnost (s podstavo 'do česa': *smrtno se ponesrečiti*)

1.2) Neistopropozicijski; pri izglagolskih / deležijskih prislovih gre za »vgraditev ene stavčnopovedne propozicije v drugo« (Vidovič Muha 2000, 76); deležijski prislovi z obrazilom -(o/e)č ali -aje/-é in družljivost s prislovom stopnje ni mogoča (*molče spremljati dogajanje, stoje opazovati promet*).

2) Nepropozicijski modifikacijski oz. notranjeokoliščinski lastnostni prislovi (izražajo notranjo lastnost glagolskega dejanja); s svojim sintagmatskim jedrom tvorijo aktualizirane besedne zveze/sintagme, ki so besedilne in po govornem dejanju razpadejo.

2.1) Izpridevniški lastnostni (pomensko družljivi s prislovi stopnje): *Dobro piše > Zelo dobro piše*).

2.2) Izpridevniški vrstni z motivirajočim samostalnikom v podstavi:

2.2.1) s samostalniki s podkategorijo človeško⁺: (*po*) *človeško se obnašati*, (*po*) *sosedsko pomagati*, (*po*) *vojaško pozdraviti*, (*po*) *slovensko govoriti* ipd.

2.2.2) s samostalniki v vlogi enakosti/primere: *vojaško pozdraviti* ('pozdraviti kot vojak'), *hekersko delovati* ('delovati kot heker').

- 3) Z možno propozicijskostjo ali nepropozicijskostjo: v/kot (< propozicijski v 'biti/nahajati se', nepropozicijski kot 'enakost/prимерa'): 1) propozicijsko: *politično/kulturno se udejstvovati* ('udejstvovati se v politiki/kulturi'), 2) nepropozicijsko: *politično/kulturno se udejstvovati* ('udejstvovati se kot politik/kulturnik'), *športno prenesti* ('prenesti kot v športu / kot športnik');
- 3.1) Samo nepropozicijsko je *posamezno drsati* (< drsati kot posameznik), medtem ko je v nekaterih drugih primerih odločanje o propozicijskosti odvisno od osebka: *On parno/tandemsko drsa* (< On drsa v paru / v tandemu) je propozicijska raba nasproti nepropozicijski *Onadva parno/tandemsko drsata* (< Onadva drsata kot par < Onadva sta pri drsanju par), kjer je *parno/tandemsko* rabljeno nepropozicijsko; podobno lahko sklepamo pri prislovu *skupinsko*, kjer edninska in dvojninska raba osebka omogočata propozicijsko rabo (< *On(dva) deluje(ta) v skupini*), množinska raba osebka pa uvaja nepropozicijsko rabo prislova *skupinsko* s podstavo *Oni delujejo kot skupina / Oni so skupina in tako delujejo* ipd.

Pomensko- in funkcijskoskladenjske lastnosti glagolov glede na stopnjo besed/il/ne strokovnosti

tipi strokovnih besedil, semaziološko-onomaziološki vidik, terminološka raba, terminološka vezljivost, /de/terminologizacija
technical genres, semasiological-onomasiological aspect, terminological use, terminological valency, /de/terminologization

Pri tolikšni raznolikosti in razširjenosti strok je v mejah specializirane komunikacije vedno bolj nujna kompleksnejša besedilna obdelava,³⁷⁹ ki poudarja predvsem skladenjsko vlogo terminov s sprotnim prilagajanjem tudi standardizaciji in normi konkretnih jezikov (Cabré Castellví 2000: 35–37). Pri posledični specializaciji besedil postaja tudi vedno bolj očitno, da je z zvrstnofunkcijskega vidika še najbolj smiselna in učinkovita obravnava oz. opredelitev posameznih besedil; poleg nujne natančnejše besedilnotipske opredelitve pa besedilni vidik poudari tudi pomembno pomenskoskladenjsko vlogo glagolov v besedilih.³⁸⁰ Glagolska organizacijska vloga namreč zahteva smiselni oz. ustrezeni izbor pomenskih sestavin glagolskega termina, ker je od tega odvisna ciljnost sporočila.³⁸¹ Obravnavana je soodvisnost med glagolskimi leksemi oz. njihovo terminološko

³⁷⁹ Tradicionalna terminologija je bila in je kritizirana z vidika kognitivizma (spoznavanja – pojmovanja), jezikoslovja oz. slovnice (pomenske in slovnične kategorije) in komunikologije oz. samega sporazumevanja. Eden izmed očitkov je, da je treba izkoristiti ugotovitve kognitivnega in funkcionalnega jezikoslovja v smislu, da terminološka enota vključuje kognitivne/spoznavanjske/pojmovne, slovnične in pragmatične sestavine, ki razločevalno opravljajo vsaka svojo vlogo – kognitivne sestavine so odvisne in prilagojene tematskemu besedilu in konceptualni strukturi, razširjajo pa se s pomočjo ekspertne komunikacije. Slovnična sestavina se uresničuje na leksemski in skladenjski ravni – oblikovno-zgradbeno so sestavine enake tistim v splošnem diskurzu; skladenjske kombinacije sestavin pa so omejene s temeljnimi kombinacijami in načeli v posameznem jeziku. Pragmatične oz. komunikativne sestavine se uresničujejo v specializiranih diskurzih – ustrezno tematiki in funkcionalnosti diskurza (Cabré Castellví 2003: 163–199).

³⁸⁰ Čeprav so glagoli prav zaradi svoje organizacijske vloge v stavčnih povedih povsem netipična besedna vrsta za termine – večina potencialnih glagolskih terminov je že tako in tako izimenskih. Tako je tudi pri terminoloških obravnavaх bila izhodiščna postavka, naj bi glagoli zaradi svoje pomenskoskladenjske oz. stavkotvorne vloge prednostno označevali določeno funkcijskost besedil, ne pa predmetnosti (Križaj Ortar 1989: 221–222).

³⁸¹ V nasprotju s stališči tradicionalne terminologije so »okolščine specializiranih uporab« potrdile, da so pomembni specializirani leksemi tudi glagoli in pridevniki. Dejstvo je, da si glagoli z drugimi termini delijo pomenske lastnosti oz. sestavine in dajejo drugim terminom različne funkcije (prim. L’Homme 2000: 92, 100). Prav priznavanje glagolskih terminov pa dokazuje in potrjuje obstoj t. i. terminološke skladnje.

rabo in različno stopnjo strokovnih besedil, v katerih so uporabljeni. Poleg tega ravno poudarjanje pomenskoskladenjske funkcijskosti glagolov oz. zlasti glagolskih tvorjenk (izpeljank, sestavljenk, zloženk) tudi pri njihovi terminologizaciji preprečuje preveliko zanemarjanje lastne miselne podlage na račun ustreznjšega jezikovnega videza (Vidovič Muha 1986: 24). Vzporedno z različno stopnjo strokovnosti oz. terminologizacije tako glagolov in druge leksike kot besedil se nakazujejo razvojne smernice terminologizacije in determinologizacije, npr. pri glagolih je pri pomensko primitivnih in temeljnih glagolih poudarjena smer terminologizacije (v smislu besednozveznih terminov), pri specializiranih in višjih specializiranih (z upoštevanjo tvorjenostjo) glagolih pa smer determinologizacije.³⁸²

Že sorazmerno zgodaj se je namreč obravnavala hkratnost determinologizacije kot prehoda strokovnega izrazja v splošnejšo rabo in tudi obratne možnosti oz. težnje pomenskoskladenjske ožitve strokovnega izrazja, tako da postane v okviru istega področja razumljivo samo ozkemu krogu specialistov (Короткова 1971: 142).

Leksika – besedilo

Izhajajoč iz razmerja leksika : besedilo in v smislu besednih in besednozveznih glagolskih terminov lahko govorimo o terminološki vezljivosti in posledično tudi o značilnostih t. i. terminološke skladnje. Terminološko vezljivost tu opredeljujem kot vezljivostno zmožnost glagolov terminov ali samo terminološko rabljenih glagolov ustrezno organizirati udeležence termine/netermine najprej v okviru stavčnih povedi, potem pa tudi širše – besedilno.

Pri razmerju leksika : besedilo lahko izhajam iz ugotovitev, da:

- 1) Navezanost na določeni/izbrani tip (so)besedila vzpostavi pomenskoskladenjsko odvisnostno razmerje med besedilom in še posebej glagolskim terminom. Glede na to, da je zaradi pomensko- in strukturoskladenjske povezovalne vloge glagolov njihova stopnja /ne/terminološkosti največkrat težko določljiva, je smiselno govoriti o prvotni ali drugotni terminološki rabi oz. o prvotnem ali drugotnem glagolskem terminu glede na konkretno izbrano in obravnavano strokovno besedilo.
- 2) Terminološka raba različne leksike se navezuje in posledično opredeljuje glede na rabo v posameznih določenih strokovnih besedilih – tj. izbrani tip besedila je eno izmed meril pri določanju (stopnje) terminologizacije leksike. T. i. širša

³⁸² V naši novejši jezikoslovni literaturi (Vidovič Muha 2000: 116–117) je poudarjeno, da pri terminologizaciji in determinologizaciji ne gre zgolj za različnosmerni potek pridobivanja oz. izgubljanja določenih lastnosti, temveč gre pri terminologizaciji za poimenovanje posebnega, manj znanega, pri determinologizaciji pa denotat postaja širše/splošneje prepoznaven, zato v svet splošne (neterminološke) leksike prehaja tudi njegov izraz. K determinologizaciji privedeta tudi površinsko oz. površno razumevanje in konotacija, tudi povečana povedkova raba ali pa se beseda celo približa neke vrste šumevnemu/brenčalnemu statusu (»buzzword status«, Meyer, Mackintosh 2000: 111, 130).

terminologizacija pa označuje širitev terminološke rabe že uveljavljenega termina na druga strokovna področja.³⁸³ Težišče današnje rabe je še vedno na širši terminologizaciji, tako da je determinologizacija glede na pogostnost pravih terminoloških zvez šele v začetnih stopnjah.

- 3) Vezanost terminologizacije in determinologizacije na strokovno tipologijo besedil hkrati posredno-vzajemno opozarja in poudarja smiselnost načrtnega in natančnejšega uvajanja socialno- in funkcijskozvrstne tipologije besedil.

Z vidika besedilnega pristopa se namreč tudi v terminologiji vključuje semaziološko oz. ponovno prepoznavalno-razlagalno stopnjo, ki znotraj (leksemskih) izrazov išče in odkriva (še) neaktualizirane vsebinske lastnosti oz. pomenske sestavine in jih prek začetne stilne metaforične rabe (leksikalizirana stilna vloga v besedilu) oblikuje v nove metaforične, tudi terminološke, pomene ali pa nekdanje aktualne vsebinske lastnosti denotata zaradi nerabe enostavno ukinja.³⁸⁴

Pri uveljavljanju slovenske terminološke leksike in besedil je zelo pomembno poudariti razmerja kot miselnopodstavne sestavine oz. miselnopodstavna ravnina : ravnine jezikovne zgradbe, naravni jezik : umetni jezik – pri prevzetem izrazju gre pogosto za možen miselnopodstavni jezikovni razkroj in s tem za kršenje slovničnega jezikovnega pomena oz. izdelanih jezikovnosistemskih vzorcev. Pri tako hitrem uvajanju oz. spreminjanju strokovnega izrazja in besedil sploh se še bolj jasno pokaže, da mora jezikoslovec ob upoštevanju socio- in psiholigvističnih dejavnikov v okviru t. i. »dvojne ustreznosti jezikovnega izraza« v smislu razmerja do miselne (vsebinske) podstave in do splošnih jezikovnih zakonitosti upoštevati spoznanje o t. i. prožni jezikovni stabilnosti (Vidovič Muha 1986: 5, 24, 25; 1989: 73).

Že večkrat v preteklosti je bilo ugotovljano in poudarjano, da si znanstveni jezik prizadeva za maksimalno vzporednost med jezikovnim izrazom in postopnim razvojem teme (kolikor je glede na razvoj terminologije in znanstvenih ubeseditvev v danem jeziku sploh mogoča), medtem ko je v delovnem (predmetnem) ta postopnost hote pretrgana – med drugim je prav zato ali tudi zato smiselna in utemeljena delitev na praktični strokovni (delovni) in znanstveni strokovni jezik glede na besedno in skladenjsko pomenkost oz. semantiko (Pogorelec 1986: 14, 15, 18). In tudi pri nas se je v smislu češkega zvrstnostnega raziskovanja, ki je temeljilo na podrobnejšem opisovanju posameznih

³⁸³ V češki literaturi (prim. Kocourek 1991: 97–98) se v smislu širše terminologizacije govori o eno- ali večstrokovnih terminih. Enostrokovni termini, imenovani tudi preskriptivni termini (Čermák, Blatná idr. 1995: 144), so ožjestrokovno opredeljeni z definicijo in v zvezi z njimi lahko govorimo o ožji terminologizaciji, večstrokovni termini, imenovani pseudopreskriptivni termini, so širšestrokovno opredeljeni (tudi z metonimičnimi in metaforičnimi prenosi) in v zvezi z njimi lahko govorimo o širši terminologizaciji.

³⁸⁴ Z leksikološkega in jezikoslovnoizrazijskega vidika je v prid čimbolj razčiščenih pojmovanj in razmerij med pojmi potrebno povzeti opredelitve A. Vidovič Muhe (2000: 143): »/.../ V našem razmišljanju ostajamo v okviru leksikalizirane metafore, kar pomeni, da ima metaforični pomen načeloma vlogo zapolnitve poimenovalne praznine v zvezi z določenim denotatom; to velja dosledno za terminološko metaforo, do določene mere pa tudi za njeno leksikalizirano stilno vlogo – metafore zunaj terminologije.«

zvrstnostnih skupin besedil, sorazmerno zgodaj ugotavljalo, da je nujno potrebno razširiti in na novo formulirati vprašanje jezikovne zvrstnosti na podlagi večjega korpusa slovenskih znanstvenih in praktičnostrokovnih besedil, natančno določiti merila zvrstnostnih razločkov in stičišča, da je potrebno dopolniti predstavo o razvoju stilistike znanstvenih besedil in hkrati popraviti dosedanje »poetiko« znanstvenega besedila v smislu zajetja jezikovne zvrstnosti v besediloslovni opis (Pogorelec 1986: 19, 21). Še zlasti v osemdesetih letih dvajsetega stoletja opozarjanje na zapostavljanje besediloslovnih vprašanj ni bilo redko (Toporišič 1985: 15–28), izhajajoč tudi iz ugotovitev v okviru splošnojezikovnega standarda oz. norme o prekrivanju zgradb v strokovnih in splošnoknjižnih besedilih (prim. Даниленко 1972: 27).

Tudi z jezikovnega vidika prihaja do homogeniziranja razmer oz. do nivelizacije razlik in mešanja jezikov, kar v posamezen jezik vnaša določeno stopnjo nestabilnosti in variantnosti, in tudi na Češkem je še vedno aktualno vprašanje uporabe poimenovanja *jezikovni standard*, ki je lahko vezan samo na normo ali pa širše na vrednotenje obravnave in uporabe razpoložljivega jezikovnega sistema (Daneš 1997a: 12–24); z upoštevanjem postavk, da so slengovska poimenovanja tudi del terminologije, le da je potrebno upoštevati tudi standardizacijo (Čermák 2001b: 173), oz. da so nejasne meje med profesionalnim slengom in knjižno/standardizirano terminologijo (Daneš 1997b: 74).

Vedno globlja oz. natančnejša funkcijskozvrstna diferenciacija oz. delitev še dodatno prispeva k temu, da znanstveni stil, ki ima za osnovno izhodišče jezik, izgublja homogenost, tudi v smislu stilnega pristopa: razlagalnega, opisnega, glede na okoliščine (članek – predavanje/referat, predavanje v dvorani – pred. na televiziji, monolog – dialog, organizirana diskusija – neorganizirana diskusija ipd.)

1 Z vidika leksike

Termini oz. terminološke enote lahko obravnavamo oz. vrednotimo z različnimi jezikoslovnimi parametri kot splošno ali specializirano, leksikalno ali slovnično, predstavitevno ali komunikativno, diahrono ali sinhrono, slovnično ali družbeno ipd., združujejo torej oznako, pomen, pojem/predstavo in razmerje/odnos. V vsakem primeru se mora terminologija obravnavati v okviru in kot del naravnega jezika (Cabré Castellví 2000: 48, Antia 2001: 5–29).

Leksikalni nabor strokovnih besedil je lahko različnih tipov (prim. Filipec 1995: 43–45): 1) leksika je lahko strokovna in hkrati vsakdanja/navadna (npr. *znanost, ustvarjati, specifični, navadni* ...), determinologizirana, termini vsakdanje rabe, večstrokovni termini (v več strokah; po Novaku (1998: 114–116) tudi »čista večpomenskost« v smislu, da so pomeni ločeni po različnih strokah.) : enostrokovni termini, specifični, prehajajoči v medije in publicistiko. Pri stalnem večsmernem prehajanju leksike lahko ugotavljamo 1) težnje k edinemu reprezentativnemu poimenovanju in hkrati 2) težnje k dvojnicam in različicam v okviru posameznih strok, 3) težnje k internacionalizaciji in razslovenjanju leksike; preveč prevzete terminologije se navadno razlaga kot posledica težkega sledenja novi pojavnosti in predmetnosti

(Šmalc 1998: 33), 4) hierarhizacija in diferenciacija kot težnji k uni- in multiverbalizaciji (k eno- ali večizraznosti) in še 5) težnja k standardizaciji, normiranosti in ožjestrokovni opredelitvi/uporabi.

Z vidika ustvarjanja terminologije oz. termina kot leksikalizirane metafore in njene besedilne vloge B. Pogorelec (1986: 13) npr. govori o »dvojni uporabnosti vsaj dela terminologije«, ki povzroči, da termin ne glede na svojo funkcijo v različnih besedilih odloča še o razmejitvi strokovne od drugih, navadno socialnih, zvrsti;³⁸⁵ znotraj strokovne zvrsti je še vedno pomembno razločevalno sredstvo tudi izvor besed, tj. domače proti tujemu/prevzetemu kot nasprotje med poljudnoznanstveno in znanstveno zvrstjo. Z besednofunkcijskega vidika naj bi bila velika pogostnost veznika značilna za strokovno funkcijsko zvrst, vloga predlogov oz. predložnih morfemov je v terminologiji nizka in nepogosta – prave terminologizacije predlogov je malo, kar je razumljivo z vidika težnje po univerbizaciji terminologije (Šulc 2004: 171–177). Členki so sorazmerno pogosti v poljudnoznanstvenih besedilih, polnopomenski glagoli pa načelno niso vezani na tematiko/predmetnost besedila, ampak predvsem na funkcijsko zvrst, npr. na publicistično zvrst (*pritti, nameravati, iti, razviti, povedati* ipd.) ali na strokovno oz. zlasti poljudnoznanstveno zvrst, npr. *vplivati, pomeniti, delovati*, pa tudi *videti, gledati, govoriti* (Križaj Ortar 1989: 221–222) ipd. V sodobni terminologiji je med mnogimi upoštevanimi kategorijami (npr. kategorija procesov, kategorija predmetov, kategorija stanja, kategorija lastnosti, kategorija veličine, kategorija merskih enot, kategorija ved, kategorija panog, kategorija poklicev ipd.) pomembna ravno kategorija procesov, označena z besedotvornim pomenom dejanja, kar vsaj posredno poudarja tudi pomembnost izglagolske motivacije (brez ali z zmanjšano vidsko označenostjo) v terminologiji (Канделаки 1977: 9, 11, 116).

Že pri izpisu uporabljenih glagolov in členkov v določenem besedilu se pokaže tudi stopnja naklonskosti/vplivanjskosti besedil, in s tem tudi večja ali manjša stopnja ekspresivnosti.

1.1 Z vidika leksike so kot organizatorji sporočil in odločujoči pri besedilnoskladenjskih posebnostih izpostavljeni predvsem glagoli > gre terminologija v smer večje glagolske motivacije? Zagotovo konkretni uporabljeni skladenjski pomeni glagolov v veliki meri ali kar odločilno vplivajo na tipizacijo nastajajočih besedil.³⁸⁶

Tipični potencialni termini so desno nevezljivi pomensko specializirani glagoli, po možnosti z zabrisano vidskostjo oz. dvovidskostjo. Osnovni pogoj je torej ukinitve dveh slovnično-pomenskih kategorij – vezljivosti in vida. Tako se pri glagolih na *-ira-ti* specializirana pomenskost osredinja na korenski oz. besedotvornopodstavni del besede, priponsko obrazilo *-ira-ti* samo slovnično označuje dejanje, medtem ko se faznost/

³⁸⁵ Pri terminih lahko govorimo o določenih metaforičnih lastnostih oz. sestavinah oz. o delni metaforičnosti. Terminološka metafora je jasen pokazatelj splošnopomenskosti uporabljene besede (Méndez Cendón, Chang 2001: 49–61).

³⁸⁶ Trditev F. Novaka (1998: 114–116), da se v okviru terminologije gole besede lažje nadalje pomensko razvijajo, je pri »golih« glagolih mogoče povezovati s terminološko vezljivostjo. Vsaj posredno torej Novak priznava posebno pomenskoskladenjsko vlogo glagola tudi s terminološkega vidika.

(ne)teličnost dejanja in še dodatni možni prislovni pomen prenašajo na predponsko obrazilo oz. predpono. Tako da so terminološke zveze s primitivnim ali temeljnim glagolom pomenskoskladenjske podstave specializiranim glagolskim terminom. In kot se je že potrdilo pri specializiranih glagolih, ni namen z glagolsko vezavo uvajati vidskost v glagolsko terminološko zvezo,³⁸⁷ ampak v specializiranopomensko dejanje/dogodek vključiti faznost oz. /ne/teličnost označevanega. Vsaj posredno pa na izbor vidskega para/nasprotja vpliva specializiranopomenski udeleženec – dokaz za to je, da navadno samo en člen vidskega para/nasprotja nastopa v terminološki zvezi, npr. *deliti besede* (jezikosl.), *napraviti dvojec* (lov.), *odpraviti pošiljko* (ptt.), *opravljati božjo službo* (rel.), *vleči ploh* (etn.) ipd.³⁸⁸ Sicer pa determinologizacija načelno pomeni uvajanje vezave/vezljivosti pri specializiranih glagolih – determinologizacija gre namreč v smeri terminološko samozadostni/samostojni glagoli > terminološko nesamostojni vezljivi/vezavni glagoli, kar je potrjeno tudi za anglo-ameriška besedila (Meyer – Mackintosh 2000: 121). Na splošno širjenje in razvijanje povedkove rabe večja stopnjo determinologizacije.

Medstopnja k terminologizaciji glagolskega besedja pa je oženje vezljivostnega polja v tožilniško vezavo. Medstopnja je hkrati tudi širša terminologizacija, ki je za primitivne in temeljne glagole stopnja delne (pol)terminologizacije v smeri k terminologizaciji npr. *dobiti točko* (šport.), *dobiti/dati odvezo* (rel.), *dati mat* (šah.),³⁸⁹ za pomensko specializirane glagole pa širša terminologizacija pomeni širjenje specializiranega pomenja na različna strokovna področja ali pa v smer determinologizacije.³⁹⁰

1.1.1 Najširše pomensko polje med terminološkostjo in neterminološkostjo oz. v določanju stopnje strokovnosti določenih besedil zaradi široke pomenskoskladenjske uporabe pokrivajo pomensko temeljni glagoli. To so potrdile priložnostne preverbe uporabe spodaj naštetih glagolov v obeh besedilnih korpusih FIDA in Nova beseda. Temeljni glagoli omogočajo tudi pogostejšo specifično predložnomorfemsko rabo.

1.1.1.1 V okviru določenega tipa strokovnega besedila v smislu poljudne znanstvenosti, čiste znanstvenosti in praktične strokovnosti je izbran določen omejen fond temeljnih glagolov, ustrezno pomenskoskladenjski specifikki določenih uporabljenih udeleženskih

³⁸⁷ Obravnava terminologije s stališča glagolov me je prisilila, da ločujem med terminološko zvezo, ki izhaja iz prvotne ali drugotne terminološke rabe določenega glagola (tu obstaja terminološka vezljivost), in besednozveznim terminom, ki dosega stopnjo frazemske stalne stave (s t. i. kvazivezljivostjo oz. kar nevezljivostjo).

³⁸⁸ Vid kot slovnična kategorija ne vpliva na vezljivost, medtem ko vezljivost kot pomenska kategorija posledičnopolosredno vpliva tudi na določanje vida.

³⁸⁹ Terminološka vezljivost primitivnih in temeljnih glagolov opozarja na možne glagolske besednozvezne termine s prevladujočimi sestavami in skupi, ki glede na tipologijo strokovnih besednih zvez predstavljajo vmesno stopnjo /de/terminologizacije, medtem ko so sklopi in zrasleki že besednozvezni termini (Toporišič 1973/74: 273–279).

³⁹⁰ Na živost procesov v jeziku tudi v smislu prehajanja terminov v vsakdanji jezik, tj. termini postanejo poltermini, se je že sorazmerno zgodaj opozarjalo; med drugim tudi na to, da termini z nevsakdanjo uporabo oz. zaradi nerazumevanja prvotnega strokovnega pomena lahko celo vede ali nevede zaidejo v ekspresivno izrazje (Скворцов 1971: 219).

terminov, in pomenljiv je tudi izbrani vid (socialno- in funkcijskozvrstne in čustvenostne oznake v oklepajih, povzete po SSKJ-ju, opozarjajo na naklonsko/vplivanjsko pomenskoskladensko vlogo): – primeri za poljudnoznanstvena besedila kot Delo (Znanost) 2005: *dobiti, dogajati se, dokazati, določiti, doseči, dovesti, identificirati, ignorirati, izboljšati, izgubljati, izkoriščati* (č-: fotocelice za fotoefekt), *izpolnjevati, izvajati, kazati, krepiti, ločevati, lotiti se, meriti* (koliko), *nadaljevati, nadomeščati, obravnavati, oddajati, odpraviti, odzivati se, ohranjati, omejiti, omeniti, omogočati, opisati, opozarjati, opraviti, opredeliti, označiti, počakati, podaljšati se, podpirati, pojasniti, pojaviti se, pokazati, pomeniti, poskušati, potekati, potrditi, poudariti, povečevati se, predvidevati, premoči* (ekspr.), *preprečiti, preverjati, približevati se, pričakovati, pridobiti, pridružiti se* (č-: suha razpokana koža), *priklicati* (ekspr.), *pripeljati* (ekspr.), *pripisovati, priporočati, razviti, slediti, spodbujati, spremljati, tikati se, uporabiti, upoštevati, uravnnavati, uresničiti, usmerjati (se), uveljaviti, varovati, videti se, vključevati, vzbuditi, vzpostaviti, zadostiti* (pog., eksp.), *zagotavljati, zagotoviti, zagovarjati, zahtevati* (č-: to), *zaznavati, zaživeti* (ekspr.), *zmanjšati, zmoči*; – primeri za znanstvena besedila kot Zbirka Usklajeno in sonaravno 2004: *analizirati, deklarirati se kot, delovati, dodati, določati, doseči, dotikati se, izkazati se, izpostaviti, izvesti, kazati, končati se, oblikovati se, omogočati, opredeliti, označevati, podpirati, pojavljati se, pomeniti, ponujati, poskušati, postati, posvetiti, potekati, povečevati, povedati, povzročiti, poznati, predpostavljati, prikazati, primerjati, prinašati, pripravljati, reševati, tvoriti, uporabiti, uporabljati, usmeriti, uveljaviti, vložiti, združiti, zmanjševati, znižati* ipd.

Predložnomorfemski glagoli zaradi predložnega morfema že izražajo določeno stopnjo specializacije izhodiščnega (brezpredložnomorfemskega) glagolskega pomena: – primeri za poljudnoznanstvena besedila kot Delo (Znanost) 2005: *delati na, iti za* (brezoz.), *izhajati iz, ločevati med, meriti se z/s, nastajati, nastajati iz, nihati glede na, govoriti o, odtrgati od, opozoriti na, počakati na, poseči po, /po/skrbeti za, potovati po* (ekspr.), *prehajati z/s/iz–na/v, prevzeti iz, pričakovati z/s, prihajati iz, pripomoči k, prispevati k, priti do/na, računati na, razdeliti se na, sodelovati pri/v* (ekspr. zaradi udeleženca č-: adipociti/maščobne celice), *soditi med/v, temeljiti na, ukrepati zaradi, ukvarjati se z/s, umestiti v, voditi k, vplivati na, začeti z/s*; – primeri za znanstvena besedila kot Zbirka Usklajeno in sonaravno 2004: *iti za, izhajati iz, izkazati, odgovarjati za, odražati se v, opirati se na, opreti se na, posluževati se, preslikati v, prihajati do, priti do, privesti do, soditi med, srečati se z/s, temeljiti na, usklajevati z/s, usmeriti v, vplivati na* ipd.

1.1.1.2 Glagoli kot povedki in izglagolske tvorjenke kot deli zloženega povedka, ki glede na terminološkost ali neterminološkost glagola oz. izglagolske tvorjenke in udeležencev v bolj/manj terminoloških ali neterminoloških udeleženskih vlogah organizirajo besednozvezne in stavčne strukture. Upoštevana so razmerja Glagoli – Glagolniki – Izglagolske tvorjenke/oblike: – v poljudnoznanstvenih besedilih tipa Delo (Znanost) 2005: *biti obetaven za (sistem), tako imenovani, pričakovati z znižanjem telesne teže, pomagati zmanjšati občutek, (preskušanja) kazati, (to) zahtevati nadzor, preverjati vpliv na, uveljaviti zdravljenje, preprečiti nastanek razjed, povzročiti okužbe in amputacijo, opraviti kirurški poseg, (spremembe) povezane s sladkorno boleznijo : biti lahko povezano s poznimi zapleti, povečana skrb za, biti znan, posvečati pozornost okvaram in odkrivanju*

razjed, Razjeda ne kaže znakov cepljenja kljub terapiji, Motnje prekrvavitve in okužba lahko povzročijo razkroj tkiva, Nastanek razjede je povezan z manjšo poškodbo, (mogoče) doseči zacelitev, poskušati odpraviti, Ocene o posegu dajejo različni presojevalci vplivov, morati izpolnjevati zahteve, zmoči zadostiti (pog., ekspr.), biti potreben, Spremljanje poteka reakcij je omogočil razvoj laserjev, zagotovo oskrbo poškodbe, biti vključen prikaz gibanja; – v znanstvenih besedilih kot Zbirka Usklajeno in sonaravno 2004: biti končen/omejen, odgovarjati za : biti odgovoren za, biti zajet v, biti povezan z/s, biti odvisen od, izpostaviti : biti izpostavljen, biti zastaljen, biti prepuščen, biti namenjen, biti prepuščen ipd.

Predvsem v razumsko-besedno discipliniranejših besedilih, kot so npr. poljudnoznanstvena besedila v Delo (Znanost) 2005, se v okviru glagolske rabe v istem besedilu pogosteje uporabljajo pretvorbna razmerja tipa *podaljšati – podaljšanje, skrbeti za – skrb za, varovati – varovanje – varstvo* (varujejo vzdrževano naravo : varovanje posameznih biotopov : sodobni koncepti varstva narave), *vključevati – vključevanje – biti vključen, vplivati na* (Zdravilo ni bistveno vplivalo na EKG in krvni tlak) – *vpliv na* (/.../ preverjali /so/ morebiten vpliv na delovanje srčnožilnega sistema), *vzbuditi – vzbujanje* (S takimi pulzi se vzbudijo molekule v reaktivna stanja: /.../ molekule /se/ odzivajo elektronskemu vzbujanju s spremembami strukture), *zmanjšati – zmanjšanje, znižati – znižanje* ipd.

1.1.1.3 Glagolske fraze so v a) naklonski in vplivanjski vlogi ali v b) vlogi označevanja oz. določanja natančnejših (včasih tudi že terminologiziranih) razmerij med termini: – primeri za poljudnoznanstvena besedila tipa Delo (Znanost) 2005: *igrati ključno vlogo* (pog., ekspr.), *biti ključnega pomena, biti mogoče najti* (publ., pog.), *biti pomembno, se pravi* (brezos.), *poskušati odpraviti, po besedah vodje potrditi, pričeti posvečati pozornost, pomakniti se v stran, biti znano pod imenom, biti na voljo, iti za, tikati se, videti se, imeti pomen pri, imeti največ besede pri, biti na meji med, treba iskati možnosti, treba poudariti, biti mogoče/lahko, biti kompromis med, biti sestavni del, biti značilen za, ne biti v čast, klicati na pomoč, veljati omeniti, delovati v okviru, potekati v okviru, biti daleč pod ravno, biti prisoten v, biti kot vir, biti dokaz za, biti značilen primer, biti odvisno od, biti sestavljeno iz, biti vezan na, končati na stopnji; – primeri za znanstvena besedila tipa Zbirka Usklajeno in sonaravno 2004: *biti skluden z/s, biti neodvisen od, biti del, biti specifičen za, biti pogojen z/s, biti pomemben za, biti posledica, potekati v okviru, biti na voljo, biti odvisen od* ipd.*

1.2 Pomenljivo modifikacijsko vlogo pri tipološkem opredeljevanju besedil, tudi v smislu terminološkega zgoščevanja, imajo členki (tudi kakšna členkovna zveza). Pomembna kolikostna in lastnostna razlika v pestrosti rabe se pokaže že v primerjanju poljudnoznanstvenih in znanstvenih besedil: – primeri za poljudnoznanstvena besedila kot Delo (Znanost) 2005: *pa tudi pri, naj, namreč, predvsem, povsem, torej, morda, šele, lahko, že, še, sicer, samo, le, vsaj, seveda, prav, čeprav, pač še, skratka;* – primeri za znanstvena besedila kot Zbirka Usklajeno in sonaravno 2004: *tudi, še, že, celo, seveda, prav.*

2 Z vidika besedila

Premosorazmerno razvoju različnih strok se specializirajo tudi besedila, ki zahtevajo tudi obravnavani temi ustrezno specializirano besedje – tj. specializirana oz. strokovna besedila je potrebno obravnavati tako na leksikalni kot na besedilni in funkcijsko-pragmatični ravni, kar pomeni, da ustrezno uporabo istih leksemov v različnih besedilih oz. socialno-funkcijsko izbiro in opredelitve besedja sploh diktira/usmerja določen tip besedila. Smer t. i. tekstualne oz. besedilne terminologije (prim. L'Homme, Heid, Sager 2003: 151–161) in t. i. terminološke (pomensko-skladenjske) mreže (prim. Kageura, Daille, Nakagawa, Chien 2004: 1–21) s konca devetdesetih prejšnjega stoletja je še pospešil razvoj jezikovnih tehnologij in korpusnega jezikoslovja, ki zahteva natančnejšo besedilnotipsko opredelitev besedja oz. leksike z dvema izhodiščnima meriloma – obliko-obsegovnim merilom in vsebinsko-zvrstnim merilom.³⁹¹

Najpomembnejši je pomenskoskladenjski način oz. izbira najustreznjše, s katerim lahko iste lekseme najustrežneje uporabimo v različnih tipih besedil.

Sicer pa besedilni pristop v smislu upoštevanja vseh možnih tipov besedil in z njimi soodvisno povezane ustrezne skladenjskopomenske (terminološke ali neterminološke) rabe besed zrelativizira tudi merila rabe prenesenih pomenov (tako metonimičnih kot metaforičnih). Več kot je na voljo različnih tipov besedil bolj se potrjuje, da je različne leksemske prenesene pomene od stilno različne prenesene rabe smiselno ločevati samo znotraj konkretnih besedil oz. v okvirih posameznih tipov besedil. Samo v konkretnih besedilih se razčistijo in so jasna razmerja med splošnimi/pomensko nezaznamovanimi izrazi in strokovnimi izrazi, med metaforičnimi/metonimičnimi pomeni z ustreznimi poimenovanji in (samo) stilno zaznamovano metaforično/metonimično rabo. Podobno problemsko, predvsem z vidika jezikoslovne terminologije, o uporabi metafore oz. metaforizacije in metonimizacije v jezikoslovju razmišlja F. Čermák (1997: 184; 2001a: 4–5, 11).

Potrebno je še poudariti, da merila besedilnosti zadevajo vprašanje povezovanja znotraj besedila in med besedili. To povezovanje zajema površinske slovnične odvisnosti

³⁹¹ Glede na dosedanjo dostopno jezikoslovno literaturo (prim. Gorjanc 2002: 11, 22, 24) se postopno oblikuje besedilnotipska opredelitev besedja oz. leksike z dodanima obliko-obsegovnim merilom (male črke) in vsebinsko-zvrstnim merilom (podpisane črke): 1) prenosnik: 1.1) pisni, govorni: 1.1.1) obliko-obsegovno merilo, vsebinsko-zvrstno merilo; 1.1) pisni: časopisno (Č): 1.1.1) časopisno strokovno (Č_s), časopisno znanstveno (Č_z), časopisno poljudnoznanstveno (Č_{pz}), časopisno uradovno (Č_u), časopisno družbeno-politično (Č_{dp}), časopisno družbeno-aktualno/angažirano (Č_{da}), časopisno družabno (Č_{dr}), časopisno leposlovno (Č_l), časopisno potopisno (Č_p), časopisno versko (Č_v), časopisno kultura (Č_k), časopisno umetniško (Č_u); knjižno (K): knjižno strokovno (K_s), knjižno znanstveno (K_z), knjižno poljudnoznanstveno (K_{pz} = priručnik) ...; tiskovina (T): tiskovina brošura (Tb), tiskovina prospekt (Tp), tiskovina reklama (Tr), tiskovina letak (Tl), tiskovina obrazec (To); korespondenca (Kr): korespondenca javna (K_{rj}), korespondenca privatna (K_{rp}); 1.1) govorni: zasebno (Z): zasebno monolog/dialog/pripoved (Zm/d/pr); javno (J): javno monolog/dialog/pripoved (Jm/d/pr), RA/TVd/i/p/z/k (radio/televizija) pri diskusija, intervju, predavanje, zborovanje, komentar ipd.

(kohezijo), pojmovne odvisnosti v besedilu (koherenco),³⁹² stališče do besedila (namernost in sprejemljivost) in vgrajevanje novega in nepričakovanega v znano in pričakovano (informativnost v povezavi s členitvijo po aktualnosti); zunajjezikovni kontekst (situacijskost) in medsebojni soodnos med različnimi besedili (medbesedilnost) (De Beaugrande, Dressler, 1992: 34).

V okviru besedilnih funkcij (predstavitvene, izrazne/razodevalne in vplivajnske) pri opredeljevanju različne stopnje strokovnosti besedil se kaže, da predvsem pomensko specializirani glagoli prevzemajo tudi predstavitveno vlogo, ki je načelno predvidena za samostalniško rabo, in s tem, ko predstavljajo oz. vzročno-posledično ugotavljajo, v različnih razmerjih predstavitveno vlogo združujejo z vplivajnsko, usmerjevalno ali pojasnjevalno vlogo.

2.1 Eksplicitni besedilni vpliv se kaže predvsem pri glagolih, za katere je sicer tipična širša terminološka raba, vendar jim terminološka vezavnost zoža oz. (terminološko) specializira določene pomene pri npr. *abstinirati glasovanje, balirati železne odpadke/hmelj/krmno/seno, blefirati veselje, diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino* (še vedno pogostejša uporaba *diplomirati iz zgodovine/na zgodovini*), *džezirati na trobento, fiktionalizirati pot, misijonariti vero in vrednote, pamfletirati dogodka, snifati heroin*.

2.2 Danes v različnih tipih besedil po pogostnosti naraščajo tvorjenke najrazličnejših tipov kot najopaznejši pokazatelj specializacije pomenja; pogoste so tudi tvorbene različice za isti pomen oz. leksem. Tako se npr. dnevno časopisje specializira z različnimi prilogami oz. določeno stopnjo specializacije besedja oz. pomenja izraža tudi s pogostejšo uporabo tvorjenk, npr. *absorber* (Č_z, Č_{pz} tipa npr. Veterinarske novice (2003): *Na bazi tega suspenzornega aparata so tri maščobne blazinice /parklja/, ki delujejo kot absorberji udarcev*) : *absorber* (Č_{da}, priloga Dela (Delo in dom, 2005): *Zaradi dodanih posebnih sestavin, voska in UV-absorberja je /lak lazura/ še posebej primerna za dobro in dolgotrajno zaščito stavbnega pohištva*) : *absorbanca* (Č_z, Biokemijska karakterizacija proteinov: *Inkubirali smo 10 min pri sobni temperaturi in nato zmerili absorbirali pri 595 nm s spektrofotometrom*) : */re/absorbicija* (Tl_s, Spremn listek zdravila: *Lecitin poleg tega zmanjšuje absorbcijo holesterola iz zaužite hrane in preprečuje reabsorbicijo v telesu nastalega holesterola v krvni obtok*) nasproti *adsorbent/adsorbirati* (Č_z/K_z, v tipih besedil kot Veterinarske novice / Magistrsko delo: *Toskoidi so lahko tekoči (bistre ali rahlo motne tekočine), precipitirani, prečiščeni in/ali adsorbirani na različne adsorbente (suspenzije ali emulzije) / V jamice mikrotitrne plošče, na dno katerih so adsorbirana specifična protitelesa proti virusu VHS, smo najprej nanesli po 50 tl razredčevalne raztopine*).

³⁹² Koherenca besedilnih svetov in na njej temelječa kohezija površinskih besedil sta najočitnejša soodvisna kriterija besedilnosti, s tem da koherenca z vključevanjem pojmov in odnosov/razmerij označuje povezanost vsebine, kohezija pa v najširšem smislu vse načine površinskih slovničnih odvisnosti.

3 Tipi besedil in terminološka vezljivost

Stopnja glagolske koherence oz. sovisnosti kot merilo različne stopnje strokovne funkcijskosti besedil.³⁹³ Npr. isti pomensko temeljni glagol je lahko rabljen terminološko ali neterminološko. Glede na znanstveni, poljudnoznanstveni nasproti praktičnostrokovnemu tipu besedila v okviru terminološke rabe in vezljivosti lahko govorimo kar o prevladujoči terminološki vezljivosti (neposredni/prvostopenjski ali posredni/drugostopenjski) v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih in znotraj tega o povečani neposredni/prvostopenjski ali posredni/drugostopenjski terminološki vezljivosti, in obratno o prevladujoči neterminološki vezljivosti v praktičnostrokovnih besedilih.

Iz prepostavke, da šele analiza konkretnih besedil omogoča podrobnejšo obravnavo in razlago združevanja pomena, oblike, izraza in funkcije v terminih, izpeljujem še druge predpostavke:

– Pomensko temeljni glagoli praviloma niso že izhodiščno del terminološke vezljivosti, tj. niso izvorno termini, ampak so navadno samo terminološko rabljeni, in z vezavo izglagolskih tvorjenk (že kot terminov ali samo terminološko uporabljenih v smislu nadaljnje vezave /ne/izglagolskega termina) uvajajo t. i. posredno/drugostopenjsko terminološko vezljivost. Tako pomensko temeljni kot pomensko specializirani glagoli kot termini uvajajo t. i. neposredno/prvostopenjsko terminološko vezljivost, kot netermini z vezavo izglagolskih terminov pa lahko uvajajo t. i. terminološko posredno/drugostopenjsko vezljivost.

– Razmerje med neposredno/prvostopenjsko terminološko vezljivostjo glagolov in posredno/drugostopenjsko terminološko vezljivostjo izglagolskih tvorjenk je odločilno za natančnejše tipiziranje strokovnih besedil v mejah čiste ali poljudne znanosti, kar pomeni, da povečana neposredna/prvostopenjska terminološka vezljivost glagolov nakazuje povečano poljudnost znanstvenih besedil, povečana posredna/drugostopenjska terminološka vezljivost izglagolskih tvorjenk pa nakazuje višjo znanstvenost besedil. V praktičnostrokovnih besedilih niti pri temeljnih niti pri specializiranih glagolih kot neterminih ne more biti prevladujoča terminološka vezljivost – zaradi neterminološko rabljenih glagolov je v manjšini in prevladuje neterminološka vezljivost.

Sicer pa temeljni glagoli skupaj s členki v izhodiščni stopnji izražajo predvsem interpretativno vrednost – že pri izpisu uporabljenih glagolov v določenem besedilu se pokaže stopnja naklonskosti/vplivanjskosti besedil, in s tem tudi večja ali manjša stopnja ekspresivnosti.

3.1 Terminološka vezljivost glede na tipe besedil

3.1.1 Tipi terminološke vezljivosti

3.1.1.1 Z vidika t. i. glagolske terminološke vezljivosti se ločijo različni tipi zgradb z glagoli oz. izglagolskimi tvorjenkami kot že termini ali terminološko rabljenimi (Tglag / TrabaGlag / Tizglag / Trabalzglag). Glagoli so lahko že termini (Tglag: levo/desno nevezljivi ali vezljivi) ali samo terminološko rabljeni (TrabaGlag), ki vežejo terminea – t. i. neposredna/

³⁹³ To je eden od primerov težnje po slovenjenju jezikoslovnega izrazja, npr. povezanost za kohezijo, sovisnost za koherenco ipd. (Toporišič 1998: 120).

prvostopenjska terminološka vezljivost, npr. *Rimonabant* (T) *uravnava* (TrabaGlag) *preveč dejavni sistem EK* (T), *Posegi* (Trabalzglag) *zmanjšajo* (TrabaGlag) *kardiovaskularno tveganje* (Tizglag), *Energija kvanta* (T) *je sorazmerna s* (TrabaGlag) *frekvenco svetlobe* (T), *Takšno kodiranje* (Tizglag) *zato imenujemo zvezni ali analogni način kodiranja podatkov* (TrabaGlag), *Informacijo* (Traba) *moramo predstaviti* (TrabaGlag) *s podatki* (Traba), *Težko kritino* (T) *polagajo* (Traba) *tako*; glagoli netermini pa lahko vežejo izglagolske termine – t. i. posredna/drugostopenjska terminološka vezljivost v smislu glagol netermin (NTglag) + izglagolska tvorjenka kot termin ali terminološko rabljena (Tizglag/Trabalzglag) + termin (T), npr. *Težo kritine* (Traba) *je treba upoštevati* (NTglag) *že pri načrtovanju in izdelavi* (Tizglag/Trabalzglag) *strešne konstrukcije* (T) ipd.

Tako ločujemo:

- vezavno neposredno/prvostopenjsko vezljivost, tj. glagoli termini ali samo terminološko rabljeni glagoli vežejo /ne/izglagolske termine (Tglag/TrabaGlag + T/ne/izglag), npr. *Njegovo temperaturo* (Traba) *bi predstavljala* (TrabaGlag) *dolžina živovrebrnega stolpca* (Traba), *Z ortopedsko obravnavo* (Tizglag) *se ukvarjajo* (TrabaGlag) *drugi specialisti* (NT) ipd.;
- vezavno posredno/drugostopenjsko vezljivost, tj. glagoli netermini ali samo terminološko rabljeni z vezavo izglagolskih terminov ali samo terminološko rabljenih izglagolskih tvorjenk lahko vzpostavljajo posredno vezljivost terminov (NTglag/NTrabaGlag + Tizglag / TrabaIzglag + T), npr. *Sodobni koncepti varstva narave* (Tizglag) *temeljijo na* (NTglag) *dolgoročnem ohranjanju celovitih naravnih procesov* (Tizglag) *v ekosistemih* (T), *Porazna ohranjenost narave* (NT) *ne omogoča* (NTglag) *vzpostavitve* (Trabalzglag) *dovolj velikih osrednjih območij* (T) ipd.

Čeprav so glagoli termini zaradi specializiranega pomena pogosteje nevezavno uporabljeni, npr. *abstinirati* (nasproti *abstinirati volitve*), *asimilirati se* (nasproti *asimilirati del prebivalstva*), *misijonariti* (nasproti *misijonariti vero*), vezavnost pogosto izgubljajo tudi samo terminološko uporabljeni glagoli tipa *vneti se*, *izboljšati/poslabšati se*, *podaljšati se* ipd.

Z vidika nevezavnosti oz. desne nevezljivosti je še bolj smotno govoriti o pomen-sko specializiranih oz. terminoloških zloženih povedkih, npr. *Rimonabat* (T) *je prvo v kategoriji zdravil* (TrabaGlag), *tako imenovanih zaviralcev CBI* (TrabaIzglag), *Gre za tako imenovano centralno delujoče sredstvo* (TrabaGlag), *Določena pravila za zapis podatkov* (Traba) *imenujemo kodna pravila ali kar kod* (TrabaGlag), *Kar* (NTizglag) *je znano pod imenom hallux vulgus* (TrabaGlag), *Planckova konstanta* (T) *je značilna za kvantno fiziko* (TrabaGlag), *Ocena* (NTizglag) *temelji na ekstrapolaciji fizikalnih spoznanj na velike časovne dimenzije* (TrabaGlag), *Scenarij C* (T) *označuje eko-socialna tržna ekonomija in globalni socialni sporazum* (TrabaGlag), *Rezultati kliničnega preskušanja* (Tizglag) *kažejo tveganja* (TrabaGlag), *Solarni strešniki* (T) *so izdelani iz prosojnega pleksi stekla* (TrabaGlag) ipd.

3.1.1.2 V okviru neterminološke vezljivosti ločimo:

- glagoli netermini oz. neterminološko rabljeni glagoli vežejo /ne/izglagolske termine ali netermine (NTglag/NTrabaGlag + T/NT/ne/izglag), npr. *Med temi dejavnostmi (Traba) je zagotovo najpomembnejše (NTglag) iskanje informacij (TrabaIzglag), Ishemične razjede (Tizglag) ne sodijo (NTglag) v ortopedsko obravnavo (Tizglag), Streha (NT) se lepo vklaplja (NTglag) v okolico (NT), Bi želeli izmeriti (NTglag) telesno temperaturo (T), Z boljšim odkrivanjem in zdravljenjem (TrabaIzglag) se je podaljšala (NTglag) tudi življenjska doba ljudi s sladkorno (NT) ipd.;*
- glagoli netermini oz. neterminološko rabljeni glagoli z vezavo izglagolskih neterminov ali samo neterminološko rabljenih izglagolskih tvorjenk vzpostavljajo posredno vezljivost terminov ali neterminov (NTglag/NTrabaGlag + NTizglag/NTrabaIzglag + T/NT), npr. *Kadar želimo (NTglag) popolnoma jasno predstavitev (NTizglag) informacije (Traba), V razpravah so podrobneje spremljali in preverjali (NTglag) morebitni vpliv (NTizglag) na delovanje (NTizglag) srčnožilnega sistema (T), To (Traba) se vidi (NTglag) tudi v povsem nasprotnih ocenah (NTizglag) o istem posegu v naravo (NTizglag) ipd.*

3.1.1.3 Terminološka ali neterminološka je leva prisojevalnoujemalna vezljivost z /ne/izglagolskimi termini ali netermini (T/NT/ne/izglag), npr. *Presnovni parametri (T) so se bistveno izboljšali (TrabaGlag), Rimonabant (T) je prvo v kategoriji zdravil (TrabaGlag), Kritične so (NTglag) tako imenovane položne strehe (Traba), Številka na zaslonu (NT) se diskretno spreminja (NTglag) po korakih ipd.*

Pri večstavčnih strukturah so z vidika določanja stopnje strokovnosti besedil pomembne različne kombinacije terminološke in neterminološke vezljivosti, npr. *Varovanje posameznih biotopov ali posameznih vrst (Tizglag) je še pomembno (NTglag), a le kot del (= varovanje /.../ = Tizglag) kratkoročnih varstvenih rešitev (Tglag), Palec (NT) se pogosto pomakne v stran (NTglag), kar (NTizglag) je znano pod imenom hallux vulgus (Tglag).*

3.1.2 Analiza tipov strokovnih besedil

Specializirana besedila imajo nekaj skupnih lastnosti z nespecializiranimi besedili, zato je nujno upoštevati kulturološki-epistemološki vidik relativnosti pri večji ali manjši stopnji specializiranosti v komunikaciji (Antia 2001: 5–29). Cilji specializiranih besedil so jasna in nedvoumna komunikacija, ne glede na različne stopnje sinonimičnosti in povečane/pomanjšane (sicer leksikalizirane) metaforičnosti (Méndez Cendón, Chang 2001: 49–61).

3.1.2.1 Za obravnavo določenih tipov strokovnih besedil so bili izdelani obrazci, ki omogočajo tudi boljše vidno predstavitev stopnje terminološkosti po izbranih besedilih.

Obrazci terminološke in neterminološke rabe glagolov s krajšavami: T = termin, NT = netermin, T/NT/ne/izglag = /ne/izglagolski termin, Tglag = glagol – termin, NTglag = glagol – netermin, TrabaGlag = terminološka raba glagola, NTrabaGlag = neterminološka

raba glagola, Tizglag = izglagolska tvorjenka – termin, Trabalzglag = terminološka raba izglagolske tvorjenke.

Upoštevana je tako leva kot desna vezljivost, s tem da je terminološkost oz. neterminološkost osebkovih/levih udeležencev še posebej bistvena oz. odločilna pri desno nevezljivih glagolih. Praviloma pa je leva vezljivost terminološko neobvezna (T/NT/ne/izglag).

Terminološka vezljivost (vezana na terminološko rabo glagolov in izglagolskih tvorjenk). Desno nevezljivi pomensko specializirani glagoli pa so tipični za terminološko rabo, sicer pa terminološka raba oz. terminološka vezljivost uvaja desno vezljivost z udeleženskim terminom; z vidika izhodiščne osebne glagolske oblike je težišče neposredne ali posredne terminološke vezljivosti označeno krepko:

- 1 T/NT/ne/izglag + **Tglag/TrabaGlag**
- 1.1 T/NT/ne/izglag + **Tglag/TrabaGlag** + T/ne/izglag
- 1.2 T/NT/ne/izglag + NTglag/NTrabaGlag + **Tizglag/Trabalzglag** + T
- 1.3 T/NT/ne/izglag + **Tglag/TrabaGlag** + NT/ne/izglag
- 1.4 T/NT/ne/izglag + NTglag/NTrabaGlag + **Tizglag/Trabalzglag** + NT

Neterminološka vezljivost (vezana na neterminološko rabo glagolov in izglagolskih tvorjenk). Desno nevezljivi pomensko temeljni glagoli pa so tipični za neterminološko rabo, sicer pa neterminološka raba oz. neterminološka vezljivost uvaja desno vezljivost z udeleženskim terminom ali neterminom; z vidika izhodiščne osebne glagolske oblike je težišče neposredne ali posredne neterminološke vezljivosti označeno krepko:

- 2 T/NT/ne/izglag + **NTglag/NTrabaGlag**
- 2.1 T/NT/ne/izglag + **NTglag/NTrabaGlag** + T/ne/izglag
- 2.2 T/NT/ne/izglag + NTglag/NTrabaGlag + **NTizglag/NTrabalzglag** + T
- 2.3 T/NT/ne/izglag + **NTglag/NTrabaGlag** + NT/ne/izglag
- 2.4 T/NT/ne/izglag + NTglag/NTrabaGlag + **NTizglag/NTrabalzglag** + NT

Z zgornjimi obrazci se odkrivajo različne kombinacije terminološke in neterminološke vezljivosti.

Namen spodnjih izpisov iz gradiva je pomensko in struktornoskladenjsko dokazati in vsaj vzorčno prikazati določljivost stopnje strokovnosti posameznih besedil; kot izhodiščno merilo za presojanje oz. določanje stopnje terminološkosti je terminološka ali neterminološka raba glagolov in izglagolskih tvorjenk in seveda njihova vezljivost.

V nadaljevanju bo pri analizi konkretnih besedil terminološkost oz. neterminološkost besednih zvez bo označena s krepko izpisano številko ustreznega zgornjega obrazca, npr. **1, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4**. Tako bodo vsaj z delčki besedil prikazani prehodi med terminološkimi in neterminološkimi zvezami.

3.1.2.2 Tako pomensko- kot struktornoskladenjsko pa je poleg terminološkosti povedja oz. povedka pomembna tudi terminološkost udeležencev oz., v okviru rabe, njihovih udeleženskih vlog. Obravnava terminološkosti mora upoštevati tudi kategorialne

lastnosti (pomenske in slovnične) udeležencev kot so npr. živost, človeškost, števnost, abstraktnost, konkretnost. Pri povedkovih in udeleženskih izglagolskih tvorjenkah je lahko povedno razmerje besedotvorni pomeni : udeleženske vloge. Ni naključje, da sta najpogosteje uporabljana besedotvorni pomen dejanja in rezultat dejanja, ki sta tudi v natesnejšem metonimičnem razmerju, in praviloma tudi skladenjsko odločilna za spremembo določenega strokovnega stila (prim. Jousse, Bouveret 2003: 71–98).

In ni naključje, tudi glede na dosedanje ugotovitve, da izglagolske tvorjenke močno prevladujejo v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih, in da jih je v praktičnostrokovnih besedilih malo.

3.1.2.2.1 Smiselno je, da imata največjo možnost sovpadanja ravno besedotvorni pomen rezultata dejanja z udeležensko vlogo rezultata dejanja oz. gre za pomenskosckladenjsko soodvisnost med besedotvornim pomenom in udeležensko vlogo: – v poljudnoznanstvenih in znanstvenih besedilih: *razjede nastajati iz, preprečiti nastanek razjed, povzročiti okužbe, zagotoviti oskrbo poškodbe, dobiti dovolj natančno predstavo tega, odražati se v neracionalni razpršeni poselitvi, dodati je treba še vsebinsko interpretacijo, predstavljati rezultate raziskave, pomemben dejavnik biti naklon strehe, imenovati programska oprema*, – v praktičnostrokovnih besedilih: *biti zapisano v lokacijski informaciji, treba upoštevati pri izdelavi strešne konstrukcije* ipd. Besedotvorni pomen rezultata dejanja še v drugih udeleženskih vlogah: *odpraviti deformacije* (cilj dejanja /Cd/), *preprečiti nastanek razjed* (cilj dejanja /Cd/), *zdraviti razjede* (prizadeto z dejanjem /Pr_d/), *biti povezan z manjšo poškodbo* (vsebina dejanja /Vs_d/), *tako imenovane ishemične razjede* (pojavnost /Po_d/), *medčasovni interpretaciji* (vsebina dejanja /Vs_d/) *dodati še vsebinsko interpretacijo* (vsebina dejanja /Vs_d/), *pojasniti fotoefekt v okviru polklasičnega približka* (vsebina dejanja /Vs_d/) ipd.

Besedotvorni pomen dejanja v različnih najpogostejših udeleženskih vlogah kot so cilj dejanja /Cd/, namen dejanja /Na_d/ ali vsebina dejanja /Vs_d/ v razmerju izglagolske tvorjenke : glagoli hkrati soodvisno odkriva tudi različna glagolska terminološka razmerja, ki odločilno vplivajo na določanje stopnje strokovnosti oz. znanstvenosti besedil: – v poljudnoznanstvenih besedilih: *igrati ključno vlogo / sodelovati pri presnovi* (vsebina dejanja /Vs_d/) *glukoze in lipidov, biti obetaven za posege* (cilj dejanja /Cd/), *rezultati kliničnega preskušanja* (izvor dejanja /Iz_d/) *kazati, zmanjšati kardiovaskularne dejavnike tveganja* (vsebina dejanja /Vs_d/), *pričakovati z znižanjem telesne teže* (namen dejanja /Na_d/), *zahtevati skrbni nadzor* (namen dejanja /Na_d/); – v znanstvenih besedilih: *biti pomemben za vse vidike prostorskega načrtovanja* (namen dejanja /Na_d/), *poznati načela sonaravnega in uravnoveženega prostorskega razvoja* (vsebina dejanja /Vs_d/), *prihajati do nenadzorovanega širjenja poselitve* (rezultat dejanja /Rd/), *predstavljati raziskavo* (vsebina/rezultat dejanja /Vs_d/Rd/); – v praktičnostrokovnih besedilih: *imeti utore za vertikalno stikanje* (namen dejanja /Na_d/) ipd.

3.1.2.2.2 Vidik leve vezljivosti oz. prisojevalnega razmerja pričakovano izloči samo določene funkcijsko ustrezne udeleženske vloge, prevladuje vsebina dejanja /Vs_d/, precej manj je izvora dejanja /Iz_d/, še manj pa vzroka dejanja /Vz_d/ itd.: – za besedotvorni pomen dejanja: – v poljudnoznanstvenih besedilih: *Rezultati kliničnega preskušanja* (izvor

dejanja /Iz_d/ kažejo, da ..., Šele v devetdesetih se je uveljavilo rekonstruktivno zdravljenje (vsebina dejanja /Vs_d/), Med pozne zaplete sodijo prekrvavitvene motnje, okvare živčevja, dolgotrajne razjede in nevarna vnetja (vsebina dejanja /Vs_d/), Okvare perifernega živčevja, motnje prekrvavitve in okužba (izvor dejanja /Iz_d/) povzročijo razkroj tkiva, – v znanstvenih besedilih: Trajnostni razvoj (vsebina dejanja /Vs_d/) se najpogosteje deklarira kot razvoj, ki ..., Prostorski razvoj in urbanizacija (vsebina dejanja /Vs_d/) potekata praviloma po izhodiščih prostorskih in urbanističnih zasnov, Računalniške komunikacije (vzrok dejanja /Vz_d/) so povzročile razprševanje informacijskih virov, – v praktičnostrokovnih besedilih: Proizvodnja opečne kritine je energetsko zelo potratna; – bese-dotvorni pomen rezultata dejanja: – v poljudnoznanstvenih besedilih: Laboratorijski izvidi (vsebina dejanja /Vs_d/) so se izboljšali, Razjede (izvor/vsebina dejanja /Iz/Vs_d/) povzročajo okužbe, Ishemične razjede (vsebina dejanja /Vs_d/) ne sodijo v ortopedsko obravnavo, Ishemične ali močno vnete razjede (vsebina dejanja /Vs_d/) za opisano vrsto zdravljenja z mavcem niso primerne, – v znanstvenih besedilih: Scenarij C pa označuje eko-socialna tržna ekonomija in globalni socialni sporazum (vsebina dejanja /Vs_d/), Hibernate kot programska rešitev (izvor dejanja /Iz_d/) podpira večino podatkovnih baz, – v praktičnostrokovnih besedilih: Obroba (sredstvo dejanja /Sd/) se uporablja pri drugih tipih kritin ipd.

3.1.2.2.3 Tudi pri določanju stopnje terminološkosti oz. tipa strokovnega besedila je pomembna pomenskoskladenjska soodvisnost povedja in udeležencev v določenih udeleženskih vlogah in pa tako kategorialne lastnosti povedkovih glagolov /kot vezljivost in vidskost z besedilno aktualnimi kategorialnimi lastnostmi časa, naklona in načina/ kot tudi kategorialne lastnosti (pomenske in slovnične) udeležencev /kot npr. živost, človeškost, števnost, abstraktnost, konkretnost z besedilno aktualnimi kategorialnimi lastnostmi kot sta število in sklon/. Ta vzajemna pomenskoskladenjska povezanost povedja in udeležencev seveda presega zgolj stavčno organiziranost povedi in tako specificira tvorbo strokovnega besedila.

Spodnji primeri lahko izražajo, kako besedilo vzvratno pomensko- in struktur-noskladenjsko opredeljuje lekseme v povedku in udeleženskih vlogah, npr. Posegi (TrabaIzglag) zmanjšajo (TrabaGlag) kardiovaskularno tveganje (Tizglag) nasproti Tako imenovano centralno delujoče sredstvo (Tizglag) pomaga zmanjšati (NTglag) občutek za lakoto (NTizglag), Večje rane (NT) lahko povzročijo (NTglag) okužbe in amputacijo udov (Tizglag) nasproti Motnje prekrvavitve in okužba (Tizglag) povzročijo (TrabaGlag) razkroj tkiva (Tizglag), To (NTizglag) zahteva (NTglag) skrben nadzor (NTizglag) nasproti Razjede (Tizglag) zahtevajo (TrabaGlag) različno zdravljenje (TrabaIzglag) ipd.

3.1.2.3 Analiza besedil

Pri ovrednotenju stopnje terminološkosti besedil v zvezi s terminološko vezljivostjo pri spodnjih besedilih oz. delih besedil uporabljam tudi zveze šibko/močno prevladujoča terminološka vezljivost, v zvezi z neposredno/glagolsko terminološko vezljivostjo in posredno/izglagolsko terminološko vezljivostjo pa uporabljam tudi zveze povečana neposredna/posredna terminološka vezljivost.

(Različne kombinacije terminološkosti oz. neterminološkosti besednih zvez so označene s krepko izpisano številko enega izmed zgornjih obrazcev, npr. **1**, **1.1**, **1.2**, **1.3**, **1.4**, **2**, **2.1**, **2.2**, **2.3**, **2.4**, ki določajo stopnjo terminološkosti oz. neterminološkosti skladenjske rabe in hkrati vezljivosti.)

Poljudnoznanstvena časopisna besedila

Besedila izražajo šibko prevladujočo terminološko vezljivost (T zlasti z **1** in **1.1**) in znotraj nje povečano neposredno terminološko glagolsko vezljivost (Tglag/TrabaGlag), kar označuje poljudnoznanstvenost besedila. Precej je tudi posredne terminološke vezljivosti izglagolskih tvorjenk, vendar vseeno manj kot glagolske vezljivosti, npr. v Delu (Znanost), Dragica Bošnjak, Pogubna trebušna debelost (Nadzorovano zmanjšanje telesne teže), 24. 3. 2005, str. 18, ali v Delu (Znanost) prispevek iste avtorice Ne izgubite noge zaradi – zrnca peska v čevlju (Nevarnost diabetičnega stopala), 24. 3. 2005, str. 18 ipd.:

[Endokanabinoidni sistem (EK) je fiziološki sistem v telesu (Tglag) **1**], ki po mnenju strokovnjakov igra ključno vlogo (NTglag) v centralnem in perifernem uravnavanju (Trabalzglag) energijskega ravnovesja (T), kopičenja maščob, pa tudi pri presnovi (Tizglag) glukoze in lipidov (T) **1.2**. [Receptorje CB1 (T) je mogoče najti (NTglag) v možganih in v perifernih telesnih tkivih (T) **2.1**], [na primer adipocitih (ali »maščobnih celicah«) (T), ki sodelujejo (NTglag) pri presnovi (Tizglag) lipidov in glukoze (T) **1.2**]. [Ta sistem (T) je obetaven (NTglag) za posege **2.1**], [ki naj zmanjšajo (TrabaGlag) kardiovaskularno tveganje (Tizglag) **1.1**]. [Rimonabant (T) je prvo v kategoriji zdravil (TrabaGlag)], [tako imenovanih (TrabaGlag) zaviralcev CB1 (Trabalzglag) **1.1**]. [S selektivnim zaviranjem (Tizglag) centralnih in perifernih receptorjev CB1 (T) **1.1**] [rimonabant (T) uravnava (TrabaGlag) preveč dejavni sistem EK (T) **1.1**]. [Rezultati kliničnega preskušanja (Tizglag) kažejo (TrabaGlag) **2.1**], da [rimonabant (T) zmanjša (TrabaGlag) kardiovaskularne dejavnike tveganja (Tizglag) **1.1**], tako da [zmanjšuje (TrabaGlag) trebušno debelost (T) in izboljša (TrabaGlag) presnovne parametre (T) **1.1**] [bolj, kakor bi to pričakovali (NTglag) samo z znižanjem telesne teže (NTizglag) **2.2**]. (Izpis celotnega pojasnjevalnega odstavka z naslovom Rimonabant in endokanabinoidni sistem (EK).)

Mejo med poljudnoznanstvenim in znanstvenim prispevkom pa izraža močno prevladujoča terminološka vezljivost (T zlasti z **1** in **1.1**), ki povečuje znanstvenost prispevka, in zelo povečana neposredna terminološka glagolska vezljivost (Tglag/TrabaGlag), ki pa poudarja poljudnost pristopa – takšen je npr. prispevek prof. dr. Janeza Strnada O sevanju in absorpciji svetlobe, Delo (Znanost), 17. marca 2005, str. 18.

Poljudnoznanstvena učbeniška besedila

Še najbolj jasno izražajo stopnjevanje strokovnosti oz. znanstvenosti besedila, kar odraža posebno metodološko pozornost oz. didaktično namembnost – od neterminološke praktične strokovnosti (NTglag/NTizglag z **2.1** in **2.3**) prek poljudnoznanstvenega pristopa neposredno terminološko glagolsko vezljivostjo (Tglag/TrabaGlag z **1** in **1.1**) do čisto znanstvenih definicij spet nazaj do opisne neterminološke rabe leksike (NTglag/NTizglag, npr. **2.1** in **2.3**). V smislu poljudnoznanstvenosti pa bi besedilo lahko ovrednotili s prevladujočo terminološko vezljivostjo (T zlasti z **1** in **1.1**) in s povečano neposredno terminološko glagolsko vezljivostjo (Tglag/TrabaGlag), npr. Rado Wechtersbach in Matija Lokar v Informatika, 2004, Učbenik za 1., 2. in 3. letnik srednjih šol, 187 str.:

[Če bi kralju (NT) želeli izmeriti (NTglag) telesno temperaturo (T) **2.1**] in [bi v ta namen uporabili (NTglag) živosrebrni termometer (T) **2.1**], [bi njegovo temperaturo (Traba) predstavljala (TrabaGlag) dolžina živosrebrnega stolpca (Traba) **1.1**]: [daljši stolpec (Traba) bi pomenil (TrabaGlag) višjo temperaturo, krajši pa nižjo (Traba) **1.1**]. [Pri vsaki, tudi najmanjši spremembi merjene temperature (Tizglag) bi se spremenila (TrabaGlag) tudi dolžina živosrebrnega stolpca (T) in pri tem zvezno prešla vse vmesne vrednosti **1.1**]. [Takšno kodiranje (Tizglag) zato imenujemo **zvezni** ali **analogni način** kodiranja podatkov (Tglag) **1**]. (12)

[Pri spremljanju merjene temperature (NTizglag) se številka na zaslonu (NT) diskretno spreminja (NTglag) po korakih **2.3**]: [eno številko (NT) zamenja (NT) pri določeni spremembi temperature (NTizglag) druga, to tretja (NT) **2.3**] itd. [Takšno kodiranje (Tizglag) zato imenujemo **diskretni** ali **digitalni način** kodiranja podatkov (Tglag) **1**] /.../. (13)

Znanstvena besedila – primeri besedil so bili vzeti iz zbornika Sonaravno uravnoteženi razvoj Slovenije (Zbirka Usklajeno in sonaravno 11), 2004, ur. Avguštin Lah.

Terminološko ovrednotenje znanstvenih prispevkov kaže na močno prevladujočo terminološko vezljivost (T zlasti z **1** in **1.1** in **1.2**), ki označuje znanstvenost prispevkov, in povečano posredna terminološka vezljivost izglagolskih tvorjenk (Tizglag/Trabalzglag, zlasti z **1.2** in **2.1**), ki še poudari znanstvenorazpravljalni način obravnave, npr. Robert Blinc v Od mej rasti do razvoja za preživetje, 8–11:

[Sporočilo knjige (NTizglag) je nov razvojni vzorec (TrabaGlag) **1**], [ki pove (TrabaGlag), da ni mogoča nadaljnja neomejena gospodarska rast (Trabalzglag) **1.1**], [saj je nosilna zmogljivost našega planeta (Traba) končna in omejena (TrabaGlag) **1**] /.../. (8)

[Pojav globalnih klimatskih sprememb zaradi 'učinka tople grede' (Tizglag) je privedel do (NTglag) protokola v Kjotu (Tizglag) **1.2**], [ki (Tizglag) določa (TrabaGlag) postopno zmanjševanje emisij 'toplogrednih plinov' (Tizglag) **1.1**] /.../. (9)

Praktičnostrokovna besedila:

Za praktičnostrokovna besedila je tipična neterminološka vezljivost (NTglag/NTizglag), znotraj terminološke vezljivosti je predvsem neposredna terminološka glagolska vezljivost (Tglag/TrabaGlag). Sicer pa je pri terminološki rabi prevladujoča neglagolska (gl. oznako T), npr. v prispevku Borisa Klenovška Solarni strešnik, Streha in podstrešno stanovanje 2005, let. 7/1. Ljubljana: PoliTRON, 27:

[Sonce je neizčrpen vir energije **2**], [zato se vse pogosteje izkorišča (TrabaGlag) sončna energija (Traba) **1.1**]. [Trg (NT) ponuja (NTglag) solarne strešnike (Traba) **2.1**], [ki (Traba) opravljajo (NTglag) dve nalogi: varujejo stavbo pred zunanji vremenskimi vplivi in zbirajo sončno energijo (Trabalzglag) **2.1**]. [Solarni strešniki v obliki zareznikov (T) se lahko vgradijo (TrabaGlag) neposredno namesto običajnih strešnikov (T) **1.1**], [pri drugih tipih kritin (Traba) pa se uporablja (TrabaGlag) obroba (NT) **1.3**] /.../.

Samo primerjalno, zaradi iste tematike, dodajam primer poljudnoznanstvenega besedila s šibko prevladujočo terminološko vezljivostjo (T zlasti z **1** in **1.1**) in znotraj nje neposredno terminološko glagolsko vezljivostjo (predvsem TrabaGlag), npr. Martine Zbašnik-Senegačnik, univ. dipl. inž. arh., Zelena streha, Streha in podstrešno stanovanje 2005, let. 7/1. Ljubljana: PoliTRON. 27:

([Zelene strehe so lahko ravne ali z blagim naklonom **1**], [tehnologija gradnje in sodobna gradiva (Tizglag) pa omogočajo (NTglag) tudi učinkovito izvedbo strmejšje strehe (Tizglag) **2.1**]. [Izpostavimo lahko (NTglag) številne ugodnosti ozelenjene strehe (Traba) **2.1**]: – [Strešna izolacija (Tizglag) je ozelenjena plastjo zaščitenjena (TrabaGlag) pred temperaturnimi in vremenskimi vplivi (Traba) **1.1**], [kar (Traba) podaljšuje (TrabaGlag) življenjsko dobo strehe (pri neozelenjeni strehi je temperatura na površini +80 °C, pri ozelenjeni pa +25 °C) (Tizglag) **1.1** /.../.

– Za določanje tipologije strokovnosti obravnavanim besedilom je odločujoča terminološka raba in usmerjenost glagolov in izglagolskih tvorjenk, ki posledično uravnava tudi uporabo neglagolskih terminov. Stopnja strokovnosti med čistim znanstvenim stilom, poljudnejšim pristopom in strokovno prakso se odraža v pestrejši pomenskoskladenjski uporabi glagolov in členkov predvsem v praktičnostrokovnih besedilih.

– V okviru besedilnih funkcij (predstavitvene, izrazne/razodevalne in vplivajnske) pri opredeljevanju različne stopnje strokovnosti besedil se kaže, da predvsem pomensko specializirani glagoli prevzemajo tudi predstavitveno vlogo, ki je načelno predvidena za samostalniško rabo, in s tem, ko predstavljajo oz. vzročno-posledično ugotavljajo, v različnih razmerjih predstavitveno vlogo združujejo z vplivajnsko, usmerjevalno ali pojasnjevalno vlogo.

– Glede na znanstveni, poljudnoznanstveni nasproti praktičnostrokovnemu tipu besedila v okviru terminološke rabe in vezljivosti lahko govorimo kar o prevladujoči terminološki glagolski ali izglagolski vezljivosti (neposredni/prvostopenjski ali posredni/drugostopenjski) in znotraj tega o povečani neposredni/prvostopenjski ali posredni/drugostopenjski terminološki vezljivosti v znanstvenih in poljudnoznanstvenih besedilih, in obratno o prevladujoči neterminološki vezljivosti v praktičnostrokovnih besedilih.

– Za obravnavo določenih tipov strokovnih besedil so bili izdelani obrazci, ki omogočajo tudi boljše vidno predstavitev stopnje terminološkosti po izbranih besedilih. Obrazci terminološke in neterminološke rabe glagolov imajo krajšave: T = termin, NT = netermin, T/NT/ne/izglag = /ne/iglagolski termin, Tglag = glagol – termin, NTglag = glagol – netermin, TrabaGlag = terminološka raba glagola, NTrabaGlag = neterminološka raba glagola, Tizglag = izglagolska tvorjenka – termin, TrabaTizglag = terminološka raba izglagolske tvorjenke.

– Poljudnoznanstvena časopisna besedila izražajo šibko prevladujočo terminološko vezljivost in znotraj nje povečano neposredno terminološko glagolsko vezljivost (Tglag/TrabaGlag). Precej je tudi posredne terminološke vezljivosti izglagolskih tvorjenk, vendar vseeno manj kot glagolske vezljivosti. V poljudnoznanstvenih učbeniških besedilih je jasno prikazano stopnjevanje strokovnosti oz. znanstvenosti besedila, kar odraža posebno metodološko pozornost oz. didaktično namembnost – od neterminološke praktične strokovnosti (NTglag/NTizglag) prek poljudnoznanstvenega pristopa neposredno terminološko glagolsko vezljivostjo (Tglag/TrabaGlag) do čisto znanstvenih definicij spet nazaj do opisne neterminološke rabe leksike (NTglag/NTizglag). V smislu poljudnoznanstvenosti pa bi besedilo lahko ovrednotili s prevladujočo terminološko vezljivostjo

in s povečano neposredno terminološko glagolsko vezljivostjo (Tglag/TrabaGlag). Znanstvena besedila kažejo na močno prevladujočo terminološko vezljivost, ki označuje znanstvenost prispevkov, in na povečano posredno terminološko vezljivost izglagolskih tvorjenk (Tizglag/TrabaIzglag), ki še poudari znanstvenorazpravljalni način obravnave. Za praktičnostrokovna besedila je tipična neterminološka vezljivost (NTglag/NTizglag), znotraj terminološke vezljivosti je predvsem neposredna terminološka glagolska vezljivost (Tglag/TrabaGlag). Sicer pa je prevladujoča terminološka neglagolska raba.

Viri in literatura

- ADAMEC, Petr, 1978: Složené propozice a jejich syntaktické realizace v ruštině. *Slovo a slovesnost XXXIX/3–4*. 278–280.
- 1968: O otázce uplatnění členů v strukturních popisech jazyka. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 111–114, Brno 1968.
- ANTIA, E. Bassey, 2001: Terminological investigations into specialized knowledge and texts. A case study of legislative discourse. *Terminology 7/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 5–29.
- APRESJAN, D. Ju., 1995: *Лексическая семантика*. Восточная литература РАН, Москва 1995.
- BAHTIN, Mihail (V. N. Vološinov), 1980: *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: NOLIT.
- BAUER, Joachim, 1968: Konstitutivní a fakultativní prvky větných schémat. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 164–165, Brno 1968.
- BĚLIČOVÁ, Helena, 1982: Běličová, H.: Sémantická struktura věty a kategorie pádu. /Příspěvek k porovnávací syntaxi ruské a české jednoduché věty/. *Studie a práce lingvistické 17*. Academia, Praha 1982.
- BĚLIČOVÁ, Helena, UHLÍŘOVÁ, Ludmila, 1996: Slovanská věta. *Řada lingvistická 3*. Euroslavica. Praha 1996.
- BIZJAK, Aleksandra, 2005: Pridiga kot žanr. *Linguistica et philologica 11*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BREZNIK, Anton, 1934: Slovenska slovnica za srednje šole. Celje: Družba sv. Mohorja.
- CABRÉ CASTELLVÍ, M. Teresa, 2000: Elements for a Theory of Terminology: Towards an alternative Paradigm. *Terminology 6/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 35–57.
- 2003: Theories of Terminology. Their Description, Prescription and Explanation. *Terminology 9/2*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 163–199.
- ČERMÁK, František, BLATNÁ, Renata 1995: 8. Terminologie v JSV. *Manuál lexikografie*. Praha: Nakladatelství H & H.
- 1997: Czech National Corpus: A Case in Many Contexts. *International Journal of Corpus Linguistics II/2*. 181–197.
- 2001a: Substance of Idioms: Perennial Problems, Lack of Data or Theory? *International Journal of Lexicography XIV/1*. London: Oxford University Press. 1–20.
- 2001b: *Jazyk a jazykověda*. Přehled a slovníky. Praha: Univerzita Karlova. Nakladatelství Karolinum. 341 str.
- DANEŠ, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František, 1999, 2000: *Jazyk a Text I, II*. /JaT I, II/ (Výbor z lingvistického díla Františka Daneše). Ur. Oldřich Uličný. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- 1997a: Situace a celkový stav dnešní češtiny. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 12–24.
- 1997b: Jazyk vědy. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia. 68–83.

- ДАНИЛЕНКО, В. П. (ur.), 1971: *Исследования по русской терминологии*. Москва: Издательство «Наука».
- (ur.), 1972: Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии. Терминология и норма. *О языке терминологических стандартов*. Москва: Издательство «Наука». 5–32.
- DE BEAUGRANDE, Robert Alain, DRESSLER, Wolfgang Ulrich 1992: *Uvod v besediloslovje*. Prevedli: Aleksandra Derganc, Tjaša Miklič. Ljubljana: Park.
- Delo 2005, let. 47. Priloga Znanost 3. 3. 2005: 16, 17. 3. 2005: 16, 18, 24. 3. 2005: 18, 31. 3. 2005: 18, 7. 4. 2005: 19, 21. 4. 2005: 16–18. Ljubljana: Delo d. d.
- Delo LI, 2009: Sobotna priloga, 8. avgust 2009. Otroci strahu (Starši v izrednem stanju). Prevod iz nemščine. Ljubljana: Delo, d. d. 17–19.
- FidaPLUS: <http://www.fidaplus.net>
- FILIPEC, Josef, 1985: *Lexikologie. Česká lexikologie*. Academia, Praha 1985.
- FILIPEC, Josef, 1995: 8. Terminologie v JSV. *Manuál lexikografie*. Ur. František ČERMÁK.
- FILLMORE, Charles John, 1965: *Indirect Object Constructions in English and the Ordering of Transformations*. Mouton & CO, London – The Hague – Paris 1985.
- 1968: »The Case for Case«. V: *Universals in Linguistic Theory*. Urednika E. Bach in R. T. Harms, USA 1968.
- GOLDEN, Marija, ²2001a: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta
- GORJANC, Vojko, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija XLIV/4*. 367–388.
- 1999: Kohezivni vzorec matematičnih besedil. *Slavistična revija XLVII/2*. 139–159.
- 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2002.
- GREPL, Miroslav idr. 1968: Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně, Brno 1968.
- GREPL, Miroslav idr., 1987: *Mluvnice češtiny (MČ 3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- HALLIDAY, Michel A. K., 1970: Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- HALLIDAY, Michel A. K., ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London – New York – Sydney – Auckland: ARNOLD.
- HOŠKOVÁ, Eva, 2005: *Studie z vývoje novočeské syntaxe*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- ХРАКОВСКИЙ, С. Василий, idr., 1985: *Типология конструкций с предикатными актантами*. Наука, Ленинград 1985.
- ИВАНОВ, Вячеслав Всеволодович 2004: *Лингвистика третьего тысячелетия (Вопросы к будущему)*. Москва: Языки славянской культуры. 208 стр.
- JAKOBSON, Roman, 1936: *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*. Travaux du Cercle Linguistique de Prague 6. 1–49.
- JANČAR, Drago, ²1980: *Galjot*. Murska Sobotna: Pomurska založba.
- 2000: *Katarina, pav in jezuit*. Ljubljana: Slovenska matica.
- JELÍNEK, Miroslav, 1968: Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně, 389–395, Brno 1968.
- JOUSSE, Anne-Laure, BOUVERET, Myriam, 2003: Lexical functions to represent derivational relations in specialized dictionaries. *Terminology 9/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 71–98.
- KAGEURA, Kyo, DAILLE, Béatrice, NAKAGAWA, Hiroshi, CHIEN, Lee-Feng, 2004: Introduction. Recent trends in computational terminology. *Terminology 10/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1–21.

- КАНДЕЛАКИ, Т. Л., 1977: *Семантика и мотивированность терминов*. Москва: Издательство «Наука». 167 str.
- KAROLAK, Stanisław, 2001: *Od semantyki do gramatyki*. Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Sławistyki PAN.
- KAVČIČ, Janko idr., 1969: *Slovenski jezikovni priročnik za tehnike*. Ljubljana: SAZU.
- KNAPPOVÁ, Miloslava, 1973: K otázkám adverbializace. *Slovo a slovesnost XXXIV/2*. 150-157.
- KOCOUREK, Rostislav, 1991: *La langue française de la technique et de la science*. Brandstetter Verlag. Wiesbaden. 137-157.
- КОГОТКОВА, Т. С., 1971: Из истории формирования общественно-политической терминологии (по материалам последних десятилетий XIX в). Ред. В. П. Даниленко. *Исследования по русской терминологии*. Москва: Издательство «Наука». 114-165.
- KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas.
- KOŘENSKÝ, Jan, 1974: Problémy konstrukce gramatiky jazyka ze sémantické báze. *Slovo a slovesnost XXXV/4*. 241-255.
- KOŘENSKÝ, Jan, 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.
- KREVS BIRK, Uršula, 2006: *Argumentellipse. Aktantenweglassung in deutschen und slowenischen Reportagetexten*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.KG.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina 1989: Jezikoslovna razčlenitev srednješolskega učbenika psihologije (J. Musek, V. Pečjak: Psihologija, DZS 1986). *Slovenski jezik v znanosti 2*. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete. 213-226.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, 1994: Stilistika neumetnostnega besedila – stičišče jezikovnega sistema in pragmatike, SSJLK. 299-307:
- KŘÍŽKOVÁ, Helena, 1968: *Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec*. Otázky slovanské syntaxe II. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 103-109, Brno 1968.
- KRŽAN, Marko, 2008: »Tuji govor« ter razmerje med lingvistiko in pragmatiko. *Slavistična revija LVI/1*. 65-78.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1986: Revijalni tip poljudnoznanstvenega besedila. *Slovenski jezik v znanosti 1*. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete. 59-70.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana 1981.
- – 1989/90: Težave s stavčnočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo XXXV/1-2*. 15-24
- LAH, Avguštin (ur.), 2004: Sonaravno uravnoteženi razvoj Slovenije. Zbirka *Usklajeno in sonaravno II*. Ljubljana: Svet za varstvo okolja Republike Slovenije. 160 str.
- LEVONTINA, Ivana B., 1996: Celeobraznost' bez celi. *Voprosy jazykoznanija XLV/1*. 42-57.
- Mladina, 2009: Konzum /K/ (št. 28, 17. 7 2009), predstavitev, 68. Komunalni kaos /KK/ (št. 30, 31. 7 2009), komentar, 32-34. Vonj po časopisu /VČ/ (št. 30, 31. 7. 2009), komentar pod črto, 41. Ljubljana: Mladina časopisno podjetje d. d.
- L'HOMME, Marie-Claude, 2000: Understanding Specialized Lexical Combinations. *Terminology 6/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 89-110.
- L'HOMME, Marie-Claude, HEID, Ulrich, SAGER, C. Juan 2003: Terminology during the past decade (1994-2004). *Terminology 9/2*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 151-161.
- MÉNDEZ CENDÓN, Beatriz, CHANG, Leslie-Ann, 2001: Metaphorical radiodiagnostic terms. »Sign« designations in Spanish and English. *Terminology 7/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 49-61.
- MEYER, Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 2000: When Terms move into everyday Lives: An Overview of De-terminologization. *Terminology 6/1*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 111-138.
- МОСКАЛЬСКАЯ, И. Олга, 1973: Проблемы семантического моделирования в синтаксисе. *Вопросы языкознания XXII/6*. 33-43, 1973.

- MRÁZEK, Roman, 1968: *Dedukce a empirie pri srovnávací typologii slovanské věty*. Otázky slovanské syntaxe II. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 185-200, Brno 1968.
- MRÁZEK, Roman, 1976: Problematika tzv. hierarchizace propozice. *Slovo a slovesnost XXXVII/2*. ČAV. 86-96, Praha 1976.
- МУРАВЕНКО В. Е., 1998: О случаях нетривиального соответствия семантических и синтаксических валентностей глагола. *Семиотика и информатика 36*. Русские словари. 71–81, Москва 1998.
- NOVA BESEDA, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html
- NOVAK, France, 1998: Večpomenskost in strokovno izrazje. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Zbornik referatov. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 113–117.
- OREŠNIK, Janez, 1994: Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica. Ljubljana: SAZU.
- OREŠNIK, Janez, 1996: *Nauk novejše slovenistike o povedkovem prilastku*. Razprave SAZU XV. 255–267, Ljubljana 1996.
- PADUČEVA, Elena Viktorovna, 2007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: KomKnjiga.
- Пеньковский, Б. А., 2004: Очерки по русской семантике. *Языки славянской культуры*, Москва 2004.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Biblioteka XX vek, Beograd 2001.
- POGORELEC, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. *Slovenski jezik v znanosti I*. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete. 11–22.
- Pri nas doma* 2005, let. 2/7. Kritine. Vse pod nadzorom. (Pokličimo mojstra.) Ljubljana: Delo Revije d. d. 40–41, 42–43.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49, ur. B. Pogorelec, P. Merku in M. Sovre. DZS, Ljubljana 1952.
- RUSÍNOVÁ, Z., 1972: O adverbializaci předložkových výrazů. *Jazykovedný časopis XXIII/2*. 182–185, 1972.
- SGALL, Petr, 1968: Větné typy a struktura věty z hlediska funkčního. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filosofická fakulta University J. E. Purkyně. 167–169, Brno 1968.
- SGALL, Petr, idr. 1986a: *Úvod do syntaxe a sémantiky (Některé nové směry v teoretické lingvistice)*. Praha: Academia.
- SGALL, Petr, 1986b: *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Academia, Praha 1986b.
- SIMEON, Rikard, 1969: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica hrvatska. *SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*. DZS, Ljubljana 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
- СКВОРЦОВ, Л. И., 1971: Терминология и культура речи. (Заметки языковеда). Ред. В. П. Даниленко. *Исследования по русской терминологии*. Москва: Издательство «Наука». 218–230.
- Streha in podstrešno stanovanje* 2005, let. 7/1. Solarni strešnik. Zelena streha. Ljubljana: POLITRON. 27, 29.
- STARC, Sonja, 2006: Besedilna matrica in struktura vzorca besedila *problem – rešitev* ter možnost njune uporabe pri analizi besedil v šolski praksi. *Jezik in slovstvo 51/1*. 33–52.
- SUNDÉN, K. F., 1916: *I. The Predicational Categories in English. II. A Category of Predicational Change in English*. Uppsala.
- ŠMALC, Andrej, 1998: O nekaterih težavah pri uveljavljanju slovenske tehniške terminologije. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Zbornik referatov. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 33–38.
- ШМЕЛЕВ, Алексей. Д. 1998: Типы „невыраженных валентностей“. *Сборник научных статей Семиотика и информатика 36*. Москва: Русские словари.
- ŠOLTYS, Oldřich, 1986: Ke vztahu predikace a centrace. *Slovo a slovesnost XLVII/1*. 1-15, 1986.

- ŠULC, Michal, 2004: Automatické zpracování terminologie a problematika českých předložek. *Jazyky a jazykověda*. Ur. Renata BLATNÁ, Vladimír PETKEVIČ. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 171–177.
- ШВЕДОВА, Й. Наталя, 1964: Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. *Вопросы языкознания XIII/6*. 77–93, 1964.
- 1968: O razgraničenju простого предложения и сходных с ним конструкций. *Otázky slovanské syntaxe II*. Filozofická fakulta University J. E. Purkyně. 65–73, Brno 1968.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 8. 273–279.
- 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- 1985: Odpirta vprašanja tehniške besede. 4. *simpozij tehniške besede*. Zveza inženirjev in tehnikov Slovenije, Tehniška sekcija Terminološke komisije Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU. 15–28.
- 1998: K izrazju v našem prevodnem besediloslovju. *Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje*. Zbornik referatov. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 119–128.
- 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- ULIČNÝ, Oldřich, 2000: *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: Universit Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2000.
- Uporabna informatika* 2005, let. 13/1. Ljubljana: Slovensko društvo Informatika.
- VIDOVIČ МУНА, Ada, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *SR XXXII/2*. 142–155, Ljubljana 1984.
- 1986: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. *Slovenski jezik v znanosti 1*. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete. 23–41.
- 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek (SSB)*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga, Ljubljana 1988.
- (ur.), 1989: Mesto jezikoslovja v humanistiki. (Ob poskusu predmetnostne tipologizacije humanističnih ved.) *Slovenski jezik v znanosti 2*. Zbornik prispevkov. Ljubljana: Znanstveni Inštitut Filozofske fakultete. 71–83.
- 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija XLI/1*. 161–192.
- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- 2009: Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija 57/2*. 251–261, Ljubljana 2009.
- ВИНОГРАДОВ, В. В., 1947: *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва, Ленинград, 1947.
- WECHTERSBUCH, Rado, LOKAR, Matija, 2004: *Informatika*. Učbenik za 1., 2. in 3. letnik srednjih šol. 187 str.
- WIERZBIČKA, Anna, 1972: *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athäneum.

Povzetki (slovensko-angleški) predstavljenih vsebin po poglavjih

I POMENSKOST IN MORFEMSKOST GLAGOLA

Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba v slovenščini

Za slovenščino je za stavke brez osebe in osebkoma za referenčnega vršilca/povzročitelja/nosilca dejanja najustreznejše poimenovanje brezoseb(kov)ni stavek, ker združuje poimenovanji brezosebni stavek in brezosebkov stavek. Tako za brez-/formalno-osebkove kot brezosebne stavke so najbolj navadni brezosebni glagoli, ki imajo za izražanje samo formalne stavkotvornosti samo oblikovne/formalne določnosti (na samo izrazni ravnini končniško obliko za tretjo /nereferenčno/ osebo ednine, ki v zloženih oblikah izraža oz. pokaže tudi srednji spol). Tipične brezoseb(kov)ne stavčne povedi so vremenski stavki – njihova temelji na pomenskopodstavnem/propozicijskem povedju, ki s tretjeosebno obliko slovnicoformalno (brez konkretne/referenčne osebe kot prisojevalne kategorije) zadosti stavkotvornim pogojem oz. zahtevam.

S pomenskoskladenjskega vidika se brezosebni in brezosebno rabljeni glagoli lahko delijo na glagole 1) naravnih pojavov z 1.1) vremenskimi pojavi in 1.2) telesnimi pojavi, na glagole 2) razmer z 2.1) okoliščinskimi razmerami in 2.2) družbenimi razmerami. Brezoseb(kov)na raba glagolov je pospremljena s soodvisnimi razmerji faznost : intenzivnost : čustvenostna zaznamovanost, povezana s preneseno rabo. Pogost je obglagolski *se*, ki v prostomorfemski vlogi poudarja glagolske pomenske sestavine kot 'pojavnost', 'samodejnost' in 'procesualnost' – te pomenske sestavine se z vidika glagolske vezljivosti in družljivosti prednostno usmerjajo v prostor oz. v delno ali celostno prostorsko zaobjetje; navezava pojavnosti oz. samodejnosti (s spontanostjo) na prostor je vsekakor najprimarnejša in zato tudi najbolj logična.

The Impersonal Verbs and Verbs used impersonally in Slovene

The most appropriate term for impersonal sentences and sentences without a subject for referential agent/causer in Slovenian would be impersonal subjectless sentence, combining the expressions impersonal sentence and subjectless sentence. In sentences without a subject as well as in impersonal sentences, impersonal verbs are usually most typical. To express formal sentence formation, these verbs possess only formal characteristics (exclusively at the level of expression, an ending denoting the non-referential third-person singular, which in compound form also expresses or indicates the neuter gender). Typical impersonal subjectless sentences are sentences about weather – their sentence formation is based on a propositional predicate that uses a third-person form (without a specific/referential person as a predicative category) to satisfy the sentence-formation conditions or demands.

From the syntactico-semantic point of view, impersonal verbs used impersonally can fall into the following categories: 1) verbs expressing natural phenomena with 1.1) weather verbs and 1.2) verbs relating to bodily functions, and 2) verbs expressing circumstance with 2.1) verbs relating to the immediate environment and 2.2) verbs relating to the social environment. Impersonal and subjectless use of verbs is accompanied by codependent relationships with phase-intensity-emotional connotation linked with metaphorical use. The verbal component *se* is very frequent; when functioning as a free morpheme, it emphasizes verbal semantic components such as ‘occurrence’, ‘automatism’ and ‘process’. From the point of view of verbal valency and compatibility, these semantic components preferentially focus on space or partial or entire encompassing of space. The attachment of occurrence or automatism (with spontaneity) to space is in any case the most primary and therefore the most logical.

Glagoli na *-irati* v današnji slovenščini

V sodobni slovenščini je obrazilo *-irati* že ustaljena oz. samostojna besedotvorna prvina, brez posredništva nemškega *-ieren*. Na glagolih *-irati* se samo še dodatno potrjuje, kako je vid odvisen od morfoloških, leksikalnih in skladenjskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika; smer vidskosti pa gre od pomena proti morfološki. V novejši leksiki prevladujejo izsamostalniške glagolske izpeljanke na *-irati* in so najvitalnejša besedotvorna vrsta tudi za vse nadaljnje poglagoljevanje sproti prevzemanih samostalnikov. Zaradi izsamostalniške motivacije glagolskih izpeljank na *-irati* se zlasti strukturnoskladenjsko poenostavlja tudi ta del glagolske vezljivosti, tj. občutno se povečuje pogostnost samotožilniške (nepredložne in predložne) vezave.

The Verbs in *-irati* in contemporary Slovene

In contemporary Slovene the formant *-irati* is an established or independent word-formational element, no longer connected to German *-ieren*. Verbs in *-irati* give additional confirmation about how aspect is dependent on the morphological, lexical, and syntactic properties and peculiarities of a particular language; the direction of aspectuality goes from meaning to morphemicity. The imperfectivity or perfectivity of a verbal action is thus determined by the verbal meaning used, e.g., imperfectivity of action is expressed in *asfaltirati* ‘to lay asphalt’ in contrast to the perfectivity of action in *promovirati* ‘to ceremonially bestow the title of doctor’. In verbs built with *-irati*—because of their primary imperfectivity or aspectual neutrality and because of the impossibility of secondary imperfectivity—the semantic and morphosyntactic role of the prefixal formant becomes even clearer than is usual. In newer lexical items post-nominal verbal derivatives in *-irati* prevail and are the most dynamic word-formational type for productive formation of verbs from borrowed nouns. Because of the post-nominal motivation of the verbal derivatives in *-irati* especially this part of the structural syntactic properties of the verbal valence are simplified, i.e., the frequency of accusative only (with and without a prepositional) government is considerably increased.

Predponsk/oobraziln/e vrednosti in predponskoobrazilno-predložna razmerja pri glagolih (v slovenščini)

Razvrstitev predpon/predponskih obrazil z vidika rabe posredno izraža tudi višjo ali nižjo stopnjo univerzalnosti posameznega predponskega obrazila oz. njegovo zmožnost združevanja prislovnosti, lastnosti, faznosti in vidskosti.

Soodvisnost med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi pri glagolih se odraža tako, da predpone oz. predponška obrazila izražajo prislovno določenost/usmerjenost (t. i. determiniranost in modifikacija), predlogi pa izražajo prislovna razmerja, ki natančneje določajo pomensko- in strukturnoskladenjsko vlogo glagolov v povedih.

Glede na to, ali predponška obrazila oz. predpone s podstavno prostorsko-časovno pretvorbno vrednostjo določeno korensko oz. besedotvornopodstavno sestavino glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) samo poudarijo ali pa b) glagolskim besedotvornopodstavnim sestavinam dodajo novo prostorsko-časovno sestavino, ločujemo predponška obrazila oz. predpone, ki nastale glagolske predponsk(oobraziln)e tvorjenke a) usmerjajo ali pa b) preusmerjajo in s tem posledično omogočajo tudi nova/dodatna predložna razmerja; medtem ko se predponška obrazila oz. predpone z lastnostno ali stopenjsko modifikacijsko (pomensko-podstavno irelevantno) pretvorbno vrednostjo omejujejo samo na lastnostne/stopenjske spremembe glagolskega dejanja/doganja/stanja in da s tem samozadostno zamejujejo in hkrati ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja, npr. obnesti se 'izkazati se', unesti se 'umiriti se' (nasproti npr., oponesti 'očitati', ponesti k/h/proti/po/na/v, prenesti na/v/po 'spraviti k/h/proti/na/v/po'); brez dodane prislovne usmerjenosti ostajajo tudi čistovidske oz. samovidske predpone oz. predponška obrazila, npr. približati, razdeliti, ohladiti – shladiti, boljšati – izboljševati/poboljševati ipd.

Pričakovano je najvišja stopnja (predvsem prostorsko-časovne) soodvisnosti med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi je pri glagolih telesnega in duševnega stanja, npr. prebivati na/v/pri, prenočevati v/pri, preživotariti skozi, preživeti na/v/pri/skozi, obležati na/za, pri glagolih premikanja, npr. povzpeti se na, poleteti v, preletavati po/na/čez, in pri glagolih s poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti, npr. podedovati za/od/po, pocukati za, podariti za, počakati z, povasovati pri, omejiti na ipd.; prav tako pričakovano pa je najmanjša stopnja soodvisnosti med predponskimi obrazilnimi morfemi in predložnimi morfemi pri glagolih s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti, npr. pokriti z, pogladiti z, pokropiti z, pomastiti z, poškopiti z, razvaljati v/na, in pri glagolih sprememb sploh, npr. povzpeti se na/v, povečati se za/v ipd.

Pri razvrstitvi predponskih obrazil pri dvo- ali večstopenjskem obraziljenju predponsk(oobraziln)ih tvorjenk se pretvorbno prenaša in tudi jasno odraža pomensko-skladenjska podstavna hierahija med prislovnimi določili/dopolnili in lastnostnimi dopolnili – težišče predponskoobrazilnega pomena se premakne na zadnji skrajnolevi predponskoobrazilni morfem, npr. sprevreči : prevreči, doprinesti : prinesti, predomisliti se 'premisлити se' : domisliti se, oprijemati : prijemati, vpoklicati : poklicati; – lahko pa ima zadnji skrajnolevi predponskoobrazilni morfem predvsem vidsko oz. (še) fazno vrednost, npr. postrgati : strgati, – zadnji skrajnolevi predponskoobrazilni morfem (navadno

zaradi vsaj delnega pomenskega prekrivanja) pomensko prevlada in zato v rabi (postopoma) ukinja obkorenski morfem, npr. *prepegibati* > *pregibati*, *razpodeliti* > *razdeliti*, in obratno, npr. *pridodajati* > *dodajati*, *zaukazati* > *ukazati*; lahko je vzpostavljeno pomensko-besedotvorno razmerje pomensko sicer enakovrednih glagolov, npr. *razpodeliti* : *razdeliti* : *porazdeliti* ipd.

Prefixal-formatives values in verbs and relations between prefixes and prepositions in verbs (in Slovenian)

The distribution of prefixes/prefixal formatives according to their usage indirectly reflects the higher or lower degree of universality of a particular prefixal formative or its potential to incorporate adverbial, qualitative, phase, and aspectual features.

Interdependence between prefixal morphemes and prepositional morphemes in verbs is reflected in prefixes/prefixal formatives expressing an adverbial definiteness/orientation (the so-called determinacy and modification), and prepositions expressing adverbial relations, which specify the semantic-syntactic and structural role of a verb in the sentence.

Prefixal formatives or prefixes with a spatial-temporal transformational value can be divided into two groups: a) those that only emphasize and thus direct a particular root- or syntactic-base component of a verbal prefixed derivative, and b) those that redirect and consequently allow for new/additional prepositional relations, and thus add a new spatial-temporal component to the word-formational components of the verb. Prefixal formatives or prefixes, which have a modifying (semantico-syntactically irrelevant) transformational value of property or degree limit only qualitative/degree changes of the verbal action/occurrence/state, and consequently self-sufficiently change, and at the same time do not influence the already existent potential prepositional relations e.g. *obnesti se* 'izkazati se' ('to prove successful'), *unesti se* 'umiriti se' ('to calm down') (vs. *oponesti* 'očitati' ('to reproach'), *ponesti* k/h/proti/po/na/v, *prenesti* na/v/po 'spraviti k/h/proti/na/v/po' ('to get to/towards/on/in')); aspectual prefixes or prefixal formatives also remain without an additional adverbial orientation e.g. *približati* (to get near), *razdeliti* (to distribute), *ohladiti* – *shladiti* (to cool down), *boljšati* – *izboljševati/poboljševati* (to improve) etc.

In accordance with expectations, the highest degree (especially spatial-temporal) of interdependence between prefixal morphemes and prepositional morphemes is found in verbs of physical and mental states e.g. *prebivati* na/v/pri (to live on/in/at), *prenočevati* v/pri (to spend the night in/at), *preživetariti* skozi (to live poorly through), *preživeti* na/v/pri/skozi (to survive on/in/at/through), *obležati* na/za (to remain lying in/behind), in verbs of motion e.g. *povzpeti* se na (to ascend), *poleteti* v (to fly into), *podrsovati* pri (to slide at), *preiti* na (to switch to), *prejadrati* na (to sail on), *prejadrati* (čez) ocean (to sail across the ocean), *preletavati* po/na/čez (to fly in/over), and in verbs with a stressed semantic component of co-originating/co-occurrence/appurtenance e.g. *podedovati* za/od/po (to inherit), *pocukati* za (to tug at), *podariti* za (to give/donate for), *počakati* z (to wait with), *poljubimkati* z (to flirt with), *poprijeti* s/za (to get hold of), *polegati/polegati/posedati* v/na/po (to lie/sit in/on), *politi* po tleh (to spill on the floor), *povasovati* pri (to visit at), *omejiti* na (to limit to) etc.; also in accordance with expectations, the lowest degree of interdependence between prefixal morphemes and prepositional morphemes

is in verbs with a stressed semantic component of change in property e.g. pokriti z (to cover with), pogladiti z (to smooth out with), and in verbs denoting changes in general e.g. povzpeti se na/v (to ascend), povečati se za/v (to increase in), požlahtnjevati z (to ennoble with) etc.

In bi- and multi-morphemic complex prefixal formatives the semantic-syntactic base hierarchy is transformed and clearly expressed between adverbial adjuncts and qualitative complements. The shift in the meaning of the prefixal formative to the last far-left prefixal morpheme e.g. sprevreči : prevreči, doprinesiti : prinesiti, predomisli se 'premisli se' ('to change ones mind') : domisliti se, oprijemati : prijemati, vpoklicati : poklicati, – the last far-left prefixal morpheme (usually due to at least partial overlapping) semantically prevails and, as a consequence, the morpheme closer to the root is (gradually) annulled e.g. *prepogibati* > *pregibati*, *razpodeliti* > *razdeliti* etc.; in some verbs the semantic/word-formational relation of otherwise semantically equal verbs has been preserved e.g. *razpodeliti* : *razdeliti* : *porazdeliti* etc.

Ekspresivnost kot besedotvorna prvina (na primerih slovenskih glagolov)

V tej obravnavi je ekspresivnost omejena na besedotvorje in pomenotvorje slovenskih glagolov, torej označena z besedotvornim in pomenskim odklonom od nevtralne glagolske oblike. Po obsegu in razširjenosti so pričakovano najpogostejši ekspresivno tvorjeni glagoli, ki izražajo stanje, pojave in dejanja povezana s človekom, saj je prav čustvo osnovni pogoj ekspresije. Največ je glagolskih modifikacijskih izpeljank tipa *zvončkljati*, *davkovati*, *telefonariti* ipd.; povečana je tudi raba navadnih izsamostalniških glagolskih izpeljank z ekspresivnimi samostalniki, npr. *fotkati*, *koketkati*, *kuhariti*, *martinčkati se*, *šminkirati*, *paničariti*, *pipniti* ipd., ki so sicer tipične za pogovorno slovenščino, vendar so kot stilistične prvine tudi del pisane slovenščine. Kar nekaj je tudi tvorjenk iz predložne zveze tipa *ufilmiti*, *udružbiti*, *vprogramirati* ipd.

Zaradi jezikovne gospodarnosti se sorazmerno hitro lahko uveljavijo enobesedne slovenske ustreznice tipa *prenašati* za *downloadati* in hkrati se zaradi zgolj besednozveznih prevodov uporabljajo zlasti prevzeti *bodibildati* 'graditi, razvijati telo' in *velnes* 'dobro počutje' ostajata v rabi.

Vsekakor novejše glagolske izpeljanke tipa *cestniniti*, *fenati*, *klikati*, *mejlati*, *glisirati*, *hekati*, *kofetkati*, *lisičiti*, *paničariti*, *parčkati (se)*, *piknikirati*, *pipsati*, *repati*, *rejvati*, *soteskati*, *šminkirati*, *šopingirati*, *televizirati (se)*, *trimati*, *ufilmiti*, *vkodirati* krčijo in poenostavljajo vezljivostno polje z ohranjanjem samo osebkove valence (tj. so enovezljivi glagoli) ali kvečjemu še tožilniške vezave (tj. so dvovezljivi glagoli).

Expressiveness as a word-formational feature (on the example of Slovenian verbs)

In our discussion expressiveness is limited to word formation and semantic change in Slovenian verbs, marked with a word-formational and semantic deviation from the neutral verbal form. In terms of scope and dissemination the most frequent, as would be expected, are the expressively formed verbs which express states, phenomena and

human-related acts, since the basic prerequisite for expression is emotion; most of these are modification derivatives of verbs such as *zvončkljati*, *davkovati*, *telefonariti* etc. There has been an increase also in the use of ordinary verbal derivatives of nouns with expressive nouns, e.g. *fotkati*, *koketkati*, *kuhariti*, *martinčkati se*, *šminkirati*, *paničariti*, *pipniti* etc., which are typical of colloquial Slovenian, yet as stylistic features make part also of the written language. There is also a number of compounds derived from prepositional phrases such as *ufilmiti*, *udružbiti*, *vprogramirati* etc.

Due to language economy one-word Slovenian counterparts like *prenašati* for *downloadati* can get established relatively quickly; at the same time having just phrasal translations leads to the use of borrowed expression such as *bodibildati* ‘to build, develop one’s body’ and *velnes* ‘feeling well’.

At any rate the more recent derivatives of verbs such as *cestniniti*, *fenati*, *klikati*, *mejlati*, *glisirati*, *hekati*, *kofetkati*, *lisičiti*, *paničariti*, *parčkati (se)*, *piknikirati*, *pipsati*, *repati*, *rejvati*, *soteskati*, *šminkirati*, *šopingirati*, *televizirati (se)*, *trimati*, *ufilmiti*, *vkodirati* reduce and simplify the field of valency by maintaining subject valency only (i.e. monovalent verbs), or at best also includes accusative valency (i.e. divalent verbs).

Leksemski in skladijski vpliv na vidskost (na primeru slovenščine)

Tu se na slovenskem gradivu potrjuje, kako sta vid in vidskost odvisna od morfoloških, leksikalnih in skladijskih lastnosti in specifičnosti posameznega jezika. To, da vid v izhodišču ostaja ujet v pomenju konkretnega glagola in v okviru njegovih strukturno- in pomensko-skladijskih zmožnosti, postavlja vid za bistveno jezikovnosistemsko karakteristiko vsakega jezika. Specifičnost vidskosti v smislu njene vezanosti na posamezni jezikovni sistem potrjujejo dosedanje kontrastivne študije, ki omogočajo tudi poudarjanje nekaterih splošnejših vsejezikovnih vidskih potez – ena bistvenejših je zagotovo ta, da se znotraj vsakega jezikovnega sistema ločuje slovnična (morfološka), leksikalna in skladijska vidskost, v besedilu pa ne moremo mimo razmerja vid – čas – naklon. Težišče (tudi nadaljnjih) razprav je v presojanju razmerja med vidskostjo in časovnostjo znotraj posameznega jezika in med jeziki.

Lexemic and syntactic Influence on Aspect (Example of Slovenian)

The Slovenian example shows that aspect and aspectuality depend on morphological, lexical and syntactic features as well as peculiarity of the language. Tied to the core meaning of a verb and the framework of the verb’s structural and semantic-syntactic capabilities, aspect is a key systemic feature of language. Highlighting certain more general aspectual features contrastive studies confirm the specific nature of aspect in terms of how aspect is tied to a particular language system – a prominent feature is certainly the fact that any language system makes a distinction between the grammatical (morphologic), lexical and syntactic aspect; when it comes to texts we cannot overlook the relation between aspect, tense and mood. The focal point of current (as well as future) discussion lies in the analysis of the relation between the aspect and tense within a particular language and also among various languages.

Stopnje terminologizacije v leksiki (na primerih glagolov)

Aktualna raba glagolskih terminov v pravniških in računalniških besedilih odpre različne vidike obravnave. 1) Uporaba določenega glagola oz. njegovega pomena je vezana na tip (so)besedila, kar vzpostavi pomenskoskladenjsko odvisnostno razmerje med glagolskim terminom in besedilom. Izbrani tip besedila kot izhodiščno merilo terminologizacije leksike omogoča pomenskoskladenjsko delitev na prvotne in drugotne glagolske termine – prvotna terminološka raba je tipičnejša za pomensko specializirane in višje specializirane glagole, drugotna terminološka raba pa za primitivne in temeljne glagole. 2) Različna stopnja terminologizacije določenega glagola posledično zahteva specifično vezljivost. 3) Stopnjo (de)terminologizacije v določenem jeziku bi morali upoštevati tudi enojezični razlagalni slovarji sodobnega standardnega jezika.

The level of terminologization in the lexicon (in examples of verbs)

The topical use of verbal terms in legal and computer texts opens up different aspects of treatment. 1) The use of a particular verb or its meaning is bound to the type of (con) text, which establishes the semantic-syntactic dependency relation between the verbal term and the text. The selected type of text as the starting scale of terminologization of the lexicon makes possible the semantic-syntactic division into primary and secondary verbal terms – the primary terminological use is more typical of semantically specialized and more highly specialized verbs, and the secondary terminological use more typical of primitive and basic verbs. 2) The different level of terminologization of a particular verb demands a specific valency as consequence. 3) the level of (de)terminologization in a particular language should also be taken into account by monolingual explanatory dictionaries of the contemporary standard language.

O povedkovniku oziroma povedkovniškosti

Povedkovnik je skladijska kategorija, ker je samo pomensko-zgradbena sestavina povedka s stalno in edino skladijsko vlogo. Tudi izraz *povedkovnik* je primeren (primerjaj npr. nedoločnik, namenilnik) in posledično tudi že uporabljana krajšava *povdk*. Prvotna povedkovniška vloga oz. povedkovniška kategorija je kot glavna pomensko-zgradbena razločevalna lastnost/sestavina tipična le za majhno množico razvojno zelo heterogenih (navadno besednovrstno neopredeljenih) besed kot *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *treba*, *škoda*, *dolgčas*, *prav*, *lahko* in z leksikografsko-leksikološkega vidika samo te lahko nastopajo kot samostojna povedkovniška gesla z oznako *povdk.*, medtem ko bi dovolj pogosta/tipična drugotna povedkovniška vloga pri besednovrstno različnih geslih lahko bila predstavljena v povedkovniških podgeslih, tudi z oznako *povdk*.

About the predikative or predicative role of words

The predicative (povedkovnik) is a syntactic category because it is just a semantic-structural component of a predicator with one single fixed syntactic role. The expression predicative (povedkovnik) seems suitable as well (cf. nedoločnik 'the infinitive',

namenilnik ‘the supine’) and hence the abbreviation *povdk.* which is already in use. As the main semantic-structural distinctive feature/component the primary function of a predicative, viz., a predicative category is typical only of a limited group of very heterogeneous (in terms of their development) group of lexemes (usually without a determined word class), such as *všeč* ‘like’, *žal* ‘sorry’, *mraz* ‘cold’, *treba* ‘necessary’, *škoda* ‘a pity, a waste’, *dolgčas* ‘miss, bored’, *prav* ‘right’, *lahko* ‘eas(il)y’. From the lexicographic and lexicological perspective only the above listed entities can be given the status of main entries with the label *povdk.*, whereas other lexemes with a frequent/specific enough secondary predicative function might be treated as subentries, also carrying the label *povdk.*

Valenčni primitivi – slovarska verbalizacija valence

Namen obravnave je predstaviti valenčne primitive kot najosnovnejše pomensko-izrazne enote predvsem za npr. slovarske pomenske razlage. Nujno je že na začetku ločevanje med semi, ki so opredeljeni kot najmanjše pomensko nedeljive enote leksikalnega pomena in nimajo svojih izrazov oz. načelno niso izrazljivi, in t. i. primitivi (v tej obravnavi valenčnimi primitivi), ki kot osnovne pomensko-izrazne enote, ki osnovne/bazične vsebine oz. pomene in pomenske sestavine tudi verbalizirajo. Sicer pa se valenčni oz. vezljivostni semi kot kategorialni semi in hkrati kot integralne/univerzalne sestavine leksikalnih pomenov lahko ubesedujejo z neke vrste valenčnimi primitivi, ki so v teh primerih njihovi skladenjskopomenski ustrezniki – to so navadno glagoli kot tipični oz. pomensko temeljni predstavniki posameznih valenčnih skupin, npr. *bivati*, *čutiti*; *govoriti/reči*, *misлити*, *gledati*, *hoteti*, *želeti*; *delovati*, *deti*, *vzeti*, *igrati (se)*; *spreminjati (se)*; *iti*, *hoditi*, posledično sledijo. Subkategorialni semi kot udeleženski semi oz. možne udeleženske vloge, tudi glede na /ne/določnost, vzročnost, /ne/tvornost dejanja so neverbalizirani oz. implicirani v glagolih, npr. *Dežuje*, *Sije*, *Češe (se)*, *Pluži ceste*, *Stric čevljari*, *On rad jadra*, in verbalizirani kot /valenčna/ določila, *Dež gre/pada*, *Sonce sije*, *Češe (si) lase*, *Odstranjuje sneg s cest s plugom* / *Čisti ceste s plugom*, ali /modifikacijska/ dopolnila, npr. /*Sončno/ je*, *Stric dela /kot čevljar/*, *On rad pluje /z jadri/*), navadno prenesena raba omogoča t. i. individualne seme, npr. *Cvetje dežuje*, *Oči sijejo*, *Njegovo vedenje je sončno*, *Natakar je jadral med mizami* / *Oblak je jadral po nebu* ipd.

Z ugotovitvijo relevantnih pomenskosckladenjskih sestavin, vključno z valenčnimi semi, ki so skupne večini pomenom določenega glagola, dobimo prevladujoči splošni skladenjski pomen, ki je za obravnavan glagol tudi najobičajnejši in najpogosteje pomensko- in strukturoskladenjsko uporabljan.

Valency primitives as dictionary realisations

The purpose of this paper is to present valency primitives as the smallest semantic-expressional units, in particular for dictionary explanations. It is first necessary to distinguish between semantemes as irreducible units of lexical meaning which have no realisations of their own and primitives (or in this paper valency primitives) as the semantic-expressional units whose core content or meanings and semantic components

can be realised. Valency or transitivity semantemes, as both categorical semantemes and integral/universal components of lexical meaning, can be realised through a particular kind of valency primitive, which in this case function as semantic-syntactic equivalents – usually verbs, as the characteristic or basic semantic representatives of a specific valency group, e.g. *bivati*, *čutiti*; *govoriti/reči*, *misлити*, *gledati*, *hoteti*, *želeti*; *delovati*, *deti*, *vzeti*, *igrati (se)*; *spreminjati (se)*; *iti*, *hoditi*. Subcategorical semantemes as actant semantemes or possible actant roles – including with regard to (in)definiteness, causality, and passive or active voice – are unrealised or implied in verbs such as *Dežuje*, *Sije*, *Češe (se)*, *Pluži ceste*, *Stric čevljari*, *On rad jadra*, and lexically realised as valent complements in *Dež gre/pada*, *Sonce sije*, *Češe (si) lase*, *Odstranjuje sneg s cest s plugom / Čisti ceste s plugom*, or modifying complements in */Sončno/ je*, *Stric dela /kot čevljar/*, *On rad pluže /z jadri/*), while the figurative use usually provides for so-called individual semantemes, such as *Cvetje dežuje*, *Oči sijejo*, *Njegovo vedenje je sončno*, *Natakar je jadral med mizami / Oblak je jadral po nebu* and so on. By identifying the relevant semantic-syntactical features, including valency semantemes, that are common to most of the meanings of a particular verb, we arrive at the prevailing syntactic meaning of the verb in question, which represents its most usual and frequent semantic and structural-syntactic use.

O leksikalizirani valenci in valenci glagolskih (novo)tvorjenk v slovenščini

Pri novejših glagolskih tvorjenkah v slovenščini lahko govorimo o t. i. leksikalizirani valenci na eni strani in o vedno bolj navadni oz. prevladujoči tožilniški vezavi na drugi strani. Oba pojava, tj. leksikalizirana in neposredna tožilniška vezljivost, sta zelo združljiva, ker /so/poudarjata skladenjskopomensko moč in samozadostnost glagola in hkrati nakazujeta možnost skladenjsko enostavnejših povedi. Oba pojava tudi pomensko-skladenjsko delujeta v smislu izrazijske ekonomičnosti slovenščine.

On lexicalized Valency and the Valency of (new) complex verbal Formations in Slovenian

New verbal formations in Slovenian can be discussed from the viewpoint of the so-called lexicalized valency on the one hand, or from the viewpoint of the increasingly standard or frequent accusative valency on the other hand. Both phenomena, that is, the lexicalized and the direct accusative valency, are very much compatible, as they elucidate the syntactico-semantic influence and the self-sufficiency of the verb. They also indicate the possibility of syntactically simpler sentences, and influence the language economy of Slovenian in the syntactico-semantic sense.

II GLAGOLSKA VEZLJIVOST

Zgodovinskorazvojni pregled slovenske vezljivosti

Predstavitev razvoja vezljivostne teorije (s poudarkom na glagolski vezljivosti) v slovnicaх slovenskega jezika kaže, kako se je od 16. stoletja naprej počasi izoblikovala in tipizirala tudi slovenska skladnja s svojimi lastnostmi in problemi. Razmerja med pomensko, skladenjskofunkcijsko in izrazno ravnino jezika skozi stoletja zelo jasno pokažejo postopno uzaveščanje slovenskega jezika tudi na tem področju – od začetnih predstavljaj osnovne rabe posameznih sklonov na izrazni ravnini do skladenjskofunkcijske obravnave v vzročno-posledični povezavi s pomensko ravnino jezika. Kronološko-problemski pregled izpostavi tudi neenakomerni razvoj teorije slovenske skladnje.

Besednozvezno vezljivost so v svojih slovnicaх predstavili A. Bohorič, M. Pohlin, O. Gutsman in J. Kopitar. Pri vseh prevladuje površinskoprimerjalna obravnava vezljivosti, čeprav že A. Bohorič spozna, da se udeleženci določenega glagolskega pomena lahko izražajo samo z določenimi skloni. Jedrne izglagolske tvorjenke ga v obravnavanih besednih zvezah potiskajo v hkratno pretvorbena obravnava stavčne skladnje. Tako ga tudi pri stavčni vezljivosti niso presegli vse do začetka 19. stoletja.

M. Pohlin pri površinskoizrazni (slovensko-nemški) normativni sklonski rabi in bolj ali manj ostaja v okvirih besednozvezne vezljivosti. Uvrstitev vezave predlogov med vezavo glagolov in med vezavo prislovov nakazuje Gutsmanov jezikovni čut, ki opozarja na vpliv glagolskega pomena na njegovo predložno vezavnost. Čeprav J. Kopitar skladnje ni posebej obravnaval, zbrano besednovrstno gradivo dokazuje, da se je zavedal vzročno-posledičnega razmerja med pomenom posameznih besednih vrst in njihovo skladenjsko vlogo ter oblikovnimi posebnostmi na izrazni ravni.

V. Vodnik je kot predstavnik prehoda besednozvezne vezljivosti v stavčno vezljivost razmerje med pomensko- in strukturnoskladenjsko glagolsko vezljivostjo izpostavil z normativnim komentarjem uporabe tvornega in trnega glagolskega načina. Skladnjo je besednovrstno in stavčnočlensko definiriral v slovenskem jeziku.

Glavna predstavnika stavčne vezljivosti sta P. Dajnko in F. Metelko. Pod jezikoslovnoteoretičnimi vplivi takrat vodilnega jezikoslovca v slovanskem svetu J. Dobrovskega oz. njegove slovnice sta postavila hierarhijo stavčnočlenskih razmerij. Besedne zveze pa so prvič predstavljene tudi kot zloženi stavčni členi. Zavedala sta se, da so skloni samo izrazno sredstvo za delovalnike in okoliščine.

Druga polovica 19. stoletja je bila v znamenju medsebojne (tudi pretvorbene) povezanosti besednozvezne in stavčne vezljivosti. To je obdobje Janežičevih izdaj slovenske slovnice, Miklošičeve skladenjske teorije, ki je bila v slovenščini predstavljena v Šumanovi slovnici, in Levstikovih pripomb, predvsem s stališča norme. A. Janežič ohranja Metelkov problemskovsebinski koncept obravnave slovenske skladnje, z upoštevanjem pomensko- in strukturnoskladenjskega vidika se bolj eksplicitno izpostavi tudi razmerje udeleženska vloga : sklon. V Miklošičevih primerjalnoslovanskih razlagah je s pomenskoskladenjskega in posledično tudi s strukturnoskladenjskega vidika jasno nakazano ločevanje med predložnimi glagolskimi morfemi kot /ne/leksikaliziranimi sestavinami glagolovega pomena in vezavnodružljivimi predlogi kot sestavinami udeleženskih besednih zvez.

Prva desetletja dvajsetega stoletja je zaznamovala Breznikova pomenskoskladenjska obravnava stavka oz. stavčnih členov. Posledica izhodiščne pomenskoskladenjske obravnave stavka je tudi natančnejše jezikoslovno izrazje, tako da lahko govorimo o Breznikovi skladnji. R. F. Mikuš pa je z razpravami in kritikami prekinil tok predvsem slovničarskega jezikoslovja. Z vidika vezljivosti je potrebno izpostaviti, da nasprotuje Tesnièrjevemu fetišizmu glagola in po F. de Saussurju trdi, da jezikoslovje temelji na istovetenju in različnosti v smislu vzajemno-dopolnjevalnih razmerij.

Kompleksnejšo večravninsko obravnavo vezljivosti v drugi polovici sedemdesetih let že vključujeta na tesnièrjevski vezljivosti zasnovana slovnica C. Vincenota *Essai de Grammaire Slovène* (1975) in Slovenska slovnica J. Toporišiča (1976). V osemdesetih letih je bila skladnja samostojno in zato tudi vezljivostno podrobneje obdelana v Toporišičevi *Novi slovenski skladnji* (1982; gl. tudi oceno A. Vidovič Muhe (1984) *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča). V začetku osemdesetih imamo študije in razprave J. Dularja, A. Vidovič Muhe in M. Križaj Ortar, ki intenzivneje uvajajo tvorbeno-pretvorbeni vidik vezljivosti. Z obravnavo vezljivostne vrednosti glagolskih prostih morfemov in s preučevanjem vpliva glagolske tvorjenosti na glagolsko vezljivost dopolnjujejo in nadgrajujejo dotedanje védenje. V sooblikovanje teorije slovenske vezljivosti sta pod vplivom anglo-ameriških študij z natančnejšo obdelavo pomenske sestave povedi in z izpostavitvijo pomenske usmerjenosti posegla O. Kunst Gnamuš in J. Orešnik. Pomembna sta t. i. linearna razvrstitev vlog vršilec, prejemnik, prizadeto in obravnava razmerij udeleženelec : udeleženska vloga : sklon.

A survey of the development of valency in Slovene

A survey of the development of valency theory (with emphasis on verb valency) in Slovene grammars shows how Slovene syntax, with its features and problems, gradually developed and formed into coherent system since the 16th c. The relationships between semantic, syntactic functional, and expressive language planes through the centuries very clearly show a gradual intellectual grasp of the Slovene language in this area—from initial presentations of basic usage of individual cases on the expressive plane, to syntactic functional treatment through cause-effect connection with the semantic language plane. Chronological and topical surveys also expose the uneven development of the theory of Slovene syntax.

Syntagmatic valency was discussed in A. Bohorič's, M. Pohlin's, O. Gutsman's, and J. Kopitar's grammars. In all these cases valency is primarily treated on the surface and from a comparative point of view, but even A. Bohorič already establishes that the participants of a particular verbal meaning can only be expressed by certain cases. Nuclear deverbatives in the treated syntagms direct him towards the transformational treatment of sentence syntax, hence his work in the realm of sentence valency was not surpassed until the beginning of the 19th c. M. Pohlin in surface-expressive (Slovene-German) normative usage of cases more or less remains within the limits of syntagmatic valency. The inclusion of the preposition valency among valency of verbs and adverbs indicates Gutsman's language intuition, which points out the influence of verbal semantics to its prepositional valency. Although J. Kopitar did not treat syntax separately, his material included in the treatment of parts of speech shows that he was aware of the causeeffect

relationship between the semantics of the individual parts of speech and their syntactic function and morphological peculiarities on the expressive plane.

V. Vodnik, who represents the transition from syntagmatic valency to sentence valency, pointed out the relationship between semantic and structural syntactic valency of the verb with his normative commentary on the use of active and passive mode. He defined syntax in Slovene from the point of view of parts of speech as well as sentence constituents.

The two main representatives of sentence valency are P. Dajnko and F. Metelko. Under the theoretical influence of the leading linguist in the Slavic world at the time, J. Dobrovský, and his grammar they established the hierarchy of the relationships between sentence constituents. Syntagms are for the first time presented also as compound sentence constituents. They were aware of the fact that cases are only expressive means for agents and circumstances.

The second half of the 19th c. was marked by the interdependence (also transformational) of syntagmatic and sentence valency. This is the period of Janežič's publications of Slovene grammar, Miklošič's syntactic theory, which was in Slovene presented in Šuman's grammar, and Levstik's remarks, particularly from the standpoint of norm. A. Janežič preserves Metelko's topical concept in treating Slovene syntax, he makes the relationship participant's function vs. case more prominent by including semantic and structural syntactic aspects. Miklošič's comparative Slavic explanations clearly indicate – from semantic syntactic and, as a consequence, from structural syntactic aspects – the differentiation between prepositional verbal morphemes as /non/lexicalized elements of verbal meaning and prepositions as elements of participant syntagms.

The first decades of the 20th c. were marked by Breznik's semantic syntactic treatment of sentence and/or sentence constituents. The result of the semantic syntactic treatment of the sentence is also more precise linguistic terminology, hence it is possible to speak of Breznik's syntax. R. F. Mikuš with his articles and reviews terminated the trend of primarily grammarian linguistics. From the point of view of valency it is necessary to point out that he disagrees with Tesničre's preoccupation with the verbs and, following F. de Saussure, he claims that linguistics is based on identification and differentiation in the sense of complementary relationships.

In the second half of the 1970's, a more complex, multi-planar treatment of valency is included in C. Vincenot's grammar, *Essai de Grammaire Slovène* (1975), based on Tesničr's valency, and J. Toporišič's *Slovenska slovnica* (1976). In the 1980's syntax was treated separately and valency discussed in more detail in Toporišič's *Nova slovenska skladnja* (1982); see also A. Vidovič Muha's review (1984) "Nova slovenska skladnja J. Toporišiča". In the beginning of the 1980's there are studies and articles by J. Dular, A. Vidovič Muha, and M. Križaj Ortar, which more intensely introduce the generative aspect of valency. They complement and improve on the previous knowledge by discussing valency value of verbal free morphemes and by analyzing the impact of verb formation on verb valency. Influenced by Anglo-American studies, O. Kunst Gnamuš and J. Orešnik helped to shape Slovene valency theory through a more accurate analysis of sentence semantic structure and emphasis on semantic direction. Important elements in their approach are the so-called linear distribution of the roles of agent, recipient, patient, and the treatment of the relationships participant vs. participant role vs. case.

Vežljivost kot pomensko- in struktornoskladenjski pojav

Izdelana tipologija glagolske vežljivosti kot pomensko- in struktornoskladenjskega pojava je hkrati zasnova za izdelavo vežljivostnega slovarja slovenščine. Z vidika glagolske vežljivosti so izdelane glagolske skupine. Pomenskოსkladenjska oz. vežljivostna baza za vse glagole so trije primarni glagoli oz. glagolski primitivi *biti*, *imeti*, *delati*. Osnovo pomenskohierarhične vežljivostne mreže sestavljajo osnovni oz. temeljni glagoli stanja (nadpomenki vseh stanjskih glagolov sta primitiva *biti* ('bivanje, obstajanje') in *imeti* ('razmerja, odnosi')) in temeljni glagoli tvornih/netvornih dejanj in procesov (nadpomenki procesnih tvornih glagolov sta primitiv *delati* in *dati* < 'povzročiti, da (kdo) imeti', procesnih netvornih glagolov pa fazna *postati* < 'narediti se/začeti biti' in *dobiti* < 'začeti imeti'). Temeljni glagoli – že vrstno označeni in brez pravih sopomenk – so osnovno delitveno merilo za glagolske vežljivostne skupine in hkrati pomenskოსkladenjska osnova in izhodišče za pomensko specializirane glagole a) ravnanja/upravljanja/ustvarjanja, b) govorjenja, mišljenja, razumevanja, c) sprememb, č) premikanja. Posebna podskupina temeljnih glagolov so d) elementarni glagoli naravnih pojavov in življenjskih procesov (s kombinacijo pomenja *delati/narediti se* in *posta/ja/ti*).

Različna pomenskost in tvorjenost glagolov izoblikuje pomenskohierarhično vežljivostno mrežo tipa *premikati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti* ipd.

V okviru vežljivosti po posamostaljenju in popridevljenju oz. vežljivosti tvorjenk iz glagola so kot nosilke vežljivosti upoštevane a) t. i. transpozicijske tvorjenke s pomeni dejanja/stanja/lastnosti (De/St/L) – so stavčnega izvora in so zato obravnavane pretvorbene, in b) t. i. mutacijske tvorjenke z besedotvornimi pomeni vršilca, predmeta, rezultata in sredstva dejanja (Vd, Pd, Rd, Sd).

Zadostnost oz. pravilnost obsega vežljivostnih glagolskih pomenskih skupin z vidika struktornoskladenjske vežljivosti potrjuje tudi tožilniško določilo (T), ki pri glagolih stanja, poteka in dejanja zajame vse osnovne udeleženske vloge. Po pretvorbah je namesto točilnika (T) roditelj (R).

Z upoštevanjem glagolskopomenske usmerjenosti vseh glagolskih pomenskih skupin in z vidika pomensko- in struktornoskladenjske obveznosti določil je izoblikovana tipologija stavčnih vzorcev v slovenščini.

The Valency as a semantic- and structural-syntactic Phenomenon

The typology of verbal valency as a semantic- and structural-syntactic phenomenon here worked out is at the same time a basis for producing a valency dictionary of Slovenian. From the viewpoint of verbal valency verbal groups are worked out. The semantic-syntactic or valency base for all verbs is the three primary verbs or verbal primitives *biti* (to be), *imeti* (to have), and *delati* (to do, make). The basic semantic-hierarchic valency networks are composed of basic verbs of state (the hypernyms of all stative verbs are the two primitives *biti* ('existence') and *imeti* ('relations')), basic verbs of active/nonactive actions and processes (the hypernyms of process active verbs are the two primitives *delati* and *dati* < 'povzročiti, da (kdo) imeti', and of process nonactive verbs the phasal *postati* < 'narediti se/začeti biti' and *dobiti* < 'začeti imeti'). The basic verbs – already indicated as to type and lacking true synonyms – constitute the fundamental classifying

standard for verbal valency groups and at the same time the semantic-syntactic basis and starting-point for semantically specialized verbs a) of treating/managing/creating, b) of speaking, thinking, understanding, c) of changes, d) of movement. A special subgroup of basic verbs consists of e) elementary verbs of natural phenomena and life processes, which form a kind of semantic-syntactic or valency synthesis of all the enumerated verbal semantic groups.

The different meaning and derivation of the verbs shapes the semantic-hierarchic valency network of the type *premkati se – iti – stopati – korakati, delati – udarjati/tolči – sekati – cepiti*, etc.

Within the framework of valency according to nominalization and adjectivalization or the valency of deverbal derivatives, the following are taken into account as realizers of valency a) the so-called transpositional derivatives with the meanings of action/state/property (De/St/L) – they are of clausal origin and are thus treated transformationally, and b) the so-called mutational derivatives with word-formational meanings of agent, object, result and means (Vd, Pd, Rd, Sd).

The sufficiency or correctness of the extent of valency verbal semantic groups from the aspect of structural-syntactic valency is also confirmed by the accusative complement (T), which with verbs of state and course of an action encompasses all the basic participant roles. However in transformations, instead of the accusative (T) there is the genitive (R).

From the standpoint of the semantic- and structural-syntactic obligatoriness of complements the typology of clause patterns in Slovenian is formulated, taking into account the verbal-semantic orientation of all the verbal semantic groups.

Na meji med vezljivostjo in (obvezno) družljivostjo

Meja in tudi križanje med vezljivostjo in družljivostjo je v okviru udeležencev, ki izražajo sredstvo, orodje ali način – *s čim* in *kako* nekaj ustvarjati ali upravljati nudi več tako nejezikovnih kot jezikovnih možnosti. Pogoj za vezljivost je konkretni predmetni udeleženec, ker samo z njim se med dejanjem/dogajanjem (izraženim s povedjem) in predmetnostjo oz. bitjem (izraženim z udeležencem) vzpostavi tudi primarno prostorsko razmerje – posredni dokaz za to so vezljivi prostorski prislovi oz. vezljiva prislovna določila kraja; če je ta konkretni udeleženec ob glagolu s konkretnim pomenom v povedku, slovnično govorimo o vezljivem predmetu, če pa je konkretni udeleženec ob glagolu s posplošenim oz. zelo splošnim pomenom, slovnično lahko govorimo o vezljivem prislovnem določilu načina, npr. *obrusiti s brusnim papirjem* (s čim?) : *obdelati z brusilko* (kako?), *odpeljati se z avtobusom* (s čim) : *odpraviti se z avtobusom* (kako?) ipd. Vsak pomenski odmik glagolov v pomensko posplošenost namreč hkrati pomeni spremembo iz predmetne (prave udeleženske) vezljivosti prislovnodoločilno vezljivost, in vsak pomenski odmik glagolov v oslavljeni pomen hkrati pomeni odmik v povedkovo/določilno/ vezljivost, npr. *delati z dletom/krampom*, *delati strojno* (kako? = zaradi velike splošnopomenskosti glagola je to lahko povedkova oz. povedkovodoločilna vezljivost)

nasproti rezljati z dletom / strojno / laboratorijsko / v laboratoriju (s čim? = z dletom = predmetna vezljivost, kako? = strojno = prislovnodoločilna vezljivost, kje? = prislovnodoločilna vezljivost); kot že rečeno, tudi in še zlasti z vidika udeležencev je nujni pogoj za vezljivost konkretna (predmetna ali vsebinska) pomenskost udeležencev, npr. *delati z dletom, delati z besedilom*, nasproti nevezljivi abstraktni pomenskosti udeležencev (navadno so to lastnostne okoliščine), npr. *delati z veseljem / veselo*.

Primeri tudi potrjujejo, da je pri stavčnočlenskem ločevanju med (predložnimi) predmeti in prislovnimi določili potrebno poleg slovničnega vidika upoštevati tudi sporočilni vidik oz. predvsem členitev po aktualnosti. Tako npr. je pomenski poudarek na *sekira*, ko ta pomeni 'telesno poškodbo', v drugem primeru pa je pomenski poudarek na *pretiti*, saj *sekira* tu pomeni le 'eno izmed različnih orodij pri pretnji'.

Z vidika istorečja je v primeru *sekati s sekiro* izpis udeleženca *sekira* na prvi pogled čisto odveč, v resnici pa ima njen izpis pomenskorazločevalno vlogo v pomenu 'sekati s sekiro, in ne s kakšnim drugim rezilom' in je stavčnočlensko zato predmet.

On the boundary between valency and (obligatory) optionality

The boundary and also the crossover between valency and optionality is part of the participants that express means, instrument, or manner: *with what* and *how* something is created or managed. This offers numerous opportunities, both non-linguistic and linguistic. The condition for valency is a concrete object participant because it is only with this that, between the action/event (expressed through a sentence) and reality or being (expressed through a participant), a primary spatial relationship is also established. Indirect evidence for this includes valent spatial adverbs or valent adverbial modifiers of place; if this is a concrete participant together with a verb with a concrete meaning in the sentence, one is grammatically dealing with a valent object and, if this concrete participant stands next to a verb with a generalized or very general meaning, one is grammatically dealing with a valent adverbial modifier of manner; for example, *obrusiti s brusnim papirjem* 'to sand with sandpaper' (with what?) : *obdelati z brusilko* 'to shape with a grinder' (how?), *odpeljati se z avtobusom* 'to leave on a bus' (with what?) : *odpraviti se z avtobusom* 'to leave on a bus' (how?) and so on. Every semantic shift of verbs into semantic generalization simultaneously represents a change from objective (true participant) valency into adverbial-modifier valency, and every semantic shift of verbs into a weakened meaning simultaneously represents a shift into predicate/modifier valency; for example, *delati z dletom/krampom* 'to work with a chisel/pick', *delati strojno* 'to work with a machine' (how? = due to the great semantic generalization of the verb, this may be predicate or predicate-modifier valency) versus *rezljati z dletom* 'to carve with a chisel' / *strojno* 'with a machine' / *laboratorijsko* 'in a laboratory' / *v laboratoriju* 'in a laboratory' (with what? = with a chisel = predicate valency, how? = with a machine = adverbial-modifier valency, where? = adverbial-modifier valency); as already stated, in addition and especially from the perspective of the participants, a necessary condition for valency is the concrete (objective or content-based) semantics of the participants—for example, *delati z dletom* 'to work with a chisel', *delati z besedilom* 'to work with a text'—versus the nonvalent abstract semantics of the participants (these are usually attributive circumstances); for example, *delati z veseljem / veselo* 'to work with joy'. These examples

also confirm that in the sentence-element division between (prepositional) objects and adverbial modifiers it is necessary to take into account, in addition to the grammatical aspect, the communicative aspect as well, or especially the functional perspective of an utterance. Thus, for example, the semantic emphasis is on *sekira* 'axe' when this means 'bodily harm', and otherwise the semantic emphasis is on *pretiti* 'to threaten' because here *sekira* only means 'one of various tools in a threat.' From the perspective of pleonasm, in the example *sekati s sekiro* 'to cut with an axe' specifying the participant *sekira* 'axe' seems excessive at first glance, but in fact specifying it has a distinguishing semantic role in the sense of 'to cut with an axe and not with some other cutting tool' and is therefore an object in the sentenceelement sense.

Vežljivost kot pomenskoskladenjski pokazatelj živosti slovenščine

Z ubesedovanjem nove predmetnosti oz. pojavnosti (z na novo leksikaliziranimi denotati) se vzpostavlja razmerje med na novo odprtim referenčnim pojmovnim svetom in dejansko živim ter aktualnim jezikovnim izrazjem, kar posledično širi socialno-funkcijsko usposobljenost in učinkovitost oz. funkcionalnost slovenščine. Razvojne pomenskoskladenjske spremembe so obravnavane z vidika vežljivosti, ki je kot kategorialna pomenska sestavina vključena v denotativni (slovarski) pomen predvsem glagolov in izglagolskih tvorjenk in kot jezikovnosistemski pokazatelj skladenjskopomenskih sprememb glagolov posledično povzroča preureditev njihovega pomenja znotraj leksema ali pa odkriva in določa nove pomene.

Z vidika vežljivostnih sprememb so obravnavani glagoli (vzorčno jih je upoštevanih dva tisoč, ki (še) niso v Slovarju slovenskega knjižnega jezika), ki sami označujejo novo pojavnost (strokovnopolitiko: *digitalizirati/internetizirati vse, ekologizirati regionalni sistem, internetizirati vse, piratizirati programe, poračunaliti vsa opravila, poskenirati sliko, premrežiti s sistemom kanalov, vitaminizirati margarino, tehnizirati kmetijstvo* ipd. ali družbenopolitično: *albanizirati/amerikanizirati/argentizirati se/koga, globalizirati svet, internacionalizirati študij, regionalizirati dejavnost, reprivatizirati lastništvo, zdemoralizirati družbo* ipd.) ali samo uvajajo novo predmetnost (*igrati (se) na računalnik, pognati programska okna, prostitutirati se industriji, servisirati izstope na sisteme, seliti se na strežnik*). Pretežna tvorjenost (izsamostalniška s prevladujočim priponskim obrazilom *-irati* brez drugotne nedovršenosti z možnostjo dvojnic tipa *favilirati/favlati igralca*) glagolov delovanja/ravnjanja/upravljanja/rekanja/premikanja z velikim odstotkom sestavljenk (62 %) z najpogostejšimi predpionskimi obrazili *po-*, *pre-*, *za-*, *raz-*, *z/s*, *o-* in *v-* (*filmizirati, lastniniti, kanonizirati, stekleničiti, tračariti; polastniniti, prelastniniti, zasneževati, razmrežiti, zintrigirati, olastniniti, opomeniti, osrediščiti se, vsajati*) napoveduje zožena vežljivostna polja, ki se navadno izrazno oblikoslovno-skladenjsko omejujejo na (avtomatizirano/nevtralno) nezaznamovano tožilniško vezavo. Najpogostejša je sprememba iz enovežljivih glagolov v dvovežljive oz. vezavne glagole, npr. *abstinirati glasovanje, blefirati veselje, diplomirati/magistrirati/doktorirati zgodovino*. Vse pogosteje vežejo premoprehodne tožilniške vsebinske udeležence tudi glagoli

premikanja kot *teči/skočiti/plavati/voziti* (*teči maraton, skočiti raznožko/skrčko* ipd.); pri poudarjanju vsebinskosti se izpuščajo predložni morfemi *na* in *za* v primerih *pritisniti (na) gumb, prositi (za) pomoč* ipd. Pogostejša leksikalizacija predložnomorfemskih glagolskih zvez prvotno polnopomenske glagole (npr. glagole premikanja) potiska v avtomatizirane neobičajne zveze, npr. *hoditi v (hoditi v škornjih), iti k/podati se k (Krilo gre/se poda k majici), nositi se z/s (Jakna se nosi s kopuso)* ipd.

Pri vedno večji uporabi sestavljenk lahko določena domača predpomska obrazila ohranjajo samo faznost, npr. *zaasfaltirati, zamoralizirati, zmasakrirati*, druga lahko posredno izražajo družbene spremembe, npr. *pre-*: *predefinirati ukaze, preorganizirati svet, prestrukturirati gospodarstvo, preusposabljanje ljudi* ipd. Večjo individualizacijo poudarja tudi zaimenski del *sam-* v vedno bolj razširjenih zloženkah *samoaktualizirati potrebe, samotestirati podjetniške lastnosti*.

Samo levovezljive pa ostajajo glagolske izpeljanke, ki pomensko že vključujejo notranjega udeleženca, npr. *dopisnikovati/ministrovati/predstojnikovati/klošariti; diskati, utramvajati (se); vrtičkati, izpitovati*, ali pa izražajo samo določen način premikanja, npr. *razkomotiti se*.

Znak težnje po sporočilni zgoščenosti oz. racionalizaciji sta postajanje in posamostaljanje povedja. Postajanje povedja, ki z izražanjem stanjskosti oz. lastnosti v zloženem povedku lahko posredno potrjuje upravičeno besednovrstno osamosvojitve povedkovnika.

Aktualna trenutna stanjskost se izražena z zloženim povedkom, ki je pogosto prehodna – predložnomorfemski pridevnik je lahko merilo potencialne povedkovniškosti / ne/izglagolskega pridevnika (manj je nevezavnih tipa *biti domač* 'priljuden', *biti ljudski* 'preprost/naraven', *biti življenjski* 'stvaren', *biti okrogel* 'vinjen/pijan' ipd.). Posamostaljanje povedja pa posledično povzroči popridevljanje udeležencev, vendar je zaradi pogoste dvoumnosti potrebno opozoriti in uzavestiti, da besedotvorni pomeni oz. določena priponska obrazila izglagolskih tvorjenk izbirno določajo oz. omejujejo pomenskoskladensko zmožnosti (nedvoumnega) vezljivostnega širjenja samostalniških besednih zvez tipa *igranje* (De) *nogometa* (Vsd) *s prijatelji* (Rad) *za nagrado* (Cd), *igranje* (De) *hokeja* (Vsd) *na travi* (Md) *z žogico* (Sd); *igralec* (Vd) *sonate* (Vsd) *na klavir* (Rad); *igralo* (Pd) *s krogi* (Sd) *za guganje* (Cd); *igrača* (Sd) *za odrasle* (Cd) ipd.

Valency as a semantico-syntactic Indicator of Productivity in Slovene

When designating new occurrences in the material and in the abstract world, the speaker establishes a relationship between the new referential world and the existing language material.

These developmental semantico-syntactic changes can be analysed as regards their valency, which is (as a categorial meaning component) part of the denotative (dictionary) meaning of verbs and verbal derivatives in particular. Changes in valency are an indicator of semantico-syntactic changes in verbs within the language system: they bring about a rearrangement in the meaning of a lexeme, or they reveal and determine the creation of new senses.

Changes in valency are analysed on a sample of 2000 verbs which are not listed in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; these verbs either designate a new occurrence

in technical contexts (e.g. *digitalizirati/internetizirati vse, ekologizirati regionalni sistem, piratizirati programe, poračunaliti vsa opravila, poskenirati sliko, premre`iti s sistemom kanalov, vitaminizirati margarino, tehnizirati kmetijstvo*, etc.) or in social and political contexts (e.g. *albanizirati/amerikanizirati/argentizirati se/koga, globalizirati svet, internacionalizirati {tudij, regionalizirati dejavnost, reprivatizirati lastništvo, zdemorlizirati družbo*, etc.); further, they may introduce new contents with the addition of new senses (e.g. *igrati (se) na računalnik, pognati programska okna, prostituirati se industriji, servisirati izstopa na sisteme, seliti se na stre`nik*). In activity verbs, communication verbs and verbs of movement, the predominant formation pattern is denominal with the prevalent suffix *-irati* without secondary durativeness, allowing for double forms of the *favlirati/favlati igralca* type. This formation pattern primarily consists of prefixed derivatives (62 %), the commonest prefixes being *po-*, *pre-*, *za-*, *raz-*, *z-/s-*, *o-* and *v-* (e.g. *filmizirati, lastniniti, kanonizirati, stekleni~iti, tra~ariti; polastniniti, prelastniniti, zasne`evati, razmre`iti, zintrigrirati, olastniniti, opomeniti, osredi{~iti se, vsajati*), and forecasts narrowed valency fields which are normally morphologically and syntactically limited to the (automatic) unmarked monotransitive valency pattern.

On account of the increasingly frequent use of prefixed derivatives, certain Slovene prefixes can only retain aspectualness, e.g. *zaasfaltirati, zamoralizirati, zmasakrirati*, while some others can indirectly express social change, e.g. *pre-*: *predefinirati ukaze, preorganizirati svet, prestrukturirati gospodarstvo, preusposabljeni ljudi*, etc. Greater individualization is emphasized by using the compound element *sam-* in compounds such as *samoaktualizirati potrebe, samotestirati podjetniške lastnosti*, which are gradually gaining ground. Verbal suffixed derivatives which, semantically, already incorporate an inner agent, e.g. *dopisnikovati/ministrovati/predstojnikovati/klošariti, diskati, utramvajiti (se), vrtičkati, izpitovati*, or denote a certain manner of movement, e.g. *razkomotiti se*, retain their intransitivity.

A current momentary state is expressed by means of a complex predicate, which is often transitive – its adjective with a prepositional morpheme can indicate the potential predicate quality of the /non/deverbal adjective. Less common are intransitive instances of the type *biti domač` priljuden`*, *biti ljudski` preprost/naraven`*, *biti` ivljenjski` stvaren`*, *biti okrogel` vinjen/pijan`*, etc.

The nominalization of a proposition consequently results in the adjectivization of agents; however, it needs to be kept in mind that on account of frequent ambiguity word-formational meanings or rather certain suffixes of (de)verbal derivatives in some cases determine or limit the semantico-syntactic capacity of (unambiguous) valency expansion of noun phrases of the type *igranje* (Activity) *nogometa* (Content of Activity) *s prijatelji* (Relation to Activity) *za nagrado* (Goal of Activity); *igranje* (Activity) *hokeja* (Content of Activity) *na travi* (Place of Activity) *z žogico* (Instrument of Activity); *igralec* (Agent of Activity) *sonate* (Content of Activity) *na klavir* (Relation to Activity); *igralo* (Object of Activity) *s krogi* (Instrument of Activity) *za gunganje* (Goal of Activity); *igrača* (Instrument of Activity) *za odrasle* (Goal of Activity), etc.

Skladenjske posebnosti slovenščine v razmerjih glagol – vezljivost – stavčni vzorec

Pomenljivo prikazano soodvisno razmerje med glagolsko vezljivostjo in stavkotvornimi zmožnostmi v okviru stavčnih povedi. Tako z vidika vezljivosti kot stavčnih zmožnosti so v slovenščini posebnost glagoli s pomenjem, ki omogoča, da je v osebkju vršilec dejanja ali prizadeto z dejanjem v enako- ali (vsaj) podobnosporočilnih povedih. Glagoli, ki lahko v osebkju vežejo ali vršilca dejanja ali prizadeto z dejanjem, imajo v svojem pomenju pomensko sestavino 'premikanja', ki zaradi vključenega 'samopremikanja' oz. 'samodelovanja' lahko ukinja povratni *se*, tako se vzpostavljajo razmerja *Veter giblje/premika veje > Veje se gibljejo/premikajo* (pogovarjalna različica je npr. **Veje gibljejo*). Pri primerih kot *bivati* in *čustvovati* pa je vključena 'procesualnost', ki pa ni nič drugega kot posplošeno 'premikanje in spreminjanje'. Podobna stavčnopovedna razmerja se lahko vzpostavljajo še z glagoli *se* kot npr. *Amortizirali so stroj : Stroj se je amortiziral, Angažirali so umetnika : Umetnik se je angažiral, Bočili so pločevino : Pločevina se je bočila* ipd. Dvojo (predložno ali brezpredložno) vezavo omogoča dovolj široka pomenskost glagola – ko lahko izbiramo med njegovimi pomeni; v teh primerih gre za glagole oz. glagolske pomene, ki predvidevajo vsaj tri potencialne/možnostne udeleženske vloge s tremi udeleženci, od katerih je lahko eden neizražen, ker je sestavni del glagola ali izraženega (sestavljenegega) udeleženca, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke : izčistiti* 'odstraniti' *madež : izčistiti* 'očistiti' *obleko* ipd. Povedkova samo stavkotvorna neudeleženska (in zato) nepravna vezljivost v vremenskih povedih poleg stavkotvorno enodelnih izrekov – povedi tipa *Dežuje, Lije, Piha* ipd. pa omogoča samo navidezno dvodelne stavkotvorne različice *Dež je / Dež gre/pada, Dež lije, Veter piha* ipd. Izudeleženska obpovedkova prislovna dopolnila pa že delujejo (tudi) kot pretvorbna razmerja med vezljivostjo in obvezno družjivostjo – to so t. i. vrstni prislovi v vlogi prislovnih dopolnil, ki pretvorbno vključujejo tako delovalnike kot okoliščine, npr. *Že večkrat so ga samo ambulantno zdravili, To obdeluje samo strojno, Dela honorarno, Politično deluje* ipd.

Neke vrste zaznavanje in ugotavljanje pojavnosti zunanjega udeleženca oz. tvorca pa je izraženo v nepropozicijskih časovno-naklonskih določitvah tipa *Je bil hrup / Je bilo hrupno – Je bilo slišati hrup / Je škoda, da je tak hrup* ipd.

Syntactical Peculiarities of Slovenian in Verb, Valency and Sentence Pattern Relations

The paper discusses a co-dependant relation between verbal valency and clause-forming capabilities in one-clause sentences. Verbs with semantic properties represent a peculiarity of Slovenian from the standpoint of valency and clausal capabilities, allowing the agent and the patient to function on the same (or at least similar) level. The semantic aspect of verbs that allow for the merging of the agent and patient roles contains the component of 'motion', which due to inherent 'self-motion' or 'self-action' can eliminate the need for the reflexive pronoun *se*. In this way the following relations are established: *Veter giblje/premika veje > Veje se gibljejo/*

premikajo (the colloquial version is: **Veje gibljejo*). Words such as *bivati* (to exist) and *čustvovati* (to emote) contain an element of ‘procession’, which is nothing more than simplified ‘motion and change’. Similar sentence-clausal relations can be established in verbs containing the reflexive pronoun *se*, such as *Amortizirali so stroj : Stroj se je amortiziral*, *Angažirali so umetnika : Umetnik se je angažiral*, *Bočili so pločevino : Pločevina se je bočila*, etc.

A broad enough semantic base of a given verb enables double valency (prepositional and non-prepositional), providing a choice between different meanings of the verb. In this case we talk about verbs or verbal meanings that allow for at least three potential/possible participant roles with three participants, of which one may be left unexpressed because it functions as a component part of the verb or the expressed (complex) participant, e.g. *izčistiti* ‘odstraniti/očistiti’ *madež z obleke : izčistiti* ‘odstraniti’ *madež : izčistiti* ‘očistiti’ *obleko*, etc. The clause-forming non-participant and hence non-proper valency of verbs in weather-related sentences besides clause-forming one-part expressions such as *Dežuje*, *Lije*, *Piha*, etc. enables but seeming two-part clause-forming variations such as *Dež je / Dež gre/pada*, *Dež lije*, *Veter piha*, etc.

Adverbial complements derived from participant roles function (also) as transformational relations between valency and obligatory collocability. These are the so-called adverbs of type in the role of adverbial complements, which from the transformational perspective include both agents and circumstances, e.g. *Že večkrat so ga samo ambulantlyno zdravili*, *To obdeluje samo strojno*, *Dela honorarno*, *Politično deluje*, etc. The non-prepositional temporal/mood formulations such as *Je bil hrup / Je bilo hrupno – Je bilo slišati hrup / Je škoda, da je tak hrup*, etc., express the notion that at least some kind of an external participant or agent is present.

III BESEDILNOST GLAGOLA

Sistemsko-funkcijski pristop v skladijskem opisu slovenskega jezika

Sodobni besedilni vidiki so dobro izhodišče za izdelavo tipologije neizražene vezljivosti v slovenščini. Neizražena vezljivost namreč samo potrjuje vezljivost kot besedilni pojav – besedilo dopušča oz. omogoča, da pomenska vezljivost lahko ostaja skladijsko neizražena.

A Systemic-functional Approach to the Syntactic Description of Slovenian

Aspects of modern texts are a good point of departure for working out a typology of unexpressed valency in Slovenian. Specifically, unexpressed valency only confirms valency as a textual phenomenon; a text allows or enables semantic valency to remain syntactically unexpressed.

Elipsa med glagolsko intenco in besedilno koherenco

Elipsa je jezikovnosistemska predvidljiv izpust in kot sistemski pojav sodi po pogostnosti pojavitev predvsem na besedilno ravnino. Elipsa je vsebina brez izraza, je neubesedena vsebina besedilne vezljivosti oz. besedila – elipsa je torej že v stavčni zgradbi in širše odraz besedilne vezljivosti in hkrati pogosto tudi stilni pojav.

Besedilnost je merilo pri opredeljevanju določnosti oz. nedoločnosti referenčnega pomena izpuščenega argumenta – tj. pri nedoločnem nosilcu reference njegov izpust v stavčni povedi ni vezan na sobesedilo in sporočanje situacijo, medtem ko pri določnem naveznem razmerju lahko izpuščeni argument oz. nezasedeno mesto dopolnimo z vsebino iz konteksta. Zmožnost nedoločnega in določnega izpusta oz. udeležensko ali neudeležensko opredeljene elipse je odvisna od vezljivostnih zmožnosti vključenih glagolov – tako imajo glagoli kot *jesti, piti, brati, peti, graditi* zmožnost udeležensko nedoločne ali določne elipse, medtem ko glagoli tipa *podariti, reagirati, odkloniti* potrebujejo udeležensko opredeljeni izpust oz. določno elipso. Določnost ali nedoločnost izpusta, ki hkrati pomeni tudi aktualnost ali neaktualnost izpusta.

Elipsa je načeloma verjetnejša in pogostejša v besedilih s prevladujočo praktično-sporazumevalno vsebino in po pričakovanjih najverjetneša pri glagolih z absolutno pomensko vezljivostjo med ena in tri (tj. zlasti med dvo- in trovezljivimi glagoli).

Elipsa lahko uravnava razmerje med povedjem oz. povedji na eni strani in udeleženci na drugi, tj. skrbi za ravnovesje med povedijsko dinamiko in udeležensko statiko, ali pa dopušča prevlado oz. intenzifikacijo informativne dinamike (s preobiljem povedij in z eliptičnim težiščem pri udeležencih) ali prevlado oz. intenzifikacijo informativne statike (s preobiljem udeležencev in z eliptičnim težiščem pri povedju). Glagolska sopojavnost in posledična udeleženska soodnosnost omogočata smiselno elipso in skupaj z njo sotrjita besedilo v smiselno sporočilno celoto, in obratno – elipsa se kot predvsem jezikovnosistemska pojav lahko osmišlja in opravičuje z glagolsko sopojavnostjo in udeležensko soodnosnostjo. Razmerje med jedrnim in notranjim povedkom v podredno zloženi povedi vzpostavlja soodnosno/koreferenčno razmerje med prvim udeležencem notranjega povedka in prvim udeležencem jedrnega povedka pri glagolih tipa *odločiti se, priznati, odvaditi se, obljubiti, obvezati se* ipd. v *Peter se je odločil, da odpotuje, Peter je obljubil, da se bo poboljšal, Peter se je obvezal Ani, da bo varoval skrivnost* ipd. Medsebojna povezovanja in soodvisnosti slovnično-pomenskih pojavov tako še dodatno odkrivajo posamezne lastnosti in posebnosti jezika – pri obravnavi elipse se odkrivajo zlasti besedilne lastnosti slovenščine.

Elipsis between Verbal Intention and Textual Coherence

Ellipsis is a linguistically-systemically predictable omission. As a systemic phenomenon it belongs (based on frequency of occurrence) primarily to the textual plane. Ellipsis can be seen as expressionless content, or the non-worded content of textual valence; it is therefore an expression of textual valence within the sentence structure (and broader) and often a stylistic phenomenon.

Textuality is a criterion in defining the definitiveness or indefinitiveness of the omitted argument's reference meaning – in the case of an indefinite reference bearer

its omission in the sentence is not bound to the context and the situation expressed, whereas in the case of the definite reference relation the omitted argument or the blank slot can be filled in from the context. The possibility of indefinite and definite omissions or the participant- or non-participant-defined ellipsis depends on the valence capability of the verb – in this way verbs such as ‘eat’, ‘drink’, ‘read’, ‘sing’, ‘build’ allow for a participant-indefinite or participant-definite ellipsis, whereas verbs such as ‘donate’, ‘react’, ‘refuse’ need a participant-defined omission, i.e. the definite ellipsis. The definitiveness or indefinitiveness of the omission simultaneously also defines the actuality or non-actuality of the omission.

Ellipsis is more likely to occur in texts with a predominant practical-communicative content and verbs with absolute semantic valence ranging from one- to three-valence verbs (in particular between transitive and ditransitive verbs).

Ellipsis can regulate the relation between the predication or predications on the one side and participants on the other, i.e. can maintain the balance between predication dynamics and participant statics, or allows for the domination/intensification of informative dynamics (with excess of predications and ellipsis centred on participants) or the domination/intensification of informative statics (excess of participants and ellipsis centred on the predication). The verbal co-occurrence and consequent participant co-relation enables reasonable use of the ellipsis and co-shapes the text into a meaningful communication as a whole, and vice versa – ellipsis as a predominantly linguistic-systemic phenomenon can be justified by verbal co-occurrence and participant co-relation. The relation between core and internal predicate in a subordinate clause establishes a correlative/co-reference relation between the first participant of the internal predicate and the first participant of the core predicate in verbs such as ‘decide’, ‘confess’, ‘promise’, ‘commit’, etc. as in the following examples: ‘Peter decided to depart’, ‘Peter promised to grow better’, ‘Peter committed to Ana to keep the secret’, etc. Inter-connecting and co-dependence of grammatical-semantic phenomena reveals certain characteristics and peculiarities of language – the discussion on ellipsis reveals (in particular) the textual characteristics of Slovenian.

Diateza v slovenščini

Diateza so različne oblikoslovno-skladenjske izrazne zmožnosti jezika pri ubeseditvi istega sporočila; hkrati so to tudi jezikovno-besedilne zmožnosti posameznega jezika v smislu različnega oblikovanja ali urejanja sporočil. Diateza se torej v celoti uresniči v besedilu kot konstitutivni sestavini najvišje besedilne ravnine – besedilo deluje kot sinteza jezikovne in sporazumevalne zmožnosti v smislu obvladovanja rabe jezika in obvladovanja okoliščin sporočanja. Diateza so različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) in z ohranitvijo istega sporočilnega smisla. Diateznost je hierarhizacija delovalnikov oz. udeležencev; izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega

(skladenjskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* : *izčistiti* 'očistiti' *obleko* ipd. Ubeseditvene zmožnosti oz. zmožnosti stavčnoočlenske izraženosti upoštevajo razmerja udeleženec (s tipično udeležensko vlogo) – sklon – stavčni člen, tvornik : trpnik, potek/proces : stanje, dejanje : stanje. Ločujemo primarno diatezo oz. prvotno strukturoskladenjsko ureditev, ki jo optimalno predstavlja npr. stavčni vzorec, in pa sekundarno diatezo oz. drugotno strukturoskladenjsko ureditev, ki označuje neizhodiščne/izpeljavne skladenjske strukture v različnih dopustnih pretvorbnihih različicah tipa *Mati je že postlala (posteljo)* > *Mati je že postlala* > *Je že postlano / Imamo že postlano*, dekvazalnost tipa *Zavist ga je razžirala* > *Bil je razžrt od zavisti* ipd.; tudi neosebkov izpust pa je v primerih kot *Zalomil se je : V/Pri njem se je zalomilo* : *Z njim se je zalomilo (pri/v konkretnem delu)* : *Zalomilo se mu je (pri/v konkretnem delu)*, *On gre navzdol (pri/v konkretnem delu / z zdravjem)* : *Z njim gre navzdol (pri/v konkretnem delu / pri zdravju)* : *Pri/V njem gre navzdol (konkretno delo / zdravje)* : *Gre mu navzdol (z zdravjem)*, in še *Kako si?* : *Kako ti je?* : *Kako je s tabo?*, kjer oblika *ti* izraža 'osebko okolščino', oblika *s tabo* pa prvenstveno neko 'sobivanje' ipd.

Z vidika povedja je zmožnost diateze odvisna od širine pomenskega polja glagolov – v okviru povedka sta upoštevani zlasti zloženost povedka in brezoseb/kov/na raba. Tudi v zloženem povedku strukturoskladenjska vezljivostna razmerja med glagolom in neudeleženskimi sestavinami ostajajo nespremenjena – nepolnopomenski glagoli v zloženem povedku v smislu povedkovodoločilne vezljivosti namreč odražajo neko ustaljeno uporabo sklonov in je zato hkrati potrditev nesposredne sklonosti kot strukturoizrazne konstante.

Z vidika udeležencev pa je zmožnost diateze odvisna od sklonskih zmožnosti v okviru posamezne udeleženske vloge, predvsem v okviru stavčnoočlenskih izraženskih zmožnosti osebkov (različna stopnja vršilskosti^{+/-} pri procesnem spreminjanju in premikanju, stanju) in predmeta (v primerih sobivanja, sovpivanja in učinkovanja), npr. *Mati je že postlala (posteljo)* > *Mati je že postlala* > *Je že postlano / Imamo že postlano*, *dotočiti* 'doliti' *pijačo* : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec*, *izmiti* 'očistiti' *rane* : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane* ipd.

Vsaj del obvezne sporočilnosti in posledično tudi diateze se prenaša tudi na ubesedene modifikatorje – stalna medpomenskopodstavna/medpropozicijska naklonska vloga povedkovih lastnostnih prislovnih dopolnil in samo delna (s pomenskoskladenjsko obveznostjo pogojevana) pomenskopodstavnost tovrstnih dopolnil sta vlogi, ki se vzajemno dopolnjujeta, npr. *Nesprejemljivo se obnaša* (nasproti nepomenskopodstavnemu: *Nesprejemljivo kritizira vse možno*).

Diathesis in Slovenian

Diathesis reflects various morphological-syntactical expressive possibilities of language to express the same meaning; it also includes various linguistic-textual possibilities of a given language in terms of how that language shapes or organises a given message in a different manner. In a text, diathesis is fully expressed as a constituent element of the highest textual plane – the text acts as a synthesis of linguistic and communication possibilities in the sense of exercising command over language use and communication

circumstances. Diathesis reflects the various expressive possibilities, i.e. various expressions of the same semantic preposition on the level of sentence elements (predicate and the arguments) with the preservation of the same communication meaning. Diathesis represents the hierarchisation of agents and arguments since selecting a particular argument consequently produces a retroactive effect on the selection of a given verbal (syntactical) meaning, e.g. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke* : *izčistiti* 'odstraniti' *madež* : *izčistiti* 'očistiti' *obleko*, etc. Expressive possibilities on the level of sentence elements allow for a relationship between the argument (with a typical argument role) – case – sentence element, active vs. passive voice, course/process vs. state, action vs. state. Differentiation is made between primary diathesis, i.e. primary structural-syntactic formation that is represented by a sentence pattern, and secondary diathesis, i.e. secondary structural-syntactical formation that is marked by derivative syntactical structures under different possible transformational variations of the type *Mati je že postlala* (*posteljo*) > *Mati je že postlala* > *Je že postlano* / *Imamo že postlano*; the de-causal type *Zavist ga je razžirala* > *Bil je razžrt od zavisti*, etc; non-subject omissions in cases like *Zalomil se je* : *V/Pri njem se je zalomilo* : *Z njim se je zalomilo* (*pri/v konkretnem delu*) : *Zalomilo se mu je* (*pri/v konkretnem delu*), *On gre navzdol* (*pri/v konkretnem delu* / *z zdravjem*) : *Z njim gre navzdol* (*pri/v konkretnem delu* / *pri zdravju*) : *Pri/V njem gre navzdol* (*konkretno delo* / *zdravje*) : *Gre mu navzdol* (*z zdravjem*), and also *Kako si?* : *Kako ti je?* : *Kako je s tabo?*, where the form *ti* (you) expresses a 'subject circumstance' and the form *s tabo* (with you) primarily expresses a kind of 'co-existence', etc.

From the standpoint of the predicate the power of the diathesis depends on how wide the semantic range of a given verb actually is. In terms of the predicator two things are particularly important – compound predicate and non-finite structures. Structural-syntactic valence relations between the verb and non-argument components remain unchanged also in the compound predicate; non-lexical verbs in a compound predicate in terms of subject complement valence reflect a certain established use of cases, which is simultaneously a confirmation of a direct orientation towards the case as a structural expressive constant.

From the arguments' perspective, the power of diathesis depends on case possibilities under individual argument roles, mostly within expressive possibilities of the subject on the level of sentence elements (different levels of performing a given act in the processes of modification, movement or state) and the object (in the case of co-existence, co-influence and action), e.g. *Mati je že postlala* (*posteljo*) > *Mati je že postlala* > *Je že postlano* / *Imamo že postlano*, *dotočiti* 'doliti' *pijačo* : *dotočiti* 'napolniti' *kozarec*, *izmiti* 'očistiti' *rane* : *izmiti* 'odstraniti' *umazanijo iz rane*, etc.

At least part of the obligatory communication message that is expressed, and consequently also of diathesis, has an effect on modifiers also – fixed intersemantically based/interpositional mood role of the predicator's adverbial complements of quality and only partial (conditioned by semantic-syntactical commitment) semantic base of such complements are the two roles that mutually complement each other, e.g. *Nesprejemljivo se obnaša* in comparison to *Nesprejemljivo kritizira vse možno* (non-semantically based).

O propozicijskosti med prislovi (z vidika dosedanjega slovanskega jezikoslovja)

V tej razpravi je propozicijskost prislovov omejena na jezikovno(sistemsko) pomenskost v okviru enega sporočila, ki je navadno stavčna poved. Z vidika zaključenega sporočila lahko govorimo o istopropozicijskosti in o (širši) medsporočilni neistopropozicijskosti sestavin/enot nasproti nepropozicijskim sestavinam.

Po naši slovnični tradiciji nujno potrebne sestavine propozicije tvorijo propozicijsko jedro, določa pa jih glagolska vezljivost. Pomenska nujnost sestavin v pomenski podstavi oz. propoziciji je torej povezana z vezljivostjo, in samo udeleženci s konkretnim (tj. denotativnim in hkrati referenčnim) pomenom lahko uvajajo vezljivost. V okviru udeležencev, ki izražajo sredstvo, orodje ali način – 's čim ali kako nekaj ustvarjati ali upravljati' je pogoj za propozicijskost in posledično vezljivost, kot že rečeno, tudi konkretna (denotativna) pomenskost udeležencev.

S propozicijskega vidika se prislovi delijo na propozicijske, in sicer na istopropozicijske (kraja, časa in sploh izsamostalniške) in na neistopropozicijske deležijske prislove. Nepropozicijski so izpridevniški modifikacijski lastnostni prislovi. Nakateri izsamostalniški prislovi pa dopusščajo tako propozicijsko kot nepropozicijsko rabo, odvisno od skladenjskega pomena glagola oz. od konkretne glagolske vezljivosti.

On Proposition in Adverbs (from aspect of previous slavic Linguistics)

We limit our discussion of proposition of adverbs to linguistic (systemic) semantics in the framework of single communication, which generally is a one-clause sentence. From the perspective of communication's finality we may talk about the components/units of same-proposition as well as (wider) inter-communicative non-same-proposition in comparison to non-propositional components.

In line with the grammatical tradition essential components of proposition form the proposition core, and are defined by verbal valency. They fall under semantic necessity that is tied to valency, and only those participants who have a concrete (denotative and referential) meaning may serve to introduce valency. Thus concrete (denotative) semantics relating to participants expressing manner or instrument (with what and how to create or manage something) is also one of the prerequisites for proposition and, consequently, valency.

From the point of view of proposition, adverbs may be divided into propositional – i.e. same-proposition (time, place and noun-motivated) – and non-same-propositional participial adverbs. Non-propositional adverbs are modification, adjective-derived quality adverbs. Certain noun-derived adverbs, however, allow for propositional and non-propositional use, depending on the verbal meaning or verbal valency.

Pomensko- in funkcijskoskladenjske lastnosti glede na stopnjo besed/il/ne strokovnosti

Izhodiščni vidik je besedilni, ki za prikaz različne stopnje strokovnosti besedil v smislu različne stopnje uzaveščenosti izbiranja izrazja in izbiranja oz. oblikovanja besedilnih tipov izpostavi razmerje izbrana uporabljena leksika : izbrana pomensko- in funkcijskoskladenjska razmerja. Opozorjeno je na skladenjske lastnosti osnovnih tipov strokovnih

besedil, ki z /de/terminologizacijo omogočajo pomensko- in funkcijskoskladenjsko delitev izbrane/uporabljene leksike na prvotne in drugotne termine – v primeru glagolov kot odločilnih pomenskoskladenjskih organizatorjev sporočil na prvotne (pomensko specializirane) in drugotne (izvornopomensko nespecializirane) glagolske termine. Predvsem z vidika soodvisnosti med terminološko rabo glagolskih leksemov in terminološkim funkcioniranjem besedil lahko govorimo o t. i. terminološki skladnji.

V okviru strokovne zvrsti z možnim znanstvenim, poljudnoznanstvenim in praktičnostrokovnim stilom so v obravnavo vključeni osnovni tipi strokovnih besedil (z obliko-obsegovno in vsebinsko-zvrstno oznako), npr. časopisno strokovno (\check{C}_s), časopisno znanstveno (\check{C}_z), časopisno intervju/komentar poljudnoznanstveno ($\check{C}i/k_{pz}$), knjižno strokovno (K_s), knjižno znanstveno (K_z), knjižno poljudnoznanstveno (K_{pz} = priročnik).

The selected semantico-functional and syntactico-functional relations for presentation the different level of terminologization of texts

The textual approach for presentation the different level of terminologization of texts and lexis emphasizing a relationship between the selected used lexicon and the selected semantico-functional and syntactico-functional relations. The paper call our attention to syntactic features of basic technical/scientific genres in which the /de/terminologization makes possible the semantico-functional and syntactico-functional division into primary (semantically specialized) verbal terms and secondary (semantically unspecialized) verbal terms. From the aspect of the semantico-syntactic dependency relation between the verbal terms and texts we can talk about the terminological syntax. In technical/scientific functional variety with scientific/academic, popular-scientific and practical technical styles are included the basic technical/scientific text types (with form-extent, content-variety denotations) as newspaper technical articles (\check{C}_s), newspaper scientific articles (\check{C}_z), newspaper popular-scientific articles ($\check{C}i/k_{pz}$), technical book-monographs (K_s), scientific/research book-monographs (K_z), practical (didactic) textbooks/handbooks (K_{pz}).

Imensko kazalo

A

Adamec, P. 86
Akimova, G. N. 31
Apresjan, Ju. D. 32, 126, 127, 205, 206, 232,
238, 241, 293
Аркадьев, Т. М. 55
Авилова, Н. С. 53

B

Bajec, A. 61, 62, 64, 67, 68, 71, 74, 143, 172,
205, 222
Barić, E. 37, 45
Běličová, H. 44
Belousov, V. N. 31
Bezljaj, F. 52, 55, 63, 85
Bohorič, A. 159
Bolta, M. 31, 36
Bondarko, A. V. 57
Breznik, A. 44, 170, 172, 179
Buscha, J. 32, 33, 233
Buttler, D. 208, 235, 237

C

Cabré Castellví, M. T. 299, 302
Chomsky, N. 31

Č

Čermák, F. 124, 129, 307
Černelič Kozlevčar, I. 209, 237

D

Dajnko, P. 164, 166, 179
Daneš, F. 30, 31, 36, 68, 129, 179, 186, 204,
237, 238, 240, 268
Derganc, A. 55, 56
Dik, S. C. 178
Dobrovský, J. 165, 166
Dular, J. 30, 31, 74, 139, 163, 174, 175, 229

E

Esvan, F. 30

F

Filipec, J. 124
Fillmore, Ch. J. 32, 143, 207, 210, 232, 239,
275

G

Gak, V. G. 123
Gecadze, I. O. 31
Golden, M. 35, 44, 45
Grepl, M. 35, 37, 44, 202, 295
Grimes, J. E. 180
Gutsman, O. 162

H

Hajičova, E. 292
Hajnšek Holz, M. 74
Halliday, M. A. K. 32, 34, 46, 232, 283
Havránek, B. 165, 166
Helbig, G. 32, 33, 123, 179, 233
Heller, L. G. 124
Hjelmslev, L. 30
Horálek, K. 30
Hrakovskij, V. S. 31, 205, 293
Hudeček, L. 50

I

Isačenko, A. V. 53, 61, 83, 86
Исаченко А. В. 53
Ivić, M. 45

J

Jakobson, R. 275
Jakopin, F. 55, 63, 68, 70, 84, 118
Janežič, A. 167

K

Kačala, J. 44, 124, 130
Karlík, P. 37, 202, 295
Karolak, S. 29, 35, 69, 254, 264
Kasimova, G. K. 31
Kaučič Baša, M. 172
Kolarič, R. 163, 172
Kopečny, F. 205, 234
Kopitar, J. 84, 163
Kořenský, J. 188, 288
Korobova, M. M. 31
Korošec, T. 55, 70
Kozlevčar Čermelič, I. 118
Krajnc Ivič, M. 15
Križaj Ortar, M. 32, 36, 170, 171, 175, 177, 272
Kržišnik, E. 219
Kunst Gnamuš, O. 30, 34, 46, 47, 177, 200, 210, 289
Kuryłowicz, J. 183

L

Langendoen, D. T. 207
Levontina, I. B. 31, 33, 34, 47, 283
Levstik, F. 169
Lončarić, M. 37

M

Macris, J. 124
Malavašič, F. 166
Mečkovska, N. 159, 160
Mel'čuk, I. A. 126
Merše, M. 66, 67, 69, 131, 144
Metelko, F. 165, 166, 179
Mihaljevič, M. 50
Miklič, T. 69, 85
Miklošič, F. 84, 87, 142, 168
Mikuš, R. F. 170, 173, 241
Mønnesland, S. 144
Moskal'skaja, O. I. 292
Mrázek, M. 44, 291
Murko, A. J. 167

N

Nicolova, R. 86
Ницолова, P. 55
Никулеску, P. И. 53

Novak, F. 303
Novotný, J. 46

O

Ondrejevič, S. 37
Orel Pogačnik, I. 235
Orešnik, J. 66, 68, 69, 177, 178, 265, 291
Orlovský, J. 207, 236
Orožen, M. 235

P

Padučeva, E. V. 36, 48, 208, 236
Páleš, E. 33, 34, 233
Panevova, J. 292
Partee Hall, B. 207, 236
Piper, P. 61, 288
Pogorelec, B. 116, 159, 169, 303
Pohlin, M. 161
Popela, J. 31
Потаенко Н. А. 56, 55
Pranjković, I. 37

Q

Quirk, R. 210

R

Ramovš, F. 49, 55, 56, 64, 67, 68, 89, 93
Rozina, R. I. 208, 236
Rupel, M. 172
Ružička, J. 30, 33

S

Schellander, A. 84, 142
Schenkel, W. 123
Sgall, P. 253, 263, 292
Shigemori Bučar, Ch. 36, 218
Silič, J. 50
Skok, P. 50
Skubic, M. 51
Sokolová, M. 138
Stramljič Breznik, I. 12
Sundén, K. F. 34, 35, 47, 234, 283

Š

Šolar, J. 172
Šuman, J. 168
Švedova, N. Ju. 31, 287

T

Toporišič, J. 29, 33, 46, 53, 55, 56, 62, 66, 74,
87, 116, 159, 160, 161, 166, 170, 171, 175

V

Vidovič Muha, A. 46, 50, 51, 61, 62, 63, 64, 74,
79, 91, 92, 94, 103, 116, 117, 124, 130, 139,
161, 168, 170, 173, 174, 175, 181, 188, 288

Vincenot, C. 179

Vinogradov, V.V. 68, 289

Vodnik, V. 164

W

Wierzbicka, A. 125, 129

Z

Zima, J. 91

Zorman, M. 92, 94

Ž

Žic Fuchs, M. 129, 180

Žolkovski, A. 126

Stvarno kazalo

A

absolutna pomenska vezljivost 263
absolutna/popolna vezljivost 180
absolutna tožilniška vezava 80
abstraktna neudeleženska pojavnost 280
adherentna konotativna prvina 92
adherentna lastnost 74
adherentne konotativnosti 96
aktantski okrnjenec 36
aktualna elipsa 263
aktualna sedanost 57
aktualnost ali neaktualnost izpusta 263
analitičnost/sestavinskost povedka 280
aspektualnost 8, 84, 85, 144

B

bazična pomenska sestavina 287
bazični glagol 123
besedilna elipsa 252, 259, 270
besedilna funkcija 308, 317
besedilna koherenca 259, 270, 271
besedilna koherentnost 262, 267
besedilna metafunkcija 269
besedilna modifikacija 260
besedilna referenčnost 267
besedilna skladnja 203, 270, 294
besedilna sklenjenost 262, 267
besedilna soveznost 262, 267
besedilna stilistika 271
besedilna vezljivost 253, 260
besedilna zmožnost 58
besedilni čas 49, 84
besedilni modifikator 268
besedilni obrazec 259
besedilni opis 271
besedilnost 262, 267, 307
besedilnotipska opredelitev 307
besedilno zgoščanje 271
besediloslovje 271
besedilotvorna merila 242

besedilotvornost 267
besedna vrsta 163, 168
besedna zveza 70, 94, 95, 162, 165
besednovrstna kategorija 174
besednovrstna lastnost 174
besednozvezna skladnja 160, 161, 164
besednozvezna sklonska raba 161
besednozvezna vezljivost 159, 167
besedotvorje 91, 92, 93, 97, 161, 165
besedotvorna podstava 52, 58, 64, 72, 78, 87, 92, 95, 97, 137
besedotvorna podvrsta 61, 62
besedotvorna stilistika 93
besedotvorna vloga 50
besedotvorna vrednost 51, 92, 97
besedotvorna vrsta 60, 62, 109
besedotvorna zmožnost 50, 93
besedotvorni pomen 92, 97, 183, 184, 199, 225, 313
besedotvorni pomen dejanja 183, 303, 313
besedotvornopodstavna sestavina 63, 80
besedotvornopodstavni del besede 104
besedotvornopomenska vloga 64
brezoseb(kov)na raba 29, 273, 284
brezoseb(kov)na stavčna poved 35, 43
brezoseb(kov)ni stavek 29, 30, 42
brezosebkov stavek 29, 42
brezosebna glagolska oblika 29
brezosebna/nedoločna glagolska oblika 30
brezosebna oblika 30
brezosebna raba (osebni) glagolskih oblik 29, 188
brezosebni glagol 29, 30, 37, 42, 43, 168
brezosebni predikativ 118
brezosebni stavek 29, 30, 42
brezosebno nevezljiva raba 39
brezosebno rabljeni glagol 29, 30, 37, 43
brezvidski glagol 52
brezvršilska oz. brezosebkova raba 35, 43

C

celovitost dejanja 83, 85
cilj dejanja 75, 184, 195
ciljni tožilnik 64, 140

Č

časovna oblika glagola 55, 85
časovna usmerjenost 64
časovni načrt 55, 84, 85
časovni okvir 52, 88, 144
časovni sistem 84
časovni ustroj vida 69
časovni ustroj v povedi 85
časovno-pomensko sosledje 265
časovnost 85, 90, 93
čista (slovnična) vidskost 83
čista vidskost predposnkih obrazil 67
čisti slovnični pomen 86
čistovidska oz. samovidska predpona 68
čistovidski dovršnik 86
čistovidsko predposnsko obrazilo 86
čistovidskost 62, 66, 68, 69, 70, 87
členitev po aktualnosti 34, 46, 237, 260, 262, 269, 270

D

dajalnik 35, 43, 162, 164, 178, 280
dajalniško določilo 199
deagentnost 284
dekonkretizacija osebkva 35
dekonkretizacija vršilca 44
delovalnik 168, 183
denotat 121, 269, 301
denotatno razmerje 269
desna glagolska vezljivost 163
desna neobvezna vezljivost 172
desna vezljivost 160, 161, 312
desni udeleženeec 219
desno obveznovezljivi 191, 195
determinirani/enosmerni glagoli premikanja 84
determiniranost 61, 63, 80, 84
determinologizacija 60, 96, 100, 101, 104, 108, 109, 112, 145, 146, 301, 304
diateza 260, 267, 268, 278, 284
diatezna zmožnost jezika 266, 267
diateznost 268, 273, 274, 285, 288
diferencialni sem 127
dinamična skladnja 174
dinamični pomen glagola 192
disjunkcija 258

diskurz 269
določani osebek 47
določna elipsa 253, 263, 345
določnejši/aktualnejši pomen 195
določni izpust 253
določujoče povedkovo določilo 47
domače besedotvorne podstave 52
domače predposnsko obrazilo 80, 103, 136
domače priposnsko obrazilo 52
dovršeno dejanje 86
dovršnik 53, 55, 57, 67, 69, 83
dovršni pomen 89
dovršni sedanjik 56, 57, 84
dovršniška raba 57
dovršni vid 69, 83, 85
dovršnost 54, 68, 70, 84, 85, 145
dovršnost glagolskega dejanja 49
drugostopenjska izpeljanka 68, 69
drugostopenjska tvorjenka 80, 103, 130, 143, 221, 223
drugotna nedovršnost 103
drugotna osebkova udeleženska vloga 31, 231
drugotna stavčna zgradba 31
drugotna terminološka raba 100, 105, 112
drugotni glagolski termin 99, 105
drugotni nedovršnik 86
družilnik 206, 210, 235, 238, 239
družljivost 38, 115, 166, 168, 171, 172, 179, 204, 297
dvodelni stavčni vzorec 278, 279
dvoja (predložna ali brezpredložna) vezava 75, 229, 277
dvojna predposnska obrazila 71
dvojna vezava 160
dvojnica 52, 102, 112, 143, 220, 302
dvojnična vezava 163, 164, 176, 229
dvovezavni glagol 280
dvovezavnost 218
dvovezljivi glagol 98, 147, 278, 280
dvovezljivost 146, 219
dvovidska raba 49, 51, 52, 53, 54
dvovidski glagol 52, 70
dvovidskost 52, 53, 87, 89, 104, 303

E

ekspresivno besedotvorje 95
ekspresivnost 59, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 303
elementarni glagol 182, 183
elipsa 253, 261, 262, 264, 266, 271
elipsa obveznega udeleženca 253

- eliptična zgradba 270
 enakopomenka 52
 enodelni brezoseb(kov)ni stavki 30
 enodelni stavčni vzorec 278
 enovezljivi glagol 98, 216, 279
 enovezljivost 143, 241
 enovidska raba glagolov 53
 enovidska (tj. nedovršna ali dovršna) raba 73
 enovidski glagol 53, 86, 89
 enovidski nedovršni glagol 69
 enovlogovni sklon 199
 ergativ 31, 232
 ergativni glagol 32, 232
 ergativno razmerje 31, 232
 ergativnost 32, 227
- F**
- fazna vrednost 49, 70
 fazni glagol 85, 256
 fazni pomen 59, 76
 faznost 38, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 76, 80, 103, 222, 273, 274, 303
 formalna stavkotvornost 29, 42
 formalni osebek 29, 35, 43
 formalnoosebkov stavek 30
 formalnostavkotvorna vloga 230
 formalno stavkotvorno razmerje 33, 43
 formalno stavkotvorno ujemanje 30
 frazeološki glagol 62
 funkcijska zvrst 303
 funkcijsko-pragmatična raven 307
 funkcijskost besedila 99, 299
 funkcijskost glagola 99
 funkcijskost jezika 100, 109, 148, 219
 funkcijskozvrstna diferenciacija 302
- G**
- glagoli govorenja/mišljenja 42
 glagoli naravnih pojavov 38, 42
 glagoli netermini 310
 glagoli premikanja 42, 54, 78, 81, 134, 163, 182, 198
 glagoli ravnanja/upravljanja 42
 glagoli s predložnim glagolskim morfemom 160
 glagoli s predponskim obrazilom 162
 glagoli sprememb 42
 glagoli telesnega in duševnega stanja 79
 glagoli tvornega delovanja 273
 glagolnik 30, 160, 274, 305
 glagolska besedna zveza 168
 glagolska besednozvezna skladnja 242
 glagolska izpeljanka 51, 59, 137
 glagolska kookurenca 257, 266
 glagolska metafora 96
 glagolska modifikacijska izpeljanka 91, 97
 glagolska nepolnopomenska raba 274
 glagolska /ne/prehodnost 168
 glagolska novotvorjenka 49, 59, 139
 glagolska organizacijska vloga 100
 glagolska pomenska piramida 180
 glagolska pomenska sestavina 43
 glagolska pomenska skupina 42, 74
 glagolska predložnomorfemska raba 65
 glagolska predponsk(oobrazilna) tvorjenka 61, 63
 glagolska prehodnost 164, 168
 glagolska pripona 50, 92, 97, 142
 glagolska sestavinskost 80, 222
 glagolska sestavljenka 67, 75, 76, 77, 92, 103, 130, 166, 254
 glagolska sopojavnost/ kookurenca 264
 glagolska terminološka vezljivost 309
 glagolska tvorjenka 59, 64, 87, 92, 103, 136, 137, 146, 147, 217, 224, 225
 glagolska tvorjenost 168, 175
 glagolska vezava 105, 164
 glagolska vezljivost 33, 42, 77, 96, 139, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 174, 175, 278, 315
 glagolska (vezljivostna) pomenska skupina 76, 81
 glagolska vrstnost 66, 144
 glagolska zloženka 92
 glagolske vezljivostne pomenske skupine 194
 glagolski besednozvezni termini 105
 glagolski čas 85
 glagolski leksem 59, 112, 138
 glagolski nadleksem 128
 glagolski poltermin 112
 glagolski pomen 43, 67, 75, 78, 87, 146, 160, 162, 186, 253
 glagolski predložni morfem 163, 185, 199, 280
 glagolski primitiv 128, 129, 169, 180
 glagolski prosti morfem 175
 glagolski (skladenjski) pomen 75
 glagolski termin 96, 99, 100, 109, 110, 300
 glagolski vid 50, 66, 67, 68, 69, 83, 85
 glagolski vidski par 53
 glagolsko dejanje 53, 54, 83

glagolsko dejanje/doganje/stanje 64, 73, 80
glagolsko pomenje 219
glagolsko-samostalniška kolokacija 75
globinski sklon 210

H

hierarhija udeležencev 264
hipertema 271
historični sedanjik 55, 56

I

imenovalniški osebek 32
imenovalniško določilo 30, 199
imenovalniško-tožilniška vezljivost 138
inherentna ekspresivnost 91, 96
inherentna konotativna ekspresija 92
inherentna lastnost glagolov 123
inherentna slovnična lastnost 66, 223, 265
intenca 44, 180, 260
intenca glagola 44
interesna govorica 96
izglagolska tvorjenka 161, 186, 225, 305, 309
izglagolski jedrni samostalnik 184
izglagolski netermin 311
izglagolski pridevnik 183, 230
izglagolski samostalnik 183, 280
izglagolski termin 310, 311
izhodiščna stavčna zgradba 31, 231
izhodiščni/ciljni čas dejanja 184
izhodiščni netvorjeni glagol 68, 70
izhodiščno/ciljno mesto dejanja 75, 184
izpeljanka 63, 105, 136, 147, 180, 217
izpeljanka iz predložne zveze 59
izpeljava 51, 95
izpeljava iz predložne zveze 148
izpeljavni stavčni vzorec 279
izpraznjenost glagolskega pomena 274
izpredložna izpeljanka 72, 73
izpredložna izpeljava 51
izpredložna tvorjenka 62, 72, 73
izpredložnozvezna izpeljanka 62
izpridevniška glagolska izpeljanka 130
izpridevniški samostalnik 274
izprislovni povedkovnik 117
izpust 32, 253, 261
izrazna ravnina 161, 162, 170
izrazna redukcija 251
izrazno/formalno stavkotvorno razmerje 30
izrazno opustljiva vezljivost 252

izsamostalniška glagolska izpeljanka 51, 92
izsamostalniška izpeljanka 51, 58, 130, 139
izsamostalniška izpeljava 59, 104
izsamostalniško prislovno določilo 238
izsamostalniško prislovno dopolnilo 202

J

jedrna podstavna sestavina 74
jedrni glagol 254, 256
jedrni povedek 255, 256, 265, 266
jezikovna gospodarnost 98
jezikovni primitiv 123

K

kategorialna pomenska sestavina 115
kategorija časa 55
kategorija lastnosti 303
kategorija merskih enot 303
kategorija predmetov 303
kategorija procesov 303
kategorija stanja 303
kategorija veličine 303
kategorija vida 53
kategorija živosti 162
kohezija 259, 270, 271, 308
kohezijska prvina 253, 259
kohezijski del besedila 259
količinsko/stopenjsko obrazilo 71
končniška oblika 30
končniški morfem 29, 35
končniškomorfemsko izražanje 29
konektor 270
konkretna besedilna aktualizacija 69
konkretna/referenčna oseba 29, 43
konkretna vršilskost 44
konkretni glagolski pomen 58
konkretni predmetni udeleženec 201
konkretni/referenčni osebek 29
konkretni referenčni vršilec 44
konotativna vrednost 96
konotativnost 91, 96
kookurenca 251, 255, 257, 258, 264, 266
kookurenčnost 254, 255
koreferenca 256, 258
koreferenčna dvoumnost 255
koreferenčna povezovalnost 267
koreferenčno razmerje 254
kvazieliptičnost 262
kvazivezljivost 105, 176, 204, 294

L

lastnostno dopolnilo 70
 leksemski pomen 54, 58
 leksikalizirana valenca 137, 139, 148
 leksikalizirani predložni morfem 65, 193
 leksikalna ekspresivnost 97
 leksikalni pomen 123
 leksikalni vid 69, 83
 leva vezljivost 30, 160, 161, 162, 312
 linearnost dejanja 53, 86
 ločilnik 160, 161
 logični osebek 32, 34, 47, 283

M

medbesedilnost 308
 medpropozicijska določitev 270
 medpropozicijska obravnava 270
 medpropozicijska vloga 242
 medpropozicijskost prislovnih dopolnil 203
 mestnik 43, 163, 164, 165, 280
 mesto dejanja 33, 184
 metafora 69, 307
 metaforična zmožnost 100
 metaforični pomen 121
 metaforično pomensko razmerje 280
 metaforičnost 311
 metaforizacija 307
 metonimična/metaforična pretvorba 206
 metonimični pomenski premik predponskih
 obrazil 74
 metonimija 232
 metonimizacija 307
 modifikacija 61, 80, 270
 modifikacija propozicije 270
 modifikacijska izpeljanka 92, 93, 97
 modifikacijska izpeljava 92, 97
 modifikacijska obrazilna vrednost 51
 modifikacijska vloga 306
 modifikacijska vrednost 65
 modifikacijski oz. razvijajoči prislov načina 63
 modifikacijsko obrazilo 92
 modifikacijsko predponsko obrazilo 78
 modifikator 191
 morfemskost 60
 morfologija 50
 mutacijska tvorjenka 183

N

nadpovedna/besedilna skladnja 242
 nadpovedno besedilo 241
 nadtema 271
 najmanjša stopnja soodvisnosti 79
 naklon 50, 55, 90, 269
 naklonjenost 93
 naklonska raba 161, 188, 190
 naklonski glagol 69, 105, 162
 naklonski skladijski pomen 53
 naklonskost 273, 289, 303
 napovedljivost/obveznost skladijskih mest
 179
 naravni prosti besedni red 262
 navadna izpeljanka 94, 97
 navidezna izpustnost 262
 neaktualna sedanost 57
 nedoločna elipsa 253, 263
 nedoločniško/namenilniško določilo 199
 nedoločnost 253
 nedovršenost dejanja 49
 nedovršna ali dovršna raba 57
 nedovršnik 53, 55, 57, 69, 83, 85
 nedovršni sedanjik 84
 nedovršnost 54, 145
 neimenovalniški osebek 279
 neimenovalniško določilo 32
 neizglagolski pridevnik 120, 230
 neizglagolski termin 310, 311
 neizražena vezljivost 251, 252
 neizraženi osebek 44
 neizražena vezljivost glagolske vezljivosti 252
 neizražena udeležena 252
 neobvezna vezljivost 169, 171, 172
 neobvezni udeleženec 253, 263, 264
 neobveznovozljivo prislovno določilo načina
 208
 nepolnopomenska raba 273
 nepolnopomenski fazni glagol 198
 nepolnopomenski glagol 161, 179, 235, 280
 neposredna terminološka glagolska vezljivost
 317
 neposredna tožilniška vezljivost 148
 nepravilna/neudeleženska (povedkova) vezljivost
 274
 nepravilna/neudeleženska vezljivost 280
 nepravi/formalni ali prazni osebek 43
 nepravi vršilec dejanja 280
 nepredložna vezava 139

nepredložni dajalnik 275
neprehodni glagol 168, 169
neprostorske okoliščine 148
nerefrenčna splošnoosebna raba 45
nestanjski glagol 67
netermin 112, 300, 309
neterminološka raba leksike 315
neterminološka vezljivost 309, 311, 318
netvorjeni glagol 87, 168
netvorjenka 94, 97
neubesedena vezljivost 253
neudeleženska povedkovodoločilna vezljivost 173, 193
neudeleženska sestavina 279
neudeleženska sestavina povedja 274
neudeleženska vezljivost 174, 192, 198
neudeležensko določilo 274
nevezljivi glagol 312
nevezljivi udeleženci oz. okoliščine 75
nevezljivo prislovno dopolnilo 201
nevtralizirana dvovidskost 53
nevtralni pomen 57
nezaznamovana tožilniška vezava 59, 215, 217
nezloženi povedek 183
ničti slovnični osebek 33
ničto intencijsko polje 33
nosilec dejanja 184
nosilec dejanja/dogajanja/procesa/stanja 31
nosilec dejanja/procesa/stanja 280
nosilec duševnih procesov 33
nosilec razsodbe/spoznanja 33
nosilec stanja 184
nosilec telesnih procesov 33
nosilec zaznave/opažanj 33
nosilni temeljni glagol 190, 195
notranjeokoliščinski lastnostni prislov 297
notranji/pomenskopodstavni udeleženec 256
notranji povedek 255, 266
notranji tožilnik 168
notranji udeleženec 218, 224
notranji ustroj glagolskega dejanja 52, 84
novejša glagolska izpeljanka 96, 98
novejša glagolska tvorjenka 148
novejša zloženska 143
novotvorjeni glagol 58, 87, 137
nujna pomenska vezljivost 252

O

obglagolska vloga 166
obglagolski se 38, 43

obglagolsko prislovno dopolnilo 242
oblikoskladenjski vzorec 267, 271
oblikovna/formalna določnost 29, 42
obraziljenje 72, 73, 136
obrazilna ekspresija 95
obrazilno-predložno razmerje 62, 63
obrazilo 49, 93, 95
obvezna družljivost 204
obvezna dvovezljivost 147, 217
obvezni udeleženec 253, 263, 264
obveznovezljivo določilo 177
obveznovezljivo prislovno določilo 189, 218
optimalna diatezna zmožnost 268
orodnik 31, 43, 160, 163, 165, 166, 167, 280
orodniška vezava 60
osamosvojitev obrazila 52
osebilo 29, 35, 230
osebna udeleženska vloga 170
osebna udeleženska vloga 185
osebna vloga 30, 32, 33, 280
osebni imenovalnik 32
osebni nedoločnik 45
osebno določilo 35, 43
osebno-povedkovniška vloga 35
osebno-povedkovo razmerje 45
osebna glagolska oblika 44, 312
oslabljena vršilskost 37
osnovnopomenski glagol 42
oženje vezljivostnega polja 217
označevalec obstajanja/navzočnosti 34

P

performativ 57
podstavna beseda 95
podstavni glagol 176
podtekst 271
podvid 223
podvid glagolskega dejanja 84
poglagolitev 87
poglagoljevanje 58
poljudnostrokovno besedilo 107
poljudnoznanstvena zvrst 303
poljudnoznanstveno besedilo 303, 306, 309, 313
polnopomenski glagol 187, 273, 279
poltermin 100, 112
polterminologizacija 104, 105, 112, 304
pomenje 100, 107, 112, 128, 139, 219, 227
pomenotvorje 91, 92, 97
pomenska asimetričnost 84

- pomenska determinanta 116
 pomenska določnost oz. usmerjenost 65
 pomenska glagolska skupina 163
 pomenska intenca 251
 pomenska intenzivnost 270
 pomenska kategorija 66, 144
 pomenska metonimičnost predponskih obrazil 78
 pomenska podstava 47, 168, 260, 268, 284, 287, 297
 pomenska podstava povedi 183
 pomenska ravnina 159, 161, 162, 165
 pomenska sestavina 38, 66, 76, 77, 124, 181, 194
 pomenska usmerjenost 180, 253
 pomenska vezljivost 138, 251, 252, 273
 pomenski premik glagola 49
 pomenskohierarhična razvrstitev 199
 pomensko oslABLJENA raba glagola 203, 296
 pomenskosestavinska družljivost 255
 pomenskosestavinskost glagola 147, 217, 265
 pomenskosladejska glagolska vezljivost 160, 174
 pomenskosladejska hierarhija 160
 pomenskosladejska kategorija 35
 pomenskosladejska podstava 78, 304
 pomenskosladejska vezljivost 39, 162, 167, 179, 180, 195
 pomenskosladejska vezljivostna formula 196
 pomenskosladejska vloga 168, 171
 pomenskosladejski vezljivostni obrazec 181, 182, 194, 195, 196, 197
 pomensko specializirane glagolske izpeljanke 138
 pomensko specializirani glagol 104, 107, 309
 pomenskost glagola 166
 pomenskost udeleženca 213, 295
 pomensko težišče 71
 pomožniška vloga 280
 posamostaljenje 36, 183
 posplošena oz. splošnopomenska raba 42
 posredna/drugostopenjska terminološka vezljivost 309
 posredna/drugostopenjska terminološka vezljivost izglagolskih tvorjenk 309
 postanjanje povedja 224
 posttekst 271
 potencialna udeleženska vloga 262
 potencialna vezljivost 252
 potencialna zloženka 176
 potencialne/možnostne udeleženske vloge 75, 229
 povedek 116, 165, 166, 170, 172
 povedje 37, 46, 115, 138, 186, 201, 223, 224, 225, 263, 312
 povedkova/določilna/ vezljivost 201, 214
 povedkova elipsa 252
 povedkova raba 183, 304
 povedkova vezljivost 252, 281
 povedkovnik 115, 116, 174
 povedkovniška raba 116, 119, 120, 121
 povedkovniška vloga 120, 121
 povedkovodoločilna raba 165, 235
 povedkovodoločilna vezljivost 161, 174, 198, 201, 203, 205, 230
 povedkovodoločilna vloga 35, 121, 203, 230, 280
 povedkovo določilo 47, 121, 169
 povratni glagol 169
 povratnoosebni zaimek 76, 169
 površinskoizrazna ravnina 159
 površinskoizrazna/sklonska vezljivost 174
 pragmatična motivacija 282
 praktičnostrokovno besedilo 309, 313, 318
 pravi brezosebni glagol 43
 pravi/referenčni osebek 30
 predložna glagolska izpeljanca 67
 predložna glagolska tvorjenka 80
 predložna prislovnorazmerna vloga 75
 predložna zveza 74, 209
 predložni glagolski morfem 64, 65, 74, 143, 148, 160, 162, 185
 predložni morfem 61, 62, 63, 64, 65, 73, 75, 77, 79, 80, 81, 146, 148, 162, 199, 222, 228, 305
 predložni sklon 143, 160, 166, 275
 predložnomorfemska glagolska zveza 217
 predložnomorfemska raba 188, 304
 predložnomorfemski glagol 164, 165, 237, 305
 predložnomorfemski glagolski primitiv 169
 predložnomorfemski pridevnik 224, 225
 predložnomorfemskost 80, 222
 predložno prislovno razmerje 74
 predložno razmerje 64, 73, 78, 81
 predložnosklonska vezava 176
 predložnosklonsko določilo 199
 predmetna vezljivost 203, 296
 predmetnopomensko priponsko obrazilo 183
 predpona 61, 62, 63, 64, 68, 71, 76, 79, 80, 148, 222, 254, 304

- predponski obrazilni morfem 79, 80, 81
predponsko obraziljenje 53, 73
predponskoobrazilna nelinearnost dejanja 53, 86
predponskoobrazilne modifikacijske tvorjenke 61
predponskoobrazilne tvorjenke 62, 64, 72
predponskoobrazilni glagoli 64, 74
predponskoobrazilni pomen 68, 72
predponsko obrazilo 49, 50, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 86, 88, 103, 130, 147, 164, 166, 168, 182, 254, 304
predponsko-priponsko obrazilo 62, 73, 148, 222
predtekst 271
predvidljiv izpust 259
prefiksacija 63, 67, 84, 85
prehodni glagol 168, 175
prejemnik 199, 228
prejemnik dejanja 195
prejemniški dajalnik 140
preneseno oz. metonimično predponsko obrazilo 79
pretekli dovršnik 86
pretekli nedovršnik 86
pretvorbena zmožnost 173
pretvorbeni postopek 95
pretvorbeni vidik 165
pretvorbeno razmerje 178
pretvorbna različica 272
pretvorbna vrednost 73, 80
pretvorjena/drugotna stavčna zgradba 231
prevzeta besedotvorna podstava 52
prevzeto obrazilo 52
priglagolska vezava 174, 175
prilastkovo določilo 184
primarna/sekundarna diateza 160
primerjalnoslovska skladnja 168
primitiv 53, 100, 123, 124, 125, 126, 129, 187, 192
primitivni glagoli 110
priponsko obrazilo 52, 92, 104, 303
pripridevniška vezljivost 174
priredno zloženi osebek 239
prislovna določnost/usmerjenost 61, 73, 80
prislovna usmerjenost 61, 65, 68
prislovnodoločilna vezljivost 160, 201, 202, 294
prislovnost 61, 63, 70, 73, 74, 75, 80, 103
prisojevalna kategorija 35, 43
prisojevalna vezljivost 175
prisojevalno razmerje 163, 165, 167, 184, 270
prisojevalnoujemalna vezljivost 311
prizadeti predmet dejanja 196, 276
procesualnost 35, 54, 58, 228
profesionalni sleng 302
propozicija 287
propozicijski prislov 292
propozicijski udeleženec 254
propozicijsko logično razmerje 270
propozicijskost 287
prosti morfem 60, 146, 217
prosti stavek 262
prostomorfemski glagoli 110
prostomorfemski se 60
prostomorfemski se/si 36
prostorski osebek 43
prsto skladdenjsko mesto 179
protiizpust 261
prvotna dvovidskost glagola 70
prvotna nedovršnost glagola 52
prvotne osebkeve udeleženske vloge 31, 231
prvotno nedovršni pomen glagolov 49
psihološki osebek 34, 47, 283
publicistična zvrst 303
- R**
razdružena poved 262
razločevalna pomenska sestavina 121, 128
razločevalna sestavina 121
razmerni predmet dejanja 195, 196
razmerni tožilnik 140
razslovenjanje leksike 302
referenčni osebek 29, 30, 44
referenčni vršilec/povzročitelj/nosilec dejanja 29, 42
relativna/delna vezljivost 180
rema 270
rematizacija 271
rezultat dejanja 33, 184, 196, 313
rezultativnost 53, 58, 86
rodilnik 161, 162, 166, 167, 169, 178, 185, 275, 280
rodilniška raba 162, 185
- S**
samonedovršnik 53, 86
samonedovršnost 52

- samotožilniška (nepredložna in predložna)
vezava 60
- samovidskost 69
- sekundarna diateza 260, 272, 284
- semantična enota 267
- sestavljene udeležene 46, 204, 214, 240,
253, 295
- sestavljena 49, 76, 80, 147, 180, 182, 217,
221
- sestavljeno/večmorfemsko predpolsko obra-
zilo 64
- sinkretično povezovanje 184
- sinonimičnost 311
- sistemska elipsa 270, 271
- sistemska-funkcijska jezikoslovje 269
- skladenjska podstava 58, 62, 74, 93, 130,
148, 222
- skladenjska vloga 67, 69, 160, 163
- skladenjske lastnosti 50, 58, 60, 89
- skladenjski obrazec 259, 264
- skladenjski pomen 58, 73, 87, 196
- skladenjski vid 50, 52
- skladenjski vzorec 262
- skladenjsko besedotvorje 16, 46, 50, 51, 139,
154, 246, 323
- skladenjskofunkcijska ravnina 159, 161, 162,
165, 166, 170
- skladenjsko-pomensko polje glagola 35
- skladenjskostrukturna lastnost 179
- sklonska hierarhija 160
- sklonska razvrstitev 275
- sklonska vezljivost 160, 169
- sklonska zmožnost 273, 284
- sklonsko določilo 275
- skup 101, 110, 112
- sleng 59, 96
- slovanski vid 63
- slovanski vidski sistem 63
- slovarskokategorialna lastnost 66
- slovenska skladenjska teorija 170
- slovenska skladnja 165, 168
- slovenska stavčna zgradba 165
- slovenska vezljivost 159
- slovenske skladenjske posebnosti 165
- slovenski glagolski termini 110
- slovnična asimetričnost 84
- slovnična kategorija 29, 30, 32, 45, 66, 69,
83, 84, 115, 144, 165, 269
- slovnična kategorija človeškosti 162
- slovnični nevršilski osebki 45
- slovnični osebki 34, 47, 283
- slovnični vzorec 271
- smer vidskosti 50
- smiselna elipsa 264
- smiselni izpust 266
- smiselni osebki 162
- sopojavnost/kookurenčnost 254
- sosporočilo 269
- sovisnost 309
- specializirani glagoli 110, 309, 312
- specializirani glagolski termini 104, 304
- specializirano besedje 102, 307
- splošni ali brezčasni sedanjik 50
- splošni ali nedoločni osebki 43
- splošni neterminološki pomen 101
- splošni osebki 165
- splošni vršilec 29, 30, 36, 44
- splošnodelovalne okoliščine 187
- splošnorazmerni pomen 273
- spoznavni/propozicijski del pomenskosti 33, 43
- spremna konotativna ekspresija 92
- srednjik 44
- sredstvenost 139, 140, 204
- sredstvo dejanja 31, 184
- stanjski glagoli 42
- stanjski pridevnik 230
- stanjskost 86
- statični predlog 75
- stavčna popolnost 268
- stavčna poved 70, 81, 83, 265
- stavčna skladnja 161, 165
- stavčna struktura 270, 305
- stavčna vezljivost 159, 161, 164, 167, 262
- stavčna zgradba 262, 278
- stavčni člen 175, 268
- stavčni položaj 68
- stavčni vzorec 200, 252, 262, 269, 272
- stavčnočlenska analiza 32
- stavčnočlenska ravnina 170
- stavčnočlenska sestavina 41
- stavčnočlenska skladnja 165
- stavčnočlenska vloga 162, 167
- stavčnočlenski vidiki 32
- stavčnočlensko ali morfološko določilo 31
- stavčnočlensko razmerje 165
- stavkotvorna vloga osebka 29
- stavkotvorna zmožnost 29
- stavkotvorno prisojevalno razmerje 279
- stavkotvorno razmerje 30
- stavkotvornost 35, 43, 200

stavkotvornost vremenskih stavkov 35
stavkotvorno ujemanoprisojevalno razmerje
32, 232
stilistika besedila 271
stilistika jezika 271
stilna zaznamovanost tvorjenke 95
stopnja pomenske izpraznjenosti 79, 228
stopnja strokovnosti besedila 311
stranski sklon 160
strokovna funkcijskost besedila 309
strokovna zvrst 303
strukturna skladnja 278
strukturni vzorec 271
strukturnoskladenjska vezljivost 160, 161,
164, 166, 169, 172, 174, 179

Š

široka pomenskoskladenjska raba 67
široka pomenskost glagola 75, 229
široka terminologizacija 60, 107, 146
širokopomenska raba 296
širša terminologizacija 96, 104, 105, 107,
108, 304
števnost 8, 127, 313, 314

T

teksem 269
teličnost dejanja 304
tematizacija 271
temeljni glagoli 105, 110, 180, 194, 304
temporalnost 85
termin 112, 300, 309
terminologizacija 99, 100, 101, 104, 105,
108, 109, 112, 145, 301, 303
terminologizacija glagolske zveze 105
terminološka glagolska vezljivost 315
terminološka neglagolska raba 318
terminološka raba 146, 300, 301, 309, 312,
316
terminološka vezljivost 101, 105, 300, 309,
312, 316, 317, 318
terminološka vezljivost izglagolskih tvorjenk
315
terminološka zveza 105, 108
terminološko rabljena izglagolska tvorjenka
310
terminološkost 100, 112, 312
tipična (terminološka) tožilniška vezava 59
tipični/navadni osebek 34

tipični trpni sklon 160
tip pomenske vezljivosti 32
tip stavčne povedi 41
tožilnik 43, 160, 164, 166, 178, 275, 280
tožilnik s predlogom 160
tožilniška vezava 60, 98, 103, 105, 138, 140,
146, 147, 148, 217, 225
tožilniška vezljivost 138
tožilniško določilo 135
transpozicijska tvorjenka 183
trenutna stanjskost 116
tretja /nereferenčna/ oseba ednine 29
tretjeosebna (formalnoosebikova) glagolska
oblika 29
trovezljivi glagol 252, 263
trpna glagolska oblika 162
trpnik 160, 210, 268
tvorbena-pretvorbena raven 164
tvorbena-pretvorbena teorija 32
tvorbena-pretvorbena zmožnost 268
tvorjenka 91, 94, 95, 97
tvorjenka iz predložne zveze 92, 105, 147,
182, 217
tvorni glagol 160
tvornik 160, 210, 239, 268

U

ubeseditvena zmožnost 268
udeleženska koreferenca 257, 266
udeleženska mesta 238
udeleženska /ne/koreferenca 257
udeleženska sestavina 281
udeleženska soodnosnost 264
udeleženska soodnosnost/koreferenca 264
udeleženska vloga 31, 32, 46, 75, 96, 124,
138, 167, 178, 179, 194, 195, 196, 199, 204,
240, 252, 253, 261, 268
udeleženska vloga nosilca 136
udeleženska vloga prizadeto 59, 185
udeleženska vloga vsebina dejanja 60
udeleženski sem 127
udeleženski soodnos 256
udeležensko-glagolska disjunkcija 257
udeležensko okolje 178
udeležensko opredeljeni izpust 263
udeležensko razmerje 37, 44, 73
udeleženskost 202, 253, 295
ujemanoprisojevalno stavkotvorno razmerje 30
ujemalnost 161, 162

ujemanje 180
 upovedenje 287
 usmerjenost glagolskega dejanja 62
 usmerjenost (intenčnost) glagola 179
 usmerjevalna vrednost predloga 163
 uvrščevalna pomenska sestavina 117, 121, 129

V

valenca 123, 179, 251
 valenčna pomenska sestavina 128
 valenčna zmožnost glagola 127
 valenčni (kategorialni) sem 127
 valenčni primitiv 123, 124, 135
 valenčni sem 124, 126, 135, 136
 valenčni slovar 123
 valenčno polje 130
 večmorfemsko predponsko obrazilo 70
 večstavčnočlenski stavčni vzorec 279
 večstopenjsko predponsko obraziljenje 72, 73, 81
 večvlogovni sklon 199
 verbocentriem 174
 vezava izglagolskih tvorjenk 309
 vezavna družljivost 237
 vezavna neposredna/prvostopenjska vezljivost 310
 vezavna posredna/drugostopenjska vezljivost 310
 vezavni glagol 112, 216
 vezavni predlog 175
 vezavnodružljivi glagolski morfem 166
 vezavnodružljivi predlog 169
 vezavnost 107, 143, 160, 174, 175, 219, 281, 310
 vezavnovezljivi predložni morfem 74
 vezljiva okoliščina 75
 vezljiva pomenska sestavina 228
 vezljivi neizglagolski pridevnik 230
 vezljivo načinovno določilo 209
 vezljivo prislovno določilo načina 201
 vezljivost 38, 74, 77, 79, 96, 104, 115, 159, 161, 164, 165, 166, 168, 177, 179, 183, 204, 215, 216, 230, 251, 253, 294, 295, 303, 309
 vezljivost glagola 165, 252
 vezljivost izglagolskih tvorjenk 166
 vezljivostna baza 180
 vezljivostna glagolska pomenska skupina 183, 199
 vezljivostna lastnost 74, 167, 174, 176

vezljivostna mreža 181
 vezljivostna prekrivnost 181
 vezljivostna skupina glagolov 74
 vezljivostna teorija 174, 179
 vezljivostna terminologija 175
 vezljivostna tipologija 274
 vezljivostna zmožnost 58, 60, 146, 225, 275, 300
 vezljivostni položaj 179
 vezljivostni vidik 264
 vezljivostno mesto 253
 vezljivostno obvezno prislovno določilo 201
 vezljivostno polje 103, 104, 147, 223, 254
 vezljivostno predvidljivo skladijsko mesto 280
 vezljivostno razmerje 229, 251, 279
 vezljivost pridevnika 164
 vezljivost prostomorfemskih glagolov 176
 vezljivost tvorjenk 183
 vezna vloga 161
 vid 49, 50, 52, 53, 60, 83, 84, 89, 90, 104, 303
 vidka nevtralizacija 58, 87, 137
 vidka nevtralnost 49
 vidka raba 51, 55
 vidka vrednost glagola 68, 77
 vidski par 50, 69, 70, 86
 vidski pomen stavka 68, 69, 265
 vidsko nasprotje 69, 85
 vidskopomenska skupina glagolov 265, 266
 vidskost 50, 53, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 80, 85, 89, 90, 104, 269, 280, 303
 višja tvorjenka 71
 višja tvorjenost izpredložne izpeljanke 72
 višji specializirani glagoli 99, 100, 104, 130, 194
 vponska različica 49
 vremenski stavek 30, 35, 43
 vršilec 44, 66
 vršilec dejanja 164, 184, 225, 227, 238, 274
 vršilec/nosilec dejanja 30
 vršilec/povzročitelj/pobudnik dejanja 31
 vršilskost 31, 44, 45, 138, 139, 140, 218, 224, 240, 257, 260, 280, 284
 vršilskostna hierarhija 31
 vrsta glagolskega dejanja 50, 55, 67, 68, 80, 88, 103
 vrstni pridevnik 185
 vrstni prislov 204, 287
 vsebinska dekonkretizacija osebk 43
 vsebinska linearnost 269

vsebinska soodvisnost 274
vsebinski tožilnik 146
vsebinski udeleženec 60, 135, 205, 231
vzorčni stavčni položaj 68
vzporednost izpeljav 51
vzročno-posledična povezava 38

Z

zaimenski/zaimkovni morfem 79, 228
zgradba povedi 261, 268, 287
zložena oblika 29
zloženi povedek 116, 161, 162, 173, 225,
273, 279, 280
zloženi stavčni člen 165
zloženi stavek 262

zloženka 94, 97, 136, 176, 217
zloženo povedkovo določilo 166
znanstvena zvrst 303
znanstveni stil 302
znanstvenost besedila 309, 315
znotrajbesedilna ureditev 271
zraslek 105, 110, 112, 304
zunajjezikovni kontekst 308
zunanji osebek 35
zunanji tožilnik 168

Ž

živi delujoči udeleženec 60
živi vršilec 45
živost 31, 44, 165, 168, 313, 314

19,50 €

9 789612 543679

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Linguistica et philologica

27